

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 18 Sayı 35 Kış 2024
ISSN 1307-9778
E-ISSN 1309-5137



Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 18 • Sayı: 35 • Aralık 2024
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayımlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Uluslararası İlişkiler Alan Editörü-

İngilizce Dil Editörü)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

(Tarih Alan Editörü- Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY • Hacettepe Üni.

(Uluslararası İlişkiler ve

Siyaset Bilimi Alan Editörü-İngilizce Dil Editörü)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Türkçe Dil Editörü)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ELİBOL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

YAZI KURULU

Dr. Öğretim Üyesi Ferdi GÖKBÜĞA • Karabük Üni.

Dr. Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Feridun Emecen • 27 Mayıs Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hasan Ali Karasar • Kapadokya Üni. Rektör

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Nejla Günay • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Örlin Sabev • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Aleksandr Sotniceno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet Güneş •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Carter V. Findley • Ohio Üniversitesi

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev •

Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Prof. Dr. Cem Karadeli • Ufuk Üni.

Prof. Dr. Cemal Kafadar • Harvard Üniversitesi

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov •

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Dimitri Vasiliev •

Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Rhoads Murphey • Birmingham Üniversitesi

Prof. Dr. Oktay Bingöl • İstanbul Arel Üni.

Prof. Dr. Şafak Öguz • Kapadokya Üni.

Prof. Dr. Şükrü Hanoğlu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Gazi Üni. Rektör

Prof. Dr. Yakup Mahmutov •

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Prof. Dr. Yusuf Sarıncay • TOBB ETÜ Rektör

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

Doç. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Fiyatı: 150 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta: www.semihofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Aralık 2024

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 18 • Number: 35 • December 2024
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

(International Relations Field Editor-

English Language Editor)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Uni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY (Hacettepe Uni.)

(International Relations and Political Science Field

Editor-English Language Editor)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Turkish Language Editor)

MANAGING EDITOR

Assistant Prof. Dr. Ahmet ELİBOL

(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORIAL SECRETARIAT

Asst. Prof. Ferdi GÖKBÜĞA (Karabük Uni.)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Feridun Emecen • 27 Mayıs Uni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hasan Ali Karasar • Kapadokya Uni. Rector

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Nejla Günay • Gazi Uni.

Prof. Dr. Orlin Sabev • The Academy of Sciences of Bulgaria

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Carter V. Findley • The Ohio State University

Prof. Dr. Ceenbek Alimbayev • Kirghizistan -Turkey
Manas Uni.

Prof. Dr. Cemal Kafadar • Harvard University

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Cem Karadeli • Ufuk Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova
Uni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Rhoads Murphey • University of Birmingham

Prof. Dr. Oktay Bingöl • İstanbul Arel Uni.

Prof. Dr. Şafak Oğuz • Kapadokya Uni.

Prof. Dr. Şükrü Hanoğlu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Gazi Uni. Rector

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National
Academy of Sciences

Prof. Dr. Yusuf Sarıncay • TOBB ETÜ Rector

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Agayev • Lefke European Uni.

Assoc. Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Uni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Fee: 150 TL

CORRESPONDENCE-COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 December 2024

YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ	REPRESENTATIVES ABROAD
Almanya Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi Amerika Birleşik Devletleri Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi	Germany Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.
Azerbaycan Doç. Dr. Tofiq Nəcəfli • A.A. Bakıhanov Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi	United States of America Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah
Bulgaristan Doç. Dr. İbrahim Yalınmof • Sofya İslam Enstitüsü	Azerbaijan Assoc. Prof. Tofiq Nəcəfli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences
İtalya Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.	Bulgaria Assoc. Prof. İbrahim Yalınmof • Institute of Higher Islamic Studies
KKTC Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi	Italy Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.
Kırgızistan Prof. Dr. Döletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Cyprus Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke
Rusya Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi	Kyrgyzstan Prof. Döletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University
Suriye Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi	Russia Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute
Makedonya Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi	Syria Prof. Mehmet Yuva • Damascus University
	Macedonia Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Barış Özdal – Bursa Uludağ Üni. Prof. Dr. Demet Lüküslü – Yeditepe Üni. Prof. Dr. Ertan Gökmen – Manisa Celal Bayar Üni. Prof. Dr. Hasan Hüseyin Akkaş – Karamanoğlu Mehmetbey Üni. Prof. Dr. Hatice Yazgan – Çankırı Karatekin Üni. Prof. Dr. Hikmet Öksüz – Karadeniz Teknik Üni. Prof. Dr. İbrahim Üngör - Erzincan Binali Yıldırım Üni. Prof. Dr. Mehmet Demirtaş – Bitlis Eren Üni. Prof. Dr. Mehmet Özden – Hâcettepe Üni. Prof. Dr. Mustafa Alkan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz – Bursa Uludağ Üni. Prof. Dr. Ozan Örmeci – İstanbul Kent Üni. Prof. Dr. Pınar Ülgen – Tokat Gaziosmanpaşa Üni. Prof. Dr. Uğur Üçüncü – Karadeniz Teknik Üni. Prof. Dr. Yüksel Kaştan – Akdeniz Üni. Prof. Dr. Yavuz Günaslı – Atatürk Üni. Doç. Dr. Savaş Biçer – Nişantaşı Üni. Doç. Dr. Şafak Oğuz – Kapadokya Üni. Doç. Dr. Bülent Şener – Karadeniz Teknik Üni. Doç. Dr. Erdem Karaca – Bitlis Eren Üni. Doç. Dr. Erol Subaşı – Recep Tayyip Erdoğan Üni. Doç. Dr. Esra Kaçmaz Levent – Batman Üni.	Doç. Dr. Hakan Çora – Okan Üni. Doç. Dr. İbrahim Onay – Çankırı Karatekin Üni. Doç. Dr. İsmail Altınöz – Mimar Sinan Üni. Doç. Dr. Mehmet Mandalıoğlu – Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Doç. Dr. Melih Yeşilbağ – Ankara Üni. Doç. Dr. Mustafa Sarı – Sakarya Üni. Doç. Dr. Serdar Cem Seditoğlu – İstanbul Üni. Doç. Dr. Sezgin Mercan – Başkent Üni. Doç. Dr. Şikran Yaşar – Manisa Celal Bayar Üni. Doç. Dr. Tekin Önal – Ankara Yıldırım Beyazıt Üni. Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin - Erzincan Binali Yıldırım Üni. Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit Diünder – İzmir Katip Çelebi Üni. Dr. Öğr. Üyesi Ceren Gülsel İlhan Rasimoğlu – Açıbadem Üni. Dr. Öğr. Üyesi Emre Feyzi Çolakoglu – Rumeli Üni. Dr. Öğr. Üyesi Fuat Ince - Süleyman Demirel Üni. Dr. Öğr. Üyesi Kadri Kaan Renda – Hâcettepe Üni. Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Emin Yardımcı – Kocaeli Üni. Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Mert Albay - Bolu Abant İzzet Baysal Üni. Dr. Gökşu Uğurlu – Hâcettepe Üni. Dr. Gökhan Yurtoğlu -

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

Dergimizin 35. sayısı olan Aralık sayımızla birlikte, sizleri bir kez daha zengin bir akademik içerikle buluşturmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Bu sayıda, Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinden gelen değerli akademisyenlerin katkılarıyla, 19 özenle hazırlanmış araştırma makalesi ve 1 adet kitap değerlendirmesi olmak üzere toplam 20 çalışma ile karşınızdayız. Eserlerin her biri hakemler tarafından titizlikle incelenmiş olup, yayın kurulumuzun yayınlanabilecekleri yönündeki nihai kararı sonrası bu sayımızda yerini almıştır.

Bu sayımızın açılış makalesi Mustafa Alkan’a ait. Alkan, “Osmanlı Ekonomik Düzeneinde Vakıflar” isimli makalesinde Osmanlı klasik çağının üç temel kurumdan biri olan vakıf müessesesini incelemiştir. Haydar Efe ve Funda Kemahlı Garipoğlu “Adalet Partisi’nin AET’ye Yönelik Yaklaşımı” isimli makalelerinde Demokrat Parti’nin mirasçısı Adalet Partisi’nin zaman içinde değişen Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yönelik yaklaşımını ortaya koymuştur. Eda Durmuş “Karadeniz’in Kuzeyinde İskit-Grek İlişkileri” başlıklı makalesinde İskitler ile Grekler arasında gerçekleşen ilişkileri iktisadi, askerî ve kültürel boyutlarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Nesimi Gökşen, “68 Kuşağının Türk Erkeğini Çizmek: Sakal ve Bıyık Modasında “İsyankâr Gençlik”in Siyasal İnşası” isimli makalesinde popüler kültürün bir yansıması olan modanın siyasal kimlik aracına dönüştürülme hikâyesini problematize etmiştir. Mehmet Emir “Avrupa Birliği’nin Gelişen Orta Asya Politikası: Ekonomi ve Güvenlik Stratejisinin Karşılaştırmalı Analizi (1991-2023)” başlıklı makalesinde Realist Teori çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Orta Asya politikası hakkında Uluslararası İlişkiler alanındaki literatüre bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Şaban H. Çalış ve Çağlar Söker “Çağdaş Uluslararası İlişkiler Yazınında Anarşist Teori: Eleştirel Bir Değerlendirme” isimli makalelerinde Uluslararası İlişkiler disiplininde kısa süre önce oluşmaya başlayan anarşist teori külliyatına ışık tutmayı; mevcut literatüre eleştirel bir açıdan yaklaşarak eksikleri ve problemleri sorgulamayı hedeflemiştir. Pınar Çağlayan “Hiyerarşi Perspektifinden ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a Yönelik Müdahaleleri: Kıbrıs Örneği (1954-1975)” başlıklı makalesinde Kıbrıs Sorunu örneği üzerinden ABD’nin güvenlik ve ekonomi alanında garantiler vererek hiyerarşik bir “sözleşme” yaptığı Türkiye ve Yunanistan’ın dış politikalarında otonomi arayışı içerisine girme hamlelerini tartışmıştır. Mustafa Salep, “Kayseri’de Veremle Savaş Teşkilatlarının Kuruluşu ve Faaliyetleri” isimli makalesiyle Kayseri örneği üzerinden veremle mücadelede sivil girişim, hayırsever ve devlet iş birliği modelinin sağlık sektörüne yansımalarını tartışmıştır. Tuğba Belenli, “Yabancı Kaynaklara Göre Büyük İzmir Yangını ve Sorumluları” isimli makalesinde Kurtuluş Savaşı’nda İzmir’in geri alınışının ardından başlayan yangının sorumlularını yabancı basında yer alan haberler temelinde incelemiştir. Sertif Demir ve Ali Poyraz Gürson “Uzun Süren Rusya-Ukrayna Savaşının Stratejik Sonuçları” isimli makalelerinde savaşın uluslararası politika, Avrupa güvenliği, NATO ittifakı, bölgesel sorunlar ve savaş stratejisi açısından sonuçlarını tartışmıştır. Halit Hamzaoğlu, “Rusya Federasyonu’nun Arktik Stratejisinin Analizi” başlıklı makalesinde Rusya’nın Arktik stratejisinin hangi ölçüler ve öncelikler çerçevesinde

ortaya çıktığını, ortaya çıkmasına zemin hazırlayan dönemsel koşulları vb. 4 tarihsel dönem altında incelemiştir. Burak İyiekici “Liberalizmden İlliberalizme: Orban’ın Siyasal Dönüşümü ve COVID-19 Pandemisindeki Sağ Popülist Stratejileri” başlıklı makalesinde COVID-19 krizini, Orbán Hükümetinin sağ popülist yönelimleri ve illiberal demokrasi anlayışı çerçevesinde değerlendirmiş ve bu sürecin Macaristan Hükümetinin baskıcı eğilimlerini nasıl güçlendirdiğini göstermiştir. Mustafa Karageçi ve Pınar Albayrak, “Kars’ta Önemli Bir Urartu Merkezi: Taşdere/Sosgert Kalesi” isimli makalelerinde Taşdere Kalesi’nin önemini ele almıştır. Merve Esra Özgürbüz “General Erich Ludendorff’un Gözünden Topyekûn Bir Savaş Olarak Birinci Dünya Savaşı” isimli makalesinde topyekûn savaş kavramı bağlamında Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan dönüşüm ve söz konusu dönüşümün Erich Ludendorff’un hatırat kitabına yansımaları üzerinde durmuştur. Halil Yavaş “Geç Orta Çağ Avrupa’sında İktidar Mücadelesinde Köylü-Burjuva İş birliği: Flander Örneği (1297-1328)” isimli makalesinde Geç Orta Çağ’da Flander’de ortaya çıkan isyanlar zincirini mütalaa etmiştir. Hülya Örki ve Hayrettin Pulat “Dilencilik Yönetmek: 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Suç, Sapma ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında Dilencilik” isimli makalelerinde 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilik olgusunu sapma, suç ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde irdelemiştir. Hakan Asan, “Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği” isimli makalesinde Balkan Savaşları’nın neticesinin bu coğrafyanın uzağındaki bir bölgede yer alan Diyarbakır Vilayeti’ne nasıl yansıdığı, bunun etkisinin ne olduğu ve tepki mahiyetinde hangi tür faaliyetlerin yürütüldüğüne yönelik soruları cevaplamıştır. Senem Karagöz “Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadının Yeri: Bulgaristan’da Tekkesi ve Türbesi Olan Kadın Bir Derviş Olarak Kızana ve Kızana Tekkesi Örneği” isimli makalesinde Kızana Tekkesi’nin kuruluşunu, işlevini ve sözlü gelenekteki yerini anlatmıştır. Ulvi Ufuk Tosun, “21 Kasım 1939 Tercan Depremi ve Etkileri” isimli makalesinde Büyük Erzincan Depremi’nin gölgesinde kalan ve şimdiye kadar literatürde müstakil bir başlık altında ele alınmayan, 21 Kasım 1939 Tercan Depremi’nin sosyal ve ekonomik etkileri ile devletin depremzedelerin yaralarını sarmak için yürüttüğü faaliyetleri ele almıştır.

Bu sayımızda son olarak, Arda Özkan ve Gülşah Taşçı’nın editörlüğünü üstlendiği Nobel Yayınevi tarafından 2021 yılında basılmış “Göç: Disiplinler Arası Bakış Açısıyla” isimli kitabın Tülin Yanıkdağ tarafından yazılmış olan kitap değerlendirmesi yer almaktadır.

35. sayımızdaki makaleleri zevkle ve ilgiyle okuyacağınızı umuyor, bu sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara, hakem heyetine, editörler kuruluna ve yazı kuruluına teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bir sonraki sayımızda (Haziran 2025) sizlerle yepyeni makalelerle buluşmak ümidiyle...

Saygılarımızla
Gazi Akademik Bakış Dergisi
Editörler Heyeti

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View Readers,

With our December issue, the 35th issue of our journal, we are delighted to once again present to you a rich and diverse academic content. In this issue, we present a total of 20 contributions, consisting of 19 research articles and 1 book review, with valuable input from distinguished academics from the fields of History and International Relations. Each work has been carefully reviewed by referees, and included in this issue after receiving the final approval from our editorial board.

This issue begins with Mustafa Alkan's article, "Waqfs in the Ottoman Economic System" which examines the institution of Waqf, one of the three main institutions of the Ottoman classical era. In their article "The Justice Party's Approach to the EEC", Haydar Efe and Funda Kemahlı Garipoğlu, explore the changing stance of the Justice Party, successor to the Democrat Party, towards the European Economic Community over time. Eda Durmuş, in her article titled "Scythian-Greek Relations in the North of the Black Sea" attempts to present the economic, military, and cultural dimensions of the interactions between the Scythians and the Greeks. Nesimi Gökşen, in his piece "Turkish Man of the 68 Generation in the Creating: The Political Construction of "Rebellious Youth" in the Beard and Mustache Fashion" problematizes how fashion, a reflection of popular culture, was transformed into a tool of political identity. Mehmet Emir, in his article "The European Union's Developing Central Asia Policy: Comparative Analysis of the Economic and Security Strategy (1991-2023)" aims to contribute to the International Relations literature on the EU's Central Asia policy within the framework of Realist Theory. Şaban H. Çalış and Çağlar Söker, in "Anarchist Theory in Contemporary International Relations: A Critical Analysis" aim to shed light on the anarchist theory, which has recently emerged in the field of International Relations, and to critically address its gaps and problems within the existing literature. Pınar Çağlayan, in her article "US Interventions in Türkiye and Greece from the Perspective of the Hierarchy: The Case of Cyprus (1954-1975)" discusses the autonomy-seeking moves of Türkiye and Greece in their foreign policies in the face of security and economic guarantees provided by the U.S. through a hierarchical "contract" using the Cyprus Issue as a case study. Mustafa Salep's article, "The Establishment and Activities of Tuberculosis Control Organizations in Kayseri" discusses the impact of a model of cooperation involving civil initiatives, philanthropists, and the state in combating tuberculosis through the example of Kayseri. In "The Great Izmir Fire and Its Perpetrators According to Foreign Sources" Tuğba Belenli examines the origins of the fire that broke out after the recapture of Izmir during the War of Independence based on reports in the foreign press. Sertif Demir and Ali Poyraz Gürson, in their article "The Strategic Implications of the Protracted Russian-Ukrainian War" discuss the consequences of the war for international politics, European security, the NATO alliance, regional issues, and war strategy. Halit Hamzaoğlu, in his article "Analysis of Russian Federation's Arctic

Strategy” examines the evolution and priorities of Russia’s Arctic strategy across four historical periods and the conditions that set the stage for its emergence. Burak İyiekici’s article “From Liberalism to Illiberalism: Orban’s Political Transformation and Right Populist Strategies in the COVID-19 Pandemic” evaluates the COVID-19 crisis through the lens of the Orbán Government’s right-wing populist tendencies and illiberal democracy, showing how this process strengthened the repressive tendencies of the Hungarian Government. Mustafa Karageçi and Pınar Albayrak, in their article “An Important Urartian Center in Kars: Taşdere/Sosgert Fortress” discuss the importance of Taşdere Fortress. Merve Esra Özgürbüz’s article, “The First World War as Total War from The Perspective of General Erich Ludendorff” focuses on the transformation experienced during World War I within the concept of total war, reflecting on how this transformation was depicted in Erich Ludendorff’s memoir. Halil Yavaş, in “Peasant-Bourgeois Cooperation in the Struggle for Power in Late Medieval Europe: The Case of Flanders (1297-1328)” discusses the series of revolts in Flanders during the Late Middle Ages. Hülya Örki and Hayrettin Pulat, in their article “Managing Begging: Begging in the Context of Crime, Deviation and Social Control in the 19th Century Ottoman Center” examine the phenomenon of begging in the 19th-century Ottoman center within the concepts of deviation, crime, and social control. Hakan Asan, in “The Reflection and Effect of the Balkan Wars on the Ottoman Countryside: The Example of Diyarbakir Province” addresses how the consequences of the Balkan Wars affected Diyarbakir Province, a region far from the conflict, and the type of activities that were carried out as reactions to these events. Senem Karagöz, in “The Place of Woman in Alevi-Bektashi Culture: The Case of Kızana and Kızana Tekke As a Woman Dervish with a Tekke and Mausoleum in Bulgaria” explores the establishment, functions, and oral traditions of the Kızana Tekke. Ulvi Ufuk Tosun, in his article “21 November 1939 Tercan Earthquake and Its Impacts” examines the social and economic effects of the 21 November 1939 Tercan Earthquake, which has been overshadowed by the Great Erzincan Earthquake, and the efforts of the state to aid earthquake victims.

Lastly, this issue includes a book review written by Tülin Yanıkdağ of the book “Migration: An Interdisciplinary Perspective,” edited by Arda Özkan and Gülşah Taşçı and published by Nobel Publishing House in 2021.

We hope that you will read the articles in our 35th issue with pleasure and interest. We extend our gratitude to the authors, the referees, the editorial board, and the editorial team who contributed to the preparation of this issue. We look forward to meeting you with brand new articles in our next issue (June 2025).

Sincerely
Editorial Board of the Journal of
Gazi Academic View

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERGİ PARK.



Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™



Central and
Eastern European
Online Library



The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

I N T E R N A T I O N A L



Modern
Language
Association

MLA



TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

Osmanlı Ekonomik Düzeninde Vakıflar

Mustafa Alkan 1

Adalet Partisi'nin AET'ye Yönelik Yaklaşımı

Haydar Efe - Funda Kemahlı Garipoğlu 15

Karadeniz'in Kuzeyinde İskit-Grek İlişkileri

Eda Durmuş 39

68 Kuşağının Türk Erkeğini Çizmek: Sakal ve Bıyık Modasında “İsyankâr Gençlik”in Siyasal İnşası

Nesimi Gökşen 53

Avrupa Birliği'nin Gelişen Orta Asya Politikası: Ekonomi ve Güvenlik Stratejisinin Karşılaştırmalı Analizi (1991-2023)

Mehmet Emir 75

Çağdaş Uluslararası İlişkiler Yazınında Anarşist Teori: Eleştirel Bir Değerlendirme

Şaban H. Çalış - Çağlar Söker 97

Hiyerarşi Perspektifinden ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a Yönelik Müdahaleleri: Kıbrıs Örneği (1954-1975)

Pınar Çağlayan 119

Kayseri'de Veremle Savaş Teşkilatlarının Kuruluşu ve Faaliyetleri

Mustafa Salep 139

Yabancı Kaynaklara Göre Büyük İzmir Yangını ve Sorumluları

Tuğba Belenli 161

Uzun Süren Rusya-Ukrayna Savaşının Stratejik Sonuçları

Sertif Demir - Ali Poyraz Gürson 181

Rusya Federasyonu'nun Arktik Stratejisinin Analizi

Halit Hamzaoglu 199

Liberalizmden İliberalizme: Orban'ın Siyasal Dönüşümü ve COVID-19 Pandemisinin-
deki Sağ Popülist Stratejileri

Burak İyiekici 221

Kars'ta Önemli Bir Urartu Merkezi: Taşdere/Sosgert Kalesi

Mustafa Karageçi - Pınar Albayrak 241

General Erich Ludendorff'un Gözünden Topyekûn Bir Savaş Olarak Birinci Dünya
Savaşı

Merve Esra Özgürbüz..... 263

Geç Orta Çağ Avrupa'sında İktidar Mücadelesinde Köylü-Burjuva İşbirliği: Flander
Örneği (1297-1328)

Halil Yavaş 287

Dilencilik Yönetmek: 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Suç, Sapma ve Sosyal Kontrol
Kavramları Bağlamında Dilencilik

Hülya Örki - Hayrettin Pulat 307

Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti
Örneği

Hakan Asan..... 329

Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadının Yeri: Bulgaristan'da Tekkesi ve Türbesi Olan
Kadın Bir Derviş Olarak Kızana ve Kızana Tekkesi Örneği

Senem Karagöz 353

21 Kasım 1939 Tercan Depremi ve Etkileri

Ulvi Ufuk Tosun 371

Kitap Değerlendirme: Göç: Disiplinler Arası Bakış Açısıyla

Tülin Yanıkdağ..... 389

Contents

Waqfs in the Ottoman Economic System Mustafa Alkan	1
The Justice Party's Approach to the EEC Haydar Efe - Funda Kemahlı Garipoğlu	15
Scythian-Greek Relations in the North of the Black Sea Eda Durmuş	39
Turkish Man of the 68 Generation in the Creating: The Political Construction of "Rebellious Youth" in the Beard and Mustache Fashion Nesimi Gökşen	53
The European Union's Developing Central Asia Policy: Comparative Analysis of the Economic and Security Strategy (1991-2023) Mehmet Emir	75
Anarchist Theory in Contemporary International Relations: A Critical Analysis Şaban H. Çalış - Çağlar Söker	97
US Interventions in Türkiye and Greece from the Perspective of the Hierarchy: The Case of Cyprus (1954-1975) Pınar Çağlayan	119
The Establishment and Activities of Tuberculosis Control Organizations in Kayseri Mustafa Salep	139
The Great Izmir Fire and Its Perpetrators According to Foreign Sources Tuğba Belenli	161
The Strategic Implications of the Protracted Russian-Ukrainian War Sertif Demir - Ali Poyraz Gürson	181
Analysis of Russian Federation's Arctic Strategy Halit Hamzaoglu	199

From Liberalism to Illiberalism: Orban's Political Transformation and Right Populist Strategies in the COVID-19 Pandemic

Burak İyiekici 221

An Important Urartian Center in Kars: Taşdere/Sosgert Fortress

Mustafa Karageçi - Pınar Albayrak 241

The First World War as Total War from the Perspective of General Erich Ludendorff

Merve Esra Özgürbüz..... 263

Peasant-Bourgeois Cooperation in the Struggle for Power in Late Medieval Europe: The Case of Flanders (1297-1328)

Halil Yavaş 287

Managing Begging: Begging in the Context of Crime, Deviation and Social Control in the 19th Century Ottoman Center

Hülya Örki - Hayrettin Pulat 307

The Reflection and Effect of the Balkan Wars on the Ottoman Countryside: The Example of Diyarbakir Province

Hakan Asan..... 329

The Place of Woman in Alevi-Bektashi Culture: The Case of Kızana and Kızana Tekke as a Woman Dervish with a Tekke and Mausoleum in Bulgaria

Senem Karagöz 353

21 November 1939 Tercan Earthquake and Its Impacts

Ulvi Ufuk Tosun 371

Book Review: Göç: Disiplinler Arası Bakış Açısıyla

Tülin Yanıkdağ..... 389

Osmanlı Ekonomik Düzeninde Vakıflar

Waqfs in the Ottoman Economic System

Mustafa ALKAN*

Öz

Osmanlı Devleti, “Osmanlı klasik çağında” üç temel kurumun üzerine oturtulmuştur. Bunlar; dirlik, devşirme ve vakıf müesseseleridir. Bu üç kurumun üzerinde de “Hanedan-ı Âl-i Osman”ın bir numaralı üyesi padişah oturmuştur. Bu sistem içinde padişah, Osmanlı Devleti’nin en temel idari birimi olan her sancakta teorik olarak “en büyük has” sahibi, devşirme sisteminin merkezinde “kapı kullarının [yâni yeniçeriler, süvariler ve enderunluların] efendisi”, nihayet ülkenin imâr ve iskânının dayandığı vakıf -imâret sitesinde de “en büyük vakıf kurucusu”dur. Osmanlı sisteminde “devlet aygıtı” bu üç kurum üzerinde dönyordu. Dolayısıyla vakıflar, Ömer Lütî Barkan’ın 1527-1528 yıllarına ait tahrirler üzerinde yaptığı hesaplamaya göre Anadolu, Suriye ve Irak eyaletlerinin toplam gelirlerinin % 14,103’ne, Rumeli eyaletlerinin ise % 5,492’sine sahipti. Bu gelirlerin oranı İstanbul, Edirne ve Bursa gibi pâyitahtlarda % 36’ya kadar çıkmaktaydı. Vakıflar, Osmanlı ekonomik düzenini Avrupa merkezli merkantilist üretimden ayıran ana etmenlerdendi. O halde Osmanlı ekonomik düzeninde vakıfların yeri neydi? Bu temel soru bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıflar, Ekonomik Zihniyet ve Mehmet Genç

Abstract

The Ottoman State in the “Ottoman classical period” was based on three basic institutions. These were the institutions of dirlik (livelihood), devshirme and waqf (pious endowment). Above these three institutions was the Sultan, the number one member of the “Dynasty of the Ottoman Empire”. Within this system, the sultan was theoretically the “largest hâss” owner in each sanjak, the most basic administrative unit of the Ottoman Empire; the “master of the slaves of the Porte (kapıkulu)” [i.e., janissaries, cavalry and the Inner Service personnel] at the centre of the devshirme system; and finally, “the largest waqf founder” in the waqf imaret, on which the construction and settlement of the country was based. In the Ottoman system, the “state apparatus” revolved around these three institutions. Thus, according to Ömer Lütî Barkan’s calculations based on the surveys of 1527-1528, waqfs accounted for 14,103 per cent of the total revenues of the Anatolian, Syrian and Iraqi provinces and 5,492 per cent of the those of the Rumelian provinces. In capital cities such as Istanbul, Edirne, and Bursa, the proportion of these revenues was as high as 36 per cent. Waqfs were one of the main factors that distinguished the Ottoman economic order from European-centred mercantilist production. So, what was the place of waqfs in the Ottoman economic order? This fundamental question will be the main subject of this study.

Key Words: Ottoman, Waqfs, Economic mentality and Mehmet Genç

Makale Geliş Tarihi: 07.07.2024. Makale Kabul Tarihi: 15.09.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ALKAN, Mustafa. “Osmanlı Ekonomik Düzeninde Vakıflar”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s.1-14.

DOI:10.19060/gav.1598371

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: m.alkan@hbv.edu.tr, ORCID: 000-0002-6722-8697.

Akademik
Bakış

1

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Giriş: Osmanlı Devleti'nin İktisadî Görüşü

Osmanlı Devleti'nin "iktisadî dünya görüşünü", "*Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*"¹ adlı bir kitapta toplayan Mehmet Genç, bu eserinde, 14-16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin "ana vasıfları" ile "klasik" olarak nitelenen hüviyetinin oluştuğunu, bu klasik sistemin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar köklü değişim geçirmeden sürdüğü tespitini yaptıktan sonra, 1500 ile 1800 yılları arasındaki "Osmanlı iktisadî dünya görüşünü" üç ana ilkeye dayandırmıştır. Bunlar provizyonizm (iaşecilik), tradisyonalizm (gelenekçilik) ve fiskalizm (gelircilik)dir. Aslında bu iktisadî ilkeler (veya tasnif) sadece Osmanlı İmparatorluğuna özgü değildir. Sanayi Devrimi ve kapitalist çağ öncesi tüm büyük devletlerin de iktisadî görüşüdür². Provizyonizm (iaşecilik) ilkesinde iktisadî faaliyetin amacı üreticiler için "malını satmak ve kâr etmek", tüketici için ise "ucuza, kaliteli ve bol (istediği kadar) mal" bulabilmesi amacına matuftur. Osmanlı Devleti üretici ve tüketici arasında dengeli bir siyaset takip etmiştir. Bunun için devlet tüketicilerin "ucuza, kaliteli ve bol" mal bulabilmesi için üretim ve ticaret üzerinde narh (fiyat belirleme) uygulamasıyla gerekli hallerde müdahaleci davranmıştır. Tradişyonalizm (gelenekçilik), sosyal ve iktisadî ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri ve eğilimleri muhafaza etmek üzerine kurulmuştur. Bu, ziraat, esnafılık ve ticarete iaşe ilkesinden kaynaklanan düzenlemelerin hedefi üretim ile tüketimin denge- de tutulmasıdır. Dengenin bozulmasından ve kıtlıktan korkulur. Onun için Osmanlı Devleti, hangi ekonomik model üzerinde kurulmuşsa o üretim modeliyle yıkılmıştır. Fiskalizm (gelircilik), hazineye ait gelirleri olabildiğince en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı seviyenin altına inmesini engellemektir. Kısaca "gelirleri yükseltme ve harcamaları kısmak" olarak ifade edilebilir³. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden sonra Hazine-i Hümayunu doldurup kapısını kırmızı akikten olan mührü ile mühürledikten sonra; "*Benim altınla doldurduğum hazineyi bundan sonra gelenlerden her kim mangırla doldurursa, hazine anın mührüyle mühürlesin ve illâ benim mührümle mühürlenmek devam olunsun*"⁴ şeklindeki vasiyeti bu fiskalist (gelirci) anlayışın bir tezahürüdür. Bu model, feodalizm sonrası sanayi devrimi öncesi Avrupa'da gelişen; ticareti önceleyip ithalatı kısıp ihracatı artırmaya çalışan, "yerli üreticiyi himayeci bir siyaseti" izleyen ve "devletin asıl zenginliğinin [altın ve gümüş gibi] değerli madenlerin çokluğu olduğunu" savunan - kapitalizm öncesi- merkantilist doktrinden farklıydı⁵. Mehmet Genç bu

Görüş

Akademik
Bakış

2

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 1 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2000, 368 sayfa.
- 2 Şevket Pamuk, "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, LVIII (2021), s. 327.
- 3 Genç, *Devlet ve Ekonomi*, (2000), s. 45-46.
- 4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara 1984, s. 319.
- 5 Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi*, (Çeviri: Latif Boyacı), Bakış Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2015, s. 104, 153, 160-163, 321-325; Gülten Kazgan, *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 14. Baskı, İstanbul 2009, s. 43-48.

farkları Osmanlı'da uygulanan; “*mirî toprak rejimi, millet sistemi, esnaf örgütlenme tipi ve vakıflar*” olarak sıralamaktadır. Osmanlı Devleti'nin gelirci (fiskal) anlayışı ile iç piyasada tüketicinin korunması (iaşeci) anlayışının temellerini eski Türk töresindeki “*açları doyurmak ve çıplakları giydirmek*”⁶ anlayışı ile İslâm'daki “*komşusu aç iken tok yatan bizden değildir*”⁷ ilkeli yardımlaşma anlayışının Osmanlı'da kurumsallaştığı [mirî toprak rejimi, millet sistemi, esnaf örgütlenme tipi ile birlikte] vakıf sistemine bağlamaktadır⁸. Genç, eski dünya düzeni üzerinde oturan, Osmanlı Devleti'nin bu ekonomik düzenini, hiçbir zaman tam olarak öyle olmasa da, “bir refah ekonomisi” modeli⁹ olarak isimlendirmektedir. Bu çalışmada, Mehmet Genç'in Osmanlı “iktisadî dünya görüşü” bağlamında vakıfların rolü ele alınacaktır. O halde vakıf nedir, Osmanlı iktisadî düzeninde vakıfların rolü nasıldır?

Vakıf, bir kişinin sahip olduğu bir malını/mülkünü dinî/hayrî bir gayeye tahsis etmesidir. Vakıflar, İslâm dünyasında modern çağa kadar toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında büyük rol oynamış dinî-hukukî kurumlardır¹⁰. Ancak vakıflar, Osmanlı döneminde, sadece dinî-hayrî bir kurum değil, aynı zamanda, bir sistemin adıdır. Osmanlı Devleti, “Osmanlı klasik çağında” üç temel kurumun üzerine oturtulmuştur. Bunlar; dirlik, devşirme ve vakıflardır. Bu üç kurumun üzerinde de “Hanedan-ı Âl-i Osman”ın ilk üyesi padişah oturmuştur¹¹. Bu sistem içinde padişah, Devlet-i Aliyye'nin en temel idari birimi olan her sancakta “en büyük has” sahibi, devşirme sisteminin merkezinde “kapı kullarının [yâni yeniçeriler, kapıkulu süvarileri ve enderunluların] efendisi”, nihayet ülkenin imâr ve iskânının dayandığı “vakıf-imâret sitesi”nde de “en büyük vakıf kurucusu”dur. Klasik çağda Osmanlı “devlet aygıtı” bu üç temel kurum üzerinde şekillenmiştir. Bu üç kurum toplumun siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel hayatının tüm katmanlarını kapsıyordu. Dolayısıyla vakıflar Osmanlı'da “*din, eğitim, sağlık, sosyal yardım, bayındırlık ve beledî hizmet alanları*”¹² başta olmak üzere bugün her biri bir bakanlık tarafından yürütülen hizmetleri üstlenmişti. Onun için Ömer Lütfi Barkan'ın 1527-1528 yıllarına ait tahrirler üzerinde yaptığı hesaplamaya göre vakıflar Anadolu, Suri-

Genç

- 6 Bilge Kağan Yazıtında “*Türk bodunu aç idi. O yılkiyı alıp yedirdim*”... *Türk Bitig*, Orhun Yazıtları, Bilge Kağan Anıtı, D.38. <https://www.turkbitig.com/p/bilgekagan.html> (Erişim: 28.09.2023).
- 7 Buhari, Edeb, 28; Müslim, es-Sahih, İman, s. 74.
- 8 Genç, ...*Devlet ve Ekonomi*, (2000), s. 79.
- 9 Mehmet Genç'in Artvin'de düzenlenen bir toplantıda kendisine “*Osmanlı'yı çok büyütüyorsunuz*” diyen Mete Tunçay'a “*siz yüz kat küçülttüğünüz için biz on kat büyüttüğümüzde bile alacaklıyız*” cevabında, Osmanlı'nın “ideal devlet, ideal toplum ve ideal hükümdar” [“el-medinetü'l fâzıla”] ülküsünün etkisi görülür. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 2022, s. 115.
- 10 Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf” İA, XIII, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 153-172.
- 11 Mustafa Alkan, “Osmanlı Hükümdarı- Bir Tipoloji Denemesi-”, *Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik*, Nobel Yayınları, Ankara 2023, s. 293-307.
- 12 Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 201.

ye ve Irak eyaletlerinin toplam gelirlerinin % 14,103'ne, Rumeli eyaletlerinin ise % 5,492'sine sahipti. Bu gelirlerin oranı İstanbul, Edirne ve Bursa gibi pâyitahtlarda % 36'ya kadar çıkmaktaydı¹³. Vakıfların ülkenin genel gelirindeki payı, zaman içinde nüfusun artışı, yeni vakıf-imâret sitelerinin inşası, eski-yeni imârethâne giderleri ve hemen her mahallede avarız ve para vakıflarının yaygınlaşması gibi sebeplerle artmış, bazı şehirlerde o şehrin toplam gelirinin ¼ oranını aşacak seviyeye çıkmıştır. Bu uygulama, her türlü haberleşmenin çok yavaş işlediği “eski dünya düzeni” içinde “yerinden yönetim” anlayışının, Osmanlı iktisadî anlayışına yansıyan bir tezahürdür.

Osmanlı İmâr-iskânında Mekânlar ve Vakıf Kurucuları

Bizans şehirleri, kalelerin içinde etrafı surlarla çevrili birer kale-şehir görünümündeydi. Bu şehirleri kalelerin dışına, “vakıf-imâret sitesi” modelleriyle, Osmanlılar taşımıştır. Bu itibarla başta Osmanlı pâyitahtları; Bursa, Edirne ve İstanbul, eski Selçuklu şehirleri; Konya, Ankara, Kayseri, Sivas, Malatya ve Erzurum, Akkoyunlu şehirleri; Diyarbakır, Harput ve Mardin, Anadolu Beyliklerinin merkezleri ve şehirleri; Adana, Afyonkarahisar, Antalya, Balıkesir, Karaman, Kastamonu, Maraş, Elbistan ve Niksar, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra aynı zamanda şehzade sancak merkezi olan şehirler; Manisa, Amasya, Kütahya ve Trabzon, Osmanlı eyalet ve sancak merkezi olan şehirler; Aydın, İzmir, Erzurum, Filibe, Prizren, Saraybosna, Üsküp ve Halep, eski Arap pâyitahtı ve haremeyn şehirleri; Bağdat, Şam, Kahire, Mekke, Medine ve Kudüs'te Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra “vakıf-imâret sitesi” geleceği üzere imâr ve inşâ sürmüştür. Bu şehirleri “vakıf-imâret sitesi” sistemi üzere vakıf/hayrât ve vakıf/akarât kurumlarıyla inşa edenler; Selçuklu ve Osmanlı sultanları ve aileleri, Selçuklu Devleti yıkılınca Anadolu'da kurulan beyliklerin yönetici beyleri ve aileleri¹⁴, önce Selçuklu sonra Osmanlı devletinde vezir-i 'azâmdan sancak beyine *seyfiye* (ehl-i seyf) mensupları, reisü'l-küttabdan bir sancak divanı kâtibine *kalemiye* (ehl-i kalem) mensupları ve şeyhü'l-islâmdan bir câmi imamına *ilmiye* (ehl-i ilm) mensupları, kısaca “askerî” denilen, devletin merkezinde ve taşra teşkilâtlarının yönetim, bürokrasi ve ilmiye kademelerinde görev yapan ve geçimlerini “dirlik sistemi” içinde has, zeâmet ve timar geliriyle veya yüksek vakıf gelirleriyle temin eden

13 Ömer Lütfi Barkan'ın yaptığı tasnife göre Anadolu % 17,098, Karaman %14,295, Zülkadiriye % 5,197, Rum % 15,733, Diyarbakır 5,457, Halep ve Şam %13,967, Rumeli %5,492. Bkz. Barkan, “H. 933/1527-934/1528 Mali Yılına Ait Bütçe Örneği”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (İstanbul, XV, 1-4), s. 268.

14 İbn Battuta Manisa ve Bergama üzerinden Balıkesir'e ulaştığında Balıkesir'i şöyle tasvir ediyor: “Burası da kalabalık, zengin ve şirin çarşıları olan güzel bir şehirdir. Orada hal-kın cuma namazlarını kılacağı bir cami yoktur. Bu sebeple şehir dışında bir câmi yapmaya girişmişlerse de, henüz bitirememişlerdi. Bu yüzden Cuma namazlarını ağaçlar altında eda etmek zorunda kalmışlardı. Burada Ahilerin ileri gelenlerinden Ahi Sinan zaviyesine indik” Bkz. Muhammed Et-Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi “Tuhfetü'n-Nuzzâr Fi Garaibi'l-Emsâr”, I-II, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 211.

askerîler [ve aileleri] ile “*reâyâ*” denilen üretim yapıp vergi veren mal-mülk sahibi *esnaf*, *zanaatkâr*, *tüccar*, *köylü ve konar-göçer* kişiler ve aileleriydi¹⁵.

Modern çağ öncesi Osmanlı Devleti’nde timar sahipleri dirliklerine karşılık (has, zeâmet ve timar) sefer zamanında sefere gitmek zorundaydılar. Bunlardan tezkireli timarlılar “kılıç hakkı”nın dışında kalan artırılmış timar kısımlarından her 3000 akçe için bir cebelü (asker/ savaşçı) serbest timarlılar [zeâmet ve has sahipleri] da temel hizmet giderleri dışında kalan gelirleri için her 5000 akçe için bir cebelüyü sefere götürmek zorundaydılar. Sefer olmayan yıllarda serbest timarlılar büyük birikim yapabilmekteydi. Birikim, Osmanlıda iktisadî bir zaruretti. Devlet başta padişah, divan-ı hümayun üyeleri, “hâcegân-ı sultanî” denilen üst düzey kâtipler ve emirler, seyfiye zümresi içinde bulunan çavuşlar, yeniçeri ağası, beylerbeyi ve sancakbeyi, alaybeyi ve kale dizdârı gibi üst düzey idarecilerin mal-mülkleri kontrol edilip, izâh edilemeyen malları müsadere ediyordu. Özellikle bu has ve zeâmet sahipleri ile şeyhülislâm, kazasker, kadı, müderris ve meşâyih (şeyhler) gibi üst düzey ilmiye mensupları görevdeyken vakıflar kurmuşlardır. Bütün bu vakıf kurucuları; 1) Padişahlar, sadrazamlar, vezirler ve eyâlet vâilileri ya “padişah emriyle” veya “izniyle” vakıf kurmuşlardır. Bu vakıfların yönetimine genelde sadrazam, şeyhülislam, darussaâde ağası veya şehrin kadısı atanmıştır. 2) Bazı vâkıflar (kurucular) tamamıyla hayrî vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıf kurucuları (vâkıflar) vakfın kuruluşu tamamlandıktan sonra vakfını mütevellîye teslim edip aradan çekilmişler veya tevliyeti hasbî (ücretsiz) olarak kendileri üstlenmişlerdir. 3) Kimi devlet görevlileri adlarını ölümsüzleştirmek, toplum nezdinde yer edinmek veya ailevi çıkarları için vakıflar kurmuşlardır. Bu kategorideki yarı evlatlık veya evlatlık vakıfların tevliyeti (yönetimi) ve tasarrufunu, genelde, öncelikle kurucu olarak kendine, sonra evlâdiyet üzere çocuklarına bırakmışlardır¹⁶. İşte Osmanlı ülkesi [kırlar ve şehirler], özellikle, padişah ve yakınları ile bu üst düzey devlet adamlarının kurduğu “vakıf- imaret sitesi” yoluyla imar ve inşa edilmiştir. Bunlara daha alt düzey vakıf kurucuları ile reayanın kurduğu vakıflar da eklenince, vakıflar Osmanlı topraklarında çok yaygınlaşmıştır. Bunun için Osmanlı medeniyetini “bir vakıf medeniyeti” olarak isimlendirenler de olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde vakıflar tamamıyla dinî/hayrî amaçlı değil, bir “vakıf-imaret sitesi” planlı imar ve iskân projesidir, denilebilir. Buna göre;

Gör

Akademik
Bakış

5

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

15 Alkan, *Adana Vakıfları*, (2014), 63-76; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998, s. 27-43.

16 Alkan, *Adana Vakıfları*, 2014, s. 89-100.

1. Vakıflar Yoluyla İmâr ve İskân ya da “Vakıf İmaret Sitesi”¹⁷

Osmanlı fetihlerinde, fetihten hemen sonra gelen halklar, kırdaki mevcut köylere veya ören yerlerinin yanlarında kurdukları yeni köylere yerleşmişlerdi. Bu süreçte zâviyeler kırdaki iskân öncüsü ve merkez olma rolünü üstlenmişlerdir. Vakıflar, kırdaki daha çok yerleşim yerlerinin merkezi olma, ıssız bir bölgeyi şenlendirme¹⁸ ve yol boylarına büyüklü küçüklü köprü, çeşme, namazgâh, kervansaray (han) ve tekke/zâviye gibi yolcular için temel kurumların tesisini üstlenmişlerdir.

Vakıflar, Osmanlı imâr ve iskânında, şehirde iki ayrı iskân modeli oluşturmuştur. İlki aynı etnik kökten ve dinden gelen insanların birlikte oturduğu konut ünitesi yâni mahalle, ikincisi cemiyete eğitim, dini hayat, sağlık ve benzeri alanlarda hizmet sağlayan imâret sitesi yâni külliye manzûmesidir¹⁹. Osmanlı fetihlerinde, fetihten hemen sonra şehre ilk gelen halk kitlesi mevcûd boş mahallelere yerleştirilir, en büyük kilise câmiye çevrilir, yeni imâret ve alveriş mekânları inşâ edilirdi²⁰. Yeni oluşan mahallelere birer mescid yapılır ve ekseriyâ mahalleler isimlerini bu mescidlerden alırlardı. Şehirde imâr faaliyetleri iki farklı şekilde devam ederdi. İlki, nüfusun artmasıyla yine mescid merkezli mahallelerin ve çarşıların oluşumu süreci, ikincisi, merkezi “vakıf-imâret sitesi” olmak üzere, yeni oluşan mahallelerde toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü sosyal kurumun yapılma süreciydi²¹. Vakıf-imâret sitesi için iki tip külliye geleneği oluşmuştur. Birincisi şehrin Ulucâmisi ile çarşısının oluşturduğu imâret sitesidir. İkincisi ise bir avlu içinde veya aynı mahalle içine dağılmış câmi, mescid, medrese, mekteb, imâret (aşevi) ve kütüphane gibi hayrâtı ve hemen her türde akarâtı bulunan *Küçük Ölçekli Külliyeler*dir. İmâret Sitesi şehrin, *Küçük Ölçekli Külliye*ler ise kuruldukları mahallelerin merkezî dokusunu oluşturmuşlardır²². Vakıf-imâret sitesi, şehrin merkezi; konut üniteleri (=mahalleler) bu merkezin etrafındaki oluşumlardı. İmâret sitesi ve işlevleri, Osmanlı şehir anlayışını tanımlayan ve onu kırdan ayıran özelliklerdi²³ ve

- 17 “Vakıf imâret sitesi” için birkaç büyük alıntı için bkz. Mustafa Alkan, “Osmanlı Devletinde Vakıfların Kültürel Etkileşimindeki Roller: Vakıf Toplumu”, 2007, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, I, (Editörler: Fikret Türkmen- Gürer Gülsevin), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara 2007, s. 87- 97.
- 18 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi* (VD), II (1942), s. 279-386.
- 19 Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti -Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 70.
- 20 Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi: Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, VII, (1978), s. 58-71.
- 21 Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 37-40, 61-64; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar” (İmâret Sitesi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuâsı, c. XXIII, No: 1-2, (İstanbul 1963), s. 239-296.
- 22 Alkan, *Adana Vakıfları*, (2014), s. 290-296.
- 23 Cerasi, *Osmanlı Kenti...*, (2001), 75; H. Ziya Ülgen, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, (Ankara 1971), s. 30-31.

üç ana bölümden oluşuyordu. Biricisi câmi, medrese, kütüphâne, imâret (=aşevi) ve benzeri kurumlardan müteşekkil olan hayrât, ikincisi bedesten, han, hamam, dükkânlar ve çarşı gibi ticarethâne ve imalathânelerin bulunduğu akarât, üçüncüsü de cadde ve sokaklar ile ilk iki bölüme bağlanan meskenlerdi²⁴. “Vakıf-imâret sitesi” sistemi ile Osmanlı şehirlerinin yeniden inşasını, ya doğrudan padişah ve hânedân üyeleri veya padişahların teşvikiyle veya emriyle devletin üst bürokrasisinde bulunan yöneticiler üstlenmişti. Bundan dolayı vakıf-imâret sitesi kim tarafından kuruluyorsa, mirî bir gelir kaynağı ona temlik ediliyor, o da yeni sahip olduğu emlakını söz konusu hayrât kurumlarının giderlerine vakfediyordu²⁵. “Vakıf-imâret sitesi” sistemli şehirlerde “model şehir” pâyihtahtı. Bu “model şehir” önceleri Bursa iken zamanla onun yerini İstanbul almıştır. “Vakıf-imâret sitesi” sistemi ile yeniden kurulan hiçbir şehir pâyihtahttan daha güzel veya “vakıf-imâret sitesi” dâhilinde bulunan hiçbir kurum, padişahın yaptırdığından daha ihtişamlı olamazdı. Bunun tek istisnâsı Haremeyn şehirleriydi²⁶. Sistemdeki âhengi, imâr edilmek istenen her vakıf kurumu için merkezden izin almak zarûreti, sağlıyordu²⁷. Bu imâr ve iskân siyâsetinde hayrât kurumlarının giderlerini vakıflar karşılıyordu. İlk zamanlar, bir yerin veya kuruluşun geliri vakfedilerek hayrât kurumlarına tahsis ediliyordu²⁸. Daha sonra bu uygulamaya mal-mülk sahibi varlıklı kişilerin de katılımıyla, ülkenin imârı ve iskânı vakıflar yoluyla yürütüldü. Şehirlerin vakıflar yoluyla imârı, Osmanlı şehirlerini “ortak yerleşim modeli” haline getirdi. Bu “ortak yerleşim modeli”ni, ilk olarak Bursa’da, daha sonra Edirne, İstanbul, Üsküp, Saray-Bosna, Manisa ve Adana’da olduğu gibi bütün Anadolu ve Rumeli’de yeniden inşa edilen veya Osmanlı hâkimiyetiyle büyüyen hemen her Osmanlı şehrinde görmek mümkündür²⁹. Dolayısıyla, bütün bu imâr ve iskânın bir iktisadî boyutu vardı. Bu iktisadî boyut, Osmanlı iktisadî zihniyetinin bir organizasyonuydu.

- 24 Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlı-Toplum*, V, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 27.
- 25 Ramazanoğlu vakıfları için Kanûnî’nin “temlik-nâmesi” bkz. *Ramazanoğlu Halil Bey ve Piri Mehmet Paşa Vakfiyesi*, (Ramazanoğlu Vakfiyesi), VGMA, Müstakil Vakfiye Defteri (MV), nu: 646/12; *Tercüme Defteri*, nu. 1961/413-314.
- 26 İlber Ortaylı, *Osmanlı’ın Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 150.
- 27 BOA, (1152/ 1739) EV. 3341, s. 16.
- 28 TK. KKA, *Adana Evkaf Defteri*, nu. 538 (1540), s. 17b; Tıpkıbasım (Yayına Hazırlayanlar: Yılmaz Kurt, M. Akif Erdoğan, Çukurova Tarihinin Kaynakları, IV, *Adana Evkaf Defteri*, TTK Basımevi, Ankara 2000, 37; *Defter-i Hâkanî Kayıtları*’ndan örnekler, Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, (1942), s. 305-354.
- 29 Barkan, “İmaret Sitesi”, (1968), s. 239; İstanbul’un yeniden imâr ve iskânı için bkz. Halil İnalcık, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, (Çeviren: İ. Kalın), İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, II, İlke Yayınları, İstanbul 1996, s. 317-340; Edirne için bkz. M. Tayyib Gökbiçgin, *Edirne Şehrinin Kurucuları*, “Edirne” Armağan Kitabından Ayrı Basım, TTK Yayınları, Ankara 1964, s. 162-178; Manisa için bkz. Hakkı Acun, *Manisa’da Türk Devri Yapıları*, (Ankara: TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 9-15; Alkan, *Adana Vakıfları*, (2014), s. 270-303; Alkan, “...Vakıf Toplumu”, (2007), s. 87- 97.

görsel

Akademik
Bakış

7

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

2. İmarethâneler [=Komşusu Aç iken Tok Yatan Bizden Değildir]

İmarethâneler, 14. yüzyılda, bir gazâ ideolojisiyle hareket eden Osmanlı Devleti'nde, gazâlara katılmak için gelen gaziler, abdallan-ı rum dervişleri ve henüz bir yere iskân edilmemiş Türkmen aşiretlerinin ilk ağırlandıkları mekânlar olmuşlardır. Bu mekânlar, söz konusu gâzâ asrında “âyende ve revendeye it'âm-ı taâm ittiren” yâni gelip geçenlere yemek yediren ve kalacak yer veren imarethânelere, hanlara ve zâviyelere dönüşecektir. Bu imarethânelerde pişirilen yemekler fakirlere, talebelere, dervişâna [tekke fukarasına] ve yolculara verilmekteydi. İmarethâne giderleri ilk zamanları gaza gelirleriyle sağlanırken, zamanla, bu kurumlar için tesis edilmiş vakıflar tarafından karşılanmıştır. İmarethâneler, külliyelerin içinde yer alıp en yüksek gidere sahiplerdi. İmârethâne gelirleri, çalışanların maaşları, yemek, temizlik ve aydınlatma giderlerine harcanmaktaydı³⁰. Vakıf kurucunun tahsisat şartlarına göre değişmekle birlikte imarethânelerde hak sahiplerine günde iki öğün yemek verilir, Ramazan ve kandillerde daha özel yemekler çıkarılırdı. Büyük imaretlerde imaret şeyhi, vekilharç, aşçı ve kâtip başta olmak üzere onlarca kişi görev yapmaktaydı³¹. İmarethânelerin kapısında Hazret-i Peygamber'in “*Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir*” hadisi yazılmıştır. Bu çok özel ve estetik bir misyondur. Erken dönem Osmanlı padişahları, söz konusu Hadis-i Şerifin “... *bizden değildir*” (yâni Müslüman değildir) kısmından çok etkilenmiş olmalıdır. İmarethâneler, Osmanlıların ilk yerleşim merkezleri Söğüt, Akşehir, Bursa, İznik, Edirne ve İstanbul başta olmak üzere, 14 - 18. yüzyıllarda, çok yaygın bir kurum olmuşlardır. Özellikle pâyitaht şehirlerde günlük 1000-2000 kişiye yemek veren imarethâneler vardır. Hacıbektaş'taki Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi'nin imârethânesi çok özeldir. Burada Anadolu'nun ortasından gelip geçen yolculara yâni “*âyende ve revendeye it'âm-ı taâm ettirmek*” görevini üstlenmiştir³². 14 - 16. yüzyıllarda Osmanlı ordularında savaşan Abdalân-ı Rum dervişleri ve gazilerinin de yemek yedikleri bilinen bu kurumların vakıf desteği güçlü olanlar, imparatorluğun sonuna kadar varlıklarını korumuştur. Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gazi'nin kalenin doğusuna yaptırdığı Orhaniye Külliyesi'nin müştemilâtına bir imarethane yaptırıp, külliyenin etrafına yerleşen halka günlük iki öğün yemek verdiğinden haberdarız³³. Adana'da Ramazanoğlu Halil Bey ve oğlu Piri Mehmed Paşa'nın, Ramazanoğlu İmârethânesi'nde, âlimlere, zâhidlere, yolculara ve fukaraya ayrı ayrı kalacak mekânlar tahsis

gpr

Akademik
Bakış

8

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

30 Alkan, *Adana Vakıfları*, (2014), s. 246-252.

31 Zeynep Tarım Artuğ, “İmaret”, *DİA*, 22, (2002), s. 219-220.

32 Mustafa Alkan, “Hacı Bektaş-ı Veli Zâviyesi Vakıfları, (16. Yüzyıl)”, 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C.II, Türk Hamer Yayını, Ankara 2007, s. 957.

33 Halil İnalıcık, “Bursa”, *DİA*, 6, (1992), s. 445-449.

edip karınlarını doyurmaları anılmaya değerdir³⁴. Bazı şehirlerde neredeyse her mahallede avâriz vakıfları gibi “*it’âm-ı taâm*”³⁵ yâni “yemek yedirme” vakıflarının kurulması dilenciliği önlediği söylenebilir. Mehmet Genç, Osmanlı toplumunda imarethânelerin yoksulluğu ve dilenciliği önlediğini, Ortaçağ’dan Sanayi Devrimine uzanan süreçte Avrupa’da, örneğin Londra ve Paris gibi büyük şehirlerde, yoksulluğun ve dilenciliğin neredeyse % 40’lara ulaştığını belirtmektedir³⁶.

3. Avarız Vakıfları: “Avâriz-ı divâniye türü ...”

Avâriz-ı divâniye türü vergi, kişisel bir vergi olmayıp; âlâ (yüksek), evsâd (orta) ve ednâ (düşük) gelirli kişilerden avâriz haneleri oluşturulup her bir hâne yükümlü olduğu vergiyi ortak ödemek zorundaydı. İşte “avarız vakıfları”, ortak ödenmesi gereken avâriz-ı divâniye hissesini ödeyemeyecek durumda olan mahalle- köy fukarasını toplum ve devlet nezdinde korumak için ihdas edilmişti. Vakfedilen paranın, ihtiyaç sahiplerine belli bir kâr karşılığında (%15 ribh) borç verilmesi sebebiyle, bu vakıflar bir yönüyle sosyal yardımlaşmayı, bir yönüyle de devlete karşı sorumluluğu yerine getirmeyi amaçlamıştır. Avâriz-ı divâniye vakıflarının gelirleri; mahallenin câmi, mes-cid, mekteb, çeşme ve benzeri hayrât kurumlarının tamir ve termimi (aydınlatma) giderlerine, imam, müezzin ve muallim gibi hayrât görevlilerine ve nihayet “avâriz-ı divâniye” türü vergilerinin ödenmesine harcanmaktaydı³⁷. Osmanlı devletinde avâriz-ı divâniye, başlangıçta olağanüstü durumlarda cüzi miktarlarda toplanan bir vergi iken, zamanla düzenli olarak ödenen ağır bir örfî vergi haline geldi. Halktan bazıları bu vergiyi ödeme güçlüğü çekmeye başlayınca toplumda sosyal sorumluluk sahibi kimi zenginler, kendi mahalleleri, aşiretleri veya avâriz haneleri için avâriz vakıfları kurdular. Bu vakıflar, hem fakirleri bu vergi yükünden kurtarıyor hem de devlete karşı vergi yükümlülüğünü yerine getiriyordu. Tanzimat sürecinde [1840] tüm örfî vergilerin kaldırılmasıyla avâriz vakıflarının gelirlerinin, köy veya mahalle tekâlif-i örfiye mütevellileri kararlarıyla gerekli toplumsal alanlara sarf edilmesi usulü getirilmişti³⁸.

34 Alkan, *Adana Vakıfları*, (2014), s. 246-251.

35 Mesela Adana’da; *Safiye binti Abdullah*, 1722, MA 607, s. 117: 3 Akça; *Aişe binti Mustafa*, 1760, AŞS 33, s. 231: 5 Akça; *Mader-zâde Ali Beşe bin Hüseyin*, 1760, AŞS 33, s. 235: 10 Akça; *Rabia binti Veli*, 1760, ŞS 33, s. 146: 5 Akça; *Tillioğlu zevcesi Rabi’a hatun ibneti Süleyman*, 1761, ŞS1/10: 5 Akça; İmam İbrahim Efendi bin Süleyman ve Diğer *Süleyman bin Mehmed*, 1762, AŞS 34, s. 72: 5 Akça; *Ser-Mahsaran es-Seyyid Hüseyin Ağa*, 1762, AŞS 34, s. 82: 15 Akça; *Fatıma binti Mustafa*, 1762, AŞS 34, 39: 3 Akça; *Cemile ibneti el-Hac Murad*, 1765, AŞS 36, 87: 3 Akça; Şerife Safiye Hatun ibneti Habib es-Seyyid Mustafa Efendi, 1765, AŞS 36, s. 81: 10 Akça; *Samurcu Usta Mehmed bin Beşir*, 1767, AŞS 50, s. 164: 5 Akça; *es-Seyyid İshak Efendi bin Ömer Ağa*, 1774, AŞS 47, s. 71: 5 Akça; Toplam: 74 Akça.

36 Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 42, (Aralık 2014), s. 16.

37 Özer Ergenç, Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), s. 77.

38 Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *DİA*, IV, (1991), s. 109.

4. Para Vakıfları: “Rehn-i Kavî ve Kefil-i Melî... Onu On Bir Buçuk Hesabı ile ...”

Osmanlı Devleti’nde para vakıfları, 16. yüzyıldan itibaren Türk nüfusunun yoğun yaşadığı Anadolu ve Rumeli topraklarında yaygınlaşmıştır. Öyle ki, tarım işletmeleri, imâlât sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve sermaye alanlarında küçümsenmeyecek bir paya sahipti. Para vakıfları öncelikle iktisadi hayatın canlı tutulması için ticaret yollarının tâmirâtında³⁹, belli mesafelerde konaklama yerlerinin yani han/kervansaray ve zâviyelerin tesisi ve işletilmesinde⁴⁰, şehir merkezlerinde, başka şehir ve ülkelerden gelen tüccarların konakladıkları, mallarını sergiledikleri ve bir bakıma borsa gibi faaliyet gösteren çarşı hanlarında⁴¹, 13-16. yüzyıllar arasında kurulup da zamanla işlevini yitiren vakıf kurumlarının tamiri, termimi ve yeniden ayağa kalkmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca bugünkü *Vakıflar Bankası*’nın da ana sermayesini oluşturan para vakıfları, ülkede esnafı tefecilerin kısıcından korurken, aynı zamanda finansman sıkıntısına düşenlere düşük kâr payıyla kredi sağlayan banka görevini üstlenmiştir⁴². Para vakıfları:

“*Rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhud ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabı ile mu’âmele-i şer’iyye ve murâbaha-i mer’iyye ile bâ-yed-i mütevellî beher sene [‘]alâ vechi’l-hâlâl istirbâh ve istiğlâl oluna*”⁴³, hükmüyle işletilmektedir. Hemen bütün para vakıflarının vakıf senetlerinde geçen bu hukukî hükmü biraz açmak gerekirse; “*rehn-i kavî*”; borcu karşılayabilecek bir rehine, teminâta, “*kefil-i melî*”; borçlu ödeyemediği zaman borcu ödeyecek kadar zengin olan bir kefile, “*onu on bir buçuk hesabı*”; % 15 kâr/ribh⁴⁴, “*istirbâh-kâr* ile paranın işletmeye verilmesine; *istiğlâl* de, paranın gelir getiren bir gayr-i menkûle yatırılmasına denilmiştir. Bu işletme tarzına da “*mu’âmele-i şer’iyye* ve “*murâbaha-i mer’iyye*” veya sadece *mu’âmele* ve *murâbaha* denilmiştir. “*Mu’âmele-i şer’iyye*”; İslâm Hukukunda vakıf paralarını işletme usulünün “*bey’ül-îne*” denilen satım akdine dayanması işle-

- 39 Yolların tâmirâtı için Ramazanoğlu Vakfından biri Mimâr-ı Nâzır üç mimar görevlendirilmiştir. Bkz. VGMA, MV 646/6.
- 40 Meselâ, Adana merkezde Mahmud Paşa Hanı (*Suhte Mahmud Paşa Vakfiyesi*, VGMA, 1651, MA 615, s. 188), Misis/Yakapınar yakınlarında Cebel-i Nur dağında Cebel-i Nur Zaviyesi (ED.538/1 (1540), s. 17b; Tıpkıbasım, s. 38) bu amaçlardır.
- 41 Pamuk Kapanı, bkz. *Ramazanoğlu Vakfiyesi*, VGMA, 646/4, 7, 9; *Kamile Hatun ibneti el-Merhum Mestan-zâde Mahmud Ağa Vakfiyesi*, 1125/1714, AŞS 47, s. 65.
- 42 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Müessesesi Vakıf*, TDV yayınları, Ankara 1995, 138-144.
- 43 Şîcaüddin Efendi bin Sahibhan bin Abdullah Vakfiyesi, 1291/1875, VGMA, MA 587, s. 85; *Alioğlu Halil bin Mustafa bin Hasan Vakfiyesi*, VGMA, MA 600, s. 70; *Arnavud Talib Ağa ibni Abdullah bin Salih Vakfiyesi*, 1291/1875, AŞS 81, s. 176; *Bekir Ağa ibni Halil Vakfiyesi*, 1300/1883, VGMA, MA 588, s. 115; *Hacı Mustafa Efendi İbni Hacı Ahmed Talhi Vakfiyesi*, VGMA, MA 594, s. 247.
- 44 Ribh, kâr anlamına gelir. Ticârî bir muamelede zarar bulunmadığı zaman, anaparanın üzerindeki fazlalığı ifade eder. Zarar çıkarsa, kârdan (ribh) söz edilemez. “*İlzâm-ı Ribh*”: Kârı gerekli kılmak demektir. Vakıftan nakit para verirken, *karz* (ödünç) olarak mı yoksa elde edilecek kârı paylaşmak amacıyla mı verildiği bu terimle belirlenir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (İstanbul: 2. Baskı, OSAV yayını, 1996), s. 225.

Gör

midir⁴⁵. “*Murâbaha-i mer’iyye*” ise, ticaret muamelesinde uyulması gereken veya devletin belirlediği kâr haddi demektir⁴⁶.

Ezcümle para vakıfları, faizin yasak ve çok yüksek olduğu bir iktisadî ortamda kredi arzını artırarak ekonomiye adeta nefes alma imkânı vermiştir. İslâm hukukçularının bazılarına göre faiz sayılmayacak bir kategoride, piyasadaki şartlara göre % 10-15 arasında bir maliyetle kredi bir sektör olarak büyük gelişme gösterdi. Bu sayede üretim sektörlerindeki küçük ölçekli birimler, ihtiyaç duyduğu kredilere kolayca ve ucuza erişebilme imkânı buldu⁴⁷.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde vakıflar, “dinî hayat, eğitim, sağlık, sosyal yardım, bayındırlık ve beledî hizmet” alanları başta olmak üzere toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda hizmet üretmişlerdir. Bugün her biri bir bakanlık ve dev bütçelerle sürdürülen bu hizmetler, miri kaynaklı veya sivil halk tarafından kurulan vakıflar yoluyla yürütülmüştür. Söz konusu vakıfların gelir-giderleri, Ömer Lütfi Barkan’ın da hesap ettiği gibi, pânyaht şehirlerle, haremeyn şehirlerle, eyâlet ve sancak merkezi şehirlerle göre değişmekle birlikte, toplamda ülke ekonomisinin ¼’nü aştığı görülür. Bu durum Osmanlı iktisadî hayatına aynı oranda yansımaları demektir. Ayrıca vakıflar, o zaman, Osmanlı pânyaht ile eyaletler arasındaki ulaşım ve haberleşmenin zorluğu da dikkate alındığında, toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin kesintiye uğramadan sürmesini sağlamıştır. Bu itibarla Osmanlı düzeninde vakıfların, sadece dinî-hayrî bir kurum değil, aynı zamanda, bir sistemin adı olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla vakıflar, Osmanlı siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî düzeninin temel bir parçası olmuştur. Osmanlı kır ve şehrinin fizikî [kamu kimlik] dokusunu “vakıf-imaret sitesi” geleneği üzere vakıf-hayrât ve vakıf-akarât kurumları teşkil ettiğinden Osmanlı medeniyetinin “bir vakıf medeniyeti” olarak adlandırılması, aslında, var olanın tasviridir. Mehmet Genç de, Osmanlı ekonomik düzeninin temellerini araştırırken, vakıfların, klasik Osmanlı çağının üç temel kurumundan biri olduğunun farkına varmıştır. O’nun hakkında, Ankara’da “Mülkiye’den sınıf arkadaşı, Sezai Karakoç, hatıralarında; “*Osmanlı ruhunun, o ruhu meydana getiren İslâm ruh ve medeniyetinin eşsizliğinin bilincine ermiş ve bunu gönlüyle de hissetmiş, varoluşumuzun hikmeti gibi görmüş*” ilim ve fikir [tefekür] adamlarımızdan biridir,⁴⁸ tespitinde bulunmuştur. Bu tespit, Osmanlı klasik

Genç

Akademik
Bakış

11

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

45 Buna göre, bir malın veresiye olarak satılıp, alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin, ama daha az bir bedelle satın alınmasıdır. Meselâ, bir mal (A)’ya veresiye olarak 50.000 TL. ye satılır. (A), henüz parayı ödemedi, aynı mal 40.000 TL. ye geri satın alırsa, bey’ül-ine olmuş olur. Bu uygulama ile kişi veresiye alıp, peşin satarak ödünç para bulmak ve para sahibine de bir miktar para kazandırmaktır. Bkz. Akgündüz, (1996), s. 225.

46 Murat Çizakça, *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From the Seventh Century to the Present*, Boğaziçi University Press, İstanbul 2000, s. 46-47.

47 Genç, “...Vakıflar”, (2014), s. 17.

48 Sezai Karakoç, “Hatıralar”, *Diriliş*, nr. 50, (1 Eylül 1989), 14-15; Ayvazoğlu, ... Mehmet Genç, (2022), s. 64.

siyasetnâme [veya nasihat-nâme] yazarlarındaki “adalet dâiresi” ile Genç’in-değişik merkezlerde verdiği- Osmanlı konferansları birlikte okunduğunda “klasik dönem Osmanlı iktisadî zihniyeti”nin yapısal çerçevesi Türkî ve İslâmî değerlerle örülmüş “el-medinetü’l-fâzıla”nın insanlarından üretimi geleneksel seviyenin altına düşürmeden [tradisyonalist], hazinenin gelirini artırarak [fiskalist] herkesin iâşesini ucuz, kaliteli ve bol temin ettiği [provizyonist] “bir refah ekonomisi” modeli olarak isimlendirilmiştir. Bu model ancak bir yönüyle Fârâbî’nin idealdeki “el-medinetü’l fâzılası”dır⁴⁹, denilebilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, (1152/ 1739) EV. 3341, 16.

Milli Kütüphane Adana Şer’iyye Sicilleri (AŞS)

Safiye binti Abdullah, 1722, MA 607, s. 117: 3

Akça; Aişe binti Mustafa, 1760, AŞS 33, s. 231: 5 Akça;

Mader-zâde Ali Beşe bin Hüseyin, 1760, AŞS 33, s. 235: 10 Akça;

Rabia binti Veli, 1760, ŞS 33, s. 146: 5 Akça;

Tillioğlu zevcesi Rabi’a hatun ibneti Süleyman, 1761, ŞS1/10: 5 Akça;

İmam İbrahim Efendi bin Süleyman

Süleyman bin Mehmed, 1762, AŞS 34, s. 72: 5 Akça;

Ser-Mahsaran es-Seyyid Hüseyin Ağa, 1762, AŞS 34, s. 82: 15 Akça

Fatma binti Mustafa, 1762, AŞS 34, 39: 3 Akça;

Cemile ibneti el-Hac Murad, 1765, AŞS 36, 87: 3 Akça;

Şerife Safiye Hatun ibneti Habib es-Seyyid Mustafa Efendi, 1765, AŞS 36, s. 81.

Samurcu Usta Mehmed bin Beşir, 1767, AŞS 50, s. 164: 5 Akça;

es-Seyyid İshak Efendi bin Ömer Ağa, 1774, AŞS 47, s. 71: 5 Akça; Toplam: 74 Akça.

Kamile Hatun ibneti Mestan-zâde Mahmud Ağa Vakfiyesi, 1125/1714, AŞS 47, s. 65.

Arnavud Talib Ağa ibni Abdullah bin Salih Vakfiyesi, 1291/1875, AŞS 81, s. 176.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Ramazanoğlu Halil Bey ve Piri Mehmet Paşa Vakfiyesi, (Ramazanoğlu Vakfiyesi), VGMA, Müstakil Vakfiye Defteri (MV), nu: 646/12; Tercüme Defteri, nu. 1961/413-314.

Mahmud Paşa Hanı (Suhte Mahmud Paşa Vakfiyesi, VGMA, 1651, MA 615, s. 188),

Şücaüddin Efendi bin Sahibhan bin Abdullah Vakfiyesi, 1291/1875, VGMA, MA 587, s. 85.

Alioğlu Halil bin Mustafa bin Hasan Vakfiyesi, VGMA, MA 600, s. 70;

Bekir Ağa ibni Halil Vakfiyesi, 1300/1883, VGMA, MA 588, s. 115;

Hacı Mustafa Efendi İbni Hacı Ahmed Talhi Vakfiyesi, VGMA, MA 594, s. 247.

Tapu Arşiv (TK.KKA.)

TK. KKA, Adana Evkaf Defteri, nu. 538 (1540).

Araştırma ve İncelemeler

ACUN, Hakka, Manisa’da Türk Devri Yapıları, TTK, Ankara 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, İslam Hukukunda Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 2. Baskı, OSAV Yayını, İstanbul 1996.

49 Farabi, *El-Medinetü’l-Fâzıla*, Çeviren: Nafiz Danışman, MEB Yayını, İstanbul 2001, s. 87-117.

- ALKAN, Mustafa, "Osmanlı Devletinde Vakıfların Kültürel Etkileşimindeki Roller: Vakıf Toplumu", 2007, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı, I, Editörler: Fikret Türkmen- Güner Gülsevin, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara 2007, 87- 97.
- ALKAN, Mustafa, "Hacı Bektaş-ı Velî Zâviyesi Vakıfları, (16. Yüzyıl)", 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı, C.II, Türk Hamer Yayını, Ankara 2007, 955-968.
- ALKAN, Mustafa, "Osmanlı Hükümdarı- Bir Tipoloji Denemesi- ", Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik, Nobel Yayınları, Ankara 2023, 293-307.
- ALKAN, Mustafa, Adana Vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- ARTUĞ, Zeynep Tarım, "İmaret", DİA, 22, (2002), 219-220.
- AYVAZOĞLU, Beşir, Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 2022.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "H. 933/1527-934/1528 Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", İktisat Fakültesi Mecmuası, XV, Sayı: 1-4, (İstanbul 1953), 251-329.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", Vakıflar Dergisi (VD), II (1942), 279-386.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar" (İmâret Sitesi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, No: 1-2, (İstanbul 1963), 239-296.
- CERASI, Maurice M, Osmanlı Kenti -Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.
- ÇİZAKÇA, Murat, A History of Philanthropic Foundatins: The Islamic World From the Seventh Century to the Present, Boğaziçi University Press, İstanbul 2000, 46-47.
- ERGENÇ, Özer, Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 69-78.
- ERGİN, Osman, Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- FARABİ, El-Medinetül-Fâzla, Çeviren: Nafiz Danışman, MEB Yayını, Ankara 2001.
- GENÇ, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2000.
- GENÇ, Mehmet, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Sayı: 42, (Aralık 2014), 9-18.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, Edirne Şehrinin Kurucuları, "Edirne" Armağan Kitabından Ayrı Basım, TTK, Ankara 1964.
- İBN BATTÛTA, Muhammed Et-Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi "Tuhfetu'n-Nuzzâr Fi Garâibi'l-Em-sâr", I-II, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.
- İMAM BUHARİ, Edeb, 28.
- İMAM MÜSLİM Müslim, es-Sahih, İman 74.
- İNALCIK, Halil, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", (Çeviren: İ. Kâhın), İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, II, İlke Yayınları, İstanbul 1996, 317-340.
- İNALCIK, Halil, "Bursa", DİA, 6, (1992), 445-449.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Avârız Vakfı", DİA, IV, (1991), 109.
- KARAKOÇ, Sezai "Hatıralar", Diriliş, nr. 50, (1 Eylül 1989), 14-15.
- KAZGAN, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 14. Baskı, İstanbul 2009.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi: Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII, (1978), 58-71.
- KURT, Yılmaz, M. Akif Erdoğan, Çukurova Tarihinin Kaynakları, IV, Adana Evkaf Defteri, TTK, Ankara 2000.
- ORTAYLI, İlber, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖZTÜRK, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Müessesesi Vakıf, TDV Yayınları, Ankara 1995.

gpr

Akademik
Bakış

13

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

PAMUK, Şevket, "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, LVIII (2021), 325-328.

Ülken, Hilmi Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: IX, (Ankara 1971), 30-31.

WALLESTEİN, İmmanuel, *Modern Dünya-Sistemi*, (Çeviri: Latif Boyacı), Bakış Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2015.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf" İA, XIII, MEB Basımevi, (İstanbul 1993), 153-172.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı-Tophum*, V, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, 17-33.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara 1984.

ORHUN YAZITLARI, *Bilge Kağan Anıtı*, D.38.

<https://www.turkbitig.com/p/bilgekagan.html> (Erişim: 28.09.2023)

Extended Abstract

This study comes out of a holistic depiction of "al-medinetül fâzıla" [the virtuous civilization] for the Ottoman Empire on the historical "ideal state", "ideal society" and "ideal ruler" typologies of state philosophers from Plato to Farabi and Kınalızâde Alâüddin Ali, which Mehmet Genç described in his lectures given in various institutions and organizations towards the end of his academic life. At a meeting held "in memory of Mehmet Genç" in his hometown of Artvin, Genç's response of "Since you have shrunk it a hundred times, we are still payee when we enlarge it ten times" to his friend Mete Tunçay's remark, "You are overestimating the Ottoman Empire," reveals his "ideal state" approach. However, we know that towards the end of the classical era, "the virtuous civilization" of the Ottoman Empire had to convert the palace's silver holders into asper in order to make the necessary payments which cannot be regarded as virtuous. Mehmet Genç, who has conducted holistic research on the "Classical Ottoman Social-Economic System", treats "pious foundations" within the "ideal state" philosophy of the Ottoman Empire. In Genç's opinion, the Ottomans call their state "eternally sublime state". They achieve this with the "social-economic order that they establish". One of the cornerstones of this social-economic order is pious foundations. Pious foundations make the following contributions to the Ottoman social-economic order; 1) They pioneer the construction and settlement of the country through the villages, towns and cities they established after the conquests with "pious foundation imaret sites" and rebuild the villages, towns and cities. 2) Through the imarethânes (soup kitchens) those are built in these regions of construction and settlement, veterans who come to war, students on the path of knowledge, dervishes also called abdallân-ı rum, nomads who have not been settled yet, travelers and merchants are hosted and the hungry are fed. 3) The state imposes the avâz-ı divaniye tax, which starts for the first time in the reign of Sultan Mehmed the Conqueror as a necessity and turns into a regular tax from the mid-16th century onwards, by grouping together the houses of the rich, the middle class and the poor to form avâz households and obliging each household to pay an equal amount of tax. Due to the obligation to pay this tax, called avâz-ı divaniye, to the state, some wealthy people establish "avarız foundations" in their neighborhoods or villages for the lower income groups who are unable to pay the aforementioned avâz-ı divaniye share. In this way, avâz foundations integrates the lower income groups of the country into society and assumes their tax obligations to the state. 4) The service of providing credit to all those in need of credit from the productive classes such as artisans, craftsmen, industrialists, merchants and the agricultural sector, which is undertaken by banks today, is undertaken by the cash vaqfs. Cash vaqfs protect those in need of credit from oppressive elements such as moneylenders or usurers. In the Ottoman Empire, pious foundations have a share between 12% and 36% of the country's revenues towards the end of the classical period, depending on whether they are located in a kaza, sanjak or provincial center. In the pre-modern era, the Ottoman Empire fulfills its social responsibilities in the "fields of religion, education, health, social assistance, public works and municipal services" through pious foundations.

Adalet Partisi'nin AET'ye Yönelik Yaklaşımı

The Justice Party's Approach to the EEC

Haydar EFE* - Funda KEMAHLI GARİPOĞLU**

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Demokrat Parti'nin kapatılmasının ardından, onun mirasını devralan, liberal ekonomi ve serbest piyasa ilkelerini savunan ve diğer sağ partileri marjinalleştirerek ülkenin ana merkez sağ partisi durumuna gelen Adalet Partisi'nin (AP) zaman içinde değişen Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yönelik yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu kapsamda, Türk siyasal hayatının temel aktörlerinden biri olan ve yaklaşık olarak 20 yıl süren siyasi ömrü boyunca Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmasını savunan partinin AET'ye yönelik politikaları iki farklı dönemde incelenmektedir. Partinin kuruluşundan 1971 Askeri müdahaleye kadar olan dönem birinci dönemi oluştururken, ikinci dönem 1971'den 1980 yılındaki Adalet Partisi'nin kapatılmasına da neden olan askeri müdahaleye kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Birinci dönemde, Adalet Partisi, AET ile ilişkilere programlarında, seçim bildirimlerinde ve söylemlerinde geniş yer vermiş, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi için büyük çaba harcamıştır. 1965 yılında iktidara gelmesiyle birlikte AET ile ilişkileri geliştirmek ve hazırlık döneminden geçiş dönemine geçişi düzenleyen Katma Protokol'ü hayata geçirmek için ciddi çabalar harcamıştır.

İkinci dönemde ise Adalet Partisi, ülkede artan ekonomik, siyasal istikrarsızlığın da etkisiyle dışa açık ve rekabete dayalı bir ekonomi ilkesini savunmak yerine ithal ikameci ve sanayiye korumaya öncelik veren bir anlayış benimsemeye başlamıştır. AP, bu dönemde tek başına iktidar olamamış, AET ile ilişkilere karşı çıkan partilerle koalisyon hükümetleri kurmak zorunda kalmış ve AET ile ilişkileri ihmal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Türkiye-AB ilişkileri, Türk Siyasi Hayatı, Türk Merkez Sağ ve Sol Siyasi Partiler.

Abstract

The main purpose of this study is to reveal the approach of the Justice Party (JP) towards the European Economic Community, which has changed over time, after the closure of the Democratic Party, which inherited it, advocating the liberal economy and free market principles, and became the country's main centre-right party by marginalizing other right-wing parties. In this framework, the policies of the party, which is one of the main actors of Turkish political life and advocated Turkey's membership in the European Economic Community during its nearly 20-year political life, towards the EEC are analyzed in two different periods. While the period from the establishment of the party to the 1971 military intervention constitutes the first period, the second period covers the period from 1971 to the military intervention in 1980, which

Gör

Akademik
Bakış
15
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Makale Geliş Tarihi: 01.05.2023. Makale Kabul Tarihi: 19.09.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: EFE, Haydar, KEMAHLI GARİPOĞLU, Funda. "Adalet Partisi'nin AET'ye Yönelik Yaklaşımı". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s.15-38. DOI: 10.19060/gav.1598488

* Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: efedaydar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3307-1185.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: fundakemahli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8768-776X.

also led to the closure of the Justice Party.

In the first period, the Justice Party gave wide coverage to the relations with the EEC in its programs, election manifestos and discourses, and made great efforts to improve relations with the EEC. When it came to power in 1965, it made significant efforts to improve relations with the EEC and to implement the Additional Protocol, which regulates from the preparatory period to the transition period.

In the second period, the Justice Party, due to the increasing economic and political instability in the country, began to adopt an approach that prioritized import substitution and protection of industry, instead of advocating the principle of an open and competitive economy. During this period, the JP could not come to power alone, had to form coalition governments with parties that opposed relations with the EEC and neglected relations with the EEC.

Key Words: Justice Party, European Economic Community (EEC), Türkiye-EU Relations, Turkish Political Life, Turkish Center Right and Left Political Parties.

Giriş

1960'lı ve 1970'li yıllar, Türkiye-AET ilişkilerinin tüm tarihi boyunca en sorunlu dönemlerden biridir. Bu döneme damgasını vuran aktörlerden biri yaklaşık 11,5 yıl ülke yönetimini elinde bulundurmuş ve muhalefette olduğu yıllarda da ülke politikasında söz sahibi olmuş Adalet Partisidir (AP). Bu makalenin temel amacı, 1960 askeri müdahalesinin ardından Demokrat Parti (DP) ekolünün devamı olarak kurulan ve merkez sağdaki ana akım parti olarak 1960-1980 arası dönemin en önemli aktörlerinden biri olan AP'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) bakışının dönemin çalkantılı ekonomik ve siyasi atmosferinde zaman içinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, AP'nin kurduğu hükümetler ve politikaları hakkında önemli bilgiler veren hükümet programları, partilerin programları, tüzükleri, TBMM konuşmaları ve seçim bildirgeleri başta olmak üzere temel belgelerin yanı sıra parti liderlerinin ve yetkililerinin eylem ve söylemleri de analiz edilmektedir.

12 Eylül 1963 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) büyük ortağı olduğu koalisyon hükümetinin başbakanı olan İsmet İnönü tarafından imzalanan Türkiye-AET ortak üyelik ilişkisini düzenleyen Ankara Antlaşması'nı sahiplenilen ve Batı ile ittifakın güçlendirilmesine çalışan ve kapsamda AET'ye üyelik hedefini program ve seçim bildirgelerine koyan AP, iktidara geldiği 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ilişkilerin geliştirilmesi için ciddi çabalar harcamış ve ortaklık ilişkisinin ikinci dönemini başlatan Katma Protokol'ü de imzalamıştır. Bununla birlikte, 1971 Askeri Muhtırası sonrasında merkez sağ ve solun iki büyük partisi tarafından sahiplenilen ve hedef olarak program ve seçim bildirgelerine konulan AET'ye üyelik hedefi konusundaki görüş birliği zamanla ortadan kalkmış, üyelik fırsatının kaçırılmasına yol açan iç ve dış gelişmeler ortaya çıkmıştır. Sağda yeni partilerin ortaya çıkmasıyla güç kaybederek tek başına iktidar olamayan AP'nin koalisyon ortaklarının etkisiyle 1970'li yıllar boyunca AET ile ilişkileri ikinci plana atması ve Türkiye'nin Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirilmemesi ve AET'ye Yunanistan'ın başvurusunu takip ederek başvuruda

bulunulmaması nedeniyle tam üyelik fırsatının kaçırılmasına yol açan gelişmeler sebepleri ve sonuçları ile birlikte ele alınmaktadır.

Türkiye'nin AET'ye Ortaklık Başvurusu ve Ankara Antlaşması

29 Ekim 1923 tarihinde TBMM açılışında “Medeniyet arzu edip de Batıya yönelmemiş millet hangisidir”¹ diyen Atatürk'ün yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin batılılaşma çabaları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Türkiye, iki rakip kampa bölünen dünyada Batı Bloku içinde yer almış, NATO ve Avrupa Konseyi ve sonradan OECD'ye dönüşecek olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) gibi Batılı uluslararası örgütlere katılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında aralarındaki düşmanlıklara son vermeyi ve Avrupa'ya barış ve refah getirmeyi amaçlayan altı Avrupa devleti, 25 Mart 1957 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurmuştur. Ekonomik bakımdan gelişmekte olan ülkeler olarak görülen Yunanistan ve Türkiye'nin tam üyelik müracaatı yapmaları kabul görmemiş, onun yerine, bu ülkeleri tam üyeliğe hazırlamak amacıyla antlaşmanın 238. maddesinde² düzenlenen ortak üyelik rejimi oluşturulmuştur. İlk olarak, Yunanistan, Mayıs 1959'da, ardından Türkiye, 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur.

1961 Askeri Müdahalesinden sonraki ilk seçimlerde AP ile koalisyon hükümeti kuran CHP'nin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, tarafından kesintiye uğrayan Toplulukla ilişkilerin devam ettirilip en kısa zamanda tamamlanacağı açıklaması yapılmıştır. Yeni CHP hükümeti, AET ile ilişkileri geliştirmek için Topluluğa yönelik politikaların belirlenmesine yardımcı olacak özel bir komite kurmuştur. Sarper'den sonra Dışişleri Bakanı olan Feridun Cemal Erkin AET üyelerini etkilemek için diplomatik girişimlerde bulunurken, Başbakan İnönü, ilk olarak Fransız vetosunun kaldırılması için çalışılmasını istemiştir. Bu çabalar sonuç vermiş, 15 Mayıs 1962'de Konsey, askıya alınan müzakerelere başlama kararı almıştır³.

Ortaklık ilişkisi kurmak için iki taraf arasında Eylül 1959'da başlayan ve yaklaşık dört yıl süren müzakereler 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile AET Arasında Ortaklık Yaratın Antlaşma'nın⁴ (Ankara Antlaşması) imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Başbakan İsmet İnönü, antlaşmanın imzası sırasında yaptığı konuşmada Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu “*insanlık tarihi boyunca insan zekasının vücuda getirdiği en cesur eseri*” olarak nitelendirerek “*Türkiye'yi ebediyen Avrupa'ya bağlayacak antlaşmayı*”⁵ imzalamıştır.

Ankara Antlaşması'nın temel amacı antlaşmanın 28. maddesinde “*Antlaşma'nın işleyişi, Topluluğu Kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türki-*

1 Rıdvan Karluk ve Betül Yüce Dural, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1947, 2013, Eskişehir, s. 72.

2 Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma, s. 265, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf>, (30.03.2023)

3 Ekrem Yaşar Akçay, “1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2 ve TKP Örnekleri”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4 Sayı: 7, 2012 Güz (s.25-45) s. 28-29.

4 Ankara Antlaşması-Türkiye İle Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratın Antlaşma, 12 Eylül 1963, https://www.ab.gov.tr/_117.html, (31.01.2023)

5 Cumhuriyet Gazetesi, “Ortak Pazar Nesillere Bırakılacak Mirastır”, 13 Eylül 1963, 1.

görsel

Akademik
Bakış

17

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler" şeklinde ifade edilmiştir. Böylece, Türkiye için tam üyelik hedefi belirlenmiştir⁶. 33 maddeden oluşan ve çerçeve bir anlaşma olan Ankara Antlaşması, ortaklığın genel ilke ve kurallarını ortaya koymuştur. Türkiye'nin AET ile zaman içinde, yavaş yavaş bütünleşmesini amaçlayan antlaşmada, Türkiye-AET ortaklığı Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönem şeklinde üç döneme ayrılmıştır.

Kuruluşundan 1971 Askeri Müdahalesine Kadar AP'nin AET'ye Yönelik Yaklaşımı

10 yıllık Demokrat Parti iktidarına son veren 1960 Askeri müdahalesi sonrasında 1960'larda yeni kurulan Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) yanı sıra 1961 yılında kurulan Adalet Partisi (AP), askeri müdahalenin bir ürünü olarak görülmelidir. AP, YTP ve askeri müdahaleden önce kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak onun oy tabanını hedeflemişlerdir. Ancak, CMKP ve YTP temelde Demokrat Parti iktidarına karşı oluşları ve 27 Mayıs döneminde bu iki partiden bakanlar olması, DP'li seçmenleri AP'ye yönlendirmiştir. Öyle ki, AP, yaklaşık 20 yıllık ömründe YTP ve CKMP'yi marjinalleştirmiş, CHP'nin ise koalisyon hükümetleri dışında tek başına iktidara gelmesini engellemiştir⁷.

DP'nin mirasını devralarak merkez sağı yeniden oluşturan AP, DP'nin hatalarından da bir ölçüde dersler çıkarmış ve 1960'lı yıllar boyunca askeri rejimin çizdiği sınırlar içinde hareket etmiştir. Ayrıca, 1961 anayasasının getirdiği Anayasa Mahkemesi ve Cumhuriyet Senatosu gibi yürütme organının gücünü kontrol altında tutacak kurumlar da bu politikaya katkıda bulunmuştur⁸.

Parti yönetimi ve yerel örgütleri eski DP taraftarlarına dayanan Adalet Partisi'nin örgütü ve seçmenleri 1961 anayasasını referandumda desteklememiştir⁹. AP, 1961 Anayasası referandumunda gizlice yürüttüğü "hayır" kampanyasının etkisiyle % 38.3 "hayır" oyu çıkması, AP'nin gücünün göstergesi olarak sayılabilir¹⁰. Bu yüzden, anayasa, ancak % 61.74 halk desteği kazanabilmiştir¹¹.

AP'nin AET'ye yönelik politikaları ve yönelimlerini iki dönemde incelemek yararlı olacaktır. Birinci dönem, 1961 yılındaki kuruluşundan 1971 yılındaki Askeri Müdahale arası gelişmeleri kapsarken; ikinci dönem, söz konusu darbeden, 1980 Askeri Müdahalesine kadar olan dönemdir¹².

6 Ankara Antlaşması, a.g.e.

7 Filiz Demirci Güler, Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 30-32.

8 Deniz Cenk Demir, "Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, (Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar) İletişim Yayınları, 1. Baskı 2017, İstanbul, s. 483-484.

9 Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s.59.

10 Filiz Demirci Güler, a.g.e., s. 30-32.

11 YSK, 9 Temmuz 1961 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonucu, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/9-Temmuz-1961-Halk-Oylamas%C4%B1.pdf> , (01.11.2024)

12 Filiz Demirci Güler, a.g.e., s. 121.

Yaklaşık 10 yıl süren bu dönemin ilk yıllarında muhalefet, sonrasında ise iktidar partisi olarak gelişmelerin ana aktörü ve yönlendiricisi olan¹³ Adalet Partisi'nin 1961 tarihli parti programında¹⁴ çağdaş Batı uygarlığı hukuku ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde ifadesini bulan bir toplum düzeni ve hukuk devleti amaçlandığı belirtilmiş, (mad.1) ancak AET ile ilişkilere yer verilmemiştir.

1961 tarihli tüzüğünde “milli bünyeye uygun ıslahatçılık esaslarını vatandaşlara benimsetme”yi¹⁵ amaç edinen AP'nin 1961 yılındaki çağdaşlık ve Batılı değerlere vurgu yapılan seçim beyannamesinde Avrupa'daki ekonomik bütünleşme üzerinde durulmuştur. Bir yandan bir ideal ve beka davası olarak gördükleri Avrupa'daki ekonomik bütünleşmeye katılmak amaçlanırken, diğer yandan, bunun için ulusal sanayinin korunması gerektiği ifade edilmiştir¹⁶. Bu değerlendirme, aslında, iki darbe arası dönemde Türk siyasal hayatının merkez sağına en büyük parti olarak faaliyet gösteren AP'nin Avrupa bütünleşmesine katılmayı savunduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, ulusal sanayinin korunması gerektiğine de vurgu yapan bir anlayışın yansımasıdır. Partinin 1980 askeri müdahalesine kadar devam eden siyasi ömrü boyunca AET ile ilişkilere bakışına bu söylem egemen olmuştur. Çünkü tarımsal kalkınmayı önceleyen DP'nin aksine AP, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında ithal ikameci sanayileşme modelini benimsemiştir.

Ülkede ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulanmasıyla birlikte rekabet eksikliğinin bir sonucu olarak özel sektör güçlenmiş, 1960'larda Koç ve Sabancı grupları büyük sanayiciler olarak ortaya çıkmıştır¹⁷.

AP'nin ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü sonrasında parti başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, manevi ve milli değerler, ülkeye hizmet, ahlaklı siyaset gibi değerleri öne çıkarmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, işadamları, ABD siyasi çevreleri ve büyük gazeteler, Demirel'i Batı dünyasına sıcak bakan, iş dünyasının taleplerine duyarlı, uzlaşmacı bir lider olarak görmüşlerdir¹⁸. Gerçekten de, Süleyman Demirel 1960 yıllar boyunca siyasal kariyerinin en hoşgörülü, sivil ve halka yakın lider profili çizmiştir. Ancak, 1970'li yıllarda Demirel, ortağı olan aşırı sağ partilerin de etkisiyle çok sert muhalefet yapan, kutuplaşma siyaseti uygulayan ve orduyla antikomünizm temelinde yakınlaşmaya çalışan bir lidere dönüşmüştür¹⁹.

13 a.g.e. s. 121.

14 Adalet Partisi Program, (Prensip Maddeleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (01.04.2023) s. 3.

15 Adalet Partisi Tüzük (Ana Nizamname), 1961, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2502/198104686.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (25.03.2023)

16 Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1961, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/638>, (26.03.2023) s.10.

17 Murat Aslan, “Süleyman Demirel: A Political Biography”, June 2017, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Supervisor: Feroz Ahmad), Yeditepe University, s.80-81.

18 Tanel Demirel, “Süleyman Sami Demirel”, Türkiye'nin 1960'lı Yılları, (Hazırlayan Mete Kaan Kaynar) İletişim Yayınları, 1. Baskı 2017, İstanbul, s. 529.

19 a.g.e. s. 538.

27-29 Kasım 1964 tarihlerinde toplanan AP'nin ikinci büyük kongresince kabul edilen parti programında ülke sanayinin hazırlık döneminden sonra AET'ye katılım halinde güçlüklerle karşılaşmaması için önlemler alınması; Batılı ileri sanayi ülkeleriyle rekabet olanaklarının geliştirilmesi; AET ülkeleriyle sanayi alanında işbirliğini artırabilmek için göreceli olarak üstün olunan sanayi dallarında uzmanlık sağlanmasının gerekli olduğuna vurgu yapılmaktaydı. Yanı sıra, Ankara Antlaşması'yla ihracatın artırılarak, ithalata tasarruf sağlayacak sanayi dallarının korunma önlemleriyle geliştirilmesi üzerinde durulmuştur²⁰. Program, AP'nin ithal ikameci sanayileşme amacını ortaya koymaktadır. Programın “Dış Politika” başlıklı son bölümünde ise Avrupa Birliği'yle bağların yalnızca ekonomik bağlar olmadığını, bu bağların Türkiye'yi Batının hür ve zengin üyeleri arasına sokacağını altı çizilmiştir²¹.

10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde % 53 oy alarak iktidara gelen AP'nin hükümet programını meclise sunan Demirel, Türkiye'nin AET ile ekonomik işbirliği yaptığını ve ülke yararına bir uluslararası örgüt olduğunu, ortaklık ilişkisini düzenleyen Ankara Antlaşması'nı Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını hızlandıracak bir unsur olarak gördüklerini ve AET ile ilişkilerde bir sonraki aşama olan geçiş dönemine başlanması için gereken çalışmaların derhal başlanacağını ifade etmiştir. Demirel, ayrıca, AET'ye üye olabilmek için ülke sanayinin hızla “bünye değişikliği geçirmesi” gerektiğini belirterek AET ülkelerine ihracatın geliştirilmesine çalışılacağını altını çizmiştir. Programda ayrıca, Türk Sanayinin AET içindeki rekabete başarıyla dayanabilecek duruma getirilmesi için gereken önlemlerin alınması ve bu kapsamda, hazırlık döneminde ucuz emek ve hammadde gibi göreceli olarak avantaja sahip olunan sanayi dallarının geliştirilmesi de hedeflenmiştir²².

1965 yılından itibaren CHP, “ortanın solu” söylemiyle bürokratik karakterinden uzaklaşmaya çalışırken, AP özellikle, taşralı büyük toprak sahibi eşraf, tüccar ve işadamlarına dayanıyordu ve kısa zamanda taşralı tüccar-eşraf ağları ile kentli mega sanayi burjuvazisinin partisi haline gelmiştir²³.

1965 seçiminde sağın tüm kesimlerini bünyesinde toplayarak, % 53 oyla tek başına iktidar olmayı başaran AP, çok geçmeden sağın bütünlüğünü korumakta güçlüklerle karşılaşmaya başladı. İslamcılar, 1968 yılında “Büyük Din ve Mukaddesatçılar Kurultayında” kendilerine AP dışında bir strateji çizdiler. AP, 1968 yılında Odalar Birliği'nin başına getirilen Demirel'in dış

20 Adalet Partisi Tüzük ve Program (1964) (Prensip Maddeleri), TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/598/197600306.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (25.03.2023) s. 57,

21 A.g.e. s. 71,

22 I. Demirel Hükümeti Hükümet Programı Konuşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971) Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem 2 Cilt 1 Birleşim 5, 03.11.1965, Çarşamba, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.pdf, (01.04.2023) s. 2191.

23 İrfan Özet, “Soğuk Savaş Dinamikleri Ekseninde Merkez Sağ Siyaset: Adalet Partisi Örneği”, Tesam Akademi Dergisi, 2023, s. 12.

açılımcı ve liberal politikalarına karşı çıkan Erbakan'ı 1969 Ağustosunda polis zoruyla başkanlıktan uzaklaştırmıştır. Erbakan da bunun üzerine, 8 Şubat 1970'de Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur²⁴. Öte yandan, AP, desteklediği Komünizmle Mücadele Dernekleri'nde AP yanlılarıyla Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) yanlılarının yarıştığı 31 Ağustos 1968 tarihindeki kongresini AP yanlılarının kazanması sonrasında, CKMP, 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını almıştır²⁵. Üstelik bu iki sağ parti AET ile ilişkilerin geliştirilmesine de karşıydılar. Sonrasında, AP içindeki milliyetçi-mukaddesatçı kesim tekrar bir muhalefet oluşturmuş ve 18 Aralık 1970 tarihinde Demokratik Parti kurulmuştur. Partide Menderes'in oğulları ve Celal Bayar'ın kızı gibi eski DP'lilerin yakınları da vardı ve AP'nin ekonomik politikalarına karşıydılar²⁶. Sonuç olarak, sağdaki yeni partilerin ortaya çıkmasıyla ve CHP'nin de ortanın solu sloganıyla giderek güçlenmesiyle, AP, artık 70'li yıllar boyunca tek başına iktidara gelemeyecek, AET karşıtı sağ partilerle koalisyonlar kurmak zorunda kalacaktı.

Dış politika konularına gelince ihtiyatlılık ve pragmatizm kişiliğinin önemli yönlerini oluşturan Demirel, siyasi kariyeri boyunca sık sık farklı faktörler arasındaki dengeye saygı duymayı ve dengenin korunmasına verdiği önemi vurgulamıştır²⁷. Dış politikada temelde Amerikan yanlısı bir politika uygulayan AP, Johnson Mektubuyla birlikte ABD ile ilişkilerde yaşanan gerilim sonucunda Türk dış politikasındaki ABD'yi dengeleme politikasının bir sonucu olarak²⁸ SSCB ile İnönü döneminde kurulan iyi ilişkileri devam ettirmiştir. Demirel, komünizme karşı olduğunu sürekli yinelerken, öte yandan Türkiye ekonomisinin gelişimi için SSCB'ne ihtiyaç olduğunu savunmuş²⁹ ve SSCB ile İskenderun Demir ve Çelik, Seydişehir Alüminyum Fabrikaları ve Aliağa Rafinerisinin kurulması anlaşmalarını yapmıştır³⁰. Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşmasında ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaş'ın gerilimlerinin azaldığı yumuşama döneminin (detant) de payı vardır.

Türkiye'nin ABD'den bir ölçüde uzaklaşarak yakınlaşmaya çalıştığı bir diğer aktör ise AET'dir. AET'ye yönelmesinde AET ile yeni kurulan ortaklık ilişkisinin payı büyüktür³¹. Bu kapsamda, Demirel sanayileşme çabalarına önem vermiş ve 1965-1969 yılları arasında etkileyici bir büyüme oranı yakalamıştır. Ancak, çok geçmeden, Türkiye ekonomisinde sorunlar başlamış, AP hükümeti, 1970 yılında Batılı devletlerden kredi alabilmek için Türk lira-

görsel

Akademik
Bakış

21

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

24 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Türkiye ve Avrupa Topluluğu II Ulus Devletini Aşma Çabası-ndaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ekim 1993, s. 35.

25 a.g.e. s. 35.

26 a.g.e. s. 38-39.

27 Murat Aslan, a.g.t. s. 41.

28 Cemal Fedayi, "Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971", Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Cilt: 16 Sayı: 57, Yıl: 2016, s. 141

29 Murat Aslan, a.g.t., s.80-81.

30 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 37.

31 Mehmet Gönlübol, Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: I (1919-1973) Cilt:II (1973-1983), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:558, s. 518.

sının değerini yabancı paralar karşısında % 66.6 oranında devalüe etmiştir³². Böyle bir ortamda, AET ile ilişkilerde geçiş dönemine geçme konusunda çabaların en önemli amacı, AET ile ilişkileri geliştirerek, AET’den ekonomik yardımlar alma düşüncesi idi.

Beş yıl sürmesi planlanan hazırlık döneminin tam ortasında Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 16 Mayıs 1967 tarihinde toplanan Ortaklık Konseyi toplantısında geçiş dönemine geçiş çalışmalarının başlatılmasını istediler. Beş yıllık hazırlık dönemi bitmeden gelen ve AET yetkililerini de şaşırtan böylesi bir talebin temel sebebi, kendi içinde gümrük birliğini gerçekleştirmek için iç sorunlarına odaklanan AET’yle bir an önce bütünleşmek hedefiydi. Başbakan Demirel, “Avrupalılık hissiyatının en açık ifadesi olan AET’ye” bir an önce üye olunarak “Avrupa’nın bütünleşmesine olumlu katkılarda bulunmak” istiyordu. Ayrıca, Hazırlık Döneminde Türkiye’ye verilen ticaret tavizleri yetersizdi ve Afrika-Karayip-Pasifik (ACP) ve Akdeniz ülkelerine daha fazlası veriliyordu³³. Geçiş dönemine erkenden geçilmesi talebinin altında yatan sebeplerden biri de bu “taviz yıpranmasıydı”. Demirel, söz konusu konuşmasında Türkiye’nin Avrupa’nın bir parçası olduğunu ve AET’yi geleceğin birleşmiş Avrupa’sının temeli olarak gördüklerini ve “*Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun temsil ettiği ekonomik düzen, Türkiye’nin kendisine seçmiş olduğu düzendir. Türkiye, ferde öncelik ve ferde teşebbüse büyük değer veren bu düzenin milletleri refah ve mutluluğa götüreceğine*” inandıklarını belirterek Avrupa’yla kurulan ortaklık bağıyla Türkiye’nin ekonomik ve sosyal kalkınması için en uygun ortamı hazırladığını ifade etmiştir³⁴. Demirel’in geçiş dönemi talebini Ortaklık Konseyi’ne getirmesinin zamanlaması manidardı. Yunanistan’daki albaylar cuntasının yönetime el koyması sonrasında AET’nin Atina Antlaşması’nı askıya aldığı açıklamasının çok kısa bir süre sonrasıydı³⁵.

Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin geçiş dönemine geçişiyle ilgili hazırladığı 29 Nisan 1968’deki Konsey toplantısında kabul edilen raporda, Ankara Antlaşması sonrasında Türkiye ekonomisinin gösterdiği gelişmenin küçümselemeyeceği, ancak bunun ikinci döneme geçiş için yeterli olmadığına altı çizilerek, Türkiye’nin gümrük vergilerinin çok yüksek olduğu ve bunların indirilmesinin de zaman alacağı ifade edilmiştir³⁶. Ancak, bu rapor AP hükümetinin geçiş dönemini başlatma çabalarına engel olamadı. Sonuçta, 9 Aralık 1968 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında kabul edilen ilke kararında “*Topluluğun üye ülkelerinin ekonomileri ile ani karşılaşması sonucunda zarar görmemesi gereken Türkiye ekonomisinin genel gelişmesine intibak edeceğine inanarak*” geçiş dönemini düzenleyecek olan Katma

32 Milliyet Gazetesi, “Paramız Devalüe Edildi 1 Dolar 15 Lira oldu”, 10 Ağustos 1970, s.1.

33 Şaban Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, Ankara, 4. Basım, Ocak 2008, s. 137-140.

34 Mehmet Gönülöbol, a.g.e. s. 518-519.

35 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 32.

36 Mehmet Ali Birand, Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası, 1959-1996, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Ocak 1996, s.193-194.

Protokol'ün tespiti ile ilgili işlemlerin başlatılması kararlaştırılmıştır³⁷.

AP'nin 1969 yılında yayımlanan programının “Ortak Pazara Hazırlık” başlığı altında ülke sanayinin hazırlık döneminden sonra AET'ye katılım halinde güçlüklerle karşılaşmaması için önlemler alınması; Batılı ileri sanayi ülkeleriyle rekabet olanaklarının geliştirilmesi; AET ülkeleriyle sanayi alanında işbirliğini artırabilmek için göreceli olarak üstün olunan sanayi dallarında uzmanlık sağlamanın gerekli olduğu ifade edilmiştir. 1965 yılındaki programdaki ifadelerin tekrarı olan bu ifadeler, hazırlık döneminden istediğini bulamayan Türkiye'nin bir an önce geçiş dönemine başlamak için ilişkileri geliştirme çabasını yansıtmaktadır. Programda, aynı zamanda, “Milli sanayii himaye” başlıklı 38. maddede ihracatı artıracak sanayi dallarına GATT ve AET anlaşmalarıyla çatışmayacak koruma önlemleri olarak bu sanayi dallarını geliştirme amacı yer almıştır³⁸.

Programda son olarak, tıpkı 1964 yılında yayımlanan programın “Dış Politika” başlıklı bölümdeki *“Avrupa Birliği, Ortak Pazar gibi Batı Dünyası ile bağlarımızı kuvvetlendirecek, iktisadî kalkınmamıza yardımcı olacak ve Türkiye'yi Batının hür ve müreffeh ülkeleri arasına sür'atle yükseltecek azimli adımları... dış politikamızın hedefleri arasında sayarız”*³⁹ şeklindeki ifadeler tekrarlanmıştır. 1969 yılı seçim bildirgesinin “dış politikamız” başlıklı bölümünde ise *“Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklığımızın gelişmesindeki olumlu sonuçların, ortaklığın daha yakın ve daha sıkı ekonomik, sosyal ve malî münasebetleri kapsayacak olan geçiş döneminde artarak sağlanmasına gayret edilecektir”*⁴⁰ ifadeleriyle geçiş dönemine geçme amacı net olarak ifade edilmiştir.

1969 seçimlerinde oyların % 46,6'sını alan AP, yeniden tek başına iktidar oldu. Ardından II. Demirel Hükümetinin programını Meclise sunan AP lideri Süleyman Demirel, CHP'lilerin geçiş dönemine hemen geçilmemesi yönündeki uyarıları karşısında Ankara Antlaşması'nı kendilerinin değil CHP iktidarının imzaladığının altını çizmiş ve *“Ortak Pazarın tarihleri var... Bu tarih gelmiş,... Ya geçiş dönemine gireceğiz, ya tehir edeceğiz. Türk ekonomisinin faydasına olacak bir müzakere ile Türk ekonomisinin kaldırabileceği bir geçiş dönemine geçmekte memleketin ne zararı var?”*⁴¹ şeklinde-

37 “Ortaklık Anlaşmasının geçiş döneminden hazırlık dönemine intikali ile ilgili meseleler konusunda Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin 9.12.1968 tarihli 9.toplantısında kabul edilen ilke kararı”, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları, 1964-2000, Cilt I, Ankara, 2001, s.45. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/okk_tur.pdf , (29.04.2023)

38 Adalet Partisi Programı, 1969, Orijinal Matbaa, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/754> , (26.03.2023) s.17,

39 a.g.e. s.33,

40 Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 38, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/615> , (29.03.2023) s.26.

41 II. Demirel Hükümeti Hükümet Programı Konuşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971) s. 2747. Millet Meclisi Tutanak Dergisi Devre 3 Cilt 1 Birleşim 4, 07.11.1969, Cuma, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_4.pdf , (01.04.2023) s. 2747,

ki sözleriyle geçiş dönemine geçme kararını savunmuştur. Demirel, ayrıca, “Gümrük duvarlarının ardında tüketiciyi ezen bir endüstriyi savunamazsınız... rekabetten korkmayın, gümrük duvarlarından korkun... koruma önlemleri, bir noktaya kadar teşvikçi unsurlardır, bir noktadan itibaren ekonominin sırtına yüküdür.”⁴² diyerek rekabetçi bir ekonomiyi savunmuştur. Sonuç olarak da Türkiye ile AET arasındaki ortaklık ilişkisini ulusal çıkarlara ve plan hedeflerine uygun bir yol olarak gördüklerini ifade etmiştir.

9 Mart 1970 tarihinde III. Demirel Hükümetinin programının görüşmelerinde⁴³ Süleyman Demirel AET ile ortaklığın yeni bir döneme girdiğini, bu dönemde ortaklığın ulusal çıkarlara uygun bir şekilde geliştirileceğini belirtmiş, yanı sıra geçiş dönemine başlama müzakerelerini olumlu bir şekilde sonuçlandırmayı amaçladıklarının altını çizmiştir. Demirel, ayrıca, “girilecek geçiş döneminin olumlu şartları içinde ülke ekonomisinin kazanacağı yeni dinamizmin kalkınma çabalarına önemli katkılarda bulunacağına inandıklarını”⁴⁴ belirterek geçiş döneminden beklentilerini ve AET konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur.

CHP lideri İsmet İnönü, Demirel Hükümetinin programının görüşmelerinde AET Antlaşmasının Türkiye’ye ortak üyelik hakkı verdiğini ve bu olanaktan memnuniyetle yararlanılması gerektiğini ve kendilerinin AET’ye samimi kanaatlerle başvurduklarını, ancak AP hükümetinin hazırlık döneminde ülkeyi geçiş dönemi için hazırlayamadığı ve önemli sanayi tesislerinin Avrupa ile rekabet edememesinden endişe ettiklerini ve bu nedenle AET’den kolaylıklar talep edilmesini istemiştir⁴⁵. Buna karşılık, Ortak Pazar’ın Türkiye ekonomisi için çok önemli olduğunun altını çizen Başbakan Süleyman Demirel, “Ortak Pazara girmemiz 5 sene sonra mümkünmüş gibi mülâhaza serd edildi, bu mülâhaza doğru değildir. 1963’te, 1964’te her şeyi dışarıdan alan bir Türkiye Ortak Pazara ne satacaktı?” diyerek İnönü’nün eleştirilerine yanıt vermiştir⁴⁶.

Türkiye’nin geçiş dönemini başlatmaya hazır olmadığını düşünen CHP Genel Sekreter Yardımcısı Besim Üstünel’in geçiş dönemine başlanması durumunda bazı önemli tesislerin kapatılacağını ya da iflas edeceğini iddiası karşısında ⁴⁷ AP yetkilileri Milliyet Gazetesi’ne verdikleri beyanatta böyle bir durumun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı, ancak böyle bir durum gerçekleşse bile geçiş sürecine son verecekleri açıklamasında bulunmuşlardır⁴⁸.

42 a.g.e. s. 2747

43 III. Demirel Hükümeti Hükümet Programı Konuşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971) Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem 3 Cilt 3 Birleşim 53, 09.03. 1970, Pazartesi, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.pdf, (01.04.2023) s. 2938

44 a.g.e. s. 2952,

45 a.g.e. s. 2981

46 a.g.e. s. 3021

47 Hakkı Uyar, İki Darbe Arasında CHP 1960-1971, Doğan Kitap, Eylül 2017, İstanbul, s. 375, (Milliyet, 29 Temmuz 1970.

48 Milliyet Gazetesi, “Tehlike doğarsa tatbikat durur”, 31 Temmuz 1970, s.9

İktisadi Kalkınma Vakfı etrafında toplanan işadamlarının AET konusunda desteğini alan AP hükümeti, AET ile ilişkilerin sürdürülmesine karşı olan büyük tüccar kesimi ve ticari kaygılarla karşı çıkanların muhalefetine rağmen geçiş dönemine geçme çabalarını devam ettirmiştir. Ayrıca, iş dünyasının büyük çoğunluğu, AET ile ilişkilerin geliştirilmesini destekliyordu⁴⁹.

Sonuç olarak, geçiş dönemini düzenleyen, 64 maddeden oluşan ve 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanan Katma Protokol'de⁵⁰ AET, sanayi ürünlerinde Türkiye'ye uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimleri protokol yürürlüğe girer girmez kaldırmayı taahhüt etmiştir (9.mad.). Ancak, Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak avantajlı olduğu tekstil ürünleriyle birlikte bazı petrol ürünlerini bunun dışında tutmuştur. Buna karşılık, Türkiye, 12 ve 22 yıllık iki takvimle gümrük tarifelerini sıfırlama taahhüdünde bulundu⁵¹.

Türkiye, Katma Protokol'ün 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'deki Val Duchesse şatosunda imzalanmasından bir gün önce, yani, 22 Kasım 1970 tarihinde gümrük vergilerini % 50 oranında artırmıştır⁵². Bu gümrük vergisi artışı, AP hükümetinin henüz imzaladığı metnin gereği olan gümrük indirimlerini yapma konusunda bile tereddütleri olduğunun en bariz kanıtıydı⁵³.

Demirel, Katma Protokol'ün getireceği ekonomik avantajların önemli avantajlar olmadığını biliyordu, ancak onun asıl önemsedığı şey, dışa açık ve rekabetçi bir modelin Türkiye'de uygulanmasıydı. Böyle bir modeli uygulamanın zorluğunu biliyordu, ancak *"Biz zorlanmadan harekete geçemiyoruz. Bu anlaşma ile disipline girmek zorunda kalıyoruz"*⁵⁴ ifadeleriyle Türkiye'nin AET ile rekabete zamanla alışacağını söylüyordu. Öte yandan, geçiş dönemine geçilememesi, Demirel Hükümeti döneminde ülkenin ileri götürülmediği ve hükümetin başarısızlığı anlamına gelecekti⁵⁵. Bu nedenle, AP hükümeti, Katma Protokol'ün imzalanması için çaba harcamıştır. Ancak, AET ile ilişkileri geliştirme konusundaki AP ve CHP arasında görüş birliği, 1971 Askeri Müdahalesi sonrasında ülkeye egemen olan siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalımlar yüzünden son bulmuştur.

AP'nin 1970'li Yıllarda AET'ye Yönelik Değişen Yaklaşımı

12 Mart Muhtırası, ülkede demokratik hayat başta olmak üzere pek çok şeyi olumsuz etkilediği gibi, AET ile ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir. 1971 yılının başlarında Katma Protokol, Demirel Hükümeti tarafından TBMM'ye sevk edilmiş⁵⁶, ancak, 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Tağmaç

Görüş

Akademik
Bakış

25

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

49 Şaban Çalış, a.g.e. , s. 173.

50 Kamuran Reçber, Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Hukuku, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s.14.

51 Katma Protokol, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf , (13.04.2023)

52 Hacı Can, Çınar Özen, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku, Gazi Kitabevi, 2005, s. 38.

53 Mehmet Ali Birand, a.g.e. s.259.

54 a.g.e. s.245.

55 a.g.e. s.246.

56 Hacı Can, Çınar Özen, a.g.e. s. 178.

ve üç kuvvet komutanının Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı muhtıra vermesi üzerine Süleyman Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır⁵⁷.

AP'nin AET ile ilişkiler konusunda çok farklı bir konuma savrulduğu bu dönemin en belirgin özelliği, “ortanın solu” söylemiyle CHP'nin giderek güçlenmesinin yanı sıra, sağdaki bölünme dolayısıyla sağın yeni partileri olan MSP ve MHP'nin giderek güçlenmesi sonucunda AP'nin tek başına iktidar olamamasıdır. Koalisyon kurmak için bu iki partiye ihtiyaç duyan AP, AET'yle ilişkilere karşı olan bu partilerle kurduğu koalisyonlarda bu partilerin AET karşıtı tutumlarından olumsuz etkilenmiş ve özellikle koalisyon ortağı MSP'yi küstürmemek için AET ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik cesur adımlar atamamış ve Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini bile yerine getirmemiştir.

AP'nin ilk döneminden belirgin bir şekilde farklılaşan bu yeni dönemde Türkiye ekonomik ve politik bir istikrarsızlık dönemine girmiş, AP'nin AET'ye yönelik politikaları da olumsuz etkilenmiştir. 12 Eylül Askeri Müdahalesine kadar sürecek bu dönemde Türkiye-AET ilişkilerine yönelik toplumsal mutabakat sona ermiş, AET ilişkilerine yönelik iyimser hava yerini kötümserliğe bırakmıştır⁵⁸. Bu dönemde, merkez sağ ve merkez solun iki büyük partisi AP ve CHP, AET ile ilişkiler konusunda sık sık birbirlerini suçlamışlardır. Türk sanayinin AET ile rekabete dayanamayıp çökeceği endişesi nedeniyle AET ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çabalar yerini, Katma Protokol kapsamındaki yükümlülüklerin yeniden ele alınması taleplerine bırakmıştır.

1970'lerin kutuplaşan Türkiye'sinde AP, ekonomik liberalizm ve girişim özgürlüğünü savunmaya devam ederken, sivil ve siyasal özgürlükler konusunda daha muhafazakâr ve gelenekçi bir yaklaşım benimsemiş⁵⁹ ve kendini daha sağda konumlandırmıştır. Bu dönemde, Demirel, ortağı olan aşırı sağ partilerin de etkisiyle çok sert muhalefet yapan, kutuplaşma siyaseti uygulayan ve orduyla antikomünizm temelinde yakınlaşmaya çalışan bir lidere dönüşmüştür⁶⁰. Sağda giderek güçlenen MSP ve MHP nedeniyle tek başına iktidar şansı bulamayan AP, giderek politikalarının merkezine güvenliği koymuş, AP-CHP koalisyon fikrine kulaklarını tıkamıştır. 1975'te “Milliyetçi Cephe” (MC) hükümetleri dönemi başlamış, Milliyetçi Cephe, AP'nin tüm politikalarını etkilerken, AET ile ilişkileri de olumsuz etkilemiştir⁶¹. Özcan'a göre, bu dönemde AP'nin CHP ve sol karşıtlığı dış politika konularına da yansımıştır. 1970'li yıllarda AP'nin dış politikası, Ecevit'in başında olduğu CHP'nin Batı çizgisinden uzaklaşarak bağımsız bir dış politikaya yönelme söyleminin tersini savunmakla sınırlıydı ve Türkiye'nin içinde bulunduğu

57 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 41.

58 Şaban Çalış, a.g.e. s. 135.

59 Gazanfer Kaya, Toplumsal değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme) Ütopya Yayınları:226, Şubat 2013, s. 348.

60 Tanel Demirel, a.g.e., s. 538.

61 İrfan Özet, a.g.m. s. 20.

ittifaklar manzumesine bağlı olmak prensibine dayalıydı⁶².

Katma Protokol'ün 1 Temmuz 1971 tarihinde Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında CHP adına konuşan Kemal Demir, CHP'nin Katma Protokol'e yönelik görüşlerinin AET'ye ortak üyelikle ilgili görüşleriyle karıştırılmaması gerektiğini belirterek, kendilerinin AET ile ilişkilerin geliştirilmesine değil, Katma Protokole karşı olduklarını ifade etmiştir. CHP'ye göre, hazırlık döneminde gerekli hazırlıkların yapılmadığı, bu yüzden de "Türk ekonomisini gelecekte giderilmesi mümkün olmayacak koşullar içine sokacak bir protokol hazırlanmıştı"⁶³. AP grubu adına konuşan ve yasa tasarısına "evet" diyeceklerini belirten Orhan Oğuz ise Ankara Antlaşması ile Katma Protokol'ün birbirinden ayırlamayacağı, birine iyi diğerine kötü denilemeyeceğini savunmuştur⁶⁴.

TBMM'de Erim Hükümeti adına konuşan Dışişleri Bakanı Osman Olcay, "*hükümet olarak Katma Protokol'ün tüm eksik yönlerine rağmen ekonomik ve politik açılardan önem arz ettiğine*" inandıklarını belirterek, politik yönüyle ortaklığın Türkiye'nin Batıya yönelik geleneksel dış politikasına her yönüyle uygun bir ilişki kurduğunun altını çizmiştir. Görüşmeler sonucunda, 5 Temmuz 1971 tarihinde Millet Meclisi'nde ve 22 Temmuz 1971 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda kabul edilmiştir⁶⁵.

AP'nin 1973 yılı seçim beyannamesinde Türkiye'nin Avrupa'da inşa edilmesi planlanan yeni düzen içinde yer alması gerektiği belirtildikten sonra AP iktidarı döneminde AET ile ortaklığın geliştirilmesi konusunda olumlu sonuçlar alındığı, ortaklıkla daha yakın ve daha sıkı ekonomik, sosyal ve malî ilişkileri kapsayacak olan geçiş dönemi hazırlıklarında görülen aksaklık ve duraklamalara son verilerek, hazırlıklarla ilgili çalışmaların hızlandırılacağı ifade edilmiştir⁶⁶. Seçim beyannamesinin "dış ekonomik ilişkiler" bölümünde ise dünyanın en ileri ekonomileriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirileceği ve bu kapsamda Türkiye'nin AET bütünleşmesinde yerini alması için, çabaların artırılacağı ve Topluluğun ortak ekonomi politikası ile Türkiye'nin ekonomik politikası arasında yakınlaşma sağlanacağı belirtilmiştir. Son olarak, "Sanayi Politikamız" başlığı altında ise "*gelecekte bir Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkesi olacağımız varsayımı sınırlı yatırım tercihlerindeki kriteri teşkil edecektir*"⁶⁷ ifadeleriyle net olarak AET ye üyelik hedefine vurgu yapılmıştır.

Bu arada AET'nin ilk genişlemesi gerçekleşmiş, bu kapsamda, İngiltere, İrlanda ve Danimarka, Topluluğa üye olmuşlardır. Bu yeni üç üye ülke nedeniyle Türkiye'nin zaten sınırlı olarak yapabildiği sanayi ürünleri ihra-

62 Gencer Özcan, "Yetmişli Yıllarda "Dış" Politika", Türkiye'nin 1970'li Yılları, (Hazırlayan Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2020, İstanbul, s. 264.

63 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 118-119.

64 a.g.e. s. 120.

65 a.g.e. s. 121-123.

66 Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/649>, (25.03.2023), s. 27- 28.

67 a.g.e. s. 36.

catında sorunlar çıkmıştır. Yanı sıra, yukarda değinmiş olduğumuz AET'nin üçüncü dünya ülkeleriyle Akdeniz ülkelerine sağlamış olduğu gümrük indirimleri, Türkiye'nin ihraç ettiği geleneksel tarım ürünlerinin Avrupa pazarındaki fiyat avantajını kaybetmesine yol açmıştır. Türkiye'nin AET ile ticaretinde oluşan dış ticaret açığı, Türkiye'nin dış ödemeler dengesini bozan bir etken olarak görülmüş ve Katma Protokol konusundaki şikâyetleri artmaya başlamıştır. Bu durumun düzeltilmesi için yapılan girişimler de sonuçsuz kalmış, örneğin, Türkiye, avantajlı olduğu tekstil ürünleri konusunda istediği tavizler de AET tarafından reddetmiştir⁶⁸.

1973 yılı seçimlerini % 33.30 oyla kazanan CHP'nin MSP ile kurduğu I. Ecevit Hükümetinin Koalisyon Protokolü'nde AET ile ilişkilere "İç ve Dış Ticaret" başlığı altında "*AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmekle birlikte ek protokoller yeniden ele alınacak, ... Türkiye'ye en uygun şartların sağlanması için gerekli teşebbüsler yapılacaktır*"⁶⁹ şeklindeki ifadelerle kısaca değinilmiş, Ankara Antlaşması'nın ve dolayısıyla AET ile ilişkilerin devamı istenirken, Katma Protokol'ün yeniden ele alınması istenmiştir. Protokol'ün "dış politika" başlığı altında ise AET ile ilişkilere MSP'nin karşı çıkması nedeniyle hiç değinilmemiştir.

CHP-MSP hükümetinin düşmesinin ardından, 31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden (CGP) oluşan koalisyon hükümeti kuruldu. IV. Demirel Hükümeti olarak da adlandırılan hükümetin koalisyon protokolünde AET'yle ekonomik işbirliğinin ulusal faydaya uygun bir şekilde sürdürülmesine çalışılacağı, Türkiye'nin Topluluğun kendisine sağladığı olanakları dış rekabet gücü olan bir sanayileşmeyi geliştirmek için değerlendirilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. AET'yle ortaklığın ulusal sanayiye, kalkınmaya en uygun şartlar içinde yürütülmesi ve AET'nin üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkiler sebebiyle daralan avantaj marjının genişletilmesi yolunda çaba harcanacağı ifade edilmiştir⁷⁰.

IV. Demirel Hükümeti'nin meclisteki görüşmelerinde CHP grubu adına Necdet Uğur, DPT, Dışişleri, Maliye ve siyasi partilerin yanı sıra sanayicilerin de Katma Protokolün sanayinin gelişmesine engel olduğu görüşünü belirtmelerine rağmen, AP'nin çok gecikmeli bir şekilde bu noktaya geldiği⁷¹ eleştirisi karşısında Başbakan Demirel'in "*O zaman onu demiştik, öyle dedik. Bugün şartlar değişmiştir... Şartlar değişince, tabii ki, ona göre Türkiye de Ortak Pazar ile olan ilişkilerinde yeni birtakım şeyler aramaya mecbur-*

68 Özcan, a.g.e., s. 284.

69 I. Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü, İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 5, (26 Mart 1971-17 Kasım 1974) Aralık 213, TBMM Basımevi., https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_5.pdf, (14.04.2023) s.3978

70 IV. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6, (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979), (AP-MSP-CGP-MHP) Aralık 2013, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6.pdf, (02.03.2023) s.4606.

71 a.g.e. s.4649.

⁷²şeklindeki AET ile ilişkilerin gözden geçirilmesinden yana olduğunu ifade eden yanıtı, AET'yle ilişkilerde 1960'lı yıllarda var olan ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi yönündeki kararlılığın artık eskisi kadar net olmadığını bir göstergesiydi.

1976 tarihli tüzüğünde “*çağdaş uygarlığa en kısa yoldan ulaşmayı*”⁷³ amaçları arasına sayan Adalet Partisi'nin parti programında “*Milletimizin bir an evvel muasır Medeniyet seviyesine ulaşması için lüzumlu hamlelerin devamlı olarak yapılmasını zarurî görüyoruz*”⁷⁴ ifadeleriyle çağdaş uygarlığa ulaşma hedefinin gerçekleştirilmesi partinin ana amaçlarından biri olarak sayılmıştır. Ancak, kurulan koalisyonda derin görüş ayrılıkları vardı. Dönemin MSP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, Türkiye'nin önerileri kabul edinceye kadar AET ile ilişkilerin dondurulmasını istiyordu ve Türkiye'nin Batının “ortak pazarı” olduğunu, Türkiye'ye pazar vermediğini, Türkiye korunma önlemlerine başvuracağı zaman ve Müslüman ülkelerle ticaret anlaşmaları yapacağı zaman Batıdan izin almak zorunda kalacak olmasını haksızlık olarak niteliyordu ⁷⁵. Böylesi bir koalisyonda ileri bir adım atılması mümkün değildi. Nitekim, Komisyon temsilcisi Emile Noel, “*Türkiye'nin tam üyelik için hazır olmadığını Topluluğa bildirdiğini*” ve ilişkilerin iyileştirilebilmesi için Türkiye'nin ne istediğini saptaması gerektiğinin altını çiziyordu ⁷⁶.

Erbakan, Emile Noel'e revizyon taleplerini sunarken, Noel, Türk sanayinin ve ekonomisinin gelişmesinin Türkiye-AET ilişkisinin başlıca hedefi olduğunu, fakat anlaşmalarda revizyon yapılmasını kabul etmeyeceklerini, bununla birlikte AET'nin Türk sanayinin karşılaştığı bazı güçlükleri gidermek için alınması gereken önlemler üzerinde çalışmaya hazır olduklarını söyleyerek Katma Protokol'ün değiştirilmesine karşı olduklarını ifade etmiştir. AET'ye karşı olduğunu her fırsatta ifade eden MSP'nin önerilerinin kabul görmesi zaten olanaksızdı⁷⁷.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda darbecilerin devrilmesiyle birlikte demokrasiye dönen Yunanistan, AET'ye 12 Haziran 1975 tarihinde tam üye olmak için başvurmuştur⁷⁸. Bu dönemde, Türkiye'de Demirel'in Başbakanlığında Milliyetçi Cephe Hükümeti iktidardaydı. AET'ye tam üyelik başvurusu gündeme geldiğinde, Dışişleri yetkilileri olumsuz tavır takınmış, sadece Türkiye'nin AET Daimi Delegasyonu Büyükelçisi Tevfik Saracoğlu “*hemen başvuralım, ya bizi Yunanistan'la birlikte almak ya da Yunanistan'ı gecik-*

⁷² a.g.e. s.4763-4764.

⁷³ Adalet Partisi Tüzük, 1976, s. 3, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2542/197903794.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (25.03.2023)

⁷⁴ Adalet Partisi Program Prensip Maddeleri, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (25.03.2023), s. 4.

⁷⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 211.

⁷⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 193.

⁷⁷ a.g.e. s. 213.

⁷⁸ Mehmet Ali Birand, Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası, 1959-1996, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Ocak 1996, s.22.

tirmek zorunda kalırlar” uyarısında bulunmuş, ancak Demirel, “Böyle bir şeyi düşünmek söz konusu dahi olamaz”⁷⁹ diyerek tam üyelik başvurusunda bulunmayacaklarını açıkça ifade etmiştir. Demirel, ayrıca, 14 Ekim 1976 tarihinde yabancı gazetecilere verdiği demeçte de “Yunanistan AET’ye tam üye olabilir. Bu kendilerinin bileceği bir iştir. Yunanistan girdi diye, Türkiye’nin mutlaka onu izlemesi gerekmez”⁸⁰ diyerek AET’ye üyelik başvurusunda bulunmayacaklarını bir kez daha tekrarlamıştır.

1960’larda AET ile ilişkileri geliştirmeye çalışan AP yerine, 1970’lerin ortasında Yunanistan tam üyelik başvurusu yaparken, Türkiye’nin de benzer biçimde davranmasını sağlayamayan bir AP söz konusudur. AET’ye tam üyelik başvurusu yapılmamasının sebepleri arasında Dünya petrol bunalımı sonucunda ülkede oluşan ekonomik krizle birlikte eş zamanlı olarak AET ile sürekli olarak artan dış ticaret açığı ve siyasi istikrarsızlık ortamının önemli yeri vardır. Ancak, yapılacak olası bir başvuru olumlu sonuçlansaydı, ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarına önemli katkılar yapabilirdi. Olumsuz olması durumunda bile ülkeye bir zararı olmayacak ve Yunanistan’ın üyeliğini engellenmiş ya da zorlaştırılmış olabilecekti. Sonuçta, AET Konseyi, Yunanistan’ın üyelik müzakerelerini 1976 yılında başlatma kararı almış, 1979 yılında müzakereler başarıyla sonuçlanınca Yunanistan, 1981 yılında AET’nin 10. üyesi olmuştu. Türkiye ise Soğuk Savaş ortamında Batı dünyasının Türkiye’ye çok ihtiyacı olduğu bir dönemde üyelik fırsatını kaçırmıştır.

Yunanistan 1976 yılının Eylül ayında AET’ye katılım görüşmelerine başlarken⁸¹, AP’nin liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümeti, 25 Aralık 1976 tarihinde aldığı tek yanlı kararla Katma Protokol’ün korunma maddesine (60. Mad.) dayanarak tüm yükümlülüklerini dondurmıştır⁸². Böylelikle, Türkiye 1 Ocak 1976 tarihine kadar uyguladığı gümrük indirimlerini 1977-1978 yıllarında da yerine getirmeyeceğini ve erteleyeceğini ilan etmiştir⁸³. Ardından, 1977 yılına gelindiğinde, Türkiye, Katma Protokol hükümlerini uygulamaktan kaçınırken, Portekiz ve İspanya AET’ye tam üyelik başvurusu yapmıştır. AET, 1978’de Portekiz ve İspanya ile tam üyelik müzakerelerini başlatma kararı almıştır⁸⁴. Ancak, gerek AP gerekse CHP bu uluslararası gelişmeleri takip edememişlerdir.

AP, 1977 yılı seçim beyannamesinde AET’yi kalkınmaya ve ülke sanayinin dış rekabet gücü kazanmasına destek olacak bir araç olarak gördüklerini belirtmiştir. Ancak, AET ile ilişkilerin ülkenin ağır sanayini ve ihracatını engellememesi gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Bu koşulların düzenlenmesinde “günün yeni şartlarına uygun bir dengeye ulaşmayı” ve “ortaklık münasebetlerinin yeni boyutlara oturtulmasını” hedeflediklerini ilan etmişlerdir⁸⁵.

79 a.g.e. s.42.

80 a.g.e. s.126.

81 a.g.e. s.23.

82 Hacı Can, Çınar Özen, s. 62-64.

83 Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2007, s.441.

84 Mehmet Ali Birand, a.g.e. s.24-25.

85 Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi, Kervan Yürüyecektir, 1977, TBMM Kütüphanesi,

Bu ifadeler, AP iktidarı tarafından geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol hükümlerinin yeniden düzenlenmesi arzusunu yansıtmaktadır. Ayrıca, söz konusu ifadeler AP'nin artık 1960'lardaki gibi Batılılaşma ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma gibi kavramları kullanmayıp AET ile ilgili konuları büyük ölçüde ekonomik bir bakış açısıyla görmeye başladığını göstermektedir. Bu politika değişikliğinde etkili olan temel faktör, AP'nin AET ile ilişkilere karşı çıkan MSP ile koalisyon hükümetleri kurmak zorunda kalmış olmasıdır. MSP'nin yanı sıra, diğer ortak MHP'de de durum farklı değildi. MHP lideri Alparslan Türkeş, *"Haçlı seferi olarak gördüğümüz, AET harekâtı ancak MHP iktidarıyla durdurulabilir"* diyordu⁸⁶. Ülkede, MSP ve MHP'nin etkisiyle AET'ye yönelik genel bir olumsuz atmosfer ortaya çıkmış⁸⁷ ve bu olumsuz atmosfer AP liderliğinde yeni hükümetin koalisyon programına da yansımıştır. 21 Temmuz 1977 tarihinde göreve başlayan ve 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında iktidarda kalan V. Demirel Hükümeti'nin koalisyon protokolünde de AET ile ilişkiler konusunda AET ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapan *"AET ile aramızdaki münasebetleri, milli sanayimizin geliştirilmesi ve güçlenmesine hizmet edecek, ihracatımıza pazar sağlayacak, milli menfaatlerimizi koruyacak biçimde ele alıp yeniden düzenlemeyi zaruri görüyoruz"*⁸⁸ şeklindeki ifadeler, IV. Demirel Hükümeti'nin koalisyon protokolüyle aynıdır ve yeni hükümetin AET ile ilişkileri geliştirme gibi hedefinin olmadığını göstermektedir. İç politikada da durum farklı değildi. Demirel, 1960'lı yıllardaki politikalarının aksine 1970'li yıllar boyunca MC hükümetlerinin devamını sağlayabilmek için koalisyon ortakları MHP ve MSP'nin de etkisiyle daha sert ve kutuplaştırıcı söylemlerde bulunmuştur⁸⁹.

Yeni hükümette AET ile ilişkilere karşı çıkan MSP'nin kilit bakanlıklara sahip olması, AET çevrelerinde kaygı yaratmıştır. Türkiye-AET ilişkilerinin yeniden ele alınıp bir düzenlenmesini isteyen AET yetkililerinin *"bu koalisyonun denenmiş tutumu kaygılar yaratmaya yetmektedir. Tam iki yıl süreyle ne istediğini saptayamayan bu hükümet ile nasıl anlaşma yapılır bilemiyoruz"*⁹⁰ şeklindeki ifadeleri hükümetin AET konusundaki kararsızlığının AET çevrelerinde yarattığı rahatsızlığı göstermekteydi.

Yunanistan'ın tam üyelik başvurusunda bulunup sonrasında tam üye olması, Türkiye'nin başvuru fırsatını kaçırmaması, Türkiye'nin AET ülkeleri gözünde önemini ve paralel olarak AET ile ilişkilerinde pazarlık gücünü de azaltmıştır⁹¹.

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/610> , (29.03.2023) s. 27.

86 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 214.

87 Mehmet Gönülöbol, a.g.e. s. 588.

88 V. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü, (AP-MSP- MHP) İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6, (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979) Aralık 2013, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6.pdf , (02.03.2023) s.5100,

89 Murat Aslan, a.g.t., s.154.

90 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 214-215.

91 a.g.e. s. 166.

AP öncülüğünde kurulan yeni koalisyon hükümetinin kurulmasından 1977 yılı sonunda kadar AET ile ilişkilerde bir gelişme olmamıştır. Katma Protokol uyarınca Türkiye'nin 1 Ocak 1978 tarihinden itibaren uygulaması gereken gümrük indirimlerini yapması gerekiyordu. AET bu indirimin ertelenmesini kabul ediyordu, ancak bunun için hükümetin AET'ye başvurması gerekiyordu. Hükümet, Katma Protokolün 60. maddesini kullanarak iki erteleme yapıyordu. Birincisi, Türkiye'nin 1977'de fiilen uygulamadığı AET'nin ortak Gümrük Tarifesine (OGT) uyumu bir yıl ertelemesiydi. İkincisi, 1978 yılında yapacağı 12 yıllık listedeki % 10'luk indirimin ertelenmesiydi. İki erteleme önerisi de AET Bakanlar Konseyi'nce uygun görülmüş, AET'nin 31 Aralık 1977 tarihli Resmi Gazetesi'nde yayımlanmıştır⁹².

5 Ocak 1978 tarihinde CGP ve Demokratik Parti'den milletvekillerinin yanı sıra AP'den ayrılan bağımsız milletvekillerinin katılımıyla kurulan Üçüncü Ecevit Hükümetinin programını sunan Ecevit, Toplulukla ilgili olarak Katma Protokol'ün ülke ekonomisinin gelişimini engelleyen hükümlerinin ülke ekonomisinin yararına işleyebilecek biçimde yeniden düzenlenmesini savunarak AP hükümetlerinin AET konusundaki görüşlerine benzer ifadeler kullanmıştır⁹³.

25 Mayıs 1978 tarihinde AET Komisyonu Başkanı Jenkins ile görüşen Başbakan Ecevit, Türkiye'nin AET'ye katılma hedefinin değişmeyeceğini net olarak ifade ederek AET çevrelerindeki kuşkuları dağıtmıştır. AET ülkelerinden yardım isteyen, ancak herhangi bir yardım alamayan Ecevit, kamuoyunu tatmin etmek için AET ile müzakereler yoluyla yeni bir formül bulununcaya kadar ilişkileri "dondurma" kararı almak zorunda kalmıştır.⁹⁴ CHP hükümeti, 9 Ekim 1978 tarihinde Brüksel'de yapılan görüşmelerde Türk sanayinin bir sektörü ya da dış mali istikrarını tehlikeye düşürecek bir durumun ortaya çıkması durumunda yükümlülüklerin askıya alınabilmesini düzenleyen Katma Protokol'ün 60. maddesine⁹⁵ dayanarak Topluluktan beş yıllık bir süre için yükümlülüklerini askıya alınmasını talep etmiştir. Ardından, Türkiye ile Topluluk arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol'ün 10 ve 11. maddeleri gereği, "ithalat gümrük vergisiyle eş etkili vergi ve resimlerde 1 Ocak 1979 tarihinde yapılması gerekli %10 ve %5'lik indirimlerin ertelenmesi"⁹⁶ Bakanlar Kurulu kararıyla ilan edilmiştir. AET, 21 Mayıs 1979'da ilişkileri dondurma talebini kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin ihrac mallarına uygulanan sınırlamaların kaldırılması ve Afrika-Karayip-Pasifik (ACP) ülkeleri ile Akdeniz ülkelerine verilen ödünlerin Türkiye'ye de verilmesi taleplerini ise reddetmiştir⁹⁷. AET'den bu

92 a.g.e. s. 215.

93 TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 12 Ocak 1978, 5. Dönem, 2. Cilt, 91. Birleşim, s.276, (Millet Meclisi).

94 Şaban Çalış, a.g.e. s. 193.

95 Katma Protokol, (Erişim tarihi: 08.05.2022), <https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katmaprotokol.pdf>

96 Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı, 28 Aralık 1978, s. 3.

97 Rıdvan Karluk, a.g.e. s.442.

kararın uygulamaya konulmaması konusunda herhangi bir öneri gelmemiş olması,⁹⁸ AET'nin de Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda istekli olmadığını gösterir. Hatta Tekeli ve İlkin'e göre Yunanistan'ın tam üyelik başvurusu yaptığı dönemde Ecevit Hükümetinin bu 5 yıllık askıya alma tek-lifi, Türkiye'nin başvuru yapmasından endişe duyan AET'yi rahatlatmıştır⁹⁹.

Ancak, bu karar sonrasında CHP hükümeti düşmüş, Türkiye-AET iliş-kileri giderek kötüleşmiştir. Ardından, 12 Kasım 1979 tarihinden 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine kadar ülkeyi yöneten MSP ve MHP tarafından dı-şarıdan desteklenen AP azınlık hükümeti göreve başlamıştır. Yeni hükümet programının AET ile ilişkiler bölümü “*Uluslararası ekonomik kuruluşlar ve Ortak Pazar ile münasebetlerimizi Türkiye'nin menfaatlerine en uygun şe-kilde sürdürmeye ve geliştirmeye kararlıyız*”¹⁰⁰ şeklindeki ifadelerden iba-rettir. Önceki Demirel hükümetleri programlarıyla karşılaştırıldığında hükü-met programında AET ile ilişkiler konusu oldukça kısa bir biçimde verilmiş olmasına rağmen, hükümeti dışarıdan destekleyen MSP lideri Erbakan hü-kümetin programını sert bir şekilde eleştirmiştir. Zira Erbakan, hükümete olan desteklerini AET ile ilişkilerin yalnızca ekonomik ilişkilerle sınırlı tutul-ması şartına bağlıyordu¹⁰¹. MSP'nin AET karşıtı bu tutumu, Demirel'in AET ile ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atamamasında en önemli faktör-lerden biri olmuştur. İlişkilerin geliştirilmesi bir yana, Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülükler bile yerine getirilememiştir¹⁰².

Demirel, AET ile ilişkilere ivme kazandırmak için Dışişleri Bakanlı-ğına AET yanlısı Hayrettin Erkmen'i atamıştır. O dönemki ortaklık formü-lüyle ilişkilerin sağlıklı devam edemeyeceğini savunan Erkmen'e göre tek seçenek tam üyelikti ve ülkenin AET'ye tam üyeliğe hazırlanması için genel bir düzenlemeye gereksinim vardı¹⁰³. Ocak 1980'de Türkiye'nin Katma Pro-tokol kapsamında yapamadığı gümrük indirimlerini yapmaya başlayacağını açıklayan Erkmen, 5 Şubat 1980'de Brüksel'de yapılan 26. Ortaklık Konseyi toplantısında AET ile ilişkileri canlandırmayı istediklerini AET yetkililerine bildirmiştir¹⁰⁴. Ardından, 6 Şubat 1980 tarihinde düzenlediği basın toplantı-sında Türkiye'nin yıl sonundan önce AET'ye tam üyelik başvurusu yapacağı-nı açıklamıştır. Başvurunun yıl sonundan önce yapılmak istenmesinin sebebi ise Yunanistan'ın 1 Ocak 1981 tarihinde AET'ye tam üye olacak olması ve Türkiye'nin olası tam üyelik talebini engelleme olasılığıydı. AET ile ilişkilerin düzeltilmesi ve AET'ye üyelik çabaları AP iktidarını dışarıdan destekleyen

Görüş

Akademik
Bakış

33

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

98 Şaban Çalış, a.g.e. s. 201.

99 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 225.

100 “VI.Demirel Hükümeti”, İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 7, (12 Kasım 1979- 9 Kasım 1989), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Aralık 2013, Millet Meclisi Tutanak Der-gisi, Dönem 5 Cilt 13, Birleşim 6, 19 Kasım 1979, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf, (15.04.2023) s. 5604.

101 a.g.e. s. 5634.

102 Gencer Özcan, a.g.e s. 284.

103 Şaban Çalış, a.g.e., s. 205.-206.

104 Hacı Can, Çınar Özen, a.g.e., s. 65.

MSP'yi rahatsız etmiş, MSP, Erkmek hakkında gensoru önergesi vermiştir. 5 Eylül 1980 tarihinde verilen gensoru önergesi muhalefet tarafından desteklenince Erkmek, 6 Eylül 1980 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁵. Demirel, ise hükümetin devamını istediğinden Bakanın görevden alınması karşısında suskun kalmıştır. Bu olaydan, bir hafta sonra ordu yönetime el koymuş ve siyasi faaliyetler, Milli Güvenlik Konseyi'nin Yedi Numaralı Bildirisi¹⁰⁶ ile durdurulmuş, 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanunun¹⁰⁷ 1. maddesi uyarınca bütün siyasi partiler feshedilmiştir.

Sonuç

Türkiye'yi AET'ye ortaklık bağıyla bağlayan Ankara Antlaşması, 1963 yılında CHP iktidarınca imzalanırken, 1965'te iktidarı Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında AP; CKMP, YTP'li bakanlar ve bağımsızlardan oluşan hükümetten devralan AP, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun çabalar harcamış, geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol de 1970 yılında AP iktidarınca imzalanmıştır. 1960'lar boyunca AET ilişkilerin geliştirilmesini destekleyen merkez sol ve merkez sağın iki ana partisi de gerek parti programlarında gerekse seçim bildirgelerinde ve söylemlerinde AET ile ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcadılar. Ancak, 1971 Askeri Muhtırasıyla başlayan ve AET ile ilişkilerin kötüye gittiği 70'li yıllar, AET konusundaki toplumsal mutabakatın yok olduğu, bu konudaki iyimserliğin yerini kötümser bir havaya bıraktığı yıllar oldu. Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülükler kapsamında yapılacak olan gümrük indirimlerinin ülke sanayini çökerteceği endişesi hem sağ hem de sol çevrelere egemen oldu. Bu dönemde, AP gümrük indirimlerinin ulusal sanayiye zarar verebileceği endişesiyle Katma Protokol'de taahhüt edilen gümrük indirimlerini yapma konusunda isteksiz davranmıştır. Ayrıca, AET ile ilişkilerin geliştirilmesini savunan CHP'nin bu dönemde AP ile benzer bir yaklaşım içinde olması, AP'yi AET ile ilişkileri geliştirme konusunda önemli bir destekten mahrum bırakmıştır.

1960'lı yıllarda Avrupa ile bütünleşme hedefine sahip çıkan, ülke ekonomisinin kalkınması için ihtiyaç duyduğu AET'yle ilişkilerini geliştirmek için ciddi çabalar harcayan AP, geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol'ü imzalamıştır. Ancak, 1973 dünya petrol krizinin de etkisiyle ülkede yayılan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın artması ve AP'nin içinden MSP, MHP ve Demokratik Parti gibi partilerin çıkmasıyla tek başına iktidar olanağı bula-mayan AP, merkez sağ politikalarından uzaklaşarak daha sağda konumlanmaya başlamış, iktidarını devam ettirmeyi temel hedef olarak belirlemiş ve AET ile ilişkiler konusunu ikinci plana atmıştır. AP'nin AET'ye yönelik bu olumsuz tutumunda 1970'li yıllarda AP'nin koalisyon hükümetlerine ortak-

105 Rıdvan Karluk, a.g.e. s.443.

106 Milli Güvenlik Konseyi'nin Yedi Numaralı Bildirisi, Resmi Gazete, 12 Eylül 1980, Sayı: 17103, s. 10. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf, 14.11.2024.

107 Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun, TC Resmi Gazete, 16 Ekim 1981, 17486 Mükerrer, s.1, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17486_1.pdf, (14.11.2024)

lık eden koalisyon ortaklarının, özellikle de MSP'nin AET'ye yönelik olumsuz tutumu etkili olmuştur. Söz konusu dönemde, AP, AET ile ortaklık stratejisi olarak reformcu ve Türkiye'yi dış rekabete açma ve ihracata dayalı sanayileşme hedeflerini terk etmiştir. AP'nin 1970'ler boyunca koalisyon ortaklarının da etkisiyle ekonomik model olarak 24 Ocak 1980 tarihine kadar dışa bağımlılığı azaltacak ithal ikameci sanayileşme modelini seçmesi ve geçiş dönemi içinde AET'ye olabildiğince az ödün vererek, sanayileşmesini tamamlamayı amaçlayan politikalar benimsemesi, Türkiye'nin AET ile entegrasyonunu yavaşlatmıştır.

Öte yandan, AET'nin stratejisi ise Türkiye'nin ekonomisinin aşamalı bir şekilde AET ekonomisine uyumunu sağlamaktı. Zaman içinde dışa açılmasının Türkiye'nin yararına olduğunu düşünüyorlardı¹⁰⁸. AET, imzaladığı Katma Protokolle Türkiye'nin zaman içinde yapacağı gümrük tarifesi indirimleri yoluyla Toplulukla daha sıkı ekonomik bütünleşme sağlamasını ve geçiş dönemi sonunda gümrük birliğine alınmasını hedefliyordu. AET'nin Türkiye'nin ilişkileri dondurma talebi karşısında herhangi bir çözüm yolu önermemesi ve talebi kabul etmesi Topluluğun da Türkiye ile ilişkileri geliştirme konusunda çok istekli olmadığını gösterir.

Sonuç olarak, Yunanistan AB'ye 1981 yılında tam üye olmayı başarırken, Yunanistan'la AET'ye ortak üye olmak için aynı anda başvuran Türkiye, Yunanistan'ın izlediği yolu takip ederek tam üyelik başvurusu yapmamış, Ankara Antlaşması ve Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemiş ve Batı dünyasının Türkiye'ye çok ihtiyacı olduğu Soğuk Savaş döneminde Yunanistan ile birlikte tam üye olma fırsatını kaçırmıştır.

Kaynaklar

Adalet Partisi Program, (Prensip Maddeleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (01.04.2023)

Adalet Partisi Tüzük (Ana Nizamname), 1961, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2502/198104686.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (25.03.2023)

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1961, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/638> , (26.03.2023)

Adalet Partisi Tüzük ve Program (1964) (Prensip Maddeleri), TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/598/197600306.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (25.03.2023)

Adalet Partisi Programı, 1969, Orijinal Matbaa,

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/754> , (26.03.2023)

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 38, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/615> , (29.03.2023)

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/649> , (25.03.2023).

Adalet Partisi Tüzük, 1976, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2542/197903794>.

108 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e. s. 164.

Görüş

Akademik
Bakış

35

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

pdf?sequence=1&isAllowed=y , (25.03.2023)

Adalet Partisi Program Prensipları Maddeleri, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/626/198104723.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (25.03.2023).

Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi, Kervan Yürüyecektir, 1977, TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/610> , (29.03.2023).

AKÇAY, Ekrem Yaşar, “1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2 ve TKP Örnekleri”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4 Sayı: 7, 2012 Güz (s.25-45).

Ankara Antlaşması-Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratma, 12 Eylül 1963, https://www.ab.gov.tr/_117.html , (31.01.2023).

ASLAN, Murat, “Süleyman Demirel: A Political Biography”, June 2017, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Supervisor: Feroz Ahmad), Yeditepe University.

Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> , (30.03.2023).

BİRAND, Mehmet Ali, Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası, 1959-1996, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Ocak 1996.

CAN, Hacı, ve Özen, Çınar, Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku, Gazi Kitabevi, 2005.

Cumhuriyet Gazetesi, “Ortak Pazar Nesillere Bırakılacak Mirastır”, 13 Eylül 1963.

ÇALIŞ, Şaban, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, Ankara, 4. Basım, Ocak 2008.

DEMİR, Deniz Cenk, “Altmış Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancıları Serüveni”, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, (Hazırlayan Mete Kaan Kaynar) İletişim Yayınları, 1. Baskı 2017, İstanbul, s. 483-517.

DEMİREL, Tanel, “Süleyman Sami Demirel”, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, (Hazırlayan Mete Kaan Kaynar) İletişim Yayınları, 1. Baskı 2017, İstanbul, s. 529-538.

EMRE, Yunus, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

FEDAYİ, Cemal, “Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Cilt: 16 Sayı: 57, Yıl: 2016, s.123-150.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: I (1919-1973) Cilt:II (1973-1983), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:558, 1987.

GÜLER, Filiz Demirci, Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örmek Olay: Adalet Partisi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2003.

Katma Protokol, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf, (13.04.2023)

KARLUK, Rıdvan, Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2007.

KARLUK, Rıdvan ve DURAL, Betül Yüce, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1947, Eskişehir, 2013.

Katma Protokol, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf , (Erişim tarihi: 15.11.2024),

KAYA, Gazanfer, Toplumsal değişim Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme, Ütopya Yayınları:226, Şubat 2013.

Milli Güvenlik Konseyi’nin Yedi Numaralı Bildirisi, Resmi Gazete, 12 Eylül 1980, Sayı: 17103, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf , 14.11.2024.

Milliyet Gazetesi, "Tehlike doğarsa tatbikat durur", 31 Temmuz 1970, s.9.

Milliyet Gazetesi, "Paramız Devalüe Edildi 1 Dolar 15 Lira oldu", 10 Ağustos 1970, s.1.

"Ortaklık Anlaşmasının geçiş döneminden hazırlık dönemine intikali ile ilgili meseleler konusunda Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin 9.12.1968 tarihli 9.toplantısında kabul edilen ilke kararı", Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları, 1964-2000, Cilt I, Ankara, 2001, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/okk_tur.pdf , (29.04.2023)

ÖZCAN, Gencer, "Yetmişli Yıllarda "Dış" Politika", Türkiye'nin 1970'li Yılları, (Hazırlayan Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.

ÖZET, İrfan, "Soğuk Savaş Dinamikleri Ekseninde Merkez Sağ Siyaset: Adalet Partisi Örneği", Tesam Akademi Dergisi, 2023.

REÇBER, Kamuran, Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Hukuku, Dora Yayıncılık, 1. Baskı Bursa, 2016.

Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı, 28 Aralık 1978.

Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun, TC Resmi Gazete, 16 Ekim 1981, 17486 Mükerrer, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17486_1.pdf , (14.11.2024)

SOYSAL, İsmail, (1991), "1957 AET Roma Antlaşması Metni", Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıtları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara,1991.

TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 12 Ocak 1978, 5. Dönem, 2. Cilt, 91. Birleşim, (Millet Meclisi).

TEKELİ, İlhan ve İlkin, Selim, Türkiye ve Avrupa Topluluğu II Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ekim 1993.

UYAR, Hakkı, İki Darbe Arasında CHP 1960-1971, Doğan Kitap, Eylül 2017, İstanbul.

YSK, 9 Temmuz 1961 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması Sonucu, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1961Referandum/9-Temmuz-1961-Halk-Oylamas%C4%B1.pdf> , (01.11.2024)

"I. Demirel Hükümeti Hükümet Programı Konuşması", Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971) s. 2191. Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem 2 Cilt 1 Birleşim 5, 03.11.1965, Çarşamba, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.pdf , (01.04.2023).

"I. Ecevit Hükümeti Koalisyon Protokolü", İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 5, (26 Mart 1971-17 Kasım 1974) Aralık 213, TBMM Basımevi, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_5.pdf , (14.04.2023).

"II. Demirel Hükümeti Hükümet Programı Konuşması", Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971) Millet Meclisi Tutanak Dergisi Devre 3 Cilt 1 Birleşim 4, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.pdf , (01.04.2023).

"III. Demirel Hükümeti Hükümet Programı Konuşması," Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 4 (27 Ekim 1965-26 Mart 1971) Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem 3 Cilt 3 Birleşim 53, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.pdf , (01.04.2023).

"III.Ecevit Hükümeti", İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6, (17 Kasım 1974- 12 Kasım 1979), TBMM Yayınları, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.

"VI.Demirel Hükümeti," İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 7, (12 Kasım 1979- 9 Kasım 1989), Türkiye

Büyük Millet Meclisi Yayınları, Aralık 2013, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 5 Cilt 13, Birleşim 6, 19 Kasım 1979, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf, (15.04.2023).

“IV. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü”, (AP-MSP-CGP-MHP), İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6, (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979) Aralık 2013, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6.pdf, (02.03.2023).

“IV. Demirel Hükümeti Program Görüşmeleri”, İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6, (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979) Millet Meclisi Tutanak Dergisi Dönem 4 Cilt 11 Birleşim 63, 09.04.1975, Çarşamba, Aralık 2013, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6.pdf, (02.03.2023).

“V. Demirel Hükümeti Koalisyon Protokolü”, İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6, (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979) (AP-MSP- MHP) Aralık 2013, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6.pdf, (02.03.2023).

Extended Abstract

The main purpose of this study is to reveal the Justice Party's approach to the European Economic Community, which has changed over time. In this article, the policies of the party, which is one of the main actors of Turkish political life and advocated Turkey's membership in the European Economic Community during its nearly 20-year political life, towards the EEC are analyzed in two different periods. In this framework, while the period from the establishment of the party to the 1971 military intervention constitutes the first period, the second period covers the period from the said military intervention to the military intervention in 1980, which also led to the closure of the Justice Party.

In the first period, the Justice Party advocated liberal economic and free market principles, became the country's main centre-right party, and gave wide coverage to the relations with the EEC in its programs, election manifestos and discourses, and made great efforts to improve relations with the EEC. When it came to power in 1965, the Justice Party made efforts to improve relations with the EEC and to implement the Additional Protocol, which regulates the preparatory period for the transition period.

In the second term of the Justice Party, it started to adopt an understanding that prioritizes import substitution industrialization and protecting the industry, rather than advocating an open and competitive economy, with the effect of increasing economic and political instability in the country due to the world oil crisis. In addition, it could not come to power alone due to the electoral system and had to form coalition governments with parties opposing relations with the EEC and neglected relations with the EEC. The Justice Party, which made serious efforts to improve its relations with the EEC in the 1960's, moved away from the center-right policies and started to take a more right position in a period when the economic and political instability spreading in the country increased with the effect of the world oil crisis. As a result, in this period, the Justice Party, mostly as the ruling party, abandoned the reformist and export-oriented industrialization goals of opening Turkey to foreign competition as a partnership strategy with the EEC in the 1960s. And during the 1970's, with the influence of its coalition partners, the Party chose the import-substitution industrialization model as the economic model until January 24, 1980, aiming to complete its industrialization simultaneously by making as few concessions as possible to the EEC during the transition period.

The Justice Party neglected the goal of integration with the EEC, prioritizing national industry protection measures. It was reluctant to fulfill its obligations under the Additional Protocol signed with the EEC. As a result, while Greece managed to become a member of the EEC, Turkey failed to fulfill its obligations arising from the Ankara Agreement and the Additional Protocol, and therefore missed the opportunity to become a full member together with Greece at a time when the Western world desperately needed Turkey in the Cold War environment.

Gps

Karadeniz'in Kuzeyinde İskit-Grek İlişkileri

Scythian-Greek Relations in the North of the Black Sea

Eda DURMUŞ*

Öz

Orta Asya'da MÖ 800 yıllarında bir kuraklık yaşandı. Bu nedenle İskitler doğudan batıya göç etti ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara geldi. Grekler ise koloni kurmak amacıyla Karadeniz'e ulaştı. Bu esnada Grekler Karadeniz'in hem güneyinde hem de kuzeyinde koloni şehirleri kurdu. Bu gelişmeler sonucunda İskitler ve Grekler arasında ilişkiler başladı. Karadeniz'in kuzeyinde İskit egemenliğinden sonra Sarmat egemenliği başladı. Sarmat egemenliği döneminde de İskit ve Grek ilişkileri devam etti. İki toplum arasında iktisadi, askerî ve kültürel ilişkiler oldu. Grek kolonistler İskitlerden ihtiyaçları olan malları aldılar. İskitlere ise ihtiyaçları olan malları sattılar. İskit ülkesinden en fazla buğday ihraç edildi. Diğer ihraç malları arasında sığır, deri ve kürk bulunuyordu. İskit ülkesine Grek malları ve zanaat ürünleri ihraç ediliyordu. Bunların başında zeytinyağı ve şarap geliyordu. İskit askerî gücünü ve İskitlerin ok atıcılıktaki başarısını bilen Grekler, Atina şehrinin korumasında İskit okçularından yararlandılar. İskitler gelenek ve göreneklerine çok bağlıydılar. Dış kültür etkileri ve karşılıklı kültürel etkileşime kapalıydılar. Buna rağmen İskitlerden Grek kültür çevresine gidenler oldu. Kendi kültürlerini anlatma ya da kendi kültürleriyle Grek kültürünü karşılaştırma imkânı buldular. Bu çalışmada İskitler ile Grekler arasında gerçekleşen ilişkiler iktisadi, askerî ve kültürel boyutuyla ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: İskitler, Grekler, Karadeniz, Kültür, Ticaret

Abstract

There was a drought in Central Asia around 800 BC. Therefore, the Scythians migrated from east to west and came to the steppes north of the Black Sea. The Greeks reached the Black Sea to establish a colony. Meanwhile, the Greeks established colonial cities both in the south and north of the Black Sea. As a result of these developments, relations began between the Scythians and the Greeks. After Scythian rule, Sarmatian rule began in the north of the Black Sea. Scythian and Greek relations continued during the Sarmatian rule. There were economic, military and cultural relations between the two societies. Greek colonists bought the goods they needed from the Scythians. They sold the goods they needed to the Scythians. Most wheat was exported from the Scythian country. Other exports included cattle, leather and fur. Chief among these were olive oil and wine. Knowing the Scythian military power and the success of the Scythians in archery, the Greeks took advantage of the Scythian archers to protect the city of Athens. Scythians were very attached to their traditions and customs. They were closed to external cultural influences and mutual cultural interaction. Despite this, there were some Scythians who went to the Greek cultural environment. They had the opportunity to explain their own culture or compare their own culture with Greek culture. In this study, the relations between the Scythians and the Greeks were tried to be revealed in their economic, military and cultural dimensions.

Key Words: Scythians, Greeks, Black Sea, Culture, Trade

Makale Geliş Tarihi: 02.08.2024. Makale Kabul Tarihi: 10.09.2024. Araştırma Makalesi / Künye: DURMUŞ, Eda. "Karadeniz'in Kuzeyinde İskit-Grek İlişkileri". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s.39-52. DOI: 10.19060/gav.1598490

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: edadurmus06@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0460-4712.

Akademik
Bakış
39
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Giriş

Orta Asya bozkırlarında MÖ 800 yıllarında bir kuraklık oluşmuş ve uzun sürmüştür. Bu durum Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarında ciddi nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Otlaklar kuraklıktan olumsuz yönde etkilenmiş, doğu bozkır bölgelerinde yaşayan Hun boyları Çin'in kuzeybatısında sınır bölgelerine kaymak zorunda kalmışlardır.¹ Çin kaynak verilerine göre MÖ 8.yüzyıl başlarında Hunlar Chou ve Çinlilerle savaşmak durumunda kalmıştır. Bu gelişmeye sebep olarak Choular tarafından her yerde garnizon kurulması ve Hun otlak alanlarının daralması gösteriliyor.²

Bu gelişmeler sonucunda Hunlar Çin sınırından daha batıya çekilmiş, orada yaşayanların yerlerinden kaymalarına neden olmuşlardır. Bütün bu gelişmeler her boyun daha batısında bulunana saldırmasına ve bozkırda çok geçmeden büyük bir göç hareketinin başlamasına zemin oluşturmuştur. Her boy, yeni otlak alanlarına sahip olmak için daha baida bulunanlara saldırarak durumunda kalmıştır.³

İskitler doğudan batıya doğru kavimlerin birbirlerini sıkıştırmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunların MÖ 8. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine geldikleri kabul edilmektedir⁴. Herodotos konargöçer İskitlerin Asya'da yaşadıklarını ve Massagetlerle yaptıkları savaştan yenik çıkarak, Kimmerlerin yanına göçtüklerini bildirmektedir.⁵ Fakat İskitlerle Greklerin tanışmaları Grek ticaret kolonileri zamanına rastlamaktadır. Bilindiği üzere, Grekler Karadeniz kıyılarına koloniler kurarak, bir takım ticarî faaliyetler de bulunmuşlardır.⁶

İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki Kimmer yurdundan başka Ön Asya'ya kadar çok geniş coğrafyaya kısa zaman sürecinde yayılmıştır. İskitlerin tarihini çok daha öncelere götürmek isteyenler bulunmakla birlikte, sağlıklı sonuçların alınabilmesi yazılı kaynak olmamasından dolayı mümkün olamamaktadır. İskitler yukarıda adı geçen Kimmer yurduna, Asarhaddon'un adlarını zikrettiği dönemden önce, MÖ 8. yüzyılın ortaları ya da bu tarihten biraz daha sonra gelmiş olmalıdır.⁷

İskitler at üzerinde Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara geldiklerinde başka bir gelişme ise Greklerin özellikle Karadeniz sahil şeridinde gelmeleri olmuştur. İskitlerin bu bölgeye gelmeleri ile Greklerin geliş kronolojik olarak örtüşmektedir. Grek şehirlerinin kuruluşuna temel olan etkenlerden biri

- 1 M. Taner Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 365.
- 2 Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 38- 39.
- 3 Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, Thames and Hudson, 2. Baskı, London 1958, s. 43.
- 4 İlhami Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2017, s. 92.
- 5 Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. M. Ökmen), 3. Baskı, Remzi Kitabevi. İstanbul 1991, IV, 11.
- 6 Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2020, s. 177-178.
- 7 İlhami Durmuş, a.g.e., s. 93.

Görüş

göçler olmuştur. Grek tarihinde bu iki defa tekrar etmiştir. Birincisi Tunç çağ sonundaki istilâlar ve kaynaşmalar sonucu Ege adalarına ve Batı Anadolu kıyılarına yapılan göçler ve yerleşmelerdir. İkincisi ise MÖ 8.- 6. yüzyıllarda Akdeniz, Kuzey Ege ve Karadeniz'e yönelen göçler ve yerleşmelerdir.⁸ Greklerin bu büyük kolonizasyon hareketinin asıl nedeni Grek kentlerindeki nüfus fazlasını yeni kurulan kolonilere aktarmak olmuştur. Bunun yanında Grekler, söz konusu kolonileri, ürettikleri malları satacakları birer Pazaryeri olarak görmeleridir. Toprak yetmezliği ve tarım alanlarının her geçen gün daralması nedeniyle nüfus fazlasını yeni kurulan kolonilere aktarma faaliyetlerini de birer göç hareketi olarak değerlendirebilir.⁹

Grekler bu gelişmeler sonucunda denizci bir kavim olarak ve deniz yollarını kullanmak suretiyle boğazlardan geçerek Karadeniz'in hem güney hem de kuzey sahillerine yakın yerlerde koloni kentleri kurmuşlardır. Greklerin İskitlerle ilişkileri Karadeniz'in kuzeyinde koloni kentleri kurmalarıyla birlikte başlamıştır.

Karadeniz'in Kuzeyinde İskit ve Grekler

Karadeniz'in Kuzeyinde İskitler

İskitler doğudan batıya doğru yöneldiklerinde, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan bozkırlarda yaşayan Kimmerlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu hususta Herodotos şu bilgiyi vermektedir:

"İskitler geldikleri zaman, Kimmerler büyük bir istilâ karşısında oldukları düşüncesiyle toplanıp görüşmüşler. Düşünceler bölündü, iki taraf da dediğinden şaşmadı, ama krallardan yana olanların düşüncesi daha bir yürekliydi. Halkın eğilimi kendiliklerinden çıkıp gitmekti, böylesini uygun buluyordu; bu çapulcu alayını beklemek büyük bir tehlikeye atılmaktı; krallar ise yurtlarını bu istilâcılara karşı savunmak istiyorlardı. Ne halk krallarının dediğine olur diyordu, ne de krallar halkın krallar, halkla beraber kaçıp gitmektense yurtlarında kalıp ölmeye karar verdiler; şimdiye kadar yurtlarının sefasını sürmüşlerdi ve onu bırakırlarsa başlarına gelmedik belâ kalmayacaktı, durum öyle gösteriyordu. Sonunda halk ve kralları ikiye bölündüler ve sayıları birbirine denk olduğundan, birbirleriyle dövüştüler ve Kimmer halkı kardeş eliyle ölenleri Tyras ırmağı kıyılarına gömdü, mezarları hâlâ durur. Geride kalanlar, onları mezarlarına koyduktan sonra yurtlarını bırakıp çıktılar, İskitler geldiğinde kimseler kalmamıştı".¹⁰

Bu veriler İskitlerin Kimmer ülkesine doğudan girdiklerini gösteriyor. Kimmerler kendi aralarında mücadele ettikleri için İskit yayılımına engel olmuyor. Kimmerlerin yurtlarını terk etmeleri sonucunda bu bozkırlara İskitler yayılıyor. İskitler MÖ 8. yüzyılın sonlarından itibaren bu çevrede varlıklarını sürdürüyor.

Görüş

Akademik
Bakış

41

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

8 Aşkudil Akarca, *Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 21.

9 Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Yayın Basın Dağıtım, 2. Baskı, Bursa 2012, s. 50.

10 Herodotos, a.g.e., IV, 11.

İskit egemenliği Sarmatların siyasi bir güç olarak ortaya çıkmalarına kadar devam etmiştir. MÖ 4. yüzyılın ortalarından sonra Karadeniz kuzeyi bozkırlarında Sarmat güç ve baskısı artmıştır. Bu çevrede boyların birbirini batıya itmeleriyle Sarmatlar da batıya doğru hareket etmiştir. Bütün bu gelişmeler İskitlerin güç kaybetmesine neden olmuştur. Sarmat baskısı sonucunda İskitler daha batı ve güneye yönelmişlerdir.¹¹ İskitler kendileri için daha güvenli yerler aramaya başlamış ve Tuna nehrinden batıya geçmişlerdir. "Küçük İskitya" olarak bilinen Dobruca ve çevresini ele geçirmek istemişlerdir.¹² İskitlerin batıya ilerlemeleri devam ederken, MÖ 339 yılında Makedonyalı Phillip onlarla Tuna nehrine yakın bir yerde karşılaşmıştır. Her iki taraf arasında gerçekleşen savaşta İskitler yenilmiş ve güç kaybetmek zorunda kalmışlardır.¹³

Bütün bu gelişmeler İskitlerin Tuna, Donetz ve Dinyeper bölgelerinden ayrılmalarına neden olmuştur. İskitler bu toprak kaybıyla iki parça halinde varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.¹⁴ İskitlerden bir kısmı Tuna çevresinde "Küçük İskitya" olarak bilinen bölgeyi yurt tutmuştur.¹⁵ Diğer bir grup ise Kırım'ı yerleşmiştir. Bu iki bölge de coğrafi özelliklerinden dolayı doğu taraftan gelebilecek düşman saldırılarına karşı, az sayıda insanla savunulabiliyordu. "Küçük İskitya" Romalılar tarafından ele geçirilinceye kadar İskit hâkimiyetinde kalmıştır. İskitlerden diğer grup Kırım'da Sarmatlara karşı ciddi bir direnç göstermiştir.¹⁶ Batıdan Keltler, doğudan ise Sarmatlar İskitleri tehdit etmeye başlamıştır. MÖ 3. yüzyılın başlarında Sarmatlar Don nehri civarına ulaşmışlar, belirtilen yüzyılın sonlarına doğru ise nehrin batısına da yayılmışlardır. Bu gelişmelerle birlikte İskitler Kırım'da toplanmaya başlamışlardır.¹⁷ İskitler MÖ 2. yüzyılın sonlarında güç kazanmışlar, yayılma alanları Dinyeper nehrine kadar genişlemiştir. Olbia şehri de İskit denetiminde bulunuyordu. Bunu İskit hükümdarı Skiluros tarafından kestirilen paralar da gösteriyordu. İskitlerin bu durumu zaman içinde değişmeye başlamıştır. Kırım'da varlıklarını sürdüren İskitler tekrar güç kaybetmeye başlamıştır.¹⁸ Sarmat baskısı İskitler üzerinde devam etmiştir. Sarmat hâkimiyetinde yeni savaş silahları, metal üzenği kullanımları ve ağır süvari birliklerine sahip olmaları etkin rol oynamıştır. Sarmat gücü karşısında İskitler fazla dayanamamıştır. İskitler MÖ 2. yüzyıla kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Gotların Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara yönelişiyle İskit siyasi varlığı tamamen son bulmuştur.¹⁹

gpr

- 11 George Vernadsky, *A History of Russia, Ancient Russia*, I. Cilt, Vale University Press, New Haven 1943, s. 74
- 12 Ekrem Memiş, 1987: 32.
- 13 Arif Müfid Mansel, a.g.e., s. 420.
- 14 John Harmatta, *Studies on the History of the Sarmatians*, Pazmany Peter Thdomanyegyetemi Görög Filologiai Intezet, Budapest 1950, s. 8.
- 15 George Vernadsky, a.g.e., s. 84.
- 16 John Harmatta, a.g.e., s. 8.
- 17 George Vernadsky, a.g.e., s. 73.
- 18 John Harmatta, a.g.e., s. 10.
- 19 Tamara Talbot Rice, a.g.e., s. 50.

MÖ 2. yüzyılın başı İskitlerin Sarmatlarla mücadelesinde bir dönüm noktası olmuştur. Kırım ile Dobruca hariç olmak üzere bütün Karadeniz kuzeyi bozkırları Sarmat egemenliği altına girmiştir. Dolayısıyla İskit egemenlik alanı oldukça sınırlanmıştır. Bu bağlamda belirtilen kültür coğrafyasında MÖ 2. yüzyıl başlarında büyük ölçüde İskit egemenliği son bulup, Sarmat egemenlik dönemi başlamıştır.²⁰

Başlangıçta Karadeniz kuzeyindeki bozkırlarda Sarmat egemenliği insanların hayatına olumsuz yönde etki etmiştir. Savaş dönemi bitince Sarmatlar barışı sağlayabilmiştir. Özellikle bozkırda yaşayanlarla Grekler arasında ticari ilişkiyi kurabilmişlerdir.²¹ Sarmatlar da İskitler gibi konargöçer olduklarından tarım ürünleri ile el sanat ürünleri konusunda komşu topluluklara bağımlı kalmışlardır. Bundan dolayı komşularıyla ticari ilişkilerini sürdürmek ve ticaret yolları üzerinde hâkimiyet sağlamak için birçok problem yaşamışlardır.²² Sarmat egemenlik dönemi bazen mücadele bazen de ticari ilişkileri devam ettirme ve iyi ilişkiler kurma şeklinde geçmiştir.

Karadeniz'in Kuzeyinde Grekler

Karadeniz'in kuzeyinde yalnız İskitler ve başka bir bozkır kavmi olan Sarmatlar hakimiyet mücadelesi yapmamışlardır. Diğer taraftan Grekler İskitlerin Karadeniz'in kuzeyinde Karadeniz'e yakın yerlerde koloni şehirleri kurmaya başlamışlardır. Özellikle Karadeniz kolonilerinin kurulmasında Miletoslular önemli bir yer tutmuştur. Onlar, Yunanistan şehirlerinden daha geç olarak kolonizasyon hareketine katılmışlardır. Ancak Ege bölgesinde şartlar uygun olmadığından, Marmara ile Karadeniz kıyılarına ulaşmak zorunluluğu duymuşlardır.

"Miletoslular ilk önce Çanakkale boğazı'nda Sestos'un karşısında Abidos'u (Aydos) meydana getirdikten sonra Kapıdağ Yarımadası'nı kara ile birleştiren dar berzahta iki limana sahip bulunan Kiyzikos'u ve Gemlik körfezinde Kios (Gemlik) kolonilerini kurmuşlardır. Yine aynı körfezde bulunan Mirleia'nın (Mudanya) daha önceleri Çanakkale boğazı'nda Lampsakos (Lapseki) kolonisini oluşturmuş olan Kolofonluların eseri olduğu anlaşıyor. Miletoslular Marmara'dan Karadeniz'e çıkarak kıyılarda ticaret ve balıkçılık merkezleri olmaya elverişli birçok bölgelere yerleşmişlerdir. Anadolu'nun kuzey kıyılarında sonraları büyük önem kazanmış olan şehirler arasında Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kerasos (Giresun) ve Trapezus (Trabzon) gösterilebilir".²³

Karadeniz'in batı, doğu ve kuzey kıyılarında, özellikle büyük nehirlerin ağızlarına yakın yerlerde balıkçılık istasyonları, Kırım Yarımadası, Kimmerya Boğazı ile Kafkasya kıyı bölgelerinde ticarete yönelik limanlar oluşturulmuştur. Karadeniz batı bölgelerinde ise "Apollonia, Mesembria, Tomoi

20 İlhami Durmuş, "Tuna Nehri Çevresinde İskit ve Sarmatlar", *Gazi Türkiyat, Türklik Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 2009, s. 13.

21 George Vernadsky, a.g.e., s. 84.

22 George Vernadsky, a.g.e., s. 84- 85.

23 Arif Müfit Mansel, a.g.e., s. 167- 168.

Gazi

Akademik
Bakış
43
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

(Köstence) ve İstros” önemli şehirlerdi. Dinyester ağzında “Tiras, Bug ağzında ise Olbia” önemli şehirler arasında sayılabilir. Kırım Yarımadası’nda başlıca İyon koloni merkezleri Teodosia, Pantikapaion (Kerç), Fanagoreia idi. Dioskorisa ise Karadeniz’in doğu kıyılarında önem kazanmıştı.²⁴

İyon kolonistleri cezbeden kıyıların yakın çevresi doğal zenginlikleri bakımından önemliydi. Marmara bölgesinin bağları ile zeytinlikleri, Boğazların balık zenginliği, doğu ve güney Karadeniz kıyılarında bulunan ormanlar, Kırım’ın buğday tarlaları, hayvan derileri ile yapağısı, kereste, Ural taşları ile madenleri Grekler tarafından ilgi duyulmasında etkili olmuştur.²⁵

Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda Sarmatlar MÖ 2. yüzyılında başlarında bütün topluluklar üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Grek koloni şehirleri üzerinde İskit- Sarmat mücadelesinin olumsuz etkisi olmuştur.²⁶ İskitler koloni kentleri üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Sarmatlar ise İskitlerin gücünü kırmışlardır.²⁷ Sarmatların Don ve Dinyeper arasındaki bölgeyi ele geçirmeleri güçlerini daha da artırmıştır. MÖ 179 yılında Karadeniz halkları arasında yapılan antlaşma ticareti olumlu yönde etkilemiştir. Sarmat egemenliğinin genişlemesi bu dönemden sonra gerçekleşmiştir. Grek kentlerinin siyasi olarak korunmasıyla iktisadi gelişimden söz edilebilir.²⁸

Sarmat gücünün artmasıyla birlikte İskitler Sarmat oluşumu içinde yerlerini almışlardır. Karadeniz bölgesinde bu yeni oluşumla Grek kentleri olumsuz etkilenmiştir. Sarmatlar bütün Grek şehirlerini egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır. Sarmatlar MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru Olbia kentini ele geçirmek istemişlerdir. Onların asıl maksadı Grek şehirlerini kendi egemenlikleri ya da kendilerine bağlı birinin egemenliği altına almak şeklinde olmuştur.²⁹ Sarmat egemenliği Kırım gibi Dobruca’da da ortaya çıkmıştır.³⁰

Grek koloni şehirleri MÖ 2. yüzyıldan sonra da Sarmat kontrolünde kalmıştır. Onlar büyük bir siyasal güç olarak kalmalarında ekonomik çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Grek koloni kentlerinin kontrol altında tutulmasıyla Sarmat imparatorluğunun hayatını sürdürmesi söz konusu olmuştur. Sarmatlar Karadeniz kuzey kıyısında bulunan Grek koloni şehirlerini egemenlikleri altında tutmak suretiyle ekonomik güç kazanmışlardır. Bu durum doğrudan ekonomik çıkarlarıyla bağlantılı olmuştur.³¹

İskit-Grek İlişkileri

İktisadi İlişkiler

İskitler Karadeniz’in kuzeyine geldiklerinde en çok Greklerle ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Özellikle Greklerin Karadeniz’in kuzeyinde Kırım ve çevresi

24 Arif Müfid Mansel, a.g.e., s.177-178.

25 Arif Müfid Mansel, a.g.e., s. 179.

26 George Vernadsky, a.g.e., s. 91.

27 İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 105.

28 John Harmatta, a.g.e., s. 11- 12.

29 John Harmatta, a.g.e., s. 14.

30 John Harmatta, a.g.e., s. 15.

31 İlhami Durmuş, a.g.e., s. 108.

başta olmak üzere koloni kentleri kurmaları ticaretin gelişmesine etki etmiştir. Burada Grek kolonistler ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur. Kendi ihtiyaçları olan malları İskitlerden almışlar. İskitlerin ihtiyacı olan malları da onlara satmışlardır. Böylece barış dönemlerinde İskit ve Grekler arasında canlı bir ticaret oluşturulup, gerçekleştirilmiştir.

İskit İhracatı

Klasik çağda Kuzey Karadeniz'den yapılan ihraç ürünlerinin başında buğday başta olmak üzere tahıl mahsulatı geliyordu. Bilindiği gibi Herodotos Aşağı Bug ve Dinyeper boylarındaki boyların satmak amacıyla buğday ettiklerini belirtmekteydi. MÖ 4. yüzyılda Bospor Krallığı, bozkır bölgesinden yapılan ihracatın önemli bir kısmını tekeline almıştı. İskitlerde ihracata dönük ziraat bütün bozkıra yayılmıştı. Henüz Herodotos zamanında Kuzey Kırım, Krali İskitlerin göçebe kesimi tarafından işgal edilmmişti. Ancak, Strabon'un da belirttiği gibi, Bospor Krallığı'nın buğday ihracatını tekelinde tuttuğu dönemde Kırım bozkırında yaşayan ahalî yoğun bir şekilde tarımla uğraşıyordu. Bospor'un büyük hacimdeki buğday ihracatı sadece köy tarımına dayanamazdı. Bu yüzden krallar ve aristokrat kesim, yarımada'nın bozkır kesiminin bir kısmını kiralamışlardı. Olbia'da ve İskit hükümdarlarına bağlı diğer yerlerde kestirilen sikkelerde, İskit aristokratlarının buğday ihracat işlerine iştirak ettiklerini açıkça gösteren buğday başağı resmi işlenmiştir. Olbia Kitabeleri, MÖ 3.- 2. yüzyıllarda burada Protogenes gibi büyük hububat tacirlerinin bulunduklarından söz etmektedir. Bospor altın ve gümüş işlerinin Ukrayna'nın orman- bozkır şeridinde Kiyef, Poltava ve Harkov'a, Don boyunda ise Voronej'e kadar yayılmış olması göz önünde bulundurulursa, Bospor limanlarının tüm Podneprov ve Podonye bozkırlarından, belki orman- bozkır şeridinden, kısacası tarımın geliştiği her yerden hububat ve diğer malları ihraç ettiklerini düşünmek gerekir. Zengin İskitlere ait mezarlarda (Chertomlyk'de diğer kurganlarda), İskitlerle aynı kültürü paylaşan orman- bozkır halklarından muhtemelen Neuri ve Budinlere mensup aristokrat kurganlarında oldukça değerli Bospor altın ve gümüş işlerine rastlanması, bu halkların İskitlerle ticari münasebetlerde bulunduğunu ve hatta bu ticareti tekeline aldıklarını, galip bir ihtimalle Bospor dış ticaret malları arasında buğday birinci sırada yer aldığı için, bilhassa hububat ticaretiyle uğraştıklarını göstermektedir.³²

İskit ülkesinden ihraç edilen ürünler arasında buğday en önemli yeri tutuyordu. Bal, balmumu gibi ürünler buğdayla yarışabilecek durumda değildi. Sığır türü hayvanlar ile deri ihracatının ne ölçüde olduğu belli değildi. MÖ 3.- 2. yüzyıllarda İskit ülkesinden talep edilenler arasında canlı hayvan önemli bir yere sahipti. Karadeniz kuzeyinden buğday ihracatının düşmesiyle yerini hayvan ticareti almış görünüyor. Grekler tarafından İskit sığırları çok eskiden beri bilinmektedir. Homeros tarafından İskitler için sığır çobanları tabiri kullanılıyor. Herodotos ve daha sonraki yazarlar İskit ülkesinde at,

Gör

Akademik
Bakış

45

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

sığır ve koyunlar hakkında kayda değer bilgiler veriyor. İskit ülkesinden sığır ve deri ihracı Grek kolonileri zamanında ya da daha önce başlamış olabilir.³³

Yunanistan'a Karadeniz kuzeyinden getirilenler arasında kürk de bulunuyordu. Herodotos tarafından Olbia'dan Ural'a kadar uzanan kervan yolu ve bu çevrelerde yaşayan avcı topluluklardan bahsedilmektedir. Bu çevrelerde su samuru ve kunduzdan söz etmektedir. Söz konusu hayvanların derileri elbise yapımında kullanılıyordu. Strabon tarafından kunduz ve derilerinin Tanais üzerinden ihraç edildiği belirtiliyor.³⁴

İskit İthalatı

İskit ülkesine Grek malları ve zanaat ürünleri gönderiliyordu. İthalatın bir kısmı deniz yolu, zanaat ürünlerinin bir kısmı Olbia, Bospor ve Kuzey Karadeniz'in diğer şehirleri üzerinden yapıyordu. İskit dönemi boyunca ithal malları arasında pek fazla değişiklik olmamıştı. Henüz kolonizasyon döneminden önce şarap ithal ediliyordu. Şarap taşımakta kullanılan Greklere ait büyük amphoralardan bin kadarının kırıkları höyük kazılarında ele geçirilmiştir. Özellikle kurganlardan ele geçirilen yüz kadar bütün haldeki amphora ise müzelerde korunmaktadır. Bu tür amphoralarda İskit ülkesine zeytinyağı da sevk ediliyordu. Bu malın İskit ülkesine sev edilmesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Belki zeytinyağı ikinci derece ihraç ürünleri arasındaydı.³⁵

Şarap genellikle Ege adalarından, ama özellikle Kios (Sakız), Kos, Thasos, Rodos ve diğerlerinden; Küçük Asya'dan ise yarımadanın kuzey sahilinde yer alan Sinop Herakles (Ereğli) den getiriliyordu. Amphoraların damgalanmasında kullanılan yağ da Samos adasıyla yine Sinoptan getiriliyordu. Milet gibi yağıyla ünlü başka merkezlerden de yağ getirilirdi, ama burada üretilen amphoralar üzerinde damga bulunamadığı gibi, türleri hakkında da bilgi yoktur. Atina'da ele geçirilen MÖ 2. yüzyıl başlarına ait bir yazıtta, eskiden en meşhur şehirler arasında yer alan Pontos'a zeytinyağı ihracıyla meşgul olan zengin bir iş adamından bahsedilmektedir. Çünkü kuzey Karadeniz sahillerinde Grek şehirlerinde zeytin yetiştirilmiyordu. Bu yüzden buralarda zeytinyağına talep fazlaydı, ama alt tarafı bu yağla mühürlenmiş amphora kalıntıları İskitya'da bulunmuştur. Bospor ve Khersones'de ise nar yetiştirir ve şarap üretirlerdi. Onların bu şaraplar için imal ettikleri amphoralar bozkırda oldukça meşhurdur.³⁶

Greklerin bozkır ve orman- bozkır şeridinde koloniler kurmaya başladıkları tarihten itibaren getirilen kil kap kakak tezgahlarında da bir artış olmuştur. Bunlar doğrudan şarap talebiyle bağlantılıdır. Tütsü ve merhem koymak için kullanılan kap kakaklara da rastlanmaktadır. Merhem ya da katı ya da koyu bir yağ görünümündeydi. Aryballos (Tek kulplu, genelde küre-

33 B. N. Grakov, a.g.e., s. 108.

34 B. N. Grakov, a.g.e., s. 108- 109.

35 B. N. Grakov, a.g.e., s. 110- 111.

36 B. N. Grakov, a.g.e., s. 111.

sel dar boyunlu, 5- 8 cm yüksekliğinde yağ şişesi), lekythos (İnce silindirik vücutlu, dar boyunlu omuzla boyun arasında kulpu bulunan Grek vazosu), alabaster (Kaymaktaşı. Parfüm ve yağ koymak için kullanılan küçük vazo) ve amphora adları verilen değişik şekilli kapaklı kaplar içine konulurdu. Bu kaplarda renkli camlardan hazırlanırdı³⁷.

Askerî İlişkiler

İskitlerle Grekler arasında ticaret sisteminin oturduğu dönemlerde askerî bakımdan çok fazla bir sıkıntının olduğunu söylemek için fazla bir veri bulunmamaktadır. Ancak zaman zaman İskitlerin daha geniş coğrafyalara yayılma ve hakimiyet kurma düşüncesinin varlığını söylemek mümkündür. İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda egemen oldukları sırada yerleşik çevrelerde, özellikle Grek çevresinde İskitlerin yayılmasını önlemek için bazı çarelere başvurulduğu görülmektedir. Bu kapsamsa Gelibolu yarımadasını kuzeyden gelecek istilalara karşı korumak için yarımadaının berzahına (kıstak=dil) MÖ 6. yüzyılın ortalarında bir duvar çekilmiştir. Atinalı soylu bir aileden gelen Miltiades, Traklarla anlaşarak Gelibolu'da bir krallık kurmuş ve duvarı yarımadaının başına, Kardias ile Paktya arasına çekirmiştir³⁸. Yukarıda belirtilen tarih Karadeniz'in kuzeyinde İskitlerin büyük bir güç olarak varlıklarını sürdürdükleri döneme rastlamaktadır.

Zamanla Karadeniz kuzeyinde Sarmat egemenliğinin artması İskit egemenlik alanının daralmasına neden olmuştur. İskitler bu gelişmeler sonucunda önemli bölge ve ekonomik kaynakları kaybetmişlerdir. Grek şehirlerinden zorla asker ve para toplamak suretiyle geçimlerini sağlamak istemişlerdir.³⁹ İskitler tarafından Grek şehirleri Sarmatlarla mücadelelerinde bir üs olarak kullanılmak istenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Grekler Sarmatlardan yardım istemek zorunda kalmışlardır.

İskit-Grek askerî ilişkileri yalnız İskit saldırılarından ibaret değildir. Grekler İskitlerin askerî gücünü öğrenmelerinden sonra onlardan yararlanma şeklinde de olmuştur. Herodotos haklı olarak onların askerî gücü hakkında şunları söylemektedir:

“İskitlere saldıran hiç kimse, onların ellerinden kurtulamaz ve kendileri istemedikleri sürece kimse onları bulup bastıramaz; öyle insanlardır ki ne kentleri vardır ne kaleleri, hepsi de atlıdır ve ok atarak savaşır. Evlerini peşlerinde taşırlar, -zira ekip biçerek değil, hayvancılıkla geçinirler, evleri arabalarıdır- böyle insanlar yenilebilir, ele düşürülebilir mi?”⁴⁰

Lucianos ise, İskit okçularının hedefi vurma bakımından diğer halklardan üstün olduğunu belirtmekte ve bu hususta şunları söylemektedir:

“Bazıları ok atmaya öğrenirken, ince dallardan yığınlar yaparlar, bunu uzağa değil, hemen önlerindeki bir sırığa asarlar, sonra ona ok atarlar. Eğer isabet

37 B. N. Grakov, a.g.e., s. 111- 112.

38 Aşkıdıl Akarca, a.g.e., s. 125.

39 John Harmatta, a.g.e., s. 8.

40 Herodotos, a.g.e., IV, 46.

Görüş

Akademik
Bakış

47

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ettirip dalı delerlerse çok büyük bir şey yapmış gibi sevinirler. Çünkü okları dosdoğru dal demetine girmiştir. Oysa İskit okçuları öyle yapmazlar. Onlar öncelikle kendileri ata binerler, atı dörtnala koşturarak ok atarlar. İkinci olarak nişan aldıkları şeyin de hareketli olması gerektiğini düşünürler. Onlara göre hedef ok darbesini bekleyen sabit bir şey olmamalı, aksine mümkün olduğunca hızlı hareket etmelidir. Onların çoğu vahşi hayvanlara bir kısmı da kuşlara nişan alır. Eğer oklarının etkisini görmek istiyorlarsa önlerine sert bir odun ya da ham deriden bir kalkan koyarlar. Eğer bunu delerlerse okların düşman silahlarını da deleceğinden emin olurlar”.⁴¹

İşte İskit askerî gücünü ve İskitlerin ok atıcılıktaki başarısını bilen Grekler Atina şehrinin korumasında İskit okçularından yararlanmışlardır. İskit okçuları MÖ 5. yüzyılın ortalarında Atina'ya getirilmişlerdir. Onlar şehrin düzenini sağlayan polis gücü olarak görev yapmışlardır. MÖ 457 yılının hemen öncesi ve sonrası dönemde Atina'da yeni demokratik reformların gerçekleştirilmesi ve aynı zamanda bir takım oligarşi taraftarı Atinalıların Spartalılarla iş birliği yaparak Atinalıların demokratik kurumlarını yıkmaya yönelik iç tehditlerin artması İskit okçularına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Atinalılar devlete yönelik iç savaş tehlikesinin ciddiyetini göz önüne alarak tarafsız, güçlü, güvenilir, sadık, emirleri yerli yerine getirebilecek ve iç politik gelişmelerden etkilenmeyen İskit okçularını kullanma arayışı içerisine girmişler ve düşüncelerini de uygulamışlardır.⁴²

Kültürel İlişkiler

İskitlerle Greklerin kültürel ilişkileri iktisadi ve askerî ilişkilere göre daha zayıf kalmıştır. Özellikle İskitlerin Herodotos'un belirttiği gibi gelenek ve göreneklerine çok bağlı oldukları bilinmektedir.⁴³ Böyle bir durum kültürel olarak dış kültür etkileri ve karşılıklı kültürel etkileşime kapalı oldukları ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan kendi kültürlerini yayma gibi bir gayret içerisinde olmadıkları da anlaşılmaktadır.

Ancak İskitlerden Grek kültür çevresine gidenler de olmuştur. Bu bağlamda kendi kültür çevrelerinden ayrılmaları ve farklı bir dünyayla tanışmış olmaları söz konusudur. Hatta Grek çevresine gidenlerin onların dilini öğrendikleri ve belirli bir süre onların arasında yaşadıklarından da söz etmek mümkün olabilmiştir. Bu bağlamda Grek kültüründen etkilendikleri gibi kendi kültürlerini de anlatma ya da kendi kültürleriyle Grek kültürünü karşılaştırma imkânı bulmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında bazı yönlerden Grekleri de etkilemişlerdir.

Bunlar arasında Toharis ve Anaharsis önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar, MÖ 6. yüzyılda Atina'ya Greklerce davet edilmiş ve diplomatik nedenlerle İskit soylulardır. Grek düşüncesinin hemen oluşum döneminde Ati-

41 Lucianos, Hermotimus, VI, çev. K. Kilborn, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 1990, 33.

42 Muzaffer Demir, “İskitli Okçuların Atina'ya Getiriliş Tarihi Üzerine Yeni Bir Yorum (M.Ö. 5. yüzyıl)”, *Belleten*, Cilt LXV, Sayı 244, 2001, s. 905- 910.

43 Herodotos, a.g.e., IV, 76.

na'da aynı zamanlarda bulunan Toharis ve özellikle Anaharsis, söz konusu düşüncenin oluşumuna katkılar sağlamışlardır. Sofistik, Şüphecilik ve Kiniklik gibi akımların kurucuları kabul edilmişlerdir ve bu akımların temsilcileri onları kendilerinden birisi olarak görmüşlerdir. Toharis ve Anaharsis ahlakçı filozoflar olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Toharis önemli bir doktor ve Anaharsis de bazı aletlerin mucidi bir teknisyen olarak meşhur olmuştur.⁴⁴ Örneğin Toharis Grekler arasında yalnız hikmet sahibi bir filozof olarak meşhur olmamıştır. Aynı zamanda bir doktor olarak da meşhur olmuştur. Zamanında Atina'da çıkan vebayı yok etmesi onu şöhrete ulaştırmıştır. Bunun için o, Grekler arasında "Yabancı Doktor" ve Grek şifa Tanrısı "Asklepios'un Oğlu" unvanıyla da anılmıştır.⁴⁵ Antik Grek döneminden itibaren Toharis ve Anaharsis Grek, Hristiyan, Yahudi ve İslam düşüncelerini etkilemişler, günümüzde de etkileri devam etmektedir.⁴⁶

Sonuç

Karadeniz'in kuzeyine İskitlerin gelişi MÖ 800 yıllarında Çin'in kuzeybatı bölgelerinde kuraklıkların yaşanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Konargöçer bir hayat süren İskitler hayvanlarına yeni otlat alanları bulmak için bozkırlarda doğudan batıya doğru hareket etmişler ve MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru Kırım merkez olmak üzere bütün Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yayılmışlardır. Onların doğuda Hazar Denizi ve Ural Dağlarından batıda Macar Ovasına kadar yayıldıkları görülmektedir. Aynı zamanda Karadeniz sahil şeridinde kadar inerek hakimiyet alanlarını genişletmişlerdir.

Grekler ise boğazları geçerek Karadeniz'in güney ve kuzey sahil şeritleri boyunca koloni şehirleri kurmak suretiyle bu bölgelere yayılmışlardır. Özellikle Greklerin Karadeniz'in kuzeyinde koloni şehirleri kurmaları İskitlerle Greklerin birbiriyle karşılaşmalarına zemin hazırlamıştır.

Grek- İskit ilişkileri İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yayılmaları ve Greklerin, özellikle Miletosluların Karadeniz'in kuzeyinde koloni şehirleri kurmalarıyla başlamıştır. Bu ilişkilerin başlangıçta karşılıklı çıkarlara dayalı olarak başladığı anlaşılmaktadır. İskitler Kimmerleri yurdundan edip Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara hâkim olup, Karadeniz sahil şeridinde ulaştığında Grekler de boğazlardan geçip Karadeniz kuzey sahil şeridi üzerinde koloni kentleri kurunca ilişkiler ticarete yönelik olmuştur. Bu bağlamda Grek- İskit ilişkilerinin merkezinde ticaret olmuştur.

İskit-Grek ilişkileri hemen birdenbire gerçekleşmemiş, bu faaliyetler için bir alt yapı oluşturulması belirli bir zamana yayılmıştır. İskitlerin bütün bu bölgelere yayılmaları ve Greklerin de sahil şeridinde koloni şehirleri kurmaları zamanla olmuştur. Bütün yayılma süreci tamamlandıktan sonra faaliyetler büyük ölçüde ticarete yönelik olarak gelişme imkânı bulmuştur.

44 Mehmet Bayrakdar, *Yunanistan'da Saka Türk'ü Üç Filozof*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 236.

45 Mehmet Bayrakdar, a.g.e., s. 100.

46 Mehmet Bayrakdar, a.g.e., s. 237.

Grek- İskit ilişkileri İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yayılmaları ve Greklerin, özellikle Miletosluların Karadeniz'in kuzeyinde koloni şehirleri kurmalarıyla başlamıştır. Bu ilişkilerin başlangıçta karşılıklı çıkarlara dayalı olarak başladığı anlaşılmaktadır. İskitler Kimmerleri yurdundan edip Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara hâkim olup, Karadeniz sahil şeridine ulaştığında Grekler de boğazlardan geçip Karadeniz kuzey sahil şeridi üzerinde koloni kentleri kurunca ilişkiler ticarete yönelik olmuştur. Bu bağlamda Grek- İskit ilişkilerinin merkezinde ticaret olmuştur.

İskitlerle Greklerin ilişkileri geliştiğinde ve özelliklerini tanıdıklarında başka ilişkilerin –ticarete olduğu kadar olmasa da- gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle dostluğun sürdüğü dönemde Greklerin İskitlerin askerî güçlerinden de yararlandığı görülmektedir. Bunun için Atinalıların Atina şehrinin güvenliğini sağlamak için İskitli okçuları görevlendirmeleri kayda değer bir husus olarak dikkati çekmektedir.

Başka bir husus kültürel ilişkilerdir. Grekler uzun zaman koloni kentlerinde yaşamalarına, Herodotos ve Hippokrates gibi Grek yazarların Karadeniz'in kuzeyinde doğrudan İskit yurdunda bilgi toplamalarına rağmen, Grek kültürünü yayma gibi bir durumları olamamıştır. İskitlerin gelenek ve göreneklerine son derece bağlı olmaları, yabancı kültürlerle ve dolayısıyla Grek kültürüne kapalı bulunmaları kültür etkileyciliğinin önüne geçmiştir. Ancak İskit kökenli bazı kişilerin Yunanistan ve özellikle Atina'ya yerleşmeleri kültürel etkilemede etkili olmuştur. Toharis ve Anaharsis gibi düşünürler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Grek -İskit ilişkilerinin iktisadi boyutu ön plana çıkmakla birlikte tek boyutlu olmadığı anlaşılmaktadır. Askerî ve kültürel boyutlarının da bulunduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. İlişkileri zaman zaman Karadeniz'in kuzeyindeki güç dengelerinin değişimi olumsuz etkilese de barış sürecinde bütün bu ilişkilerin olumlu bir şekilde sürdürüldüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- AKARCA, Aşkıdıl, *Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- BAYRAKDAR, Mehmet, *Yunanistan'da Saka Türk'ü Üç Filozof*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- DEMİR, Muzaffer, 2002, "İskitli Okçuların Atina'ya Getiriliş Tarihi Üzerine Yeni Bir Yorum (M.Ö. 5. yüzyıl)", *Belleten*, Cilt LXV, Sayı 244, s. 905- 910.
- DURMUŞ, İlhami, "Tuna Nehri Çevresinde İskit ve Sarmatlar", *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, CİLT 1, Sayı 4, 2009, s. 11- 19.
- DURMUŞ, İlhami, *Sarmatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- DURMUŞ, İlhami, *İskitler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- GRAKOV, B. N., *İskitler*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- HARMATTA, John, *Studies on the History of the Sarmatians*, Budapest: Pazmany Peter Thdomyegyetemi Görög Filologiai Intezet, Budapest 1950.

Görüş

Akademik
Bakış

50

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, (çev. M. Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- LUCIANOS, Hermotimus, VI, çev. K. Kilborn, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 1990.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- MEMİŞ, Ekrem, *İskitler'in Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1987.
- MEMİŞ, Ekrem, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Yayın Basın Dağıtım, Bursa 2012.
- RİCE, Tamara Talbot, *The Scythians*, Thames and Hudson, London 1958.
- TARHAN, M. Taner, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 355- 369.
- VERNADSKY, George, 1943, *A History of Russia, Ancient Russia*, I. Cilt, Vale University Press, New Haven.

Extended Abstract

Scythians originally lived in Central Asia. There was a drought here around 800 BC. Grassland areas were affected by drought. People living in this geography could not find sufficient pasture areas for their animals. Therefore, the Scythians had to migrate from east to west. Scythians came to the steppes north of the Black Sea. Cimmerians lived in this region. The Scythians forced the Cimmerians to migrate from the north of the Black Sea. As a result, the Scythians spread across the steppes from the Caspian Sea to the Danube.

The Greeks reached the Black Sea to establish a colony. Meanwhile, the Greeks established colonial cities both in the south and north of the Black Sea. These were the cities of Apollonia, Mesembria, Tomoi, Istros, Tiras, Olbia, Teodosia, Pantikapaion, Fanagoria, and Discorias. Wheat, animal hides, wool, timber, precious stones and minerals were effective in the Greeks' arrival to the north of the Black Sea.

As a result of these developments, relations began between the Scythians and the Greeks. Relations between the two communities continued in an atmosphere of friendship. After Scythian rule, Sarmatian rule began in the north of the Black Sea. Scythian and Greek relations continued during the Sarmatian rule. The Scythians continued their dominance over important Greek colonial cities. Relations between Scythians and Greeks developed in many ways. There were economic, military and cultural relations between the two societies.

Undoubtedly, economic relations here developed based on trade. Greek colonists bought the goods they needed from the Scythians. They sold the goods they needed to the Scythians. Most wheat was exported from the Scythian country. Other exports included cattle, leather and fur. Greek goods and craft products were exported to Scythia. Chief among these were olive oil and wine. These products, which were needed in the Scythian country, were sent in large containers. Small containers to hold oils and perfumes were also exported to Scythia.

During the period when the trade system between the Scythians and the Greeks was established, there were not many military problems. However, from time to time, the Scythians had the idea of spreading and dominating larger geographies. While the Scythians were dominant in the steppes north of the Black Sea, some measures were taken to prevent the spread of the Scythians in settled circles, especially in the Greek environment. In this context, a wall was built on the isthmus of the Gallipoli peninsula to protect it from invasions from the north. Moreover, as a result of the increase in Sarmatian domination in the steppes north of the Black Sea and the shrinking of the Scythian domination area, the Scythians lost important regions and economic resources. As a result, they tried to make a living by collecting money and soldiers from Greek cities. They tried to dominate these Greek cities to use them as bases in their fight against the Sarmatians. Meanwhile, the hostile behavior of the Scythian ruler of Crimea

towards the Gallipoli people caused them to ask for help from the Sarmatians. The military relations between the Scythians and the Greeks were not limited to Scythian attacks alone. After the Greeks learned about the military power of the Scythians, they wanted to take advantage of them. Knowing the Scythian military power and the success of the Scythians in archery, the Greeks took advantage of the Scythian archers to protect the city of Athens. Scythian archers were brought to Athens in the mid-5th century BC. They served as the police force that kept order in the city.

Cultural relations between the Scythians and Greeks remained weaker than economic and military relations. It is known that the Scythians, in particular, were very attached to their traditions and customs, as stated by Herodotus. In such a case, it turns out that they are culturally closed to external cultural influences and mutual cultural interaction. On the other hand, it is understood that they are not making any effort to spread their own culture. However, there were also people from the Scythians who went to the Greek cultural environment. In this context, they are separated from their own cultural environment and introduced to a different world. In fact, those who went to the Greek environment learned their language and lived among them for a certain period of time. In this context, they were influenced by Greek culture. They also had the opportunity to explain their own culture or compare their own culture with Greek culture. From this perspective, they also influenced the Greeks in some ways. Among these, Toharis and Anaharsis have an important place. They were invited to Athens by the Greeks in the 6th century BC. Toharis and especially Anaharsis, who were in Athens at the same time during the formation of Greek thought, contributed to the formation of the thought in question. Tocharis and Anaharsis were considered moral philosophers. At the same time, Toharis became famous as an important physician and Anaharsis as a technician and inventor of some instruments. Toharis eradicated the plague epidemic that broke out in Athens during her time and thus became famous

Gör

68 Kuşağının Türk Erkeğini Çizmek: Sakal ve Bıyık Modasında “İsyankâr Gençlik”in Siyasal İnşası

Turkish Man of the 68 Generation in the Creating: The Political Construction of “Rebellious Youth” in the Beard and Mustache Fashion

Nesimi GÖKŞEN*

Öz

Türkiye’nin iki darbe arası döneminde (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980), üç büyük toplumsal dönüşüm yaşanır. İlki, 68 kuşağıyla birlikte ortaya çıkan “kuşak çatışması”, ikincisi, Soğuk Savaş ideolojisinin yarattığı “sağ-sol cepheleşmesi”, üçüncüsü ise köyden şehre göçün neden olduğu “kimlik bunalımı” idi. Bu faktörler aynı zamanda kültürel çatışmanın belirginleştiği bir toplumsal sürece işaret etmektedir. Akademik literatürde, 68 kuşağına mensup gençlerin ideolojik mayalanma süreci ve bu ideolojik fikirleri uğruna verdikleri mücadele dair meseleler farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Lakin gündelik hayata konu olan sakal-bıyık modasının siyasal kimlik inşasındaki etkisi iskanlanmıştır.

Makale, dönemin katı ideolojik ikliminde solcu, ülkücü, İslamcı kimliklerin sakal-bıyık şekilleri nasıl kristalize oldu? Bu üç siyasal hareketin sakal-bıyık tarzları üzerinden birbirlerine ve kendilerine yönelik bakışları, imajları ve algıları nasıldı? Bir politik kimlik sembolü olarak bıyık sembolleri nasıl icat edildi? Gibi araştırma sorularına cevap aramaktadır. Çalışmanın temel amacı, sakal-bıyık modasının 68 kuşağına mensup isyankâr erkekler üzerinde nasıl politik bir kimlik inşa ettiğini ortaya koymaktır. Başka türlü söylemek gerekirse, bu makale, popüler kültürün bir yansıması olan modanın siyasal kimlik aracına dönüştürülme hikâyesini problematize etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sakal-Bıyık Modası, Siyasal Kimlik, 68 Kuşağı, Kültür Çatışması, Toplumsal Kutuplaşma

Abstract

In Turkey’s inter-coup period (May 27, 1960-September 12, 1980), three major social transformations took place. The first was the “generational conflict” that emerged with the generation of 68, the second was the “right-left confrontation” created by the Cold War ideology, and the third was the “identity crisis” caused by the migration from rural to urban areas. These factors also point to a social process in which cultural conflict became evident. In the academic literature, issues related to the ideological fermentation process of young people of the 68 generation and their struggle for these ideological ideas have been examined from different dimensions. However, the impact of the beard-mustache fashion, which is a subject of daily life, in the construction of political identity has been missed.

The article looks for answers to research questions like that how were the beard and mustache

Makale Geliş Tarihi: 30.01.2024. Makale Kabul Tarihi: 21.08.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: GÖKŞEN, Nesimi. “68 Kuşağının Türk Erkeğini Çizmek: Sakal ve Bıyık Modasında “İsyankâr Gençlik”in Siyasal İnşası”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s.53-75. DOI: 10.19060/gav.1598494

* Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: nesimigoksen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0871-3553.

Akademik
Bakış
53
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

che shapes of leftist, nationalist and Islamist identities invented? What were the images and perceptions of these three political movements through their beard and mustache styles? How were mustache traditions invented as a symbol of political identity? The main purpose of the study is to reveal and problematizes how the beard-mustache fashion created a political identity on the rebellious men of the 68 generation.

Key Words: *Beard-Mustache Fashions, Political Identity, 68 Generations, Cultural Conflict, Social Polarization*

Giriş

“Birgün üniversite girişinde bir araba bizi durdurdu ve kimliklerimizi sordu. Birini arıyorlardı belli ki. Sağ ve sol görüşlü öğrenciler kavgaya etmişlerdi. Polis bize seslenerek:

-Sağcı mısınız solcu musunuz?

-Hiç birisi diye cevap verdik.

-Hımmm İslamcısınız tipinizden belli dedi.

-Tipimizde ne var?

-Bıyıklarınız! diye cevap verdi.”¹

Erkekler neden sakal-bıyık bırakarak yüzlerinin bir kısmını kamufle etmeye çalışırlar? Bir psikanaliste danışmak gerekirse, insan yüzünün aslında boş bir “tabula rasa” olduğunu söyleyecek ve yüzünü gizlemekle karakterindeki bilinçaltı çelişkilerin anlamlarını izah etmeye çalışacaktı. Zira saç, sakal, bıyık stili bireyin sırf özgür iradesiyle verdiği bir karar olmaktan öte siyasi, dini, kültürel, sosyal ve cinsel anlamları içeren bir dizi nedenin sonucu olabilir.² Diğer taraftan yaygın kanaate göre bıyık, Türk erkekleri için “erkeklik inşa” yöntemlerinden biri olduğu söylenir. Bu güç göstergisi, siyasi kimlikle birleştiğinde ise daha kristalizedir. Zira makul bir dereceye kadar, bir erkeğin bıyık şekli “ayağınızı denk almanızı gerektirecek” bir ön-sinyal niteliğinde olabilir.³

Gençliğin Siyasal Yüzü: Sakal-Bıyık Odaklı Kimlik İnşası

- 1 Z.G. “Bir daha Asla Yaşanmasın”, (Ed. Ahmet Özer), *Karanlık Dönemler ve Ödenmiş Bellekler*, c.2, Eğitim Bir-Sen Yayınları, Ankara, 2012, s. 397.
- 2 Allan Peterkin, *Sakalın Kültürel Tarihi*, Sel Yayınları, İstanbul, 2014; Ayrıca konuyla ilgili bir klinik çalışması için bk. Charles Berg, *Unconscious Significance of Hair*, Taylor & Francis Publications, London, 2020.
- 3 Türkiye’de siyasal iklimin değişmesi, bıyık stillerine de hızlıca yansımaktadır. Örneğin 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra devletin üst kademelerinde yer alan bürokratların bıyık şekilleri aniden değişir. 13 Haziran 2015 tarihli Odatv’nin haberine göre, bürokraside yeni bir koalisyon kurulmak üzeredir. Değişen politik rüzgârı erkenden fark eden bürokratlar arasında Gülcülerin “badem bıyığı” yerine, Ülkücülerle özdeşleşen “sarkık bıyık” tarzı popüler hale geliverir. Artık bürokrasinin yeni ortağı, Ülkücü Hareket’tir. <https://odatv4.com/guncel/devlette-badem-biyik-operasyonu-2306151200-77653> Bu habere yaklaşıp iki yıl sonra, Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’ın talimatıyla partili siyasetçiler ve bakanlar arasında bıyık bırakma yarışı yeniden başlar. Ancak bu bıyık şekli, Erdoğan’ın bıyıklarından ilham alan “kırpık bıyık” tarzındadır. Bu durumu, bürokraside “sarkık bıyık” tarzına karşı bir denge unsuru olarak “İslamcı bıyık”ın hâkimiyet kurma mücadelesi olarak okumak mümkündür. Kemal Öztürk, “Bıyık Meselesi Nasıl Başladı?”, *Yeni Şafak*, 22 Haziran 2017, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemal-ozturk/biyik-meselesi-nasil-basladi-2038597>.

Osmanlı’nın kamusal alanında meslekî bir statü, dini bir simge ve erkeklik alameti olarak görülen sakal-bıyık stili, Cumhuriyet’le beraber bu niteliklerini kaybetmeye başlar.⁴ Modern Türk erkeğinin yeni simgeleri haline gelen kravat, şapka ve sinekkaydı tıraş yeni yönetici zümreyle ittifak halinde olmanın siyasi bir ifadesiydi. Modern “makbul vatandaş” yaratmak amacıyla “dış görünüş” Batı standartlarına göre düzenlenir. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet’in solidarist düşüncesi, “tek tip bir toplum” yaratmayı düşünmekteydi. Yeni rejime itaatkâr vatandaş modelinin kıyafet ve yüz kılları da bu anlayış çerçevesinde şekillenecektir. Dini kimliğin bir simgesi de olan sakallarını rejimin ideolojisine aykırı biçimde bırakmak, modern/seküler vatandaş dışında kalmak anlamına geliyordu. Zira dindar bir erkek için “sakal”, rejime karşı bir protesto aksesuarıydı. Fakat bu tek-tip toplum tahayyülü, Tanzimat döneminden miras kalan alafranga/alaturka tipleremeleri arasındaki “kültür-kampı”⁵ daha da sertleşmiş; bu kez ilerici/gerici veya modern/muhafazakâr tartışmalara bırakmıştır.⁶

Foucaultvari bir tabirle söylemek gerekirse, okul, kışla, hapishane ve devlet bürosunda “tek tip elbise” giyilmesi bu düşünce yapısının bir ürünüydü.⁷ Düzen, disiplin ve ciddiyetin egemen olduğu bu modern toplumda takım elbiseli, gömlekli, kravatlı, tıraşlı ve tertipli birey görüntüsü 20. yüzyıl boyunca, şu veya bu şekilde, devam edecekti. Bu “homojen” moda anlayışına karşı ilk kitlesel tepkiler ise İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülür. 1950’li yıllarda “Amerikan Rüyası” ve 1960’lı yıllarda “muhalif gençlik hareketleri” bürokrasinin dayattığı kılık-kıyafetin bu tek-tip katı kurallarını gevşetmeye başlar. Diğer bir ifadeyle sokak, elitlerin dikte ettiği hiyerarşik moda anlayışından “görece” kurtuldu. Yüksek kültür ile popüler kültür, aynı potada eriyen bir karışıma dönüştü. Batı’da 1960’lı ve 1970’li yılların muhalif

4 Türklerde bıyığın kültürel tarihine ilişkin yetkin bir çalışma için bkz. Doğan Gürpınar, *Türk’ün Bıyıklı Tarihi*, Fol Yayınları, İstanbul, 2023; Osmanlı’da bıyık ve sakala dair çalışmalar için bkz. Cem Doğan, “Modern Man in the Making: Facial Hair, Fashion and Medico-Social Construction of Masculinity in the Late Ottoman Society (1900-1920)”, *Artuklu Human and Social Science Journal*, c.1, S.1, 2016, s. 46-54; Avner Wishnitzer, “Beneath the Mustache: A Well-Trimmed History of Facial Hair in the Late Ottoman Era”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c.61, S.3, 2018, s. 289-326.

5 Kavram ilk olarak 1870’li yıllarda Almanya’da ulus-devlet ile kilise arasında yaşanan kurumsal mücadeleye atfen kullanılmıştır. Fakat, başta devlet ile kilise arasındaki bu kurumsal kavgayı anlatan kavram, zamanla toplum içindeki farklı kesimler arasındaki çatışmayı da ifade etmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, Katolik-Protestan, dindar-seküler, sağcı-solcu, alevi-sunni arasındaki bir mücadele olarak adlandırılabilir. Bu konuda yetkin bir okuma için bkz. Besim Dellaloğlu, *Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 301-312.

6 Seçil Deren, “Kültürel Batılılaşma”, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, c.3., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 386-388.

7 Foucault’nun biyo-iktidar kuramı için bk. Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden-Osman Akanbay, YKY, İstanbul, 2011; Bauman, modern dönemin bir ürünü olan “tek-tip” kimlik anlayışı yerine post-modern dönemin bir ürünü olan çoklu-kimlik” anlayışından bahseder. Diğer türlü söylemek gerekirse, moderniteden kopuşu ifade eden post-modernite en silik kimlikleri dahi belirgin hale getirmiştir. Detay için bkz. Zygmunt Bauman, *Kimlik*, (Çev. Mesut Hazır), Heretik Yayınları, Ankara, 2017.

gençlik hareketleri, modernliğin tek boyutlu modasına karşı getirdikleri “alternatif” kılık kıyafet tarzıyla bu değişimi hızlandırdı. Hippi ve punk alt-kültür hareketini bu yönüyle okumak mümkündür. Özellikle “Beatles” müzik grubu, bu giyim stilini geniş kitlelere taşımaktaydı.⁸

1960’lı yılların Türkiye’sinde ise büyük kentlerin bu “tek-tip” kılık-kıyafet anlayışı, iki yönden gelen “istila”ya maruz kalacaktır. İstilanın bir yüzü, taşra kaynaklıydı. Köyden şehre yaşanan yoğun göç hareketi ve üniversitelerin kitleselleşmesi kentlerdeki renkliliği ve kaosu artıracaktır. Şehir hayatı, daha evvel “normal” bilinen çoğu davranış kalıplarını “anormal” tanımlamaya ve tehdit olarak algılamaya başlar. Zira kentin kamusal alanında yerel kıyafetli ve bıyıklı erkekler de görünür hale gelmiştir.⁹

Büyük kentlere yönelik “istila”nın ikinci yüzü ise Batı kaynaklıydı. Beatles ve Hippi kuşağının tesiriyle Avrupa’dan esen her trend Türkiye’ye İstanbul’dan giriş yapıyor, önce kentli genç erkek ve kadınları etkiliyordu. Erkeklerde saçlar ve favoriler uzuyor; kadınlarda ise etek boyu ve saçlar kısalıyordu. Başkaldırı, özgürlük ve anti-otoritenin simgesi olan bu moda anlayışı hem ilgi çekecek hem de yadırganacaktı.¹⁰ Bu yıllar, Cumhuriyet döneminin ilk sert ölçekli kuşak çatışmasına sahne olduğu döneme de işaret etmekteydi. Ancak belirtilmeli ki, kuşak kavramını sosyal bilimler literatürüne dâhil eden Karl Mannheim, bir kuşak içinde aynı tarihsel olaya farklı tepkiler veren “kuşak kümeleri”nden bahseder.¹¹ Bu nedenle belirli bir kuşak kümesi olan Türkiye’deki 68 kuşağının yekpare bir bütünlüğü söz konusu değildir.¹² Bahsedilen bu kuşağı tanımlayan genel karakteristik özellik, önce büyük kentlerde bir öğrenci hareketi olarak başlaması; sonra devrimci bir kimliğe bürünmesidir. Diğer bir ifadeyle, İkinci Dünya Savaşı sonrası doğan tüm nesli temsil etmekten uzaktır. Kendilerini geleceğin “yönetici elit adayı” olarak gören üniversite öğrencilerinin “yeni düzen” arayışı, onları sol ideolojiyle tanışmasına yol açmıştır. Genellemek gerekirse, bu solcu kuşak, siyasî hedeflerini “devleti ve toplumu kurtarma” misyonundan; ideolojilerini Soğuk Savaş koşullarının “anti-kapitalizm” söyleminden; varoluş nedenlerini ise “isyankâr” tutumlarından alan bir gençlik hareketiydi. Bu kuşak, bürokratik iktidarın baskısına, resmiyetin formel kurallarına, toplumun genel kabullerine ve büyüğe sorgusuz sualsiz itaat kültürüne karşı bir kopuşu ifade ediyordu.¹³

- 8 Bu konu hakkındaki yaklaşımlar için bk. Yaşar Çabuklu, *Toplumsalın Sınırında Beden*, Kanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 116-122; Çağla Ormanlar, “Giyim Kuşam Modaları”, *Cumhuriyet Modaları: 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 42-71.
- 9 *Milliyet*, “Eskiden Nasıl Giyinirdik?”, 18 Ekim 1985, s. 11.
- 10 Ormanlar, *a.g.m.*, s. 67-71; Mehmet Ö. Alkan, “Altmışlı Yıllarda Günlük Hayatın Siyaseti”, Ed. Mete Kaan Kaynar, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, İletişim, İstanbul, 2016, s. 950-951.
- 11 Karl Mannheim, “The Problem of Generations”, *Essays in the Sociology of Knowledge*, Londra: Routledge, 1952.
- 12 Demet Lüküslü, *Türkiye’nin 68’i: Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.
- 13 Fatmagül Berktaş, “Yuvarlak Masa Toplantısı: 68’lilerin Gözünden 1968”, Ed. Ömer Tu-

Değişen dünyaya ayak uyduramayan “müesses nizam”ın temsilcileri olarak gördükleri yetişkinlerin sinekkaydı tıraşına bir tavır olarak saç, sakal, favori ön plana çıkıyordu.¹⁴ Ancak bu makalede “68 Kuşağı” tabiri, sadece devrimci gençlik hareketini değil, aynı zamanda İslamcı ve ülkücü gençlik hareketlerini de kapsamaktadır. Zira bu “isyankâr” solcu gençliğin tutumuna “isyan” eden karşıt görüşlü sağcı gençler dönemin önemli aktörleri arasındadır. Diğer bir ifadeyle, bu solcu gençlik akımının anti-tezini sağcı gençlik akımları oluşturmaktaydı. Siyasal kamplaşma, ideolojik kutuplaşma ve kültürel çatışma ortamında aktörlerden biri, diğerinin varoluş gerekçesiydi.¹⁵ Fakat ülkedeki politik cepheleşme için zamanın ruhuna uygun sağ-sol kavramlarının siyasal literatüre girmesi gerekmektedir. Dönemin en baskın politik özelliği, sağ-sol kavramlarının önce belirginleşmesi ve sonra kendi aralarında bölünmeleri idi. 1965 yılında CHP’nin ortanın solu sloganı, iktidar partisi AP’yi merkez sağ kulvarına kaydırды. Türkiye’de toplumun sağ-sol adıyla ilk kutuplaşması bu süreçle beraber başlar. 1960-1980 sürecindeki iki darbe arası dönemde Türk siyaseti artık sağ-sol siyasetidir. Başta CHP’yle organik bağlantısı olan öğrenciler, 1965’ten sonra bu partiden ayrılarak ülkenin ilk legal sol partisi Türkiye İşçi Partisi (TİP) etrafında örgütlenmeye başlar. Ancak 1968 öğrenci olaylarıyla birlikte sol hareket illegal hiziplere bölünür. Burada öne çıkan sol anlayış, iktidarı “siyasal meşruiyet” aracı olan “seçim”le değil, şiddete dayanan bir “devrim”le değiştirme inancına yönelmesiydi. Keza sağ cenahta da 1960’lı yılların sonunda bölünmeler yaşanır. Bir kimlik arayışına giren milliyetçiler ve mukaddesatçılar Süleyman Demirel’den koparak, Türkeş liderliğinde Ülkücü Hareket ve Erbakan öncülüğünde Millî Görüş Hareketi’nde (Akıncılar) kümeleşirler.¹⁶ 1960’lı yılların etkili ama kısa süren özgürlük sloganları, yerini kamplaşmalara ayrılan gençlik hareketlerine bırakır. Gençlik, 1968 yılının hemen ardından sağda ve solda kurulan legal-illegal örgütlerin boyunduruğu altına girer. Belirtilen siyasal örgütlerin kimlik inşası için sakal-bıyık sembollerinin keşfi bu sürece rastlar. Böylece, siyasî bir kimlik imal eden yüz kulları “biz-ötekiler” dikotomisinin oluşumuna ideolojik katkı sağlayacaktır. Devrimci, ülkücü ve İslamcı bıyık stilleri ufak detaylarla birbirinden ayrılır. Örneğin bıyık stili, solcular (Stalinist bıyık) ile ülkücüler (sarkık bıyık); Sünniler (kırpılmış bıyık) ile Aleviler/Bektaşiler (ağzın içine doğru kıvrılan bıyık)¹⁷ arasındaki farkı ortaya koymaktaydı. Ay-

göz

Akademik
Bakış

57

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- ran, 1968: *İsyan, Devrim, Özgürlük*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019, s. 35-47.
- 14 Oya Baydar – Derya Özkan, *Cumhuriyet Modaları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76-77.
- 15 Örneğin Türk solu, 68 kuşağını tek başına sahiplenme eğilimindeyken; Türk sağı da bu kuşağa ait olduğunu öne sürer. Taha Akyol, *Hayat Yolunda*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s. 21-38.
- 16 Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde Türkiye’de Sol ve Sağ”, Ed. Ömer Laçiner, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 413-450.
- 17 Alevi-Bektaşilerce bıyığa atfedilen önem “hurufilik” kaynaklıdır. Buna göre bu bıyık şekli, Ali علی isminin Arap harfleriyle yazımından doğan şekilden almaktadır. Abdülkâfi Gölpinarlı, *Alevî ve Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1992, s. 78.

rica sakal da bıyığın yanındaki diğer politik figürdür. Siyasî sakal tarzları ise Marksist (düzeltilmemiş sakal) veya siyasal İslamcı (çevrilmiş sakal) bir tarza sahipti.¹⁸

Bununla birlikte 12 Mart 1971 darbesinin öncesi ve sonrasında sokaklarda berber tezgâhları kurulmuş, uzun saç-sakal-favorili gençler yolda durdurularak zorla tıraş ettirilmiştir. İddiaları cevaplayan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bir bildiri yayınlayarak bu konuda *resmen* hiç kimseye emir verilmediğini askeri bir tonda beyan eder. Ancak bildirinin geri kalan içeriği sert ve tehditkârdır. Türk milletinin örf ve adetlerine uygunsuz davrandıkları gerekçesiyle, “nereden türediği belli olmayan uydurma kılık kıyafetlere heves eden bu tarz gençler”in toplumca tenkit edilmesi gerektiği vurgulanır.¹⁹ Böylece Türk toplumunun “köklü mazisiyle örtüşmeyen” kılık-kıyafete yönelik topyekûn mücadele fikri, askeri rejim tarafından üstü örtülü biçimde meşrulaştırılır. Böylece kılık-kıyafet meselesi yüzünden ülke genelinde çatışmalar gün yüzüne çıkmaya başlar. Bu dönemin sokağında “kılık-kıyafet” bahanesiyle yaşanan siyasî kavgalar ve cinayet teşebbüsleri hakkında Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri okuyucusuna şu bilgileri sunar.

- 5-8 Haziran 1971 tarihli bir habere göre, aşırı sağcı bir grup tarafından Manisa’da uzun saçlı-favorili erkeklerin yolları kesilerek zorla tıraş edilmesi; mini etekli kadınların bacaklarına ise kezzap püskürtülmesi üzerine Manisa Cumhuriyet Savcılığı, olayların “İkinci Menemen Hadisesi”ni hatırlattığı iddiasıyla soruşturma açtı.²⁰
- 7-9 Temmuz 1971 günü, Türkiye Öğretmen Sendikası’nın (TÖS) kurtlayına katılmak üzere geldiği Kayseri’de taş, sopa, demir ve kürekle yaralanan 25 yıllık öğretmen (Sivaslı) Mahmut Nedim hastanede verdiği ifadesine göre, yolda yürürken “bıyıkları, Stalin bıyıklarına benziyor, vurun” diye bir ses duyduğunu ve ardından 50-60 kişinin saldırısına uğradığını dile getirir. Oysaki ona göre bıyıkları daha çok “Yeniçeri bıyığı”na benzemekteydi.²¹
- 22 Eylül 1977 tarihli bir habere göre, Diyarbakır İlköğretmen Lisesi’nde saç-sakal tartışması sonrası devrimci ve ülkücü öğrenciler arasında çıkan kavgada iki öğrenci bıçakla yaralandı.²²
- Kimi durumda ise kılık-kıyafet, fail-i meçhul saldırılarda eşkâl tarrifi için kayda değer bir “siyasî hasım” portresi çizer. Habere göre, 9 Kasım 1977 günü, evinin önünde kimlikleri saptanamayan dört kişinin bıçaklı saldırısına uğrayan İzmir/Gültepe Belediye Başkanı CHP’li

18 Hugh Pope, “Sinek Kaydı”, *Milliyet: The Wall Street Journal*, 26 Mayıs 1997, s. 3; Burhan Felek, “Kaş Kirpik, Sakal Bıyık”, *Milliyet*, 10 Nisan 1972, s. 2

19 *Milliyet*, 10 Mayıs 1971, s.1-11.

20 *Milliyet*, “Manisa’da Sağcılar Mini Etekli Kıza Saldırdı”, 5-8 Haziran 1970, s. 1; *Cumhuriyet*, “Favorili Gençler Zorla Tıraş Ediliyor”, 5-8 Haziran 1970, s. 1.

21 *Milliyet*, “İşte Dövülen Öğretmen”, 10 Temmuz 1971, s. 1; Mahmut Nedim, “Başıma Ne Geldiyse, Bıyıktan Geldi”, *Milliyet*, 2 Ağustos 1971, s. 7.

22 *Milliyet*, “Diyarbakır’da 2 Genç Yaralandı”, 22 Eylül 1977, s. 1.

Aydın Erten, saldıranları tanımadığını ancak “sarkık bıyıklı” (ülkücü) olduklarını iddia eder.²³

Sunulan bu örnek hadiselerde görüleceği üzere, bu sürecin aktörleri sağcı-solcu gençler; ideolojik aksesuarları ise saç, sakal ve bıyıklarıydı. Mete Kaan Kaynar’dan mülhem,²⁴ Türkiye’de bu dönemi tarif edecek tek bir kelime seçmek gerekirse, bu kelime muhtemelen “sokak” olurdu. Bu dönemin “sokak”ını da açacak iki çift anahtar kelime seçmek gerekirse, büyük olasılıkla bunlar “özgürlük ve moda” ile “gençlik ve kutuplaşma” olurdu. Kamusal bir mekân olarak sokak, bir yandan Batı’dan esen siyasi ve kültürel modalara sosyal bir vitrin olurken, öte yandan “gençlik”in ideolojik “kutuplaşma”sına sürekli mühimmat taşıyan politik bir istasyona dönüşür.

Enternasyonalizm ile Yerliliğin Sentezi: Devrimci Bıyığı

Bu dönemde tek tip bir devrimci profili çizmek çok da mümkün değildir. Çin, Sovyet, Latin Amerika, Uzak Doğu ve Orta Doğu solculuğunun tüm versiyonları Türkiye’deki 68 kuşağının sol öğrenci grupları tarafından temsil ediliyordu. Ancak genellemek gerekirse, 1970’li yıllarda Türk solunun farklı fraksiyonları tarafından benimsenen “devrimci bıyık” stili, Stalinist bıyık ile Alevî bıyık tarzının karışımından oluşan bir pos bıyık türüydü. Bu bıyık modelinin oluşumunda iki temel faktörün etkili olduğunu savunmak mümkündür. Birincisi, rejimin ideolojik düşmanı olan “komünizm” ve onun temel figürü “Stalin”i çağrıştıran her şeyin kriminalize edilmesinden kaynaklıydı. Soluğu kodeste almamak,²⁵ işkence görmemek²⁶ veya fişlenmemek için solculuğun alamet-i farikası sayılan Stalinist pos bıyıklar, temkinli davranmak adına çoğu solcu örgüt için “yasaklılar” listesindeydi. İkincisi ise devrimciliği Anadolu’nun Alevî/Bektaşî köylülerine görece kolay yayma düşüncesi idi. İkinci faktörü biraz daha detaylı incelemek yerinde olacaktır.

1968 yılında Batılı gençlerden ilham alan Türkiye’deki “orta-üst sınıf” devrimci öğrencilerin “özgürlükçü” trendi, yaklaşık bir yıl sonra “yerel kültür”le yer değiştirmiştir. Bu değişiminin birkaç saiki bulunmaktaydı. İlkin, devrimciler arasında Batı tandanslı bu “özgürlükçü” modanın bir burjuva kültürü olarak algılanıp hakir görülmesiydi. Bu süreçte yaşam tarzları, kılık-kıyafetleri ve saç-sakal-bıyık stilleri “yerel” bir şekle bürünür. Şöyle ki, özgürlükçü modanın temel aksesuarları olan mini etek, kot pantolon, yamalı sakallar, uzun saçlar ve favoriler tümüyle reddedilir. İlk endişe, bu giyim kuşam tarzının, işçi ve köylülere yönelik propaganda faaliyetlerini olumsuz etkileme

23 *Milliyet*, “İzmir Gültepe’nin CHP’li Belediye Başkanı Saldırıya Uğradı”, 9 Kasım 1978, s. 8.

24 Mete Kaan Kaynar, *Türkiye’nin 1970’li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 39-40.

25 Soğuk Savaş koşullarında Stalin’in fiziksel görünüşüne benzemek “komünist propagandası”nın suç unsurlarından biriydi. *Akın*, 10 Ocak 1953, s. 1.

26 “Göztaltında beklerken polisler, Yılmaz Şekerbay adlı bir arkadaşı alıp götürdüler. Sonra bitkin ve pert bir halde geri geldi. Polisler ‘komünist bıyığı’ diye tüm bıyıklarını tek tek yolmuşlar.” Gün Zileli, *Yarılma: 1954-1972*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 213.

göz

Akademik
Bakış

59

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ihtimaliydi.²⁷ İkincisi, 1968 yılından hemen sonra Türkiye’de öğrenci hareketlerinin kentli orta-üst sınıf kökenli öğrencilerden taşralı alt sınıf öğrencilere yayılmasıyla ilgiliydi. Zira Alevi-Bektaşî kökenli öğrencilerin bu dönemde, devrimci gençlik hareketine katılması ve önemli bir kısmının kısa sürede lider pozisyonuna gelmesiyle ilişkilidir.²⁸ İşte solcular arasında “Alevî bıyık” modeli bu süreçte olgunlaşmaya başlar. Üçüncüsü, bu bıyık modelinin yaygınlaşması, 78 kuşağına mensup devrimci gençlerin sayesinde. 68 kuşağının yaşam tarzını benimseyen 78 kuşağının devrimci gençleri, seleflerinin yaşam tarzını geniş kitlelere taşıma görevini üstlenmişlerdir. “Havariler” isimli hatıratında Gün Zileli, 1974 yılında “Genel Af”la dışarı çıkıldığında sol örgütleri toparlayanların Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakka-ya’nın en yakın dostları olduğunu dile getirir. “Şehit-ata” olarak kabul edilen bu eski öğrenci liderlerinin en yakınındaki havariler, onun gücünün taşıyıcısıydılar. Bu havarilerin kahir ekseriyeti alevî kökenliydi. Böylece 1970’li yıllardaki sol örgütler, alevî ve taşra kökenli genç nüfusu hızla bünyesine katmıştır.²⁹ Bu anlayışa uygun biçimde icat edilen kılık-kıyafet ile sakal-bıyık geleneği havariler ve popüler kültür aracılığıyla örgütün yeni üyelerine/yeni kuşaklarına aktarılmıştır. Bu yönüyle 1970’li yılların dünyasında bıyıksız bir solcu karakteri çizmek, devrimciliğin eksik yanlarından biridir.

Devrimcilik, sadece teorik, ideolojik ve mücadele tarzı olarak değil, yaşam tarzı olarak da benimseniyordu. ODTÜ’lü öğrencilerin genel bir profilini çizen Turhan Feyizoğlu, Türk öğrencilerinin evrensel ölçekteki Che Guevara, Fidel Castro, Panço Villa gibi devrimci liderlerle kendilerini özdeşleştirdiklerini dile getirir. Bir örnek olması açısından; kimi kentli-devrimci öğrenciler, Anadolu köylüsüne çok da uzak olmayan tuvalet kültürünü de benimsiyorlardı. Ancak bu benzerlik, başlangıçta köylünün yaşam tarzına gösterilen yakın ilgiden değil, “kır gerilla hareketi”nin popüler liderlerine duyulan özentiden doğmuştu. Yine ancak bu özentî, köylünün hayat biçimiyle çalışmıyordu: “Bazı öğrenciler, ‘dağdaki gerillalar kıçlarını taşla temizliyorlar’ diye, küçük taşları depolayarak hazırlık yapıyorlardı”³⁰ Devrimci gençler arasında bir idol olarak görülen Che Guevara’nın etkilemediği sol kesim yoktur: “Guevara’nın aylarca yıkanmadığı söylendiği için aylarca yıkanılmaz. Ayaklara giyilen postal, aylarca ayaktan çıkmazdı. Ayrıca yeşil parka ve kadife pantolonlar giyilir. Saç ve sakal tarzları ona göre belirlenirdi.”³¹

Bununla birlikte 68 kuşağının gerilla liderlerini örnek alan bu tarz “uzun

27 Ertuğrul Kürkçü, “68’le Gelen”, İsyanın İzinde, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 81.

28 Gürpınar, a.g.e., s. 184-185; Bu alevî öğrenci liderlerinin önde gelenleri şunlardır. Hüseyin İnân ve Yusuf Arslan (THKO), Hüseyin Cevahir ve Ulaş Bardakçı (THKP-C), İbrahim Kaypakka-ya ve Ali Haydar Yıldız (TKP-ML) gibi isimler dikkat çekmektedir. Yalçın Çakmak, “İtikattan Kimliğe: Dinamikler ve Karşı Dinamikler Bağlamında Yetmişli Yıllarda Aleviler”, *Türkiye’nin 1970’li Yılları*, Der. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 655.

29 Gün Zileli, *Havariler: 1972-1983*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

30 Turhan Feyizoğlu, *Denizler ve Filistin*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 4.

31 Feyizoğlu, a.g.e., s.3-4.

saç ve yamalı sakal” modası, yukarıda bahsedilen saiklerden ötürü, kısa süre sonra yerini “kısa saç” ve “bıyık”a terk etmiştir. Kesin bir tarih olmamakla birlikte, 1969 yılından itibaren devrimci hareketin bir “üniversite eylemi” olmaktan çıkıp taşralaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Ardından bu hareketin üyeleri varoş sokaklara, köylülere, tarlalara ve fabrikalara girmesiyle birlikte uzun saçlara ve favorilere veda etmiştir: “Hepimiz kestik. Biz o saçlarla, oralara gidemezdik. Bu kadar uçuk değildik. Halka kendimizi kabul ettirmek zorundaydık.”³² Diğer bir ifadeyle, Küba’daki devrimciler, bir fark yaratmak için saç-sakal bırakmaktayken, Türkiye’deki devrimciler halkla kaynaşmak için saç-sakal kesmekteydiler. Zira kitlelere mal edilmek istenen devrimcilik ruhuna gölge düşmemeliydi: “Biz sonuçta işçi ve köylü değildik. Devrimci öğrenciydik. Bizim köylü ve işçilerden olmadığımız daha belirgin ortaya çıkacaktı.”³³ Belirtmek gerekirse, devrimci örgütler, üyelerine bıyık bırakmak konusunda bir dayatmada bulunmuyorlardı. Ancak illa bırakılacaksa, bu topraklardan kopuk olmamalıydı. Bilhassa Alevi/Bektaşî köylülerin bıyıklarına benzeyen bıyık stili ile Stalinist bıyık stili sentezlenebilirdi. Hem diyalektiğe de gayet uygundu: “Kış aylarında Che’nin parkasını ve esikilerden alınan askeri botları üstlerine geçirmeleri onları savaşçı kılıfına sokuyordu. Bu uluslararası simgeleri, popüler kültürden devralınan traşlanmamış Alevi bıyıkları tamamladı. Öğrenci yurtlarının cemaat dayanışması ortamında bu kıyafet inkılabı bir yıl içinde tamamlanmıştı.”³⁴ Böylece “Stalinist bıyık” tarzı boyut değiştirerek Mahir Çayan’ın “yerli” simasında tecelli eder: “Bıyıkların ucu sarkık kalabilirdi ancak gür olmalı ve ağız içine doğru kıvrılmalıydı. Bu bıyık, köylünün benimseyebileceği bir tarzdı.”³⁵ Tekrara kaçmak pahasına, bu bıyık tercihinde 1970’li yıllardan itibaren solun Alevilik/Bektaşîlikle ilgisinin ivme kazanmasında saklıdır.

“Tepeden İnme” Değil, “Halka Dayanan” Devrim

Bu konu başlığı altında devrimcilik metodunun gündelik hayat pratiklerine etkisi tartışılacaktır. Nitekim “devrimi halka kabul ettirme” sorunsalı solcu gençlik arasında dönemin yaygın tartışma konularından biridir. Türkiye’deki devrimci hareket, kitleselleştikçe kendisine özgü yönleri ön plana çıkarır. Amaç Türk sağ tarafından “solun kökü dışarda” şeklindeki ithamlarına maruz kalmamaktır.³⁶ Bu noktayı netliğe kavuşturmak adına, solcuların devrimcilikten anladığı husus “halkı bilinçlendirmek” gibi “kurtarıcı” bir mis-

görsel

Akademik
Bakış

61

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

32 Yılmaz Aysan, *Afişe Çıkmak: 1963-1980 Solun Görsel Serüveni*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.110; Gün Zileli, dönemin gençlik liderlerinden Ertuğrul Kürkçü’nün uzun saçlı “hippi” görüntüsü nedeniyle Yusuf Küpeli tarafından bir yürüyüşten çıkarıldığını dile getirir. Zileli, *Yarılma*, s. 473.

33 Aysan, *a.g.e.*, s. 111.

34 Kürkçü, *a.g.e.*, s. 81.

35 Aysan, *a.g.e.*, s. 111.

36 Bu yöndeki tartışmalarından birisi de “sağ yumruk- sol yumruk” sorunsalıdır. Komintern geleneğine sahip sosyalistler, sağ yumruklarını havaya kaldırırken, Türkiye’deki öğrenci liderleri ise sol yumruklarını kaldırmaktaydılar. Aysan, *a.g.e.*, s. 110.

yundu.³⁷ Bu misyonun ana hedefi “devleti kurtarmak”; yöntemi ise “halkla kaynaşmak” idi. Bu metodun özü, Kemalist seçkinlerden farklı biçimde, kendi fiziksel görünüşlerini halkın yaşam tarzına uygun biçimde değiştirmekten geçiyordu. Toplumu ikna etmenin yolu buydu. Zira bu gençlere göre “halktan kopuk” Kemalist modernleşme bu yüzden başarılı olamamıştı.³⁸ Gençliğinde kendisini Maoist bir devrimci olarak tanımlayan gazeteci Hadi Uluengin, örgüt içinde “Guevara tipi sakal” bırakmanın “küçük burjuvazi özentisi” olarak suç kabul edildiğini dile getirir. Çünkü köylü gözünde “züppe”likten öte bir anlam taşımayacaktı. Madem devrim, halkla beraber yapılacak, o halde halkı kazanmak için ona benzemek gerekliydi. Başkan Mao’nun dediği gibi “suyun içinde balık olmak” pek önemliydi. Aykırıya kaçacak giyim-kuşamdan kaçınılmalıydı. Köylü içinde eriyebilmek için alelade bir bıyık yeterliydi: “Zira halkımız burun ile ağız arasındaki kıllara pek bir meraklıdır.”³⁹ Köylü nezdinde “aykırıya kaçmak” kaygısı, o dönemki solun maruz kaldığı ahlakçı saldırının bir reaksiyonuydu.⁴⁰ Fakat “halkla kaynaşmak” adına giyim ve bıyık konusundaki bu tarz “kitabî” bilgiler, kimi köylü nezdinde çok da fazla “pratik” sonuçlar vermez: “Söke’deki köylüler, kafasına kasket, ayağına çarık, altına da eşek edinen bir yoldaşı anında fark edecek kadar uyanıktılar.”⁴¹ Belki de devrimci öğrenciler, bıyığın köylüler nezdindeki başka bir önemin farkındaydılar: Erkeklik sembolü. Zira propaganda faaliyetleri sırasında köylüleri ikna etmenin yöntemlerinden birisi, hitabet yeteneği kadar olgun yüz hatlarına sahip olmaktı. Bıyıksız “ergen” bir suratla bu kesimin gözünde kale alınmayacaklarını düşünmüş olabilirler. Buna karşın dönemin Dev-Genç liderlerinden Hasan Barutçu’dan bir özeleştiri de gelir: “Biz kendimizi ‘onlardan’ zannediyorduk. Oysaki hareketin halka ters gelen yönü; saç sakal ve bıyık değil, siyasal ve eylemsel özellikleriydi.”⁴² Bu tarz beklenmedik durumlara rağmen tipik ideolojik bıyık aksesuarı, birbirini tanımayan “yoldaş”lar arasında güven ve dayanışmayı da sağlıyordu. Örneğin jandarmadan sakınarak devrimi köylülere tanıtmak amacıyla köylere inen genç devrimcilerden Gün Zileli, yemekten zehirlenen arkadaşını kurtarmak için yabancı olduğu bir köyde, imdadına yolda tesadüfen gördüğü “pos bıyıklı” bir yoldaşın yettiğini dile getirir: “Telaşla ortalıkta dolaşırken, ‘devrimci bıyıklı’ bir gençle karşılaştım. Ona, Dev-Genç’li olduğumu söyleyerek söze başladım. Hemen bize kalacak bir han buldu.”⁴³

gpr

37 68 kuşağının gençlik liderlerinden Aktolga, kendilerinin yeni tip “solcu Jön Türk kuşağı” olduklarını dile getirir. Amaçları ise devleti kurtarmaktı. Münir Aktolga, *Hatıralar: 68’den Günümüze İdeolojik, Teorik Bir Arkeoloji Çalışması*, Alter Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 40.

38 Aktolga, *a.g.e.*, s. 30.

39 Hadi Uluengin, “Devrimci Bıyığı”, *Hürriyet*, 24 Ağustos 2008.

40 Cumhuriyet’in ilk dönemi ile bilhassa Soğuk Savaş ikliminde “solculuk” rejim tarafından “vatan hainliği” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ayrıca sağcı kesimlerce de “dinsizlik ve sapkınlık”la itham edilmiştir. Ertuğrul Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri: Türk Sağında Antikomünizm İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

41 Uluengin, *a.g.m.*

42 Aysan, *a.g.e.*, s. 111.

43 Zileli, *Yarılma*, s. 484.

Sünneti Yaşatmak mı Yoksa Laik Rejimle Uzlaşmak mı?: İnce Bıyıklı İslamcılar

“İnandığın gibi yaşamak” anlayışı, Osmanlı “millet sistemi”nin köklü bir geleneğiydi. Dinî ayrımı esas alan bu sistemin özüne göre, Müslümanlar ile gayri-Müslimlerin giyim-kuşamları en ince detayına kadar birbirinden ayrılmaktaydı.⁴⁴ Müslümanlar, devlet gözünde “makbul tebaa” (millet-i hâkim) mertebesindeydi. Fakat Tanzimat’ın eşitlik fikriyle birlikte bu sistem terkedilmeye başladı. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde Batı’nın kılık kıyafet stillerinin benimsenmesine verilen geleneksel tepkiler, “İskilipli Atıf” örneğinden hatırlanabilir. Böylece Kemalist elitin laiklik anlayışı ve dini kimliği belirleyen kılık-kıyafet yasağı, mukaddesatçıların devlet nezdinde ayrıcalıklarını kaybetmelerine yol açacaktı. Diğer bir tabirle, Osmanlı son döneminde “devleti kurtarma” stratejilerinden biri olan İslamcılık, tek parti döneminde politik sahadan dışlanmıştır. DP iktidarıyla birlikte yeniden görünürlükleri artan İslamcılarının siyasî kapasitelerini artırması için 1960’lı yılları beklemesi gerekecekti. Bu yılların sonundan itibaren İslamcılar ile ülkücüler arasında sosyalizme karşı ideolojik bir ittifak bulunmaktadır. Bu sağ tandanslı ittifakın safları, Türk-İslam sentezli çalışmalarla sıkışmıştır. Dolayısıyla milliyetçi-muhafazakarlık görüşüyle iç içe geçmiş bir İslamcılık telakkisi mevcuttu. Ayrıca pozitivist-modernist anlayışa mesafeli duran İslamcılar ile bu anlayışı benimseyen Kemalistler arasında Cumhuriyet döneminden itibaren ideolojik bir düşmanlık söz konusuydu.⁴⁵

1960’larda İslamcı hareketin siyasallaşmasıyla birlikte, belirli bir sakal-bıyık stili İslamcı erkeklerle ilişkilendirilmeye başladı.⁴⁶ Ancak bu dönemde yekpare bir hareket olmayan İslamcı kesimin çeşitli fraksiyonları arasında farklı sakal-bıyık şekilleri vardı. Bu çeşitlilik, gerek sünnet anlayışının farklı yorumlarından⁴⁷ gerekse rejimle ters düşmemek gayesinden kaynaklandığını savunmak mümkündür. Her cemaat, tarikat ve dini hareket üyelerini kendi siyasal/kültürel meşrebine göre şekillendiriyordu.⁴⁸ Sakal-bıyık tarzını da dini referanslara göre belirleyen İslamcı gruplar, “çevrilmiş sakal ve bıyık” tarzının sünnet olduğunu

- 44 Müslümanların, kılık kıyafet konusunda gayri-Müslimlerden ayrılması gerektiğine dair hadisin yorumları için bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Gıyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 59.
- 45 Güven Gürkan Öztan, “1960’lı Yıllarda İslamcılığın Zihin Haritası: ‘Milli Olanı’ Revize Etme Çabası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.21, S. 42, Bahar 2021, s. 397- 433.
- 46 1970’li yıllardan 2000’li yıllara kadar İslamcı erkeklerin bıyık ve sakal tarzlarına dair bir çalışma için bkz. Nazlı Alimen, *The Fashions and Politics of Facial Hair in Turkey: The Case of Islamic Men*, Ed. Anna-Mari Almila and David Inglis, *The Routledge International Handbook to Veils and Veiling*, London, 2018, s. 116-124.
- 47 İsmail Yalçın, “Sakal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 1-2; Rahmi Yaran, “Bıyık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul, 1992, s. 115-116.
- 48 Milliyet gazetesinin bir haberine göre, istihbarat birimlerince tarikat ve cemaatlerin ‘simgeleşen’ giyim tarzlarıyla ilgili bir analiz yapılmıştır. Barkın Şık, “Tarikat Kreasyonları İstihbarat Raporunda”, *Milliyet*, 13 Kasım 2003, s. 18.

ama sakal mümkün değilse, bıyık bırakılması gerektiği konusunda birleşirler. Lakin bıyık “kısa, ince ve kırpılmış” olmalıydı.⁴⁹

Bununla birlikte çoğu İslamcı grup, “laiklik karşıtı” bir pozisyonda yer almasına rağmen kimi hareketler, rejimle körü körüne zıtlaşmamak konusunda hemfikirler. Örneğin Said Nursi’nin liderliğini yaptığı Nur Cemaati üyelerinin çoğunluğu tarafından “sakal” bırakılmaz, “bıyık” tercih edilirdi. Bu hususta “üstat”larının yolundan giden “şakirt”ler için en büyük dayanak, Said Nursi’nin hayatı ve tavsiyeleri idi. “Emirdağ Lahikası” isimli kitabında Said Nursi, sakalı neden bırakmadığına açıklık getirir. Kemalist rejimle yaşadığı sıkıntılardan bahseden Said Nursi, şayet sakal bıraksaydı bile, hapis ve sürgün yıllarında sakalının “resmi makas”la kesileceğini iddia eder. Ona göre sünneti terk etmek bir kusur, ancak uzayan sakalı kesmek haramdı. Dolayısıyla sakal bırakmadığı için memnundur.⁵⁰ Bu “meşru” metodu takip eden talebeleri de yaptıkları “tebliğ” faaliyetiyle, sakalsızlığın kefareti ödemiş olacaktı. Ayrıca bu talebelerin çoğunun üniversite öğrencisi ve memur oluşu, sakal bırakmalarına da engel bir durumdu. Böylece gerek Said Nursi’nin yaşam tarzına duyulan özentî ve taklit, gerek Kemalist rejimin “sakal fobisi”nin cemaat üyelerinde uyandırdığı kaygı, gerekse de devlet memurluğunun kılık kıyafet kanunu gibi nedenlerinden ötürü bu kırpık bıyık stili, cemaat üyelerinde bir gelenek halini almıştır.⁵¹

Keza bu dönemde özellikle askerin tepkisinden çekinen diğer akım, Millî Görüş hareketiydi. Hareketin kurucuları, ihtiyatlı bir yaklaşım sonucu sakalı feda eder. Yerine “ince kırpılmış”, Necmettin Erbakan’ın yüzünde tebessüm eden “fırça bıyığı” diye bilinen bıyık modeli yaygınlaşır. Dolayısıyla rejimle ters düşmeyen bir imaj adına sakal yerine bıyık bırakmak, nispeten tercih edilen bir aksesuar olmuştur. Fakat bu hareketin bazı üyeleri “etrafı çevrilmiş” olması şartıyla “sakal” da bırakmaktaydı.⁵²

İslamcı yazarların “dış görünüş” anlayışı, “inandığın dine ait olmalı” şeklindeki geleneksel dini yoruma dayanmaktaydı.⁵³ Bu dinî yorum, “devrimci veya hippî gençlik”in kıyafet ve aksesuarlarını eleştiren bir tondaydı. Türk-İslam sentezli bu ton, yine yukarıda belirtildiği gibi, 12 Mart rejimi sıkıyönetim komutanlığının “devrimci ve hippî gençlik”in kıyafet ve aksesuarlarını eleştiren “resmî devlet söylemi”yle uzlaşan bir renge yaklaşıyordu: “Toplumsal ahlakın çöküşü...”⁵⁴ Bu husus, Cumhuriyet döneminden beri İslamcılar ile rejim ara-

49 “Bıyığını kısaltmayan bizden değildir.” bkz. Yaran, *a.g.m.*, 115-116.

50 Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 75.

51 Bu bıyık tarzı için bkz. <https://katalog.idp.org.tr/yazarlar/182/said-nursi>.

52 Bu bıyık tarzı için bkz <https://siyasitarih.info/index.php/2021/01/12/milli-selamet-partisinin-kurulusu/>

53 Necati Tayyar Taş, “Müslümanın Vasıfları”, *Hakses*, S.150, Haziran 1977, s. 11.

54 Dönemin kentli genç kızları arasında yaygınlaşan “mini etek” modasına devletin zirvesinden de eleştiri gelir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın eşi “First Lady” Atıfet Sunay, bu modaya tepkisini koyar: “Pek açık buluyorum ben mini etekleri. Hiç olmazsa diz hizasında durabilirdi.” Mete Akyol, “Mini Etek Sever misiniz?”, *Milliyet*, 19 Nisan 1967, s.1.

sında giyim-kostüm üzerinden yaşanan ilk uzlaşmaydı.⁵⁵ Ayrıca Millî Görüş akımının 1970’lerde koalisyon hükümetlerinin “kilit ortağı” olması, İslamcı yazarların özgüvenini de artırmaktaydı. Örneğin Milliyetçi-Cephe hükümetinin iktidarda olduğu 1977 yılında Hilal dergisi yazarlarından Said Çekmecil, Kemalistlerin sakal-bıyık fobisini “cinsellik” üzerinden vurmaya dener: “Bıyık ve sakal yasağının sebebi, karşı cinse duyulan özentidir.”⁵⁶ Bu dönemki İslamcıların “devleti kurtarma” fikirlerinden biri, moda konulu kılık kıyafet tarzını yine “kutsal metinler”e referansla eleştirme girişimleri üzerine kurulu bir temadan beslenmekteydi.⁵⁷ İslam’ın pratik hayatta yaşanması dinin temel gayesiydi: “Bir Müslüman, İslam ölçüsüne göre alafraanga düzene karşı geleneğimize zıt düşen giyim-kuşamı reddetmeli” idi.⁵⁸

Toplumsal kutuplaşmasına yardım eden bu anlayışın mantığı, aslında Kemalist rejime politik saiklerle doğrudan saldırmak yerine, rejimin kültürel alanda “aksayan” yanlarını işlemekti. Zira Kemalizm, solun yükselişinin bir kaynağı olarak gösteriliyordu. Bu hususta Kemalizmin pozitivizmden ilham alarak yarattığı “gerici-modern” tiplerinin Türk solunun kahir ekseriyeti tarafından benimsenmesinin de etkisi bulunmaktaydı.⁵⁹ Böylece anti-komünizm cephesine eklenerek olası bir “devlet” baskısından uzak kalmak mukaddesatçılar için makbul bir fırsattı.⁶⁰ Dolayısıyla hippie ve devrimci gençliğin hayat tarzı, devlete karşı bir tehdit olarak görülüyordu: “Bekamızın teminatı olan gençlik, Batı’nın hippilerine, ahlaksızlaştıran modasına, sapık ideolojilerine gönül verdi. Milli şerefimizin yüz karası olan bir topluluk haline geldi.”⁶¹ Başka bir ifadeyle, İslamcılar sadece maneviyatçılıkları gereği değil, aynı zamanda devlete yakın olmak için de bu söylemeye başvuruyorlardı. Devam etmek gerekirse, bu tarz erkeklerin “çağdaş” bir görünüm adı altında sergiledikleri manzara gerek din gerekse de erkeklikle bağdaşmaktaydı. Ayrıca bu gençlik, tamamen materyalist değerler ve cinsel dürtüleriyle hareket ediyordu: “Üniversitede kızlara sahip olamayan bu gençler, anarşi hareketlerinin ön safını tutuyorlardı. Çünkü onlarda insani duygu, aile ve cemiyet mesuliyeti yoktur.”⁶² Yine aynı dönemde kaleme alınan “Huzur Sokağı” isimli ilk dönem hidayet romanında Şule Yüksel Şenler, karşıt

görsel

Akademik
Bakış

65

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

55 Yasin Aktay, “Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı”, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: İslamcılık*, c.6, İstanbul, 2005, s. 68-72.

56 Said Çekmecil, “Sünnetullah ve Akıl”, *Hilal*, c.15, S.170, 1977, s.14; Bu dil 2010’lu yıllardan sonra sertleşecektir: “Erkek adamın sakal ve bıyığı olur. Kadınlarda olmaz. Kadınlara özenen ve kadına benzeyerek Batılaştığını zanneden yöneticilerimiz...” Vehbi Kara, “Türk Askerine Sakal Bıyık Yasağı”, *Vakit*, 1 Ekim 2018, s. 2.

57 İbrahim Atabey, “Moda Denilen Canavar”, *İslam’ın İlk Emri Oku*, c.6, S.63, 1967, s. 5.

58 Taş, *a.g.m.*, s. 11.

59 Ancak sol içinde Hikmet Kıvılcımlı gibi küçük bir azınlığın aksi görüşlerini de bulmak mümkündür: “İslam, Türkiye’dir. Türkiye de İslam’dır.” Hikmet Kıvılcımlı, *Allah Peygamber Kitap*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

60 Öztan, *a.g.m.*, s. 397- 433.

61 *Seher Vakti*, “Gençliğimiz ve Asıl Suçlular”, 15 Kasım 1969, s. 8; İslami Hareket, “Gönül Verenler”, 1 Mart 1978, s. 2.

62 İsmail Kazdal, “Gençlik Nedir?”, *Hilal*, c.8, S. 85, Eylül 1968, s. 2-3.

görüştteki erkek karakterlerin kıyafetleri, saçları ve bıyıkları üzerinden pejoratif anlamlar yükler. 1969 yılında basılan bu eserinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kantininde sohbet eden “hippi ve solcu” üniversiteli erkek tiplerini hikâyesinde bir araya getirir: “Erkek talebelerin bıyıkları ince bir şerit halinde çenesine doğru sarkıtıkça sarkmış. Kiminin saçları, bitli turistlerden farksız, kadınlar misali omuzlarına doğru uzamış. Kiminin favori-leri çene hattına kadar inmişti.”⁶³ Batı taklitçisi olarak görülen bu gençlere karşı yükselen tepkinin özü, aslında muhafazakâr kesimce sıkça dile getirilen “Batı’nın ahlakını değil, tekniğini alalım” şeklindeki tipik söylemi anımsatır. Buna göre Müslümanların yaşam tarzlarını ve kültürel kimliklerini hedef alan modernleşme, bir tehdit olarak algılanmaktaydı.

Bu anlatıya göre, örf ve geleneklerine sımsıkı bağlı olan toplum, modernleşmeyle birlikte İslâmî yaşayışlarından kopmuştu. 1960’ların sonunda Beatles stilini yansıtan ancak ülkücülerin ideolojik bir aksesuar olarak henüz topyekûn sahiplenmediği “sarkık bıyık” dâhil, uzun saç-favori tarzını “soytarı”lara benzeten Şenler’e göre bu zihniyet, esasında Tanzimat’tan beri devam eden Batı taklitçiliğinin mirasçısı “sünepe” gençleriydi. Diğer yandan “çember sakallı” erkek kimliği, temiz giyimli ve üstün karakterli bir “melek” tiplmesiyle anlatılırken; dağınık sakal ise millî benliğini kaybetmiş, “gafil” bir erkek portresi olarak sunulur.⁶⁴ Böylece İslam’ı yaşam tarzı haline getirmek gerek Müslüman olmanın gerekse de komünizm ve hippilikle mücadelenin ön şartı olarak işlenen bir temaydı.⁶⁵

Türk-İslam Sentezi: Hilal Bıyıklı Ülkücüler

Ülkücü tanımı, milliyetçi gençliğin politik örgütlenmesine yapılan bir vurgudur. Alparslan Türkeş’in aklındaki “ideal gençlik” soğuk savaş koşullarına uygun biçimde “din”le uyumlu olmalıydı. Bu yüzden 1960’lı yılların sonunda seküler tandanslı “Türkçü-milliyetçi” kavramıyla yetinmeyerek yeni bir adlandırma ihtiyacı duyulur. Muhafazakâr bir âlemde gelen taşralı gençleri bünyesine katarak milliyetçiliği kiteselleştirme hedefine kitlenir. Böylece Türk-İslam senteziyle uyumlu “Ülkücü” adıyla yeni bir “dava adamı” inşa edilir. Zira dönemin farklı milliyetçilik yaklaşımlarını da göz önüne bulundurmamak gerekirse, ülkücülük, Türk milliyetçiliğinin “alt-kimlik”lerinden birisi olduğunu savunmak mümkündür.⁶⁶

1975-80 yılları arasında MHP’nin bir “ideolojik aygıtı” olarak kayda değer sayıda Ülkü Ocakları açılır. Amacı MHP’nin ürettiği politikaları geniş kitlelere ulaştırmaktır. Hiyerarşik sisteme uyumlu ocak başkanı “reis”, Türkeş’in otoritesini temsil etmekteydi. Mıntıkasında tüm olaylardan sorumlu olan

63 Şenler, *a.g.e.*, s. 17.

64 Şenler, *a.g.e.*, s. 17.

65 Yusuf Değirmenci, “Komünizm Psiko-sosyal Bir Hastalıktır”, *Hakses*, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968, s. 19.

66 Dündar Taşer, “Milliyetçi Hareket ve Gençlik”. *Devlet*, 28 Aralık 1970; Tanıl Bora-Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergâh*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

reislerin emirlerini sorgulamak mümkün değildi. Dolayısıyla karakteristik kişilikleri ve bireysel inisiyatifleri farklı olan her reisin yaşanan olaylardaki tepkisi farklılık göstermekteydi.⁶⁷ Bunun yanında bir sosyalleşme ve alt kültür mekânı olarak ülkü ocakları, gençlere kılık kıyafetleri, kız-erkek ilişkileri, hayata bakışları gibi gündelik hayat pratikleri üzerinden bir misyon yükliyordu. Ancak tüm ülkücülerin de aynı giyim-kuşama sahip oldukları söyleyemez. Gelir seviyesi, tahsil düzeyi ve sosyal ortam gibi bir dizi faktör bu homojenliği mümkün kılmamaktaydı.⁶⁸ Türkeş’in taşradaki temsilcisi ocak reisleri, Türk geleneklerine aykırı kılık-kıyafet giyen üyeleri cezalandırma yetkisine sahipti. Katı bir itaat kültürünün hâkim olduğu bu ocakların genel çizgisine göre, örneğin kıyafet noktasında “kökü dışardan gelen” kot pantolon yasaklar listesindeydi.⁶⁹ Tıpkı İslamcılar gibi Türk-İslam sentezli Ülkücü Hareket de “Batı’nın tekniğini alalım ama kültürü kalsın” tarzında bir modernleşme düşüncesine sahipti. Aslında bu modernleşme algısı, Osmanlı son dönem fikir akımlarından İslamcılık ve Türkçülük’ün Soğuk Savaş dönemi Türkiye’sine bir yansımasıydı: “Türk toplumunun batıyı taklit ve özentisi yüzünden mücadelemizin 150 yılı (Tanzimat’tan beri) boşa gitmiştir.”⁷⁰ Bu hususta sağcılar, Türk geleneğine uyumlu olduğunu düşündükleri “klasik kumaş pantolon” tercih etmekteydiler. Bununla birlikte ülkücüler arasında Türk geleneğine münasip kılık-kıyafet kriterinin ne olduğuna ilişkin bir kafa karışıklığı söz konusuydu. Bu kitlenin genel algısına göre, kumaş pantolon yerliliğin simgesiyken, kot pantolon Batılı bir taklit ürünüydü. Ancak sağcıların o dönem tercih ettiği klasik kumaş pantolonun kökeni, Osmanlı modernleşme sürecine dayanmaktaydı. Tanzimat’la birlikte Batı’dan gelen bir modanın sonucuuydu. Bu Batılı giyim tarzı, cübbe yerine ceket, şalvar yerine pantolonu ön plana çıkarıyordu.⁷¹ Diğer yandan pantolon ve ceket (İstanbul), gibi Batılı kıyafet stilini kabul eden II. Mahmut’a toplumun geniş kesimi tarafından “Gâvur Padişah” lakabının takıldığını hatırlamak, 1970’li yıllardaki sağcı kesimin çelişkili tavrını anlamak açısından önemli bir çıkış noktası sunar. Zira 2000’li yıllara kadar kot pantolon giyen gençlerin sağ-milliyetçiler tarafından “Batı taklitçisi” olmakla suçlanması ve üniversite kampüslerinde tartaklanması “vaka-i adiyе”dendi. O dönemde ülkücü ca-

görsel

Akademik
Bakış

67

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

67 Ali Erken, “Örgüt ve Strateji: 1965-1980 Arasında Milliyetçi Hareket Partisi”, İnsan ve Toplum, S.47, 2014, s. 125-163; Necdet Sevinç, Ülkücüye Notlar, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 55.

68 Mehmet Kaan Çalen, “Yeni Nesil Ülkücülerin Üç Hali”, Ed. İkbâl Vurucu- Fırat Kargioğlu, *Yeni Nesil Ülkücüler*, s. 106.

69 Bu pantolon, İtalya’nın Cenova kentinde üretildiği için Fransızlar tarafından “genes” ismi verilmiş, böylece “jeans” olarak kıyafet literatürüne girmiştir. Dayanıklı kumaşı nedeniyle madenciler, çiftçiler ve kovboyar arasında büyük rağbet görür. 1935 yılında Vogue dergisinde reklamı yapılmasıyla birlikte tüm dünyada trend haline geldi. Türkiye’de 1955 yılında Muhteşem Kot tarafından yerli jeans üretildi ve “kot” ismiyle anılmaya başladı. 1970’li yıllarda ise sağcılar tarafından kültürel yozlaşmanın bir numaralı simgesi haline gelerek “gavur pantolon” olarak nam saldı. Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2014, s. 238-239.

70 Dündar Taşer, “Milliyetçi Hareket ve Gençlik”, *Devlet*, 8 Eylül 1969, s. 12.

71 Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 238-239.

miaya yakınlığıyla bilinen Taha Akyol anılarında, 1970’li yıllardaki bu tarz yapılanmaların “bireyin kimliğini esir alan” örgütler olduğunu dile getirir.⁷² Yaşam tarzından kılık kıyafete kadar örgütün kuralları çerçevesinde hareket edilirdi: “İyi giyinmek ve bakımlı olmak solun gözünde ‘burjuva’, sağın gözünde ise ‘yozlaşmış’ değerlerin ifadesiydi.”⁷³

Bu aşamada ülkücüler arasında sarkık bıyık/hilâl bıyık stiline nasıl icat edildiğine cevap vermek yerinde olacaktır. Bu konuda, tıpkı solcular gibi sağcılar için de 1969 yılı bir kırılma noktasıdır. Aynı yıl, CKMP kongresinde hem partinin ismi hem de sembolü değişmişti. Partinin adı CKMP’den MHP’ye; partinin simgesi ise “terazi”den “üç hilâl”e doğru dönüşüyordu.⁷⁴ Aynı bıyık şekli de imal edildi. Ancak yaygın kullanım alanı 1974’ten sonra ortaya çıktı. Böylece ülkücü gençlik tipi inşa etme süreci başlar. Bu tiptenimlerin karakteristik özellikleri destan, türkü, hikâye, menkıbe, tarihi film ve roman gibi romantik metinlerden ilham almaktaydı.⁷⁵ Orta Asya bozkırlarında ortaya çıkan sarkık bıyık dünyada Moğol bıyığı ve Türk bıyığı diye biliniyor. Bu bıyık şekli, modern anlamıyla ilk kez Léon Cahun’un 1877 yılında kaleme alınan “La Bannière Bleue” (Gökbayrak) isimli eserinde geçmektedir. Orta Asya Türk imajına hayat veren bu romanın tüm savaşçıları hep bıyıklıdır. Bıyığın bu şeklini almasındaki neden Orta Asyalı kavimlerin yarı yarıya köse olmasıyla ilgilidir. Haliyle bıyık bırakırken çoğu Türk’ün de bıyığı bu şekilde çıkıyordu. Romanın yarattığı romantik Türk imajının Türkiye topraklarında popüler hale gelişi, İttihat-Terakki dönemine tekabül eder. 1910’lu yıllarda Necip Asım ve Galip Bahtiyar tarafından Türkçe’ye tercüme edilen roman, Türk milliyetçilerine ilham veren bir eser haline gelmiştir. 1930’lu yılların milliyetçi iklimi ise Türk tarihinin rol modellerini oluşturacak şahsiyetlerini ön plana çıkartmaya başlar. Nitekim İbrahim Alaattin Gövsa tarafından kaleme alınan “Elli Türk Büyüğü” isimli kitap, bu karakterlerin sadece hayat hikâyelerini ele almaz, aynı zamanda hayali tablolarını da çizer. Bu tablolarda başta Sultan Alparslan olmak üzere bazı Türk hakanları, Cahun’un romanından esinlenerek sarkık bıyık tarzıyla resmedilmiştir.⁷⁶ Böylece 1970’li yıllarda taşralı gençler arasında yaygınlaşan Ülkücü Hareket, bu bıyık modelini ideolojik bir aksesuar olarak kabul etmiştir. Bu bıyık stili, gerek Orta Asya kökenli algısından ötürü Türklükle gerekse de hilali çağrıştırdığı için İslamî desenlerle oldukça uyumlu görünüyordu. Böylece geniş kitlelerin kabulleneceği Türk-İslam sentezine uygun bir bıyık modeli imal edilmiş olur. Sağ-milliyetçi çizginin İslamcılıkla bu ittifakı dönemin romanlarında da vurgulanan temalardan biridir.⁷⁷ Belirtmek gerekirse, ülkücüler arasında

72 Akyol, *a.g.e.*, s. 28-29; “Bu tarz bir örgüte monte olmuş bir genç için ‘hain’ olmak, hayatta yalnız kalmak demektir. Yahut örgüt içi infazdır.” Akyol, *a.g.e.*, s. 66.

73 Akyol, *a.g.e.*, s. 36.

74 Gürpınar, *a.g.e.*, s. 167-169.

75 Çalen, *a.g.m.*, s. 110.

76 Bu konuda detaylı bir analiz için bk. Gürpınar, *a.g.e.*, s. 1179.

77 Emine Işın, “Canbaz” isimli romanında bu durumu teyit eder: “Nurcu veya nakşi olması ülkücü olmasına engel değil ki...” Emine Işın, *Canbaz*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara,

“hilal bıyık” olarak bilinen bu bıyık türü, solcular tarafından “faşist bıyık” olarak tanımlanmaktaydı.⁷⁸ Bununla birlikte hilal bıyıklı ülkücülerin ilk kez bu yılda ortaya çıkmasına karşın, bu bıyık stiline 1970’li yılların ikinci yarısına kadar ideolojik bir aksesuar olarak yaygın şekilde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bazı veriler üzerinden çıkarımlara varmak mümkündür. Birincisi, Türk sağının 1965-1974 yılları arasındaki süreli yayın ve romanlarında sarkık bıyık şekli, Beatles⁷⁹ ve hippie tarzıyla özdeşleştirilerek olumsuz çağrışımlara sahip bir bıyık şekli olarak algılanıyordu: “Bu devrimci gençlerin Beatles tarzı uzun saçları ve ucu kıvrık çeneden aşağı doğru sarkan bıyıkları vardı.”⁸⁰

Diğer bir veri, 8 Haziran 1970 günü sağ-sol çatışmasında hayatını kaybeden İstanbul Üniversitesi’nin Ülkücü Gençlik lideri Yusuf İmamoğlu’na aittir. 1970’li yıllar boyunca ülkücü kesimin sembol ismi haline gelen Yusuf İmamoğlu’nun ölümünden sonra yaşam tarzı ve fotoğrafları MHP’ye yakın yayın organları tarafından sık sık yayınlanır. Gerek fotoğraflarında gerekse ona dair kaleme alınan yazılarda “sarkık bıyık” yerine “kaytan bıyık” tarzı öne çıkarılır: “Yusuf İmamoğlu derler ona. Kaytan bıyıklı çelik kollu bir yiğitti.”⁸¹

Son olarak yine MHP’nin resmi yayın organlarından 1974 tarihli Bozkurt dergisinde solcu öğrencilerin eşkâl tarifi için “sarkık bıyıklı” tanımı kullanılması dikkat çekmektedir.⁸² Dolayısıyla Ülkücü Hareket’le özdeşleşen bu bıyığın kitlesel tedavüle girişinin 1974 yılından sonra olduğunu savunmak mümkündür.⁸³

Bilhassa dönemin siyasal şiddet ortamında “sert bakışlı” olmak, hasmına “korku salmak” yahut reisliği ele geçirmek için “maskülen” bir görünüm elde etmek ülkücülüğün alamet-i farikalarından biriydi. Bu yönüyle, erkek egemen yapının ağırlıkta olduğu Ülkü Ocakları, “kendini yeniden üretme”nin mekânlarından biriydi. Zira hilâl bıyık modeli, milliliği ve dini temsil etmesinin yanı sıra çehreye sert bir görünüş sunması açısından da dikkat çekiciydi. Sert bakışlı olmak konusunda bu ilk sinyalleri hareketin teorisyenlerinden Dündar Taşer verir: “Ülkücü gençlik sert olmalı ama odun gibi değil elmas gibi pırıl pırıl...”⁸⁴ Dündar Taşer, 68 Kuşağı’nın solcu gençlik hareketinin “değişim” talebini “kültürel yozlaşma ve taklitçilik” üzerinden eleştirir. Eleştirisinin temasını ise kılık-kıyafet modası oluşturur. Ayrıca ülkücüler ile

görsel

Akademik
Bakış

69

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

1982, 253.

78 Gürpınar, a.g.e., s.

79 1967 tarihli Beatles üyelerinin “sarkık bıyıklı” fotoğrafı için bkz. <https://www.popmatters.com/beatles- Sgt-peppers- lonely-hearts>.

80 *Kuvayı Milliye*, “Hadisenin İçinden Bulvar Olayları”, 5 Haziran 1965, s. 1.

81 Tayyar Aksoy, “Üç Yiğidin Destanı”, *Bozkurt*, Şubat 1979, s.12; Ülkücü öğrenci lideri Yusuf İmamoğlu’nun Fotoğrafı için bkz. <http://www.eskimeyendostlar.net/haber/ulku-cu-sehidimiz-yusuf-imamoglu-8-haziran-1970/954>.

82 Hatice Seyhan, “Devrimci Bir Arkadaş”, *Bozkurt*, Mayıs 1974, s. 14.

83 Engin Konuksever, “Öğretim Kurumlarındaki Olayların İç Yüzü”, *Milliyet*, 17 Nisan 1976, s. 6.

84 Dündar Taşer, “Milliyetçi Hareket ve Gençlik,” *Devlet*, S.23, 8 Eylül 1969, s. 12.

mukaddesatçıların aynı söylemler üzerinden solcu kesimi hedef aldığı görülüyor: “Bu zamanda yetişen nesiller bir evvelkini inkâr etmek telkiniyle eğitildi. Yenilik merakı kimi gençlerin saçı ensesine dökülmüş, favorisi çenesine sarkmış Hippy’ler. Kimi de Stalinvâri bıyıkları alt dudağını örtmüş, gözleri fersiz, sırtı kambur gençler...Türkiye’nin geleceği bu zavallılara bırakılamaz. Milliyetçi hareket, Hippy gençliği ile komünist yıkıcılığı dışında terbiye edilmiş gençlik hareketidir.”⁸⁵

Genel itibarıyla ülkücülerin saçları kısa, sakalları sinekkaydı olmalıydı. Bıyık bırakmak zorunlu değildi. Ancak bırakmak isteyenler, yukarıda belirtilen kaidelere uymak zorundaydı.⁸⁶ Bu süreçte sağ-milliyetçi gencin işlevinin anti-komünizm olarak kodlanması, haliyle solcu gençlikten daha farklı bir “profil” sunmasını gerekli kılıyordu. Lakin aynı sağ grupta pozisyon almalarına rağmen İslamcı gençlikten de ayırt edilmeleri gerekliydi. Bu yüzden İslamcı gençlikten farklı olarak “sakalsız” bir tarza, devrimci gençlikten farklı bir “bıyık” tarzına sahip olunmalıydı. Zira ideolojik duruşa renk katan, politik kimliğe ruh veren bu tarz “sembolik kodlar”ın grup dinamiğini güçlendiren etkili bir metot olduğunu savunmak mümkündür. Özetlemek gerekirse, dönemin gençlik örgütleri arasında kamusal alanda hâkimiyet kurma mücadelesi yaşanmaktaydı. Bu mücadelenin bir ayağı, popüler kültürle aşılana sakal-bıyık gibi ideolojik semboller yoluyla yapılmaktaydı. Zira bu semboller sadece siyasî kimliğe değil, aynı zamanda kitlesel beğeniye de hitap etmekteydi. George Simmel’in tabiriyle moda, en önemsiz bireyi bile bir bütünün önemli parçası haline sokabilmekteydi. Bu hipotezin geçerliliğini, Connell’in “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar” isimli eserinden ödünç alarak değerlendirmek gerekirse, sert izlenim ve fiziksel erkeklik imajı örgüt içi-örgüt dışı iktidar mücadelesinde göz ardı edilemeyecek bir etkidir.⁸⁷ Zira verilen mücadelede erkeğin amacı “ideolojik rakibine korku salmak” olduğu gibi, grup içinde otoriter bir portre çizmenin de bir ifadesiydi.

Sonuç

Bu makalede sakal-bıyık modasının siyasal kimlik aracı olarak pratikteki karşılığı tartışıldı. Bu çalışmayla ilgili bazı tespitler yapmak gerekirse; birincisi, Türk toplumunda kılık-kıyafet veya saç-sakal-bıyık üzerinden yaşanan “kultürkampf”, modernleşme süreciyle beraber başladı. Bu yönüyle gelenek ve modern “kıl tipleri”nin ilk çatışması Tanzimat’la başlar, Cumhuriyet’le doruğa yükselir.

İkincisi, bu çalışmanın kapsamına giren 1960’lı yılların sonlarında devrimci, ülkücü ve İslamcı gençlik hareketleri için siyasî “paralel evrenler” inşa edildi. Bu süreçte, siyasî kimlik kazandırmak adına gençlere yönelik ideoloji pompalama mekanizmaları ve sakal-bıyık stilleri üzerinden sembolik gelenekler icat edilmiştir. Böylece popüler kültürün etkisiyle sakal-bıyık tarzlarının kısa

⁸⁵ Taşer, a.g.m., s. 12.

⁸⁶ Erken, a.g.m., s.125-163.

⁸⁷ William Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 123.

sürede politik bir evrim geçirmesine ve siyasal simgelere dönüşmesine zemin hazırlanacaktı. Bu noktayı Bauman’ın yaklaşımıyla kavramlaştırmak adına; modernleşmenin kimlik algısı, idealize edilen “tek-tip” bir kimlik tasavvuruna sahipti. Yani sakal-bıyık stili, aidiyet duyduğu siyasî ideolojiye aykırı olmamalıydı. Zira kimlik, belirsizlikten kaçışın bir ifadesidir.

İkinci tespitle sıkı sıkıya bağlı üçüncü tespit ise, dönemin bu üç gençlik hareketi, sahip oldukları ideolojileri sadece politik bir mücadele tarzı olarak değil, bir yaşam tarzı olarak da algılamaktaydılar. Bu kuşak, ideolojik duruşları ile gündelik hayat pratiklerini birbiriyle hemhal olmasına özen gösteren idealist ancak radikal gençlik hareketleriydi. Dönemin ruhuna uygun biçimde herkes “ideolojik meşrebine göre bıyık bırakmıştır” denebilir. Bu siyasal ve kültürel toplumsallaşmayla alakalı bir çıkarımda bulunmak gerekirse, sakal-bıyık modelleri, örgüt veya hareket içinde birlik ruhunu kemikleştiren kültürel kodlar olarak görülmekteydi. Bu kuşağın giyim ve aksesuarları, Foucault’nun biyo-iktidar teziyle, baskı yoluyla değil, özgürleştirerek bedene nüfuz etmekteydi. Bir cezaya çarptırılma veya dışlanma korkusu, yerini isteğe bağlı aidiyet duygusuna bırakıyordu.

Yönetmenliğini Rajkumar Hirani’nin üstlendiği kültür-kimlik temalı “PeeKay” filmi, uzak bir gezegenden “tabula rosa” gibi boş bir zihinle gelen bir uzaylının Hint kültürüyle tanışmasını ele alıyor. Dil bilmeyen ve meramını anlatamayan başroldeki Aamir Khan (PeeKay), çıplak olması (tabula rosa) tepki çekince diğer insanlar gibi kıyafet edinmek zorunda kalır. Ancak edindiği birbirinden çeşitli kıyafetler, Hint kültüründe farklı statü, cinsiyet, din, kimlik ve mesleğe göre kategorilere ayrıldığı için toplum tarafından ironiyle dalga geçer. Diğer yandan insanların inançları/kimlikleri nedeniyle ayrıştırılmasını eleştiren film, Hint toplumunda çok kültürlülüğün teşvik edilmesini amaçlar. 1970’li yılların Türkiye’sinde ise politik şiddet ortamında radikal grupların, sakal-bıyık şekillerine bakarak siyasî hasımlarını tespit edip öldürdükleri bir süreci içermekteydi. Netice olarak kamusal alanı paylaşım kültürünün sınırlı olduğu ve kent kültürünün henüz olgunlaşmadığı modernleşen toplumlarda farklı fikirlere kapalılık, farklı yaşam tarzına tahammülsüzlük, farklı kimliklere yaşam hakkının tanınmaması gibi faktörler ideolojik ve kültürel çatışma ortamını hızlandırmaktadır. Toplumsal bir olayın siyasal bir krize ve kültürel bir savaşa dönüştüğü Türk siyasal hayatının çoğu kaotik dönemi, aslında Shayegan’ın tabiriyle Tanzimat’tan beri toplumda süren “yaralı bilinci” tanımlamaktadır.

Kaynaklar

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKTAY, Yasin, “Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı”, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: İslamcılık, Ed. Tanıl Bora, c.6, İstanbul 2005, s. 68-95.

AKTOLGA, Münir, Hatıralar: 68’den Günümüze İdeolojik, Teorik Bir Arkeoloji Çalışması, Alter Yayıncılık, Ankara 2018.

AKYOL, Taha, Hayat Yolunda, Doğan Kitap, İstanbul 2004.

ALİMEN, Nazlı, The Fashions and Politics of Facial Hair in Turkey: The Case of Islamic Men”, Ed. An-

görsel

Akademik
Bakış

71

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- na-Mari Almila and David Inglis, *The Routledge International Handbook to Veils and Veiling*, London, 2018, s. 116-124.
- ALKAN, Mehmet Ö., “Altmışlı Yıllarda Günlük Hayatın Siyaseti”, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim, İstanbul 2016, s. 933-986.
- AYSAN, Yılmaz, *Afişe Çıkmak: 1963-1980 Solun Görsel Seriveni*, İletişim Yayınları 2015.
- BAYDAR, Oya - Özkan, Derya, *Cumhuriyet Modaları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- BAUMAN, Zygmunt, *Kimlik*, (Çev. Mesut Hazır), Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- BENGİ, Derya - Zat, Erdir, 100. Yılında Türkiye’nin Popüler Kültür Haritası: 1923-1950, YKY, İstanbul 2020.
- BERG, Charles, *Unconscious Significance of Hair*, Taylor & Francis Publications, London 2020.
- BERKTAY, Fatmagül “Yuvrak Masa Toplantısı: 68’lilerin Gözünden 1968”, 1968: İsyân, Devrim, Özgürlük, Ed. Ömer Turan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s. 29-50.
- BORA, Tanıl- Akyıldız, Kaya, “Siyasal hafıza ve ülkücülerin hatırasında 70’ler”, *Toplum ve Bilim*, S.127, 2013, s. 209-228.
- BORA, Tanıl- Can, Kemal, *Devlet- Ocak- Dergâh*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- ÇABUKLU, Yaşar, *Toplumsalın Sınırında Beden*, Kanat Yayınları, İstanbul 2004.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, “Yeni Nesil Ülkücülerin Üç Hali”, *Yeni Nesil Ülkücüler*, Ed. İkbâl Vurucu-Fırat Kargıoğlu, Aygân Yayınları, İstanbul 2015, s. 119-134.
- CONNELL, William, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 123.
- DELLALOĞLU, Besim, *Poetik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020.
- DEREN, Seçil, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, c.3, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 382-427.
- DOĞAN, Cem, “Modern Man in the Making: Facial Hair, Fashion and Medico-Social Construction of Masculinity in the Late Ottoman Society (1900-1920)”, *Artuklu Human and Social Science Journal*, S.1, Mardin, 2016, s. 46-54.
- EREN, Faruk, *Kayıp Bir Devrimin Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- ERKEN, Ali, “Örgüt ve Strateji: 1965-1980 Arasında Milliyetçi Hareket Partisi”, *İnsan ve Toplum*, S.47, 2014, s. 125-163.
- FEYİZOĞLU, Turhan, *Denizler ve Filistin*, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden-Osman Akinbay, YKY, İstanbul, 2011.
- FURUZAN, 47’liler, *Bilgi Yayınevi*, Ankara 1974.
- GÖLPINARLI, Abdulkâfi, *Alevî ve Bektaşî Nefesleri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1992.
- GÜRPINAR, Doğan Türk’ün Bıyıklı Tarihi, *Fol Yayınları*, İstanbul, 2023.
- İŞINSU, Emine, *Canbaz, Töre-Devlet Yayınları*, Ankara 1982.
- , *Sanca, Töre-Devlet Yayınları*, Ankara, 1975.
- KAYNAR, Mete Kaan, *Türkiye’nin 1970’li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, “Gıyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.14, İstanbul 1996, s. 59-59.
- KIVILCIMLI, Hikmet, *Allah Peygamber Kitap, Sosyal İnsan Yayınları*, İstanbul, 2014.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969.
- KÜRKÇÜ, Ertuğrul, “68’le Gelen”, *İsyânın İzinde*, Dipnot Yayınları, Ankara 2013.
- LÜKÜSLÜ, Demet, *Türkiye’nin 68’i: Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Dipnot Yayınları, Ankara 2015.
- MANNHEİM, Karl, “The Problem of Generations”, *Essays in the Sociology of Knowledge*, Londra: Routledge 1952, s. 276-320.
- MEŞE, Ertuğrul, *Komünizmle Mücadele Dernekleri: Türk Sağında Antikomünizm İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979.
- SEVİNÇ, Necdet Ülküciye Notlar, *Kariyer Yayınları*, İstanbul 2017.

- NURŞİ, Said, Emirdağ Lahikası, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2013.
- ORMANLAR, Çağla, “Giyim Kuşam Modaları”, Cumhuriyet Modaları: 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 42-71.
- ÖZER, Ahmet, Karanlık Dönemler ve Ödenmiş Bedeller, C.II, Eğitim Bir-Sen Yayınları, Ankara, 2012.
- ÖZTAN, Güven Gürkan, “1960’lı Yıllarda İslamcılığın Zihin Haritası: ‘Milli Olamı’ Revize Etme Çabası”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.21, S. 42, Bahar 2021, s. 397-433.
- PETERKİN, Allan, Bıyığın Kültürel Tarihi, Sel Yayınları, İstanbul 2014.
- ., Sakalın Kültürel Tarihi, Sel Yayınları, İstanbul 2014.
- ŞENLER, Şule Yüksel, Huzur Sokağı, Seher Yayınları, İstanbul 1971.
- TURGUT, Hulusi, Türkes’in Anıları: Şahinlerin Dansı, ABC Yayınları, İstanbul 1995.
- WALTON, Susan, “From Squalid Impropriety to Manly Respectability: The Revival of Beards, Moustaches and Martial Values in the 1850s England”, Nineteenth-Century Contexts, S. 30, 2008, s. 229-245.
- WİSHNİTZER, Avner “Beneath the Mustache: A Well-Trimmed History of Facial Hair in the Late Ottoman Era”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, c.61, No.3, 2018, s. 289-326.
- ÇAKMAK, Yalçın “İtikattan Kimliğe: Dinamikler ve Karşı Dinamikler Bağlamında Yetmişli Yıllarda Aleviler”, Türkiye’nin 1970’li Yılları, Ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 645-688.
- YALÇIN, İsmail, “Sakal”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.36, İstanbul 2009, s. 1-2.
- YARAN, Rahmi, “Bıyık”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.6, İstanbul 1992, s. 115-116.
- ZİLELİ, Gün, Havariler: 1972-1983, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- ., Yanılma: 1954-1972, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Sürelî Yayınlar**
- AKSOY, Tayyar, “Üç Yiğidin Destanı”, Bozkurt, Şubat 1979, s.12
- ATABEY, İbrahim, “Moda Denilen Canavar”, İslam’ın İlk Emri Oku, c.6, S.63, 1967, s. 5.
- ., “Milliyetçi Hareket ve Gençlik”, Devlet, 28 Aralık 1970.
- Akın, 10 Ocak 1953, s.1.
- AKYOL, Mete, “Mini Etek Sever misiniz?”, Milliyet, 19 Nisan 1967, s.1.
- Cumhuriyet, “Favorili Gençler Zorla Tıraş Ediliyor”, 5 Haziran 1970.
- ÇEKMECİL, Said, “Sünnetullah ve Akıl”, Hilal, c.15, S.170, 1977, s. 14.
- DEĞİRMENCİ, Yusuf, “Komünizm Psiko-sosyal Bir Hastalıktır”, Haksess, Yıl: 4, S.45, Eylül 1968.
- FELEK, Burhan, “Kaş Kırpık, Sakal Bıyık”, Milliyet, 10 Nisan 1972, s. 2.
- İslami Hareket, “Gönül Verenler”, 1 Mart 1978, s. 2.
- KARA, Vehbi, “Türk Askerine Sakal Bıyık Yasağı” Vakit, 1 Ekim 2018, s. 2.
- KAZDAL, İsmail, “Gençlik Nedir?”, Hilal, c.8, S. 85, Eylül 1968, s. 2-3.
- KONUKSEVER, Engin, “Öğretim Kurumlarındaki Olayların İç Yüzü”, Milliyet, 17 Nisan 1976, s. 6.
- Kuvayi Milliye, “Hadisenin İçinden Bulvar Olayları”, 5 Haziran 1965, s. 1.
- Milliyet, 10 Mayıs 1971, s.1-11.
- Milliyet, “Diyarbakır’da 2 Genç Yaralandı”, 22 Eylül 1977, s. 1.
- Milliyet, “Eskiden Nasıl Giyinirdik?”, 18 Ekim 1985, s. 11.
- Milliyet, “İşte Dövülen Öğretmen”, 10 Temmuz 1971, s. 1.
- Milliyet, “İzmir Gültepe’nin CHP’li Belediye Başkanı Saldırıya Uğradı”, 9 Kasım 1978, s. 8.
- Milliyet, “Manisa’da Sağcılar Mini Etekli Kıza Saldırdı”, 5-8 Haziran 1970, s. 1.
- NEDİM, Mahmut, “Başıma Ne Geldiyse, Bıyıktan Geldi”, Milliyet, 2 Ağustos 1971, s. 7.
- ÖZTÜRK, Kemal, “Bıyık Meselesi Nasıl Başladı?”, Yeni Şafak, 22 Haziran 2017, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemal-ozturk/biyik-meselesi-nasil-basladi-2038597>.
- POPE, Hugh, “Sinek Kaydı”, Milliyet: The Wall Street Journal, 26 Mayıs 1997, s. 3.
- Seher Vakti, “Gençliğimiz ve Asıl Suçlular, 15 Kasım 1969, s. 8.
- SEYHAN, Hatice, “Devrimci Bir Arkadaş”, Bozkurt, Mayıs 1974, s. 14.
- ŞİK, Barkın, “Tarikat Kreasyonları İstihbarat Raporunda,” Milliyet, 13 Kasım 2003, s. 18.
- TAŞ, Necati Tayyar, “Müslümanın Vasıfları”, Haksess, S.150, Haziran 1977, s. 11.

gax

Akademik
Bakış
73
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

TAŞER, Dündar, "Milliyetçi Hareket ve Gençlik," Devlet, S.23, 8 Eylül 1969, s. 12.
 TAŞTAN, Ahmet Nazmi, "Endişe ve Şaşkınlık", Hilal, c.17, S. 200, Eylül 1979, s. 3.
 ULUENGİN, Hadi, "Devrim Bıyığı", Hürriyet, 24 Ağustos 2008.

İnternet Kaynakları

<https://katalog.idp.org.tr/yazarlar/182/said-nursi>.
<https://odativ4.com/guncel/devlette-badem-biyik-operasyonu-2306151200-77653>
<https://siyasitarih.info/index.php/2021/01/12/milli-selamet-partisinin-kurulusu/>
<https://www.popmatters.com/beatles-sgt-peppers-lonely-hearts>
<http://www.eskimeyendostlar.net/haber/ulkucu-sehidimiz-yusuf-imamoglu-8-haziran-1970/954>
<https://www.biyografya.com/biyografi/5153>.

Extended Abstract

The period between 1960 and 1980 led to significant changes both in the world and in Turkey. This period points to a process in which cultural conflict becomes evident, such as the "generation conflict" that emerged with the 68 generation, the "left-right confrontation" created by the Cold War ideology, and the "identity crisis" caused by migration from villages to cities. However, with the influence of globalization, fashion accelerates this change. Although fashion is seen as synonymous with clothing and clothing, it refers to aesthetic, social, economic, political, cultural and symbolic changes. In the academic literature, the ideological fermentation process of the young people of the 68 generation and the issues related to their struggle for these ideological ideas have been examined from different dimensions. However, the impact of the beard-mustache fashion, which is a subject of daily life, in the construction of political identity has been missed. The main purpose of the study is to reveal how the beard-mustache fashion built a political identity on the leftist, nationalist and Islamist men of the 68 generation.

The beard and mustache, which were seen as a professional status, a religious symbol and a sign of masculinity in the public sphere of the Ottoman Empire, began to lose these qualities with the Republic. The tie, hat and close shave, which became the new symbols of the modern Turkish man, were a political expression of being in alliance with the new ruling class. The first reactions against this "homogeneous" fashion concept, which would continue throughout the century, were seen after the Second World War. The "American Dream" in the 1950s and the "opposition youth movements" in the 1960s began to relax these strict rules of dress imposed by the bureaucracy.

The 1960s refers to the process when the Republican era witnessed its first harsh generational conflict. "The search for new order" of the university students, who see themselves as candidates for the ruling class of the future, has led them to meet the leftist ideology. This rebellious youth movement expressed the resistance against the pressure of bureaucratic power, the general acceptances of society and the culture of obedience to elders. Hair, beard and sideburns came to the fore as an attitude towards the close shave of adults, who they saw as representatives of the establishment that could not keep up with the changing world. However, in this article, the term "68 Generation" covers not only the revolutionary youth movement, but also the Islamist and nationalist youth movements. Mustache fashion is used to give these ideological youth movements a political identity. Thus, these three movements produce mustache symbols in accordance with their own temperament and begin to use them as a means of political identity. Because it is possible to say that such "symbolic codes", which add color to the ideological stance and give spirit to the political identity, are an effective method that strengthens the group dynamics. For example, revolutionary, idealist and Islamist mustache styles are distinguished from each other by small details. Thus, facial hair, which manufactures a political identity, has led not only to cultural conflict but also to street conflict between ideological groups. The 1970s, when political violence was on the rise, was a period when people committed political murders by looking at their mustache shapes.

Avrupa Birliği'nin Gelişen Orta Asya Politikası: Ekonomi ve Güvenlik Stratejisinin Karşılaştırmalı Analizi (1991-2023)

The European Union's Developing Central Asia Policy: Comparative Analysis of the Economic and Security Strategy (1991-2023)

Mehmet EMİR*

Öz

Soğuk Savaşın bitişinden sonra Avrupa Birliği'nin Orta Asya devletleri ile kurduğu ilişkiler özellikle ekonomi ve güvenlik stratejileri çerçevesinde şekillenmiştir. Orta Asya tarihsel süreçte Avrupa Birliği'nin yanı sıra Rusya, Çin ve ABD gibi aktörler için de stratejik ve vazgeçilemez bir bölgedir. Bu makale Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya bölgesindeki büyük güç mücadelelerine rağmen Avrupa Birliği'nin kararlı ve istikrarlı bir şekilde sürdürdüğu çıkar motivasyonunu analiz etmektedir. Çalışmada Avrupa Birliği'nin gerek bölgesel aktörler gerekse de büyük güçlerle ekonomi ve güvenlik odağındaki stratejik ilişkileri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir. Makale Realist Teori çerçevesinde bölgesel ekonomi ve güvenlik stratejilerini analiz ederek Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikası hakkında Uluslararası İlişkiler alanına özgün katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Orta Asya, Büyük Güçler, Ekonomi, Güvenlik

Abstract

After the end of the Cold War, the relations established by the European Union with the Central Asian states have been shaped particularly within the framework of economic and security strategies. Central Asia has historically been a strategic and indispensable region for the European Union as well as actors such as Russia, China and the USA. This article analyzes the motivation of interest that the European Union has resolutely and consistently maintained despite the great power struggles in the Central Asian region after the Cold War. The study comprehensively evaluates the strategic relations of the European Union with both regional actors and great powers in terms of economy and security. The article aims to provide original contributions to the field of International Relations regarding the European Union's Central Asia policy by analyzing regional economic and security strategies within the framework of Realist Theory.

Key Words: European Union, Central Asia, Great Powers, Economy, Security

Giriş

Avrupa Birliği ekonomi alanındaki hedeflerine çoğunlukla ulaşmış ve bu başarısı temelinde gelecekte tamamen bütünleşmeyi hedefleyen çokuluslu bir projedir. Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikası da dünya çapında önemli ve dikkat çeken bir gündemdir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin dağılmasın-

Makale Geliş Tarihi: 21.02.2024. Makale Kabul Tarihi: 21.08.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: EMİR, Mehmet. "Avrupa Birliği'nin Gelişen Orta Asya Politikası: Ekonomi ve Güvenlik Stratejisinin Karşılaştırmalı Analizi (1991-2023)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 77-98. DOI: 10.19060/gav.1598498

* Dr., E-mail: mehmetemiro19@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3143-1439.

Akademik
Bakış

75

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

dan sonra Orta Asya'da henüz kurulan devletlerle Ortaklık ve İş Birliği Antlaşmaları yapılmıştır. Ardından da Bağımsız Devletler Topluluğuna yönelik olarak Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım politikası benimsenmiştir. Avrupa Birliği açısından Orta Asya coğrafyası her zaman icra edilen politikalarda öncelikli bir konumdadır.

Avrupa Birliği ve Orta Asya devletleri ilişkilerinde uluslararası olayların etkisi büyüktür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölge ülkelerine yönelik olarak demokrasinin tesisi, bağımsız ekonomik atılımlar ve insan hakları odağında destek politikası varken 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ise güvenlik temelli bir yaklaşım benimsenmiştir. Avrupa Birliği'nin konuya dair politikalarında Rusya ve Çin ile ilişkileri de enerji odağında özellikle dikkat çekmektedir. Birliğin Rusya'ya karşı izlediği politikasında Orta Asya devletleri görece denge unsurudur. Rusya'nın Avrupa coğrafyasına yönelik olarak sert güç unsurlarıyla icra ettiği politikalarına karşılık Birlik tarafından Orta Asya coğrafyasındaki etkenler ön plana çıkarılabilmektedir. Benzer bir şekilde ekonomi alanında güçlü bir konumda olan Çin'in refahını artırmak için planladığı genişleme hamlelerinin neredeyse tamamında Orta Asya devletleri vazgeçilemezdir. Avrupa Birliği'nin Çin politikasında bölgenin ve politik ilişkilerin stratejik bir önemi vardır.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikasına dair en önemli belge 2007 yılında imzalanan Avrupa Birliği ve Orta Asya Yeni Ortaklık Stratejisi'dir.¹ Belge kapsamında ikili ilişkilerde karşılıklı güven ve istikrarın önemi vurgulanmıştır. Orta Asya coğrafyasında güvenliğin önemli olduğu belirtilirken ekonomik kalkınmaya destek konusu ve enerji transfer güvenliği de başlıca odaklanılan hususlardır. İkili ilişkilerde açık bir politika benimsenerek çözüm merkezli yaklaşımın önemine değinilmiş ve bu bağlamda çeşitli girişimler başlatılmıştır. Hukuki girişim, eğitim alanında destek, insan hakları, enerji ve politik ilişkiler başlıca etkileşim unsurlarıdır. Birlik kurumsal olarak ortak çıkarlarını bu değerler bazında gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Avrupa Birliği Orta Asya coğrafyasında politik etkisini yumuşak gücü üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Ancak çeşitli kısıtlar karşısında etkinliği zayıf kalmaktadır. Ortak Dış ve Güvenlik Politikasında üye devletlerin münferit hareket etmesi sonucu uyumlu bir sürecin çoğunlukla olmaması nedeniyle Birlik kurumsal seviyede politik etkisini yeterince yansıtamamaktadır. Orta Asya'da Avrupa Birliği'nin uygulamaya çalıştığı politikalar ilgi çekerken başarısının sınırlı kaldığı görülmüştür. Bununla beraber Avrupa Birliği'nin Orta Asya halkları üzerinde saygı ile karşılanan olumlu bir karşılığı vardır.

Diğer taraftan Soğuk Savaş sonrası dönem ile 2023 yılı arasında küresel seviyede etkisi azalan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), eski gücüne tekrar kavuşmaya çalışan Rusya ve ekonomik olarak yükselen güç Çin'in değişen

¹ Avrupa Birliği Konseyi, *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*, 2007, <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010113%202007%20INIT>.

koşullara göre bölgede yeni stratejileri benimsediği görülmüştür. Avrupa Birliği de bu zaman sürecinde birtakım politik değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Ekonomi çerçevesinde izlenen karşılıklı politikalar gerek diğer büyük güçlerde görülen değişimler gerekse de 11 Eylül 2001 saldırıları gibi önemli olaylar karşısında Birlik tarafından görece güvenlik ve enerji alanlarına da kaydırılmıştır. Ekonomik ilişkilerle beraber analiz edilen zaman sürecinde demokrasinin gelişimi ve insan hakları yerine güvenlik ve enerji konularının da ön planda tutulduğu görülmüştür.

Makale 1991-2023 yılları arasında Orta Asya bölgesindeki büyük güç mücadelelerine rağmen Avrupa Birliği'nin kararlı ve istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü çıkar motivasyonunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Birliğin hem bölgesel aktörler hem de büyük güçlerle ekonomi ve güvenlik odağındaki stratejik ilişkileri analiz edilmektedir. Çalışma bölgesel ekonomi ve güvenlik stratejilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikası hakkında özgün katkılar sağlamayı hedeflemektedir.

Orta Asya Devletlerinin Kolektif Stratejileri ve Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası

Orta Asya bölgesindeki aktörlerin hudutlarında ve kimliksel aidiyetlerinde dağılan Sovyetler Birliği'nin etkisi halen görülebilmektedir.² Her ne kadar tarihsel süreçte Sovyetler Birliği'nin güçlü bir etkisi olsa da buna rağmen Türk devletleri kendi öz benliklerini korumayı başarmıştır. Bölge aktörlerinin ortak çıkarları konusunda çoğunlukla birlikte hareket edebilme motivasyonunun çok yüksek olduğu gözlenmiştir.

Orta Asya Türk Devletlerinin bazı karakteristik özellikleri vardır.³ Öncelikle hepsi enerji ve doğal kaynaklar bakımından zengin potansiyele sahiptir. Örneğin Kazakistan dünya petrol rezervinin %3'üne sahipken, doğalgaz rezervlerinin %4.3'ü de Türkmenistan'da yer almaktadır.⁴ Petrol ve doğalgaz kaynaklarındaki zenginlikler bölgeyi jeopolitik yönden çok değerli kılmaktadır. Diğer taraftan Orta Asya coğrafyasında yer alan aktörlerin denizle bağlantısı yoktur ve büyük küresel pazarlara da uzaktırlar. Ancak bu durum aktörlerin enerji ve ekonomi odağında geçiş ülkesi olmalarına engel değildir. Ayrıca Orta Asya bölgesindeki aktörlerin demokrasi ile yakın bağları olduğunu söylemek güçtür ve devlet idaresinde baskın bir lider etkisi vardır.

2 Tuğba Aydın, "Güvenlik ve Demokrasi Bağlamında Orta Asya ve Avrupa Birliği İlişkileri," *21. Yüzyılda Avrupa*, Ramazan İzol, Senem Atvur, ve Tolga Öztürk (eds.), (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), s. 382-384.

3 Joachim Ahrens ve Herman W. Hoen, "The Emergence of State Capitalism in Central Asia: The Absence of Normative Power Europe," *Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework*, Marek Neuman (ed.), (Cham, Switzerland: Springer, 2019), s. 83.

4 Yusuf Yazar, *Enerji Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti, 2011, s. 21-22.

Bölge aktörleri arasında özellikle Kazakistan ve Türkmenistan enerji konusunda geniş rezervlere sahiptir.⁵ Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan her ne kadar büyük enerji kaynaklarına sahip olsalar da bunların çıkarılması ve işlenmesi için büyük güçlerin teknolojisine ihtiyaç duymaktadırlar.⁶ Büyük güçlerin bölgede şekillenen politikalarında önemli bir gerekçe de Orta Asya'da teknolojik imkanlara ihtiyaç duyulmasıdır. Orta Asya coğrafyasındaki aktörler büyük güçlerin bölgedeki stratejik hamleleri üzerinden esnek ve faydacı bir politika belirleme avantajına sahiptirler. Bölge aktörleri büyük güçlerin politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmektedirler.⁷ Bu sayede Orta Asya devletleri açısından büyük güçlerin taraf oldukları Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İş Birliği Örgütü gibi uluslararası organizasyonları kendi çıkarları bağlamında değerlendirme imkânı olduğu görülmektedir. ABD ve Avrupa Birliği tarafı için NATO'nun ağırlığı hissedilirken⁸ diğer yandan ise Rusya ve Çin odağında Şangay İş Birliği Örgütü'nün baskın etkisi görülmektedir. Uluslararası örgütler de dolayısıyla büyük güçlerin Orta Asya politikalarında önemli birer stratejik araçtır.

Orta Asya coğrafyası konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle büyük güçlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Bölgede en çok hakimiyeti bulunan büyük güç Rusya'dır.⁹ Rusya'nın ardından Çin ve ABD'nin etkisi görülmektedir. Avrupa Birliği ise bu aktörlerle beraber bölgede hâkim bir güç olma mücadelesi vermektedir. Büyük güçler tarafından Soğuk Savaşın ardından ortaya çıkan yeni devletler odağında politikalar izlenmiştir. Avrupa Birliği bölge üzerindeki politikalarını çeşitli planlar çerçevesinde ikili ilişkilerle icra etmiştir. Birliğin izlediği politikalar diğer aktörlere nazaran daha fazla yumuşak güce dayanmıştır. Dolayısıyla ikili ilişkilerde bu durum daha yapıcı ve uygulanabilir bir etkileşimi sağlamıştır.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesiyle kurduğu ikili ilişkilerde Rusya'nın varlığı göz ardı edilemez. İzlenen politikalarda Rusya ile doğrudan zıtlasacak şekilde bir görüntü verilmemesine özellikle dikkat edilmektedir. Avrupa Birliği bölge ile olan ilişkilerine verdiği önemi Rusya politikasında da uygulamaktadır. Birlik Rusya ile 1994 yılında Ortaklık Antlaşması imzalamıştır. Çeçenistan'daki çatışmalar neticesinde bir süre askıda kalan antlaşma kısa bir süre sonra yine uygulanmıştır. Avrupa Birliği'nin dış politikasında muğlaklık kavramına yer yoktur ve bu bağlamda Rusya gibi önemli büyük bir güç ile ilişkilere azami seviyede dikkat edilmektedir.

5 Parag Khanna, *Yeni Dünya Düzeni Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor?*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011, s. 114.

6 Parag Khanna, a.g.e, s. 127.

7 Annette Bohr, "Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order," *International Affairs* 80, No. 3, 2004: s. 501-502.

8 Mehmet Emir, *Avrupa Birliği'nin Gelişen Libya Politikası: Göç ve Güvenlik*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023, s. 193.

9 M. Murat Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., 2011, s. 27-30.

Enerji konusu AB'nin en çok dikkate aldığı gündem maddelerinden birini teşkil etmektedir. Enerjiye bağımlılığın %70'lerde olması Birliğin bu hususta sürekli ihtiyatlı hareket etmesine neden olmuştur.¹⁰ Birlik seviyesinde enerji konusunda politik uyumun olduğu görülmektedir. Enerjiye dair 2006 yılında yayınlanan strateji belgesinde Birliğin uzun vadede enerji talebinin artacağına dikkat çekilmiştir.¹¹ Birliğin doğalgaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı bu ülkeyle olan politikaları kadar diğer aktörlerle olan ilişkilerinde de belirleyici olmaktadır. Enerji politikaları günlük yaşamın idamesi kadar Birlik seviyesinde bilhassa ekonomik gücün sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşımaktadır. Bu konuya dair Avrupa Birliği enerji ihtiyacında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için Orta Asya devletleriyle daha yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu sayede Rusya'nın enerji hamlelerine karşılık değişik seçeneklerle çözüm bulunabileceği gösterilmiştir. Diğer bir ifadeyle Avrupa Birliği'nin Orta Asya stratejisinde ticari ilişkilerin devamında güvenlik ve istikrar temelinde politikalar¹² icra edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikalarında Almanya başat bir rol oynamaktadır. 2007 yılında dönemin Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier öncülüğünde Kazakistan'a ziyaret gerçekleştirilmiş ve ikili ilişkiler bağlamında önemli bir mesafe katedilmiştir. Büyük genişlemenin ardından Avrupa Birliği için komşularıyla ve stratejik konularda vazgeçilemez aktörlerle olan ilişkilerinde istikrar ve güvenlik odağındaki politikalara daha fazla dikkat edilmiştir.

ABD'ye yönelik olarak 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırıların etkisi küresel seviyede hissedilmiştir. Avrupa Birliği'nin bu tarihten sonraki Orta Asya politikalarında güvenlik odaklı bir yaklaşım görülmüştür. ABD ile eşgüdümlü politikalar izleyen Avrupa Birliği için güvenlik unsuru ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda 2003 yılında *Avrupa Güvenlik Stratejisi* kabul edilerek yeni tehdit konuları belirlenmiştir. Birlik açısından özellikle uluslararası terör, organize suçlar ve başarısız devletlere yönelik hareket tarzına vurgu yapılmıştır.¹³ 2004 yılından itibaren icra edilen Komşuluk Politikasında bu güvenlik yaklaşımının etkili olduğu görülmüştür. Avrupa Birliği'nin 2007 yılında Orta Asya'ya yönelik olarak yayınladığı *Avrupa Birliği ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık İçin Strateji Belgesi* de istikrar ve güvenlik temelli bir yaklaşımı içermiştir.¹⁴ Strateji belgesinde barışın hâkim olduğu, ekonomik olarak güçlü ve demokratik devlet yapılarının hakimiyetine yer verilmiştir. Birliğin çıkarları açısından bölgenin Karadeniz, Hazar Denizi ve Afganistan'ı kapsayacak şe-

görsel

Akademik
Bakış

79

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

10 M. Murat Erdoğan, a.g.e., s. 23.

11 Avrupa Birliği Komisyonu, *A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*, 2006, s. 3, https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf.

12 Esra Çayhan, "The European Union's Central Asia Strategy," *Bilgi* 26, 2003: s. 12-15.

13 Mehmet Emir, "Avrupa ve Düzensiz Göç," *Avrupa 2023 Siyaset, Güvenlik, Göç, Terör ve Dış İlişkiler*, Cengiz Dinç (ed.), (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023), s. 72-73.

14 Avrupa Birliği Konseyi, *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*, s. 4-5.

kilde sahip olduğu stratejik konumu dikkat çekicidir. Bu bağlamda Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatının 2010 yılındaki toplantısını Kazakistan'da icra etmesi önemlidir. Kazakistan bölge ülkeleri arasında ekonomik yapısı bakımından da Avrupa Birliğiyle en yakın ilişkilere sahip devlettir.¹⁵ Politik ve ekonomik ilişkiler bağlamında Kazakistan öncelikli bir konumdur. Birlik tarafından Orta Asya'dan alınacak petrol ve doğalgaz vasıtasıyla Rusya'ya alternatif bir yöntem benimsenmişse de bu politika başarılı olamamıştır.¹⁶ 2019 yılındaki *AB ve Orta Asya: Daha Güçlü Bir Ortaklık İçin Yeni Fırsatlar Belgesi* ile ikili ilişkilere dair güncel konulara temas edilmiştir.¹⁷ Bu belgede önceki taahhütler ve iş birlikleri teyit edilmiş olsa da geçen zaman sürecinde önemli bir gelişme görülmemiştir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası Araçları

Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesiyle ilişkilerinin temelinde Ortaklık ve İş Birliği Antlaşmaları vardır.¹⁸ TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelere Teknik Yardım) bu antlaşmaların başında gelmektedir. Bunun yanında TRACECA (Avrupa – Kafkasya - Asya Ulaşım Koridoru) ve INOGATE (Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı Programı) antlaşmaları da önemli dönüm noktalarıdır. Avrupa Birliği'nin bölge üzerinde yürüttüğü politikalarında ulaşmak istediği birçok hedefi vardır. Başta Rusya olmak üzere büyük güçlerin bölgedeki nüfuzunu kırmak, bölgenin istikrarını sağlamak, bölge kaynaklı gelişebilecek terör etkileşimini önlemek, ekonomik olarak refaha kavuşturulmuş devletler vasıtasıyla güvenli ve devamlı bir şekilde enerji transferini sağlamayı hedeflemiştir. Politikaların uygulanmasında diğer büyük güçlere nazaran özellikle tercih edilen yumuşak güç unsuru dikkat çekmektedir.¹⁹ Yöntem olarak Avrupa Birliği bölge ülkeleriyle görüşmeler sonucunda yapılan antlaşmaları ayrı ayrı imzalamaktadır. Bu bağlamda 1995 yılında Kazakistan ve Kırgızistan, 1996 yılında Özbekistan ve 1998 yılında Türkmenistan ile Ortaklık ve İş Birliği Antlaşmaları yapılmıştır. Birliğin 2010 yılına kadarki yardımları yaklaşık iki milyar Avro'yu bulmuştur.²⁰ Sonrasında ise Avrupa Birliği'nin 2014-2020 yılları arasında Orta Asya bölgesine ekonomik yardımı bir milyar Avroya ulaşmıştır.²¹

gpr

- 15 Khanna, *Yeni Dünya Düzeni Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor?*, s. 139-151.
- 16 Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, s. 55.
- 17 Avrupa Birliği Komisyonu, *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*: Avrupa Birliği, 2019, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf.
- 18 Sarah Ciaglia, "The European Union in 2014: A Review," *Zeitschrift für Staats-und Europawissenschaften (ZSE)/Journal for Comparative Government and European Policy* 13, No. 1, 2015: s. 167.
- 19 László Vasa, "The European Union Strategy on Central Asia: Out of Game?," *Romanian Journal of European Affairs* 20, No. 2, 2020: s. 129.
- 20 Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, s. 6.
- 21 Eva Gross, *Recalibrating EU-Central Asia Relations*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2015, s. 3.

TACIS programı²² sayesinde Avrupa Birliği Orta Asya bölgesinin diğer devletlerle ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Politik ve ekonomik düzenin sağlam temeller üzerinde durması için bazı alanlara özellikle odaklanılmıştır. Ticaret, ulaştırma, enerji, üretim ve eğitim konularına bu hususta ağırlık verilmiştir.²³ Bu alanlarda gelişimin sağlanması için kurumsal yapıların inşası, izlenecek aşamaların belirlenmesi, bilgi aktarımı, teknik destek ve özel sektörün gelişimine katkı verilmesi planlanmıştır. Planın uygulama safhası için belirlenen alanlardaki işletmelere destek verilmesi, bankacılık sektörünün ve şirketlerin düzenlenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği on yıllık süre zarfında (1991-2002) bölge ülkelerine bir milyar Avro'ya yaklaşan teknik destek sağlamıştır. Bunun 366 milyon Avro'su TACIS programı kapsamında verilmiştir.²⁴ Sonuç olarak TACIS programı henüz bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin kurumsal olarak sağlam temellere oturması, ekonomik düzenlemelerin sağlanması ile eğitim ve hukuk alanlarında gelişim için önemli bir adım olmuştur.

TRACECA programı²⁵ özü itibarıyla 1993 yılında Brüksel Deklarasyonuyla başlatılan yeni bir İpek Yolu hamlesidir. TACIS-TRACECA Programına çok sayıda ülke katılmıştır. Avrupa Birliği bölgesi ile Kafkasya'dan geçerek nihai olarak Orta Asya coğrafyasına varan kara ve demiryolu ulaşım ağının kurulması hedeflenmiştir. Programın uygulanması için ayrıca MLA (Çok Tarafli Temel Antlaşma) imzalanmıştır. MLA antlaşması çerçevesinde TRACECA programının uygulanması için taraf ülkeler düzenli olarak toplantılar icra etmektedir.²⁶ TRACECA Daimi Sekreterliği Bakü'de teşkil edilirken üye ülkelerde de daimi temsilciler bulunmaktadır.²⁷ Avrupa Birliği açısından programdan beklenen sonuçlar; Orta Asya bölgesindeki kaynakların özellikle Avrupa pazarına ulaştırılmasını sağlamak, bu sayede bölge ülkeleriyle etkileşimi güçlendirmek ve TRACECA vasıtasıyla Avrupa Birliği - Orta Asya bağlantısını sağlamaktır. Programdaki en önemli amaçlardan birisi de Rusya ve İran'ın kapsam dışında bırakılmasıdır.²⁸ Bu şekilde enerjiye dair tek bir merkeze olan bağımlılığın azaltılarak kaynakların çeşitlendirilmesi öngörülmüştür.

görsel

Akademik
Bakış

81

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

22 Avrupa Birliği Komisyonu, "What is TACIS?," 1995, <https://cordis.europa.eu/article/id/4390-what-is-tacis>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

23 Alexander Frenz, "The European Commission's Tacis Programme 1991 – 2006," Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, 2007, <https://www.osce.org/files/f/documents/2/1/34459.pdf>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

24 Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, s. 47.

25 "TRACECA History," 2022, <https://traceca-org.org/en/about-traceca/history-of-traceca/>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

26 Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru," 2023, <https://traceca.uab.gov.tr/ab-tacis-traceca>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

27 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)," 2022, <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-usturma-koridoru.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

28 Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, s. 52.

TRACECA programını destekleyici mahiyette INOGATE projesi²⁹ de uygulamaya konulmuştur. INOGATE projesinde boru hatları iletimiyle enerji transferi politikası uygulanmıştır. Bu proje Avrupa Birliği'nin bölgeye sağladığı teknik destek kapsamında bir çalışmadır. Bölgede bulunan hidrokarbon yataklarındaki doğal kaynakların etkili ve güvenli bir şekilde Avrupa'ya taşınmasına yönelik geniş çaplı bir uygulamadır. INOGATE projesine yönelik olarak Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ile Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası destek sağlamıştır.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Türk Devletlerine Yönelik Ekonomi Politikası

Avrupa Birliği günümüzde dünya ekonomisinin başat aktörlerinden biridir. Ekonomik faaliyetlerin Birlik bazında icra edilmesi büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu bağlamda uluslararası ticaret görüşmelerine Avrupa Birliği kurumsal olarak iştirak etmektedir. Aynı zamanda Birlik her devlet ile ekonomik ilişkiler geliştirerek herhangi bir mal ve hizmette bağımlılık riskini en aza indirme politikasını izlemektedir. Ekonomide ihracat-ithalat döngüsünün çok büyük kısmı Birlik içinde gerçekleştirilmektedir. İhtiyaç duyulan diğer mal ve hizmetler için sırasıyla Asya, Kuzey Amerika ve Bağımsız Devletler Topluluğuyla ekonomik ilişkiler güçlendirilmiştir. Avrupa Birliği gelişmekte olan ülkelerden yapılan ithalatta mamul ve yarı mamul ürünlerine gümrük vergisi istisnası (kısmen ya da tamamen) sağlamaktadır. Uygulanan bu vergi istisnası/indirimi ile Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi yoluyla Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine de Avrupa Birliği pazarına avantajlı bir şekilde girebilme imkânı verilmektedir. Dolayısıyla Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'da Avrupa Birliği'nin uyguladığı bu ekonomi politikasından yararlanmaktadır.³⁰ Avrupa Birliği'nin Bağımsız Devletler Topluluğuyla olan ticari dengesinde enerji konusu ağırlıklı olarak yer almaktadır. Petrol ve doğal gazın Birlik bazında ithal edilen başlıca ürünler olduğu görülürken yapılan ticari faaliyete Rusya da dahildir. Avrupa Birliği ve Bağımsız Devletler Topluluğu bilhassa enerji konusunda önemli ticaret ortaklarıdır. Birliğin Orta Asya Türk Devletleri ile ekonomik ilişkilerinde dikkat edilen önemli bir kriterde terörün finansmanına yönelik mücadeleye dayanmaktadır.³¹ 2016 yılında yayınlanan *Avrupa Birliği'nin Dış ve Güvenlik Politikası için Küresel Bir Strateji Belgesi*'nde Orta Asya'da teröre yönelik iş birliğinin derinleştirileceğine değinilmiştir.³² Birlik seviyesinde terörle

Gör

Akademik
Bakış

82

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

29 "Milestones," 2023, <http://www.inogate.org/milestones?lang=en>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

30 Aydın, "Güvenlik ve Demokrasi Bağlamında Orta Asya ve Avrupa Birliği İlişkileri," s. 386-390; Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, s. 54.

31 Avrupa Komisyonu, *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*, s. 5.

32 Avrupa Birliği Konseyi, *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy* Brüksel: Avrupa Birliği Konseyi, 2016, s. 38, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_implementation_plan_st14392.en16_o.pdf.

mücadele uzmanları ile bölgedeki aktörler konuya dair sürekli iletişim halinde. Avrupa Birliği'nin bölgedeki ekonomik ilişkilerinin tekil aktör bazında değerlendirilmesi de önemlidir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya coğrafyasındaki en güçlü ekonomik bağlantısı Kazakistan ile kurulmuştur. Bağımsızlığını kazanmasından itibaren aktör ile ikili ilişkiler en üst seviyede izlenmiştir. Bu bağlamda ekonomik ilişkilerin yeri de ön plandadır. Örneğin 2010 yılında Avrupa Birliği'nin Kazakistan'a ihracatı yaklaşık yedi milyar dolarken, ithalatı yirmi milyar dolar civarındadır.³³ Birliğin Kazakistan'dan ithalatı enerji ürünleri üzerinedir. Buna karşın ihracatı ise çoğunlukla makine ve çeşitli ulaşım gereçlerini içermektedir. İkili ilişkilerde ayrıca Çelik Ürünlerine Dair Antlaşma, Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanım Antlaşması ve Nükleer Güvenlik Antlaşması da önemli yer tutmaktadır. Bununla beraber Kazakistan'daki yabancı yatırımcıların büyük çoğunluğu Avrupa Birliği kökenlidir. Yatırımcıların özellikle petrol ve doğalgaz içerikli enerji sektörüne yatırım yaptıkları görülmüştür.

Kazakistan'ın ardından Avrupa Birliği'nin bölgedeki en önemli ekonomi ortağı Özbekistan'dır. 2008 yılına kadarki ikili ilişkilerde ihracat ve ithalat dengesi Özbekistan lehineyken bu yıldan sonra Avrupa Birliği'nin ağırlığı görülmektedir. Birliğin ekonomik ilişkilerinde Özbekistan'ın önemli bir yeri vardır. Özbekistan Avrupa Birliğine maden, tekstil ve tarım ürünleri ihraç ederken, makine, kimyasal ürünler ve elektrik malzemeleri ithal etmektedir.

Avrupa Birliği'nin ekonomik ilişkiler bağlamında önem verdiği bir diğer Orta Asya ülkesi de Türkmenistan'dır. Türkmenistan ile yakın zamanda ilişkiler Avrupa Birliği-Türkmenistan Ortaklık ve İş Birliği Antlaşması çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.³⁴ Türkmenistan'ın Avrupa Birliğine en önemli ihraç maddeleri doğalgaz ve petroldür. Buna karşın Avrupa Birliğinden makine ve ulaşım araçları ithal edilmektedir. Birliğin Türkmenistan ile ekonomik ilişkilerinde enerji konusu başlıca gündemdir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya coğrafyasındaki ekonomik ilişkilerinde en az pay ise Kırgızistan'a düşmüştür. İkili ticari dengede 2010 yılında Avrupa Birliği'nin Kırgızistan'dan ithalatı 263 milyon dolarken ihracatı 277 milyon dolardır. Kırgızistan'ın Avrupa Birliği ülkelerine ihracatında petrol haricinde ham maddeler ile sanayi ürünleri öncelikliyen ithalatında ise makine, kimyasallar ve ulaşım gereçleri ön plandadır. Geleceğe dair Kırgızistan'ın Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkilerinde çok büyük bir potansiyeli vardır.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Türk Devletleriyle 2019 yılından beri ekonomik ilişkileri; ekonomik reformların geliştirilmesi, devamlı kalkınma modelinin uygulanması, rekabetçi özel sektörün teşviki, hükümetlerin iş dünyası

gys

Akademik
Bakış
83
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

33 Erdoğan, *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, s. 57.

34 Avrupa Parlamentosu, *AB-Türkmenistan Ortaklık ve İş Birliği Antlaşması*, 2019, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0146_EN.pdf.

ve uluslararası kuruluşlarla daha etkili diyalogu, mali disiplinin sağlanması ve borç yönetimine dikkat edilmesi ile çevre, tarım, enerji ve su alanındaki yoğun çalışmanın sürdürülmesi konularına dayanmaktadır. Birliğin Orta Asya'daki stratejilerine karşılık diğer büyük güçlerinde bölgede izlediği önemli politik yaklaşımlar vardır.

Orta Asya'daki Diğer Büyük Güçler ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Stratejik Analizi

Avrupa Birliği ve diğer büyük güçlerin Orta Asya coğrafyasındaki çıkarları farklılık göstermektedir.³⁵ Rusya açısından kendi yakın coğrafyasını kontrol altında tutabilme hususu önemli görülürken ABD ise özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından küresel teröre karşı mücadele odağında bölgeye bakış açısını şekillendirmiştir. Avrupa Birliği ve Çin tarafından hem bölgenin yönetim sistemine biçim verme hem de enerji kaynaklarından azami derecede yararlanma politikası izlenmektedir. Rusya bölgeye silah satışı yaparken bunun yanında enerji politikasını kendi yönelimlerine göre belirlemeye çalışmaktadır. ABD ise Orta Asya coğrafyası ve çevresini bu bölgede bulunan aktörlerde kuracağı askeri üslerle kontrol altında tutma çabasıdadır.³⁶ Çin'in uyguladığı politikaların temelinde ekonomik olarak bölgenin hakimiyetini ele geçirme ve burada yer alan devletleri kendisine bağımlı kılma stratejisi ağırlık kazanmıştır. Çin bunun yanı sıra Rusya ile birlikte bölge devletleri üzerinde Şangay İş Birliği Örgütü ile etkili bir politika izlemektedir. Avrupa Birliği açısından ise Orta Asya'da yer alan Türk Devletlerinin demokratik bir yapıya kavuşturulması ve bununla beraber ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi planlanmıştır. Birliğin enerji transfer güvenliğini sağlayarak bu sayede enerji ihtiyacını karşılama ve Rusya'ya bağımlılığını azaltma stratejisi de ikili ilişkilerde önemli görülmüştür.

Büyük güçler kendi varlıklarına yönelebilecek çok güçlü tehdit/tehlikeler karşısında tereddüt etmeden saldırgan bir politikayı benimsemekten kaçınmayacaklardır.³⁷ Orta Asya bölgesini kendi hakimiyet sahasının doğal bir parçası sayan Rusya için bu yaklaşım özellikle geçerlidir. Bölgede şekillenecek politikalara dair belirleyici bir konumda olmayı vazgeçilemez bir öncelik olarak gören Rusya diğer büyük güçlerin hakimiyet çabaları karşısında Ukrayna'da olduğu gibi gerekirse açıkça sert gücünü göstermekten çekinmeyecektir. Bunun yanında Kuşak ve Yol İnisiyatifi projesini ekonomik çıkarları için vazgeçilmez gören Çin de bu girişimini yok etmeye yönelik adımlar atılırsa sert gücünü göstermekten imtina etmeyecektir. Avrupa Birliği bağlamında ise bölge hakimiyeti esaslı bir politika izlenmediğinden dolayı³⁸ diğer büyük

35 Khanna, *Yeni Dünya Düzeni Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor?*, s. 116-119.

36 I Khanna, a.g.e., s. 151.

37 Tim Marshall, *Coğrafya Mahkumları*, İstanbul: Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018, s. 31.

38 Emilian Kavalski, "Whom to Follow? Central Asia between the EU and China," *China*

güçlerle sertlik içeren yaklaşımlar odağında karşı karşıya kalınma riski çok azdır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin ekonomi, enerji ve güvenlik yönlü politikaları daha esnek bir hareket alanı sağlamaktadır. Geniş bir bakış açısıyla büyük güçler arasında Orta Asya bölgesinde beş farklı alanda stratejik bir çekişme olduğu görülmektedir. Bu alanlar enerji, güvenlik, demokrasinin inşası ve insan haklarının uygulanması, iklim değişikliği ve ticaret konularını kapsamaktadır.³⁹ Büyük güçler arasındaki stratejik çekişmeler gerek tekil aktör olarak gerekse de müttefiklik ilişkisi çerçevesinde devam etmektedir.

Orta Asya coğrafyasında dengeler uluslararası olaylara karşı çok hassastır. Uluslararası olayların etkisi bölgenin merkezi konumu nedeniyle hemen hissedilmektedir. Çin'in ekonomik olarak yükselişi, Rusya'nın Ukrayna ile savaşı ve bunun yanında Batı dünyasıyla ilişkileri, ABD'nin küresel seviyede izlediği politikaların etkisi bölgedeki büyük güçler arasındaki mücadeleye doğrudan yansımaktadır. Bu bağlamda Orta Asya'da Rusya, Çin, ABD ve Avrupa Birliği'nin icra ettiği politikalar dikkat çekicidir. Bölge üzerinde Rusya'nın politik hakimiyet isteği güçlüyken, Çin ise ekonomik olarak azami yarar sağlamaya çalışmaktadır.

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından beri bölge üzerindeki hakimiyetini istikrarlı bir şekilde korumuştur. Bu bağlamda 1991 yılı sonunda Bağımsız Devletler Topluluğunu kurarak izleyeceği politikalara kurumsal bir kimlik kazandırmıştır. Bunun yanında 2002 yılında teşkil edilen Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ile politik hamlelerini askeri iş birliği boyutuna da taşımıştır.⁴⁰ 2014 yılında kurulan Avrasya Ekonomik Birliği ile bölgede politik ve askeri hususlarda sağlanan iş birliği ekonomik alana da yayılmıştır. 2022 yılı ekim ayında icra edilen Orta Asya-Rusya toplantısı ise ilişkilerin sürekli dinamik bir şekilde kalması için çok önemli bir adım olmuştur.⁴¹

Orta Asya bölgesindeki aktörlerle ilişkilerini her zaman canlı tutan bir diğer aktörde Çin'dir. Bölge devletlerinin bağımsızlığını kazandığından beri yakın ilişkiler geliştiren Çin, Şangay İş Birliği Örgütü'nün de kurucularındandır. Yapılan iş birliği antlaşmalarıyla Orta Asya coğrafyasındaki hayati çıkarlarını korumayı sürdüren Çin için bölgenin değeri paha biçilemezdir. Orta Asya bölgesi Çin'in politik, ekonomik ve askeri çıkarları için öncelikli bir konumdadır.

Çin ekonomik olarak güçlendikçe Orta Asya bölgesinde daha aktif bir politika izlemektedir. Aktörün bu gelişimi doğal olarak Rusya'nın bölge hakimiyetine tehdit oluştururken Avrupa Birliği'nin de ekonomik ve enerji stratejisine

Report 43, No. 1, 2007: s. 46-47.

39 Alex Gupta, *Central Asia: Five Key Issues*, American Security Project, 2014, s. 4-8.

40 Khanna, *Yeni Dünya Düzeni Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor?*, s. 119.

41 Albina Muratbekova, "Central Asia's Foreign Policy in 2022: Highlights," Eurasian Research Institute, 2022, <https://www.eurasian-research.org/publication/central-asias-foreign-policy-in-2022-highlights/>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.

karşı bir yaklaşımı içermektedir.⁴² Çin'in gelişimi bütün dengeleri değiştirme potansiyeline sahip olduğu gibi ekonomik çıkarları açısından Orta Asya bölgesindeki etkinliği çok önemlidir.

Aktörün Kuşak ve Yol İnisiyatifi güzergahındaki bütün ülkelere avantaj sağlasa da Orta Asya devletlerine daha fazla fayda sağlayacağı öngörülmektedir.⁴³ Avrupa Birliği açısından da olumlu birtakım sonuçlarına rağmen bu projenin asıl kazananı Çin'dir. Aktörün ekonomik çıkarları bağlamında bu proje çok ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır.

Çin, Kuşak ve Yol İnisiyatifi projesiyle Orta Asya bölgesine milyarlarca dolar yatırım yapmış olmasına rağmen halen Rusya ve ABD'nin önemli bir ağırlığı vardır.⁴⁴ Avrupa Birliği'nin ekonomik ve enerji çıkarları bağlamında ilişkileri ABD ve Rusya'ya nazaran Çin ile daha yakındır. Avrupa Birliği ile Çin arasında bölgeye stratejik yaklaşım yönüyle bu konularda daha uzlaşılabilir bir alan vardır. İkili ilişkilerin güvenlik boyutunda ise farklılıkların daha fazla olduğu görülmektedir.⁴⁵

Çin ekonomik gücüyle Orta Asya'da hâkim olmaya çalışırken müttefiki Rusya ise askeri ve güvenlik boyutunun daha ağırlıklı olduğu bir politikayı benimsemiştir.⁴⁶ Aktörün bölgedeki Rusya'ya dair esas kaygısı ekonomik çıkarlarına yöneliktir. Rusya'nın jeopolitik hakimiyet konusunda ABD ile çekişmesi Çin açısından bölgedeki önemli bir sorunun Rusya tarafından üstlenilmesi olarak algılanmıştır.⁴⁷ Çin ekonomik araçlarla Orta Asya'daki çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflerken bu bağlamda bölgedeki devletlerle güçlü diyaloglar geliştirmiştir.

Orta Asya coğrafyasındaki devletlerle 18-19 Mayıs 2023 tarihlerinde Çin-Orta Asya Devlet Başkanları Zirvesi (C+C5) düzenlenmiştir. Bu şekilde ilk defa icra edilen organizasyona Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ev sahipliği yapmıştır. Aktör açısından özellikle Rusya'nın Ukrayna ile savaşta olmasının verdiği fırsatla bölgede daha etkin bir rol oynayabilme ihtimali doğmuştur. Dolayısıyla politik ve ekonomik çıkarların gerçekleştirilmesi için elverişli koşullar oluşmuştur. Aynı zamanda bölgede ABD'nin belirleyici hakimiyetine karşı Çin'in karşı hamleleri de önem kazanmıştır.

Orta Asya devletleri açısından büyük güçlerle ilişkilerine dair en çok dikkat

- 42 Thomas Eder, *China's March West: Emergence in Central Asia and Afghanistan*: Federal Academy for Security Policy, 2018, s. 1.
- 43 Alicia Garcia Herrero ve Jianwei Xu, "China's Belt and Road Initiative: Can Europe Expect Trade Gains?," *China & World Economy* 25, No. 6, 2017: s. 84.
- 44 Zhang Hongzhou, *External Power Presence in Central Asia*, S. Rajaratnam School of International Studies., 2015.
- 45 Benjamin Barton, "The Belt-and-Road Initiative as A Paradigm Change for European Union-China Security Cooperation? The Case of Central Asia," *Asia Europe Journal* 19, 2021: s. 404-406.
- 46 Paul Stronski ve Nicole Ng, *Central Asia*, Carnegie Endowment for International Peace, 2018, s. 10.
- 47 Paul Stronski ve Nicole Ng, a.g.m., s. 16.

edilen görüşmeler ABD ile gerçekleştirilenlerdir. ABD'nin küresel seviyede söz sahibi olması, doların rezerv para olarak değeri, uluslararası örgütler üzerindeki denetimi ve müttefiklik ilişkileri nedeniyle özellikle dikkate alınan aktördür.

Orta Asya'nın ABD açısından coğrafi önemi Çin'e komşu olmasının yanı sıra İran ve Afganistan'ın etrafını saran stratejik belirleyiciliğinden kaynaklanmaktadır.⁴⁸ Bağımsızlıklarının ardından Orta Asya devletlerinin desteklenmesi için ABD Kongresi tarafından 1992 yılında "Özgürlüğün Desteklenmesi Kanunu" kabul edilmiştir. Ekonomik olarak ilişkilerin güçlendirilmesi için de 1999 yılında "İpekyolu Stratejisi Kanunu" Kongre'den geçirilmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Afganistan'a müdahale eden ABD bunun yanı sıra Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri gücünü konuşturmuştur. Aktörün 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan ve Irak harekatlarını düzenlemesi Orta Asya bölgesindeki Rus hakimiyetinin güçlenmesine yönelik olarak elverişli bir zaman sağlamıştır.⁴⁹

Orta Asya coğrafyasındaki aktörler ile ABD arasında 29 Eylül 2023 tarihinde New York'ta gerçekleştirilen ABD - Orta Asya Devlet Başkanları Zirvesi ilk olması açısından çok değerli bir gelişmedir. ABD Başkanı Joe Biden'ın ev sahipliğini yaptığı zirveye Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan katılmıştır. Toplantı güvenlik, enerji ve ekonomik ilişkiler odağında gelişmiştir. ABD açısından çok önem verilen bölgeye dair Devlet Başkanları ile ayrıntılı olarak istişarede bulunulmuştur. Daha öncesinde Dışişleri Bakanları seviyesinde izlenen ikili ilişkiler yeni ve en üst seviyeden (C5+1) izlenmeye başlamıştır. Yapılan görüşmelerde bölgenin ekonomik kalkınmasına ABD'nin destek vermesi ve yatırımların sürmesine ek olarak güvenlik konusunda terörle mücadele, siber güvenliğin sağlanması, düzensiz göçün önlenmesi ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede iş birliği hususlarına da vurgu yapılmıştır. Bir ilk olması nedeniyle önemli bir dönüm noktası olan istişarelerin derinleştirilerek devam etmesi kararlaştırılmıştır. ABD dış politikasında Orta Asya coğrafyası ve bölgedeki aktörlere yönelik olarak daha yakın politikaların izleneceği öngörülmektedir.

Avrupa Birliği'nin uyguladığı Orta Asya stratejisi müttefiki ABD tarafından Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifiyle mücadele bağlamında yeterli görülmemektedir.⁵⁰ Ancak müttefiklik ilişkisinin her alanda tam bir uyum göstermesi de beklenemez. Çıkarların farklılık gösterdiği alanlarda tezatlık teşkil edilmeden de politikaların icrası uluslararası ilişkilerin doğasında vardır. Orta Asya

48 Fikret Birdişli, *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 299.

49 Fikret Birdişli, a.g.e., s. 300.

50 Emil Kirchner, Thomas Christiansen, ve See Seng Tan, "The European Union's Security Relations with Asian Partners," *The European Union's Security Relations with Asian Partners*, Emil Kirchner, Thomas Christiansen, ve See Seng Tan (eds.), (Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2021), s. 14.

bölgesi bu bağlamda ABD'nin hakimiyet kurma politikasıyla Avrupa Birliği'nin ekonomik ve enerji çıkarları odaklı yaklaşımı birbiriyle tam bir uyum göstermez. Bu durum göreceli olarak müttefiklik ilişkisini bölgesel bazda daha hassas kılmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesindeki aktörlerle ilişkilerinin, diğer büyük güçlerin stratejileriyle kıyaslandığında, temel farkının hakimiyet kurma yerine öncelikle kendi güvenliğini tesis etme ilkesine dayandığı görülmüştür.⁵¹ Rusya, Çin ve ABD açısından ise hem bölge genelinde hem de bölgedeki aktörler üzerinde münferit olarak hakimiyet sağlanmasına yönelik politikalar izlenmektedir. Doğrudan hakimiyet kurmaya yönelik olmayan Avrupa Birliği'nin bu girişimi bölgedeki aktörler üzerinde daha yakın ve olumlu izlenimler bırakmaktadır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin bölgedeki algısı olumlu ve yapıcıdır.

Genel olarak Avrupa Birliği'nin Orta Asya ile ilişkilerinde dört önemli yaklaşımı vardır. Bunlar Orta Asya'nın kalkınmasına yardım edilmesi, bölgede insan hakları ve demokrasinin etkili bir şekilde uygulanması, bölgenin daimî olarak güvenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulması ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarından etkili bir şekilde yararlanılabilmesini içermektedir. Birliğin odağındaki esas konular ekonomi ve enerji temellidir. Avrupa Birliği'nin diğer büyük güçlere kıyasla Orta Asya coğrafyasından beklentilerinde farklılıklar vardır.⁵² Rusya ve Çin'in bölgedeki çıkar politikaları uzun vadeli içerirken Avrupa Birliği'nin çıkarları daha kısa vadeli kapsamaktadır. Rusya'nın bölge güvenliğine yaklaşımı çok güçlüyken Çin'in ve Avrupa Birliği'nin bu konuya yaklaşımı orta seviyededir. Orta Asya bölgesinin kalkınması Rusya tarafından asıl odak noktası değilken Çin ve Avrupa Birliği tarafından bölgenin ekonomik olarak gelişmişliği önemli bir politik yaklaşımdır. Birliğin uyguladığı stratejileri çerçevesinde Orta Asya'nın gelişmesi güvenliğin yanında ekonomi ve enerji çıkarlarına da uygundur. Bu nedenle aktörün Rusya ve Çin'den farklı olarak uzun vadeli çıkar politikası izleme yükümlülüğü yoktur. Nihayetinde kısa vadeli ve sonuç alıcı politik hamleler Birliğin Orta Asya stratejileri açısından uygun görülürken bu bağlamda ABD ile müttefiklik ilişkisi içinde kalınmış ve karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ortak hareket edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Gelişen Orta Asya Politikası

Avrupa Birliği'nin 2007 yılındaki Orta Asya Strateji Belgesi ikili ilişkilerde yeni yaklaşımları içermiştir.⁵³ Yeni dönemin sorunlarını çözmek için demokrasinin gerek araçsallaştırılması gerekse de bağımsızlığını kazanan dev-

51 Aydın, "Güvenlik ve Demokrasi Bağlamında Orta Asya ve Avrupa Birliği İlişkileri," s. 380.

52 Sébastien Peyrouse, Jos Boonstra, ve Marlène Laruelle, *Security and Development Approaches to Central Asia: The EU Compared to China and Russia*, 2012, s. 15-19, https://www.files.ethz.ch/isn/143266/WP11_Security_development_approaches_Central_Asia.pdf.

53 Katharina Hoffmann, "The EU in Central Asia: Successful Good Governance Promotion?," *Third World Quarterly* 31, No. 1, 2010: s. 87, 100-102.

letlere yerleştirilmesi önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Birliğin Orta Asya aktörleriyle etkileşiminde demokrasinin geliştirilmesi hedefi ve bu çerçevede ikili ilişkilerin sürdürülmesi olumlu bir yaklaşımdır. Ancak bölgenin geçmişinden kaynaklı köklü tarihsel ve kültürel yapısı bu politika-
nın uygulanabilirliğini mümkün kılmamıştır. Lider kültürünün çok önem-
sendiği bir düzende politikaların icrası da ancak buna uygun bir şekilde icra
edilebilmiştir. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış Orta Asya devletleri geleceğe
dair istenen sağlam düzeni lider modelli bir yapı etrafında kurmayı tercih
etmişlerdir. Avrupa Birliği ve diğer büyük güçlerin bölgedeki ikili ilişkilerin-
de dolayısıyla liderlerin etkisi çok fazladır. Bu nedenle politikaların icrasına
dair temel muhatabın genellikle devlet başkanları olduğu görülmüştür. Orta
Asya'da yer alan devletlerin baskın lider odaklı yönetim şekli Avrupa Bir-
liği'nin politik başarısını kısmen riskli kılmaktadır. Orta Asya Türk Devlet
Başkanları buna rağmen Avrupa Birliği ile ikili ilişkileri sıcak karşılamakta-
dır. Birlik her ne kadar istikrarlı bir ekonomi ve enerji ilişkisi için demokrasi
değerlerini öncelikli ilke olarak⁵⁴ öne sürse de bunun gerçekleşme imkanının
çok kısıtlı olduğunu görmektedir. Diğer bir ifadeyle Avrupa Birliği'nin Orta
Asya coğrafyasında özellikle demokrasi ile ilgili hedeflerine ulaşabilmesi için
zamana ihtiyacı vardır.⁵⁵ Bölgedeki diğer büyük güçlerin stratejik eylemleri
dikkate alındığında Birliğin beklentileri ekonomi ve enerji odağında⁵⁶ şekil-
lenmektedir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya'da uyguladığı yumuşak gücüyle ekonomik ve
enerji alanında etkili olmaya çalışma çabaları diğer büyük güçler açısından
çok riskli görünmemektedir.⁵⁷ Bu durum aktörün hedeflerine ulaşması
yönüyle büyük avantajlar sağlamaktadır. Orta Asya coğrafyasında büyük
güçler arasında tamamen baskın bir aktörün olmaması Avrupa Birliği açısın-
dan çıkarlarını gerçekleştirmesi için elverişli bir alan sağlamaktadır.⁵⁸ Birlik,
Orta Asya coğrafyasında kendisi gibi stratejik çıkarlarını gerçekleştirmeye
çalışan diğer büyük güçlerle etkili bir şekilde politik iletişim sağlamaktadır.⁵⁹
Bu strateji çerçevesinde hiçbir aktör değerlendirme dışı bırakılmamaktadır.
Ayrıca aktörün Orta Asya politikası icrasında uluslararası örgütler de göz
ardı edilmemektedir. Birleşmiş Milletler, NATO ve AGİT gibi uluslararası

görsel

Akademik
Bakış

89

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 54 Henrik Larsen, "The EU: A Global Military Actor?," *Cooperation and Conflict* 37, No. 3, 2002: s. 286.
- 55 Jos Boonstra, "The European Union's Central Asia Strategy," *IL Politico*, No. 3, 2016: s. 120-121; Esra Hatipoğlu, "Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (mu?)," *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 3, No. 5, 2008: s. 22; Georgiy Voloshin, *The European Union's Normative Power in Central Asia: Promoting Values and Defending Interests*, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s. 42.
- 56 Voloshin, *The European Union's Normative Power in Central Asia: Promoting Values and Defending Interests*, s. 16.
- 57 Stefan Meister, "Russia and the EU in Central Asia—Geopolitics or Partnership?," *Geopolitics, History, and International Relations* 1, No. 1, 2009: s. 164-170.
- 58 Luba von Hauff, "Towards A New Quality of Cooperation? The EU, China, and Central Asian Security in A Multipolar aAge," *Asia Europe Journal* 17, 2019: s. 207-208.
- 59 Kamen Velichkov, "EU Policy in Central Asia," *Politeja* 4, No. 73, 2021: s. 48-49.

örgütler vasıtasıyla da bölgede etkili politikalar izlenmektedir.⁶⁰

Avrupa Birliği'nin Orta Asya ilişkilerinde istikrar ve güvenlik çok önemlidir. Ukrayna-Rusya Savaşı ve küresel pandemi gibi nedenlerden dolayı daralan Birlik ekonomisinin olumsuz sonuçları Orta Asya bölgesiyle etkileşimine de yansımıştır.⁶¹ Karşılıklı ilişkilerdeki istikrar ve güvenlik beklentisi yakın zamanda çift yönlü bir hale gelmiştir. Dolayısıyla Avrupa Birliği ve Orta Asya aktörleri arasında güvenlik önemli bir konudur. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Birliğin Orta Asya ile ilişkilerinde ekonomi, enerji ve bölgesel güvenliğin yanında yeni konularda önem kazanmıştır. Bu bağlamda terörle mücadele, siber güvenlik ve organize suçlarla mücadele de yeni dönemde ikili ilişkilerin önemli konuları olmuştur.⁶² Avrupa Birliği Orta Asya Türk Devletlerine hudut yönetimi (BOMCA) kapsamında beş milyon Avroluk destek sağlamıştır.⁶³ Aktör ve Orta Asya devletleri arasında politik, ekonomik, güvenlik ve enerji alanlarında iş birliği açısından 2008 yılında düzenlenen Avrupa Birliği - Orta Asya Forumu önemli bir dönüm noktasıdır. İkili ilişkilerin geliştirilmesi, terörle ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele edilmesi, enerji konusunda karşılıklı çıkarların gerçekleştirilmesi ve iletişim kanallarının sürekli açık tutulması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ortak iradenin sürmesi konusundaki kararlılık da vurgulanmıştır.⁶⁴ 2016 ve 2019 yıllarındaki Birlik Strateji Belgelerinde karşılıklı ilişkilerin sürdürülebilirliğine dair kararlılık gösterilmiştir.

Avrupa Birliği ve Orta Asya Devletleri arasında başlayan ikili ilişkilerin 30. yıldönümünde 2022 yılında Kazakistan'da toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda 2019 yılı haziran ayındaki mutabakata⁶⁵ değinilerek karşılıklı köprülerin kurulması ve ilişkilerin güçlendirilmesine vurgu yapılmıştır. Karşılıklı ilişkilerde aşama kaydetme potansiyelinin olduğu ve bu bağlamda terörle mücadele, insan kaçakçılığı, siber güvenlik ve çevresel sorunlara yönelik diyalogun geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.

Orta Asya Devlet Başkanları ve Avrupa Birliği Konsey Başkanı 2 Haziran 2023 tarihindeki toplantıda bir araya gelmiştir. Toplantıda Orta Asya devletleri ile Avrupa Birliği arasındaki ikili ilişkiler değerlendirilerek uluslararası olaylar hakkında istişarede bulunulmuştur. Aktör ile Orta Asya devletleri arasındaki görüşmelerde (AB – Orta Asya Ekonomik Forumu, Sivil Toplum

60 Enayatollah Yazdani, "The European Union and Central Asia," *International Studies* 45, No. 3, 2008: s. 253-254.

61 Indira Chand, "Avrupa ve Orta Asya Bölgesinde Ekonomik Faaliyet İyileşiyor Ancak Büyüme Halen Pandemi Öncesi Seviyelerin Gerisinde," Dünya Bankası, 2023, <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2023/10/05/economic-activity-in-europe-and-central-asia-improves-but-growth-lags-pre-pandemic-levels>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

62 Kirchner, Christiansen, ve Tan, "The European Union's Security Relations with Asian Partners," s. 10.

63 Gross, *Recalibrating EU-Central Asia Relations*, s. 4.

64 Birdişli, *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*, s. 302-303.

65 Vasa, "The European Union Strategy on Central Asia: Out of Game?," s. 120.

Forumu, AB-Orta Asya Çevre ve Su Kaynakları Yüksek Düzeyli Konferansı, AB – Orta Asya İlişkileri Konferansı ve AB-Orta Asya Bakanlar Toplantısı) alınan kararlara uyulmasına dair vurgu yapılmıştır. İstikrar ve güvenliğin karşılıklı ilişkilerdeki önemine dikkat çekilirken gelecekte izlenecek ortak politikalara dair yol haritasında Avrupa Birliği Konsey Başkanından çeşitli sorumlulukları üstlenmesi istenmiştir. Bu bağlamda karşılıklı sosyal ve ekonomik kalkınmanın güçlendirilmesi için ticaret ve yatırım ilişkilerinin genişletilmesi, çevresel sorunlara dair daha etkili politikaların izlenmesi, kültür ve turizm alanlarındaki etkileşimin artırılması konularında mutabık kalınmıştır.⁶⁶ Avrupa Birliği Konsey Başkanı Charles Michel yaptığı resmi duyuruda toplantının Avrupa Birliği-Orta Asya İş Birliği ile bölgesel konular ve uluslararası sorunlar çerçevesinde geliştiğini belirtmiştir. Michel, ortaklık çalışmalarının karşılıklı güven çerçevesinde öngörülebilir olarak devam ettiğini, Orta Asya'daki toplam yatırımın %40'ından fazlasının Birlik tarafından yapıldığını, Orta Asya'da Sürdürülebilir Enerji Bağlantısına AB Desteği (SECCA) adlı yeni bir programın hayata geçirildiğini duyurmuştur.⁶⁷

Orta Asya Türk Devletleri açısından 2023 yılı çok önemli bir yere sahiptir. Bağımsızlıklarının ardından sürekli güç kapasitelerini arttıran Türk Devletleri büyük güçlerin daha fazla dikkatini çekmiştir.⁶⁸ Geçmişten gelen yoğun çabalar karşılık bulmuş ve bu sayede küresel seviyede çok önemli aktörlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Türk Devletler Teşkilatının toplantıları daha fazla dikkat çekmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği, Çin (C+C5) ve ABD (C5+1) ile gerçekleştirilen toplantılar Orta Asya Türk Devletlerinin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede Avrupa Birliği'nin Küresel Geçit projesi diğer büyük güçlere karşı bölgeye dair yeni ve özgün bir girişimdir.⁶⁹ Yeni girişim ile enerji, lojistik, altyapı desteği, dijital dönüşüm ve ulaşım gibi önemli konularda büyük bir adım atılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönem ile 2023 yılı arasında uluslararası politikada büyük güç değişimleri yaşanmıştır. Bu değişimler doğal olarak Avrupa Birliği'nin bölgesel ve küresel stratejilerini de etkilemiştir. Bu bakış açısından hareketle gelecek zaman sürecinde Avrupa Birliği'nin Türk Devletler Teşkilatına yönelik olarak

görsel

- 66 Avrupa Birliği Konseyi, "Joint Press Communiqué by Heads of State of Central Asia and the President of the European Council," Avrupa Birliği Konseyi, 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/02/press-communicue-by-heads-of-state-of-central-asia-and-the-president-of-the-european-council/>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.
- 67 Avrupa Birliği Konseyi, "Remarks by President Charles Michel after the Central Asia Leaders' Meeting," Avrupa Birliği Konseyi, 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/02/remarks-by-president-charles-michel-after-the-central-asia-leaders-meeting/>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.
- 68 Eurasian Research Institute, "Asya Avrupa No:82," Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2023, <https://www.eurasian-research.org/publication/asya-avrupa-no-82/?lang=tr>, Erişim Tarihi: 30.01.2024.
- 69 Avrupa Komisyonu, "Global Gateway in the Middle East, Asia and the Pacific," Avrupa Komisyonu, 2023, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/global-gateway/initiatives-region/initiatives-middle-east-asia-and-pacific_en, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

daha yakın politikalar izleyeceği ve bu bağlamda iş birliğini güçlendireceği değerlendirilmektedir.

Sonuç

Avrupa Birliği ve Orta Asya bölgesindeki devletlerin ikili ilişkilerinde Soğuk Savaşın bitişi önemli bir dönüm noktasıdır. Avrupa Birliği yeni düzene uygun olarak süreklilik içeren düzenlemelere başlamıştır. Orta Asya coğrafyasının bağımsızlıklarını ilan etmiş aktörleri ise istikrarlı ve güvenli bir şekilde varlıklarını sürdürmeye başlamıştır. Bu yeni düzen doğal olarak bütün aktörleri etkilemiştir. Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesine dair ilk politikaları bu bölgede yer alan yeni devletlere teknik destek sağlamak olmuştur. Özellikle Birlik değerleri üzerinden yumuşak güç unsurlarıyla izlenen politikalar daha yapıcı bir karşılık bulmuştur. Aynı anda diğer büyük güçlerinde bölgedeki politikaları ikili ilişkilerde dikkate alınması gereken çok çeşitli faktörlerin olduğunu göstermiştir. Rusya'nın bölgedeki etkisi diğer aktörlerden daha önceliklidir. Çin ise yeni düzende çok daha etkin bir güç olmak için Orta Asya'ya yönelik daha yakın politikalar izlemiştir. Soğuk Savaşın ardından küresel seviyede hegemon güç olan ABD'nin de bölge üzerinde izlediği politikalarını daha sıkı bir şekilde icra ettiği ve bu sayede alan hakimiyetini rakip güçlere bırakmak istemediği gözlenmiştir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesindeki aktörlerle ilişkileri zaman ve olay bazında değişiklikler göstermiştir. 1990'lı yılların başında Irak Savaşı, Balkanlar'da Yugoslavya'nın dağılması gibi önemli olaylara verilen reaksiyonlar doğal olarak Avrupa Birliği - Orta Asya ilişkilerini de etkilemiştir. Bu dönemde yeni dünya düzenine uygun olarak aktör bir taraftan kendi bütünleşme sürecine ivme kazandırırken diğer taraftan da Orta Asya'da yeni kurulan devletlere kendi sahip olduğu değerleri ölçüsünde teknik destek sağlamaya yönelmiştir. Yeni bin yılın başlangıcında 11 Eylül 2001 saldırıları ise ilişkileri köklü bir şekilde değiştirmiştir. Birliğin değerleri ölçüsünde izlenen ikili ilişkiler uluslararası güvenlik ve terörle mücadele kapsamında sürdürülmüştür. Dolayısıyla Orta Asya bölgesindeki aktörlerle ilişkilerde terörle mücadelenin beklenen seviyede yerine getirilmesi sağlanan yardımlar için ön koşul olma-ya başlamıştır.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya ile ilişkileri Soğuk Savaş sonrasında bölgedeki devletlerin bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber yeni bir boyut kazanmıştır. Diğer büyük güçlerin de Orta Asya coğrafyasındaki önemli çıkarları Avrupa Birliği bağlamında mücadelenin zorluk derecesini artırmıştır. Aktörün bölgedeki en önemli politik hamlesi 2007 yılındaki Avrupa Birliği - Orta Asya Yeni Ortaklık Strateji belgesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu politika 2016 ve 2019 yıllarındaki Stratejik Plan Belgeleriyle de sürdürülmüştür. Yakın zaman odağında 2022 ve 2023 yılında yapılan üst düzey görüşmelerde ise karşılıklı ilişkiler güçlendirilmiştir. Avrupa Birliği hem bölgesel bazda hem

Görüş

Akademik
Bakış

92

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

de bölgedeki devletlerle olan ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Birliğin değerleri vasıtasıyla yürüttüğü ikili ilişkiler yumuşak güç unsuru sayesinde yapıcı bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği'nin Orta Asya stratejisi bölgenin istikrarlı ve güvenli olmasına, ekonomik olarak gelişmesine ve bu durum vasıtasıyla karşılıklı etkileşimin güçlendirilmesine ve son olarak da kurumsal çıkar temelini oluşturan enerjinin güvenli bir şekilde Avrupa Birliği coğrafyasına ulaştırılmasına dayanmıştır. Gelecekte uluslararası olaylar çerçevesinde değişen güç mücadelelerine rağmen sürekli aşama kaydeden ve bu sayede kararlılıkla güçlenen Avrupa Birliği – Orta Asya ilişkilerinin başa- rıya ulaşacağı değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

AHRENS, Joachim, Herman W. Hoen. "The Emergence of State Capitalism in Central Asia: The Absence of Normative Power Europe." *Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework*, Marek Neuman (ed.), p. 81-98. Cham, Switzerland: Springer, 2019.

AYDIN, Tuğba. "Güvenlik ve Demokrasi Bağlamında Orta Asya ve Avrupa Birliği İlişkileri." *21. Yüzyılda Avrupa*, Ramazan İzol, Senem Atvur ve Tolga Öztürk (eds.). s. 379-394. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

BAKANLIĞI, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri. «Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (Traceca).» 2022, <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

BAKANLIĞI, Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı. «Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru.» 2023, <https://traceca.uab.gov.tr/ab-tacis-traceca>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

BARTON, Benjamin. (2021). The Belt-and-Road Initiative as a Paradigm Change for European Union-China Security Cooperation? The Case of Central Asia. *Asia Europe Journal*, 19, p. 391-409.

BİRDİŞLİ, Fikret. *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

BOHR, Annette. (2004). Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order. *International Affairs*, 80, No. 3, p. 485-502.

BOONSTRA, Jos. (2016). The European Union's Central Asia Strategy. *IL Politico*, No. 3, p.120-135.

CHAND, Indira. "Avrupa ve Orta Asya Bölgesinde Ekonomik Faaliyet İyileşiyor Ancak Büyüme Halen Pandemi Öncesi Seviyelerin Gerisinde." Dünya Bankası, 2023, <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2023/10/05/economic-activity-in-europe-and-central-asia-improves-but-growth-lags-pre-pandemic-levels>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

CIAGLIA, Sarah. (2015). The European Union in 2014: A Review. *Zeitschrift für Staats-und Europawissenschaften (ZSE)/Journal for Comparative Government and European Policy*, 13, No. 1, p. 152-176.

ÇAYHAN, Esra. (2003). The European Union's Central Asia Strategy. *Bilig*, No:26, p. 11-43.

EDER, Thomas. (2018). *China's March West: Emergence in Central Asia and Afghanistan*. Federal Academy for Security Policy, p. 5.

EMİR, Mehmet. "Avrupa ve Düzensiz Göç." Chap. 4 *Avrupa 2023 Siyaset, Güvenlik, Göç, Terör ve Dış İlişkiler*, Cengiz Dinç (ed.), s. 55-75. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.

EMİR, Mehmet. *Avrupa Birliği'nin Gelişen Libya Politikası: Göç ve Güvenlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023. s. 321.

görs

Akademik
Bakış

93

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- ERDOĞAN, M. Murat. (2011). *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., s. 72.
- FRENZ, Alexander. "The European Commission's Tacis Programme 1991 – 2006." Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, 2007, <https://www.osce.org/files/f/documents/2/1/34459.pdf>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.
- GROSS, Eva. (2015). *Recalibrating EU-Central Asia Relations*. European Union Institute for Security Studies (EUISS) s. 5.
- GUPTA, Alex. (2014). *Central Asia: Five Key Issues*. American Security Project 10.
- HATİPOĞLU, Esra. (2008). Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?). *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3, No. 5, s. 1-25.
- HERRERO, Alicia Garcia, Jianwei Xu. (2017). China's Belt and Road Initiative: Can Europe Expect Trade Gains? *China & World Economy*, 25, No. 6, p. 84-99.
- HOFFMANN, Katharina. (2010). The EU in Central Asia: Successful Good Governance Promotion? *Third World Quarterly*, 31, No. 1, p. 87-103.
- HONGZHOU, Zhang. (2015). *External Power Presence in Central Asia*. S. Rajaratnam School of International Studies. p. 7-9.
- INOGATE.org. "Milestones." 2023, <http://www.inogate.org/milestones?lang=en>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.
- INSTITUTE, Eurasian Research. "Asya Avrupa No:82." Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2023, <https://www.eurasian-research.org/publication/asya-avrupa-no-82/?lang=tr>, Erişim Tarihi: 30.01.2024.
- KAVALSKI, Emilian. (2007). Whom to Follow? Central Asia between the EU and China. *China Report*, 43, No. 1, p. 43-55.
- KHANNA, Parag. *Yeni Dünya Düzeni Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor?* İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011. s. 464.
- KIRCHNER, Emil, Thomas Christiansen, See Seng Tan. "The European Union's Security Relations with Asian Partners." *The European Union's Security Relations with Asian Partners*, Emil Kirchner, Thomas Christiansen ve See Seng Tan (eds.). p. 3-28. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2021.
- KOMİSYONU, Avrupa. "Global Gateway in the Middle East, Asia and the Pacific." Avrupa Komisyonu, 2023, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/global-gateway/initiatives-region/initiatives-middle-east-asia-and-pacific_en, Erişim Tarihi: 24.06.2024.
- KOMİSYONU, Avrupa Birliği. "What Is Tacis?", 1995, <https://cordis.europa.eu/article/id/4390-what-is-tacis>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.
- KOMİSYONU, Avrupa Birliği. (2006). *A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*. p. 20. https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf.
- KOMİSYONU, Avrupa Birliği. (2019). *The Eu and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*. Avrupa Birliği, p. 16. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf.
- KONSEYİ, Avrupa Birliği. (2007). *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*. p.20. <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010113%202007%20INIT>.
- KONSEYİ, Avrupa Birliği. (2016). *A Global Strategy for the European Union's Foreign and*

Security Policy. Brüksel: Avrupa Birliği Konseyi, p. 56. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_implementation_plan_st14392.en16_o.pdf.

KONSEYİ, Avrupa Birliği. "Joint Press Communiqué by Heads of State of Central Asia and the President of the European Council." Avrupa Birliği Konseyi, 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/02/press-communicue-by-heads-of-state-of-central-asia-and-the-president-of-the-european-council/>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

KONSEYİ, Avrupa Birliği. "Remarks by President Charles Michel after the Central Asia Leaders' Meeting." Avrupa Birliği Konseyi, 2023, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/02/remarks-by-president-charles-michel-after-the-central-asia-leaders-meeting/>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

LARSEN, Henrik. (2002). The EU: A Global Military Actor? *Cooperation and Conflict*, 37, No. 3, p. 283-302.

MARSHALL, Tim. *Coğrafya Mahkumları*. İstanbul: Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018.

MEISTER, Stefan. (2009). Russia and the EU in Central Asia—Geopolitics or Partnership? *Geopolitics, History, and International Relations*, 1, No. 1, p. 164-170.

MURATBEKOVA, Albina. "Central Asia's Foreign Policy in 2022: Highlights." Eurasian Research Institute, 2022, <https://www.eurasian-research.org/publication/central-asias-foreign-policy-in-2022-highlights/>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.

PARLAMENTOSU, Avrupa. (2019). *AB-Türkmenistan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması*. p. 5. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0146_EN.pdf.

PEYROUSE, Sébastien, Jos Boonstra, Marlène Laruelle. (2012). *Security and Development Approaches to Central Asia: The EU Compared to China and Russia*. p. 1-23. https://www.files.ethz.ch/isn/143266/WP11_Security_development_approaches_Central_Asia.pdf.

STRONSKI, Paul, Nicole Ng. (2018). *Central Asia*. Carnegie Endowment for International Peace, p. 9-17.

TRACECA.org. "Traceca History." 2022, <https://traceca-org.org/en/about-traceca/history-of-traceca/>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.

VASA, László. (2020). The European Union Strategy on Central Asia: Out of Game? *Romanian Journal of European Affairs*, 20, No. 2, p. 120-130.

VELICHKOV, Kamen. (2021). EU Policy in Central Asia. *Politeja*, 4, No. 73, p. 29-52.

VOLOSHIN, Georgiy. *The European Union's Normative Power in Central Asia: Promoting Values and Defending Interests*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. p. 96.

VON HAUFF, Luba. (2019). Towards a New Quality of Cooperation? The EU, China, and Central Asian Security in a Multipolar Age. *Asia Europe Journal*, 17, p. 195-210.

YAZAR, Yusuf. (2011). *Enerji Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti, s. 71.

YAZDANI, Enayatollah. (2008). The European Union and Central Asia. *International Studies*, 45, No. 3, 247-255.

gpr

Akademik
Bakış

95

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Extended Abstract

The end of the Cold War is very important for both the European Union and the Central Asian Turkic States. In the new world order, the European Union and the actors in the Central Asian region have undergone major changes. For the European Union, continuous arrangements have been made to adapt to the new order. On the other hand, the Central Asian Turkic States have tried to strengthen their sovereign state structures in a stable and secure manner. The post-Cold War order naturally affected the whole world. The first contact of the actors in Central Asia with the European Union was realized through technical assistance. The European Union's soft power and influence on the region gave a positive impression. However, other great powers besides the European Union have also had strategies in the region. Therefore, many different consequences of the strategies to be followed had to be taken into account. Historically, Russia has been the most influential actor in the region. Central Asia is also a very important strategic area for China, which is a rising economic power. For the United States, the post-Cold War global power, close relations with the Central Asian Turkic States have been developed both to dominate the region and as a preventive approach towards other great powers.

Economic and security policy relations between the European Union and the Central Asian Turkic States have varied. After the end of the Cold War, the integration process constituted a major agenda for the Union, which was concerned with issues such as the unification of the two Germanies and the disintegration of Yugoslavia on the European continent. In the meantime, relations with the actors in the Central Asian region were maintained and technical support was provided. The September 11, 2001 attacks in the United States led to changes in global policies and affected EU-Central Asia relations. This date marked a turning point. While the values of the European Union were put forward as the priority policies, some flexibility was seen in this approach. In addition, instead of the EU's economic and development-oriented approach, a new security-based policy towards the Central Asian geography was preferred. Security criteria were expected to be met for economic and technical support to the Central Asian Turkic States. In this new process, the European Union has also changed its global relations on the basis of security by pursuing a closer policy with its ally, the United States. Therefore, this approach has led to an understandable change in the perspective towards the Union, which tries to be effective with its soft power. There has been no negative change in bilateral relations.

The European Union's economic and security-based approach to the Central Asian region has continued uninterruptedly since the end of the Cold War. The economic relations that started with the TACIS program have been perceived positively. In addition, the interest of other actors in the region has also been taken into account in the Union's policies. Signed in 2007, the European Union-Central Asia New Partnership Strategy Paper is the most favorable political step in terms of the importance attached to the region. Since then, relations have been further strengthened in 2022 and 2023. For the European Union, the stability and security of the Central Asian geography is very important in bilateral relations. In this way, both keeping bilateral relations strong and achieving economic and security-based goals are strategic moves expected to achieve success in the future.

Çağdaş Uluslararası İlişkiler Yazınında Anarşist Teori: Eleştirel Bir Değerlendirme

Anarchist Theory in Contemporary International Relations: A Critical Analysis

Şaban H. ÇALIŞ* - Çağlar SÖKER**

Öz

Anarşizm, Uluslararası İlişkiler (UI) disiplininde müstakil bir teori olarak uzun bir süre gündeme gelmemiş ve incelenmemiştir. Anarşizmle ilgili ilk çalışmalar 1970'lerde yayımlanmıştır ancak onlar da istisnai niteliktedir. Anarşizmin ihmali konusunda disiplin özelinde bir farkındalığın oluşması ve anarşist teori literatüründe canlanma ise ancak 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu makale, disiplinin kısa süre önce oluşmaya başlayan anarşist teori külliyatına ışık tutmayı; mevcut literatüre eleştirel bir açıdan yaklaşarak eksikleri ve problemleri sorgulamayı hedeflemektedir. Makalede birkaç sonuca ulaşılmıştır. Öncelikle UI'de anarşizme dair çizilen yüzeysel, eksik ve yanıltıcı resimlerin, pedagojik açıdan sorun(lar) yaratabileceği ve bu teori üzerinde yapılabilecek farklı çalışmaları da olumsuz etkileme riski taşıdığı öne sürülmüştür. İkinci olarak anarşizmin belirli versiyonlarının baskınlık kazanmasının veya farklı anarşist yaklaşımların tahfif edici bakışla ele alınmasının, anarşizmin çoğulcu karakterine zarar verdiği gibi bir imkân olarak anarşizmin uluslararası ilişkilerin analizine yapacağı katkılara da ket vuracağı vurgusu yapılmıştır. Üçüncü temel sonuç ise literatürdeki görece genişlemeye rağmen hâlâ yapılacak çok iş olduğudur. Klasiklerin ele alınmasından, disiplinin temel kavramlarının anarşist analizine; anarşizmin küresel sorunlara yaklaşımından küresel ilişkilerin tarihine yönelik anarşist okumalara kadar birçok alanda eksikler ve boşluklar bulunmaktadır. Makale bu alanlara dikkat çekmeyi ve nihayetinde anarşist teorisinin Türkçe literatürde de canlanmasını teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Uluslararası Siyaset, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Küresel İlişkiler.

Abstract

Anarchism has not been introduced or studied as an independent theory in the discipline of International Relations (IR) for a long time. The initial studies related to anarchism were published in the 1970s; however, they are of an exceptional nature. It was not until the 2000s that a disciplinary awareness of the neglect of anarchism emerged, along with a revival in the literature on anarchist theory. This article aims to shed light on the recently developing

Makale Geliş Tarihi: 05.06.2024. Makale Kabul Tarihi: 11.09.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇALIŞ, Şaban H., SÖKER, Çağlar. "Çağdaş Uluslararası İlişkiler Yazınında Anarşist Teori: Eleştirel Bir Değerlendirme". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 99-119. DOI: 10.19060/gav.1600501

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: scalis@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6360-3787.

** Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: caglarsoker@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7162-3403.

Gaz

Akademik Bakış

97

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

literature of anarchist theory within the discipline and seeks to critically approach the existing literature by questioning its deficiencies and problems. Several conclusions have been reached in the article. Firstly, it is argued that the superficial, deficient and misleading portraits of anarchism in IR could create pedagogical problems and potentially affect different studies on this theory in negative ways. Secondly, it is emphasized that the dominance of certain versions of anarchism or the degrading attitude towards different anarchist approaches could undermine the pluralistic character of anarchism, as well hinder the potential contributions to the analysis of international relations. The third main conclusion is that despite the relative expansion in the literature, there is still much work to be done. From addressing the classics to anarchist analysis of the discipline's fundamental concepts; from anarchism's approach to global problems to anarchist perspectives on the history of global relations, there are numerous areas where gaps exist. The article aims to draw attention to these areas and ultimately to encourage the revival of anarchist theory in Turkish literature as well.

Key Words: Anarchism, International Politics, International Relations, International Relations Theories, Global Relations.

Giriş

Anarşizm, 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir teoridir ancak Uluslararası İlişkiler disiplininde (Uİ) uzun süre ihmal edilmiştir. Görece yakın bir zamanda çalışılmaya başlanan anarşizm konusunda Uİ’de bir literatür oluşmaya başlamıştır. İklim değişikliği, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yoksulluk, nükleer silahlar, salgın hastalıklar ve küresel göç gibi modern devleti aşan sorunlar da anarşizm gibi eleştirel teorilerin, Uİ’deki yükselişini perçinlemektedir. Anarşizm, disipline salt eleştirel ya da normatif bir yaklaşım olarak da dahil olmamıştır. Karl Marx’ın dediği gibi, yalnızca “idealist fanteziler” peşinde koşan ütopyistlerin teorik evreni olmayıp olay ve olguları anlamak ve anlatmakla da ilgilenen anarşizm, devletin merkezde olmadığı küresel “gerçekleri” yeniden düşünme imkânı sunmaktadır.¹ Bu anlamda anarşizmin gündeme gelişi ve yükselişi, disiplinin son döneminin önemli gelişmelerinden biridir.

Bu makalenin amacı, Uluslararası İlişkiler disiplinine kısa süre önce dahil olan anarşist teori literatürünü eleştirel bir yaklaşımla incelemektir. Makalede öncelikle Uİ’de anarşizmle ilgili öncü çalışmalara ve disiplin kapsamında anarşizmin marjinalize olmasının sebeplerine değinilmiştir. Sonraki kısımda anarşizmin 2000’lerde Uİ’nin gündemine geliş süreci ve bu bağlamda gelişmeye başlayan literatür ele alınmıştır. Akabinde anarşizm literatürü dönemsel olarak ele alınmış; anarşizmle ilgili yayınlar, özellikle ders kitapları ve makaleler kısaca özetlenmiş ve analiz edilmiştir. Makalede disiplinin anarşizmle ilgili refleksleri, anarşist teorinin Uİ’deki temsil(ler)i, söz konusu temsil(ler)in yarattığı ve yaratabileceği sorunlar ile literatürdeki eksikler eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sonuç bölümünde ise hem bugüne kadarki literatürle ilgili genel bir değerlendirme yapılmış hem de Uİ’de anarşizmin geleceğiyle ilgili öngörülere yer verilmiştir.

¹ Karl Marx, “Siyasete Karşı Kayıtsızlık”, Karl Marx ve Friedrich Engels, der., *Anarşizm Üzerine* (çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009, s. 94.

Öncü Çalışmalar ve Anarşizmin İhmalinin Sebepleri

Anarşizm ilk kez 1970’lerde ihtiyath, oldukça çekingen bir şekilde ve ancak “felsefi” gelenekteki yerine atıfla Uluslararası İlişkiler disiplininin ve epistemik topluluğunun gündemine girmiş gözükmemektedir. Bu konuda ilk çalışma Thomas Weiss tarafından 1975 yılında yayımlanmıştır. “Felsefi Anarşizm Gelenegi ve Dünya Politikasında Gelecek Yönelimler” başlığını taşıyan bu çalışmasında Weiss, küresel krizler ve sorunlar düşünülürken yeterince ciddiye alınmayan anarşizmin, dünya politikası çalışmalarına farklı alanlarda önemli katkılar sağlayabileceğini belirtmiştir.² Weiss anarşizmin, ulusal bencil çıkarları politika yapım süreçlerinin temeli olarak varsayan ana akım uluslararası politika yaklaşımlarına bir alternatif olabileceğinin altını çizmiştir. Ona göre anarşizmin anti-devletçi pozisyonu, yeni sorunları ele alma noktasında başlı başına bir değerdir. Bunun yanında çalışmada, karar alma süreçlerinde olabildiğince geniş katılım, merkezlesizleşme (*decentralization*), ekolojik bilinçlilik, özgürlük, işbirliği ve yardımlaşma gibi anarşist değerler de zikredilmiştir. Çalışmayı kaleme aldığı dönemde Birleşmiş Milletler’de görev yapan Weiss, özellikle barış araştırmacılarını, önemli olduğu halde çoğunlukla görmezden gelinen anarşist perspektifle küresel sorunları incelemeye davet etmiştir.³

Richard Falk, Weiss’in çalışması ile aynı yıl, 1975 yılında yayımlanan *Gelecek Dünyalara Dair Bir Çalışma* başlıklı kitabında, gelecekte ortaya çıkabilecek dünya düzeni tiplerini incelemiştir. Falk, bu kitabında anarşist bakışa da yer vermiş, anarşist dünya düzeni şemaları oluşturmuş ve de-humanize eden hâkim trendlere karşılık bireysel otonomiye ve kişiliği ısrarla ön plana çıkaran anarşizmin yaratıcı açılımlar sağlayabileceğine işaret etmiştir.⁴ Falk 1978 yılında ise “Anarşizm ve Dünya Düzeni” makalesini yayımlamış; küresel reform tartışmalarında bir bakış açısı olarak anarşizme ilgi gösterilmemesinin şaşırtıcı olduğunu belirtmiştir.⁵ Kendi kişisel anarşizm yorumunu; işbirliğine ve mutluluğa yönelik tüm insan potansiyelinin ortaya çıkarılmasını cesaretlendirecek minimalist yönetim yapılarının kurulması süreci şeklinde tanımlayan Falk, “her tür bürokratik merkeziliğe karşıtlık” temelinde bir anarşist değerlendirme yapmıştır.⁶

Weiss ve Falk’un 1970’lerdeki çalışmaları, anarşizmin UI’deki erken dönem örnekleridir. Ancak bu çalışmalar istisnai olup, onların ardından uzun yıllar daha disiplin nezdinde anarşizmin sesi duyulmamıştır.⁷ Peki anarşizm,

² Thomas G. Weiss, “The Tradition of Philosophical Anarchism and Future Directions in World Policy”, *Journal of Peace Research*, Cilt 12, Sayı 1, 1975.

³ A.g.m., s. 17.

⁴ Richard A. Falk, *A Study of Future Worlds*, The Free Press, 1. Baskı, New York 1975, ss. 214-219.

⁵ Richard A. Falk, “Anarchism and World Order”, *Nomos*, Cilt 19, 1978.

⁶ A.g.m., s. 75.

⁷ Bir diğer istisna da Martin Wight’ın *Uluslararası Teori: Üç Gelenek* kitabıdır. Söz konusu çalışma doğrudan anarşizmle ilgili değildir ancak yine de kitapta anarşizmden bahsedildiğinden kısaca söz etmek yerinde olur. Wight Realist, Rasyonalist ve Devrimci geleneklere ek dördüncü bir sınıf olarak “ters devrimcilikten” (*inverted revolutionism*)

Uİ'nin inceleme alanında olan devlet, adalet, ekonomi, uluslararası örgütlenmeler, otorite, işbirliği, savaş, barış v.b. birçok başlıkta tartışmaların yapıldığı bir siyaset felsefesi ve teorisiyken onun Uİ'de çok yakın bir zamana kadar neredeyse hiç yer almaması nasıl açıklanabilir? Alex Prichard, neden yakın zamana kadar anarşizmle Uİ arasında bir etkileşim oluşmadığını sorgulamıştır.⁸ Prichard anarşizmin aşağıdan yukarı (*bottom-up*) bir ontolojiye sahip olduğunu, Uİ'nin ise Soğuk Savaş'ın sonlarına kadar yukarıdan aşağı (*top-down*) analiz yapan yaklaşımlarla domine edildiğini ifade etmiştir.⁹ Uİ devletler arası rekabetle ilgilenirken, anarşizm devlet stratejilerinden ziyade özgürleşmeyle ilgilidir. Bu nedenle anarşizm ve Uİ birbirlerine karşılıklı katkı sağlayabilecekken birbirlerini ihmal etmişlerdir. Devletsiz ve kapitalizmsiz yaşama yönelik anarşist idealin uluslararası politikaya ilgiyi törpülediğini savunan Prichard, anarşizmin devletlerin insanlarla ilişkilerine odaklanarak devletlerin birbiriyle ilişkilerini ihmal ettiğinin altını çizmiştir. Ona göre “uluslararası” fenomenine dönüş anarşist teorinin ufkunu genişletecek ve normatif analizleri de derinleştirip zenginleştirecektir.¹⁰

Söz konusu çalışmasında anarşist geleneğin geçmişinde uluslararası politikanın neden ihmal edildiğine cevap arayan Prichard farklı bir çalışmasında ise Uİ'de anarşizmin neden ihmal edildiğini daha detaylı ele almış; “Anarşizmin Yokluğu, Bize Uİ'nin Amacı ve Tarihi Hakkında Ne Söylenebilir?” başlıklı makalesinde anarşizmin Uİ'deki ihmalini “sessizliğin histori-yografisi” olarak tanımlamıştır.¹¹ Prichard'a göre Uİ'de anarşizmin yokluğu, öncelikle disiplinin devletlerin dışışleri kuruluşlarının ihtiyaçları ve entelektüel talepleri çevresinde yapılanmış olmasıyla ilgilidir. Prichard, kuramsal bağlamda da disiplinin erken döneminin, Morgenthau'nun ulus-devlet teorisiyle yapıldığını ve bu durumun Uİ'nin histori-yografisini de anarşizmi dışarıda tutacak biçimde şekillendirdiğini savunmuştur. Devlet için kullanışlılık temelinde, devletler için bir söylem alanı olarak yapılan hegemonik Uİ'de, geleneksel imajla uyuşmayan anarşizm sürekli olarak görmezden gelinmiş ve marjinalize olmuştur. Anarşizm, yakın zamana kadar devam eden Uİ'nin bu profesyonel ve entelektüel devletçiliğine (*statism*) aykırı bir yaklaşım olması nedeniyle görünmez kalmıştır. Savaş arası ve savaş sonrası dönemlerin entelektüel tartışmalarında sarsıcı argümanlarla, mütevazı da olsa rol alan anarşizmin bu katkıları da görmezden gelinmiş ve o, disiplinin

bahsetmiş ve bu kategori altında anarşizme yer vermiştir. Ona göre anarşizm, konuyla doğrudan alakalı olmasa da “uluslararası teoride” bunun gibi bir pozisyon, “pasifizm” olarak adlandırılabilir. Bu pozisyon “ters devrimcilik” olarak nitelenmiştir. “Terstir çünkü güç kullanımını tamamen reddeder; devrimcidir çünkü bu reddi evrensel geçerliliğe sahip bir ilke olarak görür ve onun kabul edilmesini enerjik bir şekilde teşvik eder”. Martin Wight, Gabriele Wight ve Brian Porter, *International Theory: Three Traditions*, Holmes and Meier Publishers, 1. Baskı, New York 1992, s. 108.

8 Alex Prichard, “Deepening Anarchism: International Relations and the Anarchist Ideal”, *Anarchist Studies*, Cilt 18, Sayı 2, 2010.

9 A.g.m., s. 30.

10 A.g.m., s. 52.

11 Alex Prichard, “What Can the Absence of Anarchism Tells Us about the History and the Purpose of International Relations?” *Review of International Studies*, Cilt 37, Sayı 4, 2011, s. 1650.

historiyografisinde örtbas edilmiştir. Prichard’a göre anarşizm, ontolojik ve normatif açıdan devletçi olan ana akım Uİ’ye meydan okuyarak “devleti” yeniden düşünme konusunda katkılar sağlayacaktır. Bununla da ilintili olarak anarşist geleneğin, politik analiz ve tahayyül için disiplin nezdinde yeni bir kaynak olacağını vurgulayan Prichard, makalesiyle dünya politikasına anarşist yaklaşımın geliştirilmesine de katkı sağlamayı amaçlamıştır.¹²

Yeni Milenyumda Anarşizm

1970’lerden sonra, bir yaklaşım olarak anarşizmin Uİ’de yeniden gündeme gelmesi 2000’li yıllarla paralellik taşır. Hatta milenyuma yaklaşılrken, anarşizmin Uİ’deki yeri açısından yeni bir dönemin başladığından bile söz edilebilir. Scott Turner’ın küresel sivil toplumu ve yönetişimi, Peter Kropotkin’in düşünceleri temelinde değerlendirdiği 1998 tarihli çalışması bu konuda öncü çalışmalardan biridir.¹³ Turner, Hobbes’un varsayımlarına yaslanan realist iddianın aksine, küresel sivil toplumun ortaya koyduğu gönüllülük esasına dayanan ve şiddet içermeyen siyasal işbirliği modellerinin; bu bağlamda da Kropotkin’in anarşist teorisinin, Hobbesçu geleneğe karşı bir meydan okuma olarak oldukça yararlı bir karşı çıkış noktası sağladığını ileri sürmüştür. Ona göre uzlaşmaya ve işbirliğine dayalı anarşist gelenek, küresel dönüşüm çağında barışçıl uluslararası yönetim için alternatif imkân ve umutları bünyesinde taşımaktadır.¹⁴

Alex Prichard’ın 2007 tarihli çalışması, Uİ’de anarşizm konusunda önemli bir kırılma noktasıdır.¹⁵ Çalışmalarından daha önce de bahsedilen Prichard, Uİ’de anarşizmin yeniden konuşulmaya başlamasında en önemli teorisyenlerden biridir. 2007 yılında yayımladığı makalesinde Prichard “Uİ’de anarşizmin yokluğundan” bahsetmiş; “uluslararası politika üzerine 2000 sayfa yazmasına rağmen Uİ’de hiç incelenmeyen anarşist düşünür Proudhon’u” ve eserlerini ele almıştır.¹⁶ Prichard’a göre 1990’larda yaşanan iki değişim Uİ teorilerini köklü bir dönüşüme götürmüştür. İlki Uİ’de siyasal teoriye olan belirgin dönüş; ikincisi ise eleştirel teorisinin -postmodern ve diğer- gelişmesidir. İlk hareket Uİ’nin “sonsuz irfanını” meşrulaştırmak için başvuru Hobbes, Rousseau ve Kant gibi yazarların yanıltıcı karikatürlerini sorgulamıştır. Fikirlerin tarihine bu dönüş, disiplinin tarihine bakışta daha sofistike yaklaşımların üretimine giden süreci başlatmıştır. Diğer yandan eleştirel teorisyenler de modern ve postmodern siyasal teori silahlarını, geleneksel Uİ teorilerinin kalelerine yöneltmişlerdir. Prichard’a göre, bu gelişmelerin sonucu olarak hem uluslararası ilişkilerde hem de disiplinde “uluslararasıının” ve politik olanın daha derin kavranışının yolu açılmıştır. Prichard, “yöntem açısından tarihsel ve sosyolojik, siyaset felsefesi açısından

görsel

Akademik
Bakış

101

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

12 A.g.m., ss. 1668-1669.

13 Scott Turner, “Global Civil Society, Anarchy and Governance: Assessing an Emerging Paradigm”, *Journal of Peace Research*, Cilt 35, Sayı 1, 1998, s. 25.

14 A.g.m., ss. 25-42.

15 Alex Prichard, “Justice, Order and Anarchy: The International Political Theory of Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865)”, *Millenium: Journal of International Studies*, Cilt 35, Sayı 3, 2007.

16 A.g.m., s. 623.

normatif ve eleştirel, ekonomik açıdan sosyalist olan” Proudhon’un siyasal teorisinin ve dolayısıyla anarşizminin UI’ye önemli katkılar yapabileceğini savunmuştur.¹⁷

Aynı tarihlerde anarşizme değinen çalışmalardan biri de Ersel Aydın- lı’nın “Cihatçılardan Önce Anarşistler Vardı: Ulusaşırı Şiddetin Başarısız Bir Örneği” başlıklı makalesidir.¹⁸ Aydın- lı’ya göre ulusaşırı şiddet yeni değildir. Şiddete başvuran cihatçılardan önce ulusaşırı şiddet çabalarının sonuncusu- nun, geç 19. Yüzyıl anarşistlerine ait olduğunu savunan yazar, anarşistlerin başarısızlığının dinamiklerini de incelediği iddiasındadır. Aydın- lı, bu kıyas- lamanın başlıca varsayımlarının her iki hareketin de ulusaşırı, küresel ama- çları olması ve “kendi dönemleri için eşi görülmemiş bir şiddet öne sürmeleri” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre anarşistler, küresel sistemi ele geçirme ve onu kendi ideolojilerine göre modelleme konusunda başarısızdırlar. Aydın- lı, açıkça cihatçıların selefleri (*predecessors*) olarak ifade ettiği anarşistlerin başarısızlıklarını, (1) devletten ve devletler sisteminde otonom kalabilme ye- tenekleri; (2) aktif takipçi kitlesi inşa edebilme ve koruyabilme kapasitesi; (3) dünya politikaları üzerinde istikrarlı bir etki yaratma ve sürdürme yeteneği olmak üzere üç konu üzerinden incelemiştir.¹⁹

Ancak Aydın- lı’nın makalesi anarşizm hakkında kaba genellemeler ve değer yargıları içermektedir. Bu bağlamda öncelikle bu makaleyi eleştiriye geçmeden önce, bir kültür teorisyeni olan Raymond Williams’ın, anarşiz- min şiddetle ilişkisine dair bir tarifine yer vermek iyi bir başlangıç noktası olacaktır:

“Bununla birlikte, temelde 1870’ler ile 1914 arasında, anarşizm için- deki bir azınlık eğilimi, siyasi yöneticilere karşı bireysel şiddet ve su- ikast taktiklerini benimsemişti. [Siyasi liderlere karşı şiddet içeren eylemlerde bulunan] terörist anlamında ... anarşist imajı, güçlü bir kalıntı olarak varlığını sürdürdü ve unutulmadı; gerçi bu, ana akım anarşist hareketten açık bir şekilde ayrılır”.²⁰

Williams, anarşizmin şiddeti onaylayan varyant(lar)ının bir “azınlık eğilimi” olduğunu ve ana akımdan ayrı olduğunu net bir biçimde vurgu- lamıştır. Aydın- lı’nın makalesinde de bu durumun farkındalığına yönelik nüanslar olsa da makalenin başlığı, anarşist düşünce geleneğini, bilinçli olarak ve tümenden terörist olarak mahkûm etme eğilimi taşımaktadır. Baş- lıkla zaten nihai algı zikredilmiş ve hüküm de verilmiştir. Oysaki akade- mik çalışmaların, popüler çağrışımlarla beslenen *bandwagon effect*’in ötesinde cevaplar arayan analitik ve epistemik temelli çalışmalar olmaları beklenir. Bunun yanında Aydın- lı’nın makalesinde anarşistler ve cihatçılar selef-halef şeklinde ulusaşırı şiddetin temsilcileri olarak kabul edilmiş va- ziyettedir. Anarşistlerden önce, bu iki dönem arasında ya da aynı dönem-

17 A.g.m., ss. 643-644.

18 Ersel Aydın- lı, “Before Jihadists There Were Anarchists: A Failed Case of Transnational Violence”, *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 31, Sayı 10, 2008.

19 Aydın- lı, “Before Jihadists...”, s. 904.

20 Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press, 2. Baskı, New York 1983, s. 38.

de uluslararası şiddet yok mudur? Mesela milliyetçi şiddet ya da terörizmden bahsedilemez mi? Amaçları “ulusal” olsa dahi, milliyetçi teröristlerin hiçbir “uluslararası” faaliyetinden söz edilemez mi? Çoğu aşırı milliyetçi yaklaşımın yayılma ve genişleme ideali yok mudur ve bu yaklaşımların şiddeti benimseyen versiyonları “uluslararası şiddet” kapsamında değerlendirilemez mi? Peki ya Marksist uluslararası şiddet? Birçok Marksist-Leninist örgüt farklı ülkelerde eylemler yapmıştır ve amaçları küreseldir. Bu eylemler uluslararası şiddet kapsamında incelenemez mi? Dahası tüm bunlar milliyetçiliği ve Marksizmi terörist olarak itham etmeye mi götürür? Bunlar anarşizmi terörizmle eşdeğer görmeye yönelik refleksi rahatsız edebilecek birkaç temel sorudur. Aydın’ın çalışmasında da görüldüğü gibi bu, akademik bir refleks olarak da zuhur edebilmektedir ve analitik görüşü sınırlandırarak bir sorun olmayı sürdürmektedir. Bu tür yaklaşımların anarşizme bir teori olarak bakma potansiyelini baştan yok etmek gibi üstü örtülü bile olsa ana akım teorilerin arka planında yer alan ideolojik yönü akademik analize taşıdıkları mutlaka dikkate alınmalıdır.

Anarşizmin geri dönüşünde önemli çalışmalardan biri de Oliver Daddow tarafından yapılmıştır. Daddow 2009 yılında yayımladığı *Uluslararası İlişkiler Teorileri* başlıklı ders kitabı niteliğindeki çalışmasında “Anarşizmi”, doğrudan Uİ teorilerinden biri olarak ele almıştır. Yazar kitabın ilk baskısına girişte, kitabın sonunda – çevrecilik ve anarşizm olmak üzere – “iki yeni çömeze” (*two of the newest kids on the block*) yer verdiğinden bahsederken özellikle anarşizmi, bir teori olarak neden bu kitaba dahil ettiğini oldukça ihtiyatlı bir dil kullanarak meşrulaştırma ihtiyacı hissetmiştir.²¹ Daddow, öncelikle devletlerin otoritelerini ve meşruiyetlerini sorgulayan anarşizme, bir Uİ kitabının teori bölümünde yer vermenin ilk bakışta “tuhaf” (*strange*) görünebileceğini ifade etmiştir. Oysaki hem tarihsel sürece hem de içeriğe bakıldığında bir teori kitabında anarşizme yer vermek, Daddow’un tespitinin aksine son derece olağan bir durum sayılıp ekstra bir meşrulaştırmaya gerek olmamalıdır. Dolayısıyla aslında tuhaf olan, en az Marksizm ve liberalizm kadar uluslararası ilişkilerden konuşan, 150-200 yıllık bir teorik ve felsefi geleneğe, ana akım Uİ ders kitaplarında bir teori olarak yer verilmemesidir.

Yine de ihtiyatlı da olsa anarşizme bir kitabında bölüm olarak yer veren ilk akademisyen Daddow’dur.²² Ona göre disipline anarşist düşünce biçimlerinin girişi, Uİ topluluğuna devlet-merkezci yaklaşımların ötesinde, üzerinde ve etrafında disiplini yeniden değerlendirme imkânı sunacaktır. Ayrıca Daddow, eğer bazı teorisyenlerin kafa yorduğu disiplinin “re-vizyonu” meselesi ciddiye alınacaksa anarşizmin anti-devletçiliğini göz önünde bulundurmaya da açık olmak gerekeceğinin altını çizmiştir. Daddow, ilgili bölümde düzen, savaş, otorite ve devlet gibi disiplinde tartışılan

görsel

Akademik
Bakış

103

Cilt 18

Sayı 35

Kış 2024

21 Oliver Daddow, *International Relations Theory*, Sage Publications, 1. Baskı, Londra 2009, s. 4.

22 Bu konuda ikinci teşebbüs yıllar sonra çevreden ve muhalif sayılacak bir feminist teorisyen Cynthia Weber’den gelmiştir. Makalenin ilerleyen sayfalarında Weber üzerinde durulmaktadır.

temel kavramlara anarşist yaklaşımlar üzerinden genel bir bakış yapmıştır. Buna rağmen Daddow'un bölümü anarşizmin sınırlı bir değerlendirmesini içermektedir. Bölümde anarşizme genelde Ruth Kinna, Noam Chomsky ve Alex Prichard'ın metinleri üzerinden yaklaşılmış; anarşizmin birincil kaynaklarına yalnızca kaynakçada yer verilmiştir. Tüm bunların yanında, Daddow'un kitabıyla ilgili alışılmadık bir durum da göze çarpmaktadır. Bu durum, Daddow'un "tuhaf" olarak nitelediği teori kitabında anarşizme yer verme meselesinden daha tuhaf bir durumdur. Kitabın sonraki baskılarında anarşizm bölümü kaldırılmıştır.²³ Bu hususta Prichard'ın daha önce bahsedilen sorusu uyarlanarak yeniden sorulabilir: "Bir teori kitabının ilk baskısında yer alan anarşizmin, sonraki baskılarda kaldırılması bize Uİ hakkında ne söylemektedir?"²⁴ Cevap okuyucuya bırakılmıştır.

Anarşist Teorinin Yükselişi

Daha önceki sayfalarda 1998 yılında yayımladığı makalesine atıfta bulunduğumuz Scott Turner, 2010'da yayımlanan "Anarşist Teori ve İnsan Hakları" başlıklı bir başka çalışmasında, modern insan hakları ile anarşist teori arasında ortak temalar tespit edilebileceğini öne sürerek söz konusu yaklaşma noktalarını ele almıştır.²⁵ Turner, anarşizm ve insan hakları teorisinin, "iç ve dış devlet şiddetinin; aynı zamanda devlet destekli sömürü ve adaletsizliklerin eleştirisinde" birlik olabileceğine dikkat çekmiştir.²⁶ Yine de ona göre anarşizm, insan haklarının liberal ve sosyalist geleneklerine alternatif yeni bir yaklaşım olamaz. Anarşizmin çağdaş insan hakları felsefesine çerçeve sağlamada yetersiz kaldığını iddia eden Turner, onun ancak liberal ve sosyalist gelenekler için değerli bir "düzeltici" (*corrective*) olabileceğini savunmuştur.²⁷ Turner'ın insan haklarına kategorik bakışının anarşizmin insan haklarının gelişimindeki rolünü kavrayışında sınırlılıklara yol açtığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim daha sonra ele alınacak bir çalışma insan haklarının gelişimi ile anarşizm arasındaki bağlantıları farklı bir bakış açısıyla ve daha geniş bir zeminde incelemiştir.²⁸ Aynı yıl, Temmuz 2010'da, University of Bristol'de "Anarşizm ve Dünya Politikası" temasıyla düzenlenen konferansta ise konuya kenardan yaklaşma yerine anarşizmin birçok noktada Uİ ile örtüşen ve dolayısıyla doğrudan katkı sunabilecek bir yaklaşım olduğunu göstermek amaçlanmıştır. Konferansta sunulan 16 bildiriden beş tanesi (ve ek olarak Richard Falk'un bir çalışması) *Millenium* dergisinde özel bir bölüm altında yayımlanmıştır.²⁹

Görüş

Akademik
Bakış

104

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 23 Oliver Daddow, *International Relations Theory: The Essentials*, Sage Publications, 2. Baskı, Londra 2013; Oliver Daddow, *International Relations Theory*, Sage Publications, 3. Baskı, Londra 2017.
- 24 Prichard, "What can the Absence...", s. 1647.
- 25 Scott Turner, "Anarchist Theory and Human Rights", Nathan J. Jun ve Shane Wahl, der., *New Perspectives on Anarchism*, Lexington Books, Maryland 2010, s. 133.
- 26 A.g.e., s. 145.
- 27 A.g.e., s. 133.
- 28 Mark Bray, "Beyond and Against the State: Anarchist Contributions to Human Rights History and Theory", *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, Cilt 10, Sayı 3, 2019.
- 29 Özel sayıda yer alan çalışmalar için bkz. Alex Prichard, "Introduction: Anarchism and

Saul Newman, 2011’de Uİ’de anarşizmle realizm arasındaki ilişkiyi incelediği bir çalışma yayımlamıştır. Bunu yapmaktaki amacının “alternatif ve daha radikal bir anarşi kavramı geliştirmek” olduğunu ifade eden Newman, realist Carl Schmitt ve anarşistler arasındaki tartışmaya da değinerek realizmin ve anarşizmin “anarşi” yaklaşımlarını; devlete, egemenliğe ve “dünya hükümetine” (*world government*) bakışlarını ele almıştır.³⁰ Ona göre anarşi, Uİ’deki hegemonik kimliklerin durumsallığını (*contingency*) ve tutarsızlığını açığa vurmaktadır. Newman’ın yaklaşımıyla yapısökümcü bir figür olarak anarşinin ontolojik durumsallığı, egemenliği anarşiye önceleyen realizm için tehlikelidir. Bu bağlamda anarşi, tacını (*crown*), el koyarak egemenlikten alır. Newman, “durağan temelleri, yapıları ve kimlikleri rahatsız etmek” anlamında ontolojik durumsallık ya da ontolojik anarşi fikrinin anarşizm çerçevesindeki yerini de tartışmıştır.³¹ Bu noktada literatürde Newman’la birlikte anılan “postanarşizmin” Uİ için anlamı tartışmaya açılır. Newman’a göre postanarşizm, yeni bir paradigma olmaktan ziyade tüm paradigmaları sorgulayan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır ve postyapısalcılığın en net, en tutarlı politik ifadesidir.³² Zira postyapısalcılık, politik, söylemsel ya da epistemolojik tüm otoriter kurumları eleştiren ve yeni politik olasılıklar için alan üreten anti-otoriter, anarşist *ethos*’tan esinlenir.³³ Dolayısıyla Newman’a göre (post)anarşizm, Uİ’yi eleştirmeye yönelik bir yaklaşımdır ve uluslararası ilişkileri açıklamaya ya da anlamaya yönelik bir paradigma ya da teori olamaz:

“Amacım anarşizmi saygın (respectable) bir paradigma olarak sunmak da; anarşizmin realizm, liberalizm ve Marksizmle birlikte disiplinin masasında yer aldığını iddia etmek de değil. Bunun yerine, anarşizmin politik bir aykırılık (heresy) olarak ana akım politik teorinin dışındaki pozisyonunu tasdik etmeyi daha verimli buluyorum. Bu belirli açılardan, anarşizmin radikal siyasi gelenek içinde bile tarihsel olarak marjinalize olmuş statüsünü yansıtmaktadır. Anarşizmin devlet egemenliğini tavizsiz bir şekilde reddetmesi, her türlü siyasi otoriteye karşı amansız düşmanlığı ve sosyalist devrimin amaçta olduğu kadar biçimde de özgürlükçü olması gerektiği savunusu, onu

görsel

World Politics”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010; Richard Falk, “Anarchism without ‘Anarchism’: Searching for Progressive Politics in the Early 21st Century”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010; Erika Cudworth ve Stephen Hobden, “Anarchy and Anarchism: Towards a Theory of Complex International Systems”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010; Adam Goodwin, “Evolution and Anarchism in International Relations: The Challenge of Kropotkin’s Biological Ontology”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010; Alex Prichard, “David Held is an Anarchist. Discuss”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010; Daniel Murray, “Democratic Insurrection: Constructing the Common in Global Resistance”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, No. 2, 2010; Chris Rossdale, “Anarchy is What Anarchists Make of It: Reclaiming the Concept of Agency in IR and Security Studies”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010.

30 Saul Newman, “Crowned Anarchy: Postanarchism and International Relations Theory”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 40, Sayı 2, 2012, s. 261.

31 A.g.m., s. 272.

32 A.g.m., s. 276.

33 A.g.m., s. 277.

devrimci Marksizm ve Leninizm ile dahi karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla anarşizm, bazı hususlarda, devrimci siyasetin eleştirel vicdanıdır; onu kendi örtülü otoriterliğine ve devletçiliğine karşı tetikte olması konusunda uyarır. Bu nedenle anarşizm, radikal siyasetin etik ufkı ve sınır koşulu olarak düşünülebilir. Anarşizmi bu şekilde düşünerek onun Uİ teorisine etkileri meselesi en iyi şekilde ele alınabilir.”³⁴

Özetle Newman’a göre anarşizm, Uİ’de söz konusu postyapısalcı ve anti-özcü yönüyle ele alınmalıdır.³⁵ Lakin postyapısalcı ve eleştirel teorisyenler uzun yıllardır bu yönleriyle disiplini ve uluslararası ilişkileri anti-otoriter sorgulamalara tabi tutmaktadırlar zaten. Bu durumda postanarşizmin ve akraba yaklaşımların (postmodern anarşizm, postyapısalcı anarşizm vb.) disiplin için özgün yönünün ne olacağı sorusu gündeme gelir.³⁶ George Woodcock’un tabiriyle anarşizm, “asli olarak anti-dogmatik” bir harekettir.³⁷ Ancak anarşist düşünceyi var edenleri hafife alarak, anarşizme, anarşizmi görmezden gelenlerin düşünceleri üzerinden bir yön vermeye çalışan postyapısalcı/postmodern/post-anarşistler söz konusu “anti-dogmatik” esası kavrayamamış görünmektedirler. Nitekim eserlerine bakıldığında, postyapısalcı teorisyenlerin ve hatta postyapısalcı felsefenin kurucularının dahi Newman’ın sözünü ettiği “anarşist ethos’tan” habersiz göründükleri anlaşılabilmektedir. Örneğin Michel Foucault ve Jacques Derrida hiçbir zaman anarşist olduklarını beyan etmedikleri gibi anarşizmi ciddi bir şekilde değerlendirmemişlerdir de.³⁸ Lakin bu ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Uİ açısından önemli olan anarşizmin, disiplin için “postyapısalcı” yönünden çok daha fazla şey ifade ettiğidir. Newman’ın anarşizmin Uİ için yeni bir “paradigma” olmadığını ve olmaması gerektiğini savunurken kullandığı kavramı neden seçtiği de tartışmaya açıktır. Anarşizm, bir “paradigma” olmak zorunda değildir ve bir teori, yaklaşım ya da anlayış olarak da değerlendirilebilir. Yapısökümcü değil, “yapıcı” (cons-

34 A.g.m., s. 262.

35 Newman’ın klasik anarşizmi eleştirdiği ve “çeşitli postyapısalcı düşünürlerin incelenmesi” yoluyla postanarşizmi daha detaylı olarak tanımladığı bir çalışma için bkz. Saul Newman, *Bakunin’den Lacan’a: Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu* (çev. Kürşad Kızıltuğ), Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

36 Postmodern anarşizm ve postyapısalcı anarşizm için bkz. Todd May, *The Political Philosophy Poststructuralist Anarchism*, The Pennsylvania State University Press, 1. Baskı, Pennsylvania 1994; Lewis Call, *Postmodern Anarchism*, Lexington Books, 1. Baskı, New York 2002.

37 George Woodcock, *Anarchism A History of Libertarian Ideas and Movements*, Broadview Press, Güncellenmiş Yeni Baskı, Peterborough 2004, s. 411.

38 Simon Springer’e göre Foucault’nun biyopolitika konusundaki görüşlerine, -hiç atıfta bulunulmasa da- Proudhon’un ilham kaynağı olduğu açıktır. Simon Springer, *Violent Neoliberalism: Development, Discourse, and Dispossession in Cambodia*, Palgrave Macmillan, 1. Baskı, New York 2015, s. 117. Catherine Malabou’ya göre Foucault ve Derrida’nın da dahil olduğu çağdaş felsefe, belki bilmeden, belki kendine dahi itiraf etmeden anarşizmden bir şey almıştır. Daha da ileri gider ve sorar Malabou: “öyleyse anarşistlerden, anarşinin çalındığını; felsefi bir hırsızlık yapıldığını ileri sürmek çok mu fazla olur?”. Catherine Malabou, *Stop Thief! Anarchism and Philosophy* (çev. Carolyn Shread), Polity Press, 1. Baskı, Cambridge 2023, ss. 17-18. Erkan Tüzün, “Derrida’ya rağmen” Derrida’nın metinlerindeki örgünün anarşist olup olmadığını tartışmıştır. Bkz. Erkan Tüzün, “Derrida ve Kusurlu Anarşi”, *Siyahi Dergisi*, Sayı 5, 2005, ss. 70-73.

tructive) da olabilir. Bu yapıcılık, tekçi ya da otoriter bir zeminde olmak zorunda da değildir. Anarşizm, küresel ilişkileri açıklama, anlama, eleştirme noktasında yegâne teori, anlayış ya da yaklaşım olma iddiasında olmayacaktır elbette. Teorilerden, yaklaşımlardan, anlayışlardan biri olacaktır. Bu minvalde tekçi olanın, “Uİ’de anarşizm şudur ve bu şekilde ele alınmalıdır” diyen Newman’ın yaklaşımı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Newman’ın postanarşizmi, anarşizmin disipline yapıcı katkılarının peşinen önünü kapadığı gibi Uİ’de anarşizmin ihmaline ve marjinalizasyonuna da destek olmaktadır.

Zaheer Kazmi, 2012 yılında *Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Nazik Anarşi* başlıklı kitabını yayımlamıştır.³⁹ Kazmi, uluslararası ya da küresel anarşiyi “anarşist” bir bağlamda ele almıştır. Buna göre “anarşi”, devletlere özgürlüklerini sağlayan, onların anti-otoriter bağlamda destekledikleri bir ortamdır. Bu minvalde anarşiyi, Uİ’yi kısıtlayan “otorite merkezli” negatif çerçevede değil, pozitif bir çerçevede ele alan Kazmi’ye göre, William Godwin’in sosyal ilişkileri güçlendirmek ve bireysel otonomiye korumak için hayati önemde gördüğü “nezaket” Uİ açısından da önemlidir. Kazmi’ye göre “nezaket” ile Uİ, çatışma önleme ve çözme, hedeflerin saldırganlık ve zorlama olmaksızın başarılması, sosyal düzen kurulması ve geliştirilmesi, medeni (*civilized*) davranışın uygulanması ve gösterilmesi gibi birçok noktada ilişkilendirilebilir. Ancak “nezaket” verili, doğal ya da soyut bir kavram olmayıp öğrenilen, farklılaşan ve dolayısıyla sosyal olarak inşa olunan bir kavramdır ve bu bağlamda Uİ’de kelimenin ilk anlamıyla yapılan ilişkilendirmelerden çok daha fazlasını ifade eder. Kazmi, modern felsefi anarşizmin öncüsü olarak görülen William Godwin’in düşünceleriyle temellendirdiği “nazik anarşiyi” (*polite anarchy*), “nezaket” (*civility*) ile birlikte anti-otoriteryanizmin uygulandığı küresel anarşi ortamı olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Genel olarak bakıldığında Kazmi’nin özgün bir yaklaşım ortaya koyduğunda şüphe yoktur; lakin onun devletlere özgürlük sağlayan bir ortam olarak anarşi fikri, devlet-merkezli bir anarşizm anlayışını temsil etmektedir. Her anarşist, her anarşizm çalışan akademisyen ve düşünür, tek bir “A”narsizmden değil; anarşizmlerden bahsedebileceği konusunda hemfikir olacaktır.⁴¹ Ancak Kazmi’nin anarşizmi, “arşist bir an-arşizm” gibi kavramsal açıdan dahi bir oksimorona işaret eder.⁴² Yine de tümünden reddetmemek adına, söz konusu yaklaşımın literatürde sindirilmesi ve tartışılması gerektiğini not etmek yerinde olacaktır.

2012’de Ruth Kinna editörlüğünde yayımlanan bir kitaba Alex Prichard, “Anarşi, Anarşizm ve Uluslararası İlişkiler” başlıklı bölümüyle,

39 Zaheer Kazmi, *Polite Anarchy in International Relations Theory*, Palgrave Macmillan, 1. Baskı, New York 2012.

40 A.g.e., s. 1.

41 Süreyya Evren, *Anarşizmler: Anarşizmin Geçmişi ve Tarihleri* (çev. Barış Yıldırım ve Elmas Deniz), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.

42 Bir kavram olarak “anarşinin” yolculuğunun başlangıcını; antik dönemdeki etimolojisini ele alan bir çalışma için bkz. Hasan Gençcan, “Anarkhia: Antikitede Kazandığı Anlamlar ve Boyutlar”, *Özne: Anarşizm Özel Sayısı*, Sayı 32, 2020.

anarşizmle ilgili tartışmalara önemli bir başka katkıda daha bulunmuştur. Prichard'a göre anarşi disiplinin kuruluşundan beri UI'nin merkezi bir kavramıdır ancak "anarşinin politik felsefesi olan anarşizm" son zamanlara kadar görünmez kalmıştır.⁴³ Prichard bu çalışmasında anarşizmin UI'de meydana okuyabileceği alanları tartışmış; hem UI'de hem de siyaset biliminde anarşizme dönmenin öneminden bahsetmiştir. Ayrıca diplomatlara ve dışişleri çalışanlarına ihtiyaç olmaksızın uluslararası politika-ya nasıl katılabileceğimizi, yani uluslararası ilişkilere anarşist yaklaşımın yeni politik amillik formlarının ortaya çıkışı ve gelişimine katkı sağladığını göstermeyi amaçlamıştır.⁴⁴ Prichard ertesı yıl da *Adalet, Düzen ve Anarşi: Pierre-Joseph Proudhon'un Uluslararası Politika Teorisi* başlıklı kitabını yayımlamıştır.⁴⁵ Proudhon'un küresel politika anlayışını ve vizyonunu ortaya koymayı amaçlayan Prichard, onun uluslararası politika teorisinin UI'nin historiyoğrafisine, merkezi tezlerine ve anarşi yaklaşımlarına meydan okuduğunu savunmuştur.⁴⁶

Daddow'dan sonra bir teori ders kitabında anarşizmi ele alan önemli bir isim ise Cynthia Weber'dir. Weber *Uluslararası İlişkiler Teorisi: Eleştirel Bir Giriş* başlıklı kitabının 2013 tarihli ancak dördüncü baskısında anarşizme bir teori olarak yer vermiştir. Daddow'un aksine anarşizm, kitabın sonraki (beşinci) baskısında da henüz yerini korumaktadır.⁴⁷ Weber bölüme, "yeni anarşizmin" temsilcisi David Graeber'e atfedilen ve "İşgal Hareketleri" (*Occupy Movements*) sırasında kullanılan "Biz %99'uz" (*We are the 99 percent*) sloganını tartışarak başlar. Hatta bölüm doğrudan, "Biz %99 muyuz?" alt başlığını taşımaktadır. Weber, 2008'de başlayan ekonomik krizler sonrası "borç" konusunu odağına alarak direniş hareketlerine değinmiştir. Ardından Graeber'in "herkesten yeteneğine göre almaya ve herkese ihtiyacına göre vermeye" dayanan Marksist kökenli "alt-sınır komünizmi" (*baseline communism*) temelinde %99'un gerçekten "birleşik" olup olmadığını tartışmıştır.⁴⁸ Bu bağlamda ayrıca, Açlık Oyunları filmini ve filmin yozlaşmış güce ve borç esaretine direnen anarşist kahramanını inceleyen Weber, sonuçta "anarşizmin ve 'Biz %99'uz' mitinin ideolojik ve politik açıdan oldukça boş" olduğuna kanaat getirmiş; ancak yine de anarşizmin "öğretici" (*instructive*) olduğunu savunmuştur.⁴⁹ Weber anarşizmi pedagojik gerekçelerle popüler bir slogan ve film üzerinden ele almayı tercih etmiştir. Lakin bunu yaparken anarşizmin son derece sı-

- 43 Alex Prichard, "Anarchy, Anarchism and International Relations", Ruth Kinna (ed.), *The Continuum Companion to Anarchism*, Continuum Publishing, 1. Baskı, New York 2012, s. 96.
- 44 A.g.e., s. 96.
- 45 Alex Prichard, *Justice, Order and Anarchy: The International Political Theory of Pierre-Joseph Proudhon*, Routledge, 1. Baskı, Oxon 2013.
- 46 A.g.m., s. 4.
- 47 Cynthia Weber, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, Routledge, 5. Baskı, New York 2021.
- 48 "Alt-sınır komünizmi" çevirisi, Graeber'in kitabını Türkçe'ye çeviren Muammer Pehlivan'a aittir. Bkz. David Graeber, *Borç: İlk 5,000 Yıl* (çev. Muammer Pehlivan), Everest Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 104.
- 49 Weber, *International Relations Theory...*, s. 240.

nırlı -ve hatta belki yanıltıcı- bir resmini çizdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bölümde anarşizmin tarihine, önemli düşünürlerine, temel metinlerine hiç değinilmemiştir. Düşünceleri incelenen tek düşünür David Graeber, bölümde ele alındığı haliyle anarşizmden çok Marksizm'e yakın bir imaj çizmektedir. Çalışmanın sonlarında Graeber'in yaklaşımı "toplulukçu" (*collectivist*) anarşizm olarak nitelendirilmiş ancak başka anarşizm türleri olduğu da belirtilerek "bireyci" (*individualist*) anarşizmden bahsedilmiştir. Filme bu ayrım üzerinden de bakılmıştır ancak bu da anarşizmin teorisini ve felsefesini giriş düzeyinde ortaya koymak açısından yeterli bir sınıflandırma değildir.

2017 yılında *Uluslararası Politika Teorisi Dergisi*, "Anarşi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi" adıyla bir özel sayı yayımlamıştır.⁵⁰ 2018'de ise Shelagh Roxburgh, anarşizmin disipline dahil olma sürecini eleştirel bir şekilde incelediği bir makale yayımlamıştır.⁵¹ Ona göre Uİ'de anarşizmle ilgili makaleler yeni imkânlar sağlamaktadır. Ancak anarşizmin bazı ilke ve kavramlarının, liberal devlet sisteminin meşrulaştırılmasına yönelik olarak kullanılabilmesi gibi riskler de bulunmaktadır. Örneğin devlete, ekonomiye ve merkezileşmiş güce yönelik esaslı eleştirelliği muhafaza etmeksiz işbirliğine, çeşitliliğe ve direnişe vurgu yapmak, liberal söyleme katkı yapabilir. Bu bağlamda Roxburgh, anarşizmin yumuşatılmış versiyonlarına ve "sulandırılmış" (*diluted*) anarşist analizlere karşı uyarıda bulunmuştur.⁵² Tarihçi Mark Bray 2019'da, insan hakları bağlamında anarşizmin ve anarşistlerin yerini ve önemini ele aldığı bir çalışma yayımlamıştır.⁵³ İnsan hakları Uİ'nin de konusu olduğundan çalışma burada zikredilmeyi hak etmektedir. Bray'e göre anarşizm, evrensel haklar kavramının gelişimindeki en etkili politik eğilim olmadığı gibi onun 20. Yüzyılın ikinci yarısında insan haklarını küresel çevrelerde ilerleten aktivistler ve yasa yapıcılar üzerinde de "doğrudan" etkisi yoktur. Ancak Bray, anarşistlerin, esas olarak 20. Yüzyıl başlarında insan haklarının gelişiminde merkezi rol oynadığını ileri sürmüştür. Ona göre "müşterek insanlık" vizyonları temelinde insan haklarına etki ve katkılarda bulunan anarşistler, insan haklarının histori-yografisinde ihmal edilmiş ve görmezden gelinmiştir. Anarşist insan hakları politikalarını, insan haklarının yeni histori-yografisinde konumlandırmayı hedefleyen Bray, dönemi incelemiş ve örnekler vermiştir. Bray,

görsel

Akademik
Bakış

109

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

50 Özel sayıda yer anarşizmle ilgili yer alan başlıca çalışmalar için bkz. Jonathan Haverroft ve Alex Prichard, "Anarchy and International Relations Theory: A Reconsideration", *Journal of International Political Theory*, Cilt 13, Sayı 3, 2017; Philip G. Cerny ve Alex Prichard, "The New Anarchy: Globalisation and Fragmentation in World Politics", *Journal of International Political Theory*, Cilt 13, Sayı 3, 2017; Silviya Lechner, "Why Anarchy Still Matters for International Relations: On Theories and Things", *Journal of International Political Theory*, Cilt 13, Sayı 3, 2017.

51 Shelagh Roxburgh, "Against Soft Anarchism: Challenging Liberal Cooptions of Anarchism in International Relations Theory", *Anarchist Studies*, Cilt 26, Sayı 1, 2018.

52 A.g.m., s. 55.

53 Bray, "Beyond and Against the State... Bray'in 2022 yılında yayımlanan, anarşizm ve insan hakları konusuna da değindiği bir çalışması daha bulunmaktadır. Mark Bray, *The Anarchist Inquisition: Assassins, Activists, and Martyrs in Spain and France*, Cornell University Press, 1. Baskı, New York 2022.

anarşistlerin “devletin ötesinde insan hakları” vizyonunu ilk dile getirenler arasında olduğunu savunmuş; ayrıca anarşizmin “devlete karşı insan hakları” vizyonunu temsil eden tek politik eğilim olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁴ İnsan haklarının gelişimi süresince anarşizm, devletin ötesinde insan hakları kampanyaları, uluslararası haklar aktivizmine katkı sağlamış; devlete karşı insan hakları argümanları ile adalet ve yönetim konusundaki sorunlara alternatif bakış açıları kazandırmıştır.⁵⁵

2019’da Carl Levy ve Saul Newman editörlüğünde yayımlanan, anarşizmin sosyal ve beşeri bilimlere etki ve katkılarının değerlendirildiği kitapta, Uluslararası İlişkiler bölümünü kendisine daha önce de atıfta bulunduğumuz Zaheer Kazmi kaleme almıştır.⁵⁶ Uİ’de anarşizmi incelemek için anarşist olmak gerekeceğini ifade eden Kazmi, herkesin anarşizmin teorisini değerlendirebileceğini ileri sürmüştür. Kazmi anarşizmin geleneksel “bireyi tahakkümden kurtarıp özgürleştirme” misyonu dışında da; yani normatif ve eleştirel teori haricinde de Uİ’ye katkı yapabileceğini savunmuştur. Hatta ideolojik eleştiriden bağımsız olarak, örneğin kapsayıcılık ve çoğulculuk gibi vurguları dikkate alınırsa, Uİ’de anarşizmin entelektüel alanı genişleyebilir. Bu minvalde, genelde “doğa durumu” (*state of nature*) metaforuyla açıklanan anarşi kavramının anarşist yorumu, Uİ teorisinin otorite-merkezliliğine meydan okuyabilir ve alternatif açıklamalar getirebilir.⁵⁷ Aynı kitapta Chris Rossdale, geleneksel olarak güç sistemlerini ve yapılarını sürdürmeye hizmet eden bir akademik disiplin olarak “güvenlik çalışmalarına” anarşist müdahaleleri tartışmıştır.⁵⁸ Çağımızın “amir ideolojisi” (*governing ideology*) haline gelen güvenlik, akademik anlamda halen, devletin bencil çıkarına odaklı, üniter ve evvel ezel bir form olduğunu varsayan realistlerce domine edilmektedir. Ancak radikal politika çalışanların bildiği gibi güvenliğin amilleri (*agents*), güvensizliklerden kâr sağlarlar ve faydalanırlar. Bu bağlamda Rossdale’a göre anarşizm, Uİ’de güvenliği yeniden düşünmemizde; örneğin devletin ve diğer otorite formlarının temellendirildiği mitlerin ortaya çıkarılmasında ve onlara meydan okumada yeni bakış açıları sunacaktır.⁵⁹

Küresel İlişkilerin Anarşist Teorisine Doğru?

Literatürde 2010’larda yaşanan genişlemeyle birlikte anarşizm artık Uİ için görmezden gelinen bir yaklaşım olmaktan çıkmıştır. Henüz Uİ’de onu “büyük teori” olarak inşa eden bir deneme yoktur ancak genişleyen literatür temelinde bunun yolunun açıldığı söylenebilir. Yeni on yılda da anarşizmle ilgili çalışmalar yayımlanmaya devam etmektedir. Örneğin

54 Bray, “Beyond and Against the State...”, s. 323.

55 A.g.m., s. 334.

56 Zaheer Kazmi, “Contesting the State of Nature: Anarchism and International Relations”, Carl Levy ve Saul Newman, der., *The Anarchist Imagination: Anarchism Encounters the Humanities and the Social Sciences*, Routledge, 1. Baskı, Oxon 2019.

57 A.g.e., s. 57.

58 Chris Rossdale, “Anarchism and Critical Security Studies”, Carl Levy ve Saul Newman, der., *The Anarchist Imagination: Anarchism Encounters the Humanities and the Social Sciences*, Routledge, 1. Baskı, Oxon 2019.

59 A.g.e., s. 62.

Alex Prichard, 2020 yılında yayımlanan Uİ’de etiğin ele alındığı derleme kitapta “Anarşizm ve Küresel Etik” başlıklı bölümle yer almıştır.⁶⁰ Prichard öncelikle anarşi kavramının, anarşistlerin elinde nasıl özgürleştirici hale geldiğini ortaya koymuş; ardından küresel etikle ilgili temel soruları, anarşi kavramının bu yeniden formülasyonu ile birlikte değerlendirmiştir. Buna göre anarşi, adaletin hem potası (*crucible*) hem de ölçütüdür (*benchmark*). Kesinliğin ve sonluluğun yokluğu (*absence of finality*) anlamında anarşi, modern politikalarda ve etikte sorgulamaksızın kabul ettiklerimizin antitezidir. Örneğin egemenlik ve özel mülkiyet anarşiye karşıt olduğu gibi etik de değildir. Bu bağlamda anarşi, nihai otoritenin, nihai kimliğin ya da nihai adaletin yokluğunu ifade eder. Anarşist etik “iyinin” ve uygun kurumsal çerçevenin aranmasında çoğulcu bir bakış açısı önerir.⁶¹ 2021’de yayımlanan bir diğer çalışmada Prichard, George Lawson’un *Devrim Anatomileri*⁶² kitabı bağlamında kaleme aldığı, Mart 2021’de yayımlanan değerlendirmesinde ise devrim çalışmalarında anarşistlerin ve anarşizmin yokluğuna değinmiş; anarşistleri ve anarşizm çalışanları devrimleri incelemeye, devrim çalışmaları yapanları da bu konudaki anarşist çalışmalara ve bakış açılarına göz atmaya davet etmiştir.⁶³ Lawson’un Uİ, sosyoloji ve tarih gibi farklı alanlardan beslenen çalışması, Prichard’a göre belli açılardan geleneksel analizlerin dışında olsa da devletçi sosyolojik metodolojiyle yapılmıştır. Bu minvalde Lawson’u eleştiren Prichard’a göre anarşistler, devrimin ilerletilmesi için devletin ele geçirilmesi stratejisine hiçbir zaman katılmamışlardır zira bu strateji, anarşistlerin karşı oldukları şiddetin, hiyerarşinin ve tahakkümün yeniden kurumsallaşmasını getirecektir. Anarşistlere göre devletin merkezileşmesi ve egemenliğin kurumsallaşması çözüm değil, problemdir. Prichard, tarihteki farklı devrimlerde anarşizmin ve anarşistlerin oynadığı rollere değinmiş; anarşizmin sosyal hareketleri, protesto gruplarını ve küresel hareketleri etkilemeye devam ettiğine vurgu yapmıştır.⁶⁴

2022’de yayımlanan üç çalışma da yine burada zikredilmeyi hak etmektedir. İlk olarak Alex Prichard, Oxford Üniversitesi Yayınları’nın ünlü “çok kısa bir giriş” serisi kapsamında *Anarşizm*’i kaleme almıştır.⁶⁵ Kitabın son bölümü “Anarşizm ve Dünya Politikası” başlığını taşımaktadır ve bölüm kapsamında şiddet, iklim değişikliği, federalizm ve küresel yönetim gibi konular anarşist bir bakışla ele alınmıştır.⁶⁶ 2022’de yayımlanan bir diğer çalışma, liberal yaklaşımın başarısızlığı eleştirisi üzerine, barış inşasına anarşist bir yaklaşım denemesidir.⁶⁷

görsel

Akademik
Bakış

111

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

60 Alex Prichard, “Anarchism and Global Ethics”, Birgit Schippers, der., *The Routledge Handbook of Rethinking Ethics in International Relations*, Routledge, 1. Baskı, New York 2020, s. 25.

61 A.g.e., s. 35.

62 Bkz. George Lawson, *Anatomies of Revolution*, Cambridge University Press, 1. Baskı, Cambridge 2019.

63 Alex Prichard, “Taking the State Back Out: Bringing Anarchism Back In”, *International Politics Reviews*, Cilt 9, Sayı 1, 2021, s. 25.

64 A.g.m., ss. 27-29.

65 Alex Prichard, *Anarchism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 1. Baskı, Oxford 2022.

66 A.g.e., ss. 95-121.

67 Jonas Rusche, “Imagining Peace Outside of Liberal Statebuilding: Anarchist Theory as Pathway to Emancipatory Peacefacilitation”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Cilt

Makalenin yazarı olan Jonas Rusche'ye göre anarşist teoriden yararlanılarak liberal paradigma dışında alternatif barış formları tasavvur edilebilir. Bu sayede emperyalist savlardan kaçınabilmek de mümkün olacaktır. Rusche, "barış inşası" (*peacebuilding*) yerine "barışı kolaylaştırma" (*peacefacilitation*) tabirinin daha doğru olacağını düşünür zira bu tabir sosyal dönüşümün çıktılarının önceden belirlenmediği normatif temelli bir barış vizyonuna imkân sağlamaktadır.⁶⁸ 2022'de yayımlanan üçüncü bir çalışmada Alexandre Christoyannopoulos, normatif bir bakış açısı geliştirmeye çalışmış, anarşist ve pasifist yaklaşımların şiddet, militarizm, sömürü, uluslararası politikanın yapısı ve politik aktörlük gibi konulara bakışını ele almış ve iki geleneğin ortaklaştığı noktalar üzerinden uluslararası ilişkilerin anarko-pasifist bir okumasını yapmıştır.⁶⁹ Christoyannopoulos, böyle bir normatif yaklaşımın diğer birçok Uİ teorisinden farklı olarak devletlere değil tüm insanlara hitap ettiğini; devletlerin değil insanların egemenliğine dayandığını vurgulamıştır.⁷⁰

Son olarak Türkçe literatürdeki bir çalışmadan bahsedilecektir. Söz konusu çalışma, Çağlar Söker'in 2023 tarihli *Uluslararası İlişkilerde Bilim, Bilgi ve Yöntem: Paul K. Feyerabend ve Epistemolojik Anarşizmin İmkânları* başlıklı kitabıdır.⁷¹ Yazarın doktora tezine dayanan kitapta Feyerabend'in görüşleri temelinde Uİ'de bilim anlayışlarının, tarihin ve tarih yazınının, epistemoloji ve metodolojinin eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca Feyerabend'in felsefesinden yola çıkılarak Uİ'de anarşist ontolojik çoğulculuk anlayışı formüle edilmiş ve temellendirilmiş; bunun yanında anarşist epistemoloji ve metodolojinin imkân ve sınırları incelenmiştir. Kitapta epistemolojik anarşizmin, disiplinin küresel reformasyonuna katkı sağlayabilecek bir yaklaşım olduğu ifade edilmiştir.⁷² Teoriye artan ilgi, mevcut yaklaşımların yetersizlikleri ve küresel sorunların alternatif analizleri teşvik etmesi gibi nedenlerle, yakın zamanda anarşizme dair Türkçe literatürde de bir canlanma olabileceği öngörülmektedir.

Sonuç

Felsefi bir düşünce okulu ve siyasi bir ideoloji ya da akım olarak anarşizmin özellikle çağdaş Siyaset Bilimi yazınında gereğince ele alındığında herhangi bir şüphe yoktur. Uluslararası İlişkiler disiplininde ise anarşizm hala büyük ölçüde görmezlikten gelinen bir teoridir. Buna rağmen, bu makalenin de gösterdiği üzere, 1970'li yılların ortasından ve özellikle 2000'lerden bu yana anarşizmin bir teori olarak Uİ disiplinine yapacağı katkılar üzerine yapılan çalışmalarda ivmenin giderek arttığı gözlemlenmektedir.

Bununla birlikte literatürde, anarşizmin Uİ'deki geleceğini de etkile-

47, Sayı 1, 2022, s. 18.

68 A.g.m., s. 33.

69 Alexandre Christoyannopoulos, "An Anarcho-Pacifist Reading of International Relations: A Normative Critique of International Politics from the Confluence of Pacifism and Anarchism", *International Studies Quarterly*, Cilt 66, Sayı 4, 2022, s. 1.

70 A.g.m., ss. 10-11.

71 Çağlar Söker, *Uluslararası İlişkilerde Bilim, Bilgi ve Yöntem: Paul K. Feyerabend ve Epistemolojik Anarşizmin İmkânları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Konya 2023.

72 A.g.e., s. 259.

me potansiyeline sahip bir dizi eksiklik ve sorunun olduğu aşıkardır. Öncelikle Uİ’de halen anarşizmin hazmedilmesiyle ilgili problemlerin olduğunu belirtmek abartılı bir çıkarım olmayacaktır. Disiplinin ontolojisi devleti ve onun ilişkilerini öncelerken anarşizm Uİ’ye entegre olamamaktadır. Anarşizmle ilgili yapılan bazı çalışmalar da bu entegrasyonu zorlaştırmaya devam etmektedir. Metin içerisinde bahsedilen ders kitaplarında çizilen yüzeysel ve hatta yanıltıcı anarşizm portreleri, geleceğin teorisyenlerini de olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu hususta pedagojik gösterişliliklerden ve aşırı genelleyici yargılardan kaçınmak önemlidir. Anarşizmin bir teori olarak tarihsel gelişiminden ve özet olarak uluslararası ilişkilerle ilgisinden bahsedilecek basit anlatımlar, ders kitabı düzeyindeki çalışmalar için daha verimli görünmektedir. Yine anarşizmin Uİ’de temsili noktasında, bu hareketin şiddetle ilişkisine dair yüzeysel çıkarımlar sorun olmaya devam etmektedir. Bir diğer problem, anarşizmin bazı versiyonları – daha ziyade yeni versiyonları – esas alınarak yapılan sınıflandırma ve tespitlerdir. Özellikle postmodernist anarşistler, ironik bir biçimde hem postmodernizmin hem de anarşizmin esaslarıyla çelişerek, klasikleri hor gören ve farklı yaklaşımlara üstten bakan bir tavırla çalışma yapabilmektedirler. “Anarşizm böyle bir yaklaşımdır ve şu haliyle ele alınmalıdır” şeklindeki keskin önermeler, anarşizmin içkin çoğulculuğuna zarar verme potansiyeli taşımaktadır.

Anarşizmin disipline entegrasyonu literatürdeki eksiklerin çalışılmasıyla da ilişkili olarak gelişme gösterecektir. Klasiklere dair çalışmalar yapılmıştır ancak hala çalışılmayan önemli figürler de bulunmaktadır. Yine mesela küresel sorunların analizinde anarşist teorinin sunabileceği çok sayıda katkı vardır. Örneğin anarşist bir göç teorisi mümkün olabilir mi? Ya da iklim değişikliğine dair anarşist bir analizden ne gibi sonuçlar çıkabilir? Bu gibi sorular ve ötesi için anarşistlerin yazdıklarına bir göz atmak dahi ana akım yaklaşımların dışına çıkma olanağı sunabilir ve yeni bakış açılarının filizlenmesine yol açabilir. Hem anarşizmin tarihsel birikimi hem de Uİ’de yapılan çalışmalarla halihazırda temelleri mevcut olan “Küresel İlişkilerin Anarşist Teorisini” inşa edebilmek de yapılacak yeni çalışmalarla mümkündür. Bunlara ek olarak Uİ’de yapılacak çalışmaların da genel anarşist teoriye katkı yapabileceği unutulmamalıdır. Tekçi, otoriter ve keskin tanım ve hükümlerden kaçınmak suretiyle anarşizmi zenginleştirecek yeni öneriler ve sınıflandırmalar, anarşist teorinin geleceğini de etkileyebilecek katkılar sunabilir.

Anarşizmin doğal olarak çoğulcu yapısı, her tür tekçiliği, tahakkümü ve sömürüyü reddetmesi, insanı, doğayı ve toplumu merkeze alan özgürlük arayışı; devletin, çıkarın ve rekabetin ötesinde işbirliğine, yardımlaşmaya ve etik/ahlaki temeller üzerinden paylaşmaya dayalı bir dünya inşa etme potansiyelini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda anarşizm, Uİ için değeri ve önemi artan bir yaklaşımdır. Elbette özellikle Uİ yazınında anarşizmin en başta pejoratif anlatım ve vurgularından arındırılması, ayakları üzerine oturan bir teori haline gelmesi ve bunun da makul bir düzeyde kabullenilip mevcut teoriler külliyyatına eklenmesi için epey bir emek harcanması gerekiyor. Ancak bir yandan mevcut yayınların öte yandan küresel dinamiklerin çok yönlü ivmesine bakarak bir teori olarak anarşizmin Uluslararası İlişkilerde

görsel

Akademik
Bakış

113

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

hak ettiği yeri almasının çok da uzaklarda olmadığını rahatlıkla söylemek mümkün gözüküyor. Uluslararası İlişkiler'in Küresel İlişkiler'e evrimi ile bu sürecin daha da hızlanacağından bir kuşku da yok.

Kaynaklar

- AYDINLI, Ersel, "Before Jihadists There Were Anarchists: A Failed Case of Transnational Violence", *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 31, Sayı 10, 2008, ss. 903-923.
- BRAY, Mark, "Beyond and Against the State: Anarchist Contributions to Human Rights History and Theory", *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, Cilt 10, Sayı 3, 2019, ss. 323-338.
- BRAY, Mark, *The Anarchist Inquisition: Assassins, Activists, and Martyrs in Spain and France*, Cornell University Press, 1. Baskı, New York 2022.
- CALL, Lewis, *Postmodern Anarchism*, Lexington Books, 1. Baskı, New York 2022.
- CERNY, Philip G. ve Alex Prichard, "The New Anarchy: Globalisation and Fragmentation in World Politics", *Journal of International Political Theory*, Cilt 13, Sayı 3, 2017, ss. 1-18.
- CHRISTOYANNOPOULOS, Alexandre, "An Anarcho-Pacifist Reading of International Relations: A Normative Critique of International Politics from the Confluence of Pacifism and Anarchism", *International Studies Quarterly*, Cilt 66, Sayı 4, 2022, ss. 1-13.
- CUDWORTH, Erika ve Stephen Hobden, "Anarchy and Anarchism: Towards a Theory of Complex International Systems", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 399-416.
- DADDOW, Oliver, *International Relations Theory*, Sage Publications, 1. Baskı, Londra 2009.
- DADDOW, Oliver, *International Relations Theory: The Essentials*, Sage Publications, 2. Baskı, Londra 2013.
- DADDOW, Oliver, *International Relations Theory*, Sage Publications, 3. Baskı, Londra 2017.
- EVREN, Süreyya, *Anarşizmin Geçmişi ve Tarihleri* (çev. Barış Yıldırım ve Elmas Deniz), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.
- FALK, Richard A., *A Study of Future Worlds*, The Free Press, 1. Baskı, New York 1975.
- FALK, Richard A., "Anarchism and World Order", *Nomos*, Cilt 19, 1978, ss. 63-87.
- FALK, Richard A., "Anarchism without 'Anarchism': Searching for Progressive Politics in the Early 21st Century", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 381-398.
- GENÇCAN, Hasan, "Anarkhia: Antikitede Kazandığı Anlamlar ve Boyutlar", *Özne: Anarşizm Özel Sayısı*, Sayı 32, 2020, ss. 37-56.
- GOODWIN, Adam, "Evolution and Anarchism in International Relations: The Challenge of Kropotkin's Biological Ontology", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 417-437.
- GRAEBER, David, *Borç: İlk 5,000 Yıl* (çev. Muammer Pehlivan), Everest Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- HAVERCROFT, Jonathan ve Alex Prichard, "Anarchy and International Relations Theory: A Reconsideration", *Journal of International Political Theory*, Cilt 13, Sayı 3, 2017, ss. 1-15.
- KAZMI, Zaheer, *Polite Anarchy in International Relations Theory*, Palgrave Macmillan, 1. Baskı, New York 2012.
- KAZMI, Zaheer, "Contesting the State of Nature: Anarchism and International Relations", Carl Levy ve Saul Newman, der. *The Anarchist Imagination: Anarchism Encounters the Humanities and the Social Sciences*, Routledge, 1. Baskı, Oxon 2019.
- LAWSON, George, *Anatomies of Revolution*, Cambridge University Press, 1. Baskı, Cambridge 2019.
- LECHNER, Silviya, "Why Anarchy Still Matters for International Relations: On Theories and Things", *Journal of International Political Theory*, Cilt 13, Sayı 3, 2017, ss. 1-20.
- MALABOU, Catherine, *Stop Thief! Anarchism and Philosophy* (çev. Carolyn Shread), Polity Press, 1. Baskı, Cambridge 2023.
- MARSHALL, Peter, *Anarşizmin Tarihi: İmkânsız İstemek* (çev. Y. Alogan), İmge Yayınları, 2. Baskı,

Ankara 2019.

MARX, Karl, "Siyasete Karşı Kayıtsızlık", Karl Marx ve Friedrich Engels, der., *Anarşizm Üzerine* (çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009.

MAY, Todd, *The Political Philosophy Poststructuralist Anarchism*, The Pennsylvania State University Press, 1. Baskı, Pennsylvania 1994.

MURRAY, Daniel, "Democratic Insurrection: Constructing the Common in Global Resistance", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 461-482.

NEWMAN, Saul, "Crowned Anarchy: Postanarchism and International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 40, Sayı 2, 2012, ss. 259-278.

NEWMAN, Saul, *Bakunin'den Lacan'a: Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altıst Oluşu* (çev. K. Kızıltuğ), Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

PRICHARD, Alex, "Justice, Order and Anarchy: The International Political Theory of Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865)", *Millennium: Journal of International Studies*, 35(3), 623-645.

PRICHARD, Alex, "Deepening Anarchism: International Relations and the Anarchist Ideal", *Anarchist Studies*, Cilt 18, Sayı 2, 2010, ss. 29-57.

PRICHARD, Alex, "Introduction: Anarchism and World Politics", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 373-380.

PRICHARD, Alex, "David Held is an Anarchist. Discuss", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 439-459.

PRICHARD, Alex, "What Can the Absence of Anarchism Tells Us about the History and the Purpose of International Relations?", *Review of International Studies*, Cilt 37, Sayı 4, 2011, ss. 1647-1669.

PRICHARD, Alex, "Anarchy, Anarchism and International Relations", Ruth Kinna, der., *The Continuum Companion to Anarchism*, Continuum Publishing, 1. Baskı, New York 2012.

PRICHARD, Alex, *Justice, Order and Anarchy: The International Political Theory of Pierre-Joseph Proudhon*, Routledge, 1. Baskı, Oxon 2013.

PRICHARD, Alex, "Anarchism and Global Ethics", Birgit Schippers, der., *The Routledge Handbook of Rethinking Ethics in International Relations*, Routledge, 1. Baskı, New York 2020.

PRICHARD, Alex, "Taking the State Back Out: Bringing Anarchism Back In", *International Politics Reviews*, Cilt 9, Sayı 1, 2021, ss. 25-31.

PRICHARD, Alex, *Anarchism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 1. Baskı, Oxford 2022.

ROSSDALE, Chris, "Anarchy is What Anarchists Make of It: Reclaiming the Concept of Agency in IR and Security Studies", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 39, Sayı 2, 2010, ss. 483-501.

ROSSDALE, Chris, "Anarchism and Critical Security Studies", Carl Levy ve Saul Newman, *The Anarchist Imagination: Anarchism Encounters the Humanities and the Social Sciences*, Routledge, 1. Baskı, Oxon 2019.

ROXBURGH, Shelagh, "Against Soft Anarchism: Challenging Liberal Cooptations of Anarchism in International Relations Theory", *Anarchist Studies*, Cilt 26, Sayı 1, 2018, ss. 55-78.

RUSCHE, Jonas, "Imagining Peace Outside of Liberal Statebuilding: Anarchist Theory as Pathway to Emancipatory Peacefacilitation", *Alternatives: Global, Local, Political*, Cilt 47, Sayı 1, 2022, ss. 18-44.

SÖKER, Çağlar, *Uluslararası İlişkilerde Bilim, Bilgi ve Yöntem: Paul K. Feyerabend ve Epistemolojik Anarşizmin İmkânları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Konya 2023.

SPRINGER, Simon, *Violent Neoliberalism: Development, Discourse, and Dispossession in Cambodia*, Palgrave Macmillan, 1. Baskı, New York 2015.

TURNER, Scott, "Global Civil Society, Anarchy and Governance: Assessing an Emerging Paradigm", *Journal of Peace Research*, Cilt 35, Sayı 1, 1998, ss. 25-42.

TURNER, Scott, "Anarchist Theory and Human Rights", Nathan Jun ve Shane Wahl, der., *New Perspectives on Anarchism*, Lexington Books, Maryland 2010.

TÜZÜN, Erkan, "Derrida ve Kusurlu Anarşi", *Siyahi Dergisi*, Sayı 5, 2005, ss. 70-73.

WEBER, Cynthia, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, Routledge, 5. Baskı, New York 2021.

WEISS, Thomas G., "The Tradition of Philosophical Anarchism and Future Directions in World Policy", *Journal of Peace Research*, Cilt 12, Sayı 1, 1975, ss. 1-17.

WIGHT, Martin, Gabriele Wight ve Brian Porter, *International Theory: Three Traditions*, Holmes and Meier Publishers, 1. Baskı, New York 1992.

WILLIAMS, Raymond, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press, 2. Baskı, New York 1983.

WOODCOCK, George, *Anarchism A History of Libertarian Ideas and Movements*, Broadview Press, Güncellenmiş Yeni Baskı, Peterborough 2004.

Extended Abstract

Anarchism has been a neglected approach in International Relations (IR) for many years. While a few studies related to anarchism were published in the 1970s, they were exceptions. It was not until the 2000s that a disciplinary awareness of the neglect of anarchism emerged, accompanied by a resurgence in literature on anarchist theory. Particularly since the 2010s, there has been a considerable increase in works published on anarchism. Although it may be premature to speak of an "Anarchist Theory of Global Relations" as a "grand theory", anarchism is now being discussed and has now begun to take part in debates within IR. However, this revival on anarchist literature has not resolved some of the persistent issues regarding anarchism's place, significance and representation in IR. This article aims to analyze the developments in anarchist theory within IR literature and critically examine the existing body of work by discussing its deficiencies and problems. The article analyzes the anarchist literature periodically and covers studies up to 2023.

The article reaches several key conclusions. Firstly, there are still problems relating the representation of anarchism in IR. The article argues that misrepresentation of anarchism in the discipline could create pedagogical problems and negatively impact other studies on this theory. One might ask, misrepresentation according to whom? Misrepresentation based on the variety of issues such as main problematics, theses, practical implications and basic texts of anarchism. Studies that narrate the story of anarchist theory through vulgar generalizations about its relationship to violence or by detaching it from historical repository not only undermine to view anarchism as a theory, but also, even if implicitly, introduce the ideological biases of mainstream theories into academic analysis. Studies that link anarchism with terrorism or textbooks that portray superficial pictures of anarchism create obstacles to understanding anarchism in IR. Secondly, the article emphasizes that the dominance of specific versions of anarchism or the degrading attitude towards different anarchist approaches can undermine the pluralistic nature of anarchism and hinder alternative anarchist contributions to international relations analysis. The insistence of postmodern, poststructuralist, or post-anarchists on positioning anarchism as "deconstructive" theory while overlooking or undervaluing classics and "constructive" contributions helps to perpetuate the neglect and marginalization of anarchism in IR. Thirdly, despite the relative expansion in the literature, there remains significant work to be done. Addressing the classics, providing an anarchist analysis of the discipline's fundamental concepts, exploring anarchism's approach to non-state actors and their relations, and examining anarchist perspectives on the history of global relations are among numerous areas where gaps exist. We can also ask questions in terms of these gaps. What can be an anarchist approach to global migration? What conclusions can be drawn from an anarchist analysis of climate change? What can anarchism tell us about the gender equality regarding international relations? Neither modern states in practice and nor IR in theory seem adequately equipped to address these global challenges. In these issues and areas, anarchism can expand the scope of the discipline.

Hiyerarşi Perspektifinden ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a Yönelik Müdahaleleri: Kıbrıs Örneği (1954-1975)

US Interventions in Türkiye and Greece from the Perspective of the Hierarchy: The Case of Cyprus (1954-1975)

Pınar ÇAĞLAYAN*

Öz

1950'li yılların ortalarından itibaren beliren Kıbrıs Sorunu, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Türkiye ve Yunanistan ile arasındaki hiyerarşik ilişkinin sınırlarını zorlayan ve bu ilişkinin yeniden biçimlenmesine zemin hazırlayan en dikkat çekici uyumsuzluklardan biridir. Sorun, Türk ve Yunan kamuoyunda milliyetçi bir tepki ortaya çıkarmış ve bu tepki söz konusu ülkelerin ABD dış politikasına olan bağımlılığını tartışmaya açtırmıştır. ABD ise bu sebeple Batı Bloku içindeki hiyerarşik liderliğini test etmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede ABD hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin iç ve dış politika uygulamalarına çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Bu çalışmada, Kıbrıs Sorunu örneği üzerinden ABD'nin güvenlik ve ekonomi alanında garantiler vererek hiyerarşik bir "sözleşme" yaptığı Türkiye ve Yunanistan'ın dış politikalarında otonomi arayışı içerisine girme hamlelerine karşılık ABD'nin her iki devleti çeşitli müdahale teknikleri ile disipline etme ve sözleşme alanı içinde tutma çabaları hiyerarşi kavramı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hiyerarşi, ABD, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs

Abstract

The Cyprus Question, which emerged in the mid-1950s, is one of the most notable disputes that pushed the boundaries of hierarchical relations between the United States (US) and Türkiye and Greece and paved the way for the reorganisation of these relations. The Question provoked a nationalist reaction in the Turkish and Greek public that questioned the dependence of these countries on US foreign policy. For this reason, the US had to demonstrate its hierarchical leadership role within the Western bloc. Within this framework, the US interfered in the domestic and foreign policy practises of both Greece and Türkiye. In this study, using the Cyprus Question as an example, the US efforts to discipline both states with various intervention techniques and to keep them in the treaty sphere in response to the efforts of Türkiye and Greece, with whom the US has made a hierarchical "treaty" by giving guarantees in the security and economic spheres, to seek autonomy in their foreign policies are analysed comparatively within the framework of the concept of hierarchy. 121-141.

Makale Geliş Tarihi: 28.03.2024. Makale Kabul Tarihi: 13.10.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇAĞLAYAN, Pınar. "Hiyerarşi Perspektifinden ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a Yönelik Müdahaleleri: Kıbrıs Örneği (1954-1975)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 121-141. DOI:10.19060/gav.1600513

* Dr. Öğr. Üyesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uşak Üniversitesi, E-mail: pinar.caglayan@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1959-5967.

Akademik
Bakış
117
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Key Words: *Hierarchy, USA, Greece, Türkiye, Cyprus*

Giriş

Soğuk Savaş döneminde Batı Bloku'nun lideri ABD ile Batı Bloku'nda yer alan Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri derinden etkileyen en önemli uyuşmazlıklardan biri Kıbrıs Sorunu'dur. Kıbrıs Sorunu, Türkiye ve Yunanistan'ın ABD dış politikasına olan bağımlılığını sorgulamaya iten bir ulusal davaya dönüşürken, ABD'nin de Batı Bloku içindeki dengeyi bozmasından çekindiği bir krize yol açmıştır. Bu çerçevede ABD sorunun kendi dış politika hedefleri doğrultusunda çözülebilmesi için hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin dış politika uygulamalarına çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Kıbrıs Sorunu çerçevesinde ABD'nin Türkiye ve Yunanistan ile ilişkileri ve bu ülkelere yönelik dış politika müdahaleleri günümüze kadar çok sayıda araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Söz konusu araştırmaların bazıları ABD'yi büyük güç, hegemon devlet, egemen devlet vb. ifadeler ile tanımlayarak bu müdahalelerin arka planını analiz etmişler ve Türkiye ve Yunanistan ile ilişkilerini de söz konusu kavramlar dahilinde incelemişlerdir.¹ Ancak son yıllarda Uluslararası İlişkiler literatürüne giren "hiyerarşi teorisi" temelinde ABD'nin bahse konu ülkeler ile ilişkileri ve Kıbrıs Sorunu'nun hiyerarşi teorisindeki yeri çok az sayıda araştırmanın konusu olabilmektedir.²

Bu çalışmanın amacı, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde hiyerarşik bir ilişki içerisinde SSCB'ye karşı güvenlik ve ekonomi alanında garantiler vererek "sözleşme" yaptığı Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs Sorunu nedeni ile sözleşme kuralları dışına çıkmaya, başka bir deyişle otonomi arayışı içerisine girme çabalarına karşılık ABD'nin her iki devlete de farklı biçimlerde müdahale ederek bu devletleri disipline etme ve sözleşme alanı içinde tutma çabalarını hiyerarşi teorisi çerçevesinde ele almaktır. Çalışmanın temel argümanı, ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın, sözleşmenin sınırları dahilinde cereyan eden otonomi arayışı-müdahale eylemleri eksenindeki mücadele alanından kopmadıkları ve yeniden düzenlenen sözleşmenin varlığını devam ettirdiğidir. ABD'nin söz konusu müdahalelerinin bu devamlılığı sağlama konusunda en etkin unsur olduğu ise çalışmanın bir başka argümanını oluşturmaktadır. Çalışmanın bir diğer argümanı ise, ABD'nin Yunanistan'a ve Türkiye'ye karşı

1 Bu kaynaklardan bazıları şöyle sıralanabilir: Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000; Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000; Laurence Stern, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy*, Times Books, Toronto 1977; George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, AEI-Hoover Policy Studies, Washington DC 1972.

2 Bu noktada Hüsnâ Taş Yetim'in hiyerarşi teorisi temelinde 1964-1975 yılları arasındaki ABD-Türkiye ilişkilerini değerlendirdiği "Amerikan Hiyerarşisi İle Krizi: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)" isimli çalışması örnek olarak gösterilebilir. Taş Yetim çalışmasında Türkiye'nin 1964-1975 yıllarında ABD'ye karşı neden otonomi arayışı içerisine girdiğini hiyerarşi teorisinin argümanları çerçevesinde açıklamaktadır. Hüsnâ Taş Yetim, *Amerikan Hiyerarşisi İle Krizi: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)*, Lejand Kitap, İstanbul 2023.

farklı müdahale yöntemleri kullandığı ve bu farklılığın sebebinin her iki ülke ile farklı dinamik ve amaçlar doğrultusunda sorunu çözmeye yönelmesidir. Çalışmada, bu üç devlet arasındaki hiyerarşik mücadele alanındaki en önemli uyumsuzluk olan Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıktığı 1954 yılı başlangıç noktası olarak ABD'nin Türkiye'ye yönelik askeri ambargo kararı aldığı 1975 yılı da bitiş noktası olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, söz konusu tarihsel dönem ikiye ayrılmıştır. 1954-1960 yılları arası Türkiye ve Yunanistan'ın ABD ile hiyerarşi ilişkisi içinde otonomi arayışında olmasına neden olacak faktörlerin olmadığı bir dönemdir. Her iki devlette ABD yanlısı liderlerin olması, ABD'nin Kıbrıs Sorunu'na geç dahil olması, sıkı iki kutuplu sistem, lider dışı aktörlerin (siyasi partiler, kamuoyu) henüz ABD'ye muhalif tutumlar geliştirmemiş olması ve sorunun Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile çözüldüğü düşüncesinin olması bu dönemin özellikleridir. 1960-1975 yılları ise hem sistemik değişimlerin yaşandığı (sıkı iki kutuplu sistemin gevşemesi) hem de Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs Sorunu'nun yeniden ortaya çıkması nedeniyle otonomi arayışına girmesine neden olacak faktörlerin belirlediği (liderlerin ABD karşıtı olması, lider dışı aktörlerin ABD karşıtı olması, Kıbrıs temelinde milliyetçi ideolojinin ağırlık kazanması, sistem dışı hareketlerin desteklenmesi vb.) dönem olarak ele alınmıştır. Bu dönemde söz konusu otonomi arayışları ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a ayrı ayrı ve farklı şekillerde müdahaleleri ile sonuçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle hiyerarşi teorisi ele alınarak Kıbrıs Sorunu'nun hiyerarşi teorisi içerisindeki örnek konumu analiz edilmiş, sonrasında ise Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs Sorunu çerçevesindeki otonomi arayışlarına karşı ABD'nin hangi müdahale yöntemlerini neden tercih ettiği ve bu yöntemlerin amacına ulaşıp ulaşmadığı karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel sorusu hâkim devlet ve tâbi devlet arasındaki hiyerarşik ilişkinin hangi koşullarda nasıl sınındığı ve hangi yöntemler ile nasıl yeniden kurulduğudur. Bu noktada Türkiye'deki literatürde yer alan Taş Yetim, Balcı ve Madakbaş ile Balcı ve Küçükboz Karafil'in çalışmaları³ tâbi devletin otonomi arayışlarının nedenlerini sorgularken, bu çalışma otonomi arayışlarına karşı hâkim devletin müdahalelerine ve yeniden kurulan hiyerarşik ilişkiye odaklanarak Türkiye'deki literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Hiyerarşi Teorisi ve Otonomi Arayışı-Müdahale Ekseninde Tetikleyici Bir Uyumsuzluk Olarak Kıbrıs Sorunu

Hiyerarşi teorisi, temelde Kenneth Waltz'ın uluslararası sistemde devletlerin yapısındakine benzer bir üst otorite olmadığı için sistemin anarşik olduğu ve

görsel

Akademik
Bakış
119
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

3 Taş Yetim, a.g.e.; Ali Balcı-G. Madakbaş, "Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 15, No: 55, Aralık 2018, s. 77-98; Ali Balcı-Dilek Küçükboz Karafil, "Hiyerarşi Teorisi ve İkincil Devletlerin Otonomi Arayışı", Murat Çemrek ve M. Cüneyt Özşahin, Ed., *Uluslararası İlişkilerden Küresel Siyasete: Teori ve Metod Üzerine Kritikler*, Orion Yayınları, Ankara 2020.

bu nedenle devletlerarası ilişkilerin de anarşik bir yapı arz ettiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Teorinin temel argümanları David Lake'in 2009 yılında yayınladığı "Hierarchy in International Relations" (Uluslararası İlişkilerde Hiyerarşi) isimli eserinde yer alır.⁴ Lake, öncelikle doğrudan Waltz'ın üç temel argümanına karşı çıkarak teorisini temellendirmiştir. Lake'e göre, ilk olarak, Waltz, uluslararası sistemi tek ve kapsayıcı bir siyasi otoriteden yoksun olduğu için anarşik olarak nitelendirirken (Lake'nin sistemin anarşik olduğu iddiasına bir itirazı yoktur), bu sistem içindeki birimlerarası ilişkileri es geçmektedir. Ancak birimler arası hiyerarşi anarşik sistemin içinde vardır ve mümkündür.⁵ Dolayısıyla, uluslararası ilişkiler, bazıları anarşik, bazıları hiyerarşik olan çeşitli kurumlardan oluşan çeşitli bir sistemdir.⁶ İkinci olarak, Waltz'ın iddiasının aksine, bu es geçilen uluslararası hiyerarşi ilişkileri, devletler arasında işlevsel farklılaşma ve karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Üçüncü ve son olarak, devletler bu hiyerarşik ilişki içine tam da kendi çıkarlarını maksimum seviyeye çıkarmak için bir "sosyal sözleşme" ile ve belli bir oranda gönüllü olarak katılmaktadır.⁷ Bu noktada, Lake, iki temel kavramı hiyerarşik ilişki biçimlerinin eksenine yerleştirmektedir. Bunlardan biri, Locke ve Hobbes geleneğinden gelen ve devletlerin nasıl ortaya çıktığını açıklayan "toplumsal sözleşme" kavramını devletlerarası ilişkiler için kullanması, bir diğeri ise, finansal teorilerden ödünç aldığı "ilişkisel otorite" kavramını hâkim devletin tâbi devlet üzerindeki otoritesini açıklarken yeniden biçimlendirmesidir. Bu iki kavram temelinde ilerleyen Lake, bu noktada hem hiyerarşiyi hem de hiyerarşik ilişkinin nasıl ve neden kurulduğunu ortaya koymuştur.

Lake'e göre, güvenlik hiyerarşisi (diplomatik, askeri ve ekonomik destekler, askeri birlikler/askeri personel, ittifaklar) ve ekonomik hiyerar-

4 Hiyerarşi teorisi zaman içerisinde birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve geliştirilmiştir. Tüm bu çalışmalar Uİ (Uluslararası İlişkiler) disiplininde hiyerarşi teorisinin geniş/yapısal ve dar/kurumsal/fail merkezli olmak üzere iki farklı ekole ayrılmasına neden olmuştur. Ancak Lake'in ilişkisel otorite kavramını kullanan kurumsal hiyerarşi teorisi bu noktada devletlerarası ilişkilerin hiyerarşik doğasını açıkladıklarından Uİ disiplini içinde daha fazla yer edinmiştir ve bu çalışmanın da teorik alt yapısını oluşturmaktadır. Alana ilişkin çok sayıda ulusal ve uluslararası çalışma mevcuttur. Bkz. Jack Donnelly, "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society", *European Journal of International Relations*, Sayı: 12, No: 2, 2006, s. 139-170; Charmaine G. Misalucha, "Southeast Asia-US Relations: Hegemony or Hierarchy?", *Contemporary Southeast Asia*, Sayı: 33, No: 2, 2011, s. 209-228.; Anne Mariel Zimmermann, *US Assistance, Development, and Hierarchy in the Middle East: Aid for Allies*, Palgrave Macmillan, Newyork 2017; Michael Allen vd., "Regions of Hierarchy and Security: US Troop Deployments, Spatial Relations, and Defense Burdens", *International Interactions*, Sayı: 43, No: 3, 2017, s. 397-423; Evelyn Goh, "Hierarchy and The Role of The United States in The East Asian Security Order", *International Relations of the Asia-Pacific*, Sayı 8, No: 3, 2008, s. 353-377. William Clapton, "Risk and Hierarchy in International Society", *Global Change, Peace & Security*, Sayı: 21, No: 1, 2009, s.19-35; Ayşe Zarakol (Ed.), *Hierarchies in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

5 David Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Newyork 2009, s. 19.

6 Lake, a.g.e., s. 130.

7 Lake, a.g.e., s. 12-19.

şi (dolarizasyon, gümrük tarifeleri ve uluslararası para sistemi) hiyerarşik ilişkilerin merkezinde yer alan otorite ve meşruiyet zorlamalarıdır.⁸ Tâbi devletler egemen devlet olmaktan kaynaklanan otorite haklarının bir kısmını güvenlik ve ekonomik güvence karşılığında hâkim devletlere devredebilmektedirler.⁹ Ancak temel çıkış noktası güvenlik ve ekonomik destek olsa da hem hâkim devletin hem de tâbi devletin bu sözleşmeden farklı düzeylerde yararlandığı görülmektedir. Hâkim devletler bu hiyerarşik ilişki sayesinde tâbi devletlerden güvenlik tehdidi algılamazlar, uluslararası düzenin kurallarını koyabilirler ve üçüncü taraflara karşı eylemleri ile ilgili tâbi devletler nezdinde meşruiyet kazanabilirler. Ayrıca tâbi devletler sayesinde büyük ekonomik avantajlar da kazanırlar. Ancak bu hiyerarşik ilişkinin hâkim devlet için sınırlandırılmış otorite ve ekonomik ve askeri maliyet gibi bazı bedelleri vardır.¹⁰ Tâbi devletler ise bu sözleşmeden üç yarar sağlar: 1- Yaşamsal ve bölgesel ittifak sayesinde üçüncü tarafların baskısını sınırlar. 2- Mülkiyet haklarını belirli bir çerçeve içine oturtur. 3- Uluslararası yapının belirlenmiş genel kuralları içinde hareket ederek güvenlik elde eder. Ayrıca, güvenlik ve ekonomik desteklerle savunma harcamalarının azalması, ticari açıklık ve koalisyon güvencesi de sözleşmenin diğer faydalarıdır. Tâbi devletin sözleşmeden kaynaklı ödediği en önemli bedel ise egemen haklarının bir kısmının hâkim devlete devredilmesidir. Ancak bu karşılıklı fayda algısı aradaki hiyerarşik ilişkiyi tamamen işlevsel ve sorunsuz kılmamaktadır. Her ne kadar belli oranda bir rızaya dayalı ve bir sözleşme yolu ile sağlansa da sonuçta ortada eşitsiz bir ilişki ve bir otorite biçimi bulunmaktadır. Lake, hâkim devletlerin otoritelerini kazanmak ve sürdürmek için doğrudan çıkarları olmasa bile astlarına fayda sağlayacak siyasi emirler üretmeleri, ancak kuralları ihlal eden ve özellikle de otoritelerini tehdit eden veya reddeden astlarını disipline etmeleri ve kendilerine verilen otoriteyi kötüye kullanmayacaklarını inandırıcı bir şekilde taahhüt etmeleri gibi sorumlulukları olduğunu altını çizmektedir.¹¹

Daha önce de belirtildiği üzere, hâkim devlet ve tâbi devlet arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ortaya çıkaran sosyal sözleşmede belirlenen hak ve sorumluluklar dönemin koşullarına göre sürekli değişim halinde olabilir ve hâkim devlet ve tâbi devlet arasında bir mücadele alanına dönüşebilir. Başka bir deyişle, hâkim ve tâbi devletler hak ve sorumluluklarının çerçevesini çizmek için devamlı mücadele halindedirler. Tâbi devletler devrettiği egemen haklarının bir kısmını yeniden talep edip otonomi arayışı içine girebilirken, hâkim devletler de haklarını suistimal edebilir ya da otonomi talep eden tâbi dev-

8 Lake, a.g.e, s. 76; David Lake, "Anarchy, Hierarchy, And The Variety Of International Relations", *International Organization*, Sayı:50, No: 1, 1996, s. 1-33; David Lake, "Escape From The State Of Nature: Authority And Hierarchy In World Politics", *International Security*, Sayı:32, No: 1, 2007, s. 47-79.

9 Lake, "Hierarchy in...", s. 58-59.

10 Lake, "Hierarchy in...", s. 94, 112; David Lake, "Legitimizing Power: The Domestic Politics of US International Hierarchy", *International Security*, Sayı: 38, No: 2, 2013, s. 82-85.

11 Lake, "Hierarchy in...", s. 93.

leti disipline etme çabası içine girebilir. Disiplin tamamen sınıflandırılması imkansız birçok farklı formda olabilir. Bu hususta skala geniştir: seçimlerde belli bir adayı destekleme, toplumsal hareketlere finansman sağlama, dış yardım ve ekonomik yaptırımlar, son kertede askeri müdahale ile rejim değiştirme vb.¹²

Peki tâbi devletler neden bir otonomi arayışı içine girerler? David Lake'in bu soruya doğrudan bir cevabı yoktur. Lake genel olarak hâkim devletin tâbi devlet ile ilişkisel otorite kurabilmesi için otoritesinin sınırlandırılmasına odaklanmaktadır. Hâkim devlet, otorite yetkisini alabilmek için tâbi devlet tarafından kabul edilmeli ve inandırıcı sınırlar getirmeyi taahhüt etmelidir. Yöneticinin olası suiistimallerinin sınırlandırılması, her türlü yetki devrinde gerekli ve tipik olarak öncelikli bir adımdır. Zaten uluslararası ilişkilerde otoriteyi zorlamadan ve meşru düzeni saf "güç" siyasetinden en net şekilde ayıran, yöneticinin kendini zımnen sınırlamasıdır.¹³ Hüsna Taş Yetim, hiyerarşi çalışmaları üzerine yaptığı incelemelerde tâbi devletlerin otonomi arayışlarının sistemsel, hâkim devlet ve tâbi devletten kaynaklanan nedenleri olduğunu tespit etmiştir. Bu tespiti göre, sosyal sözleşmenin ortaya çıktığı sistemde değişim yaşanması, hâkim devletin ulusal ve sistemsel çıkarlarının ağırlık kazanması, ilişkisel otoritenin sınırlarını ihlal etmesi, tâbi devletin çıkarları aleyhine kararlar alması, sözleşmedeki fayda dengesini bozması, sorumluluk alanındaki maliyetleri azaltması gibi nedenler tâbi devletleri otonomi arayışlarına itebilmektedir.¹⁴ Tâbi devletten kaynaklanan sebepler ise, siyasi duruşu hâkim devletten farklı olan liderinin mevcut ilişkisel otoriteye muhalefet etmesi, hâkim devlete muhalif olan lider dışı aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması, tâbi devletin hâkim devlete olan güvenlik ve ekonomik alandaki bağımlılığının azalması olarak sıralanabilir.¹⁵ Ancak burada önemli olan hâkim devletin tâbi devlet tarafından kendisine verilmiş olan sınırlı otoriteyi neden ihlal etmeye çalıştığıdır. Zaten kuralları büyük oranda hâkim devlet tarafından belirlenen sözleşmenin sağladığı otoriteyi aşırıp var olan dengenin bozulmasını hâkim devlet neden istemektedir? Bu sorunun cevaplarından biri, tâbi devleti sözleşmenin sınırları dışına çıkmaya iten tetikleyici bir unsurun ortaya çıkmasıdır. Bahse konu tetikleyici unsur ya da sorun hâkim devletin otoritesini suistimal etmesine, buna karşılık tâbi devlette hâkim devlete karşı itirazlar ortaya çıkmasına ve karşılıklı olarak beliren olumsuz etkileşim neticesinde de hâkim devletin tâbi devlete çeşitli yollarla müdahale etmesine neden olabilir.

Bu çalışma kapsamında teörinin Uİ (Uluslararası İlişkiler) disiplinine en önemli katkısının hâkim devlet ve tâbi devlet arasında yapılan sosyal söz-

12 Lake, "Hierarchy in...", s. 96-114.

13 David Lake, "Laws and Norms in the Making of International Hierarchies", Ayşe Zarakol, Ed., *Hierarchies in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 20.

14 Hüsna Taş Yetim, "Argümanları, Gücü ve Sınırları ile Uluslararası İlişkilerde Kurumsal Hiyerarşi Teorisi", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3424375>, 2023, Haziran 2023, s. 35-38.

15 Taş Yetim, "Argümanları, Gücü...", s. 49-47.

leşmenin ve sözleşme sonucu ortaya çıkan ilişkisel otoritenin her iki aktör tarafından sürekli sınanması ve sınırlarının zorlanmasına ilişkin argüman olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, hâkim devlet ve tâbi devlet arasında sosyal sözleşme yolu ile kurulan dengenin bozulmasına ve bir otonomi arayışı-müdahale ekseninin ortaya çıkmasına neden olan en önemli sorunlardan biri olarak Kıbrıs Sorunu gösterilebilir. İki kutuplu dünya düzeninde Batı Bloku'nun hâkim devleti olan ABD ve bu blokun tâbi devletleri olan Yunanistan ve Türkiye'nin ABD ile arasındaki sosyal sözleşme, bahse konu tâbi devletlerin iç politikasında yönetsel ve kitlesel bir meseleye dönüşen Kıbrıs Sorunu nedeni ile bozulmaya başlamış, 1960'lardan sonra bu sürece sistemsel değişimler de eklenmiştir. Böylece, tâbi devletlerin Kıbrıs Sorunu nedeni ile başlayan otonomi arayışlarına hâkim devlet farklı ve çeşitli şekillerdeki müdahaleleri ile cevap vermiştir. Ancak öncelikle Kıbrıs Sorunu'nun neden bir tetikleyici uyumsuzluk olarak belirdiğine değinmek gerekmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD tâbi devletler üzerinde kurduğu ilişkisel otoritesini, kolonyal dönemin saf güç ilişkilerini içeren hiyerarşik yapısından farklı olarak, tâbi devletlerin kendi çıkarları sebebi ile bahsettiği otoriter hakları çerçevesinde sağlamıştır. SSCB'ye karşı güvenlik garantilerini içeren askeri yardım anlaşmaları ve ekonomik yardımlar bir güvenlik ve ekonomi hiyerarşisi yaratmıştır. Bunun dışında, ilişkisel otoritesini devam ettirebilmek için de ideolojik ve pratik bazı gereçler kullanmıştır. İdeolojik araç demokrasi söylemi iken, pratik araçları CIA gibi istihbarat servisleri, askeri üsleri ve diplomatik ajanları olmuştur.¹⁶ Böylece, ilişkisel otoritenin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır. ABD'nin tâbi devletlere sağladığı güvenlik ve ekonomik garantileri sosyal sözleşmenin ABD tarafındaki maliyetini ve tâbi devletler nezdindeki meşruiyetini sağlamaktayken, ABD de bu sayede hâkim devlet pozisyonunu güçlendirmeye devam etmiş ve tâbi devletler üzerindeki otoritesini bu ülkelerin sözleşme çerçevesinde hareket etmeye devam etmesi için kullanmıştır. ABD'nin iç siyasi yapısı ise (Kongre, Başkan ve danışmanları, baskı grupları vb.) ilişkisel otoritenin tâbi devletler üzerinde nasıl kullanılacağı konusunda etkin aktörler olmuşlardır.

Daha önce de belirtildiği üzere, hâkim devlet ve tâbi devlet arasında kurulan her hiyerarşik ilişki kendine özgüdür, değişkendir ve sınırları yeniden çizilmektedir. Ancak, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan ile II. Dünya Savaşı sonrası kurduğu hiyerarşik ilişkinin benzer noktaları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın jeopolitik konumlarıdır. ABD için bu iki ülkenin Batı Bloku'nda yer alması SSCB'ye karşı Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğini sağlaması açısından elzem hale gelmiştir. Türkiye ve Yunanistan da söz konusu yıllarda hem ekonomik açıdan yetersiz hem de askeri bakımdan SSCB karşısında savunmasızlardır. Yunanistan hem II. Dünya Savaşı'na girmiş hem de 1949 yılına kadar bir iç savaş

Gör

Akademik
Bakış

123

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

yaşamış ve savaşı komünizm karşıtı sağcılar kazanmıştır. Yunan siyasetçiler açısından iktidarlarını sağlamlaştırabilmek için demokrasi söylemine ihtiyaç vardır. Türkiye ise her ne kadar II. Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da iç dinamikleri nedeni ile demokratik sistemle temsil edilen dünyaya ait olmayı istemekte ve SSCB'den algıladığı tehdit nedeni ile savunmasız hissetmektedir. Dolayısıyla, her iki tâbi devlet de bu sözleşmeden kazanç sağlamaktadır. Bu kazancın ülkelere maliyeti ise dış işlerindeki bazı egemen haklarını ABD'ye devretmeleridir.¹⁷ ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Yardımları çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımları ile 1952 yılında bu ülkelerin ABD'nin güvenlik hiyerarşisinin en önemli garanti aracı olan NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)'ya girmeleri söz konusu sözleşmenin ürünleri olarak görülebilir. Sosyal sözleşmenin en önemli hedefi ise, bu ülkelerin SSCB etkisine girmesine engel olma ve anti-komünizmdir. Böylece, her iki ülkede de ABD'nin kurduğu ilişkisel otorite ve üzerinde anlaşılan sosyal sözleşmelerin sınırları dahilinde kalınmasında herhangi bir sorun ortaya çıkmamıştır. Bu ülkelerde sözleşmenin sınırlarını zorlayacak otonomi arayışına neden olabilecek ne bir lider ne lider dışı aktörlerin etkinliği (baskı grupları, kamuoyu vb.) ne ekonomik ve güvenlik ihtiyacında herhangi bir azalma (sıkı iki kutuplu sistemin varlığı) söz konusudur. Dolayısıyla, ABD'nin bu ülkelerin iç ve dış politikalarına açık veya gizli müdahalesine sebep olacak (Yunanistan'da seçim sistemine müdahale ilişkisel otoritenin meşrulaştırılması içindir) bir otonomi arayışı mevcut değildir.

ABD ve iki tâbi devlet arasında kurulan bahse konu bu denge 1954 yılında o dönem İngiltere'nin sömürgesi olan Kıbrıs'ın self determinasyon hakkını kullanma isteğinin Yunanistan tarafından BM (Birleşmiş Milletler)'ye getirilmesiyle bozulmaya başlamıştır. Kıbrıs adası çoğunluğunu Rumların ve önemli oranda da Türklerin oluşturduğu bir nüfusa sahiptir ve adadaki Rumların Yunanistan ile birleşme (Enosis) talebi, kısa sürede Yunanistan ve Türkiye gibi ABD ile bağı ve ortak çıkarları nedeni ile müttefik olan iki ülkenin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Bu noktada, Kıbrıs Sorunu, ABD ve bu iki devlet arasındaki sözleşmeden kaynaklı dengeyi bozmuştur. Öncelikle Kıbrıs Sorunu, her iki ülke için de ABD'nin belirlediği Batı Bloku içindeki ortak hedefin (anti-komünizm ve SSCB karşıtlığı) dışında bir ulusal meseledir ve burada artık ulusal dış politika hedefi ortaya çıkmıştır. Yunanistan'ın kurulduğu 1828 yılından beri zaten ilgi alanı içinde tuttuğu ve kamuoyu hassasiyeti içeren Kıbrıs, Türkiye'de de 1955 yılından itibaren kamuoyunun en çok ilgilendiği dış politika sorunu haline gelmiştir.¹⁸ İkinci olarak, Kıbrıs Sorunu, Türk ve Yunan kamuoyundaki güvenlik tehdidi algısını ABD'nin hedeflediği SSCB'den birbirlerine karşı yöneltmelerine neden

17 Uslu, a.g.e, s. 87-102; Andreas Papandreu, *Namlunun Ucundaki Demokrasi*, (çev. Mehmet Emin Yıldırım-Semih Koray) Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul 1977, s. 297.

18 Uslu, a.g.e, s. 55; İbrahim Özejder, "Türkiye'nin Kıbrıs Sorununa Girişinde Basın ve Diğer Etkenlerin Rolü", İstanbul Ü. SBE, İstanbul 1996 (Yayımlanmamış Doktora Tezi); Çağrı Erhan-Ersin Embel "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", *Bilgi*, Sayı 72, s. 157.

olmuştur. Bu değişim hâkim devletin ilişkisel otoritesinin güvenlik garantisi üzerinden tâbi devletin nezdindeki meşruiyetini azaltmıştır. Üçüncü ve en önemlisi ise Kıbrıs, bu iki ülkenin ABD ile ilişkilerini etkileyen en önemli dış politika meselesi olmuştur. ABD'nin iki ülkeyi kendi belirlediği kurallar içinde sözleşme sınırları içinde tutmaya çalışması ve bu çerçevede Kıbrıs konusundaki müdahaleleri bu ülkelerde ABD'nin blok içi hedeflerinin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir.

Bu noktada, tâbi devletlerin otonomi arayışına girmesine neden olarak gösterilen üç temel değişimin ikisinin Kıbrıs Sorunu nedeni ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Kıbrıs nedeni ile ABD'nin politikalarını sorgulamaya başlayan lider dışı aktörlerin ve özellikle aynı zamanda bir seçmen kitlesi olan kamuoyunun varlık kazanmasıdır. Kıbrıs'ı ulusal bir mesele olarak gören kamuoyu ve kamuoyunun desteğini almaya çalışan muhalif parti ve gruplar Yunanistan'da 1960'tan (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması) Türkiye'de ise 1964'ten itibaren (Johnson Mektubu) ABD karşıtlığını beslemişlerdir. İkincisi bu değişimin bir sonucu olarak ABD'nin politikalarını eleştiren liderlerin her iki ülkede de ortaya çıkmaya başlamasıdır. Yunanistan'da 1963 yılında seçimleri kazanan George Papandreu ve oğlu Andreas Papandreu Kıbrıs özelinde ABD'nin talepleri dışında hareket etmiştir. Türkiye'de de ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesini önlemek için dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektuba ve 1970'li yıllarda ABD karşıtlığının lider bazında belirlemeye başlamasına (Bülent Ecevit hükümetleri) büyük oranda Kıbrıs Sorunu neden olmuştur. Ayrıca, 1960'lı yıllarda Soğuk Savaş'ta yumuşama dönemine girilmesi de bu iki ülkenin dış politika kararlarında ABD'ye güvenlik ve ekonomik bağımlılığını azalttığından daha rahat hareket etmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, Kıbrıs Sorunu, ABD-Yunanistan ve ABD-Türkiye arasındaki tâbi devletin otonomi arayışı ve bu arayışa hâkim devletin müdahaleler ile karşılık vermesi noktasında tetikleyici bir uyumsuzluk olarak ortaya çıkmıştır.

ABD'nin Kıbrıs Sorunu Çerçevesinde Yunanistan'a ve Türkiye'ye Müdahaleleri (1954-1960): Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması

1950 yılında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Kıbrıslı Rumların uzun süredir devam eden Yunanistan'la birleşme talebini (Enosis) referanduma sunmuş ve referandum sonuçları ile birlikte Kıbrıs'ı BM bünyesinde uluslararası bir sorun olarak gündeme getirmek için bir kampanya başlatmıştır. İlk aşamada İngiltere'nin tepkisinden çekinse de Yunan halkının talepleri ve enosisin Yunanistan'a sağlayacağı jeopolitik avantajlar 1954 yılında Yunanistan'ın Kıbrıs'ın self-determinasyon talebini BM'ye taşımasına neden olmuştur. Bu noktada, Kıbrıs Sorunu'nun BM'ye taşınması yolu ile Yunanistan tarafından uluslararası hale getirildiği ve nihayetinde Batı Bloku içindeki üç devletin arasındaki meseleye ABD'nin katılmak zorunda kaldığını söylemek müm-

Gör

Akademik
Bakış

125

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

kündür.¹⁹ Bu açıdan değerlendirildiği zaman, tâbi devletlerin meseleyi ulusal çıkarlar çerçevesinde sözleşme dışı bir eksende benimsediği, başka bir deyişle ABD'nin önceliklerinden ayrılarak otonomi arayışı başlattığı düşünülebilir.

ABD'nin 1950'li yıllarda meseleye ilişkin temel endişesi ise Kıbrıs meselesinin NATO üyesi üç devletin ilişkilerini bozması, Batı Bloku'nu SSCB'ye karşı zayıf göstermesi ve SSCB'nin meseleye dahil olması ihtimalidir.²⁰ Dolayısı ile ABD'nin Kıbrıs konusundaki temel stratejisi her üç ülkenin de istediğinin dışında bir ara formül bulmak ve bu formülü İngiltere'den ziyade meseleyi ulusallaştıran Türkiye ve Yunanistan'a kabul ettirmek olmuştur. Böylece ABD'nin meseleye ilişkin ilk müdahalesi iki ülkenin dış politika gündemlerini kendi sistemsel çıkarları için manipüle etmesidir. 1950'li yıllarda Kıbrıs'a yönelik oluşan kamuoyu henüz ABD karşıtı olmaktan uzak ve liderler de ABD yanlısı bir pozisyonda olduğu ve mevcut uluslararası iki kutuplu sistemin en sert dönemleri yaşandığı için ne Türkiye ve Yunanistan ABD'ye doğrudan karşı çıkmış ne de ABD iç politik müdahalelere yeltenmiştir. 1958 yılına gelindiğinde ABD'nin desteklediği formül, üç ülkenin de garantör olduğu, hem Rumların hem de Türklerin yönetiminde söz sahibi olacağı, bağımsız ancak ne Yunanistan'ın enosis isteğini ne de Türkiye'nin taksim isteğini içeren bir Kıbrıs'tır. Bu formül, 1959 yılında Londra ve Zürih'te imzalanan anlaşmalar ile resmîyet kazanmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti 1960 yılında kurulmuştur.²¹ Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti, her ne kadar taksimi içermese de Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyecek bir olumsuzluk ortaya çıkmamıştır. Hatta sadece anlaşmalarda imzası bulunan DP hükümeti için değil, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrası iktidara gelen hükümetler için de Kıbrıslı Türklerin kazanımlarını (ayrı ve eşit toplum, askeri müdahale imkanı, hakların korunması ve desteklenmesi) korumak hep baskın bir strateji olmuştur.²² Bu nedenle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına yönelik ABD müdahalesi Türkiye açısından bir otonomi arayışına neden olmamıştır. Türkiye'nin otonomi arayışları, 1964 yılında Kıbrıslı Türklerin kazanımlarını korumak için adaya müdahale etme isteğinin ABD tarafından engellenmesi ile başlamıştır.

Ancak Yunanistan açısından ABD'nin bu ilk müdahalesinin olumsuz etkileri Türkiye'nin aksine oldukça belirgindir. Meseleyi ABD'nin isteği dışında BM'ye taşıyarak ABD ile arasındaki sosyal sözleşmenin sınırlarını zorlayan ve ABD'yi meselenin içine ilk çeken adımı atan Yunanistan, ABD müdahalesine de ilk tepkiyi veren ülke olmuştur. Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini engelleyen ABD'nin Yunan kamuoyundaki popülaritesinin azal-

19 Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Bülent Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 103, Sayı: 205, 2013, s. 2-4.

20 Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s. 35.

21 Şener, a.g.e., s. 4-5.

22 Uslu, "Türk-Amerikan İlişkilerinde.....", s. 36-38.

dığı, Yunanistan'ı destekleyen SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinin sempati kazandığı dönemin ABD yetkililerinin raporlarında dile getirilmiştir.²³ Yunan hükümeti, Zürih Anlaşmalarının imzalanması için Kıbrıslı Rum lider Makarios ve EOKA lideri Grivas'a baskı yapmış olmakla birlikte kamuoyunda Kıbrıs nedeni ile beliren ABD karşıtlığından da nasibini almıştır. Sağ muhalefet, Kıbrıs konusunda ABD'nin taleplerini kabul eden ve Londra ve Zürih Antlaşmalarını imzalayan Karamanlis'i NATO ve Amerikalıların çıkarları uğruna Helenizm davasına ihanet ettiği için eleştirmiş ve yeni bir ittifak arayışı içine girerek Georgios Papandreu'nun Merkez Birliği'nde birleşmiştir.²⁴

ABD'nin Kıbrıs Sorunu çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a 1954-1960 yılları arasındaki müdahalesini değerlendirdiğimiz zaman, müdahalenin nedeninin Kıbrıs meselesinin Yunanistan ve Türkiye tarafından ulusal bir dış politika konusu haline getirilerek ABD ile aralarındaki sosyal sözleşmenin ortak hedefinden uzaklaşmaları ve bu hedefe zarar verme potansiyelinin doğması olduğunu söylemek mümkündür. İki NATO ülkesinin sözleşme dışı bir mesele nedeni ile karşı karşıya gelme ihtimali, NATO ve Batı Bloku'nun zayıflama ve SSCB'nin meseleye dahil olma potansiyeli ABD'yi meseleye müdahale etmeye zorlamıştır. Ancak bir kere otonomi arayışı ve müdahale süreci başladığında bu sürecin etkileşerek devam ettiği görülmektedir. ABD'nin meseleye müdahalesi Yunanistan nezdinde ABD'nin mevcut ilişkisel otoritesinin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuş ve bu sorgulama önce Yunanistan'ın daha sonra ise ABD'nin farklı müdahaleleri ile Türkiye'nin otonomi arayışlarını artırmıştır.

1960-1975 Yılları Arasında ABD'nin Kıbrıs Sorunu Çerçevesinde Türkiye'ye ve Yunanistan'a Yönelik Müdahaleleri (1960-1975)

Kıbrıs Sorunu Çerçevesinde ABD-Yunanistan İlişkilerinde Otonomi Arayışı-Müdahale Eksen

1960-1963 yılları arasında Yunanistan'da Kıbrıs nedeni ile oluşan ABD karşıtlığı giderek artmıştır. İktidarda olduğu 1955-1963 yılları arası dönemde Karamanlis'in Kıbrıs konusundaki ABD yanlısı tutumu popülaritesini büyük oranda azaltmıştır. George Papandreu ve oğlu Andreas Papandreu'nun 1960'ların başında gelişen ABD'ye karşı siyasi tutumun başlıca katalizörleri olması ise otonomi arayışının iç dinamiklerinden olan ABD karşıtı liderlik ve lider dışı aktörlerin dış politikada etkin hale gelmesine örnek olmuştur. George Papandreu'nun başını çektiği Merkez Birliği, Şubat 1964 seçimlerinde %53 oy alarak iktidara gelmiştir. Aslında aşırı sol ile bir bağlantısı olmayan ve merkez kanatta yer alan George Papandreu'nun dayandığı en önemli nokta, Kıbrıs konusunda Makarios'un desteklenmesidir. George Papandreu hü-

23 Louis Klaveras, "Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967", *Discussion Paper No. 15*, Hellenic Observatory-European Institute London School of Economics, London 2004, s. 4-5.

24 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, (çev. Dilek Şendil) İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 187-189.

görsel

Akademik
Bakış

127

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

kümeti kurduğu sırada Kıbrıs meselesi de yeniden alevlenmiştir. 1963 yılında Makarios'un Kıbrıs anayasasını değiştirmek istemesi, Türkiye'nin buna karşı çıkması, akabinde Aralık 1963'te Kıbrıslı Türklere yapılan saldırılar ve Türkiye'nin adaya müdahale etmek istemesi Papandreu'nun bütün bu gelişmelere yönelik bir tavır almasını gerektirmiştir. Dolayısıyla, Kıbrıs ile ilgili Yunan kamuoyunun hassasiyetini kullanan ve bu konuda ABD karşıtı bir tutum sergileyen Papandreu, hükümeti devraldıktan 9 gün sonra 25 Şubat 1964'te Makarios'a Yunan ulusu ve hükümetinin Kıbrıs'la dayanışma içinde olduğunu bildiren bir mesaj yollamış ve askeri koruma taahhüdünde bulunmuştur. Andreas Papandreu'ya göre, George Papandreu'nun bu yaklaşımı ABD'nin Kıbrıs politikasına oldukça ters olduğu için ABD, Yunan iç politikasına müdahale etmiştir.²⁵

ABD ve Papandreu'nun ilk karşı karşıya geldiği nokta, 1964'teki Kıbrıs krizine arabuluculuk yapmaya çalışan Dean Acheson'un hazırladığı planlar olmuştur. Acheson Planı ve versiyonlarının temel özelliği Türkiye'ye belli bir toprak parçası vererek adanın Yunanistan ile birleşmesini içermesidir. Burada önemli olan elbette ki ABD'nin hâkim devlet olarak krizi kendi kontrolünde ve NATO çerçevesinde çözmek ve SSCB ile yakınlaşan Makarios'u ve Kıbrıs solunu etkisiz hale getirme isteğidir. Planı sunarken ayrıca ABD Başkanı Johnson, çözüm olursa ABD'nin Yunanistan'ın iktisadi kalkınma programını desteklemeye hazır olduğunu açıklayarak bir ekonomik garanti ile Yunanistan'ı sözleşme sınırları dahiline geri çekmek istemiştir. Ancak Papandreu planı reddettiği gibi ABD'nin rahatsızlık duyduğu Makarios'a karşı herhangi bir adım atmayacağını da belirtmiştir. Böylece 1964 Krizi, ABD hükümetini, Yunanistan'daki Papandreu hükümeti ve Kıbrıs'taki Makarios hükümetiyle karşı karşıya getirmiştir. Bunun dışında ABD, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini bir daha engellemeyeceğini söyleyerek Yunan yetkilileri çeşitli platformlarda tehdit ederek otoritesinin sınırlarını da zorlamıştır.²⁶ Yunanistan'da ise sağcı basından Andreas Papandreu'ya Kıbrıs anlaşmazlığındaki rolü nedeniyle bir dizi sert saldırı başlamıştır. Mayıs 1965'e gelindiğinde, Andreas Papandreu, EOKA lideri General George Grivas tarafından, kendilerine aspida (kalkan) adını veren bir grup subay tarafından iddia edilen bir askeri komploya dahil edilmiştir. Aspida Davası, Yunan hükümetindeki karşıt güçleri gün yüzüne çıkarmış ve kral tarafından Papandreu hükümetinin düşürülmesi ile sonuçlanmıştır. 1965-1967 yılları arası Yunanistan siyasi bir istikrarsızlığa sürüklenirken, Yunan siyasetinde etkin olan kraliyet ailesi ve ordunun ABD'nin desteği ile Papandreu'lara karşı darbeyi de içeren girişim çabaları ortaya çıkmıştır.²⁷ 21 Nisan 1967 tarihinde Albaylar Cuntası Yunanistan'da yönetime el koymuş ve 1974 yılına kadar askeri bir diktatörlükle Yunanistan'ı yönetmiştir.

ABD'nin doğrudan askeri darbeyi organize ettiği ve desteklediği söy-

25 Papandreu, a.g.e, s. 165-169.

26 Stern, a.g.e., s. 18-19; Papandreu, a.g.e, s. 176.

27 Stern, a.g.e, s. 33, 38-39; Papandreu, a.g.e., s. 182-183.

lenemese de darbe girişimine ilişkin önlem almadığı, sert bir uyarıda bulunmadığı ve darbeyi gerçekleştiren cuntanın sonrasında ABD'nin Kıbrıs politikasına paralel bir tutum sergilediği düşünüldüğünde en azından darbeye göz yumma ve darbeciler ile iyi ilişkiler kurma stratejisi izlediği söylenebilir.²⁸ Darbe, ABD'nin ilişkisel otoritesini güçlendiren bir liderliğin iktidara gelmesine ve otonomi arayışlarının frenlenmesine vesile olmuştur. Nitekim Askeri Cunta'nın lideri Papadopoulos, iktidarı ele alır almaz Türkiye ile Ac-heson Planı temelinde Kıbrıs için görüşmelere başlamış ve ABD'ye Kıbrıs Sorunu'nda uzlaşma isteyen tarafın Yunanistan olduğu mesajını vermek istemiştir.²⁹ Ayrıca, Cunta, 1967 yılında Orta Doğu'da başlayan Arap-İsrail savaşında ABD'nin Yunanistan'daki üs ve tesislerini kullanmasında herhangi bir sakınca olmadığını belirtmiştir.³⁰

Cunta ile ABD arasında görünürdeki ambargo ve diplomatik ilişkileri askıya alma manevralarının arka planında Kıbrıs konusunda belirgin bir işbirliği göze çarpmaktadır. Uslu'ya göre, Albaylar Cuntası'nın bağlantısızlar hareketinin liderlerinden olması ve SSCB ile yakın ilişkiler kurması nedeniyle ABD'nin rahatsız olduğu Makarios'u tasfiye etme çabası içine girmesi ve nihayetinde Temmuz 1974'te Makarios'u devirmek için Kıbrıs'a askeri darbe gerçekleştirmesi ABD'nin bilgisi dahilindedir.³¹ Bu noktada, hem Yunan askeri cuntasının iktidara gelmesi hem de bu yönetimin Kıbrıs'ta uzlaşmaz olarak görülen Makarios'u devirmeye çalışması doğrudan ABD'nin müdahalesi olarak değerlendirilmemekle birlikte bu gelişmelerden haberdar olunması ve göz yumulması da bir çeşit müdahale olarak düşünülebilir. Söz konusu bu değişimler ABD'nin hâkim devlet çıkarlarına yarar sağlamıştır.

Ancak bahse konu gelişmelerin aynı zamanda yeni bir otonomi arayışı başlattığı görülmektedir. Özellikle dönemin ABD Başkanı ulusal güvenlik

28 ABD'nin askeri darbedeki rolü genel bir tartışma konusudur. Klarevas'a göre pek çok Yunan, 21 Nisan 1967'de meydana gelen olaylardan ABD'yi sorumlu tutmaktadır, ancak bu konuda açık ve inandırıcı bir kanıt bulmak zordur. Klarevas, a.g.m., s. 7. Stern'e göre, darbeyi yapanlar CIA tarafından finanse edilen, organize edilen ve danışmanlık hizmeti verilen KYP'nin askeri istihbarat bürokratlarıydılar ve bir darbe girişimi olacağından 1966 yılından itibaren CIA'nin haberi vardı. Stern, a.g.e., s. 18-19. Papandreu'ya göre ise CIA gözetimindeki Albaylar Cuntası tarafından gerçekleştirilen darbe, CIA'nin Avrupa'daki ilk başarılı askeri hareketi olmuştur ve ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Papandreu, a.g.e., s. 11, 32.

29 Albaylar Cuntası, ABD ile arasındaki hiyerarşik ilişkiyi sınırları içerisinde tutmaya çalışırken, iç politikadaki muhalefete karşı ise farklı bir yol izlemiş ve 1967 Kıbrıs Krizi başta olmak üzere "enosis"ten vazgeçilmediği mesajını Yunan kamuoyuna vererek iç politikada da meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Bülent Şener, "1967 Kıbrıs Krizi'nde Siyasi, Askerî ve Hukukî Boyutlarıyla Türkiye'nin Zorlayıcı Diploması Uygulaması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/31, 2020, s. 271-304.

30 George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, AEI-Hoover Policy Studies, Washington DC 1972, s. 123; Emre Feyzi Çolakoglu, "NATO'nun Güneydoğu Kanadında ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'la İlişkileri (1960-1967)", Ankara Ü. SBE, Ankara 2014, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 76; Vassilis K. Fouskas "Uncomfortable Questions: Cyprus, October 1973-August 1974", *Contemporary European History*, Sayı: 14, No. 1, 2005, s. 46.

31 Uslu, "Türk-Amerikan ilişkilerinde...", s. 245.

görsel

Akademik
Bakış

129

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

danışmanı ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in etkisiyle Yunan cuntasının Kıbrıs'taki darbeden sorumlu olduğu yönünde herhangi bir imada bulunulmaması, olayın Kıbrıs'ın bir iç işi olarak görülmesi ve Makarios'un eski konumuna gelmesinin istenmemesi ABD karşıtlığını Yunanistan'da daha da artırmıştır. Nihayetinde Türkiye, Kıbrıs'a yönelik müdahalenin ikinci safhasını başlattığında, Karamanlis'in liderliğinde kurulan Yunan hükümeti derhal Yunanistan'ın NATO'nun askeri yapısından çekildiğini, ancak ittifakın siyasi faaliyetlerine katılmaya devam ettiğini açıklamış ve Yunan halkının ABD tarafından ihanete uğramış hissettiğini söylemiştir.³² Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi ABD'nin müdahalelerine karşı oldukça güçlü bir otonomi arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, ABD ve Yunanistan arasında kurulan hiyerarşik ilişkinin en önemli güvenlik garantisi NATO'dur ve ilişkinin güvenlik ayağı en azından tâbi devlet için kırılmış ve ortak tehdit algısı SSCB'den Türkiye'ye yön değiştirmiştir.³³ Ancak burada üzerinde durulması gereken husus, NATO'nun askeri kanadından çıkışın Yunanistan'ın ABD ile hiyerarşik ilişkisini tamamen sonlandırmaktan ziyade aralarındaki sözleşmenin maksimum sınırını zorlama girişimi olarak okunması gerektiğidir. Öncelikle Yunanistan NATO'dan tamamen çıkmamış ve siyasi kanadında yer almaya devam etmiştir. İkincisi, dış politikada soğuk savaştaki yumuşama döneminin de etkisi ile daha bağımsız tercihlere sahip olmuş, ancak SSCB ve Doğu Bloku ya da Varşova Paketi gibi oluşumlara katılmamıştır. Üçüncü ve son olarak, 1955-1963 yılları arasında ABD yanlısı bir lider olan ve anti-komünist kanatta yer alan Karamanlis 1974 yılında yeniden iktidara gelmiş ve 1975 yılında ABD ile ilişkileri yeniden ele almıştır. Bu çerçevede, Temmuz 1974'te askeri rejimin çöküşünden sonra birbirini izleyen Yunan hükümetleri Yunanistan-ABD ilişkilerinin doğasını yeniden değerlendirmiş ve yeniden tanımlamış, yüksek hiyerarşik yapıdan daha dengeli bir hiyerarşik ilişkiye geçilmiştir.³⁴ Karamanlis en fazla Avrupa Toplulukları'na üyelik sürecinin hızlandırılması politikası ile hem ülkede demokrasinin konsolidasyonuna katkı sağlamış, hem de ABD karşısında güvenlik ve ekonomik destek açısından yeni bir hiyerarşik ilişki alternatifini yaratmıştır (Kaloudis, 2008: 39). Ancak Avrupa Toplulukları'nın ABD'nin Batı Bloku'ndaki liderliğine doğrudan bir hiyerarşik alternatif değil, bu liderlik ile işbirliği halinde bir yapı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Sonuç olarak Ekim 1980'de Yunanistan NATO'nun askeri kanadına yeniden katılmış ve ABD'nin iktidarda görmek istemediği Andreas Papandreou Ekim 1981'de iktidara geldiğinde bile ABD-Yunanistan ilişkileri her iki taraf için de

32 Antonis Klapsis, "From Dictatorship to Democracy: US- Greek Relations at a Critical Turning Point (1974–1975)", *Mediterranean Quarterly*, Sayı: 22, No: 1, 2011, s. 63, 68.

33 Christos Kassimeris, "Greek Response to the Cyprus Invasion", *Small Wars & Insurgencies*, Sayı 19, No: 2, 2008, s. 259.

34 George Kaloudis, "The Influence of The Greek Diaspora On Greece And The United States", *International Journal on World Peace*, Sayı: 25, No: 3, 2008, s. 37; John Sakkas, "The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967–1974", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Sayı: 6, No: 3, 2004, s. 257.

önemli olmaya devam etmiştir.

Kıbrıs Sorunu Çerçevesinde ABD-Türkiye İlişkilerinde Otonomi Arayışı-Müdahale Etme Eksen

Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de 27 Mayıs 1960 tarihinde bir askeri müdahale olmuş ve müdahalenin ABD'nin isteği dahilinde olup olmadığı ilerleyen yıllarda tartışma konusu haline gelmiştir. Genel kanı, Menderes Hükümeti'nin 1950'li yılların sonlarında SSCB ile yakınlaşmasının ABD'yi rahatsız etmekle birlikte, ABD'nin müdahalede doğrudan bir etkisi olmadığı şeklindedir.³⁵ Darbe sonrası askeri rejim ve sonrasında yapılan seçimlerde iktidara gelen Koalisyon Hükümeti'nin Başbakanı İsmet İnönü ise ABD yanlısı bir politika izlemeye devam etmiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürmesi ve Kıbrıs Türklerinin anayasal haklarının korunmasını dış politika stratejisi olarak benimsemişlerdir. Bu çerçevede, 1960 darbesinden, 1963'ün son günlerinde başlayan Kıbrıs krizine kadar geçen süreç, Türk-Amerikan ilişkilerinde gözle görülür bir kırılmanın yaşanmadığı ve herhangi bir müdahale-otonomi ekseninin ortaya çıkmadığı bir döneme işaret etmektedir.

Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'un Kasım 1963'te Kıbrıslı Türklerin yönetsel haklarını içeren anayasanın bazı maddelerini değiştirmek istemesi, Kıbrıslı Türklerin bu değişiklik talebine karşı çıkması ve 21 Aralık 1963'te "Kanlı Noel" olarak adlandırılan günde EOKA-B mensubu Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türk köylerine saldırması sonrası azalan ve artan ivmelerle zamana yayılan krizin son aşamasında³⁶ İnönü hükümeti Kıbrıs'a müdahale yönünde bir karar almıştır. Ancak müdahale, aynı yıl dönemin Amerikan Başkanı Lyndon Johnson tarafından gönderilen mektup ile engellenmiştir. Johnson Mektubu, Türkiye'nin dış politikasındaki egemen haklarını kısıtlamakta ve Batı Bloku içinde yer aldığı için kendisine sağlanan yardım ve desteklerin bu hakkını kullanırken işlevsiz hale geldiğini gözler önüne sermektedir. Mektuba göre, her ne kadar Türkiye'nin Garanti Anlaşması'na göre adaya müdahale hakkı olsa da, bu hakkı ABD'ye danışmadan ve ABD'nin izni olmadan kullanamayacaktı. Müdahalenin Türkiye-Yunanistan arasında bir savaşa sebep olması ihtimali nedeni ile Türkiye bu izni alamayacak ve eğer müdahale nedeni ile SSCB Türkiye'ye saldırırsa NATO müttefikleri Türkiye'ye yardıma gelmeyecekti. Ayrıca, ABD-Türkiye arasındaki ikili anlaşmalar nedeni ile ABD'nin izni olmadan Türkiye müdahaleyi gerçekle-

görsel

Akademik
Bakış

131

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

35 Detaylı bilgi için bkz. Murat Kasapsaraçoğlu, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, Sayı: 19, No: 3, 2020, s.1342-1356; Bayram Akça ve Sinan Kıyanç, "CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Cilt: 11, Sayı: 36, 2018, s.528-564.

36 1963-1964 olayları Kıbrıslı Rumlar tarafından Kıbrıslı Türklerin gettolara sıkıştırıldığı, haklarının kısıtlandığı, saldırılara uğradığı ve 15 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye'nin aldığı askeri hareket kararına kadar belli zamanlarda bu saldırıların tekrarlandığı dönemin ilk aşamasıdır. 1963-64 krizi için bkz. Ahmet Tolgay, *Kanlı Noel: Kıbrıs Türkü'nün Ateşle Sınırı*, Kastaş Yayınları, İstanbul ?; Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi...."; Vehbi Zeki, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1963-1973)*, C. 3, ?, ?; Makarios Druşotis, *Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme* (Çev. Ali Çakıroğlu), Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2008.

tirirse, Türkiye ABD tarafından verilen silahları da kullanamayacaktı.³⁷

Johnson Mektubu hâkim devletin otorite suistimalinin en önemli örneklerinden bir tanesidir. Hâkim devlet ve tâbi devlet arasında yapılan sözleşme ve oluşan ilişkisel otoritenin yarattığı hiyerarşi temelde güvenlik ve ekonomik olmak üzere iki çerçevede devam etmektedir. Mektup, ilişkisel otoritenin tâbi devlet tarafından kabulünü sağlayan ve tâbi devletin dış politikaya ilişkin egemen haklarının bir kısmını hâkim devlete devretmesine yol açan güvenlik hiyerarşisini neredeyse ortadan kaldırmaktadır. ABD tarafından “SSCB tehdidine karşı” Türkiye’ye verilen silahların Türkiye tarafından Kıbrıs’a müdahale için kullanması ve bu nedenle SSCB’nin Türkiye’ye saldırması halinde ABD’nin ve NATO’nun yardıma koşmayacağı tehdidi iki açıdan güvenlik hiyerarşisini Türkiye’nin gözünde önemsiz hale getirmiştir: Birincisi hiyerarşik yapının ortak tehdidine karşı güvencesiz bırakılmak, ikincisi ise ulusal bir meselede egemen hakkını kullanamamak.

Başbakan İsmet İnönü’ye yazılan mektup sonrası İnönü’nün sorunun çözümü için Washington’a gitmesi ve görüşmelerden eli boş dönmesi de ABD’ye ilişkin hayalkırıklığını daha da artırmıştır. Böylece, Türkiye ilk defa ABD ile olan sözleşmesini tartışmaya açarak, iç ve sistemsel değişimlerin de etkisi ile bir otonomi arayışı içine girmiş ve bu çerçevede 1965’te NATO Çok Tarafli Deniz Gücüne (MLF) katılmayı reddetmek, 1967-74 yılları arasında ABD’den haşhaş ekiminin yasaklanmasına yönelik gelen talepleri geri çevirmek, 1965-75 döneminde U-2 uçuşlarını yasaklamak ve 1974’te ABD’nin itirazlarına rağmen Kıbrıs’a müdahale etmek gibi ABD’nin taleplerinden bağımsız bir dış politika arayışına girmiştir.³⁸ Ayrıca, Johnson Mektubu, Türkiye’deki sol hareketlerin anti-emperyalizm temelindeki anti-Amerikancı bakışının kamuoyu nezdinde taraftar kazanmasını sağlamış, bu durum Bülent Ecevit gibi ABD’ye tezat politikalar yürütme konusunda kararlı liderlerin iktidara gelmesinin önünü açmış, hatta Süleyman Demirel gibi ABD karşıtı olmayan sağcı siyasetçileri bile ABD ile yapılmış olan anlaşmaların yeniden ele alınmasını talep etme noktasına getirmiştir.³⁹ Kıbrıs’taki 1967 Krizi ve Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesinin yine ABD tarafından engellenmesi de Türkiye’de anti-Amerikan kamuoyunun yeniden harekete geçmesine ve gösteriler düzenlenmesine neden olmuştur.⁴⁰ Bu noktada tâbi devletten kaynaklı otonomi arayışları olarak nitelendirilen hâkim devletten bağımsız hareket etme arzusundaki liderler, otonomiye artırma eğilimi içinde olan muhalif gruplar ve kamuoyu/medya gibi faktörlerin hepsinin ABD-Türkiye ilişkileri örneğinde Kıbrıs Sorunu’nda birleştiği görülmektedir.

Türkiye’nin söz konusu otonomi arayışına karşı ABD’nin Kıbrıs ko-

37 İbrahim Bozkurt, “ABD’nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964) (Johnson Mektubu’na Kadar)”, *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, 2008, s. 176.

38 Taş Yetim, “Amerikan Hiyerarşisi...”, s. 133.

39 Fouskas, a.g.m., s. 48; Süha Bölükbaşı, “The Johnson Letter Revisited”, *Middle Eastern Studies*, Sayı: 29, No: 3, 1993, s. 505-506.

40 Fiona B. Adamson, “Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis”, *Political Science Quarterly*, Sayı: 116, No: 2, 2001, s. 286-287.

nusundaki tavrı ise önemli bir değişikliğe uğramamıştır. ABD'nin en önemli amacı, NATO üyesi olan Yunanistan ve Türkiye'nin savaşmasını engellemek, Kıbrıs'ta SSCB'ye yakın duran Makarios'u etkisizleştirmek ve Kıbrıs'ı Ac-heson Planı temelinde çözüme kavuşturarak SSCB'nin soruna müdahil ol-masını önlemektir. Bu çerçevede, daha önce belirtildiği üzere Yunanistan'da Makarios yanlısı Papandreu'ların etkisini kırıp Askeri Cunta'yı Kıbrıs'ta ABD'nin isteği doğrultusunda hareket ettirirken, Türkiye'yi Kıbrıs'a mü-dahaleden vazgeçirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine ise ABD sert bir karşı koyuş içinde bulunmamıştır. Bunun üç nedeni bulunmak-tadır: Öncelikle Yunan Askeri Cuntası'nın Makarios'u devirip Sampson'u iktidara getirmesi Garanti Anlaşması'nın kurduğu düzenin değiştirilmesi-ydi ve Türkiye anlaşmadan doğan hakları nedeni ile bu müdahaleyi gerçek-leştirmişti. İkinci neden, Türkiye'nin ABD'nin yeni bir müdahalesi ile Batı Bloku'ndan daha fazla uzaklaşabileceği endişesidir.⁴¹ Üçüncü ve son olarak da Türkiye'nin müdahalesi sonrası Yunanistan'da Askeri Cunta devrilmiş ve yeni yönetim Türkiye'ye savaşa varan bir tepki göstermemiştir. Böylelikle her ne kadar engellemeye çalıştığı müdahale gerçekleşmiş olsa da ABD daha önce belirtilen hedeflerinin hepsine ulaşmıştır (İki ülke arasında savaş çıkmaması, Makarios'un etkisiz hale getirilmesi, SSCB'nin soruna müdahil olmasının engellenmesi).

Ancak ABD'nin hem ABD Kongresi hem de Yunan diasporasının etkisi nedeni ile müdahaleye hiç tepki göstermemesi de iç politikasında ve Yunanistan ile ilişkilerinde bir kopma noktası haline gelebileceği için ABD hareketin ilk safhasında Türkiye'ye kısmi bir baskı uygulamaya karar vermiş ve Tür-kiye'ye fiili/de facto silah ambargosu uygulamıştır. Görüldüğü üzere, hâkim devletin güvenlik ve ekonomik hiyerarşideki en önemli baskı araçlarından olan ambargo işletilmeye çalışılmış, ancak bu müdahale Türkiye'yi hareketin ikinci safhasından vazgeçirememiştir. Bu kapsamda hareketin ikinci safhası Türkiye'nin ABD'ye karşı otonomi arayışının en büyük göstergelerinden biri olmuştur. ABD'nin bu duruma tepkisi ise ilkinden daha sert olmuş ve ABD Senatosu 5 Şubat 1975'te ambargo kararı almıştır.⁴² Daha önce de belirtildiği üzere, tâbi devletin otonomi arayışlarına hâkim devletin müdahaleleri tâbi devletteki otonomi arayışına neden olan unsurları daha da artırmaktadır. Dolayısı ile ABD'nin Türkiye'ye yönelik ambargo kararı anti-Amerikan ke-simleri daha da bileylemiş ve Türkiye'deki otonomi arayışı devam etmiştir (Haşhaş ekimi meselesi, 1975'te ABD üs operasyonlarının askıya alınması). Sonuç olarak, Türkiye ve ABD arasındaki söz konusu otonomi arayışı-müda-hale eksenli, tıpkı Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de ABD ile yapılan sözleşmenin sonlandırılmasını içermemiş, sadece ilişkinin ve ilişkisel otoritenin yeniden tanımlanmasını gündeme getirmiştir. ABD ambargoyu 1978 yılında kaldırmış, ilişkiler hiçbir zaman tam olarak kopmamış ve Türkiye, SSCB ile bir hiyerarşik ilişki içerisine girmemiştir.

41 Taş Yetim, "Amerikan Hiyerarşisi...", s. 178-179.

42 Taş Yetim, "Amerikan Hiyerarşisi...", s. 180-181.

Sonuç

Bu çalışmada hiyerarşi teorisinin argümanları çerçevesinde ABD'nin Türkiye ve Yunanistan ile arasındaki hiyerarşik ilişkinin yeniden tanımlanmasına neden olan tetikleyici bir uyuşmazlık olarak Kıbrıs Sorunu ele alınmıştır. 1954-1975 yılları arasında Yunanistan'ın ulusal bir mesele olarak gördüğü Kıbrıs Sorunu'nu BM'ye taşıması ile başlayan otonomi arayışı, 1975 yılına kadar hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin ABD ile arasındaki hiyerarşik ilişkide bir otonomi arayışı-müdahale döngüsü yaratmıştır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren ABD'nin Yunanistan, Kıbrıs Cumhuriyeti ve Türkiye üzerindeki müdahalelerinin kapsamı ve niteliği farklılık arz etmiştir. Bunlar, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ABD karşıtı liderlikleri ve grupları bertaraf etme isteği içinde söz konusu liderliklere karşı askeri müdahaleleri destekleme ya da en azından göz yumma (Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın 1967'deki askeri darbesi ve 1974 yılında Askeri Cunta'nın Makarios'a karşı darbe girişimi), Türkiye'nin ise Kıbrıslı Türklerin kazanımlarını korumak için adaya müdahale hakkını kullanmasını engellemeye çalışma (1964 Johnson Mektubu) şeklinde cereyan etmiştir. Ayrıca Yunanistan ve Türkiye'yi kendi istekleri doğrultusunda birbirine karşı tehdit olarak kullanması da (Yunanistan'ı Türkiye'nin müdahalesine engel olmamak ile tehdit etmek) ABD'nin müdahale yöntemlerinden birisi olmuştur. ABD bu müdahalelerini 1967 yılında Askeri Cunta'ya karşı ABD Kongresi'nin talebi üzerine üç yıllık bir askeri ambargo, 1974 yılındaki Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine karşı da -yine ABD Kongresi ve Yunan diasporasının etkisi ile- üç yıllık bir silah ambargosu ile pekiştirmiştir. Bu müdahalelerin en önemli nedeni ise Kıbrıs Sorunu'nu ABD'nin inisiyatifinde ve NATO çerçevesinde, SSCB'nin ve BM'nin müdahil olmadığı bir ortamda ve Yunanistan ve Türkiye arasında savaş çıkmasına engel olacak şekilde çözebilmektir. Ancak her müdahale ABD'ye söz konusu iki ülkenin otonomi arayışlarını artırmaları olarak yansımış ve 1964-1967 yılları arasında Papandreu'ların ABD taleplerini reddetmesi, 1975 yılında Türkiye'nin ABD askeri üslerini kapatması bu arayışların birer sonucu olmuşlardır. Sonuç olarak bu döngü söz konusu ülkeler ve ABD arasındaki sözleşmenin sınırlarını zorlayan ve sözleşmenin yeniden tanımlanmasını sağlayan bir süreci başlatmıştır.

Ancak söz konusu süreçte ne ABD ne de Yunanistan ve Türkiye mevcut hiyerarşi ilişkisinin dışına çıkmaya çalışmıştır. Daha ziyade ortaya çıkan uyuşmazlığı Yunanistan ve Türkiye ilişkisinin sınırlarını kendi ulusal çıkarları doğrultusunda esnetmeye çalışmış, buna karşılık ABD söz konusu sınırları kendi sistemsel çıkarları için sıkı tutma yoluna gitmiştir. Bunu yapabilmek için de bahse konu ülkelere farklı müdahalelerde bulunmuştur. Bu noktada hiyerarşik ilişkinin bozulmamasının nedenleri üç farklı düzeyde açıklanabilir. Sistemsel düzeyde bakıldığında, Soğuk Savaş'ın 1960 sonrası yumuşama evresinde Türkiye ve Yunanistan'ın otonomi arayışlarına ABD tarafından belli bir yere kadar izin verilmiş ama uyuşmazlık Batı Bloku'nu parçalama

ihtimalini ortaya çıkarınca müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Dış ve iç politik düzeyde ise her ne kadar Türkiye ve Yunanistan otonomi arayışının tetikleyicisi Kıbrıs Sorunu'nu merkeze almış olsalar da hala devam eden güvenlik ve ekonomi alanındaki ihtiyaçları ilişki dışına çıkmalarına izin vermemiştir. Günümüzde ise ilgili ülkeler arasındaki bahse konu hiyerarşik ilişkinin ABD'nin liderliğinin devam etmesi sebebi ile Soğuk Savaş bitmesine rağmen hala sürdüğü ve farklı krizlerde (S-300 Krizi, S-400 Krizi, Kardak Krizi vb.) yeniden bir otonomi arayışı-müdahale döngüsünü tetiklediği söylenebilir.

Kaynaklar

- ADAMSON, Fiona B., "Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis", *Political Science Quarterly*, 116/2, Yaz 2001, s. 277-303.
- AKÇA, Bayram, KIYANÇ, Sinan, "CIA ve 27 Mayıs 1960 Darbesi", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 11/34, 2018, s.528-564.
- ALLEN, Michael A., FLYNN, Michael E., DUSKY-ALLEN, Julie Van, "Regions of Hierarchy and Security: US Troop Deployments, Spatial Relations, and Defense Burdens", *International Interactions*, 43/3, 2017, s. 397-423.
- BALCI, Ali, MADAKBAŞ, G. E., "Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15/55, Aralık 2018, s. 77-98.
- BALCI, Ali, KÜÇÜKBOZ KARAFİL, D., "Hiyerarşi Teorisi ve İkincil Devletlerin Otonomi Arayışı", Murat Çemrek ve M. Cüneyt Özşahin, Eds, *Uluslararası İlişkilerden Küresel Siyasete: Teori ve Metod Üzerine Kritikler*, Orion Yayınları, Ankara 2020, s. 13-48.
- BOZKURT, İbrahim, "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964) (Johnson Mektubu'na Kadar)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 14, Ağustos 2014, s.141-189.
- BÖLÜKBAŞI, Süha, "The Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, 29/3, 1993, s. 505-525.
- CLAPTON, William, "Risk and Hierarchy in International Society", *Global Change, Peace & Security*, 21/1, 2009, s. 19-35.
- CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- ÇOLAKOĞLU, Emre Feyzi, NATO'nun Güneydoğu Kanadında ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'la İlişkileri (1960-1967), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DONNELLY, Jack, "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society", *European Journal of International Relations*, 12/2, 2006, s. 139-170.
- DRUŞOTİS, Makarios, *Kıbrıs 1963-1964 İlk Bölünme*, (Çev. Ali Çakıroğlu), Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2008.
- DRUŞOTİS, Makarios, *Cunta ve Kıbrıs 1967-1970: Köfünye Krizi, İki Suikast, Bir Cinayet*, (Çev. Metin Bağrıaçık), Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2010.
- ERHAN, Çağrı, EMBEL, Ersin, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", *Bilgi*, 72, 2015, s.145-170.
- FOUSKAS, Vassilis K., "Uncomfortable Questions: Cyprus, October 1973-August 1974", *Contemporary European History*, 14/1, 2005, s. 45-63.
- GOH, Evelyn, "Hierarchy and The Role of The United States in The East Asian Security Order", *International Relations of the Asia-Pacific*, 8/3, 2008, s.353-377.
- HARRIS, George S., *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, *AEI-Hoover Policy Studies*, Washington DC 1972.
- KALOUDIS, George, "The Influence of The Greek Diaspora On Greece And The United States",

gss

International Journal on World Peace, 25/3, 2008, s. 29-59.

KASAPSARAÇOĞLU, Murat, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19/3, 2020, s.1342-1356.

KASSIMERIS, Christos, "Greek Response to the Cyprus Invasion", *Small Wars & Insurgencies*, 19/2, 2008, s. 256-273.

KLAVERAS, Louis, "Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967", *Discussion Paper No. 15*, Hellenic Observatory-European Institute London School of Economics, London 2004.

KLAPSIS, Antonis, "From Dictatorship to Democracy: US- Greek Relations at a Critical Turning Point (1974-1975)", *Mediterranean Quarterly*, 22/1, 2011, s.61-73.

LAKE, David, "Anarchy, Hierarchy, And The Variety Of International Relations", *International Organization*, 50/1, 1996, s.1-33.

LAKE, David, "Escape From The State Of Nature: Authority And Hierarchy In World Politics", *International Security*, 32/1, 2007, s.47-79.

LAKE, David, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Newyork 2009.

LAKE, David, "Legitimizing Power: The Domestic Politics of US International Hierarchy", *International Security*, 38/2, 2013, s.74-111.

LAKE, David, "Laws and Norms in the Making of International Hierarchies", Ayşe Zarakol, Ed., *Hierarchies in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 17-42.

MISALUCHA, Charmaine G., "Southeast Asia-US Relations: Hegemony or Hierarchy?", *Contemporary Southeast Asia*, 33/2, 2011, s. 209-228.

ÖZEJDER, İbrahim, Türkiye'nin Kıbrıs Sorununa Girişinde Basın ve Diğer Etkenlerin Rolü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

PAPANDREU, Andreas, *Namlunun Ucundaki Demokrasi*, (Çev. Mehmet Emin Yıldırım-Semih Koray), Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul 1977.

SAKKAS, John, "The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967-1974", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 6/3, 2004, s. 245-257.

STERN, Laurence, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy*, Times Books, Toronto 1977.

ŞENER, Bülent "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 103/205, 2013, s. 103 – 136.

ŞENER, Bülent "1967 Kıbrıs Krizi'nde Siyasi, Askerî ve Hukuki Boyutlarıyla Türkiye'nin Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/31, 2020, s. 271-304.

TAŞ YETİM, Hüsnâ, *Amerikan Hiyerarşisi İle Krizi: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)*, Lejand Kitap, İstanbul 2023.

TAŞ YETİM, Hüsnâ, "Argümanları, Gücü ve Sınırları ile Uluslararası İlişkilerde Kurumsal Hiyerarşisi Teorisi", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3424375>, 2023, Haziran 2023.

TOLGAY, Ahmet, *Kanlı Noel: Kıbrıs Türkü'nün Ateşle Sınası*, Kastaş Yayınları, İstanbul ?.

USLU, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

USLU, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

ZARAKOL, Ayşe (Ed.), *Hierarchies in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

ZEKİ, Vehbi, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1963-1973)*, Cilt 3, ? ?.

ZIMMERMANN, Anne Mariel, *US Assistance, Development, and Hierarchy in the Middle East: Aid for Allies*, Palgrave Macmillan, Newyork 2017.

Extended Abstract

In the bipolar world order that emerged after World War II, the Cyprus issue was one of

the most important crises that profoundly affected relations between the United States, the leader of the Western bloc, and Türkiye and Greece, the members of the Western bloc. While the Cyprus problem became a national issue that forced Türkiye and Greece to question their dependence on US foreign policy, it also led to a crisis that the US feared would upset the balance within the Western bloc. Within this framework, the US intervened in the foreign policy practices of both Greece and Türkiye to resolve the issue in line with its own foreign policy objectives. The aim of this study is to examine the efforts of the US to discipline these states and keep them within the treaty sphere by intervening in both states in different ways to respond to the efforts of Türkiye and Greece, with whom the US had made a "treaty" during the Cold War by providing security and economic guarantees against the USSR in a hierarchical relationship, and which went beyond the rules of the treaty due to the Cyprus problem, in other words, seeking autonomy within the framework of the hierarchy theory.

Between 1954 and 1975, Greece's quest for autonomy, which began with the referral of the Cyprus problem to the UN, which Greece - despite US reluctance - regarded as a national issue, led to a cycle of autonomy aspirations and interventions in the hierarchical relations between Greece, Türkiye and the US until 1975. Since the 1960s, the scope and nature of US interventions in Greece, the Republic of Cyprus and Türkiye have varied. Greece and the Republic of Cyprus, in their efforts to eliminate anti-US leaders and groups, have supported or at least condoned military interventions against them (the 1967 military coup by the colonel junta in Greece and the 1974 coup attempt by the military junta against Makarios), while Türkiye has sought to prevent Türkiye from exercising its right to intervene on the island to protect the gains of the Turkish Cypriots (Johnson Letter of 1964). In addition, one of the US's methods of intervention was to play Greece and Türkiye off against each other according to its own ideas (by threatening Greece not to prevent Türkiye's intervention). These interventions were reinforced by a three-year military embargo against the 1967 military junta at the request of the US Congress and a three-year arms embargo against the Turkish intervention in Cyprus in 1974, again under the influence of the US Congress and the Greek diaspora. The most important reason for these interventions was to solve the Cyprus problem on the initiative of the USA within the framework of NATO without interference from the USSR and the UN in such a way as to prevent a war between Greece and Türkiye. For the US, however, each intervention was associated with an increased desire for autonomy on the part of the two countries concerned, and the rejection of US demands by Papandreou between 1964 and 1967 and the closure of US military bases by Türkiye in 1975 were the result of these efforts.

görsel

Akademik
Bakış

137

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Kayseri’de Veremle Savaş Teşkilatlarının Kuruluşu ve Faaliyetleri

The Establishment and Activities of Tuberculosis Control Organizations in Kayseri

Mustafa SALEP*

Öz

Verem, çoğunlukla hava yoluyla bulaşan bir hastalıktır. Birçok bulaşıcı hastalık gibi Osmanlı Devleti’nin son döneminde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaygınlık kazanmış olan veremle mücadele etmek amacıyla cemiyetler kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından itibaren bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusu, devletin en temel sağlık politikaları arasında yer almıştır. Mücadele derneklerinin, sağlık kuruluşlarının açılması yanında yasal düzenlemeler yapılarak veremle etkin mücadele gerçekleştirilmek istenmiştir. 1940’lı yıllarda Cemiyetler Kanunu kapsamında kurulmuş olan veremle savaş derneklerinin devletle işbirliği çerçevesinde veremle mücadele ettikleri anlaşılmaktadır. Mücadele kapsamında ülkenin farklı yerlerinde sanatoryum, dispanserler ve hastaneler açılmış, verem hastalarına yönelik teşhis ve tedavi hizmetleri yürütülmüştür.

Kayseri Veremle Savaş Derneği de bir sivil girişim olarak 1945 yılında kurulmuştur. Derneğin öncülüğünde hayırseverlerin ve devletin desteği ile Nuh Naci Yazgan Verem Savaş Dispanseri ve Hastanesi yaptırılmıştır. Bu sağlık kuruluşları, yapım modeli bakımından Anadolu’daki ilk örneklerden sayılmıştır. 1950 yılında sağlık hizmeti vermeye başlamış olan Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesinin Kayseri başta olmak üzere Anadolu’da vereme yakalanmış olan hastaların tedavilerinde önemli bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. Kurumların hatıra defterleri, arşiv belgeleri ve gazeteler ışığında; 1945-1965 yılları arasında Kayseri Veremle Savaş Derneğinin faaliyetleri, Nuh Naci Yazgan Verem Savaş Dispanseri ve Hastanesinin kuruluş süreci ile birlikte 1950-1965 yılları arasında Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesine gerçekleştirilmiş olan ziyaretler çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. Çalışma ile veremle mücadelede sivil girişim, hayırsever ve devlet işbirliği modelinin sağlık sektörüne yansımaları açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Verem, Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi, Menderes, Kayseri, 1945-1965.

Abstract

Tuberculosis is usually spread through the air. Organizations were formed at the end of Ottoman Era and in the first period of the Republic in order to fight tuberculosis which spread significantly at the time. Fighting the pandemic diseases were one of the priorities in health policies of the Republic from the very beginning. The state endeavored to fight tuberculosis efficiently by instituting regulations besides supporting the establishment of anti-tuberculosis organizations and health institutions. It appears that the anti-tuberculosis associations founded in 1940s as a part of the fight against tuberculosis under the Law on Organizations

Makale Geliş Tarihi: 07.04.2023. Makale Kabul Tarihi: 22.10.2024. Araştırma Makalesi / Künye: SALEP, Mustafa. “Kayseri’de Veremle Savaş Teşkilatlarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 143-163. DOI:10.19060/gav.1600519

* Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: mustafasalep@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6560-7629.

Akademik
Bakış
139
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

focused their efforts against the disease in cooperation with the government. New hospitals, sanitariums, dispensaries were established, and diagnostic and treatment works were conducted in different parts of the country as a part of the fight against the disease.

Kayseri Anti-Tuberculosis Association was founded in 1945 as an NGO. Nuh Naci Yazgan Anti-Tuberculosis Dispensary and Hospital was established under the leadership of the association and support from benefactors and government. These health organizations are considered among early examples in Anatolia due to their construction model. As the leading institution this hospital began its service in 1950 and became an important center in treatment of tuberculosis patients primarily in Kayseri and across Anatolia. This paper reviews the activities of Kayseri Anti-Tuberculosis Dispensary and Hospital between 1945-1965 and foundation period and visits to the Hospital between 1950-1965 by relying on the relevant visitors' notebooks, archives and newspapers. The results demonstrate a clear reflection of the collaboration between the benefactors, civil initiative and government on the health sector in the fight against tuberculosis.

Key Words: Tuberculosis, Nuh Naci Yazgan Tuberculosis Hospital, Menderes, Kayseri, 1945-1965.

Giriş

Devletleri ve toplumları etkileyen sorunlar arasında bulaşıcı (salgın) hastalıklar önemli bir yer işgal etmektedir. Bulaşıcı hastalıklar arasında yer alan verem, toplum içerisinde yaygın hâle gelmesi nedeniyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mücadele edilen önemli bir sorun olmuştur. Veremle mücadelede kapsamında Osmanlı Devleti, 1906 yılında Hamidiye Etfal Hastanesinde bir çocuk sanatoryumunu faaliyete geçirmiştir.¹ Yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelmiş olan büyük savaşlar, milyonlarca insanın hayatına mal olurken, bulaşıcı hastalıklar da çok fazla sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. İstanbul'da 1911-1914 yıllarında gerçekleşmiş olan ölüm sayılarına bakıldığında veremin önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. 1911 yılında hayatını kaybeden 8967 kişiden 3055'inin, 1912 yılında 9325 kişiden 2025'inin, 1913 yılında 9129 kişiden 2638'inin, 1914 yılında ise 7200 kişiden 3078'inin veremden hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.² Bu dört yılın ortalama verilerine göre ölümlerin yaklaşık yüzde 32'sinin veremden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum, veremle mücadelenin bir zorunluluk olduğunu göstermiştir.

Türkiye'nin savaşlarla birlikte bulaşıcı hastalıklarla mücadelesi, birçok zorluğa rağmen sürdürülmüştür. Veremle mücadelede ilk sivil derneklerin kurulması da Osmanlı Devleti'nin son yıllarına rastlamaktadır. Bu kapsamda, 1918 yılında İstanbul Veremle Savaş Derneğinin kurulduğu anlaşılmaktadır. 1923 yılından itibaren de veremle mücadelede hem sivil kuruluşlar hem de devlet kuruluşları faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Aynı yıl Dr. Behçet Uz ve arkadaşları tarafından İzmir Veremle Savaş Derneği kurulmuştur.³ 1924 yılında Heybeliada Verem Sanatoryumu açılmış, daha sonra ise

1 Nuran Yıldırım-Mahmut Gürkan, *Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi*, Editör: Muzaffer Metintaş, Türk Toraks Derneği Yayını, İstanbul 2012, s. 42.

2 Cem Doğan, "İnce Hastalık": Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Veremin Toplumsal Tarihi (1895-1955), *Libra Yayıncılık*, İstanbul 2020, s. 136-139.

3 Murat Aksu-Sadık Toprak, "The importance of associations in the struggle against tuberculosis in Turkey", *Tuberk Toraks*, 2012, 60 (3), s. 292.

göğüs hastalıkları hastaneleri ile numune ve devlet hastaneleri bünyesinde göğüs hastalıkları servisleri açılarak verem ve göğüs hastalarının tedavisi yapılmıştır.⁴ Verem konusunun Milli Tıp Kongrelerinde görüşüldüğü ve veremle ilgili çeşitli sunumlar yapıldığı anlaşılmaktadır. 1930 yılında çıkarılmış olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile de veremle mücadelede yapılması gerekenler ve veremlilerle ilgili vatandaşların sorumluluğu maddeler hâlinde açıklanmıştır.⁵ Kanunun 113-121. maddeleri arasını ihtiva eden 6. faslı “veremle mücadele” konusuna ayrıldığı gibi vilayet hususi idareleri ve belediyelerin diğer hastalıklarla birlikte veremle mücadeleye tahsisat ayıracakları belirtilmiştir. Kanunda dikkat çeken bir diğer konu ise sütannelerin veremli olmaması gerektiği, hastalığa yakalananların altı ay süreyle nikâhlarının erteleneceği, veremli olan umumi kadınların çalıştıkları yerlerden uzaklaştırılacakları vurgulanmıştır.⁶

Veremle mücadelede kullanılmak üzere Fransız araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan BCG aşısının, 1928’de Milletler Cemiyeti tarafından verem hastalığında kullanılabileceği belirtilmiştir. Bu aşı Türkiye’de ilk olarak 1931 yılında İstanbul Bakteriyoloji Bölümü Başkanı Refik Güran’ın çabalarıyla çocuklar üzerinde uygulanmaya başlandığı gibi Ankara’da Hıfzıssıhha Enstitüsünde aşı üretim birimi oluşturulmuştur. Veremle mücadele kapsamında 1932 yılında ise Tüberkülozla Mücadele Rehberi hazırlanmıştır.⁷ Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı yıllarında veremli hasta sayısının artması, veremle mücadelede yeni teşkilatların açılmasını zorunlu hâle getirmiştir.⁸ Savaş sonrasında evlerine dönen askerlerin, veremin ülke geneline yayılmasına neden oldukları anlaşılmaktadır. Sağlık Bakanı Dr. Sadi Konuk gözetiminde yürütülmüş olan çalışmalar neticesinde veremle mücadele konusuna ağırlık verilmiş ve 1945 yılında illere gönderilmiş olan genel yazıda veremle savaş derneklerinin kurulması konusunda teşvikte bulunulması istenmiştir. 1946 yılında Sağlık Bakanı olan Dr. Behçet Uz döneminde ise veremle mücadelede özellikle BCG aşısının ülke çapında yaygın bir şekilde uygulanması sağlanmıştır. 1947 yılında İstanbul Veremle Savaş Derneğinin çalışmaları ile Ocak ayının ilk Pazar gününden itibaren bir haftalık süre “Verem Eğitim ve Propaganda Haftası” olarak kabul edilmiştir.⁹ 1948’de İstanbul’da yapılmış olan Birinci Verem Konferansında, sayıları 48 olan veremle mücadele dernekleri tek çatı altında toplanarak Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneği

4 Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Çalışmaları*, Ankara 1983, s. 30.

5 Yıldırım, Güran, *age*, s. 54-59.

6 *Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930, Sayı: 1489, s. 8896, 8901.

7 Fuat İnce, Gamze Özbek Güven, Şerife Yılmaz, “Analysis of the State Archives Republican Archives Documents on Tuberculosis and Fight Against Tuberculosis in the Early Republican Period in Türkiye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2024, s. 107.

8 Barış Otlı-Yusuf Yakupoğlu, “Türkiye’de Verem Savaşı”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt: 13, Sanat ve Tarih Penceresinden Tüberküloz-100.Yıl Özel Sayısı, s. 34.

9 Yıldırım, Güran, *age*, s. 60-61.

adıyla üst bir kuruluşa sahip olmuşlardır.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kayseri'nin sağlıkla ilgili durumu hakkında kısa bir bilgilendirme yapmak, bulaşıcı hastalıklarla mücadele faaliyetlerini daha açık bir şekilde ortaya koymuş olacaktır. Konuyla ilgili olarak Kayseri Devlet Hastanesi Baştabibi Dr. Memduh Çapar, 29 Ekim 1946'da Kayseri gazetesinde "*Hastane Sağlık Teşkilatı Hakkında*" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Başhekim Çapar, eski Kayseri Memleket Hastanesi binasının 32 yıldır faaliyette olduğunu, sıhhi tesisattan tamamen mahrum olmasına rağmen 40.000'e yakın hastaya sığınak olduğunu belirtmiştir. Hastanenin hariciye, dâhiliye, nisaiye ve göz servislerini, röntgen cihazlı laboratuvarı ihtiva ettiğini belirtmiş olan Çapar; beş şef, iki asistan ve bir eczacı kadrosunun bulunduğunu vurgulamıştır. 75 yataklı olan Hastanenin 250 yatak olarak belirlenen bir gelişim planı olduğunu, 1946'da ve 1947'de 25'er yataklı salgın hastalıklar ile zührevi hastalıklar pavyonunun (servisinin) tamamlanacağı, ikinci yıl 25'er yataklı doğum evi ile çocuk bakım evinin, üçüncü yıl 50 yataklı müstakil bir dâhiliye pavyonunun yapılacağını belirten Başhekim Çapar; anne ve çocuk ölümleri, salgın hastalıklar ve zührevi hastalıklar ile mücadele edilerek toplumun korunmasına yönelik çalışmaların yapılacağını ifade etmiştir.¹¹ Başhekimin vermiş olduğu bilgilerden hareketle Kayseri Devlet Hastanesinde hem koruyucu hem de tedavi edici sağlık hizmetinin sürdürülmek istendiği anlaşılmaktadır.

1949 yılında Kayseri'ye bağlı İncesu, Yeşilhisar, Ürgüp, Develi, Bünyan, Pınarbaşı ve Sarız ilçelerinde birer hükümet tabibinin, gezici sağlık memurunun, belediye ebesinin; merkez ilçede ise birisi sabit diğeri seyyar iki tane sağlık memurunun; Bünyan, Develi, Pınarbaşı ve Ürgüp ilçelerinde ise birer tane muayene ve tedavi evi sağlık memurunun görev yaptığı Kayseri Sağlık Müdürü Op. Dr. Hayri Kağan'ın vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. İl merkezinde ise Kayseri Devlet Hastanesi yanında 35 yataklı Sümer Bank Kayseri Bez Fabrikasına bağlı bir hastane bulunmaktadır. Kayseri Devlet Hastanesinde iki operatör doktor, birer tane ise dâhiliye, röntgen, nisaiye ve göz uzmanı ile bir eczacı, bir başhemşire ve dört hemşire görev yapmaktadır. Bünyan, Develi, Pınarbaşı ve Ürgüp ilçelerinde ise beşer yataklı muayene ve tedavi evi hizmet vermektedir.¹² Kayseri Sümer Bez Fabrikasındaki sağlık çalışmalarını değerlendirmiş olan Sahir Üzel ise işe girişte bütün işçilerin röntgenlerinin çekildiğini ve işçiler için sağlık sicil dosyası oluşturulduğunu belirtmiştir. Üzel, fabrikada çalışan 3500 işçiden ancak 4'ünde veremin ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹³ Bu bilgiler, 1945-50 yılları arasında Kayseri'de

10 Hilal Özkaya, "Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele", *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 2016, 20 (2), s. 79.

11 Memduh Çapar, "Hastane Sağlık Teşkilatı Hakkında", *Kayseri*, 29 Ekim 1946, s. 4, 6.

12 Hayri Kağan, "Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz", *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 78.

13 Sahir Üzel, "Kayseri Bez Fabrikasının Şubat da Sağlık Teşkilatı ve Başardığı İşler", *Kayseri*, 12 Ocak 1948, s. 1.

devlete ve özel sektöre ait sağlık kuruluşlarının vatandaşlara hizmet verdiklerini göstermektedir.

Veremle mücadelede Kayseri’de kurulmuş olan Kayseri Veremle Savaş Derneği, Nuh Naci Yazgan Verem Dispanseri ve Verem Hastanesinin; yapım süreci, açılışları ve faaliyetleri hakkında hazırlamış olduğumuz bu çalışmanın oluşturulmasında ulusal kaynaklar yanında yerel kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu kapsamda çalışılan dönemle ilgili yerel gazeteler ve dergiler gözden geçirilmiş ve konuyla ilgili veriler çalışmaya eklenmiştir. Diğer taraftan Kayseri İl Sağlık Müdürlüğünde bulunan bir hatıra defteri hem Kayseri Veremle Savaş Derneğinin kuruluşuna dair bilgileri hem de Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesini ziyaret etmiş olan kişilerin değerlendirmelerini içermektedir. İlk kısma ait bilgiler daktilo ile yazılmış olup 19 sayfadan oluşmakta iken, ikinci kısımdaki yazılar ziyaretçilerin el yazısı ile oluşturulmuş olup toplam 23 sayfadan oluşmaktadır. Dönemle ilgili önemli ipuçları veren bu belgelerin çalışmaya dâhil edilmesi birinci elden bilgiler bağlamında oldukça önemli olmuştur. Tek defter içinde iki bölümden oluşan bu kaynağa tarafımızdan; “*Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri*” ve “*Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*” adları verilmiştir.

Kayseri’de Veremle Savaş Derneğinin Kurulması ve Faaliyetleri

Cumhuriyetin kuruluşundan önce ve sonra ülkenin karşı karşıya kaldığı önemli hastalıklardan biri verem olmuştur. Veremle mücadele konusunda ilk olarak, 1923 yılında İstanbul Özel İdaresi tarafından Verem Savaş Dispanseri hizmete açılmıştır. Bakanlık tarafından ise 1924 yılında 50 yataklı Heybeliada Verem Sanatoryumu açılmıştır. Çeşitli hastanelerde ise veremliler için yataklar tahsis etmiştir.¹⁴ 1-3 Eylül 1925 tarihlerinde Ankara’da toplanmış olan Birinci Milli Tıp Kongresinde salgın hastalıklar çerçevesinde veremle ilgili konular da değerlendirilmiştir. 1927 yılında yapılması planlanan İkinci Milli Tıp Kongresinin konusu ise “*tüberküloz (verem) ve trahoma*” olarak belirlenmiştir. Kongrede alınmış olan karar, veremin ulusal bir sorun olarak görüldüğünü göstermektedir.¹⁵ 1943-1947 yıllarında Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul ve İzmir illerinde yapılmış olan ölüm tespit çalışmalarında, veremden ölenlerin oranı genel ölümler içinde % 13,5 ile ilk üç sırada yer almıştır.¹⁶ Bu oran, veremle mücadeleye devam edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. 29 Aralık 1947 tarihli bir haberde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının verem konusunda halkı uyarmak, aydınlatmak ve aynı zamanda veremle savaş derneklerini artırmak amacıyla harekete geçtiği belirtilmiş-

14 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)*, Ankara 2004, s. 8.

15 Mustafa Salep, “Salgın Hastalıklarla Mücadele Sürecinde Birinci Milli Tıp Kongresi’nin Toplanması”, *Journal of History School*, 15 (60), 2022, s. 3171.

16 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)*, Ankara 2004, s. 8.

tir. Ülke çapında 42 adet veremle savaş derneğinin bulunduğu, bu derneklerden birer delege ile İstanbul'da ulusal kongre düzenleneceği ve bir milli birlik kurulacağı belirtilmiştir. Haberde Bakanlığın veremlileri tespit etme ve ihtiyaçları belirleme amacıyla teşebbüse geçtiği, verem işinin kesin olarak ele alındığı ifade edilmiştir.¹⁷ Diğer taraftan yasal çalışmalar yapılarak mücadelenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda 11 Nisan 1949'da kabul edilmiş olan “*Verem Savaşı Hakkında Kanun*” 15 Nisan'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Veremle savaş dernekleri tarafından kurulmuş olan verem sanatoryumu, prevantoryumu, hastane ve dispanserlere her türlü yardımın Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yapılacağı mezkûr Kanunda belirtilmiştir. Ayrıca, veremle savaş kuruluşlarında çalışacak personelin kadroları ve personele yapılacak ödemeler belirlenmiştir.¹⁸

Veremle mücadelenin ülkenin tamamında yapılması bir zorunluluktur. Bu çerçevede Kayseri Veremle Savaş Derneği, 1945 yılı Ağustos ayında merkezi Kayseri olmak üzere kurulmuştur. Derneğin Ankara ve İstanbul'da ise şubeleri açılmıştır. Eczacı Hazım Gönen'in önderliğinde ve Kayseri halkının yardımları ile kurulmuş olan Kayseri Veremle Savaş Derneği, Halkevi bünyesinde çalışmalarına başlamıştır.¹⁹ Kayseri Veremle Savaş Derneği, İçişleri Bakanlığının 4 Mart 1946 tarihli ve 81-175/129 sayılı yazısı, Danıştay Genel Kurulunun 15 Nisan 1946 tarihli ve 46/62-57 sayılı kararı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 25 Mayıs 1946'da genel menfaatlere yarar derneklerden sayılmıştır.²⁰ Aynı tarihte Ankara Veremle Savaş Derneği'nin de genel menfaatlere yarar derneklerden sayıldığı anlaşılmaktadır.²¹ 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun 37. maddesinde, bir derneğin genel menfaatlere yarar derneklerden sayılmasının Danıştay Genel Kurulunun kararı ve Bakanlar Kurulunun onayı ile gerçekleşeceği belirtilmiştir.²² Kayseri Veremle Savaş Derneği bir dispanser, verem hastanesi, sanatoryum ve prevantoryum yaptırmaya kararı yanında seyyar bir teşkilat ile de köylere kadar giderek veremle mücadele etmeyi kendine görev saymış, devletin büyük bir davasını Kayseri ve bölge özelinde yürütmek için üzerine sorumluluk almıştır.²³ Dernek, amaçlarına uygun olarak belirli bir süre faaliyetlerine devam etmiştir. Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Baştabibi ve Veremle Savaş Derneği Başkanı Dr. Kemal Ağırnaslı tarafından 4 Ocak 1959 tarihinde basına verilmiş olan bilgiye göre Veremle Savaş Derneğinin feshedildiği, aynı adla yeniden ku-

17 *Kayseri*, “Veremle Savaşa Hız veriliyor”, 29 Aralık 1947, s. 1.

18 *Resmi Gazete*, 15 Nisan 1949, Sayı: 7183, s. 15966.

19 Hazım Gönen, “Kayseri Veremle Savaş Derneği”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 93; Hayri Kağan, “Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 81; Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, İkinci Baskı, Cilt: 2, Belsin Vakfı Yayınları, Kayseri 2016, s. 385.

20 *BCA*, Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 111.37.8 Belge Tarihi: 25.05.1946; *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1946, Sayı: 6332, s. 10746.

21 *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1946, Sayı: 6332, s. 10746.

22 *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959, s. 10273.

23 Hazım Gönen, “Kayseri Veremle Savaş Derneği”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 93.

rulduğu ve bir yıldan beri de faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Bu bilgiye göre Derneğin kısa bir aradan sonra aynı adla faaliyetlerini kaldığı yerden sürdürmeye devam etmiştir. Diğer taraftan Cemiyetler Kanunu’nun yürürlükten kaldırılması üzerine Dernekler Kanunu’nun 48 ve 49. maddelerinde derneklerin kamu yararına çalışma durumları ve nitelikleri belirlenmiştir.²⁵ Bu kapsamda Kayseri Veremle Savaş Derneği, Bakanlar Kurulunun 25 Aralık 1992 tarihli kararı ile yeniden kamu yararına çalışan derneklerden sayılmıştır.²⁶

Kayseri Veremle Savaş Derneği’nin müteşebbisi ve kurucu üyesi Eczacı Hazım Gönen olmakla birlikte, yapmış olduğu büyük nakdî yardım nedeniyle genel kurul kararı ile Derneğin baş kurucusu olarak Nuh Naci Yazgan belirlenmiştir.²⁷ Derneğe fiilen hizmete koşanlar arasında; Eczacı Hazım Gönen, Dr. Memduh Çapar, Hacı Kamil Okuro, Hacı Bekir Özhalıcı ve Nuh Mehmet Narin’in isimleri sıralanmıştır.²⁸ Kayseri Veremle Savaş Derneği’nin kurucu üyeleri 37 kişiden oluşmakta iken,²⁹ üyeleri kısmında 358 kişinin ismi sayılmıştır.³⁰ Kayseri Veremle Savaş Derneği’nin büyümesinde ve gelişmesinde birçok kişinin desteği olmuştur. Dernek kayıtlarında “*kolundaki bilezikleri çıkarıp yardıma koşan mütebberrî (bağışçı)*” olarak Safiye Soyal ismi belirtilmiştir.³¹ Dernek Başkanı Gönen, Safiye Soyal tarafından yapılmış olan yardımın veremle mücadelede önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Daha sonra kurucuların ve üyelerin yardımı ile Kayseri Veremle Savaş Derneği güçlenmiş, Nuh Naci Yazgan’ın 250.000 liralık bağışıyla da³² 1946 yılında Kayseri’de veremle savaş teşkilatlarının temeli atılmıştır. Bu yardım,

24 *Hâkimiyet*, “Verem Haftası dün başladı”, 5 Ocak 1959, s. 1.

25 *Resmî Gazete*, 2 Aralık 1972, Sayı: 14379, s. 5.

26 *BCA*, Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 735.400.6 Belge Tarihi: 25.12.1992; *Resmî Gazete*, 15 Ocak 1993, Sayı: 21466, s. 2.

27 *Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri*, s. 1.

28 *Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri*, s. 3.

29 Bu isimler şunlardır: Hazım Gönen, Mustafa Kafescioğlu, Cihat Sariabdullahoğlu, Kasım Egeci, Adem Çilsal, Nuh Naci Yazgan, Mehmet Uzunefe, Mustafa Yumurtacı, Mustafa Yaşiner, Mehmet Nadir, Sadeddin Yüksel, Ali Rıza Başağa, İbrahim Büyükçopur, Hacı Seyit Boncuk, Arif Molu, Alim Muhaddisoğlu, Mustafa Özgür, Mehmet Ak, Osman Sencer, Şükrü Malaz, Mustafa Dinçer, Mehmet Çadırcı, Rüstü Ak, Mehmet Karamancı, Nurullah Narin, Mükremin Sipahi, Refik Bürüngüz, İbrahim Arasil, Tevfik Kuşoğlu, Galip İzmirli, Cemal Hattati, Mustafa Turan Vekseli, Kazım Tiritioğlu, Hacı Seyit Mehmet, Ziya Besceli, Ş. Mehmet Yazıcıoğlu, Mehmet Çadırcı. *Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri*, s. 4-5.

30 *Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri*, s. 6-19.

31 *Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri*, s. 2.

32 Bir süre Kayseri milletvekilliği yapan Nuh Naci Yazgan, oğlunu 17 yaşında kaybetmiş ve kendini hayır işlerine adanmıştır. Ülkenin çeşitli yerlerinde sağlık ve eğitim kurumları, camiler yaptırmış, yoksul ve yetim çocuklarla ilgilenmiştir. 7 Ekim 1947’de hayatını kaybetmesi, memleketi Kayseri’yi hüzne boğmuştur. Vefatından sonra Nuh Naci’nin yardımseverliği, cömertliği, fazileti ve karakteri üzerine yazılar kaleme alınmıştır. *BCA*, Kurum: 30.10.0.0 Yer Bilgisi: 74.482.14 Belge Tarihi: 23.12.1924 (Bu belge Nuh Naci’nin milletvekilliğinden istifası ve yerine seçim yapılması hakkındadır.); *Kayseri*, “Nuh Naci’nin Vasiyetleri”, 2 Şubat 1948, s. 2; Erciyes, “Rahmetli Hemşehrimiz”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 5, Ekim-Kasım 1947, Sayı: 57-58, s. 6; *Kayseri*, “Nuh Naci’nin Vasiyetleri”, 2 Şubat 1948, s. 1.

merhum Nuh Naci Yazgan'ın eşi ve vârisleri tarafından devam ettirilmiştir.³³ Devlete hiçbir mali yük oluşturmada, yardımlarla Kayseri'de Verem Dispanseri ve Hastanesi yapılması girişimi dönemin koşulları açısından oldukça önemli bir karar olmuştur.³⁴

Kayseri Veremle Savaş Derneği, veremle mücadele etmek amacıyla temelini atmış olduğu sağlık tesislerinin yapılması sürecinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Dernek tarafından düzenlenmiş olan “Eşya Piyangosunun” çekilişi 1 Ocak 1948'de yapılmış ve ikramiye çıkan numaralar gazetede ilan edilmiştir. Bu piyangoda; Manchester seccade, kelle halı, taban halı, ayaklı singer dikiş makinası, altın bilezik, radyo, kol saati, Peugeot marka otomobil çekilişinin yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁵ Cumhuriyet döneminde çeşitli zamanlarda yapılmış olan eşya piyangoları ile kurumların ihtiyaçları giderilmek istenmiştir. Bu kapsamda Kayseri Veremle Savaş Derneği tarafından yapılmış olan eşya piyangosu ile de dispanser ve hastanenin eksik olan ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır.

Veremle savaş teşkilatlarının yapımı aşamasında Derneğin faaliyetleri ve iş süreçleri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Kayseri Veremle Savaş Derneğinin 1948 yılı genel kurul toplantısı, 1 Ocak 1948 Perşembe günü Kayseri Halkevinde yapılmıştır. Genel kurul toplantısı başkanlığına Av. Necmettin Fevzioğlu, başkan vekilliğine Sağlık Müdürü Hayri Kağan, kâtipliklere ise Fehmi Öcal ve Kazım Özyedekçi oy birliği ile seçilmişlerdir.³⁶ Genel kurulda konuşan Kayseri Veremle Savaş Derneği Başkanı Eczacı Hazım Gönen, derneğin kuruluşundan itibaren verem davasında muvaffakiyet elde etmek için Nuh Naci Yazgan'ın maddi ve manevi desteğini gördüklerini, veresesinin de aynı desteği verdiğini belirtmiştir.³⁷ Başkan Gönen, kendisinin görevden ayrılmasını sağlamak için yapılmış olan çalışmalardan bahsetmiş, her türlü olumsuz propagandanın cevaplandırılması amacıyla genel kurulun güvenoyunu talep etmiştir.³⁸ Müteahhit Arif Molu ile Dernek Başkanı Hazım Gönen arasında inşaatta kullanılan Kayseri yonu taşı yerine sert taş kullanılması konusu ve bunun sözleşmedeki durumu hakkında tartışma yaşanmıştır. Gönen, kullanılmış olan taşların Dernek menfaatine uygun olduğu yönündeki açıklamaların doğru olmadığını belirtmiştir.³⁹ Genel kurulda okunan çalışma raporundan sonra sağlık tesislerinin inşaat durumu incelenmiş, yapılan işler yerinde görülmüştür. Dernek Başkanlığına oybirliği ile güvenoyu verilmiş, muhasebe durumunun takdir hisleri ile kabul edildiği belirtilmiştir. 820,300

Gönen

Akademik
Bakış

146

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 33 Hazım Gönen, “Kayseri Veremle Savaş Derneği”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 93.
- 34 Etem Seçkin, “Kayseri Verem Dispanseri Dolayısıyla”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 4, Ocak-Şubat 1946, Sayı: 36-37, s. 18.
- 35 *Kayseri*, “Verem Derneğinin eşya piyangosu çekildi”, 5 Ocak 1948, s. 2-3.
- 36 *Kayseri*, 8 Ocak 1948, s. 3.
- 37 *Kayseri*, “Kayseri Veremle Savaş Derneğinin 01.01.1948 günü saat 15'te Kayseri Halkevi salonunda yaptığı genel kurul toplantısı zaptı”, 15 Ocak 1948, s. 3.
- 38 *Kayseri*, 26 Şubat 1948, s. 4.
- 39 *Kayseri*, 16 Şubat 1948, s. 3; *Kayseri*, 4 Mart 1948, s. 4.

liralık yeni bütçe de oybirliği ile kabul edilmiştir.⁴⁰ Verem Savaş Dispanseri ve Hastanesine ait inşaatın tamamlanmasına kadar Dernekle müteahhitlik arasındaki iş ilişkisi sürdürülmüştür.

Kayseri’de veremli hastaların tedavisi amacıyla Veremle Savaş Dispanseri ve Verem Hastanesinin yapılmakta olduğu yıllarda basında verem ve bulaşıcı hastalıklar konusunun işlendiği anlaşılmaktadır. Bunlardan kısaca bahsetmek Kayseri’de veremle ilgili farkındalığı görebilmek adına yararlı olacaktır. Bu kapsamda, Kayseri Memleket Hastanesi Nisaiye Uzmanı Dr. Etem Seçkin tarafından “*Kayseri Verem Dispanseri Dolayısı ile*” başlıklı bir yazının kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Dr. Seçkin, verem hastalığı hakkında bilgiler vermiş, bulaşıcı özelliği nedeniyle alınması gereken tedbirlerle işaret etmiştir. Ayrıca, dispanserin ve hastanenin kısa sürede tamamlanmasını temenni etmiştir.⁴¹ Sabri Göktuna ise “*Veremin Devreleri*” başlığı ile 5 Ocak 1948, 12 Ocak 1948, 15 Ocak 1948, 19 Ocak 1948, 26 Ocak 1948, 12 Şubat 1948, 19 Şubat 1948 tarihlerinde bir dizi yazı kaleme almıştır. Göktuna bu yazılarında; veremin nedenleri, evreleri ve bulaşması hakkında bilgiler vermiş, veremle mücadele ve veremden korunma yolları, tedavi usulleri ve hasta yakınlarının alması gereken tedbirler konusunda detaylı açıklamalar yapmıştır.⁴² Verem Haftası nedeniyle İbrahim Mavioğlu da 5 Ocak 1949’da bir yazı kaleme almıştır. Mavioğlu yazısında; veremin yayılmasında toplumsal alışkanlıklara ve yanlışlıklara işaret etmiş, veremle mücadelede geç kalındığına ve bu nedenle toplu bir mücadelenin gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁴³

Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Dispanserinin ve Hastanesinin Yapılması

Kayseri’de Ağustos 1945 tarihinde kurulmuş olan Veremle Savaş Derneğinin, veremle mücadele etmek amacıyla bir dispanser ve 40 yataklı bir verem hastanesi yaptırma girişimi yardımseverlerin desteği ile ilerletilmiştir.⁴⁴ Bağışçıların yardımları ile inşaat hazırlıklarına başlanmıştır.⁴⁵ Nihayet 9 Kasım 1946 Cumartesi günü Talas yolu üzerinde ve şehir merkezinin kenarında Nuh Naci Yazgan Verem Dispanseri ve Hastanesinin temeli törenle atılmıştır. Hayırseverlerin yardımları ile temeli atılan bu sağlık kuruluşları Anadolu’daki ilk teşebbüs olarak değerlendirilebilir.⁴⁶ Açılış

görsel

Akademik
Bakış

147

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

40 Kayseri, “Verem Derneğinin toplantısı”, 5 Ocak 1948, s.1.

41 Etem Seçkin, “Kayseri Verem Dispanseri Dolayısıyla”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 4, Ocak-Şubat 1946, Sayı: 36-37, s. 16-18.

42 Sabri Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 5 Ocak 1948, s. 1, 3; Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 12 Ocak 1948, s. 1, 3; Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 15 Ocak 1948, s. 1, 3; Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 19 Ocak 1948, s. 1, 3; Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 26 Ocak 1948, s. 1, 3; Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 12 Şubat 1948, s. 2; Göktuna, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 19 Şubat 1948, s. 3.

43 İbrahim Mavioğlu, “Verem Haftası içindeyiz”, *Kayseri*, 5 Ocak 1949, s. 1-2.

44 Hayri Kağan, “Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 81.

45 Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, İkinci Baskı, Cilt: 2, Belsin Vakfı Yayınları, Kayseri 2016, s. 385.

46 Kayseri, “Verem Hastanesi ve Dispanserinin temeli atıldı”, 11 Kasım 1946, s. 1.

törenine Vali Vekili Nazım Günesen ve çok sayıda vatandaş katılmıştır. Kayseri Veremle Savaş Derneği Başkanı Hazım Gönen bir konuşma yapmış, hayırseverlere teşekkür etmiştir. Daha sonra Kazım Özyedekçi tarafından heyecanlı bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Doktor Behçet Feyzioğlu tarafından yapılmış olan konuşmada ise veremin ve hastanenin önemi vurgulanmıştır.⁴⁷ Dört tarafının yolla çevrili olduğu 9 dönümlük arazi dâhilinde ve 1000 m² üzerine Kayseri Veremle Savaş Derneği, Nuh Naci Yazgan Verem Dispanseri ve Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi yapılması amaçlanmıştır. 40 yataklı hastane ve dispanser; tomoğraflı komple bir röntgen, sıcak sulu kalorifer, yüksek gerilimli su buharı, 220 voltluk özel bir transformatörlü elektrik ile yapıların modern bir şekilde donatılması ve dört odalı bir doktor lojmanının eklenmesi planlanmıştır. 1946 yılında temeli atılmış olan veremle savaş sağlık kuruluşlarının 1949 yılında tamamlanması amaçlanmıştır.⁴⁸

Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesinin inşaat süreci basın tarafından yakından takip edilmiştir. Bu kapsamda Sahir Üzel, 8 Aralık 1947 tarihinde “*Verem Hastanesi Ne Durumda?*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Verem Hastanesi inşaatına ait esas binanın yapıldığını, hatta üzerinin örtüldüğünü, sıhhi tesisatların ve bazı iç eksikliklerin kaldığını belirtmiştir. Üzel, Kayseri Verem Hastanesinin sadece bu şehre değil bütün Orta Anadolu’ya rahmetli Nuh Naci Yazgan’ın bir armağanı olduğunu ifade etmiştir. İnşaatların yapılmış olan yardımlarla tamamlanamayacağını belirten Üzel, yeni kaynaklara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Ona göre bunlar; “1- Nuh Naci’nin yardımlarının bu kadarla yetinilmeyerek devam etmesi vaadi, 2- Devlet bütçesinden işin ehemmiyetine ve tesisin azametına göre yardım yapılması vaadi, 3- Halkın yapacağı yardımlardır.” Nuh Naci Yazgan’ın vasiyetinde Kayseri Verem Hastanesi için ikinci kez 250 bin liralık yardım yapılması isteginin, müesseseye ne kadar önem verdiğine bir işaret sayılabilir. Mirasçılarının bu vasiyeti uygulayacaklarına dair açıklamalarının ise Kayseri halkını oldukça memnun ettiğini belirten Üzel, Hastanenin Nuh Naci Yazgan’ın ruhunu şad edeceğini vurgulamıştır.⁴⁹

11 Aralık 1947 tarihinde aynı konuya devam eden Sahir Üzel, Anadolu’daki verem hastalarının İstanbul’daki hastanelere gitmek zorunda kaldığını, Kayseri Verem Hastanesinin hizmete açılması ile İstanbul’un yükünün hafifletileceğini, devlet bütçesinden yapılan masrafı da azaltacağını vurgulamıştır. Hastanenin tamamlanmasında sadece Nuh Naci Yazgan’ın ve halkın maddi desteğinin yeterli olmayacağını, Derneğin elinde 50-60 bin lira kaldığını, bunun harcanması ile yarıda kalan bir inşaatın ortaya çıkacağını belirten Üzel, Sağlık Bakanlığı’nın bu inşaatın tamamlanması için gerekli

47 Kayseri, “Verem Hastanesi ve Dispanserinin temeli atıldı”, 11 Kasım 1946, s. 3.

48 Hazım Gönen, “Kayseri Veremle Savaş Derneği”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 93; Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, İkinci Baskı, Cilt: 2, Belsin Vakfı Yayınları, Kayseri 2016, s. 386; Kayseri, “Verem Hastanesi ve Dispanserinin temeli atıldı”, 11 Kasım 1946, s. 3.

49 Sahir Üzel, “Verem Hastanesi Ne Durumda?”, *Kayseri*, 8 Aralık 1947, s. 1.

desteği vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu müessesenin Sağlık Bakanlığı açısından da önemli olduğuna vurgu yapan Üzel, Kayseri halkının Bakanlıktan yardım beklediğini ifade etmiştir. Şehir halkından 200-300 bin lira beklemenin doğru olmadığını ve buna imkânın da bulunmadığını belirten Üzel, inşaatı tamamlama amacıyla çıkarılan piyango biletlerinin de ortada durduğunu, satılmadığını belirtmiştir. Üzel, inşaatın tamamlanması ve tesislerin hizmete girmesi için Nuh Naci Yazgan’ın mirasçıları tarafından ve devlet bütçesinden yapılacak yardım olmak üzere iki kaynağın bulunduğunu, bunların el atmaması durumunda muazzam binaların heder olup gideceğini belirtmiştir. Üzel, her iki kuvvetin birbirlerini destekleyerek programlı bir şekilde hareket etmelerinin faydalı olacağını, bu işi organize edecek bir usulün işlenmesini beklediklerini belirtmiştir.⁵⁰ Üzel’in değerlendirmelerinden, yapımına başlanan inşaatın önemli bir kısmının tamamlandığı, ancak yeterli paranın kalmaması nedeniyle inşaatın tamamlanamaması ihtimali hatırlatılarak devlet gücü ve Nuh Naci Yazgan’ın mirasçıları ile desteklenerek inşaatların tamamlanmasının arzulandığı anlaşılmaktadır.

Kayseri’deki verem hastaları, Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesinin yapımı aşamasında il dışına yönlendirilmişlerdir. Bu kapsamda Kayseri Sağlık ve Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü 1948 yılı içinde 89 verem hastasına ait dosyayı alım sırasına konulmak üzere Heybeliada Verem Sanatoryumuna göndermiştir.⁵¹ Veremle mücadelede dispanserler hakkında 29 Mart 1949 tarihli yazısında değerlendirmeler yapmış olan İbrahim Mavioğlu, dispanserlerin yeterli olmadığını belirtmiştir. Veremin oldukça yıkıcı etkileri olduğunu belirten Mavioğlu, mücadelede açılan veremle savaş derneklerinin çalışmalarına da vurgu yapmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemali Bayizit’in; nüfusu 10-50 bin arasında olan şehirlere 1, 50-100 bin arasındaki şehirlere 2, İzmir’e 4, Ankara’ya 5, İstanbul’a 20 olmak üzere toplam 85 verem dispanseri yapılacağına dair açıklamasını değerlendirmiş olan Mavioğlu, veremle mücadelede dispanser yapmanın hiçbir zaman yeterli olmayacağını vurgulamıştır. Mavioğlu, dispanserlerin mevcut hastaları iyileştireceğini belirtmiş, hasta olduğunu bilen veya bilmeyen insanların yanlış alışkanlıklarını düzeltmesinin daha önemli olduğunu vurgulamıştır.⁵²

Veremle mücadele kapsamında yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Verem Savaşı Hakkında Kanun tasarısı hakkında TBMM’de 11 Nisan 1949’da yapılan görüşmelerde ilk konuşmayı Dr. Mitat Sakaroğlu yapmış, verem nedeniyle yılda ortalama 50 bin kişinin hayatını kaybettiğini, yarım milyon kişinin ise veremle pençelediğini belirtmiş, verem tecrit hastanelerinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Emin Sazak, 5000 hastaya aynı anda bakabilecek hastanelerin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde kurulmasını temenni ederken,

50 Sahir Üzel, “Verem Hastanesi Ne Durumda-2?”, *Kayseri*, 11 Aralık 1947, s. 1-2.

51 Hayri Kağan, “Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 81.

52 İbrahim Mavioğlu, “Veremle mücadele için Dispanser açmak kâfi değildir”, *Kayseri*, 29 Mart 1949, s. 1.

Emin Sosyal ise vereme tutulmada hayat pahalılığının, insanların yeterli düzeyde beslenememesinin etkili olduğunu belirtmiştir. Dr. Sadi Irmak ise veremle mücadelede sosyal karakterli verem sigortaları ihdas edilmesi gerektiğini belirtmiş, veremin tedavisi mümkün bir hastalık olduğuna işaret etmiştir. Yapılan otopsilerde insanların yüzde 90'ının hayatlarının bir noktasında veremle karşılaştığını belirten Dr. Irmak, hastalardan ancak yüzde onunun hayatını kaybettiğini ifade etmiştir. Sağlık Bakanı Kemali Bayizit ise veremle mücadele tesisleri için on yıl içerisinde 20 milyon, buraları teçhiz etmek için ise 10 milyon lira harcama yetkisinin bulunduğunu, bu paranın yersiz ve lüzumsuz bir şekilde harcanmayacağını vurgulamıştır.⁵³ Bu bilgiler, ciddi bir hastalık olan veremin Meclis üyeleri tarafından yakından takip edildiğini göstermektedir. Kanunun kabulünden sonra, Balta Limanı Kemik Veremi Hastanesinin yatak sayısı 100'den 200'e çıkarılmıştır.⁵⁴

Verem Savaşı Hakkında Kanun'un kabulünden sonra, 6 Eylül 1949'de Sağlık Bakanı Dr. Kemali Bayizit Kayseri'ye gelmiştir. Hastaneleri ve sağlık müesseselerini gezen Bayizit, incelemelerde bulunmuştur.⁵⁵ Diğer taraftan, Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Dispanserinin ve Hastanesinin inşaatı da 1949 yılında tamamlanmış,⁵⁶ açılışı ise 10 Mayıs 1950'de gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ Hastane ile ilgili 1950'li yıllarda çeşitli kararlar alınmıştır. Bu kapsamda Nafia Vekâleti adına Kayseri Valisi Kazım Arat ile Müteahhit Raşit Erenkut arasında 9 Ocak 1953 tarihinde Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesine ek pavyon yapılmasına dair sözleşme imzalanmıştır. 9 Ocak 1953 tarihli sözleşme tadilata uğramıştır. Kalorifer kazanı ve gerekli dış menşeli cihazların temini için müteahhide süre tanınması ek sözleşme ile kayıt altına alınmıştır.⁵⁸ İlk projede binada bodrum olmadığı halde sonradan yarım bodrum ihdas edilmesi ve Nafia Meclisi'nin onayı ile inşaat süresi 25 Haziran 1954 tarihine kadar uzatılmıştır. Bu tarihe kadar inşaat ve bir kısım tesisat tamamlanmış olsa da kalorifer kazanı ile radyatörlerin ve bunlara ait malzemenin döviz tahsis edilmemesi nedeniyle ithal edilemediği belirtilmiştir. Bu nedenle idare ile müteahhit arasında yapılmış olan ek sözleşme Devlet Şurası Üçüncü Dairesi tarafından 8 Mayıs 1956'da kabul edilmiş ve gereği için Yüksek Reislîge sunulması kararı alınmıştır.⁵⁹ Nihayet Hastaneye yapılacak ek pavyon için ortaya çıkan ihtilafın sulh yolu ile çözülmesine dair ek sözleşme Devlet Şurası Umumi Heyeti tarafından 24 Mayıs 1956'da onaylanmıştır.⁶⁰ Yapılan

görsel

Akademik
Bakış

150

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 53 *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 18, Altmış Sekizinci Birleşim, 11 Nisan 1949, s. 240-241, 244-245, 253; *Kayseri*, "Veremle Savaş-Büyük Millet Meclisi hazırlanan kanun tasarısını kabul etti", 15 Nisan 1949, s. 1.
- 54 *Kayseri*, "Kemik Veremi hastanesi-Yeni 100 yatak için yer bulundu", 6 Mayıs 1949, s. 1.
- 55 *Kayseri*, "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayazıt, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır Şehrimizde", 7 Eylül 1949, s. 1.
- 56 Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, İkinci Baskı, Cilt: 2, Belsin Vakfı Yayınları, Kayseri 2016, s. 386.
- 57 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 1.
- 58 *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 260.36.10, 4 Belge Tarihi: 27.07.1956
- 59 *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 260.36.10, 3 Belge Tarihi: 27.07.1956
- 60 *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 260.36.10, 5 Belge Tarihi: 27.07.1956

sözleşme, Kararname ile 27 Temmuz 1956’da Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.⁶¹

Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesine Gerçekleştirilmiş Olan Ziyaretler ve Veremle İlgili Faaliyetler

10 Mayıs 1950’de açılışın gerçekleştirilmesinden sonra Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesine çeşitli ziyaretlerin gerçekleştirildiği ve bu ziyaretler esnasında Hatıra (Şeref) Defterine ziyaretçiler tarafından Hastane ile ilgili değerlendirmeler yapıldığı anlaşılmaktadır. 10 Mayıs 1950’de Kayseri Valisi Ahmet Nazım Günesen,⁶² O. J. Hedley, VIII. Kolordu Komutan Vekili, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal İşler Genel Müdürü ziyaret ederek Hatıra Defterine notlar yazmışlardır. Notlardan, Verem Hastanesinin yapımında emeği geçenlere teşekkür edildiği, tedavi olacak hastalara şifa ve iyi niyet dileklerinin aktarıldığı anlaşılmaktadır.⁶³

21 Kasım 1952 tarihli İstiklal gazetesi, Başbakan Adnan Menderes’in aynı gün saat 15.00’te Kayseri’ye geleceğini belirtmiştir. Kayseri basını ve halkının Başbakanın gelişinden mutluluk duyduğu anlaşılmaktadır. Bu ziyarete Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ da eşlik etmiştir.⁶⁴ Törenle karşılanan Menderes,⁶⁵ 22 Kasım’da Kayseri Devlet Hastanesini ve Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesini ziyaret etmiştir.⁶⁶ Başbakan Menderes, Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defterine şunları yazmıştır: “*Memleket sağlığına değerli hizmetler yapmakta olan Kayseri Verem Hastanesini ziyaretimizde gördüğümüz intizam ve vazife severlik eserlerini memnurlukla kaydederek burada vazife gören sayın doktor ve müstahdemlere teşekkür ederim. Bu güzel müessesenin vücuda gelmesinde emekleri ve fedakârlıkları olan kıymetli vatandaşlarımızı hayırla anar ve bunların başında olarak Nuh Naci’ye Tanrıdan rahmet dilerim.*”⁶⁷ Başbakan Menderes’in Verem Hastanesini ziyareti sırasında Hastane Baştabibi Op. Dr. Kemal Ağırnaslı’nın Amerika’da göğüs cerrahisi üzerine ihtisas yapması konusu Sağlık Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ’dan talep edilmiş, Bakan Üstündağ da Dr. Ağırnaslı’nın Amerika’ya gönderilmesi için gerekenlerin en kısa sürede yapılacağını belirtmiştir. Kayseri Devlet Hastanesi ziyareti esnasında da Sağlık Bakanı Dr. Üstündağ, ameliyathaneyi çok beğenmiş, bir suni ciğer gönderme sözü vermiştir. Buna Başbakan Mende-

gazi

Akademik
Bakış
151
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

61 BCA, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 260.36.10, 2 Belge Tarihi: 27.07.1956

62 Ahmet Nazım Günesen, Bakanlar Kurulu kararı ile 19 Eylül 1951’de emekliye sevk edilmiştir. <http://www.kayseri.gov.tr/gorev-yapmis-valiler/> (Giriş Tarihi: 31.01.2023); *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 1; BCA, Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 126.69.7 Belge Tarihi: 18.09.1951

63 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 1, 3.

64 İstiklâl, “Aziz Misafirimiz Hoş Geldiniz”, 21 Kasım 1952, s. 1, 3; Asım Yahyabeyoğlu, “Başbakanı Karşılarken...”, *İstiklâl*, 21 Kasım 1952, s. 1-2.

65 İstiklâl, “Menderes 30.000 Kişiye Hitabetti”, 22 Kasım 1952, s. 1, 3.

66 İstiklâl, “Başbakanımız Dün Malatya’ya gitti”, 23 Kasım 1952, s. 1, 3.

67 İstiklâl, “Başbakanımızın Şehrimizde Yazılı Olarak Bıraktıkları Hâtıralar”, 24 Kasım 1952, s. 1; *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 4.

res'in de "çok iyi olur" diyerek karşılık verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

Başbakan Adnan Menderes'in yapmış olduğu ziyaretten sonra farklı zamanlarda çeşitli misafirler Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesini ziyaret etmişlerdir. 7 Haziran 1953'te Heybeliada Sanatoryumu Baştabibi,⁶⁹ 24 Eylül 1953'te Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müsteşarı Dr. Nail Karabuda,⁷⁰ 31 Ocak 1955'te Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz ziyarette bulunarak Hatıra Defterine not yazmışlardır. Bakan Uz; "*Gezdim, iyi çalışır buldum. Sevinç duydum.*" notunu deftere eklemiştir.⁷¹ 31 Ocak 1955'te Sosyal Yardım İşleri Umum Müdür Muavini, aynı tarihte ismi net olarak okunmayan bir kişi,⁷² 29 Ağustos 1955'te Kayseri Askeri Hastane Kulak Burun Boğaz Kıdemli Binbaşı, 4 Şubat 1957 tarihinde sadece imzası bulunan bir kişi,⁷³ 2 Kasım 1957'de Kayseri Valisi Ahmet Kınık,⁷⁴ 25 Mayıs 1958'de Kayseri Belediye Başkanı Şahap Sicimoğlu,⁷⁵ 17 Haziran 1958'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Lütfi Kırdar ziyarette bulunarak Hatıra Defterine not yazmışlardır. Bakan Kırdar şunları yazmıştır: "*Nuh Naci Verem Hastanesini gezdim, gördüm. Merhumun ismini hürmetle andım. Bu hizmete yardım edenleri de taziz ettim. Hastane çok güzel idare ediliyor. İnsaniyete büyük hizmetler olunuyor. Tebrik ve takdir ederim.*"⁷⁶

10 Aralık 1958 tarihinde Dünya Sağlık Örgütünden Bualit isimli bir temsilci,⁷⁷ 7 Haziran 1959'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Yardım İşleri Genel Müdür Muavini Dr. Osman Yaşar ziyarette bulunmuşlardır.⁷⁸ 1960'lı yıllarda da Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesine ziyaretler

- 68 İstiklâl, "Dr. Ağırnaslı Amerika'ya Gidecek", 24 Kasım 1952, s. 1, 3; İstiklâl, "Devlet Hastanesine Sun'î Ciğer Gönderilecek", 24 Kasım 1952, s. 1, 3.
- 69 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 4.
- 70 Dr. Nail Karabuda, 12 Nisan 1952 tarihinde müsteşar olarak atanmıştır. Dr. Karabuda ve Sağlık İşleri Umum Müdürü Dr. Seyfettin Okan 23 Eylül 1953'de ise Kayseri'ye gelmişlerdir. *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 230.9.14 Belge Tarihi: 12.04.1952; *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 6; İstiklâl, "200 yataklı hastahane ile 100 yataklı doğumevi", 24 Eylül 1953, s. 1.
- 71 *Hâkimiyet*, "Sağlık Vekilimizin şehrimizde tetkikleri", 31 Ocak 1955, s. 1; İstiklâl, "Sağlık Vekili dün akşam şehrimize geldiler", 31 Ocak 1955, s. 1; İstiklâl, "Sağlık Vekili Dün Şehrimizde Tetkiklerde Bulundu", 1 Şubat 1955, s. 1; *Hâkimiyet*, "Sağlık Vekilimizin şehrimizde tetkikleri", 31 Ocak 1955, s. 1; İstiklâl, "Sağlık Vekili Dün Şehrimizde Tetkiklerde Bulundu", 1 Şubat 1955, s. 1.
- 72 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 7.
- 73 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 7-8.
- 74 Vali Ahmet Kınık, 5 Ekim 1957'de Kayseri'ye atanmıştır. *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 8; *BCA*, Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 147.51.19 Belge Tarihi: 05.10.1957; <http://www.kayseri.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Giriş Tarihi: 30.01.2023)
- 75 Şahap Sicimoğlu, Kayseri Belediye Başkanlığına seçildikten sonra 9 Aralık 1957'de Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır. *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 9; *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 267.34.6 Belge Tarihi: 09.12.1957
- 76 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 11; *Hâkimiyet*, "Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Lütfi Kırdar Dün Şehrimize Geldi", 17 Haziran 1958, s. 1; *Hâkimiyet*, "Sihhat Vekilinin Şehrimizdeki Tetkikleri 125 Yataklı Doğum ve Çocuk Pavyonunu Açıldı", 18 Haziran 1958, s. 1.
- 77 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 13.
- 78 Dr. Osman Yaşar, 9 Ocak 1963'te Sosyal Yardım İşleri Genel Müdürü olarak atanmıştır. *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 296.1.8 Belge Tarihi: 09.01.1963; *Kayseri Nuh Naci*

devam etmiştir. Bu kapsamda; 20 Mayıs 1960’ta Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Kliniği Direktörü Dr. Nusret Karasu,⁷⁹ 6 Ağustos 1962’de ise Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu ziyarette bulunmuşlardır. Bakan Azizoğlu, Hatıra Defterine şunları yazmıştır: “*Verem Hastanesinde gördüğüm intizam ve çalışmayı takdire layık gördüm. Bölgesine yararlı bu müessesenin mensuplarını tebrik ederim.*”⁸⁰ 31 Ocak 1963’te Doğu Menzil Komutanı Tuğgeneral Faruk Güventürk,⁸¹ 16 Temmuz 1964’te Kayseri Valisi Tahsin Aksoyoğlu, 27 Ekim 1964’te ise Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemal Demir ziyarette bulunmuşlardır. Bakan Demir Hatıra Defterine şunları yazmıştır: “*Kayseri Nuh Naci Yazgan Göğüs Hastalıkları Hastanesini gezdim. Muntazam ve temiz bir müessese buldum. Hastanenin her tarafında bilgili ve inanmış yönetici ve tedavi edici personelin olumlu izlerini görmek mümkün olmaktadır. Tebrik eder, başarılar dilerim.*”⁸² Hatıra Defterindeki son değerlendirme Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemal Demir’in 27 Ekim 1964 tarihli bu yazısı olmuştur.

1950 yılında veremle mücadele konusunda açılmış olan müesseselere yapılmış olan ziyaretlerden sonra aynı dönem içinde Kayseri’de veremle ilgili çeşitli faaliyetlerin düzenlendiği görülmektedir. Yerel basında verem konusu da dönemin tahlili açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda Halil Orman, 29 Ocak 1955 ve 31 Ocak 1955 tarihlerinde “*Verem Hastalığı*” başlığı ile yazılar kaleme almıştır. Hastalığın tiplerini açıklayan Orman, vereme yakalanmada sosyal, ekonomik ve moral kaynakların etkili olduğunu vurgulamıştır. Orman, hayvanlardaki veremle de mücadele edilmesi gerektiğine işaret etmiş, hayvan ürünlerinin hangi usulle tüketilmesi gerektiğini de madde madde sıralamıştır.⁸³ Yerel basında veremle mücadelede ulusal faaliyetlere de yer verilmiştir. 1949 yılında 7 olan verem hastanesi sayısının, pavyonlarla birlikte 1955’te 63’e ulaştığı, 1097 olan yatak sayısının da 7277’ye ulaştırıldığı⁸⁴ belirtilmiştir. Verem savaş dispanserleri sayısının ise 1955’te 43’e çıkarıldığı, veremle savaş derneklerine bağlı 37 dispanser ve 2 sanatoryumun da veremle mücadele yürüttüğü vurgulanmıştır. Nihayet 1950’de 8 olan dis-

Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri, s. 14.

- 79 Prof. Dr. Nusret Karasu, 17 Mayıs 1971’de Cumhurbaşkanı tarafından Yüksek Sağlık Şurası üyeliğine atanmıştır. *BCA*, Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 364.20.8 Belge Tarihi: 17.05.1971; *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 15.
- 80 Hastanenin tıbbi malzeme ve sarf ihtiyaçları, zaman zaman yapılan ihaleler ile temin edilmiştir. *Hâkimiyet*, 6 Ağustos 1962, s. 2; *Hâkimiyet*, “Yusuf Azizoğlu Şehrimize Geldi”, 7 Ağustos 1962, s. 1; *Hâkimiyet*, “Sağlık Bakanı Cezaevini Gezdi”, 8 Ağustos 1962, s. 1; *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 17.
- 81 Tuğgeneral Faruk Güventürk, İstanbul’daki 66. Tümen Kumandanlığından naklen atanması nedeniyle 9 Ağustos 1962’de Kayseri’ye gelmiştir. *Hâkimiyet*, “Tuğgeneral Güventürk Geldi”, 10 Ağustos 1962, s. 1; *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 19; 1
- 82 *Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri*, s. 21, 23.
- 83 Halil Orman, “Verem Hastalığı”, *Hâkimiyet*, 29 Ocak 1955, s. 2; Orman, “Verem Hastalığı”, *Hâkimiyet*, 31 Ocak 1955, s. 2.
- 84 1952 yılında verem hastanelerindeki ve diğer hastanelerde veremlilere ayrılmış olan toplam yatak sayısı 4107 olmuştur. Bu veriler, yatak sayısının düzenli olarak arttığını göstermektedir. Yıldırım, Gürkan, *age*, s. 108.

panser sayısının 1958 yılında 67'ye çıkarıldığına işaret edilmiştir. Muayene edilmiş olan altı milyon vatandaşın 2,5 milyonunun BCG aşısı ile aşılandığı belirtilmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının verem savaş derneklerine her yıl bir milyon lira nakdi yardımda bulunduğu vurgulanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, 1950 yılında yüz binde 158 olan veremden ölüm sayısının 1955 yılında 105'e düşürüldüğü belirtilmiştir.⁸⁵

Veremle Mücadele ve Eğitim Haftası münasebetiyle Kayseri'deki gazetecilerin 4 Ocak 1959'da Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Baştabibi Dr. Kemal Ağırnaslı'yı ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Baştabip Dr. Kemal Ağırnaslı yapmış olduğu açıklamada, yıl içerisinde veremle ilgili nelerin yapılabileceğini paylaşmıştır. Veremle mücadele amacıyla okullarda ve fabrikalarda doktorlar tarafından konferanslar verileceğini, bir sonraki Cuma günü halkın vereme karşı uyanık olması amacıyla İmam-Hatip Okulu öğrencilerinin camilerde veremle ilgili konuşmalar yapacaklarını, veremle ilgili broşürlerin dağıtılacağını; hastanelerde, okullarda ve fabrikalarda öğretici filmler gösterileceğini belirtmiştir. Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesini de gezen gazeteciler, temizlik ve intizamdan dolayı Baştabip Dr. Kemal Ağırnaslı ile diğer hastane personeline teşekkür etmişlerdir. 4 Ocak 1959 tarihli verilere göre 120 yataklı olan Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesinde 65'i kadın ve 66'sı erkek olmak üzere toplam 131 hastanın yatarak tedavi gördüğü anlaşılmaktadır.⁸⁶ Diğer taraftan 1960 yılı Mayıs ayı ortalarında kurulmuş olan Kayseri Okullararası Verem Savaş ve Sağlık Kolları Yardımlaşma Cemiyeti, 21 Mayıs 1960 Cumartesi günü bir gösteri düzenlemiştir. Halk Eğitim Merkezinde yapılmış olan ve "Yapışkanlar" piyesinin temsil edildiği gösteri, davetliler tarafından dikkatle takip edilmiştir. Cemiyet yararına bir de "eşya piyangosu" düzenlenmiş, bazı şahıslar ve müesseseler tarafından bağışlanmış olan çeşitli eşyalar kura neticesinde kazanan numaralara dağıtılmıştır.⁸⁷

Sonuç

Kayseri'de 1945 yılı Ağustos ayında kurulmuş olan Veremle Savaş Derneğinin öncülüğünde, Nuh Naci Yazgan başta olmak üzere hayırsever Kayserililerin desteği ile dokuz dönümlük arazi içine veremle mücadele etmek amacıyla Dernek, Dispanser ve Hastane binaları inşa edilmiştir. 10 Mayıs 1950 tarihinde açılışı gerçekleştirilmiş olan sağlık tesisleri, yapılışında hayır sahiplerinin maddi ve manevi katkıları nedeniyle Cumhuriyet Dönemi için Anadolu'da ilk örneklerden olmuştur. Kayseri Veremle Savaş Derneğinin öncülüğünde, hayırseverlerin maddi yardımları ve devlet desteği ile tamamlanmış olan bu kurumlar, Kayseri başta olmak üzere Anadolu'da veremden muzdarip olmuş hastaların şifa aradıkları önemli mekânlardan olmuştur. Günümüzde Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü olarak kullanılan bu binalardan yararlanılmaya devam edilmektedir.

Kayseri'de veremle mücadele etmiş olan bu teşkilatlardan önce verem

85 *Hâkimiyet*, "Sağlık faaliyetlerine hızla devam ediliyor", 1 Eylül 1955, s. 1; *Hâkimiyet*, "Sağlık Merkezleri çoğaltılacak", 15 Aralık 1958, s. 1.

86 *Hâkimiyet*, "Verem Haftası dün başladı", 5 Ocak 1959, s. 1.

87 *Hâkimiyet*, "Okullararası Verem Savaş Cemiyetinin müsameresi", 23 Mayıs 1960, s. 1-2.

hastaları il dışına gönderilmiştir. Hastanenin 1950 yılında hizmete açılmasından sonra hastalar Kayseri’de tedavi edilmeye başlanmıştır. Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi, İç Anadolu’da verem hastaları için oldukça önemli bir hizmet yürütmüştür. Hastane zaman içerisinde yatak kapasitesini artırmış, kadın ve erkek hastalar için ayırmış olduğu yataklarda tedavi hizmetini yürütmüştür. Türkiye’de veremle mücadelenin kurumsallaşma sürecini sürdürdüğü bir dönemde açılmış olan Kayseri Veremle Savaş Derneği öncülüğünde kurulmuş olan Nuh Naci Yazgan Verem Dispanseri ve Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi, kuruluş ve gelişim hikâyesi ile Türkiye’ye örnek olmuştur. 1950-1965 yılları arasında Hastaneyi ziyaret etmiş olan kişilerden 22’si Hatıra (Şeref) Defterine değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ziyaret edip de Hatıra Defterine yazı yazmayan ziyaretçilerin de olduğu kuvvetle muhtemeldir. Başbakan Adnan Menderes, Sağlık Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz, Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar, Sağlık Bakanı Dr. Yusuf Azizoglu, Sağlık Bakanı Dr. Kemal Demir tanınmış ziyaretçilerden bazılarıdır. Ziyaretçilerin yazdıkları değerlendirmeler Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesinin alanında başarılı olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda ziyaretçiler; Hastane idaresinin başarılı yönetiminden, çalışanların dikkatli oluşlarından, hastalara özenli yaklaşılmasından, Hastanenin temiz ve intizamlı oluşundan bahsetmişlerdir. Değerlendirmelerde hiçbir olumsuzluk notu yer almamıştır.

1945’te Kayseri Veremle Savaş Derneğinde fıkri temeli oluşturulan, 1946 yılında temeli hayırseverlerin desteği ile atılmış olan Nuh Naci Yazgan Verem Savaş Dispanseri ve Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesinin 1950 yılında hizmete açılması, başarılı bir proje olarak tarihteki yerini almıştır. Dernek, hayırseverler ve devlet işbirliği ile gerçekleştirilmiş olan bu proje, sonraki yıllarda uygulanmış olan benzer projelere örnek oluşturmuştur. Dönemin büyük bir sorunu olan veremin; önlenmesi ve tedavi edilmesinde oldukça önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan Kayseri’deki veremle savaş teşekkülleri, halkın teveccühü ile zaman zaman değişik aşamalardan geçmiş olsa da günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kurum: 30.10.0.0 Yer Bilgisi: 74.482.14; Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 111.37.8; Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 126.69.7; Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 230.9.14; Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 260.36.10, 2-5; Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 147.51.19; Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 267.34.6; Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 296.1.8; Kurum: 30.11.1.0 Yer Bilgisi: 364.20.8; Kurum: 30.18.1.2 Yer Bilgisi: 735.400.6

Resmi Gazeteler

6 Mayıs 1930, Sayı: 1489; 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959; 13 Haziran 1946, Sayı: 6332; 15 Nisan 1949, Sayı: 7183; 2 Aralık 1972, Sayı: 14379; 15 Ocak 1993, Sayı: 21466.

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 18, Altmış Sekizinci Birleşim, 11 Nisan 1949.

Kurum Hatıra (Şeref) Defterleri

Kayseri Nuh Naci Yazgan Verem Hastanesi Hatıra Defteri, s. 1-23.

Kayseri Veremle Savaş Derneği Hatıra Defteri, s. 1-19.

Gazeteler

Erciyes, Hâkimiyet, İstiklâl, Kayseri

Kitaplar ve Makaleler

AKSU, Murat-Sadık Toprak, “The importance of associations in the struggle against tuberculosis in Turkey”, *Tuberk Toraks* 2012, 60 (3), s. 291-293.

ÇAPAR, Memduh, “Hastane Sağlık Teşkilatı Hakkında”, *Kayseri*, 29 Ekim 1946, s. 4, 6.

DOĞAN, Cem “*İnce Hastalık*”: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Veremin Toplumsal Tarihi (1895-1955)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2020.

ERKİLETLİOĞLU, Halit, *Geniş Kayseri Tarihi*, İkinci Baskı, Cilt: 2, Belsin Vakfı Yayınları, Kayseri 2016.

GÖKTUNA, Sabri, “Veremin Devreleri”, *Kayseri*, 5 Ocak 1948, 12 Ocak 1948, 15 Ocak 1948, 19 Ocak 1948, 26 Ocak 1948, 12 Şubat 1948, 19 Şubat 1948, s. 1-3.

GÖNEN, Hazım, “Kayseri Veremle Savaş Derneği”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 93.

İNCE, Fuat-Gamze Özbek Güven-Şerife Yılmaz, “Analysis of the State Archives Republican Archives Documents on Tuberculosis and Fight Against Tuberculosis in the Early Republican Period in Türkiye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2024, s. 105-115.

KAGAN, Hayri, “Sağlık ve Sosyal Yardım İşlerimiz”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 7, Ocak 1949, Sayı: 72, s. 78, 81.

MAVİOĞLU, İbrahim, “Verem Haftası içindeyiz”, *Kayseri*, 5 Ocak 1949, s. 1-2.

MAVİOĞLU, İbrahim, “Veremle mücadele için Dispanser açmak kâfi değildir”, *Kayseri*, 29 Mart 1949, s. 1.

ORMAN, Halil, “Verem Hastalığı”, *Hâkimiyet*, 29 Ocak 1955, s. 2.

ORMAN, Halil, “Verem Hastalığı”, *Hâkimiyet*, 31 Ocak 1955, s. 2.

OTLU, Barış-Yusuf Yakupoğlu, “Türkiye’de Verem Savaşı”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt: 13, Sanat ve Tarih Penceresinden Tüberküloz-100.Yıl Özel Sayısı, s. 29-38.

ÖZKAYA, Hilal, “Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele”, *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 2016, 20 (2), s. 77-84.

SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM BAKANLIĞI TEDAVİ HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923-1983 ve 1982 Çalışmaları*, Ankara 1983.

SAĞLIK BAKANLIĞI TEDAVİ HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)*, Ankara 2004.

SALEP, Mustafa, “Salgın Hastalıklarla Mücadele Sürecinde Birinci Milli Tıp Kongresi’nin Toplanması”, *Journal of History School*, 15 (60), 2022, s. 3152-3181.

SEÇKİN, Etem, “Kayseri Verem Dispanseri Dolayısıyla”, *Erciyes-Kayseri Halkevi Dergisi*, Yıl: 4,

Ocak-Şubat 1946, Sayı: 36-37, s. 16-18.

ÜZEL, Sahir, “Verem Hastanesi Ne Durumda?”, *Kayseri*, 8 Aralık 1947, s. 1.

ÜZEL, Sahir, “Verem Hastanesi Ne Durumda-2?”, *Kayseri*, 11 Aralık 1947, s. 1-2.

ÜZEL, Sahir, “Kayseri Bez Fabrikasının Şubat da Sağlık Teşkilatı ve Başardığı İşler”, *Kayseri*, 12 Ocak 1948, s. 1.

YAHYABEYOĞLU, Asım, “Başbakanı Karşılarken...”, *İstiklâl*, 21 Kasım 1952, s. 1-2.

YILDIRIM, Nuran, Mahmut Gürkan, *Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi*, Editör: Muzaffer Metintaş, Türk Toraks Derneği Yayını, İstanbul 2012.

İnternet Kaynağı

<http://www.kayseri.gov.tr/gorev-yapmis-valiler/>

Extended Abstract

An association office, dispensary and hospital were built in a 9-decare land in Kayseri granted by benefactors in the city under the leadership of Kayseri Anti-Tuberculosis Association, founded in August 1945 as a part of efforts to fight the disease. Nuh Naci Yazgan, a businessman and a former deputy, made great contributions in this effort. After the death of his son at young age he pioneered the building of education and health institutions and was a key sponsor in education of many students. Nevertheless, he did not survive to see the completion of the health facilities that were initiated in 1946. Before his death on 7th of October 1947 he made sure to allocate a significant portion of his bequeathal to the charity works. These health organizations inaugurated on 10th of May 1950 served as models in Anatolia in the early Republic in regards to the significant contributions of benefactors. These institutions completed under the leadership of Kayseri Anti-Tuberculosis Association and by the donations of the benefactors and support from the government were among the most important centers those suffering from tuberculosis across Anatolia sought remedy. Today these continue to serve the public under the name Kayseri Health Administration and Anti-Tuberculosis Dispensary.

The patients had been referred to other cities before these organizations appeared in Kayseri. After Nuh Naci Yazgan Hospital started its services in 1950, the patients then had the chance to receive treatment in Kayseri. The hospital offered a very significant service for the patients in the Central Anatolia region. It had more inpatient capacity over time, continuing to operate with sections for male and female patients. This hospital and Tuberculosis Dispensary established under the leadership of Kayseri Anti-Tuberculosis Association became a model for the whole country at a time when the fight against tuberculosis was becoming institutionalized. The reviews written on the hospital visitors' notebook by those who visited the hospital between 1950 and 1965 demonstrate the significance of the hospital in the field. The hospital was visited by famous personalities such as Prime Minister Adnan Menderes, Health Minister Dr. Behçet Uz, Dr. Kemali Bayazit, Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Dr. Lütü Kırda, Dr. Nusret Karasu, Dr. Yusuf Azizoğlu and Dr. Kemal Demir. The visitor emphasized the successful management of the hospital, the keen attitude of the employees and positive approach to the patients as well as neatness and hygiene observed. Besides, they honored late Nuh Naci Yazgan who had great contributions to the construction of the hospital. It is also worth to note that there were no negative comments about the hospital.

The idea of establishing a hospital being the work of Kayseri Anti-Tuberculosis Association (founded in 1945) and foundations being laid in 1946 with the support of benefactors, the hospital and dispensary, inaugurated in 1950, have definitely earned its place in history as a successful project. Being put into practice through the collaboration between the associations, benefactors and government, an example was thus set for the upcoming project in following years. These institutions founded in Kayseri helped to reduce the workload on hospitals in

Istanbul. The increase of inpatient capacity of the hospital later contributed to the treatment of more patients within Kayseri. These anti-tuberculosis institutions which fulfilled significant functions in prevention and treatment of tuberculosis have survived to this date with public gratitude.

Ekler

Ek-1: Kayseri Veremle Savaş Derneği Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı⁸⁸

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜRLEME UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3/4239

Karar

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜRLEME UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

Merkezi Kayseri ilinde bulunan " Kayseri Veremle Savaş Derne-
gi'nin genel menfaatlere yarar derneklerden sayılması; içişleri Bakanlı-
ğının 4/3/1946 tarihli ve 81-175/129 sayılı yazısı ile Danıştay Genel
Kurulunun 15/4/1946 tarihli ve 46/62-57 sayılı kararı üzerine, 3512
sayılı kanunun 3'üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 25/5/1946
tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail

Başbakan: 3.5.1946
Adalet Bakanı: M. Ö. Ömer
Millî Savunma Bakanı: A. F. Celal
İçişleri Bakanı: İsmail
Dışişleri Bakanı: İsmail
Maliye Bakanı: İsmail
Millî Eğitim Bakanı: İsmail
Bayındırlık Bakanı: İsmail
Ekonomî Bakanı: İsmail
Sa. ve So. Y. Bakanı: İsmail
Gümrük ve Tekel Bakanı: İsmail
Tarım Bakanı: İsmail
Ulaştırma Bakanı: İsmail
Ticaret Bakanı: İsmail
Çalışma Bakanı: İsmail

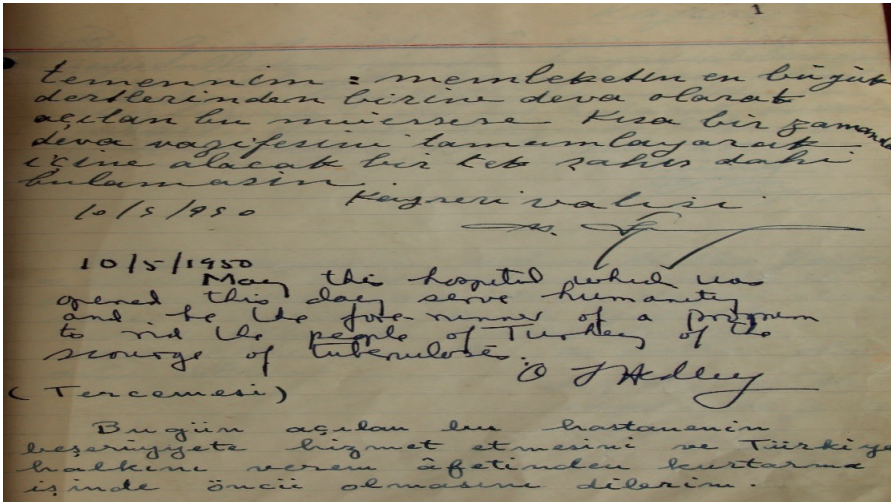
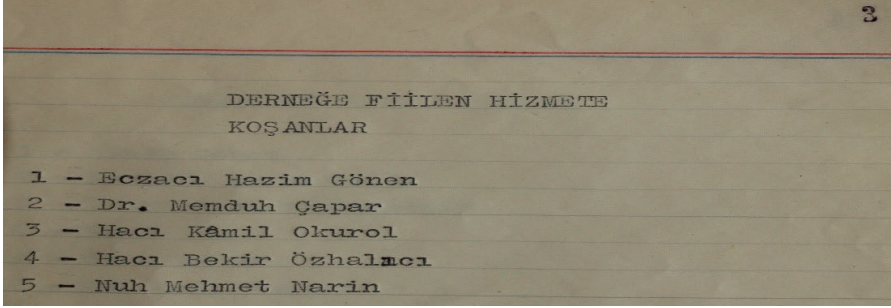
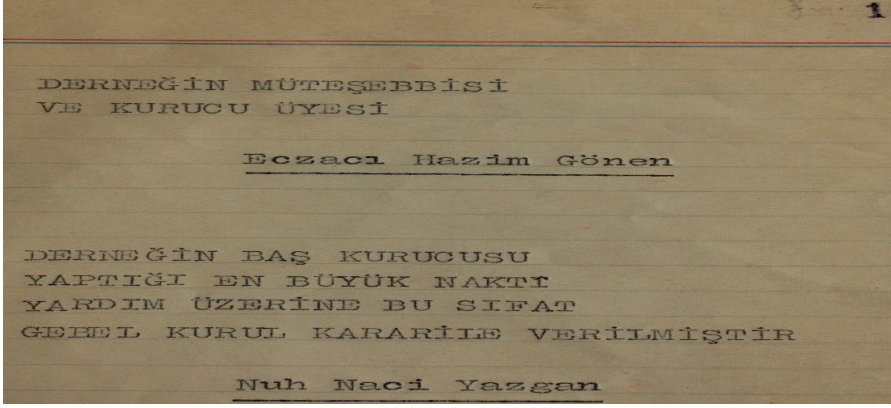
08.18.01.3.2.111.37.8

Akademik
Bakış

158

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek-2: Hatıra Defterleri Örneği (3 sayfa)



Gör

Akademik
Bakış

159

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Yabancı Kaynaklara Göre Büyük İzmir Yangını ve Sorumluları

The Great Izmir Fire and Its Perpetrators According to Foreign Sources

Tuğba BELENLİ*

Öz

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, Türk askerleri 9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de ertesi gün İzmir'e girerek işgali sonlandırmışlardır. 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay) Batı Cephesi Kumandanlığına gönderdiği telgrafta, 9 Eylül günü saat 10.00'da 1. ve 2. Fırkaların ve devamında 14. Fırkanın hafif çatışmanın akabinde İzmir'e halkın alkışları ve sevinci arasında girdiklerini bildirmiştir. Böylece Türk Ordusu İzmir'e girerek Yunanlılara karşı yürüttükleri zorlu mücadelenin en değerli ödülünü almışlardır. Fakat 13 Eylül 1922'de, İzmir'in tüm fiziksel, ekonomik ve sosyolojik yapısını değiştiren bir yangın felaketi meydana gelmiş ve Yunan Ordusu Anadolu'nun içlerinden çekilirken kullandığı "yakıp yıkma taktiği"ni İzmir'de de devam ettirmiştir. Bu çalışmada, İzmir'in Türkler tarafından geri alınmasından sonra başlayan yangının sorumluları çağdaş yabancı basında yer alan haberler temel alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Büyük İzmir Yangını, Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan.

Abstract

After the occupation of Izmir by the Greeks on May 15, 1919, Turkish troops ended the occupation on September 9, 1922, with Mustafa Kemal Pasha himself entering Izmir the following day. Fahrettin (Altay), the Commander of the 5th Corps, sent a telegram to the Western Front Command stating that at 10:00 am on September 9, the 1st and 2nd Brigades, followed by the 14th Brigade, entered Izmir amidst the applause and joy of the people. Thus, the Turkish army entered Smyrna and received the most valuable reward of their hard struggle against the Greeks. However, on September 13, 1922, a fire disaster occurred that changed the entire physical, economic and sociological structure of Smyrna, and the Greek army continued the "the scorched-earth tactic" in Smyrna, which they had used while retreating from the interior of Anatolia. In this study, the perpetrators of the fire that broke out after the retaking of Smyrna by the Turks are analyzed based on the news in the contemporary foreign sources.

Key Words: İzmir, Great fire of Izmir, National Struggle, Republic of Türkiye, Greece.

Giriş

Dr. J. O. Knott'a göre İzmir, "Avrupalı bir yüzü olan Asya şehri, hiçbir şey üretmeyen ama her şeyin ticaretini yapan, tüm dinlere karşı misafirperver, kimsenin göze çarpmadığı, Türk cenneti"dir. Şehrin nüfusu 1920'li yılların

Makale Geliş Tarihi: 23.10.2023. Makale Kabul Tarihi: 01.03.2024. Araştırma Makalesi / Künye: BELENLİ, Tuğba. "Yabancı Kaynaklara Göre Büyük İzmir Yangını ve Sorumluları". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 165-184. DOI:10.19060/gav.1600526

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: tbelenli@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5923-9222.

başında Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve birçok Batılı Hristiyan'dan oluşan yaklaşık 225.000 kişidir.¹ İzmir, Küçük Asya'daki ana limanlardan bir tanesidir, İstanbul'a 200 mil uzaklıktadır ve demiryoluyla bu şehre bağlanmıştır.²

İlk defa 11. yüzyılın başında Türklerin kontrolüne geçen İzmir, bu tarihten sonra çeşitli defalar el değiştirmiş, 6 Kasım 1918'de İngiliz Binbaşı Allan Dixon komutasındaki İngiliz gemisinin İzmir Körfezi'ne girmesiyle ise 500 yıldan sonra ilk defa bir düşman gemisi İzmir'e gelmiştir.³ 1918 yılının Aralık ayı sonunda da İtilaf Devletlerinin karma savaş gemilerinden oluşan donanma İzmir Körfezi'ne gelmeye başlamış ve bu süreç 1919 yılının Ocak ayında tamamlanmıştır. Gelenler arasında Averoff, Kilkis ve Limnos isimlerine sahip iki Yunan savaş gemisi ve bir Yunan Kızılhaç gemisi,⁴ bir İtalyan ve bir Amerikan dretnotu vardır.⁵ İzmir Limanı'na gelen bu kuvvetler, bu tarihten Yunan işgaline kadar şehri işgal altında tutmuşlardır. Söz konusu donanmanın liderliğini Başkomutan Dixon yapmıştır. Bu komutan geldiği andan itibaren Rumların yaptıkları taşkınlıkları önlemeye ve İzmir'de durumu normale döndürmek için tedbirler almaya çalışmış hatta bir bildiri yayınlayarak, Rumları yapmış oldukları taşkınlıklardan vazgeçmeleri konusunda uyarmıştır.⁶

Venizelos, İzmir çıkarmasıyla Helenizm'in uzun soluklu hayali Megali İdea'yı gerçekleştirmek istemiştir. Bu noktada Yunanistan'ın motivasyonunun kilit noktalarından biri bölgedeki Yunan halkının yardım etmeye istekli olması diğeri ise İngiliz Hükümeti'nin sözleridir. Fakat Venizelos İzmir çıkartmasıyla ilerlemekte tereddüt etmese de çıkarma bir keşif seferi olarak başlayan ve Batı Anadolu'daki Yunan unsurunun sürülmesiyle sonuçlanan bir Yunan fiyaskosunun sadece başlangıcı olmuştur.⁷

İşgal konusunda İtalyan askeri temsilcisi vasıtasıyla üç dört gün önceden duyum alan Türk Kolordu Kumandanlığının, bunu Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya sorduğu fakat "bu şayiye ehemmiyet verilmemesi" şeklinde bir cevap aldıkları bilinmektedir.⁸ 14 Mayıs 1919'da, İngiliz, İtalyan ve Yunan

- 1 "Smyrna Largest Asia Minor City; Homer And Croesus Born There", The Evening Star, 15 Eylül 1922, s.4. Aynı gün yayımlanan başka bir gazete haberinde şehrin nüfusu 200.000 olarak ifade edilmiştir. ("Kemal's Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations", The Evening World, 15 Eylül 1922, s.2.)
- 2 "Kemal's Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations", The Evening World, 15 Eylül 1922, s.2.
- 3 Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınları, Ankara 1974, s.41.
- 4 Umar, a.g.e., s.43; Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:XIX, 2019, s.131-154.
- 5 Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:36, 1996, s.750.
- 6 İsmail Ediz, Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 41.
- 7 Eleftheria Daleziou, "Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by 'Proxy' in Western Asia Minor", Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, 2002, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.86.
- 8 Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", Belleten, Sayı:89, 1959, s.150.

birlikleri İzmir Körfezi'nin girişindeki limanları ele geçirmişler ve Osmanlı yetkililerini, ertesi gün için planlanan Yunan işgali konusunda bilgilendirmişlerdir.⁹

Türk Ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi zaferinden sonraki on aylık süreçte gereken hazırlıkları yapmış, 26 Ağustos'ta harekete geçerek Büyük Taarruz'u başlatmış ve nihayetinde İzmir'in kurtarılmasını da sağlamıştır. Türk askerleri dinlenmeden beş gün içerisinde yaklaşık 450 km. yol alarak insanüstü bir güçle ilerlemiştir. Bunun sebebi, ilerledikleri her yerde Yunan zulmünü ve vahşetini görerek bir an önce bölge insanının hayatını kurtarmak istemeleri olmuştur.¹⁰ 9 Eylül 1922'de, Yunan Ordusu erken saatlerde geri çekilmiş ve Türk Ordusu'nun her an gelmesi beklenmiştir. İç bölgelerden şehre doğru itilen on binlerce Rum ve Ermeni, rıhtıma yığılmış olup Türk askeri birliklerinin gelişinden önce şehirden ayrılmak için can atmışlardır.¹¹ Bu noktada şehrin Türklerce geri alınmasından sonra Yunan makamlarının, bozguna uğrayan ordularının İzmir'de yabancıların güvenliğini garanti edemeyecekleri konusunda müttefikleri bilgilendirdikleri görülmüştür. Bundan sonra Amerikan ve müttefik müfrezeleri konsoloslukları korumak için¹² karaya asker çıkarmışlardır. Bu sırada gelen raporlara göre Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki muzaffer Türkler, İzmir'in yaklaşık 20 mil içine doğru girmiş, son zayıf savunmaları kırmış ve Ege Denizi'ne ulaşmıştır.¹³ 13 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa ile görüşen *Chicago Tribune* muhabiri John Clayton, Türklerin şehri geri alışından itibaren gece ve gündüz İzmir sokaklarında gezdiğini ve hiçbir katliam vakası olmadığına şahitlik edebileceğini bildirmiştir. Clayton'a göre, Türklerin gelişinden sonra dört gün içerisinde genel intizam kurulmuş, sokaklar temizlenmiş ve dükkânlar tekrar açılmıştır.¹⁴

Büyük İzmir Yangını

1742-1845 yılları arasında İzmir, sekiz büyük yangın geçirmiştir.¹⁵ İzmir'in Türk Ordusu tarafından kurtarılmasının ardından 13 Eylül 1922'de şehrin tüm fiziksel, ekonomik ve sosyolojik yapısını değiştiren bir felaket meydana gelmiştir. Ermeni Mahallesi'nde aynı anda ve birden fazla yerde başlayan yangın yaklaşık dört gün devam etmiştir.¹⁶ Şehir merkezi tamamen yanmış,

9 Daleziou, a.g.t., s.93.

10 İsmet Gorgülü, Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.3,40.

11 Reşat Kasaba, "İzmir 1922: A Port City Unravels", *Modernity and Culture: From The Mediterranean to the Indian Ocean*, New York: Colombia University Press, 2002.

12 İngiltere Konsolosu Sir Harry Lamb, şehir merkezine üç mil uzakta olan Belçika, Norveç, İspanya ve Danimarka hariç tüm yabancı konsoloslukların yandığını bildiren bir telgraf çekmiştir. ("Smyrna Ablaze", *The Sydney Morning Herald*, 18 Eylül 1922, s.9)

13 "Will Protect U.S. Citizens At Smyrna", *Oswego Palladium*, 8 Eylül 1922, s.1.

14 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13, (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s.282.

15 Engin Berber, İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor Örnek Olay: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması (The Izmir Fire: Preliminary Report Case Study: The Burning of Ödemiş-Birgi), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, İzmir 2013, s. 5.

16 Bir kaynaktaki İzmir'de yangının 13 Eylül'de başladığı ve 22 Eylül'e kadar yaklaşık dokuz gün sürdüğü bildirilirken (Nick Kampouris, "The Catastrophe of Smyrna: Genocide Of Greeks In Asia Minor Remembered", <https://greece.greekreporter.com/2019/09/13/the-catastrophe-of-smyrna-genocide-of-greeks-in-asia-minor-remembered/> Erişim

İzmir'in üçte ikisi tahrip olmuştur.¹⁷ Rüzgâr, alevleri şehrin ünlü Frenk kışına doğru taşımış, birkaç gün sonra yangın kendi kendine söndüğünde, bu mahalle tamamen yok olmuştur.¹⁸

Yangının başladığı Çarşamba gününün sabahı İngiliz, Fransız ve İtalyan yetkililer vapurlarla kendi milletlerini İzmir'den çıkarmışlardır.¹⁹ İzmir

19.07.2022.), başka bir kaynaktan 3 gün devam ettiği ifade edilmiştir. (Mustafa Turan, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922", Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı, Medrese Kitabevi, Afyonkarahisar 1995, s.219.)

- 17 Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını Ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", ÇTTAD, Sayı:24 2012, s.124. Resmi kaynaklara göre; "İzmir büyük yangını 13 Eylül 38 Çarşamba günü saat 14:15 sonra da Ermeni Mahallesi'nde birkaç noktadan başladı ve 15 Eylül'e kadar devam etti. Bu yangında yanan yerler; Ermeni Mahallesi, Çalgıcıbaşı, Ayadimitri, Ayakaterine, Ayatrikona, Ayanikola, Surtakya, Hacfranka Mahalleleri kâmilin; Madamcani (Yenimahalle), Meyhaneboğazı, Fasolya, Plavmina, Frenk Mahalleleri ve Birinci Kordon Ayavukla kısmen yanmıştır. Yanan binaların cins ve miktarı; tahminen 20-25 bin hane, dükkân ve mağazadır. Bunların içinde İzmir Tiyatrohanesi, Kramer Otel, İzmir Palas, İzmir Posta ve Telgrafhanesi, Sporting klüp, Paris kahvehanesi, Fransız - İtalyan - İngiliz konsoloshaneleri, eski rejî idaresi, Frenk Mahallesi'ndeki Ektayulo, Şerme, Bonmarşe, Şitayn, Luvr büyük mağazaları, Bakırcıyan ve Papasyan depoları, Ayayorgi caddesindeki büyük ticarethaneler, büyük Çuğa hanı, müteaddit büyük hanlar, Ferhaneler, Gazetort civarındaki büyük oteller, Anadolu İtibarı Millî Atina, Selanik Tunus ve Cezayir Osmanlı bankaları, Banko di Roma, Pasaport Dairesi, Fasolya, Plavsina ve Peştimalcılarbaşı karakolları velhasıl şehrin en mamur ve ticaretgâh olan kısmı dâhildir. Yangın yerinin deniz cephesi tahminen 3.200 metre ve denizden içeriye derinliği 5.000 metredir." (Kemal Niş, Reşat Söker, Tevfik Ercan, Çetin Anıt, Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım III. Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.309-310.) Behçet Uz, yangının Rum ve Ermenilerin yaşadığı Frenk Mahallesi'nde 13 Eylül'de başladığını ve aynı zamanda Birinci ve İkinci Kordon'un arkalarındaki mahallelerin de yandığını ifade etmiştir. (Behçet Uz, Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu, (haz. L. Ece Sakar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s.39.) Sarıköy, Seferihisar, Karşıyaka, Bornova, Bergama ve Urla'da köyler Yunanlar tarafından yakılmış; Menemen, Türk Ordusu'nun yetişmesi ile yanmaktan kurtulmuştur. (Uğur Üçüncü, "Büyük Taarruz'da Yunanların Bir Mezalim Metodu: Yangın Çıkarmak", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Büyük Taarruz Özel Sayısı, 6, 30 Ağustos 2022, s. 87.) Bazı yabancı basın kaynaklarında yer alan, "Türk yerleşim yerleri hariç tüm İzmir yangın nedeniyle harap olmuş ve zarar görmüştür." ("War Likely As Powers Warn Turks", Geneva Daily Times, 16 Eylül 1922, s.1.) gibi haberler aslında "Türk askerlerinin şehrin Rum, Ermeni ve Avrupa mahallelerini ateşe verirken Türk Mahallelerine herhangi bir zarar gelmemesini sağladığı..." (Matthew Stewart, "Catastrophe at Smyrna", History Today, 54/7, 2004.) iftiralının altyapısını hazırlamıştır. Bu iddialar doğru değildir; yangında Türk Mahalleleri de hasara uğramıştır; İngiliz gazeteci W. Price'in İngiliz zırhlısının güvertesinden gördüklerine dair yazdıkları arasında; "Tepelerin ardındaki Türk Mahalleleri de neredeyse yok olmuş durumda." ifadesi yer almıştır. "İzmir Yangınıyla Tahrip Olmuştur", Daily Examiner, 18 Eylül 1922, 3'ten nakleden; Orhan Özcan, "Avustralya Basınında İzmir Yangını (Eylül 1922)", Büyük Taarruz 100'üncü Yıldönümünde Türk'ün Zafere Yürüyüşü, (ed. Seda Bayındır Uluskan, Levent Kuru, Atakan Esen, Erdal Aydın), Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s.235.)

- 18 Leyla Neyzi, "Remembering Smyrna/Izmir: Shared History, Shared Trauma", History&Memory, Sayı:20 2008, s.116.

- 19 Neşe Esirkiş, "İzmir Yangınları (XVIII. Asrın Ortalarından 1922'ye Kadar)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.60. İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic'in 12 Eylül 1922'de Buca Mahallesi'nden itfaiye komisyonu kâtibi Mösyö Zak Mesir'den öğrendiğine göre, gece yarısı Buca'ya iki tren gelerek bütün İngiliz ailelerini seri olarak İzmir'e nakletmiş ve buradan gemiye geçmişlerdir. Gresgovic bundan İzmir'in başına tarif edilemeyecek büyüklükte bir

yangınına şahit olan gazetecilerden Tredirais'in anlattığına göre, ateş önce Türk Mahallesi'nde tepenin limana nazır yamacında başlamış ve üç kilometre arazide bir cephe muhafaza ederek sahile yakın bir hatta kadar ilerlemiştir.²⁰ Amerikan kaynaklarında ise yangının Ermeni Mahallesi'nde başladığı ifade edilmiştir.²¹ Ayavukla semtinde bir Ermeni'nin evini yakarak çıktığı görülmüş aynı zamanda başka bir Ermeni, evini kendisinin ateşe verdiğini itiraf etmiştir. Silahlı Ermeni ve Rumların işledikleri suçları itiraf ederek şehri ateşe verdiklerini kabul ettikleri, dönemin *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer almıştır.²²

The Evening World gazetesinin İzmir'den 15 Eylül tarihinde Associated Press haber ajansından aldığı haberlere göre, sabahın erken saatlerinde yangın Türk muhitine sıçramış ve hızla ilerlemiştir. Avrupalıların oturduğu kısımlar kül rengini almış ve binlerce insan evsiz kalmıştır. Alevlerin sıçradığı bölgelerde yüzlerce insan kazazede olmuştur. On dört Amerikan vatandaşı kayıptır, bunlardan on tanesi kenar mahallelerdedir.²³

felaket geleceğini anladıklarını ve Yunanlıların "İzmir'i Türklere bırakmaya mecbur kalacak olur isek, yakacağız" tehditlerinin doğru çıktığını ifade etmiştir. (*İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic'in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur*, (yay. haz. Mustafa Üzel), Hüsnî Tabiat Matbaası, İstanbul 1339, s.7.) İzmir'deki Amerikan Konsolosunun 1922 Eylül'ünde hükümetine çektiği telgraftan da Yunanlıların şehre yakacakları söylentisinden haberdar olduğu anlaşılıyor; "Askeri durum, Yunan Ordusu'nun bitmiş tükenmiş ve moralinin çökmüş olmasından dolayı son derece ağır ve korkunçtur. Yunan Ordusu'nun kurtarılmasına artık imkân yoktur. Şehirdeki Hristiyanlar panik içinde şehri terk etmek istiyorlar. İşittiğime göre Yunanlılar şehri yakmak istiyorlar. Amerikalıların hayatlarını kurtarmak için bir gemi gönderiniz." (Sevta Demirci, "Smyrna'dan İzmir'e; Bir Amerikalı Tanığın Gözüyle 1922 Tahliyesi", 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler, (yay. haz. H. Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.472, 8 nolu dipnot.) Amerikan Konsolosluğu tahliye için yardım talep ederken gönderilmesi istenen deniz taşıtının askeri değil, sivil işler için kullanılan bir kruvazör olmasını özellikle belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı da savaş gemilerinin Amerikalıların korunması için gönderildiğini belirterek, herhangi bir askeri ya da politik gösteride yer almaktan kaçınılmasını istemiştir. Burada ABD'nin tarafsızlığını korumaya çalışan bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. (Sezen Karabulut, "İşgal, Kurtuluş Ve Toplumsal Etkileri: Amerikan Belgelerinde Milli Mücadelenin Son Günleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 64, Bahar 2019, s. 195.) Kasaba kazasında Tetkik-i Mezalim Heyetine gördüklerini anlatan Şevki Efendi, Hristiyanların hepsine vesika dağıtılarak Kazadan çıkmalarına izin verildiğini fakat Müslümanların evlerinden çıkmalarına izin verilmediğini ve böylece şehirde çok dehşetli şeyler yaşanacağını anladığını ifade etmiştir. Nitekim sonrasında bu Kaza Yunanlılar tarafından yakılmıştır. (Falihi Rifkî Atay vd., *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2022, s.52.)

20 Esirkiş, a.g.t., s.60.

21 Göktürk, a.g.m., s.123-147.

22 HR.SYS. 2554/7/01, Tasvir-i Efkâr, 19 Eylül 1338 (19 Eylül 1922)'den nakleden; Esirkiş, a.g.t., s.61. O dönemde, *London Daily Mail* muhabirinin verdiği bilgiye göre, "Türkler, Ermenileri İzmir'in yabancı yerleşimi olan bölgelerini kundaklamakla suçlamışlarsa" da ("Turks Accuse Armenians", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.), Ermenilerin bu konuda Yunanlılar tarafından kullanıldığına dair İsmet Paşa'nın azınlıklar konusunun görüşüldüğü 12 Aralık 1922 tarihli Lozan Barış görüşmelerinin genel kurul toplantısında söyledikleri için bakınız; Mehmet Saray, Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.113-114.

23 "Turks Pillage And Massacre", *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2.

Geneva Daily Times gazetesinin verdiği bilgilere göre, tüm İzmir yangın nedeniyle harap olmuş ve zarar görmüştür. Yangın felaketi komşu şehirlere de sıçramıştır. Ölenlerin kesin sayısını tespit etmek mümkün değildir fakat sayının binlerce ölmesinden korkulmaktadır.²⁴ 100.000'den fazla kişi açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Göçmenler arasında panik başlamıştır.²⁵

Yabancı kaynaklarda "Great fire of Smyrna"²⁶ olarak geçen büyük İzmir yangını, dünya tarihinde "insanın kasten" çıkardığı en büyük yangınlardan bir tanesidir.²⁷ Bu konu Amerikan arşiv belgeleri, Fransız kaynakları/basını ve İngiliz basını araştırmacılar tarafından incelenerek söz konusu yangını kimin çıkardığına dair cevaplar aranmıştır.²⁸ Bu denli büyük bir felakete neden olan İzmir'deki yangını kimin çıkardığı konusunda üç ayrı iddia vardır; geri çekilen Rumlar, Ermeniler ve Türkler. Yunan ve Ermeni tarihçilerine göre yangının sorumlusu Türklerdir ve Türk tarihçilerine göre Rumlar ve/veya

- 24 1928 yılındaki bir gazete haberinde, yangında en az 10.000 kişinin hayatını kaybettiği ifade edilmektedir. ("Ill-Fated Smyrna Once More In Ruins", *The Evening Star*, 5 Nisan 1928, s.35.) Başka bir kaynaktaki, ölü sayısı 100.000'e çıkacaktır. (Matthew Stewart, "Catastrophe at Smyrna", *History Today*, 54/7, 2004.) Avustralya basınında yangında 60.000 kişinin evsiz kaldığı, 1.000 kişinin öldüğü yazılmıştır. (Özcan, a.g.m., s.234.) Kinross, Amerikan gazetelerinin verdiği rakamların abartılı olduğunu ve resmi bir Amerikan gözlemcisine göre ölenlerin sayısının 2.000'i geçmediğini belirtir. (Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, 32. Baskı, İstanbul 2018, s.383.)
- 25 "War Likely As Powers Warn Turks", *Geneva Daily Times*, 16 Eylül 1922, s.1. Yanan İzmir, kükreyen bir cehenneme benzetilmiştir. ("Smyrna A Roaring Inferno", *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.)
- 26 Bu yangının tesadüfi bir felaket olmadığı, sembolik bir cezalandırma ve kâfir İzmir'i azarlama eylemi olduğu iddiası hakkında bakınız; Biray Kolluoğlu Kirli, "Forgetting The Smyrna Fire", *History Workshop Journal*, Sayı:60, 2005, s.25. Aslında ceza, Yunan kurmayları tarafından işgalleri karşısında direnen Türkleri cezalandırmak ya da terk edilen yerleri çöle çevirmek için yangın çıkarmak şeklinde verilmiştir. Bunda amaç, Türk Ordusu'nu ve halkını psikolojik ve lojistik olarak zayıflatmaktır. (Engin Berber, "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği İçin Yapılmak İstenenler", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, (ed. Yücel Yiğit), Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017, s. 544.)
- 27 Berber, a.g.m., s. 543.
- 28 Göktürk'ün çalışmasında İzmir yangını ile birlikte yangın sonrası İzmir'in ve mültecilerin durumu dönemin Amerikan basını, özellikle de o dönem konuya özel ilgi gösterdiği anlaşılan "The New York Times" gazetesini temel alınarak incelenmiştir; Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", *ÇTTAD*, Sayı:24 2012, s.123-147. Büyük İzmir yangını hakkında o dönemde hazırlanan raporlardan bazıları şunlardır; 14 Ekim 1922 tarihli Türk Genel Kurmay Başkanlığı raporu, İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Greskoviç'in raporu, İzmir Polis soruşturma raporu, I. Ordu Kumandanlığının 5 Ekim 1922 tarihli istihbarat raporu, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ve Yakın Doğu Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Dumesnil'in raporları (Esirkiş, a.g.t., s.52.) Fransa'nın doğudaki komiseri General Pelle hazırladığı raporda, yangından Türklerin sorumlu olmadığını belirtmiştir. (Hervé Georgelin, *Smyrna'nın Sonu, İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*, (çev. Saadet Özen), Bizzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 257.) İzmir Limanı'ndaki Fransız filosunun komutanı Amiral Dumesnil ise şehri Ermenilerin ateşe verdiğini söyler ve Paris'e gönderdiği "Yangının sorumluları kimlerdir?" başlıklı metinde şunları yazar: "Ahlâskanlıkları ve karakterleri göz önüne alındığında sorumluluğun büyük kısmının onlarda olduğunu içtenlikle inanıyorum." (Georgelin, a.g.e., s.257.)

Ermenilerdir.²⁹ “Türk askerleri yağma ve talanlarını bitirdikten sonra şehri ateşe verdi.” ifadesini kullanan *The Evening Star* gazetesinin haberinde, artık neredeyse tamamen yok edilen, tek bir önemli müessesesi kalmayan ve toplam maddi kaybın 1 milyar dolardan fazla olduğu İzmir’de, “suçun Türk makamları tarafından planlandığına dair tartışılmaz kanıtlar olduğu” iddia edilse de o kanıtlar sunulmamıştır. Türk askeri belgelerinde, yangının Ermeni ve Rum millî teşkilatlarının iş birliği ve tertibi sonucu çıktığı belirtilirken³⁰ Kazım Paşa’ya göre İzmir yangını silahlı Ermeniler tarafından çıkarılmıştır.³¹ *Vakit* gazetesinin haberine göre, yangın hınçlarını çıkarmak ve işleri karıştır-

- 29 Neyzia, a.g.m., s.117. Georgelin; Rumların, Ermenilerin, Sacré-Coeur Lazaristleri tarikatından frerlerin ve Amerikan okulları müdürlerinin ağız birliği etmişçesine yangından Türkleri sorumlu tuttuklarını belirtmiştir. (Georgelin, a.g.e., s.258.) Yıllar sonra bile yangını Türklerin çıkardığına dair asılsız iddialar dillendirilmeye devam edilmektedir; Tehmine Martoyan, “The Destruction Of Smyrna In 1922: An Armenian and Greek Shared Tragedy”, *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923*, (ed. George N. Shirinian), Berghahn Books, 2017, s.227-250.
- 30 ATASE Arşivi, 1785/9’dan nakleden; Esirkiş, a.g.m., s.65. İzmir 1. Kolordu Komutanlığı tarafından verilen bilgiye göre yangın Hristiyanlar ve bilhassa Ermeniler tarafından çıkarılmıştır. Bunu destekleyen belgeler şöyle sıralanmıştır; 1.Yangın vukubulduğu zaman mevki komutanı olan 8. fırka komutanının raporu, 2.İzmir Sigorta şirketlerinin ve İtfaiye Komutanı Mösyö Preskoviç’in raporları, 3. Kolordu İstihkâm Komutanının raporu, 4. Punta’da Alyonti bulvarında 3 numaralı evde Amerika Kers kumpanyası simsarı Nemseli Mösyö Maks Rozemblem’in elyazısı ile muharrer ve tanıklığa dayanan Fransızca raporu, 5. İtalyan tebaasından İzmir’de İkinci Kordon’da 34 No. da tütün tüccarı Mösyö Billişaber ile Fransız tebaasından aynı mahalde sakin Mösyö Pasil Rerku’nun tanıklıklarına dayanan müşterek Fransızca raporu. 6. Fransız tebaasından Esen Oröpeen ticaret şirketi, Kredi Fonsiye Aljeryon bankasının ticaret şubesinden Mösyö Zame M. Milyaki’nin Fransızca raporu. (Niş, vd., a.g.e., s.309-310.) Avustralya basınında başta karışık bilgiler verilse de, sonradan yangını Ermenilerin çıkardığı görüşü kabul edilmiştir. (Özcan, a.g.m., s.239.)
- 31 Esirkiş, a.g.t., s.65. Asım Us, Ermeni çeteleri içinde özellikle Torkum çetesinin etkinliklerinden söz etmektedir; “Yunan tahribat ve mezaliminin sorumlularını anarken General Torkum namı verilen Ermeni çete reisinin faaliyetlerini hatırlamak lazımdır. Bu adam bilhassa Kilikya’dan İzmir’e getirilmiş olan Ermenileri Türkler aleyhinde kullanmak için cephe gerilerinde en ziyade faaliyetle tahrikler yapmış ve İzmir’in tahliyesinden bir hafta evvel cepheden İzmir’e gelmiştir.” (Atay, vd., a.g.e., s.129.) Bu çetenin faaliyetlerinden kendisi de rahatsız olan Ermeni piskoposu, İzmir metropoliti Hristos Tomos’a “Torkum namında bir Ermeni çetesi var. Kaç defa hükümetinize müracaat ettik. Bu adamın hareketlerinin önüne geçiniz, kendisini tevkiif ettiriniz dedik. Tevkiif ettirmediniz. Kabahat bizde mi? Yoksa sizde mi?” demiş ve bu konuda birbirlerini suçlamışlardır. (Atay, vd., a.g.e., s.117.) ATASE belgelerinden 13 Eylül tarihli harp raporunda yangını Ermeniler çıkarmıştır denilirken, 14 Eylül tarihli harp raporunda yangının Ermeni ve Rum millî teşkilatının tertibi ile çıktığı ifade edilmiştir. Yangında evleri yanan Hristiyanlar ve yabancı vatandaşlar yangının Ermeniler tarafından kasten çıkarıldığını söylemişlerdir. (ATASE, İSH, 1802/21, lef. 26a, ATASE, İSH, 1802/21, lef. 28a’dan nakleden; Sadık Sarısaman, Uğur Üçüncü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:XXV, 2016, s.295, 296.) Fransız *Le Matin* gazetesinin özel temsilcisi İzmir’de bizzat yaptığı ankete göre; “Yangın, ayrılmadan önce Ermeniler tarafından kendi mahallelerinde çıkarılmıştır. Bunu izleyen yağma, millet ve ırk ayrımı yapılmaksızın, Türk Ordusu’nu takip eden Kürtlerin ve İzmir’deki ayak takımının işidir.” şeklinde bilgi vermiştir. (Le Matin, 22 Eylül 1922, s.1’den nakleden; Mustafa Kırışman, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *ÇTTAD*, Sayı:22, 2011, s.86.)

mak isteyen Rumlar tarafından başlatılmıştır.³²

Dönemin önemli şahitlerinden ve görevi gereği olayların içinde olan İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic de, 8 Eylül 1922’de kendi gözleriyle iki Yunan askerinin İngiliz tebaasından birisinin evini yakmaya çalıştıklarını görmüştür.³³ İzmir’i yakmayı çok önceden tasarlayan bu örgütlerin³⁴ Türk Ordusu şehre girmeden iki gün önce İngiliz Konsolosundan teşvik gördüğü de düşünülmektedir.³⁵ Mösyö Gresgovic ayrıca 10-12 Eylül 1922 arasında geçen üç günde Ermeni Mahallesi’nden Tepecik Mahallesi’ne kadar çıkan yangın adedinin otuz senelik itfaiye cetvelinde görülmediğini yazmıştır. Kendisi, feryat eden Rumlara rastladığını ve onların “Ermeniler bizi yaktılar” dediklerini ifade etmiştir.³⁶ Ayrıca Ermeni Mahallesi’nde Basmane karşısında yangın olduğu haberini alan ve yangını söndürmeye çalışırken kendisine ateş açıldığını belirten Gresgovic şu yorumda bulunmuştur; “Ben bu işin kasdı yapıldığına kanaatim dolayısıyla 11 Eylül 1338 sene tarihinde itfaiye komisyonu meclisi reisi Mösyö Bon’a gittim ve katiyetle Yunan zabitan ve efradının ettiği gevezelik (İzmir’i Türkler’e bırakmaya mecbur kalacak olur isek, yakacağız) hatırıma geldikçe bunun hakiki bir tertib ve kasd olduğuna ve bütün İzmir kasabasını kül haline getirmeye karar verdiklerine ve bütün mevcudiyetlerini sarf isti’mal edeceklerine kanaat tam olmuştu.”³⁷ Gresgovic’e göre yangını çıkaran Rumlar ve Ermenilerdir.

İzmir’de İtalyan Ordusu’nda görevli bir albay tarafından İstanbul’da ki İtalyan Yüksek Komisyonuna sunulan ve ABD Savaş Bakanlığına Aralık 1922’de gönderilen raporda yer alan ifadeler de yangını Rumların çıkardığını teyit etmektedir; “İzmir’in Yunanlar tarafından yakılması Yunan işgalinin son günlerinde öngörülmüştü. Bu etki için belli hazırlıkların yapılacağı önceden haber alınmıştı. Bağlaşık devletlerin konsolosları Yunan makamlarına defalarca başvurdular, böyle bir olaya karşı önlemler alınmasını talep ettiler. Ancak Türklerin kenti yakmaya niyetlerinin olduğu asla duyulmadı, Küçük Asya’nın en güzel kenti İzmir’i yakmalarında hiçbir çıkarları yoktu, istenilen tek şey zarar görmeden kenti işgal etmektir. Aksine kapsadığı alan sayesinde İzmir’e iç bölgelerdeki evsiz olan yüz binlerce Müslüman yerleş-

gö

Akademik
Bakış

168

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

32 Vakit, 15 Eylül 1338 (15 Eylül 1922)’den nakleden, Esirkiş, a.g.t., s.65.

33 İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur, s.6. Bu dönemde İzmir’de itfaiye teşkilatı Türk ve Yunanlılar tarafından ortaklaşa yürütülmekte ve Londra sigorta şirketleri tarafından finanse edilmektedir. Bu şirketler şehirdeki değerli mülklerin çoğunu sigortaladıklarından binaları korumak istemektedirler. (Giles Milton, Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı, (çev. Esra Aktuğlu), Şenocak Yayınları, İstanbul 2009, s.199.)

34 İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic yangın hakkında hazırladığı raporda, “Son hareket-ı taarruziyye başladığı zaman Yunan zabitan ve efradının ağızlarından ‘İzmir’i Türklerle bırakmaya mecbur kalacak olur isek, yakacağız’ tabirleri çıkıyor idi ve her yerde söylüyorlardı” demektedir. (İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur, s.6.)

35 Esirkiş, a.g.t., s.65.

36 İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur, s.8.

37 İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur, s.11.

tirilebilirdi. Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi sırasında, artçı birliklerinin işgal altındaki evleri yakmakla görevlendirildiği rapor edildi. Tüm kentlerin ve köylerin sistematik bir şekilde aynı yöntem ile yakılmış olduğundan emin olabilirsiniz.”³⁸

The Evening Gazette'nin verdiği bilgilere göre, Yunanlılar on iki günde 300 km. sürülerek İzmir'e, onları Pire'ye götürecek gemilerin olduğu şehre, gönderilmiştir.³⁹ On iki günde 300 km. geri çekilen bir ordunun aynı zamanda savaşması mümkün değildir ve Yunanlılar da zaten sadece kaçmışlar, geri çekilmelerinin acısını çıkarmak için de geçtikleri köylerde yangın çıkarmışlardır. Bu gerçek sadece Türkler tarafından değil aynı zamanda orada bulunan müttefik kuvvetlerinin gözlemcileri tarafından da tespit edilmiştir.⁴⁰

ABD Ulusal Arşivlerinde saklanan çeşitli tanık ifadelerine ve yazışmalara başvuran Heath W. Lowry, batılı kaynaklarda bu konuda yazılanların “şaşırtmayacak şekilde” Yunan ve Ermenilerin bakış açısını yansıttığını belirtmiştir. Yazar bunun sebebinin, o zamana kadar dönemle ilgili ne Türk ne de Türk olmayan uzmanlara Türkçe kaynak materyal sunulmamış olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak, bu olayın tarihini yazarken kullanılan kaynak materyalin ana gövdesi, ABD arşivlerinde korunanlardır. Bu kaynaktan çıkarılan sonuç Ermeni kökenli Amerikalı yazar Richard Hovannisian tarafından şöyle özetlenmiştir; “Türk Orduları 1922’de Yunan kuvvetlerini Ege Denizi’ne itip İzmir şehrini yaktığında, Ermenilerin, İstanbul hariç Türkiye’deki varlığı, neredeyse ortadan kaldırıldı.”⁴¹ Hovannisian’ın kaynağı ise -bir tarih çalışmasında olması şart olan “dipnot” olmayan çalışmasında- Türklerin şehirdeki Hristiyanları ortadan kaldırmak için şehri yaktığını iddia eden yine bir Ermeni/Amerikalı yazar Marjorie Housepian’dır.⁴² Housepian bunu yaparken Amerikalı Konsolos George Horton’un “The Blight Of Asia: An Account Of The Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and of the Culpability of Certain Great Powers; With the True Story of the Burning of Smyrna” adlı eserinin izinden gitmektedir. Horton, çalışmasının başlığından da anlaşılacağı gibi, Türk birliklerinin şehri yaktığına inanmıştır, çünkü Büyük Güçlerin askeri temsilcileri onları kendilerine

görsel

Akademik
Bakış

169

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 38 Esat Arslan, “Büyük Taarruz Sonrası ‘İzmir Yangını’ Meselesi”, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2009, s.460.
- 39 İzmir’in ve Ege bölgesinin Yunanlılar tarafından işgalleri sırasında da bu bölgelerden -içlerinde az sayıda Rumların da olduğu- çok sayıda insan göç etmiştir. Bunların sayısının Temmuz 1922’ye kadar 90.058 kişi olduğu belirtilmektedir. (Mesut Çapa, “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:29, 1994, s.379-389.)
- 40 “Kemal Holds Unique Place”, *The Evening Gazette*, 8 Aralık 1922, s.2.
- 41 Heath W. Lowry, “Turkish History: On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study On The Burning Of İzmir”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:9, 1989, s.2.
- 42 Lowry o zamana kadar bu konuda yazarlar arasında Housepian’ın arşiv malzemesi kullanan tek yazar olduğunu ifade etmiş, fakat bu belgelerin “seçilmiş” olduğunu ifade etmiştir. Lowry, a.g.m., s.2.

müdahale edilmeyeceğine inandırmıştır.⁴³ Motivasyon konusundaki anlaşmazlığa rağmen Horton ve Housepian (aynı görgü tanığı kaynaklarına dayanarak) şehrin organize Türk askeri birlikleri tarafından yakıldığı konusunda hemfikirdirler. Tarafsızlığını muhafaza edebilen Lowry'ye göre ise 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı'nı bilen herkese Horton-Housepian'ın (Türklerin acımasız barbarlar olarak görülmesine dayanan) düşünceleri boş gelecektir.⁴⁴

1922 Eylül'ünde Türklerin işgalci Yunan Ordusu'na karşı verdikleri üç yıllık mücadelede uzun zamandır beklenen hedef, Ege liman kenti İzmir'dir. İzmir, Batı Anadolu'nun Mustafa Kemal Paşa'nın güçlerinin ihtiyaç duyduğu tüm malzemelerin gerçek bir deposudur; depolar çok ihtiyaç duyulan yiyecek, giyecek, ilaç ve silahla doludur. Ancak Türklerin girişinden birkaç gün sonra, şehrin dörtte üçü büyük bir yangınla yerle bir olmuş ve galip gelen Türk Orduları kendilerinin kontrol ettikleri topraklardaki tek gerçek şehre değil (İstanbul hâlâ işgal altındaydı) daha ziyade birkaç yüz bin evsiz mültecinin işgal ettiği ve yanan bir harabeye girmişlerdir. Lowry'ye göre Horton-Housepian'ın analizi doğru kabul edilecek olursa, "muzaffer bir ordunun, zaferlerinin meyvelerini sistematik olarak yok ettiği tarihteki birkaç olaydan biriyle karşı karşıya kalınmış demektir." Ayrıca barbarların bile şehirleri ateşe vermeden önce taşınır malları ele geçirdikleri hatırlanacak olursa, Türk milliyetçi güçlerinin yalnızca barbar olmadığını, aynı zamanda daha önceki barbar sürülerinin içgüdülerinden de yoksun olduğunu kabul etmek gerekir(!).⁴⁵ İzmir'de sadece bir günde 25.000 binanın yandığını ve şehrin yarısının yok olduğunu yazan Shaw, şehri yakanların Türk Ordusu olduğu yönündeki iddiaları tamamen reddederken, kimin yaktığı sorusuna cevap vermemektedir.⁴⁶ Richard D. Robinson şehirdeki yangından hiç bahsetmemiştir.⁴⁷ Lord Kinross'a göre Mustafa Kemal Paşa,

43 Lowry, a.g.m., s.3. Amerikan Konsolosu Horton, Amerikan Deniz Kuvvetlerinin Komutanı Yüzbaşı A. J. Hepburn'ün isteğiyle İzmir'den ayrılmış, ailesiyle bindiği Sampson gemisiyle Pire'ye varmıştır. O, hemen ABD Hükümeti'ne sunmak üzere Türk ilerlemesi hakkında bir rapor hazırlamıştır. ("Fire And Pillage Rife In Smyrna", Oswego Palladium, 15 Eylül 1922, s.1.) Oysa biz Amerikan Konsolosu Horton'un 13 Eylül'de yola çıktığını biliyoruz. (A. J. Hepburn, Report Upon Smyrna Disaster, National Archives of the United States: Naval Records Collection, Record Group # 45(Box 713), 21, 22, 24, 25'den nakleden; Lowry, a.g.m., s.17, 39.) Dolayısıyla Horton'un aynı gün başlayan yangın hakkında doğru bilgilere sahip olması beklenemez. Çolakoglu'nun verdiği bilgiye göre, George Horton'un şehirden ayrılmasının özel bir sebebi vardır. Horton, Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmesinin ardından eşinin Yunanlı olması nedeniyle kendileri ve eşinin akrabaları adına endişelenmiş, bu durumun Bristol'a gizlice iletilmesinin ardından şehirden ayrılması sağlanmıştır. (Emre Feyzi Çolakoglu, "ABD Kaynaklarına Göre İzmir'in İşgali ve Sonrası (1919-1922)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 70, 2022, s. 131, 132 no'lu dipnot.)

44 Lowry, a.g.m., s.3.

45 Lowry, a.g.m., s.4.

46 Stanford J. Shaw, & Ezel Kural Shaw, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey", Volume II: Reform, Revolution, and Republic; The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s.363'den nakleden; Lowry, a.g.m., s.6.

47 Richard D. Robinson, The First Turkish Republic: A Case Study in National Development, Harvard University Press, Cambridge 1963, s. 74'den nakleden; Lowry, a.g.m., s.6.

Fransız Amiralî Dumesnil'e bunun bir Ermeni kundakçı örgütü tarafından kasten planlandığını ve Türk Ordusu gelmeden önce kiliselerde şehrin kutsal bir görev olarak yakılması yönünde konuşmalar yapıldığını söylemiştir. Sonrasında Ermeni kadınların evlerinde yangın için gerekli malzemeler bulunmuş ve birkaç kundakçı tutuklanmıştır. Kinross, yangının büyük olasılıkla Türklerin bir binada bulunan bir grup Ermeni'yi silahlarını almak için kuşatmasıyla başladığını düşünmektedir. Bu sırada Ermeniler, Türkleri asıl hedeflerinden uzaklaştırmak için yakınlarda başka yangınlar başlatmış ve mahalle şehrin eteklerinde olduğundan hesap edilmeyen kuvvetli bir rüzgâr alevleri hızla şehre doğru taşımıştır. Akşamın erken saatlerinde diğer birkaç mahalle yanmış ve derme çatma bin ev küle dönmüştür. İtfaiye böyle bir yangınla başa çıkmak için güçsüzdür ve İsmet (İnönü) Paşa'nın karargâhındaki Türkler itfaiyenin hortum borularının kasten kesildiğini tespit etmişler, İsmet Paşa da Yunanlıların şehri yakmayı planladığını ilan etmiştir.⁴⁸

Nitekim bu örneklerden anlaşılacağı gibi, yangını kimin çıkardığına dair Batılı uzmanlar arasında bir görüş birliği yoktur.⁴⁹ ABD Ulusal Arşivlerindeki ve Kongre kütüphanesindeki Bristol belgelerinin çelişkili olduğunu ifade eden Lowry, buradaki bilgilerden şu sonuçlara varılabileceğini ifade eder; a. İzmir yangını kentin Ermeni nüfusu tarafından bilinçli olarak çıkarılmıştır, b. İzmir yangını Rumlar tarafından kasten çıkarılmıştır, c. İzmir yangını Türk Ordusu tarafından kasten çıkarılmıştır, d. İzmir yangını bir kazadır ve Türk düzensiz birliklerinin yağmalamasından kaynaklanmıştır. Yorumların çeşitliliği göz önüne alındığında, Amerikan kaynaklarında yer alan çok çeşitli tanıklıkların (İngiliz, Fransız ve İtalyan kaynaklarında olduğu gibi), yangının asıl nedeni ve kaynağını tespit etmekte hiçbir zaman yeterli olmayacağı ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Lowry, 11 Eylül'de Ordu Komutanı Kazım Paşa ile İzmir'deki Amerikan vatandaşlarının tahliyesi planlarının görüşüldüğünü ifade etmiştir. Aynı gün alınan raporlara göre yangın, Ermeni bir vatandaşa ait evin öğleden sonra yanmasıyla başlamıştır. Devam eden saatlerde üç ayrı ateş şeridi görülmüş olup bunlardan ikisi İzmir Amerikan Koleji yakınındaki Ermeni bölgesindedir.⁵¹ Amerikalı Kıdemli Yüzbaşı A. J. Hepburn, ABD Deniz Kuvvetleri Komutanı Bristol'a İzmir'de 8-16 Eylül 1922'de olanları rapor halinde sunmuştur.⁵² Hepburn, İzmir yangınının kaynağı hakkında dikkatini çeken tek

48 Kinross, a.g.e., s.384; Lowry, a.g.m., s.5.

49 Lowry, a.g.m., s.7.

50 Lowry, a.g.m., s.16.

51 Lowry, a.g.m., s.17. Dönemin bir gazetesinde, yangının Türk bölgesinde görülmediği halde, İzmir Amerikan Koleji yakınlarındaki birçok yerde aynı anda başladığı ifade edilmiştir. Güçlü bir rüzgârın etkisiyle alevler hızla yayılmıştır. Mültecilere göre, Amerikan Koleji Müdürü Minnie B. Mills Amerikan yetkililere yangından kısa bir süre önce ateş yakan bir Türk çavuşunu galiba (!) elinde gazyağı dolu bir tenekeyle gördüğünü söylemiştir. ("Fire And Pillage Rife In Smyrna", Oswego Palladium, 15 Eylül 1922, s.1.) Aynı iddiaya aynı gazetenin başka haberlerinde de rastlanıyor; "Massacred Dead Placed At 1,000", Oswego Palladium, 15 Eylül 1922, s.1.

52 Lowry, a.g.m., s.9. Amerikan yardım heyetinden Mark O. Prentiss de Amiral Bristol'a rapor göndermiştir. Amerikan Savaş Bakanlığına sunulan istihbarat raporları, İstihbarat Başkanlığı

görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

doğrudan delilin Konsolos Yardımcısı Maynard B. Barnes'in Türk askerlerini Konsoloslukun önündeki sokağa gazyağı dökerken gördüğünü ifade etmesi olduğunu yazmıştır. Ona göre mantıklı olarak bakınca Türk yetkililerin şehri yakmak konusunda sorumlu olmadıklarını anlamak mümkündür.⁵³ Lowry her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın altı günlük konuşması olan Nutuk gibi standart kaynaklarda bile İzmir'i yok eden yangına atıfta bulunmadığını söylese de⁵⁴ Paşa, Fransız Amiral Dumesnil ile 15 Eylül'de gerçekleşen görüşmesinde İzmir yangını hakkında görüşmüş ve bu görüşmede yapılan konuşmalar kayıtlara geçmiştir. Paşa; İzmir'de, Türklerin şehri geri almasından önce, Yunanlılar ve Ermeniler tarafından oluşturulmuş bir teşkilat olduğunu ve İzmir'i bunların tamamen yakmaya karar verdiklerini hatta bunu dini bir vazife olarak gördüklerini ifade etmiştir. Yangını çıkaranların Türkler olduğuna dair söylentiler üzerine tahkikat yaptırdığını ifade eden Dumesnil de bunun doğru olmadığını gördüğünü ifade ederek böyle bir şeyin "manasız" olduğunu da eklemiştir.⁵⁵ Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyetinden Mark O. Prentiss'in Amiral Bristol'a yazdığı raporda da yangını Ermenilerin çıkardığı kabul edilmiştir.⁵⁶ Dönemin çağdaş Fransız gazeteleri, yangının sorumlusu olarak genellikle Ermeni ve Rumları göstermiştir.⁵⁷ İzmir-Aydın demiryolu firmasının yöneticisi Lord Saint-Davids 1922 yılının Eylül ayının sonunda yaptığı açıklamada, Yunan güçlerinin kendi subaylarının emriyle ve Anadolu topraklarının kendilerine kalmayacağını anladıklarından Aydın ve Nazilli'yi geçerek bütün köyleri yakmış olmalarının bir gerçek olduğunu ifade etmiş, yağma ve katliamlar yaptıklarını da belirtmiştir.⁵⁸ Yunanlıların geri çekilirken yaptıklarına dair başka bir itiraf, Polatlı'da 15 Eylül 1921'de ifadesi alınan esir Yunan asker Kolizakis Emanuel'den gelmiştir. Emanuel, fırka kumandanı Prens Andre'nin emriyle yerleşim yerlerini yaktıklarını ifade etmiştir.⁵⁹

ve Savaş Bakanı tarafından da görülmüştür. Bu askeri raporlardan dört tanesi için bakınız; Arslan, a.g.m., s.455-463.

- 53 Lowry, a.g.m., s.28. 6 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e giden Amiral Bristol'un istihbarat subayı A. S. Merrill'de bu konuda ilk ve en sert değerlendirmeyi yapan bir raporu Bristol'a sunmuştur. Merrill, raporunda, "İzmir'in Hristiyan azınlık sorununu kökünden çözmeye yönelik kesin bir plan dâhilinde Türkler tarafından yakıldığına inandığını" dile getirmiştir. Oysa Bristol, yangının nedeninin bilinmediği ve muhtemelen kesin olarak belirlenemeyeceği fikrindedir. (Çolakoğlu, a.g.m., s. 131.)
- 54 Lowry, a.g.m., s.18.
- 55 Atatürk'ün Bütün Eserleri, s.285. Dumesnil sonraki açıklamalarında da bu fikri savunmaya devam etmiş; "Türkler bu şartlar altında üstün bir iradeyle kendilerine hâkim olmuşlardı." diyerek, Yunanlıların geri çekilirken çok fazla sayıda masum insanı öldürdüklerini ifade etmiştir. ("Kemal Holds Unique Place", The Evening Gazette, 8 Aralık 1922, s.2.)
- 56 Rapor için bakınız; Lowry, a.g.m., s.20-27.
- 57 Geniş bilgi için bakınız; Kırışman, a.g.m., s.77-93.
- 58 Maxime Gauin, "İzmir Yangınının Yeniden Değerlendirilmesi", Ermeni Araştırmaları, (çev. Ahmet Can Öktem), Sayı:59, 2018, s.118. Olayların şahidi Yunanlı Kapses de yiyeceksiz kalan ve depolara saldıran Yunan askerlerinin davranışlarını tasvir etmiştir. (Bilge Umar, Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2002, s.116.)
- 59 Mustafa Zahit Öner, Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020, s.84. Yunan Kolordu Kumandanlarından olan Prens Andre'nin, Yunan

Yangın elbette maddi kayıplara da yol açmıştır. Bu dönemde birçok Amerikalı ve Avrupalı işadaminin İzmir’de şirketleri ve ambarları vardır.⁶⁰ *The Evening World*’un verdiği bilgiye göre, “Standard Trading Company”, yanan tütünler nedeniyle ağır kayba uğradıklarını bildirmiştir. İzmir’de geniş varlıkları olan “The Liggett and Myers Tobacco Company”, depoları ve malvarlıklarındaki zararın derecesi hakkında hiçbir bilgi alamadığını bildirmiştir.⁶¹

Geneva Daily Times, İzmir yangınındaki sadece Amerikan kayıplarını o günün hesabıyla 15 milyon dolar⁶² olarak tahmin etmiştir. Toplam kayıp 75 milyon dolardır.⁶³ İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 1923 Mart ayında aktarılan verilere göre; İzmir’de mevcut 42.945 evden 14.004 tanesi tamamen yanmış, işyerlerinin önemli bir kısmı yok olmuştur. Geriye 9.696 dükkân kalmıştır.⁶⁴

Türk Ordusu tarafından daha sonra ilan edilen resmî beyanname *Akşam* gazetesinde yayınlanmış ve İzmir’i Türk askerinin yaktığı iftiralarının gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Beyanname, “Kaybedilen onca şehidin İzmir’in yakmak için verilmediği” dolayısıyla asıl kundakçı ve katliamcının Yunanlılar olduğu belirtilmiştir. Buna göre Yunanlılar attıkları yalan ve iftiralarla Anadolu’yu harabeye çevirdiklerini unutturmayı amaçlamışlardır.⁶⁵

Ordusu’nda inzibat ruhunun kalmaması, askerlerin hareket tarzı ve zabıtların büyük bir kısmının da bu hareketler karşısındaki lakaytlığının inanılmayacak dereceyi aşması hakkındaki tespitleri için bakınız; Prens Andre, Felâkete Doğru, (çev. Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 30. Yunanlıların bütün Batı Anadolu’dan çekilirken uyguladıkları “yakıp yıkma taktiği” ve bu taktiğin tarihsel arka planı hakkında bakınız; Alexander Schwarz, Maria Grigat, “Scorched Earth Policy”, Max Planck Encyclopedia of Public International, Oxford University Press, 2015.

60 “Kemal’s Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations”, *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2. İzmir’deki hasarın 14 ila 17 milyon £ arasında tahmin edildiğini belirten gazete haberi; “Smyrna Ablaze”, *The Sydney Morning Herald*, 18 Eylül 1922, s.9.

61 “Y.W.C.A. Smyrna Workers Reported As Safe”, *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2.

62 1911’de Amerikan Konsolosu Gabriel Bie Ravndal, Osmanlı topraklarında Amerikan Levant Ticaret Odası’nı kurmuştur. İzmir’in önde gelen şirketlerinden Standard Oil ve diğerleri hakkında bilgi için bakınız; Ercan Karakoç, Hasan Küçük, “Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment”, *Journal of History Culture and Art Research*, Sayı:9, 2020, s.6. Aralık 1924’te Londra Yüksek Adalet Mahkemesinde İzmir yangını zımnen yargılanmıştır. Amerikan tütün şirketi, Guardian Sigorta Şirketini zarara uğradığı gerekçesi ile mahkemeye vermiş ancak “yangında kasti bir eylem tespit edilemediği ve savaş halinin yaşandığı sırada çıkan bir yangının kim tarafından çıkardığının tespit edilemeyeceği” gerekçesi ile tütün şirketinin tazminat talebi reddedilmiştir. (Arslan, a.g.m., s.463.)

63 “War Likely As Powers Warn Turks”, *Geneva Daily Times*, 16 Eylül 1922, s.1.

64 Esirkiş, a.g.t., s.67. Fahrettin Altay da kendileri şehre girdiklerinde İzmir’in yarısının yangından harap olmuş bir halde olduğunu belirtmiştir. (Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), (haz. Oğuzhan Dalkıran), Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.366.)

65 Akşam, 19 Eylül 1338 (19 Eylül 1922)’den nakleden; Esirkiş, a.g.t., s.66, 67. Türkkiye Ataöv de bu konuda şöyle yazmıştır; “Olgun bir meyve gibi yeniden bize dönen kenti biz Türkler yakmadık. İşin mantıksal kavrayış yanına ek olarak, kanıtlar da bunu gösteriyor. Bu yangınımız ne bir dilek, ne kanıtları bize yontma, ne de başkalarını boş yere karalamaktır ... Ankara yönetiminin olağanüstü başarısını sindiremeyen batı dünyasının önde gelen kimi hükümetleri ve sözcüleri, gerçekler karşısında doğruyu daha o günler-

İzmir'in Geri Alınmasından Sonra

İsmet (İnönü) Paşa, İzmir'in alınmasından sonra Vakit gazetesi muhabiriyle yaptığı görüşmede Yunanlıların Anadolu'da yaptığı yıkımın maliyetinin 1.5 milyar altın lira kadar olduğunu ve Yunanlıların Anadolu'da 280 bin evi yak- tığını fakat ciddi bir araştırmayla aslında bu miktar ve sayıların da artacağı- nı ifade etmiştir.⁶⁶ İzmir'in geri alınması üzerine millete yayınladığı beyan- namede bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, düşmanın esirlerden başka insan kaybının 100 binden fazla olduğunu, Türklerin kaybının ise dörtte üçü hafif yaralılar olmak üzere 10 bin kişi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Millî Mücadele'nin kazanılması ve İzmir'in geri alınması Yunanistan'ın işlerini de etkilemiş, 21 Eylül tarihinde gerçekleştirilen darbeden beş gün sonra Atina'da isyan çıkmış ve Kral Konstantin tahttan indirilmiştir.⁶⁸ 10 Ekim tarihinde İstanbul gazetelerine telgrafla gönderilen bilgiye göre, yeni Yunan Hükümeti Anadolu'daki mezalimin sorumluluğunu almamak için, Anadolu'da Türk köylerine taarruzda bulunup iltica etmiş olanlardan bazı- larını Divan-ı Harp'te yargılamaya başlamıştır. Böylece Yunanistan, barış görüşmeleri sırasında Türkler tarafından istenecek cezalandırma ve tazmi- nat taleplerinin önüne geçmek için, her türlü zulmü ve çıkarılan yangınların sorumluluğunu Yunan Ordusu dışındaki birtakım başıbozuklara atacak ve ellerine geçenleri de kendilerinin zaten yargıladıklarını ve gereken cezaları verdiklerini iddia edebilecektir.⁶⁹

Diğer yandan, *The Evening World* gazetesinde, Anadolu'daki Türk zaferinin zor olmadığı iddia edilmiş ve kazanılan zafer küçümsenmeye çalışılmıştır. Bunların iddialarına göre, kıyafet ve donanım bakımından güçsüz Yunan Ordusu⁷⁰, Yunanistan'dan yüzlerce mil uzakta, bir merkeze sahip ol- madan Küçük Asya'yı işgal etmek için ve Ermenileri, Yahudileri ve azınlıkla- rı korumak iddiasıyla Türklerle savaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın savaş ekipmanlarının Sovyet Hükümeti tarafından sağlanan gıda maddeleri, at, koyun ve keçi karşılığında finanse edildiği söylenmiştir. Yine gazeteye göre, savaş gereçleri Alman teknik uzmanların yönetimindeki Rus silah depoların-

de saptamak zorunda kalmışlardı." (Türkkaya Ataöv, "1922'de İzmir'i Kimler Yaktı?", Cumhuriyet, 12 Eylül 2006, s.6'dan nakleden; Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gö- züyle Anadolu Harekatı (1919-1923), Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s.496.) Anadolu'da Yunanlıların yaptığı katliamlar için bakınız; Türkiye'de Yunan Fecâyiî, (haz. Mustafa Tu- ran, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım), Cilt 1-2, Berikan Yayınevi, Ankara 2003.

66 Öner, a.g.e., 39.

67 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), IV, (der. Nimet Arsan), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964, s.459.

68 Milton, a.g.e., s.236.

69 Atay, vd., a.g.e., s.116, 52 nolu dipnot.

70 Türk ve Yunan Orduları'nın durumu için bakınız; Murat Köylü, "Millî Mücadele Döne- minde Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması", Toros Üniversitesi İİSF Sos- yal Bilimler Dergisi, Sayı:5, 2016, s.69; İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı İle ilgili Yunan Belgeleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, 2006, s.78; İsmet Giritli, "Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:7, 1986, s.56; Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihani (İstiklal Savaşı Hatıraları), Can Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2020, s.231, 232.

dan çıkan top, top mermisi ve tüfeklerden oluşmuştur. Sonuç olarak Türklerin Yunanlılar karşısında kazandığı zafer onları Küçük Asya'dan çıkarmış ve Akdeniz'in doğusundaki büyük hayallerinin sonu olmuştur. Türklerin zaferinin tek sonucu bu olmamış, Yunanlıların İzmir'den çıkarılması, Orta Doğu'daki gelişmeleri Türk milliyetçilerinin istekleri doğrultusunda şekillendirmiştir.⁷¹

Türklerin kazandığı askeri zaferlerin ve son olarak İzmir'i geri almalarının yeni bir Balkan Savaşı'na yol açmasından korkulmuştur. Türkiye'nin meydan okuması, 1914 yılında Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatom verdiğinde olduğu gibi Avrupalı ülkeleri korkutmuştur. İngiliz basını tedirgin olmuş, krizden yeni bir Balkan Savaşı'nın ve onu takip eden daha fazla milletin dâhil olacağı bir Avrupa Savaşı'nın doğduğunu görmüştür. Bütün Fransız askeri kuvvetlerine Çanakkale'nin Asya tarafından geri çekilme emri verilmiştir. En fazla, Ruslarla Türklerin ittifakı tehlikesinden korkulmuştur. Diğer taraftan Atina Hükümeti'nin son bir gayretle Trakya'nın elden çıkmaması için savaşımaya hazırlandığı haber alınmıştır.⁷²

The Evening Gazette, 1922 yılının son aylarında Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflerinin başarıyla tamamlandığını ifade etmiştir. Paşa, Yunanlı Trakya'dan çıkarmayı, Edirne'nin kontrolünün Türklerde olmasını ve müttefiklerin İstanbul'dan çekilmesini istemiştir. Aslında bütün bu isteklerini diplomasi yoluyla gerçekleştirmek istese de bu yolla başarılı olamazsa da savaşımaya hazırdır. Paşa, Küçük Asya'nın Yunanlılardan temizlenmesi ve Yunanlıların İzmir'e çekilirken verdikleri zararlar karşılığında 1 milyar Türk Lirası tazminat⁷³ talep etmiştir. Bu tazminat talebi Yunanlılar yenildiği için değil, verdikleri zarar içindir. Paşa, kendi programına ve amaçlarına tüm

71 “Kemal's Victory Marks The End Of Greek Asia Minor Aspirations”, *The Evening World*, 15 Eylül 1922, s.2.

72 “Turkish Leader Demands A Big Slice Of Territory”, *Oswego Palladium*, 15 Eylül 1922, s.1.

73 İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde, “İzmir'in işgalinden doğan savaşta Türkiye büyük zarar ve yıkımlara uğradığı için Türkiye bu zararların tamirini yani zarar ve ziyan ister” demiş ve Yunanlıların yangın çıkararak geri çekildiklerini ifade etmiştir. (Ali Fuad Erden, İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.) İnönü, 21 Şubat 1923 tarihli TBMM gizli oturumunda Lozan Konferansının safhaları ve kesilme nedenleri hakkında açıklama yaparken, Yunanlıların Anadolu'yu işgal ettikleri esnada verdikleri maddi zararlara karşılık tamirat parası olarak dört milyon altın para olarak istediklerini ifade etmiştir. (İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, Cilt I (1920-1938), TBMM Basımevi, Ankara 1992, s.66.) Lozan Konferansında görüşülen Türk-Yunan tamirat meselesi için bakınız; (Ali Naci Karacan, Lozan, (haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s.396.) Sovyet Rusya diplomati Aralov'a göre, Lozan Konferansı'nda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanlıların yakıp yıktığı şehir, kasaba ve köyler için tazminat ödetmemeyi başarmıştır. (Semyon İvanoviç Aralov, Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Anıları, 1922-1923, (çev. Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2019, s.213.) Asım Us'a göre; “Anadolu'da yapılan mezalim ve tahribatın Lozan'da tamirini istemeğe yerden göğe kadar hakkımız vardı. Fakat Lozan'da Yunan Başmurahtas Venizelos ile Türk Başmurahtası İnönü'nün iki millet arasında geçmiş unutarak yeni bir tarih yaratmakta karşılıklı millî menfaat görmeleri neticesi bu tamirat meselesi kapanmıştır.” (Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964, s.54.)

dünyanın güven duyması konusunda isteklidir. Kendisinin, bu şartlar altında Batı dünyasındaki herhangi bir ülkedeki herhangi bir vatanseverin yapacağı gibi, Türkiye'nin yeniden birleşmesi için çalışıp çabaladığını dünyanın bilmesini istemiştir.⁷⁴

Sonuç

İzmir, üç buçuk yıla yakın bir süre Yunan işgali altında kalmış, kurtuluşu I. ve II. İnönü Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'dan sonra Türk Ordusu'nun gururu olmuştur. Şehrin geri alınması sırasında Yunan Ordusu'nun aksine Türk askerinin sergilediği sükûnet ve adilce yaklaşım takdir edilmiştir.

Yerli Rumların ve Yunan askerlerinin⁷⁵ İzmir'i, geçmişten gelen yangın çıkarma geleneklerine uygun bir şekilde, bazı Ermeni çetelerinin de desteğiyle tamamen yok etmeye çalıştıkları ortadadır. Büyük ihtimalle çıkan rüzgâr nedeniyle yangının bu kadar geniş alana yayılacağını tahmin edemeyen bu (Yunan askeri destekli) yerli Rumlar kendi yaptıkları zulüm ve vahşetin hesabının sorulmasından korktuklarından çıkardıkları yangınla Türk Ordusu'nun dikkatini dağıtmaya ve yenilginin acısını çıkarmaya çalışmışlardır. Yaptıklarının korkusuyla limana koşup şehri terk etmeye çalışan bu mültecilerin, kendilerinin ecnebi güçlerin yardımıyla hemen tahliye edileceklerini düşünmeleri büyük hata olmuş, kendi çıkardıkları yangının en büyük mağduru yine kendileri olmuşlardır. Kundaklama ve saldırıları kendilerini saklama gereği duymadan yapan Rum mültecilere, İzmir'in Türkler tarafından geri alınmasından sonra, Anadolu'ya (geldikleri yerlere) geri yerleştirilmek ya da Yunanistan'a gönderilmek şeklinde iki seçenek sunulmuş fakat mülteciler işgal esnasındaki tutumları nedeniyle birinci teklifi reddederek Yunanistan'a gitmek istemişlerdir.

Yunanlıların sadece İzmir yangını için değil ayrıca Anadolu'nun iç bölgelerinden çekilirken verdikleri zararlar için tazminat ödemesi gereği Lozan Barış Konferansı'nda ifade edilmiştir. Fakat bu konferansta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon araya girerek, Yunanlıların yakıp yıktığı şehir, kasaba ve köyler için tazminat ödememesini sağlamıştır. Yangından zarar gören şirketler tarafından açılan davada maddi tazminat isteminin, "faillerin kesinlik kazanamayacağı gerekçesi"yle reddedildiği belirtilmişti. Eğer bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi yangının sorumlularının Türkler ve Türk yöneticilerinin olduğu ispatlanabilseydi şüphesiz bu tazminatı almaktan geri kalınmazdı. Oysa Türk askeri kayıtları ile yerli ve yabancı birçok şahitliklere göre kundaklamanın sorumlusu Türkler olmadığından bu tazminat taleplerinden kolayca vazgeçilebilmiştir.

O dönem yabancı basınında yer alan haberlere bakıldığında; İzmir'de-

74 "Kemal Holds Unique Place", The Evening Gazette, 8 Aralık 1922, s.2.

75 İzmir yangını sırasında Yunan Ordusu Batı Anadolu'dan tamamen atılmıştı. Fakat geride kalan firari askerler ile yerli ve yabancı işbirlikçileri yangını çıkarmışlardır. (Üçüncü, a.g.m., s. 83.)

ki mültecilerin sayısı, yangından zarar görenlerin sayısı, ölenlerin sayısı, yangının yarattığı maddi zararın miktarı gibi her türlü istatistiksel konularda birbirlerinden çok farklı sayısal verileri kullandıkları görülmektedir. Bu sayıların böylesine farklılık arz etmesi elbette gazete haberleri ve kaynaklarının güvenilirlikleri konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Neticede İzmir'in tekrar inşası ve maddi kayıpların telafisi yine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin görevi olmuştur. Bazı tarihçilerin belirttiği gibi, geri alınan ve sahibi olunan bir şehirde Türklerin kendilerini bu kadar masrafa sokacak şekilde yangın çıkarmaları hiçbir mantığa sığmaz. Ayrıca İzmir'e iç bölgelerdeki evsiz olan yüz binlerce Müslümanın yerleştirilebilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

Süreli Yayınlar

The Evening World

The Evening Gazette

The Evening Star

The Sydney Morning Herald

Geneva Daily Times

Oswego Palladium

Telif Eserler

ADIVAR, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları), Can Yayınları, İstanbul 2020.

ALTAY, Fahrettin, "İzmir Faciasının Muhakemesi", Belleten, 89, 1959, s.137-156.

ALTAY, Fahrettin, 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), (haz. Oğuzhan Dalkıran), Eylem Yayınları, Ankara 2008.

ARALOV, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923, (çev. Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

ARSLAN, Esat, "Büyük Taarruz Sonrası 'İzmir Yangını' Meselesi", On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu (20-22 Mayıs 2009-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2009, s.447-464.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13, (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), (der. Nimet Arsan), Cilt IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

ATAY, Falih Rıfkı vd., İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2022.

BERBER, Engin, İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor Örnek Olay: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması (The İzmir Fire: Preliminary Report Case Study: The Burning of Ödemiş-Birgi), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, İzmir 2013.

BERBER, Engin, "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği İçin Yapılmak İstenenler", Türk Polis Tarihinin Kökenleri, (ed. Yücel Yiğit), Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017, s.543-553.

ÇAPA, Mesut, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 29, 1994, s.379-389.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", Çağdaş Türkiye Tarihi

Araştırmaları Dergisi, XIX, 2019, s.131-154.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Milli Mücadele’de Atatürk’ün İtalya Politikası”, 1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye (Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme Ve Direniş), Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2020, s.218-236.

ÇOLAKOĞLU, Emre Feyzi, “ABD Kaynaklarına Göre İzmir’in İşgali ve Sonrası (1919-1922)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 70, 2022, s.109-138.

DALEZIOU, Eleftheria, Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: The Pursuit of Security by ‘Proxy’ In Western Asia Minor, Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, 2002 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

DEMİRCİ, Sevtap, “Smyrna’dan İzmir’e; Bir Amerikalı Tanığın Gözüyle 1922 Tahliyesi”, 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler, (yay. haz. H. Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.469-485.

DOBKIN, Marjorie Housepian, Smyrna 1922: The Destruction of A City, Newmark Press, New York 1998.

EDİZ, İsmail, Diploması ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali (1919-1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015.

ERDEM, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923), Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

ERDEN, Ali Fuad, İsmet İnönü, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1999.

ESİRKİŞ, Neşe, İzmir Yangınları (XVIII. Asrın Ortalarından 1922’ye Kadar), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GAUIN, Maxime, “İzmir Yangınının Yeniden Değerlendirilmesi”, Ermeni Araştırmaları, (çev. Ahmet Can Öktem), 59, 2018, s.111-142.

GEORGELIN, Hervé, Smyrna’nın Sonu, İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe, (çev. Saadet Özen), Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.

GİRİTLİ, İsmet, “Samsun’da Başlayan ve İzmir’de Biten Yolculuk (1919-1922)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 7, 1986, s.49-58.

GÖKTÜRK, Turgay Bülent, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 24, 2012, s.123-147.

GÖRGÜLÜ, İsmet, Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları, 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Basımevi, Ankara 1992.

İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Mösyö Gresgovic’in İzmir Büyük Yangını Hakkındaki Raporudur (yay. haz. Mustafa Üzel), Hüsnî Tabiat Matbaası, İstanbul 1339.

KAMPOURIS, Nick, “The Catastrophe of Smyrna: Genocide Of Greeks In Asia Minor Remembered”, <https://greece.greekreporter.com/2019/09/13/the-catastrophe-of-smyrna-genocide-of-greeks-in-asia-minor-remembered/> Erişim 19.07.2022.

KARABULUT, Sezen, “İşgal, Kurtuluş Ve Toplumsal Etkileri: Amerikan Belgelerinde Milli Mücadelenin Son Günleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 64, Bahar 2019, s.181-210.

KARACAN, Ali Naci, Lozan. (haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

KARAKOÇ, Ercan - Hasan Küçük, “Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment”, Journal of History Culture and Art Research, 9, 2020, s.1-18.

- KASABA, Reşat, "İzmir 1922: A Port City Unravels", Modernity and Culture: From The Mediterranean to the Indian Ocean, Colombia University Press, New York 2002.
- KIRIŞMAN, Mustafa, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 22, 2011, s.77-93.
- KINROSS, Lord, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2018.
- KİRLİ, Biray Kolluoğlu, "Forgetting The Smyrna Fire", History Workshop Journal, 60, 2005, s.25-44.
- KÖYLÜ, Murat, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması", Toros Üniversitesi İİSF Sosyal Bilimler Dergisi, 5, 2016, s.65-90.
- LOWRY, Heath W, "Turkish History: On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study On The Burning Of İzmir", Osmanlı Araştırmaları, 9, 1989, s.1-29.
- MARTOYAN, Tehmine, "The Destruction Of Smyrna In 1922: An Armenian and Greek Shared Tragedy", Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923, (ed. George N. Shirinian), Berghahn Books, 2017.
- MILTON, Giles, Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı, (çev. Esra Aktuğlu), Şenocak Yayınları, İstanbul 2009.
- NEYZİ, Leyla, "Remembering Smyrna/Izmir: Shared History, Shared Trauma", History&Memory, 20, 2008, s.106-127.
- NİŞ, Kemal - Reşat Söker - Tevfik Ercan - Çetin Anıt, Türk İstiklal Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım III. Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- ÖNER, Mustafa Zahit, Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020.
- ÖZCAN, Orhan, "Avustralya Basınında İzmir Yangını (Eylül 1922)", Büyük Taarruz 100'üncü Yıldönümünde Türk'ün Zafere Yürüyüşü, (ed. Seda Bayındır Uluskan, Levent Kuru, Atakan Esen, Erdal Aydın), Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s.221-248.
- ÖZTOPRAK, İzzet, Kurtuluş Savaşı İle ilgili Yunan Belgeleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, Ankara 2006.
- Prens Andre, Felâkete Doğru, (çev. Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1932.
- SARAY, Mehmet, Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- SARISAMAN, Sadık - Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", Tarih Okulu Dergisi, XXV, 2016, s.269-310.
- SCHWARZ, Alexander - Maria Grigat, "Scorched Earth Policy", Max Planck Encyclopedia of Public International, Oxford University Press, 2015.
- STEWART, Matthew, "Catastrophe at Smyrna", History Today, 54/7, 2004.
- TURAN, Mustafa, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922", Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı, Medrese Kitabevi, Afyon 1995, s.214-243.
- TURAN, Mustafa, "İzmir'in İşgali Üzerine", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 36, 1996, s.739-753.
- UMAR, Bilge, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınları, Ankara 1974.
- UMAR, Bilge, Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2002.
- US, Asım, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait

Hatıralar ve Tetkikler, Vakit Matbaası, İstanbul 1964.

UZ, Behçet, Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu, (haz. L. Ece Sakar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Büyük Taarruz'da Yunanların Bir Mezalim Metodu: Yangın Çıkarmak", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Büyük Taarruz Özel Sayısı, 6, 30 Ağustos 2022, s.83-96.

Extended Abstract

After the occupation of İzmir by the Greeks on May 15, 1919, Turkish soldiers entered İzmir on September 9, 1922, and recaptured the city. Thus, the Turkish army entered Smyrna and received the most valuable reward of their hard struggle against the Greeks. However, on September 13, 1922, a fire disaster occurred that changed the entire physical, economic and sociological structure of Smyrna, and the Greek army continued the "tactic of burning and destroying" in Smyrna as they retreated from the interior of Anatolia.

Three different claims about who started the fire in Smyrna caused a great catastrophe: the retreating Greeks, the Armenians and the Turks. According to Greek and Armenian historians, the Turks were responsible for the fire; according to Turkish historians, it was the Greeks and/or Armenians.

The researchers analyzed American archival documents, French sources and press, and the British press to find answers as to who started the fire. According to Tredirais, one of the journalists who witnessed the İzmir fire, the fire first started in the Turkish neighborhood. On the other hand, American sources stated that the fire started in the Armenian neighborhood. It was reported in the newspaper "Tasvir-i Efkâr" that the armed Armenians and Greeks confessed to their crimes and admitted that they had set the city on fire.

As the fire spread, the people of İzmir left their homes in fear and took refuge by the sea, in the fields or villages further away. Some of those on the coast soaked their carpets and blankets in the sea to protect themselves from the sparks falling from the sky.

One of the most important witnesses of this event, Monsieur Gresgovic, the Commander of the İzmir Insurance Fire Brigade, who was involved in the events due to his duty, stated that on September 8, 1922, he saw with his own eyes two Greek soldiers trying to burn down the house of an Englishman. It is also thought that those who planned to burn İzmir long beforehand received encouragement and support from the British Consul two days before the Turkish army entered the city. M. Gresgovic also wrote about the number of fires that broke out in the three days between September 10-12, 1922, from the Armenian neighborhood to the Tepecik neighborhood and that the situation in these fires was not seen in the 30-year fire brigade chart. He stated that he came across Greeks wailing and that they said, "Armenians burned us."

In this study, it has been examined based on the news in the contemporary foreign press about the people responsible for the fire that started after the recapture of İzmir by the Turks.

When we look at the news reports in the foreign press at the time, we see that they used very different numerical data on all kinds of statistical issues, such as the number of refugees in İzmir, the number of people who suffered from the fire, the number of deaths, and the amount of material damage caused by the fire. Such a disparity in these numbers raises doubts about the reliability of newspaper reports and their sources.

gpr

The Strategic Implications of the Protracted Russian-Ukrainian War

Uzun Süren Rusya-Ukrayna Savaşının Stratejik Sonuçları

Sertif DEMİR* - Ali Poyraz GÜRSÖN**

Abstract

Long-standing disputes between Ukraine and Russia escalated into a heated conflict in February 2022, resulting in significant repercussions across international politics, European security, the NATO alliance, regional dynamics, and military strategy. This article aims to explore these effects in detail. Primarily, the article concludes that the Russia-Ukraine war has disrupted the post-1990s rules-based global order that had ensured peace among major global powers for over three decades. Furthermore, the forcible violation of an independent state's borders by Russia, irrespective of international law, poses a grave threat to Europe's security. In response to the visible threat posed by Russia, the NATO alliance rallied and strengthened under the leadership of the United States. European states began prioritizing defense capabilities to deter potential threats from Russia. Moreover, the conflict underscored the increased importance of artillery, unmanned aerial vehicles (UAVs), air defense systems, and electronic target detection in military strategy.

Key Words: Russia, Ukraine, war, strategy, impact.

Öz

Ukrayna ile Rusya arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar Şubat 2022'de sıcak çatışmaya yol açtı. Savaşın uluslararası politika, Avrupa güvenliği, NATO ittifakı, bölgesel sorunlar ve son olarak savaş stratejisi açısından çarpıcı sonuçları olmuştur. Bu nedenle bu makale, tüm bu etkileri detaylı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makale, esas olarak, Rusya-Ukrayna savaşının, büyük küresel güçler arasında otuz yıl aşkın süredir barışı garanti eden, 1990'lar sonrası kurallara dayalı küresel düzeni bozduğu sonucuna varıyor. Ayrıca, Avrupa'nın güvenliği, bağımsız bir devletin sınırlarının uluslararası hukuka aykırı olarak Rusya tarafından zorla ihlal edilmesi nedeniyle bir tehdit altındadır. Rusya'dan gelen görünür tehdidi gören NATO ittifakı ABD liderliğinde toparlanarak yeniden güçlendi. Avrupa devletleri Rusya'dan gelen tehditleri caydırmak için savunma yeteneklerine öncelik vermeye başladı. Son olarak, bu savaş özellikle stratejik açıdan topçuların, insansız hava araçlarının (İHA), hava savunmanın ve elektronik hedef tespitin rolü önemli ölçüde artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, savaş, strateji, etki.

Makale Geliş Tarihi: 24.12.2023. Makale Kabul Tarihi: 13.06.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: DEMİR, Sertif, GÜRSÖN, Ali Poyraz. "The Strategic Implications of the Protracted Russian-Ukrainian War". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 185-203.DOI: 10.19060/gav.1600527

* Prof. Dr., THK Üniversitesi, İşletme Fakültesi, E-mail: sertifikdemir@gmail.com; sertifikd@thk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8329-8735.

** Prof., Dr., İstanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Toplum Bilimleri Fakültesi, E-mail: poyrazgurson@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3653-6117.

Akademik
Bakış

181

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Introduction

Russia has transcended the economically tumultuous years following the collapse of the Soviet Union, experiencing a resurgence propelled by the escalating prices of oil and other fossil fuels. This revitalization has seen Russia persistently endeavor to reclaim its historical position as a grand state for over a decade. This imperialistic aspiration has profoundly influenced Russian foreign policy for years.

Following the dissolution of the Soviet Union, the Eurasian ideological paradigm, championed by ideologist Alexander Dugin, has significantly shaped the formation of Russia's new foreign policy. He, perpetually skeptical of NATO and the West, has played a pivotal role in this ideological shift. Driven by a desire to emulate the zenith of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), Russia's ruling elites and ideologists have concentrated their efforts on restoring the image of a prestigious Russia. Consequently, since the mid-2000s, Russia has gradually deviated from its policy of normalization with the West, which had been in place since 1990, particularly in its relations with the USA and NATO. This policy shift has been predominantly championed by Putin, who succeeded Boris Yeltsin as the new Russian president.

Since the 2000s, the Russian Federation (RF) has been bolstering its influence in the "near abroad"¹ countries, which are considered the 'back-yard' of Russia. With Vladimir Putin, Russia initially subdued the insurgent separatist republics within its borders. After securing internal political and economic stability, Putin shifted his focus to external issues involving countries within Russia's "near abroad" sphere. Consequently, the origins of Russia's attack on Ukraine can be traced back to this policy change.

The RF has also sought to establish full control over the newly independent states that emerged after the dissolution of the Soviet Union.² As a revisionist state since the early 1990s, Russia has employed various methods of subversion against its neighbors in Eastern Europe and the Caucasus.³ These methods include destructive propaganda, economic and political sanctions, strategic use of migrant flows to undermine territorial sovereignty, support for secessionist movements, destabilization of political stability, coercing government changes, and, ultimately, overt invasions as part of its "near abroad" policy.⁴⁵

- 1 Near abroad is the name of the declared Russian foreign policy, which is conceptualized as a sphere of influence and non-intervention of other countries in territory of former Soviet lands where Russian speaking people exist.
- 2 Sertif Demir, "The 2022 Russia-Ukraine War: Reasons And Impacts", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, VI/1, 2022, p. 13.
- 3 Ioannis E. Kotoulas and Wolfgang Puztai, "Geopolitics of The War In Ukraine", *Foreign Affairs Institute*, p. 14
- 4 Demir, "The 2022 Russia-Ukraine War...", p. 13.
- 5 Ioannis E. Kotoulas, Wolfgang Puztai, Geopolitics of The War in Ukraine, Foreign Affairs Institute, p. 14; See further information on topic: C. Clover, *Black Wind, White Snow: The Rise of Russia's New Nationalism*, New Haven, CT: Yale University Press, 2016; A. Clunan, *The Social Construction of Russia's Resurgence: Aspirations, Identity and Security*

It is important to note that the RF is the only country in the world that occupies, directly or indirectly, parts of four other countries' territories by force. Specifically, Russia has occupied part of the Kuril Islands since 1945, Transnistria since 1991, Abkhazia and South Ossetia since 2008, Crimea and Donbass since 2014, and now additional territories in Ukraine since 2022.⁶ These lands belong to Japan, Moldova, Georgia, and Ukraine, respectively.

After gaining independence, Ukraine strove to become a fully sovereign country, distancing itself from Russia's sphere of influence. However, following its resurgence, Russia focused on intervening in Ukraine's domestic politics by supporting pro-Russian parties and civil society organizations in Ukraine. Russia perceives Ukrainian lands as its historical territory and considers Ukrainians to be of Russian origin, a claim Ukrainians firmly deny.

Prolonged disputes between Ukraine and Russia culminated in a hot conflict in February 2022. The war, ongoing for over two years, has had significant consequences for international politics, European security, the NATO alliance, regional issues, and warfighting strategy. Therefore, this article aims to analyze all these outcomes in detail.

The article concludes that the Russia-Ukraine war has profound effects on global and regional politics. The conflict has disrupted the post-1990s rules-based global order. The security of Europe is threatened due to Russia's forcible violation of the borders of an independent state.

To conduct this analysis, a qualitative and narrative research methodology was chosen, utilizing scholarly studies and research.

Understanding the road to Russian-Ukraine war

There are many factors that account for the war between the two countries. One significant reason can be attributed to the outcomes of Western bloc policies toward Russia. In the 1990s and 2000s, the Western bloc persistently exploited Russia's weakness to expand NATO and the EU into Eastern Europe and the Balkans. This sowed seeds of resentment and anger in an isolated and fragmented Russia, sentiments that were utilized by the country's autocratic regime. It is important to note that the West also supported the Russian autocratic regime in the 1990s to oust the Communist regime.⁷ Thus, whether intentionally or unintentionally, Western policies incited the Russian Federation (RF) to adopt aggressive policies, either in response to perceived Western humiliation or within its neighborhood sphere.

Russia has gradually overcome its period of weakness, leaving behind the economically chaotic years following the collapse of the Soviet Union in 1991. Rising prices of oil and other fossil fuels revitalized Russia. This resurgence has led Russia to persistently seek to reclaim its historical grand

Interests, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2019.

6 Kotoulas and Pusztai, "Geopolitics Of The War In Ukraine", p. 18

7 The West silently watched the tanks bombardment of Duma, Russian Parliament, when it rejected Boris Yeltsin demand in 1991. Duma heavily comprised of old regime members at that time. It is undemocratic attempt to bomb a parliament, without looking the political views of parliaments inside the building.

state position for more than a decade. This imperialistic dream has deeply influenced Russian foreign policy. After the collapse of the Soviet Union, the Eurasian ideological mindset, pioneered by ideologist Aleksandr Dugin, who is skeptical of NATO and the West, has had massive implications on the formulation of new Russian foreign policy.

The Russian revisionist policy is rooted in its historical imperialist mindset. The Russian Empire has taken different forms over the centuries during the tsarist and Communist periods. On the other hand, the transition to a Western-style democracy has not fully developed in Russia due to various factors. As a result, the foundations of democratic life have not been deeply established in Russian society. Furthermore, the limited democratization attempts in the 1990s are remembered as a period of humiliation and chaos in Russia.⁸ Democratic accountability has no place in the Kremlin's regime⁹, which gives Putin free rein to govern the country without any democratic checks. Consequently, unchecked political power in Russia, ruled by an autocratic leader, now utilizes foreign policy to extend his influence.

The political structure of this country has been divided and polarized between pro-Western and pro-Russian orientations since the end of the Cold War. Political struggles between these two groups culminated in the victory of the pro-Western side in 2014, which triggered Russia's aggressive and revisionist policies toward Ukraine.¹⁰ These dynamics are often explained through the views of strategic competition between Russia and the West, Russia's geopolitical concerns, the protracted Russia-Ukraine disputes, and Putin's personality and ambitions.¹¹ Additional factors include the alleged restriction of rights for Russian-speaking populations in Ukraine and claims of Nazification practices by some Ukrainian paramilitary groups.

The West has largely ignored Russia's concerns about Ukraine, while promoting democracy, human rights, and neo-liberal economic policies. This stance alarmed Russian rulers and elite groups, who feared the spread of Western values into Russia. Moreover, Brzezinski's remark that "*without Ukraine, Russia ceases to be an empire*"¹² significantly influenced imperial-minded scholars and civil society in Russia. Fearful of increasing Western influence in Ukraine,¹³ Russia resorted to force to control and punish Ukraine, using the pretexts of protecting Russians in Donbass and expediting de-Nazification.¹⁴

8 Russia's War in Ukraine: Myths and Lessons, p. 4.

9 Ibid., p. 5.

10 M.E. Jr. Aleprete, 'Minimizing Loss: Explaining Russian Policy: Choices during the Ukrainian Crisis', Soviet and Post-Soviet Review XXXIV, 2017, pp. 53-75 cited in Ioannis E. Kotoulas, Wolfgang Puzsai, Geopolitics Of The War In Ukraine, Foreign Affairs Institute, p. 7.

11 Demir, "The 2022 Russia-Ukraine War:...".

12 Pavel Baev, *Russia's War in Ukraine Misleading Doctrine, Misguided Strategy*, The French Institute of International Relations (IFRI), Oct 2022, p. 7

13 An Analysis of the Russia/Ukraine Conflict, 03/17/2022, HHS Cybersecurity program, <https://www.hhs.gov/sites/default/files/an-analysis-of-the-russia-ukraine-conflict.pdf>

14 Ibid.

Russia has consistently criticized American hegemony and its superpower role. However, observing a perceived American decline since 2008-2009, Russia has emphasized the necessity of global multi-polarity. Finally, witnessing the chaotic withdrawal of American forces from Afghanistan in the summer of 2021, Putin might have believed that the American response to his actions in Ukraine would be limited.

Russia has never forgotten the 2014 Maiden Revolution in Ukraine, which transformed the Ukrainian state and society and brought the country closer to the West. In retaliation, Russia occupied the Crimean Peninsula and parts of eastern Ukraine in 2014.¹⁵ However, these invasions did not satisfy Putin, who aspired to fully occupy Ukraine.

Since Russia did not face a strong reaction from the EU, NATO, or the US when it invaded Crimea and eastern Ukraine in 2014, a similar tepid response was expected when it launched a full-scale invasion of Ukraine in 2022. The main reason for the West's weak response in 2014 was German Chancellor Angela Merkel, who feared that confronting Russia would disrupt energy security. Additionally, the West's participation in the 2018 World Cup, hosted by Russia, helped legitimize the occupation of Crimea and mitigated global negative perceptions to some extent.¹⁶

Before attacking Ukraine, Russia set forth several preconditions to the West, which were unacceptable. These included¹⁷ guaranteeing that NATO would not expand further towards Russia's borders, nor deploy weapons near Russia; reversing the decision made at the 2008 NATO Bucharest Summit, which paved the way for Ukraine and Georgia to join NATO; securing a legally binding agreement between the US and NATO to refrain from deploying strike weapon systems near Russian borders; halting military exercises near the Russia; and renewing regular dialogue between Russia, the US, and NATO. It appeared that Russia proposed these conditions with the understanding that they would likely be rejected, as it was highly improbable that the US, NATO, and the West would agree to them.

Strategic Implications of Russia Ukraine War

The war that began in February 2022 has profound implications in several ways. First, Russia's invasion of Ukraine directly challenges the Western-oriented, rule-based international order established after World War II. This conflict has fundamentally altered the global political discourse that emerged after the 1990s, as well as the core principles, norms, and values designed to prevent interstate wars. The post-1990 paradigm, which assumed that neo-liberal concepts and liberal international institutions and international laws

görsel

Akademik
Bakış

185

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

15 See the detailed analysis of Crimean occupation in Mehmet S. Erol, "The Ukraine-Crimea Crisis or the Second Yalta Process", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, XXXX, 2014, pp. 1-14.

16 Seevan Saeed, The Impact of the Russia-Ukraine Conflict on the Middle East: The Role of Turkey, *The Commentaries*, III/1, 2023, p. 156.

17 Russia's War in Ukraine: Myths and Lessons, Discussion Paper, Estonian Ministry of Defence, p. 9.

would prevent wars and resolve security concerns, has been called into question. The utopian belief, advanced by neoliberal scholars in the 1990s, that wars between nations had come to an end, has been thoroughly discredited.¹⁸

In reality, this war has revived the idea of nation-states seeking territorial expansion. It is a consequence of Russia's revisionist policies, which have dragged the world back into power struggles and arms races reminiscent of the period before the two world wars. This signifies a return of geopolitics as a dominant force in global politics.

The strategic implications of this war will be analyzed under the following headings: implications on international politics, regional issues, European security, NATO expansion, and war-fighting strategy.

Impact on International Politics

Since the 1880s, the USA has been the world's predominant economic power, and since 1945, it has been the leading cultural and military power. It shaped the global political and economic landscape through the Bretton Woods agreements and the establishment of the United Nations, NATO, and other security organizations. Since World War II, the USA has been the only country with a global power projection, emerging as a superpower after 1990. The world order was designed based on neo-liberal institutionalism and interdependence theories, which posited that cooperation, mutual economic dependence and global governance would mitigate power rivalries among nation-states. This implied that global governance, led by the US, would act as a central authority over states, establishing a rule-based international order.

As the architect of the unipolar system, the USA shaped and guided global politics in line with its national interests. The prevailing idea during this period was the perpetuity of the neo-liberal economic and political order, as claimed by Francis Fukuyama in his book "The End of History." The neo-liberal order was expected to foster trust among nations through interdependence, economic and political cooperation, regional and economic integration, and the propagation of neo-liberal norms, principles, and values by international organizations and the United States. Consequently, nation-states, whose powers were restricted by global governance, where non-state actors like international organizations played a significant role, would no longer have geopolitical concerns, and wars between nations would disappear. These idealistic discourses shaped international politics. However, first of all, the US violated these principles by invading Afghanistan, Iraq, and Syria, and forcibly overthrowing Gaddafi in Libya and being a primary fighting power in Syria against central government.

The decline and subsequent dissolution of the Soviet Union led to the creation of the Russian Federation, viewed as the main successor to the Soviet Union. A humiliated Russia sought to re-establish its authority over for-

18 Kotoulas and Pusztai, *Geopolitics of The War In Ukraine*, Foreign Affairs Institute, p. 11.

mer Soviet territories following recovery from economic and political turmoil. As the successor to the Soviet Union, Russia aimed to regain control over these territories, including Ukraine, after its economic and political revival. The goal of the Ukrainian invasion was to reverse the perceived decline that had been ongoing since 1991.

The current intellectual advisors and influential figures shaping Russian politics possess an imperial mindset inherited from the Tsarist and Communist periods. The Eurasianist ideology, centering on the Altın Ordu (*Golden Horde*) state policy, remains a significant political discourse, though less influential than in the 2000s. Historically, democracy and its rules were not nurtured in Russia due to inherited political genes. As a federative state with many non-Russian and non-Christian societies, Russia fears that a democratic regime would lead to its disintegration. Therefore, supporters of Western-style democratic reforms are forcibly repressed.

On the other hand, Western civilization, which has guided the world for the last five hundred years, seems to be in decline due to the economic success of Asian countries. Strategic competition between global powers is now a significant phenomenon, as Asian countries, namely China and India, have achieved massive economic growth in recent decades and are challenging the global economic and political supremacy of the West.

Global politics is currently shaped by two primary blocs: the Western Bloc, led by the United States, and the Eastern Bloc, consisting of Russia, China, and North Korea. In economic terms, the BRICS countries are challenging the West's long-standing political and economic superiority, although Brazil and South Africa are less involved in security and political competition.

The trend towards multi-polarity in global politics has become increasingly evident, especially with the Russia-Ukraine war. For instance, the Eastern Bloc refused to participate in Western-initiated sanctions against Russia over its invasion of Ukraine. While BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) countries avoided providing military equipment to Russia due to fear of US sanctions, they continued their economic cooperation with Russia. China, the world's second-largest economy, refrained from providing military support to Russia to avoid the potential US sanctions but maintained economic, political, and cultural relations with Russia, helping to legitimize its invasion of Ukraine.

In conclusion, the Russia-Ukraine war has profoundly disrupted the foundations of the post-1990 global order that the United States led for more than three decades.

Impact on European Security

NATO was an essential security organization safeguarding the trans-Atlantic region during the Cold War. After the collapse of the Soviet Union, Europe

gpr

Akademik
Bakış

187

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

was freed from Soviet pressure and threats. However, in the following years, Europe faced new types of challenges, risks, and threats that needed to be addressed. The realist discourse predominantly adhered to a state-centric perspective on security until the 1990s. However, the notion of security has undergone a transformation in response to the emergence of a new array of threats and risks. This evolution has led to the inclusion of many 'non-traditional' threats and risks within the idea of security. The Copenhagen School has broadened the scope of the security concept¹⁹ within the framework of securitization theory to encompass not just military features but also economic, political, sociological, and environmental dimensions.²⁰

NATO and the EU Common Defense and Security Initiative were combating these risks and threats. Despite these new challenges and threats, there were no conventional threats to invade Europe as there were during the Cold War. The EU has integrated the security concerns of its member states, and for the first time in its history, Europe has been free from the wars and conflicts that plagued the continent in past ages.

The EU and NATO expanded into Eastern Europe and the Balkans to ensure the security of Europe after the Cold War. Except for Ukraine and Serbia, former Warsaw Pact members and the newly independent states of the former Soviet Union became members of the EU and NATO. Given these facts, the traditional military threat to Europe had disappeared until Russia's invasion of Ukraine in 2022. Russia's attempt to invade Ukraine posed a direct military threat to European security, as it sought to forcibly change the borders of an independent state, which is no longer acceptable in the globalized world. This situation prompted the EU and NATO to start increasing their defense spending. Germany, which had limited its military power to self-defense, allocated 100 billion Euros to increase its defense capacity. This has started an arms race similar to the one in Europe before the two world wars.

The war has underscored the importance of certain countries in terms of providing support to Ukraine and hosting Ukrainian refugees. For example, Poland has been a pioneer in providing military aid to Ukraine and has hosted a significant number of Ukrainian refugees.²¹ Additionally, Poland has facilitated the purchase of American military assets and their delivery to Ukraine, as the US seeks to avoid direct confrontation with Russia.

- 19 Sertif Demir and Muzaffer E. Yılmaz, "An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey's Politic-Military, Social and Economic Security", *Gazi Akademik Bakış* XIII/26, 2020, 1-19.
- 20 Barry Buzan, "The English School: A Neglected Approach to International Security Studies", *Security Dialogue* XLIV/2, 2015, 126-143; Demir and Yılmaz, "An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey's Politic-Military, Social and Economic Security", 1-19; Sertif Demir and B. Alper Dalmis, "NATO' s Historical challenges and Crises", *Codrul Cosminului*, XVIII/1, 2022, 203-228
- 21 Mehmet Seyfettin Erol, Dogacan Başaran, "Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Polonya'nın Artan Jeopolitik Önemi- The Increasing Geopolitical Importance of Poland in the Context of the Russia-Ukraine War", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, VI/1, 2022, pp. 13-39

As a matter of fact, treaties aimed at creating confidence-building measures signed between the Soviet Union or its successor, the Russian Federation, and the USA or NATO members just before or after the end of the Cold War were revoked one by one. For example, Russia officially withdrew from the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE) of 1990, which restricted conventional forces in Europe.²² Russia also annulled its approval of the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT) and withdrew from the Open Skies arms control treaty, which permitted unarmed surveillance flights over member countries.²³

On the other hand, during the first Trump presidency, in 2019, the US formally annulled the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF Treaty), signed in 1987 between Washington and Moscow, based on the claim that Russia did not comply with the treaty by developing and deploying new cruise missiles and that China was not a signatory to the treaty.²⁴ These examples highlight the lack of trust between the Russian Federation and the US. Furthermore, the Russia-Ukraine war has also been a major factor that increased distrust between the parties.

It is clear that the conflict has triggered a new arms race reminiscent of the 1930s, just before World War II. To list a few developments: Washington has sped up arms production to replenish the stocks sent to Ukraine; Paris plans to increase its military expenditures by a third by 2030; Berlin lifted its long-standing restriction on deploying weapons to conflict areas; Moscow increased its army strength from 1 million to 1.5 million through new mobilizations;²⁵ and Germany allocated 100 billion Euros to increase its defense capacity.

On the other hand, EU countries, especially Germany, were dependent on Russian gas for energy provision. Russia leveraged its energy resources against the EU to discourage intervention in the war. The EU has tried to diversify its energy sources by shifting gas imports from Russia to other countries, reopening nuclear energy plants, utilizing alternative renewable energies, and returning to coal usage. The EU's decreased energy imports from Russia have reduced Russia's energy income, which could also be used to support its political leverage.²⁶

In summary, the invasion of Ukraine expedited the distrust between the West and Russia, leading to the complete annulment of the confidence-building environment established after the 1990s that helped sustain a conflict-free period in Europe.²⁷

22 Burç Eruygur, Russia formally withdraws from Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, 07/11/2023, <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-formally-withdraws-from-treaty-on-conventional-armed-forces-in-europe/>.

23 Benoît Vitkine, "Russia withdraws from two arms treaties and tests a ballistic missile", Le Monde, November 9, 2023,

24 https://en.wikipedia.org/wiki/Intermediate-Range_Nuclear_Forces_Treaty.

25 Jill Lawless, "Global impact: 5 ways war in Ukraine has changed the World", 22 Feb 2023

26 Brian Michael Jenkins, *Consequences of the War in Ukraine: The Economic Fallout*, Rand Cooperation, March 7, 2023

27 Ibid.

gax

Akademik
Bakış

189

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Impact on NATO Alliance

Considering that NATO emerged after World War II in response to Soviet aggression against Europe, there were arguments that NATO was no longer needed following the dissolution of the Soviet bloc in 1990. However, NATO endured as new threats and risks had the potential to destabilize Europe as a whole.

Almost twenty years later, NATO was again a subject of debate regarding its feasibility and usefulness. This debate intensified when Trump described NATO as “obsolete” in his first term and French President Macron declared that NATO was experiencing “brain death.”²⁸ These statements were internal threats to NATO’s unity rather than external ones. Russian President Putin may have believed that NATO’s response to his actions in Ukraine would be limited due to its internal divisions and weaknesses.²⁹

However, two significant developments seem to have resolved the debate about NATO’s internal coherence: Biden’s presidency in January 2021 and Russia’s attack on Ukraine in 2022.³⁰ Russia’s aggression towards Ukraine has reshaped NATO’s role and importance in European security. With Putin aiming to build a “new Soviet-style empire,” it is indisputable that no European country will be safe without NATO protection.

Moreover, the Russia-Ukraine war has triggered NATO expansion. The United States and its close ally Britain saw Russia’s invasion of Ukraine as an opportunity to extend NATO’s reach eastward. Sweden and Finland, historically neutral countries, perceived Russia as a significant threat and sought NATO membership.³¹ Finland has since joined NATO, and Sweden’s membership is forthcoming, further extending NATO’s borders with Russia. Ironically, Russia’s invasion of Ukraine, intended to prevent NATO expansion, has led to the alliance’s growth and increased the potential for Ukraine’s future NATO membership.

President Putin hoped the invasion would divide the West and weaken NATO. Instead, the military alliance was revitalized. NATO united against Russia’s invasion of Ukraine, with all members except Türkiye (due to its economic and historical ties with Russia and Ukraine) and Hungary (due to its government’s closeness to Putin) and supported the Ukrainian Army’s defense capabilities.

NATO has been providing multinational training to the Ukrainian Armed Forces through the NATO-Ukraine Comprehensive Assistance Package. The Ukrainian army achieved the status of NATO Enhanced Opportunities Partner after passing NATO inspections. Additionally, the command and control system of the Ukrainian Army was fundamentally transformed

28 Demir and Dalmis, “NATO’s Historical Challenges”.

29 Ibid.

30 Ibid.

31 Ibid.

to align with NATO Command Structures.³² Ukraine's successful resistance against Russian attacks can be attributed to this new command and control logic as well as military assistance provided by NATO and individual nations. Thus, Ukraine's unexpected resilience thwarted Russia's ambitions. The war demonstrates that Russia's rhetoric does not translate into the realization of its goals.

Ultimately, NATO's consistency and reliability were tested during the Russia-Ukraine war. The alliance passed this test, and its members' commitment to NATO was strengthened and solidified. However, it remains highly debatable whether this thesis will hold after January 20, 2025, during the second term of Donald Trump, who is notably skeptical of NATO.

Impact on Regional Issues

In the 1990s, Russia faced internal conflicts among various sub-groups and uprisings against the central authority as they sought independence. After recovering from economic and political chaos, Russia focused on suppressing internal unrest with harsh measures. Under Putin's leadership, Russia announced its "near abroad policy," aimed at expanding Russian influence in former Soviet territories. This included initiating new economic, political, and military organizations within its sphere of influence, leveraging the Commonwealth of Independent States (CIS), which replaced the Soviet Union. For example, the Eurasian Economic Community (EAC) was established and later replaced by the Eurasian Economic Union (EEU), an economic union of five former Soviet states. Similarly, the Collective Security Treaty Organization (CSTO) was formed in 2002 as a military alliance of six former Soviet states.

The war in Ukraine has also altered the dynamics of Russia's "near abroad" policy in the Black Sea region, the Balkans, the Caucasus, Eastern Europe, and Central Asia.³³ Countries within this policy's scope are concerned about Russia's aggressive actions against Ukraine. The invasion of an independent state has alarmed other countries about potential Russian aggression towards them in the future, especially since there are significant populations of Russian origin in every country that emerged from the former Soviet Union. Russia can exploit these populations to expand its influence, destabilizing the countries within its "near abroad" policy.³⁴

After the war began, some countries, such as Kazakhstan and Armenia, restricted their cooperation with the Russian Federation. The Armenian Parliament approved membership in the Rome International Criminal Court (ICC), which has recognized human rights violations by Russian forces, with Putin as the main culprit. He must be arrested by any ICC member country if he is within their borders, causing friction between Russia and the

³² Kotoulas and Pusztai, *Geopolitics of The War in Ukraine*, p. 50.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid, p. 14

gpr

Akademik
Bakış

191

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

pro-Western Armenian administration. However, Armenia's Constitutional Court annulled the Parliament's decision, indicating Russia's influence over Armenian state organs.

Armenia's decisions were influenced by Russia's stance in the Azerbaijani-Armenian conflicts in 2020 and 2023, revealing Russia's unwillingness to use force to support Armenia, a CSTO member. The main issue is that Nagorno-Karabakh is Azerbaijani territory, occupied by Armenia in 1991, meaning the CSTO has no right to intervene. Putin stated that there is no threat to Armenian lands, as the conflict is within Nagorno-Karabakh. Furthermore, Armenia initiated the conflicts in 2020 and 2023, making its claims unfounded.

Meanwhile, Russia's military capacity is weakened due to its engagement in Ukraine, limiting its ability to intervene in other conflicts. These indicate that Moscow's military and political weakness is becoming increasingly evident.³⁵ Kazakhstan has reduced relations with Russia and increased anti-Russification policies. Other former Soviet states like Turkmenistan, Uzbekistan, and Tajikistan maintain close relations with Russia but refrain from directly criticizing it for the invasion of Ukraine.

China, fearing US sanctions, has refrained from providing military aid to Russia but has not criticized Putin or the war. Both nations have exchanged visits during the conflict.

The Shanghai Cooperation Organization (SCO),³⁶ a powerful regional organization, is expanding but remains neutral in the Ukraine war. None of its members participated in US, NATO, and EU sanctions against Russia. However, Russia wants to strengthen its influence over the SCO and leverage it to gain support for its actions in Ukraine. But, the SCO focuses on combating terrorism, separatism, and radicalism, and promoting trade, political, and cultural cooperation. Influential members like China and India avoid involving the SCO in the Russia-Ukraine war.

Russia has also increased its influence in Africa through substantial financial investments and military aid, including the deployment of Wagner mercenaries. Although some African countries maintain strong relations with Russia are unwilling to be part of the war in Ukraine.³⁷

The Protracted Russia-Ukraine War: Implications for Modern Warfare

The protracted Russia-Ukraine war has had profound effects on war tactics

35 Emil A. Souleimanov and Yuri Fedorov, "The War in Ukraine: Risks and Opportunities For the 'Post-Soviet South'", *Middle East Policy* XXX, 2023, p. 97-98.

36 See for the SCO in detail: Sertif Demir and Ayca Eminoglu, "Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)- A Comparative Analysis Of Global Competition: North Atlantic Treaty Organization And Shanghai Cooperation Organization, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* LII, 2018, pp. 115-142.

37 Kotoulas and Pusztai, *Geopolitics of The War in Ukraine*, p. 38.

and strategy. To analyze these implications, it is crucial to understand the Russian Armed Forces' (RAF) concept, particularly its adoption of the hybrid warfare doctrine articulated by former Russian Chief of General Staff General Valery Gerasimov. The "Gerasimov doctrine" or "hybrid warfare doctrine" involves achieving political objectives through predominantly non-military means—such as information warfare, cyber-attacks, diplomacy, and economic pressure—combined with limited or indirect use of conventional forces.³⁸ This approach was partially successful during the 2014 annexation of Crimea.

The RAF has learned lessons from the wars of the last three decades, including the role of air forces in the invasions of Iraq in 1991 and 2003, America's invasion of Afghanistan from 2001 to 2021, and Russian war tactics in the Syrian crisis since 2014. These conflicts demonstrated the significant role of air power in warfare. However, air power was successful in these wars primarily because the opposing forces lacked sufficient air defense capabilities and did not pose a threat to the bases of American or Russian air elements. Consequently, air forces operated in areas largely free from significant threats.

This study focuses on the important lessons learned from the Russia-Ukraine war for future force structure and warfighting principles. While it does not delve into the RAF's strategic, operational, and tactical failures, it is essential to highlight the strategic reasons for these failures. These include strategic inconsistencies between Putin and the command group, the use of heavy conventional forces without adequate air support, initiating the war under unsuitable geographical conditions, lack of coordination among various land force groups, applying war techniques suited for desert regions to densely forested and muddy terrain, underestimating the Ukrainians' will to defend their homeland, failing to consider Western support for the Ukrainian Army post-2014, and being unprepared for a prolonged conflict. Ultimately, Russia's failures in the war with Ukraine were due to poor planning.³⁹

Hybrid warfare

One of the major lessons learned in the Russia-Ukraine War pertains to hybrid warfare.⁴⁰ The RAF has been employing hybrid warfare tactics against the Ukrainian Army, utilizing the Wagner Group, officially known as Private Military Company (PMC)-legionary private forces, in the Donbass region since May 2014. The Wagner Group played a significant role in the annexation of Crimea through

38 Tetyana Malyarenko & Borys Kormych, "The Barbarism of Hybrid Warfare", March 17, 2022, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/barbarism-hybrid-warfare>

39 Bradley Martin, Sean Barnett, Devin McCarthy, *Russian Logistics and Sustainment Failures in the Ukraine Conflict*, RAND, January 1, 2023

40 See the detail information about Hybrid war and it implementation in Crimean occupation in Mehmet Seyfettin Erol - Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, IX/17, 2015, pp. 261-277.

subversive actions. Recognizing this, Ukraine's military leadership, along with the US and NATO, have closely studied Russia's hybrid warfare strategies to counteract them effectively.

While hybrid warfare appears successful in principle, its long-term efficacy remains uncertain. In June 2023, the Wagner Group rebelled against the RAF central authority, putting Putin's government in a precarious position. They rejected the central command and control structure and continued to fight independently. Despite their battlefield successes, the RAF top brass distrusted the Wagner Group's semi-autonomous actions.⁴¹

A key legal issue with hybrid warfare is the denial of responsibility by actors for their operations, attempting to evade legal consequences.⁴² The Wagner Group, as a legionnaires' group, operates without the RAF accepting responsibility for its actions. This raises the question of accountability for war crimes committed by Wagner forces in Ukraine. Hybrid warfare, therefore, inherently violates international and national laws, including humanitarian protections for non-combatants. Adhering to the rules of war is essential for all warring parties.

Role of UAVs and Satellites

Another major lesson from the Russia-Ukraine War concerns the use of satellites and unmanned aerial vehicles (UAVs).⁴³ UAVs have proven essential across all military branches and at every echelon, particularly for land forces. They are emerging as highly capable combat tools for future operations. The current conflict in Ukraine and the Azerbaijani-Armenian conflict in 2020 have demonstrated the profound impact of drones can have on achieving decisive victories. For instance, satellite target detection and high-precision drone attacks significantly delayed the forward movement of the Russian army, halting progress in some areas. Given their effectiveness, UAVs must be integrated organically into military units to enhance situational awareness and target acquisition.⁴⁴ However, UAVs are highly susceptible to enemy counterattacks. In the Russia-Ukraine War, 90% of the UAVs employed were lost.⁴⁵ Therefore, UAVs must be both inexpensive and easily attainable to ensure sustainability in prolonged conflicts.

Configuration of Maneuver Groups

The configuration of maneuver groups must be designed according to the specific characteristics of the battle, terrain, and weather. This is a key lesson from the Russia-Ukraine War. Although supported by combat and combat service support, each maneuver group must be equipped with sufficient combat manpower. The RAF was restructured after the 1990s to reflect the needs of modern warfare, shifting from the Cold War division-regiment-battalion command and control design to a brigade-battalion design. Each battalion group was designed to inc-

41 Baev, *Russia's War in Ukraine Misleading Doctrine, Misguided Strategy*, p. 10.

42 Malyarenko & Kormych, "The Barbarism of Hybrid Warfare".

43 Mykhaylo Zabrodskyi, Jack Watling, Oleksandr V Danylyuk and Nick Reynolds, *Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine: February–July 2022*, RUSI, 2022, p. 2.

44 Ibid.

45 Ibid.

lude combat, combat support, and combat service support elements.⁴⁶ Typically, a battalion group consists of maneuver, artillery, air defense, electronic warfare, and logistics units. However, within this structure, only about 200 out of 800 personnel are infantrymen directly engaging the counter-part.⁴⁷ This limited combat power within each battalion group has proven problematic.

Battalion groups were designed for fluid battlefields requiring superior mobility, making them unsuitable for performing key tasks in more static or defensive scenarios.⁴⁸ Russian strategy traditionally envisioned these battalion groups for offensive operations.⁴⁹ When the Russian advance halted and the conflict shifted to a more defensive posture, these battalion groups proved ineffective.⁵⁰ This highlights the need for a more adaptable and versatile force structure that can operate effectively in both offensive and defensive roles.

Air Defense Capability

The war reveals that air defense capability is crucial in current and future operations. Russia, having seen the role of air power in Middle East operations, relied heavily on air power and high-precision weapons. Consequently, at the beginning of the war, they underestimated Ukraine's air defense capability, which was bolstered by support from the USA and NATO.

Ukraine's air defense force was used very efficiently, significantly reducing the impact of Russian air force attacks. This hindered Russia's ability to dominate airspace, resulting in most strikes being delivered from high altitudes with low precision. Additionally, the number of sorties was too low to make a significant impact, and close air support for advancing units was effectively non-existent.⁵¹ This miscalculation underscores the importance of robust air defense systems in modern warfare.

Artillery

The conflict has underscored the crucial role of artillery. Currently, the battle has transformed into an artillery war, with both sides entrenched. This situation is reminiscent of the battles between Nazi and Soviet forces in World War II. The side with more artillery guns and the ability to supply artillery ammunition holds a significant advantage in winning the war. It's worth noting that Ukraine thwarted Russia's attempt to seize Kyiv by countering with massive fires from two artillery brigades.⁵²

Additionally, the heavy reliance on artillery has resulted in a shortage of ammunition for both warring sides. While Russia seeks to obtain artillery ammunition, notably from North Korea, Ukraine primarily relies on U.S. artillery stockpiles. The U.S. is urgently working to replenish its depleted stockpiles through NATO allies.

46 Baev, *Russia's War in Ukraine Misleading Doctrine, Misguided Strategy*, p. 16-17.

47 Ibid.

48 Ibid.

49 Ibid.

50 Ibid.

51 Ibid, p. 13.

52 Zabrodskyi, et. al., *Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine*, p. 2.

gpr

Akademik
Bakış

195

Cilt 18

Sayı 35

Kış 2024

Strategic Stockpiles

In modern warfare, there is no safe haven for protecting war assets such as ammunition or weaponry. The enemy can strike across the entire operational area. Survival depends on dispersing all war weaponry, equipment, and stocks during conflict. Ukraine effectively evaded Russia's initial wave of strikes by dispersing its arsenals, aircraft, and components of its air defences.⁵³ As the destructiveness and detection capacity of war assets and weapons increased with technological progress, dispersing stockpiles across the country appears to be the best course of action.

Humanitarian and Material Costs

The Russian-Ukraine war has evolved into a war of attrition, with each side attempting to wear down and outlast the other.⁵⁴ This attrition has led to significant casualties, depletion of equipment, ammunition, and supplies, placing a heavy burden on both parties.⁵⁵ Consequently, Russia and Ukraine are focused on reconstituting units and rotating forces on the frontlines, revealing the critical importance of strategic stockpiles.⁵⁶ Given the prolonged production timelines for modern high-tech ammunition and equipment, maintaining these stockpiles is crucial.⁵⁷

In addition to triggering a humanitarian crisis unseen in Europe since World War II, the conflict has resulted in immense material and human losses for both sides. For instance, Russia has reportedly suffered substantial casualties, with US intelligence estimating an 87% loss of troops, translating to 315,000 out of 360,000 pre-invasion ground forces. Besides, Russia also lost 2,200 of 3,500 tanks; 4,400 of 13,600 infantry fighting vehicles and armored personnel, meaning a 32 percent loss rate.⁵⁸ In order to maintain a steady supply of human resources, Putin approached North Korea for military personnel support to sustain the war. Similarly, Ukraine has also suffered significant losses. Ukraine's personnel resources are insufficient to sustain the war, which has put the country in a difficult position since the conflict began. The depletion of young soldiers in the Ukrainian army is difficult to replenish due to lack of enough young population.

From now on, military expertise should revise casualty and attrition rates in wars based on the experiences of World War II, as the destructiveness of weapons has increased with technological progress.

Electronic Warfare and Detection

The war demonstrates that possessing advanced sensor-based tech-

53 Ibid.

54 Russia's War in Ukraine: Military and Intelligence Aspects Congressional Research Service

<https://crsreports.congress.gov, R47068, Updated Sep 2023>

55 John Q. Bolton, "The More Things Change", *Military Review Online Exclusive*, July 2023, p. 1.

56 "Russia's War in Ukraine: Military and Intelligence Aspects Congressional Research Service", <https://crsreports.congress.gov, R47068, Updated Sep 2023>

57 Bolton, "The More Things Change", p. 1.

58 Katie Bo Lillis, "Russia has lost 87% of troops it had prior to start of Ukraine war...", CNN, Wed December 13, 2023.

nologies, electronic warfare capabilities, and UAVs, along with access to satellite imagery, provides a strategic advantage. Electronic detection will be crucial in future operations for locating enemy command centers and critical bases.

The Russia-Ukraine War underscores the significance of sensor-based technologies, electronic warfare, and unmanned aerial systems. Access to satellite imagery and the ability to detect small electronic signatures can provide a decisive advantage in identifying enemy command centers, ammunition depots, and other critical bases.⁵⁹ Electronic detection capabilities will likely play a pivotal role in future military operations.

Conclusion

The Russia-Ukraine war has profound effects on global and regional politics, strategic warfare, and European security. It represents a direct challenge to the Western-oriented, rule-based international order established after World War II, reviving the notion of nation-states seeking territorial expansion. This has led to a renewed focus on geopolitics and an arms race reminiscent of the pre-World War eras.

The security of Europe is threatened by Russia's violation of an independent state's borders, prompting NATO to strengthen under US leadership. European countries are prioritizing their defense capabilities to deter future threats from Russia. The role of artillery, UAVs, air defense, and electronic detection tools in modern warfare has increased significantly.

Despite the conflict, the possession of nuclear weapons by Russia and the US has deterred escalation and confrontation between them.⁶⁰ The war has showcased Ukrainian resilience and determination, fundamentally altering post-1990s global political discourse and emphasizing the importance of strategic preparedness and technological superiority in modern warfare.

Although American policy is not the focus of this paper, it is clear that there will be a significant difference in how Biden and Trump approach the Ukraine-Russia war and its trajectory. After assuming office on January 20, 2025, Trump is likely to reduce American military support for Ukraine. Additionally, given his close ties with Putin, Trump could serve as a moderating influence between the two countries, potentially altering the course of the war in ways that would create unfavorable conditions for Ukraine. This underscores the importance of leadership transitions in shaping international relations and conflict outcomes.

References

- "An Analysis of the Russia/Ukraine Conflict", 03/17/2022, HHS Cybersecurity program, <https://www.hhs.gov/sites/default/files/an-analysis-of-the-russia-ukraine-conflict.pdf>
- "Russia's War in Ukraine: Myths and Lessons", Discussion Paper, Estonian Ministry of Defence.
- ALEPRETE, Jr. M.E., "Minimizing Loss: Explaining Russian Policy: Choices during the Ukrainian Crisis", *Soviet and Post-Soviet Review* XXXIV, 2017, pp. 53-75.

59 Katie Crombe, John A. Nagl, "A Call to Action: Lessons for Action: Lessons from Ukraine for the Future Force", *Parameters*, LIII/3, 2023, p. 24.

60 Demir, "The 2022 Russia-Ukraine War..."

- BAEV, Pavel, *Russia's War in Ukraine Misleading Doctrine, Misguided Strategy*, The French Institute of International Relations (IFRI), October 2022.
- BOLTON, John Q., "The More Things Change", *Military Review Online Exclusive*, July 2023, pp. 10-14.
- BUZAN, Barry, "The English School: A Neglected Approach to International Security Studies", *Security Dialogue*, XLIV/2, 2015, pp. 126-143.
- CROMBE, Katie, John A. Nagl, "A Call to Action: Lessons for Action: Lessons from Ukraine for the Future Force", *Parameters* LIII/3, 2023, pp. 21-34.
- DEMİR, Sertif and B. Alper Dalmis, "NATO' s Historical challenges and Crises", *Codrul Cosminului*, XVIII/1, 2022, pp. 203-228
- DEMİR, Sertif and Muzaffer E. Yılmaz, "An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey's Political-Military, Social and Economic Security", *Gazi Akademik Bakış* XIII/26, 2020, pp. 1-19.
- DEMİR, Sertif, "The 2022 Russia-Ukraine War: Reasons And Impacts", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, VI/1, 2022, pp. 13-40.
- EROL, Mehmet Seyfettin, "The Ukraine-Crimea Crisis or the Second Yalta Process", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, XXXX, 2014, pp. 1-14.
- EROL, Mehmet Seyfettin - Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, IX/17, 2015, pp. 261-277.
- EROL, Mehmet Seyfettin, Dogacan Başaran, "Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Polonya'nın Artan Jeopolitik Önemi- The Increasing Geopolitical Importance of Poland in the Context of the Russia-Ukraine War", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, VI/1, 2022, pp. 13-39
- ERUYGUR Burç, Russia formally withdraws from Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, 07/11/2023, <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-formally-withdraws-from-treaty-on-conventional-armed-forces-in-europe/>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Intermediate-Range_Nuclear_Forces_Treaty.
- JENKINS, Brian Michael, *Consequences of the War in Ukraine: The Economic Fallout*, Rand Cooperation, March 7, 2023
- KOTOULAS, Ioannis E. and Wolfgang Puztai, "Geopolitics of The War In Ukraine", *Foreign Affairs Institute*, p. 14
- LAWLESS, Jill, "Global impact: 5 ways war in Ukraine has changed the World", 22 Feb 2023
- LILLIS, Katie Bo, "Russia has lost 87% of troops it had prior to start of Ukraine war...", CNN, December 13, 2023.
- MALYARENKO, Tetyana & Borys Kormych, "The Barbarism of Hybrid Warfare", March 17, 2022, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/barbarism-hybrid-warfare>
- MARTIN, Bradley, Sean Barnett, Devin McCarthy, *Russian Logistics and Sustainment Failures in the Ukraine Conflict*, RAND, January 1, 2023
- Russia's War in Ukraine: Military and Intelligence Aspects Congressional Research Service, R47068, Updated Sep 2023, <https://crsreports.congress.gov>.
- Russia's War in Ukraine: Myths and Lessons, Ministry of Estonia Report, https://kaitseministeerium.ee/sites/default/files/myths_and_lessons_o.pdf.
- SAEED, Seevan, The Impact of the Russia-Ukraine Conflict on the Middle East: The Role of Turkey, *The Commentaries*, III/1, 2023, pp. 155-164.
- SOULEIMANOV, Emil A. and Yury Fedorov, "The War in Ukraine: Risks and Opportunities For the 'Post-Soviet South'", *Middle East Policy* XXX, 2023, pp. 95-106.
- VITKINE, Benoît, "Russia withdraws from two arms treaties and tests a ballistic missile", *Le Monde*, November 9, 2023,
- ZABRODSKYI, Mykhaylo, Jack Watling, Oleksandr V Danylyuk and Nick Reynolds, *Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine: February-July 2022*, RUSI, 2022.

Rusya Federasyonu'nun Arktik Stratejisinin Analizi

Analysis of Russian Federation's Arctic Strategy

Halit HAMZAOĞLU*

Öz

Rusya Federasyonu'nun (RF), Arktik politikası ve stratejisi kronolojik olarak dört aşamada ortaya çıkmıştır. İlk aşama, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan koşullar çerçevesinde hayata geçmiştir. RF, bu dönemde Arktik politikasını bölgesel ve uluslararası işbirliği mekanizmaları aracılığıyla inşa etmeye çalışmıştır. İkinci aşama, 2000'li yıllardan başlayan ve RF'nin Arktik bölgesine yönelik politikalarının koordinasyon sürecini kapsamaktadır. Bu aşamada RF, Arktik bölgesindeki sosyo-ekonomik çıkarlarını bir ulusal güvenlik konusu haline getirmiştir. Üçüncü aşama, RF'nin Kırım'ı ilhakı sonrası ortaya çıkan jeopolitik dönüşümle kendini göstermeye başlamıştır. RF bu süreçte Batı ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, dış politikasında Doğu yarımküresini önceleyen bir yaklaşımı benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde RF'nin Arktik stratejisinin olgunlaştığını ve böylece tamamlayıcılık ve süreklilik ihtiva etmeye başladığını söylemek mümkündür. Dördüncü aşama, 2020 sonrası meydana çıkan yeni uluslararası koşullara bağlı olarak gelişmiştir. Bu süreçte RF, Arktik bölgesindeki jeoekonomik ve jeostratejik çıkarlarını pekiştirmiştir. Çin ile özellikle ulaşım ve enerji alanlarında yeni işbirliği mekanizmaları oluşturulmuştur. Kutup İpek Yolu gibi girişimler, söz konusu mekanizmaların jeoekonomik ve jeostratejik kapsamını ortaya koymaktadır. Makalede, RF'nin Arktik stratejisi söz konusu kronolojik süreç dikkate alınarak irdelenmektedir. RF'nin Arktik stratejisinin hangi ölçüler ve öncelikler çerçevesinde ortaya çıktığı sorunsalı, makalenin temel kurgusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda RF'nin Arktik stratejisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan dönemseller koşulların önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arktik, Rusya Federasyonu, Çin, Kutup İpek Yolu, Jeoekonomi, Jeostrateji

Abstract

The Arctic policy and strategy of the Russian Federation (RF) has chronologically emerged in four phases. The first phase was realized within the framework of the post-Cold War conditions. During this period, the RF tried to conduct its Arctic policy through regional and international cooperation mechanisms. The second phase covered the coordination process of the RF's policies towards the Arctic region, which initiated in the 2000s. At this phase, the RF elevated its socio-economic interests in the Arctic region into a national security matter. The third phase started to manifest itself with the geopolitical transformation that emerged after the annexation of Crimea. Due to its problems with the West, the RF started to prioritize the Eastern hemisphere in its foreign policy. In this period, it is possible to say that the Arctic strategy of the RF matured gradually and became complementary and constant. The fourth phase developed in response to the new international conditions emerged after 2020. In this process, the RF consolidated its geo-economic and geostrategic interests in the Arctic region. New cooperation mechanisms were established with China, particularly in the transportation and

Akademik
Bakış

199

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2024. Makale Kabul Tarihi: 20.05.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: HAMZAOĞLU, Halit. "Rusya Federasyonu'nun Arktik Stratejisinin Analizi". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 205-226. DOI: 10.19060/gav.1600534

* Doç. Dr. Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: halithamzaoglu85@gmail.com ORCID: 0000-0001-5249-1911.

energy fields. Initiatives such as the Arctic Silk Road reveal the geoeconomic and geostrategic scope of these mechanisms. In this article, RF's Arctic strategy is analyzed on the basis of this chronological progress. The question of the dimensions and priorities within which the RF's Arctic strategy emerged constitutes the basic construct of the article. In this context, the article emphasizes the importance of the periodic conditions that paved the way for the formulation of RF's Arctic strategy.

Key Words: Arctic, Arctic Silk Road, China, Geoeconomics, Geostrategy, Russian Federation

Giriş

Arktik bölgesi günümüzde sadece sahip olduğu stratejik doğal kaynaklarla değil, aynı zamanda uluslararası ulaşım ve ticaret bağlamında da oldukça öne çıkmaktadır. Küresel ısınmanın getirdiği yeni koşullar bölgenin ulaşım ve ticaret açısından önemini artırmaktadır. Arktik bölgesi son yıllarda askeri ve jeopolitik düzlemde de belirleyici bir noktaya ulaşmıştır. Bütün bu süreç bölgeye olan ilgiyi hızlı bir biçimde artırmakta ve Arktik çalışmaları uluslararası siyaset araştırmalarında öncelikli bir alana dönüşmektedir.

Arktik bölgesi, Rusya Federasyonu'nun (RF) sosyo-ekonomik ve askeri-politik hayatında tarihsel bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu önemin son dönemde daha da arttığını gözlemlemek mümkündür. Makalede, RF'nin Arktik stratejisinin hangi koşullarda oluşturduğu ve bu stratejinin öncelikli amaçlarının ne olduğu sorularına yanıt aranmaktadır. Bu soruya yanıt verebilmek için, RF'nin Soğuk Savaş sonrası inşa ettiği Arktik stratejisinin bütün aşamaları ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir. RF'nin bölgeyi dış politikasının merkezi konularından biri haline dönüştürdüğü gerçeği, makalenin temel hipotezini oluşturmaktadır. Bu hipotez RF'nin Arktik bölgesine yönelik uyguladığı stratejik planlama mekanizmaları çerçevesinde test edilmektedir. Söz konusu mekanizmalar makalede geniş bir şekilde ele alınmaktadır. RF'nin Arktik stratejisinin hangi ölçüler ve öncelikler çerçevesinde ortaya çıktığı sorunsalı, makalenin temel kurgusunu oluşturmaktadır.

Makale dört bölümden oluşmaktadır. İlk Bölümde Arktik bölgesinin jeostratejik ve jeoekonomik önemine değinilmiştir. İkinci Bölümde, RF'nin Arktik stratejisini oluşturma süreci ayrıntılarıyla tetkik edilmiştir. Üçüncü Bölümde, RF'nin 2020 Arktik Stratejisi Belgesinin ve 2023 Dış Politika Konseptinin temel çıktıları incelenmiştir. Dördüncü Bölümde, RF'nin Kutup İpek Yolu girişimine olan yaklaşımından bahsedilmiştir. Sonuç kısmında ise konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Arktik Bölgesinin Jeostratejik ve Jeoekonomik Önemi

Arktik bölgesi özellikle XXI. yüzyılın başlarından itibaren, Uluslararası İlişkiler Çalışmaları açısından oldukça önem kazanmıştır. Bölgede bulunan potansiyel hidrokarbon rezervlerinin mevcudiyeti bu noktada belirleyici bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Arktik bölgesi, aynı zamanda küresel iklim değişimleri bağlamında dikkat çekmektedir.

Arktik, dünyanın en kuzeyinde bulunan ve 30 milyon m²'lik devasa bir alanı kaplayan bir bölgedir. Bölge, Kuzey Buz Okyanusu ve etrafındaki Grönland, Barents, Kara, Laptev, Doğu Sibirya, Çukçi, Beaufort denizleri ile Baffin ve Fox körfezleri, Kanada Arktik takımadalarında bulunan çok sayıda boğazlardan ve körfezlerden oluşmaktadır. Ayrıca Pasifik ve Atlantik Okyanuslarının kuzeyinde bulunan boğazlar ve körfezler bölgenin sınırlarına dahildir. Arktik kara alanları içerisinde ise Kanada Arktik takımadaları, Grönland, Spitsbergen takımadaları, Franz Josef Toprakları, Novaya Zemlya, Severnaya Zemlya, Yeni Sibirya Adaları, Wrangel Adası ve Avrasya ile Kuzey Amerika'nın kuzey kıyıları bulunmaktadır.

Arktik bölgesine sekiz devletin sınırı vardır. Bu ülkeler RF, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Norveç, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve İzlanda'dır. Rusya, ABD, Kanada, Danimarka (Grönland) ve Norveç ise Kuzey Buz Okyanusu'na doğrudan kıyıdaş devletlerdir.

XVI. ve XVIII. Yüzyılları arasında Willem Barents gibi denizciler veya Mihail Lomonosov gibi bilim insanları tarafından yürütülen bütün Arktik keşif gezileri, "bölgede iyi organize edilmiş bir bilimsel altyapının oluşmasına zemin hazırlamıştır".¹ Bu bilimsel altyapı uzun vadede bölgenin ekonomik bağlamda ele alınmasına olanak tanımıştır. Barents'in amacı Kuzey Denizi Rotasını bulmaktır. Bu doğrultuda Ayı Adası, Svalbard ve Novaya Zemlya topraklarına ulaşan Barents, daha sonraki denizcilere ilham kaynağı olmuştur. XVII. Yüzyılda İngiliz ve Hollandalı denizciler bölgedeki ilk ticari işletme olan balina avlama istasyonlarını kurmuşlardır.²

Rus kâşifleri, XVI. yüzyılın ortalarında Sibirya nehirlerinin kollarını kullanarak, Arktik Okyanusu'na ve kıyılarına yelken açmışlardır. 1648'de gezgin Semen Dejnev, Çukot yarımadasının en uç noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte, Rusya ve Kuzey Amerika kıtası arasında bulunan boğaz, 1725-1730 ve 1733-1741'de birinci ve ikinci Kamçatka seferlerini (Büyük Kuzey seferi) yöneten ve Dejnev'in rotasını tekrarlayan Vitus Bering'in adı almıştır.³ Bering'in liderliğinde gerçekleştirilen Büyük Kuzey seferinde, ilk kez Arkhangelsk'ten Kolyma'ya kadar Arktik Okyanusu'nun kıyılarının haritaları oluşturulmuştur.⁴

Bölgedeki bilimsel çalışmalar özellikle XVIII. Yüzyılda hız kazanmıştır. Doğa bilimci ve fizikçi Lomonosov, Arktik doğasını incelemek için bu dönemde geniş kapsamlı bir programı ortaya koyan ilk bilim insanıydı. Lomonosov'un temel amacı bölgenin derinliklerine ulaşarak Kutuplara varmak ve nihayetinde bu rota vasıtasıyla Pasifik'e çıkmaktır. Lomonosov, 1757-1759 yılları

- 1 Lutz Feldt, Geopolitical Shifts: Issues and Challenges for the Arctic Region, Kim Fontaine-Skranski Valérie Thool Norbert Eschborn der., *Does the UN Model Still Work? Challenges and Prospects for the Future of Multilateralism*, Brill, Leiden-Boston 2021.
- 2 Mineral Resources in the Arctic, Rognvald Boyd, Terje Bjerkgård, Bobo Nordahl, Henrik Schiellerup, der., Publisher: NGU – Geological Survey of Norway, 2016.
- 3 Oleg Aleksandrov, Mnogovekovoy Puty Rossii v Arktiku, *Rossiia XXI*, Sayı: 6, 2013, s. 51.
- 4 Vtoroya Kamchatskaya Ekspeditsiya, Dokumenty 1741-1742, Viland Hintshe (Galle) der., *Morskiye otryady*, Nestor-İstoriya, Sankt-Peterburg 2018.

arasında yazdığı “Dünyanın Katmanları Üzerine” (*O Sloyah Zemnih*) adlı incelemesinde, bölgenin zengin doğal kaynaklarına sahip olduğundan bahsetmekteydi.⁵ Lomonosov’un başlattığı ve özellikle XIX. Yüzyıldan itibaren kapsamı genişleyen Arktik seferleri, Çarlık Rusya’sının daha sonraları ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) ve RF’nin ekonomik politikalarında bölgenin rolünü ve önemini artırmıştır.

Bölge uzun yıllar boyunca, Rus madenciliğinin merkezi haline gelmiştir. XVIII. Yüzyılda altın ve gümüşle başlayan madencilik, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında gelişerek büyük bir endüstri haline gelmiştir. Bu sayede Rusya, çeşitli metaller açısından dünyanın en önemli kaynaklarından birisine dönüşmüştür.⁶

Bölgedeki diğer ülkeler de doğal kaynakların çeşitliliğinden azami olarak faydalanmaktadır. İsveç ve Finlandiya, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin metal üretiminin yarısından fazlasını istihsal etmektedir.⁷ Son yıllarda her iki devlet Arktikteki varlıklarını artırmayı başarmışlardır ve bu bağlamda endüstriyel merkez haline gelmeyi başlamışlardır.

ABD, bölgenin ekonomik varlıklarından faydalanan ülkelerin başında gelmektedir. XIX. Yüzyılın sonlarında Yukon’da ve daha sonraları Alaska’da altının keşfedilmesinin ardından, metal madenciliği Alaska’da ve Kanada anakarasında önemli bir endüstriye dönüşmüştür. 1898’de Alaska’nın Nome bölgesinde daha kolay çıkarılabilen plaser altının keşfi, Alaska maden yataklarının daha yoğun bir şekilde sömürülmesine yol açmıştır.⁸ Danimarka Krallığına ait olan Grönland’ın da uzun bir madencilik geçmişi vardır. Grönland, günümüzde madencilik potansiyeline sahip en önemli bölge olarak öne çıkmaktadır.

Arktik üzerinde kontrol kurmaya yönelik ilk girişimler XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1824’te Çarlık Rusya’sı ve ABD arasında ticaret, denizcilik ve balıkçılık konularını ihtiva eden bir anlaşma gerçekleşmiştir. 1825’te ise Rusya ile Büyük Britanya arasında anlaşma yapılmıştır. Anlaşmayla, Rusya İmparatorluğu’nun bir parçası olan Alaska ile Kanada Yukon’u arasındaki sınır tanımlanmıştır. 1867’de Çarlık Rusya’sının Alaska’yı ABD’ye devretmesiyle yeni bir anlaşma yapılmış ve sınırlar yeniden tanzim edilmiştir.⁹

XX. yüzyılda Arktik bölgesi sahip olduğu enerji kaynakları ile dikkat çekmeye başlamıştır. 1930 yılında RF’na bağlı Komi Cumhuriyetinde Arktikteki ilk petrol sahası Chibyskoye keşfedilmiştir. 1935’te Yareg yatağında yeni teknolojik yöntemlerle büyük bir hidrokarbon rezervi bulunmuştur. Sibirya’daki enerji kaynaklarının potansiyelini göz önünde bulunduran SSCB, 1948’de Leningrad’da Arktik Jeoloji Bilimsel Araştırma Enstitüsünü

5 Danara Şirina, Arktika i Sever v Trudah M.V. Lomonosova, *Nauka i Tehnika v Yakutiyyi*, , Sayı: 2, s. 3.

6 Mineral Resources in the Arctic, a.g.e., s. 9.

7 A.g.m.,

8 A.g.m.,

9 Aleksandr Semenov vd., Arkticheskaya Geopolitika i İnteresy Rossiyii, *Obrozovatelniye Resursy i Tekhnologyii*, Sayı:5, s.3.

kurmuştur.¹⁰ SSCB'den on yıl sonra ABD'de de Alaska'da petrol aramalarına başlamıştır. Bu dönemde bir dizi küçük petrol yatakları keşfedilmiştir. 1977'de ise Alaska'da rezervleri 3 trilyon m3 doğal gaz ve 400 milyon ton petrole ulaşan devasa Poinot Thompson yatağı keşfedilmiştir. 1969'da Gwydir Körfezi'nde ilk açık petrol ve gaz deniz sahaları keşfedilmiştir.¹¹ Bu süreçte Rusya, ABD, Kanada ve Norveç'in Arktik topraklarında yaklaşık 61 petrol ve gaz sahası keşfedilmiştir.¹²

Günümüzde RF, doğalgaz kaynaklarının yaklaşık %90'nı, petrolün ise %10'unu Arktikteki yatlardan sağlamaktadır. ABD, Arktikteki "hidrokarbon yarışına" 1987'de katılmış ve offshore petrol üretime ivme kazandırmıştır. ABD'nin Endicott yatağında günümüzde geliştirilmekte olan 9 sahası bulunmaktadır. Böylece, Arktik bölgesi hem RF'nin hem de ABD'nin ulusal enerji güvenliği açısından kilit önem taşımaktadır.¹³

Arktik bölgesinin henüz keşfedilmemiş enerji kaynaklarının ve bu çerçevede sahip olduğu muazzam jeoekonomik potansiyelin, kıyıdaş ülkeler arasındaki rekabeti daha da artırmaktadır. Bu devasa kaynaklara erişim ve/veya kaynakları kontrol mücadelesi, bölgedeki jeostratejik ve jeoekonomik çatışma riskini artıran etkenlerdendir. Bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik önemini aşağıdaki şekilde formüle etmek mümkündür:

- Bölge, dünyanın keşfedilmemiş hidrokarbon kaynaklarının yaklaşık %22'sine ev sahipliği yapmaktadır
- Dünyadaki keşfedilmemiş petrolün %13'ü ve doğalgazın ise %30'u bu bölgede bulunmaktadır
- Bölge alternatif ulaşım koridorları açısından kilit öneme sahiptir ve küresel ısınma ile birlikte bu önem pekiştirmektedir
- Bölgenin sahip olduğu kaynaklar petrol ve doğalgazla sınırlı değildir. Bölge aynı zamanda altın, elmas, kalay, polimetaller, değerli taşlar gibi kaynaklar açısından zengindir
- Arktik bölgesi, uluslararası güvenlik ve küresel stratejik rekabet açısından giderek önemini artırmaktadır. Bu çerçevede ABD, Rusya, Çin ve AB'nin ana rekabet alanlarından biri haline gelmektedir.

RF'nin Arktik Bölge Stratejisi

Arktik bölgesi Rusya'nın tarihsel gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde de hem askeri-stratejik bağlamda hem de iktisadi ve beşerî konularda öncelikli rolünü sürdürmektedir. RF'nin stratejik caydırıcı potansiyelinin önemli bir bölümünü oluşturan Rus filolarının en güçlüsü olan Kuzey Filosuna (*Severnii Flot*) ve Rus nükleer füzeleri ve saldırı denizaltılarının

10 Ekaterina Borshchevskaia vd., Pollution in the Arctic: Oil and Gas Extraction on the Continental Shelf as a Major Contributor, *The Arctic Institute*, 2022, <https://www.the-arcticinstitute.org/pollution-arctic-oil-gas-extraction-continental-shelf-major-contributor/> E.T: 20.11.2023.

11 A.g.m.,

12 Arnfinn Jørgensen-Dahl, Arctic Oil and Gas, *Arctic Knowledge Hub*, 2010, s. 1.

13 Borshchevskaia, a.g.m.,

en büyük üslerine ev sahipliği yapmaktadır. Arktik RF ekonomisi açısından de kilit öneme sahiptir. Doğal gazın %80'i, petrolün %17'si, nikel ve kobaltın %90'nı, bakırın %60'ı, elmasın ve nadir toprak metallerinin neredeyse %100'ü bu bölgede üretilmektedir. Bölge, RF'nin toplam ihracatının %20'sini oluşturmaktadır.¹⁴

Arktik bölgesi XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Rusya İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik faaliyetlerinde belirleyicilik kazanmaya başlamıştı. Söz konusu belirleyicilik SSCB'nin teşekkülünden sonra da devam etmiş ve bölgenin sanayileşme sürecindeki payı katlanarak artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ise Arktik bölgesi Sovyet ekonomisi açısından stratejik bir nitelik kazanmıştı. Bu dönemde bölge özellikle enerji bağlamında öncelikli alan olarak ele alınmaktaydı. Buna bağlı olarak, Soğuk Savaş yıllarında bölgenin uluslararası siyasetteki ağırlığı artmıştır. Böylece Arktik bölgesi SSCB ve ABD arasındaki stratejik rekabetin ana sahalarından birine dönüşmüştü.

1980'lerden ikinci yarısından itibaren ise ortaya çıkan yeni uluslararası koşullar, Arktik bölgesinin SSCB politikalarındaki önemini azaltmıştı. Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un ABD ile daha uyumlu bir işbirliği mekanizmaları oluşturma arzusu ve SSCB'yi dünyaya entegre etme adımları, Arktikteki politikaların da revize edilmesine neden olmuştu. Gorbaçov döneminde Arktik neredeyse unutulmuş, sınır karakolları, radar istasyonları ve hidro-meteorolojik gözetleme sistemi kaldırılmış, askeri havaalanları ve bölgeleri terk edilmeye yüz tutmuştu.¹⁵ SSCB ile ABD arasında ilişkiler geliştiği ortamda, Sovyet tarafı 1987'de Arktik bölgesinin temel sorunlarını formüle eden ve sorunların giderilmesi için yeni müzakere alanlarını belirleyen *Murmansk Girişimi*'ni ileri sürmesine olanak sağlamıştır.¹⁶ Gorbaçov tarafından SSCB'nin kuzeydeki önemli liman kendi Murmansk'ta ilan edilen bu girişim, Arktik jeopolitiğine ilişkin aşağıdaki bir dizi öneriyi içermektedir:¹⁷

1. *Kuzey Avrupa'da nükleerden arındırılmış bölgenin ilan edilmesi*- Gorbaçov, SSCB'nin nükleerden arındırılmış bölgenin oluşturulmasında garantör devlet olarak yer alacağını deklare etmekteydi. Böyle bir bölgenin ilan edilmesi düşüncesi ilk olarak 1963'te Finlandiya Cumhurbaşkanı Urho Kekkonen tarafından ileri sürülmüştü. Kekkonen, süper güçler arasındaki olası çatışma durumunda, Finlandiya-Norveç sınırında nükleerden arındırılmış bir bölgenin oluşturulmasını teklif etmişti.

14 Arkticheskaya Politika Rossii: Mejdunarodniye Aspekty, Sergey Karaganov, der., *Doklad Vishaya Shkola Ekonomiki Natsionalny İssledovatel'skiy Universitetu*, İzdatelskiy Dom Vishey Shkoly Ekonomiki, Moskova 2021.

15 Sergey Jiltsov-İgor Zonn, Politika Rossii v Arktike: Sovremenniy Etap, *Vestnik RUDN, Seriya Politologiya*, Sayı: 2, 2015, s. 7.

16 A.g.m.,

17 Yury Fokin-Anatoly Smirnov, Kirkenesskaya Deklaratsiya o sotrudnichestve v Barents-tovom/Evroarkticheskom regione: vzglyad iz Rossii 20 let spustya, *MGİMO*, Moskova 2012, s. 9-10.

2. *Kuzey Avrupa'ya komşu denizlerdeki faaliyetlerin sınırlandırılması*- Sovyet yönetimi, uluslararası boğazların karşılıklı olarak mutabakata varılan bölgelerinde ve genel olarak ağır nakliye rotalarında deniz faaliyetlerinin yasaklanması konusunda Leningrad'da bir toplantının yapılmasını önermekteydi.
3. *Kuzey ve Arktik kaynaklarının barışçıl işbirliği çerçevesinde işletilmesi* – Öneri, birleşik bir enerji programının oluşturulmasını içermekteydi. Keşfedilen ve işlenmeyen devasa petrol ve doğal gaz rezervlerinin mevcudiyeti dikkate alınarak, Kanada ve Norveç şirketleri kaynakların ortak kullanımı ve işletilmesi için Kola yarımadasına davet edilmekteydi.
4. *Kuzey Deniz Rotasının açılması* – Gorbaçov, uluslararası ilişkilerin normalleşmesine bağlı olarak, Sovyet buzkıranlarının yardımıyla (Sovyet limanlarına girme hakkıyla birlikte) Kuzey Deniz Rotasını yabancı gemilerin geçişine açma sözünü vermektedir.
5. *Arktikte bilimsel işbirliği ve çevre güvenliği konuları*- Gorbaçov, bölgede bilimsel araştırmaların koordinasyonunu konu eden uluslararası konferansın Murmansk'ta yapılmasını önerdi. Ayrıca çevre konularında yakın işbirliği mekanizmalarının oluşturulmasını ve bu bağlamda Kuzey Avrupa ülkeleriyle bir yol haritasının belirlenmesini önerdi.

Murmansk Girişimi, Batılı ülkeler tarafından oldukça olumlu karşılandı ve güçlü destek buldu. Söz konusu girişim, Gorbaçov'un *perestroika* ve *glasnost* politikalarının önemli bir parçasıydı. Gorbaçov yönetimi Batı'yla ilişkilerin iyileştirilmesi adına, bölgeyi bir açılım noktası olarak değerlendirmekteydi. Bu girişimde yer alan önerilerin çok az kısmı uygulamaya konuldu. Çünkü 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni koşullarda, RF Arktik politikalarını yeniden gözden geçirmeye karar verdi. Bu çerçevede Arktik politikası yeniden formüle edildi. 1992 yılında Arktik ve Antarktika İşleri Komisyonu kuruldu. Komisyon, Spitsbergen takımadaları dahil olmak üzere Kuzey Kutbunda ve aynı zamanda Antarktika'da bilimsel, sosyo-ekonomik, iktisadi ve çevresel faaliyetleri koordine etmekten sorumluydu.¹⁸ 1992-1996 yılları arasında RF, Barents Avrupa-Arktik Konseyi ve Arktik Konseyi de dahil olmak üzere uluslararası ve bölgesel kuruluşlara üye oldu. 1993'te kurulan Barents Avrupa-Arktik Konseyi, Rusya, Danimarka, İsveç, İzlanda, Norveç ve AB Komisyonu'nu bir araya getiren bir bölgesel platformdu. ABD, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkeler gözlemci üye statüsünde Konsey'in faaliyetlerinde yer almaktaydılar. Bölgenin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak, ekonomi, ticaret, bilim ve teknoloji, çevre ve ulaştırma altyapısının geliştirilmesi alanlarında ikili ve çok taraflı işbirliği genişletmek amacıyla kurulmuştu.¹⁹ Kanada'nın girişimleriyle 1996'da Ottawa Deklarasyonu ile

Görüş

Akademik
Bakış
205
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

¹⁸ Sergey Jiltsov ve İgor Zonn, a.g.m., s. 8.

¹⁹ RF, 8 Eylül 2023 tarihinde Konsey'den çekilmiştir. RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Mart 2022'den itibaren Konsey'in faaliyetlerinin felç olduğunu ve Finlandiya'nın Konsey Başkanlığındaki rotasyon ilkesini ihlal ederek, Konsey'in Başkanlığını RF'na devretmedi-

kurulan Arktik Konseyi, çevre güvenliği konusunu temel alan bir işbirliği mekanizmasıydı. 1991 yılından itibaren, bölge ülkeleri arasındaki istişarelerin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan Arktik Konseyi günümüzde önemli bir işbirliği platformu olarak öne çıkmaktadır.²⁰

1997’de RF’nin 1982 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukuku Sözleşmesini onaylamasıyla RF’nin Arktik stratejisinin oluşumunda yeni aşamaya girilmiştir. Sözleşme, kıyı devletlerinin 12 millik karasuları bölgesi üzerindeki mutlak egemenliğini teyit etmekteydi. Sözleşme, aynı zamanda kıyı devletlerin kıta sahanlığında tasarrufta bulunma konusunda tek egemenlik hakkına sahip olduğunu tespit etmekteydi.²¹ RF, BM Deniz Hukuku Sözleşmesini onayladıktan sonra Arktik istikametindeki dış politika faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamıştır. Bu çerçevede RF, Arktik denizlerinin dibinin anakaraya ait olup olmadığının belirlenmesi ve maden aramalarının jeolojik yapısı üzerinde daha fazla çalışma başlatarak araştırmalarına yeniden hız kazandırdı.²²

2000’lı yılların başından itibaren RF’nin Arktik politikaları daha etkin ve kapsamlı bir çerçeve kazanmaya başlamıştır. Önceki dönemlerin aksine, bu süreçte RF Arktik bölgesine daha entegre bir yaklaşım sergilemekteydi. Bu bağlamda bölgedeki askeri, ekonomik ve bilimsel çıkarlarını daha etkin bir şekilde korumayı öncelikli bir yaklaşım olarak benimsemiştir.²³ Böylece RF’nin Arktik bölgesine bakışı bir stratejik çerçeve kazanmış ve devlet politikasına dönüşmüştür. 2000 yılında kabul edilen RF Ulusal Güvenlik Konseptinde, kuzey bölgelerinin sosyo-ekonomik geliştirilmesine yönelik mekanizmaların oluşturulması beyan edilmekteydi. 2009’da kabul edilen “RF’nin 2020’ye kadar Ulusal Güvenlik Stratejisi Hakkında Belge”, 2000’deki Ulusal Güvenlik Konseptinde yer alan hususları daha da genişletmiş ve bölgenin stratejik öneminden daha fazla söz edilmiştir.²⁴ Bu bağlamda 2009 belgesi daha kapsamlı ve etkin bir Arktik stratejisinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

RF’nin Arktik stratejisinin şekillenmesinde, 2008 yılında Devlet Başkanı Dmitri Medvedev tarafından onaylanan “RF’nin 2020 ve Sonrasına Kadar Arktikteki Devlet Politikasının Temelleri ve İlerideki Perspektifler” (*Osnovi Gosudarstvennoy Politiki Rossiyskoy Federatsyyi v Arktike na Period do 2020 goda i Dalneysihyu Perspektivu*) belgesi belirleyici rol oynamıştır. Belge, RF’nin Arktikte devlet politikasının uygulanmasına yönelik temel hedefleri, stratejik öncelikleri ve etkin mekanizmaların gerçekleştirilmesini ihtiva etmektedir. Belgede aynı zamanda Arktikte sosyo-ekonomik gelişimin stratejik planlamasının ve RF’nin ulusal güvenliğin sağlanmasının öncelen-

ğini ifade etmiştir.

20 Arktik Konseyi için bkz. <https://arctic-council.org/about/> E.T: 20.09.2023.

21 A.g.m.,

22 A.g.m., s. 9.

23 Aleksandr Tamitskiy, Gosudarstvennaya politika sovremennoy Rossii v Arktike: etapy, prioriteti i nekotoriye itogi, *Arktika i Sever*, Sayı: 6, 2012, s. 5.

24 A.g.m.,

diği aksedilmektedir. Belgede, RF'nin Arktik bölgesinin sınırlarının, RF'nin düzenleyici yasalarının yanı sıra RF'nin katıldığı uluslararası anlaşmalara uygun olarak belirlenebileceğinin altı çizilmekteydi.²⁵ Belge, RF'nin Arktikteki temel ulusal çıkarlarını aşağıdaki şekilde sıralamaktaydı:²⁶

1. Arktik bölgesinin ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasının sorunlarına çözüm sağlayan stratejik bir kaynak üssü olarak kullanılması
2. Bölgenin bir barış ve işbirliği alanı olarak korunması
3. Çevre güvenliğini etkin bir şekilde sağlanması
4. Kuzey Deniz Yolunun RF'nin Kuzey Kutbundaki birleşik ulusal iletişim ve ulaşım yolu olarak kullanılması.

2012'de RF Uzak Doğu ve Arktik Bakanlığı'nın tesis edilmesiyle, RF'nin Arktik stratejisi yeni bir boyut kazanmıştır. 2013'te kabul edilen RF Dış Politika Konseptinde ise ilk kez Arktik bölgesine yönelik dış politika önceliklerini sıralayan ayrı bir paragraf açılmıştır. Daha önceki dönemlerde Arktik temelde ulusal güvenlik bağlamında ele alınan bir bölgeyken, 2013 sonrası Rus dış politikasının stratejik yönlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla Arktik RF açısından sadece ulusal güvenliğin değil, aynı zamanda dış politikanın öncelikli sahasına dönüşmüş ve böylece stratejik bir içerik kazanmıştır. Konseptin Bölgesel Öncelikler bölümünün 65. Paragrafında, Arktikteki somut işbirliği mekanizmalarına değinilmiştir. Bu çerçevede Barents Avrupa-Arktik Konseyi ve benzeri işbirliği formatlarından ve İskandinavya ülkeleriyle işbirliğinin geliştirilmesinden bahsedilmiştir. 73. Paragrafta ise "RF'nin 2020 ve Sonrasına Kadar Arktikteki Devlet Politikasının Temelleri ve İlerideki Perspektifler" stratejik belgesinde yer alan ve ulusal çıkarlar olarak nitelendirilen hususların hayata geçirileceği dair vurgular yer almaktadır.²⁷

Aralık 2014'te RF'nin Kuzey Filosu temelinde, Kuzey Ortak Stratejik Komutanlığı oluşturulmuştur. Bu yeni askeri yapılanma çerçevesinde Arktikte 13 askeri havaalanı, kara havacılık eğitim sahası, askeri üslerde yer alacak 10 radar ünitesi ve havacılık yönlendirme noktasının inşa edilmesi planlanmıştır. Ayrıca Arktikte bulunan askeri havaalanlarına yeni Rus uçak modellerinin konuşlandırılması planlanmış ve bu bağlamda restore edilen pistler Tu-22, Tu-95 ve Tu-1606 stratejik bombardıman uçaklarına yakıt ikmalî için kullanılacaktı.²⁸

2016'da kabul edilen RF Dış Politika Konseptinde, Arktik bölgesine daha fazla önem verildiği görülmektedir. 2013 Konseptinden farklı olarak,

25 Osnovi Gosudarstvennoy Politiki Rossiyskoy Federatsyyi v Arktike na Period do 2020 goda i Dalneysihyu Perspektivu, Pravitelstvo Rossii, <http://static.government.ru/media/files/A4qP6brLNNj175I4oUoK46x4SsKRHGfUO.pdf> E.T: 15.09.2023.

26 A.g.m.,

27 Kontseptsia Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsyyi, 2013, Kremlin, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf> E.T: 15.09.2023.

28 Valeriy Juravely, Arktika-2035 Gosudarstvennaya politika Rossiiy mejdunarodnoye sotrudnichestvo s Evropeyskimi gosudarstvami v Arktike, *Bolshaya Evraziya: razvitiye, bezopasnosty, sotrudnichestvo, Ejegodnik*, Sayı: 3, RAN İNİON, 2020, s. 310.

görsel

Akademik
Bakış

207

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

İskandinavya ülkeleriyle etkileşime ilişkin paragrafta Arktikten bahsedilmemiştir. Bunun yerine, bölge Kanada ile ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında ele alınmıştır.²⁹ 2016 Konseptindeki Arktik bağlamındaki en önemli yenilik ise RF'nin Kırım'ın ilhaki sonrası uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan durumla ilgiliydi. Bu çerçevede RF, Arktik bölgesinin politik yüzleşme ve askeri çatışma alanına dönüşmesine karşı olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca bölgedeki uluslararası etkileşimin ve bu etkileşim ortaya çıkardığı mekanizmaların politize edilmesinin sakıncaları vurgulanmaktaydı.³⁰

2014 sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası koşullarda, RF'nin izlediği dış politikaya paralel olarak Arktik bölgesinin önemin daha belirgin hale geldiğini söylemek mümkündür. RF'nin Ukrayna sorunu bağlamında Batı ile yaşadığı fikir ayrılıkları ve jeopolitik mücadele, dış politikadaki stratejik önceliklerin giderek değişmesine zemin hazırlamıştır. Arktik bölgesi bu süreçte RF'nin stratejik planlamasının hem bölgesel hem de uluslararası boyutlarında rolünü pekiştirmiş ve söz konusu planlamanın merkezinde yer almaya başlamıştır. 2016 Konseptinin temel argümanları yeni uluslararası koşullar kavramı perspektifiyle formüle edilmişti. Konseptte özellikle çok kutuplu uluslararası sistem söylemi, ulusal çıkar kavramının tamamlayıcısı olarak ele alınmaktaydı. RF, bütün bu uluslararası ve bölgesel gelişmeler ışığında 2020'den itibaren Arktik stratejisini daha güçlendirecek adımlar attı. Aynı zamanda RF, bölgenin gelişimi için normatif bir temel sağlamak adına da yeni bir stratejik planlama dalgasını başlattı.³¹

2020 Arktik Stratejisi Belgesinin ve 2023 Dış Politika Konseptinin Temel Çıktıları

26 Ekim 2020 tarihinde Devlet Başkanı Putin tarafından imzalanan "RF'nin Arktik Bölgesinin Geliştirilmesi ve 2035'e Kadar Ulusal Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Stratejik Belgesi" ("*O Strategiyii Razvitiya Arkticheskoy Zony Rossiyskoy Federatsyyi i Obespecheniya Natsiyonalnoy Bezopasnosti na Period do 2035 goda*"), RF'nin Arktik politikasının stratejik niteliğini bütün yönleriyle ortaya koymaktadır. Arktik-2035 stratejik belgesinde yer alan amaç ve hedeflerin kronolojik olarak üç aşamada (2020-2024, 2025-2030, 2031-2035) uygulanması öngörülmektedir.

Arktik-2035 Belgesi, Arktik stratejisinin yeni bir aşamaya geçtiğini gözler önüne sermektedir. Belgenin temel amacı, RF'nin ulusal güvenliğini ve bu kapsamda RF'nin Arktik bölgesine yönelik devlet politikalarının eşgüdümünü sağlamaktır.³² ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerdeki gerilimin giderek

29 Matvey Chistikov-İrina Strelnikova, Arktika vo vneshnepoliticheskom strategicheskoy planirovaniyii Rossiyyi v ramkah politiki "Povorota na Vostok", *Arktika 2035 Aktualniye Voprosy, Problemi, Resheniya*, Sayı: 2, s. 7.

30 Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsyyi Ob utverjdeniyii Kontsepytii vneshney politiki Rossiyskoy Federatsyyi, 2016, Kremlin, <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201612010045.pdf> E.T: 10.09.2023.

31 Arkticheskaya Politika Rossiyyi, a.g.e., s. 22.

32 Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsyyi O Strategiyii Razvitiya Arkticheskoy Zony Ros-

artması bağlamında, Arktik yönünün RF dış politikasındaki yerini belirlemek oldukça önemliydi. Nisan-Mayıs 2020 tarihinde RF'nin batı sınırındaki bir dizi Avrupa ülkesinin topraklarında, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Soğuk Savaş'ın sonrası büyük askeri tatbikatını "Defender Europe-2020" gerçekleştirmişti. Bu bağlamda özellikle ABD'nin bölgedeki askeri varlığının artmasına yanıt verilebilmesi açısından belgenin stratejik çerçevesi önem taşımaktaydı.³³

Arktik-2035 Belgesi, RF'nin bölgedeki üç başlıkta (askeri, ekonomik, çevre) değerlendirilebilecek altı temel ulusal çıkarını tanımlamaktadır:³⁴

1. RF'nin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün sağlanması
2. Arktik'in bir barış bölgesi olarak korunması
3. İstikrarlı ve karşılıklı faydaya dayalı ilişkiler ağının oluşturulması
4. Arktik bölgesinin sahip olduğu stratejik kaynakların, RF'nin ekonomik büyümesini hızlandırmak için rasyonel bir şekilde kullanılması
4. RF'nin Arktik bölgesinde bulunan nüfusunun sosyo-ekonomik refahının artırılması
5. Çevre sorunlarının ve güvenliğinin sağlanması ve özellikle küresel ısınma ile ilgili uluslararası işbirliği olanaklarının temin edilmesi.

Arktik-2035 belgesinin stratejik çerçevesine bakıldığında, RF'nin bölgedeki askeri güvenlikle ilgili kaygılarının arttığını gözlemlemek mümkündür. Aynı zamanda Rus tarihinde Kuzey Denizi Rotasının ekonomi ve güvenlikle ilgili güçlü bir anlamı vardır. XX. Yüzyıldan önce RF kuzeyden gelen hiç kimse tarafından tehdit edilmiyorken, günümüzde küresel ısınma hem RF hem de bölgedeki diğer güçler için yeni askeri fırsatlar oluşturmaktadır.³⁵

Arktikte blok çatışması mantığının yeniden canlanması tehlikesinin mevcudiyeti ve ABD'nin Arktik Çin'i küresel olarak kontrol altına almak için yeni bir platforma dönüştürme girişimleri bölgedeki gerginliği giderek tırmandırmaktadır.³⁶ Bölge, 2020'ye kadar temelde uluslararası işbirliği mekanizmaları açısından büyük bir potansiyel taşımaktaydı. Bunda küresel ısınma etkeni ve bu olguya karşı uluslararası işbirliği zarureti belirleyici bir rol oynamaktaydı. Fakat post-pandemi dönemi sonrasında meydana çıkan ekonomik, siyasi ve stratejik kopuşlar, bölgenin yeni bir gerginlik alanına dönüşmesine neden olmuştur RF ile ABD arasındaki jeopolitik fikir ayrılıkları ve aynı zamanda Çin'in küresel varlığının getirdiği yeni stratejik gerçeklikler, bu sürecin gelişim istikametini tayin etmiştir. Bu bağlamda Arktik-2035 bel-

siyskoy Federatsyyi i Obespecheniya Natsiyonalnoy Bezopasnosty na Period do 2035 goda, Kremlin, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/45972> E.T: 18.09.2023.

33 Juravely, a.g.m., s. 310-311.

34 A.g.m., s. 311-313.

35 Par Gustafsson, Russia's Ambitions in the Arctic Towards 2035, Swedish Defence Research Agency (FOI), FOI Memo 7624, 2021, s. 7.

36 Andrey Krivorotov, Tri Missiyi Rossii v Arkticheskom Sovete (2021-2023 gg), *Arktika 2035 Aktualniye Voprosy, Problemi, Resheniya*, Sayı: 4, 2020, s. 5.

gesi, bölgedeki yeni sınamalar ve özellikle güvenlik konusunda oluşan yeni denklemlere yanıt veren bir stratejik içeriğe sahiptir.

2022’de RF’nin Ukrayna karşı başlattığı saldırı ve Batı’nın bu saldırıya karşı sergilediği tutum, yeni küresel stratejik karşıtlığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu stratejik karşıtlık, Arktik bölgesinin güvenliğine de yönelik bir dizi tehdidin oluşmasına neden olmuştur.

Arktik, Batı’nın yaptırımları nedeniyle RF’nin dış politika stratejisinde belirleyici bir konuma yükselmiştir. Bu süreçte RF açısından özellikle Kuzey Deniz Rotası stratejik ulaşım politikalarının merkezine yerleşmiştir. Bu bağlamda Kuzey Deniz Rotasının RF’nin jeoekonomik politikaları açısından önemi giderek katlanmaktadır.

RF’nin 2023 Dış Politika Konseptinde, Arktik RF açısından jeostratejik ve jeoekonomik bir makro bölge olarak ele alınmıştır. 1993’ten itibaren yayımlanan RF Dış Politika Konseptlerinin ilk dört versiyonu, iktidara gelen devlet başkanları için bir dış politika programı işlevini yerine getirirken, 2016 ve 2023’te yayımlanan dış politika konseptleri uluslararası sistemdeki gelişmelere, temel eğilimlere ve değişimlere tepki olarak formüle edilmiştir.³⁷

31 Mart 2023’te Devlet Başkanı Putin tarafından onaylanan RF Dış Politika Konsepti, çok kutuplu uluslararası sistem söylemine kuvvetli bir vurgu yapmıştır. Konsept, RF’nin kendine özgü (*samobitniy*) bir devlet ve uygarlık olduğu doktrinini pekiştiren bir çerçeveyi ihtiva etmektedir.³⁸ Konsept, RF’nin Avrasya ve Avrupa-Pasifik uygarlığı eksenli bir devlet olduğuna ve bu bağlamda küresel barış ve güvenliğinin korunmasında sorumluluk almaya devam ettiğine dikkat çekmektedir. Avrupa-Pasifik uygarlık vurgusu, Arktik bölgesini de içine alan geniş bir coğrafyaya yönelik stratejinin olgunlaştığına da işaret etmektedir.

Öncelik Sırası	1993-2016 Dış Politika Konseptleri	2023 Dış Politika Konsepti
1	BDT ülkeleri	Yakın Çevre
2	AB ve NATO	Arktik
3	ABD	Avrasya (Çin)
4	Antarktika	Asya-Pasifik ve ASEAN

37 Olga Lebedeva ve Aleksandr Bobrov, Kontseptsiya vneshney politiki Rossii: strategiya mnogopolyarnogo mira, Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnyim Delam (RSMD), <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/kontseptsiya-vneshney-politiki-rossii-2023-strategiya-mnogopolyarnogo-mira/> E.T: 20.11.2023.

38 Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsyi (utverjdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsyi V.V. Putinom 31 marta 2023), *RF Dışişleri Bakanlığı*, https://mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1860586/ E.T: 21.09.2023.

5	Asya-Pasifik ve ASEAN	İslam Dünyası
6	Avrasya (Çin)	Afrika (Güney Afrika Cumhuriyeti, Mısır)
7	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Latin Amerika
8	Afganistan	AB ve NATO
9	Latin Amerika	ABD
10	Afrika ve Güney Afrika Cumhuriyeti	Antarktika

Tablo 1. RF'nin Dış Politika Önceliklerinin Önceki Yıllara Göre Karşılaştırılması ve Arktik'in RF Dış Politikasında Artan Önemi

Kaynak: Sergey Kuzmenko-Arina Kuzmenko, *Noviye usloviya razvitiya "Bolshoy İgry" v Arktike i prioriteti aktualnoy kontseptsii vneshney politiki Rossii, Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika*, Sayı:4, 2023, s. 59.

Dış politika belgesinde, RF'nin artık kendisini Batı dünyasının bir parçası olarak görmediği belirtilmektedir. Karşılıklı yarar sağlayan kapsamlı işbirliği alanları arasında “dost İslam medeniyeti”, “dünya gelişiminin özgün ve etkili merkezi olarak” Afrika, Asya-Pasifik ve Latin Amerika’sı ile ilişkilere özel önem atfedileceğinin altı çizilmektedir.³⁹ Belgede, ilk defa hem Batılı devletlerin hegemonyasını engelleyecek hem de RF'nin Batı dışı dünyada konumunu güçlendirecek neo-kolonyal uygulamalara karşı mücadeleye vurgu yapılmaktadır. Ukrayna'daki yeni tür hibrit savaş ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi-ekonomik sorunlar, neo-kolonyalizm mantığının gösterge niteliğindeki bir örneği olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

2023 Dış Politika Konseptinde iki yeni terim metne dahil edilmiştir. Bu yeni terimlerden biri olan yakın çevre kavramı esasında RF'nin geleneksel dış politika stratejisinde oldukça kullanılan bir yaklaşımdı. Mamafih, son iki dış politika belgesinde (2013-2016) bu yaklaşımdan bahsedilmemişti. Bunun temel nedeni RF'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki (BDT) ortaklarının yakın çevre terimini rahatsız edici bir algıyla karşılamasıydı. 2023 Konseptinde ise yakın çevre terimine yeniden vurgu yapılması gereksinimi ortaya çıkmıştı. Kavramın konseptte geri dönüşü uluslararası sistemdeki köklü değişimlerle birebir ilgiliydi.⁴¹ 2023 Konseptindeki bir diğer yeni terim ise “Anglosakson devletleri” tanımıdır. Ukrayna savaşı sonrası, Rus dış politika seçkinlerinin bu terimi sıkça kullandığı görülmektedir. RF, bu terimi daha çok ABD ve İngiltere olan ilişkiler bağlamında istifade etmektedir.⁴²

39 İgor Seleznev, *Kontsept spravedlivogo miropanyadka v noveyshih vneshnepoliticheskikh dokumentah Rossii: sotsiologicheskii analiz, Gumanitarniye, Sotsialno-Ekonomicheskiiye i Obshestvenniye Nauki*, Sayı: 9, 2023, s. 71.

40 Lebedeva-Bobrov, a.g.m.,

41 Oleg Barabanov, *Novaya Kontseptsia vneshney politiki RF: struktura i semantika*, Valdai Mejdunarodniy diskusyonniy klub, 2023, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/novaya-kontseptsia-vneshney-politiki-rf-semantika/> E.T: 22.12.2023.

42 A.g.m., Ayrıca bkz. *Kontseptsia vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii* (utverjdjena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii, a.g.m.,

2023 RF Dış Politika Konseptinde, Arktik ve kuzey bölgeleri stratejik makro bölge olarak tanımlanmıştır. Konseptin 50. ve 54. Paragraflarında Arktik bölgesine yönelik stratejiler yer almaktadır. 50. Paragrafta Arktik politikaları ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Bu paragraf aşağıdaki hususları içermektedir:⁴³

- RF, barış ve istikrarı korumaya, çevresel sürdürülebilirliği artırmaya, Arktikteki ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin düzeyini azaltmaya ve RF'nin Arktik bölgesinin sosyo-ekonomik gelişimi için uygun uluslararası koşullar sağlamaya çabalamaktadır
- Kuzey Denizi Rotası'nın, Avrupa ile Asya arasındaki ulaşımda uluslararası kullanım imkânı ile rekabetçi bir ulusal ulaşım arteri olarak geliştirilmesi için çaba sarfetmektedir
- RF, Arktik devletlerinin bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına yönelik özel sorumluluğuna ve 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayanarak, Arktik ile ilgili deniz çevre güvenliği ve deniz alanlarının sınırlandırılması konuları dahil olmak üzere RF'nin uluslararası sorunların barışçıl çözümünden taraftır
- Dost olmayan devletlerin bölgeyi askerileştirme yoluyla RF'nin Arktik bölgesindeki egemenlik haklarını sınırlama politikalarını etkisiz hale getirmek temel amaçlardandır
- RF'nin iç deniz sularının uluslararası hukuka uygun olarak değişmezliğinin sağlanması önemli bir husus olarak görülmektedir
- RF'na karşı yapıcı bir politika izleyen ve Kuzey Denizi Rotası'nın altyapı gelişimi de dahil olmak üzere Arktikteki uluslararası faaliyetlerle ilgilenen, bölge dışı devletlerle karşılıklı yarara dayalı işbirliği mekanizmalarının kurulması stratejik önceliklerdendir.

2023 Dış Politika Konseptinin Arktik ile ilgili 54. Paragrafı, Kuzey-Güney uluslararası ulaşım koridorunun bağlantılarını kapsamaktadır. Kuzey-Güney Koridoru'nun erken bir tarihte faaliyete geçmesi ve bu bağlamda Avrasya'da ekonomik ve ulaşımın güçlendirilmesinden bahsedilmektedir. Avrupa-Batı Çin ulaşım koridorunun altyapısı, Kuzey Deniz Rotası, RF-Moğolistan-Çin ekonomik koridoru da dahil olmak üzere Avrasya'da ekonomik koridorların oluşturulmasının zarureti vurgulanmaktadır. Bu paragrafta dijital ekonomi ve enerji alanlarında bölgesel işbirliğinin artırılması hususu da yer almaktadır.⁴⁴ 54. Paragrafta yer alan hususlar, RF'nin Arktik dışı aktörlerle ulaşım altyapısının oluşturulması konusunda işbirliğine hazır olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle Çin'in bölge dışı aktör olarak Arktikteki varlığına olanak tanımaktadır.

2023 Dış Politika Konsepti, RF'nin Doğu yarımküresiyle olan ilişkilerinin çok boyutlu bir çerçeve kazandığını gözler önüne sermektedir. Arktik stratejisinin olgunlaşma süreci de bu kapsamda gerçekleşmektedir. 2016 Konsepti ile başlayan bu stratejik eğilimin nedenleri arasında RF'nin

43 Konseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsyii, a.g.m.,

44 A.g.m.,

2014'ten itibaren Batı ile yaşadığı jeopolitik fikir ayrılıkları belirleyici bir rol oynamaktadır. Mamafih, uluslararası sistemde yaşanan geçiş süreci ve Doğu'nun ekonomik potansiyelinin giderek daha somut hale gelmesi gibi stratejik etkenlerin rolü de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla jeostratejik gelişmelerle birlikte, jeoekonomik dinamikler de bu süreçte belirleyicilik ihtiva etmektedir.

Böylece RF'nin Arktik stratejisinin kronolojik bir süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Soğuk Savaş sonrası RF, Arktik politikasını bölgesel ve uluslararası işbirliği mekanizmaları aracılığıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Daha sonraki dönemde ise sosyo-ekonomik ve ulusal güvenlik odaklı önceliklerin konsolidasyonu gerçekleştirilmiştir. RF'nin Kırım'ı ilhakı sonrası Batı ile yaşadığı sorunlar bağlamında Arktik bölgesi ve genel anlamda Doğu yarımküresi dış politikanın temel önceliğine dönüşmüştür. RF, 2020 sonrası dönemde ise Arktik bölgesindeki jeoekonomik ve jeostratejik çıkarlarını pekiştirmeye başlamıştır.

Arktikte Küresel Mücadelenin Jeopolitik Boyutları ve RF'nin Kutup İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

Arktik bölgesi güncel bağlamda üç olgunun birleştiği noktada bulunmaktadır. Bu olguları *değişen jeopolitik, küresel ısınma ve RF'nin Ukrayna'ya işgalinin geniş kapsamlı sonuçları* olarak karakterize etmek mümkündür. Hint-Pasifik ve Güney Çin Denizi jeopolitik anlamı yüksek olan bölgeler gibi Arktik de artık stratejik muhtevaya sahip coğrafi bir alan olarak dünya siyasetindeki önemini pekiştirmektedir.⁴⁵ Bahsi geçen olgulara ABD'nin Arktik stratejisinde kendine yer edinen jeopolitik yaklaşımları da ilave etmek mümkündür. ABD'nin NATO aracılığıyla Arktikteki konumunu güçlendirme çabaları bu jeopolitik yaklaşımın somut çıktılarını gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, Soğuk Savaş sırasında nükleer caydırıcılık gibi stratejik konular nedeniyle özel önem ihtiva eden Arktik, günümüzde enerji güvenliği konusunda da stratejik önemini artırmaktadır.⁴⁶ Arktik bölgesi aynı zamanda ulaşım koridoru olarak da dünya siyasetinde belirleyici bir güzergaha dönüşmektedir. Bu dönüşümde küresel iklim değişikliklerinin meydana getirdiği koşullar da önemli bir rol icra etmektedir.

Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılımlarının Arktik güvenliğine olası etkileri RF'nin yeni dış politika yaklaşımında önemli bir yer tutmaktadır. 2023 RF Dış Politika Konseptinin Arktik bölümünde İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği süreçlerine doğrudan atıfta bulunulmamaktadır. Ancak bölge RF'nin savunma politikalarında 2016'dan itibaren belirleyicilik ihtiva etmektedir. Bu bağlamda 2023 konseptinde ABD'nin Arktik bölgesine yönelik askerileştirme girişimlerinden bahsedilmektedir. Bu girişimlerin Arktik güvenliğini etkileyeceği ve bölgenin askerileştirme ile sonuçlanacağı kaygısı

gors

Akademik
Bakış

213

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

45 Esther Brimmer, Changing Geopolitics in the Arctic, *Council on Foreign Relations*, 2023, s. 1.

46 Feldt, a.g.m., s. 48.

özellikle vurgulanmaktadır.⁴⁷ Bu bağlamda RF, bölgeye yönelik savunma politikalarını yeniden gözden geçirmektedir.

Finlandiya ve İsveç'in NATO ile bütünleşmesinin ardından, RF'nin Arktik stratejisinin güvenlik boyutunda önemli değişimlerin yaşanacağı beklenen bir husustur. Bu iki devletin NATO'ya katılımı, ABD'nin RF ve Çin ile rekabette gerekli koşulların sağlanılmasına yönelik uygulamaya başlattığı Arktik stratejisiyle örtüşmektedir. RF'nin olduğu gibi ABD'nin dış ve savunma politikalarında da Arktik yönü dış politikanın ayrı bir unsuru haline gelmektedir. Öncelikle, Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliğinin ABD'nin Baltık stratejisinin bir parçası olarak ele almakta fayda vardır. Mamafih, Finlandiya ve İsveç'in Kuzey Buz Okyanusuna doğrudan erişimi olmamasına rağmen, bu iki devletin toprakları ABD'ye Arktikte stratejik derinlik sağlamaktadır. Bu çerçevede ABD'nin bölgedeki yeni Arktik stratejisinin temel hedeflerinden biri bu bölgedeki operasyonel yeteneklerini artırmaktır.⁴⁸

RF'nin NATO'ya karşı ihtiyatlı tavrı ve özellikle ABD'nin Arktik'e sahip olma hırsı bölgede bir güvenlik ikileminin doğmasına yol açmaktadır. RF'nin Arktikteki güvensizliğinin ana kaynağı, ABD'nin askeri yeteneklerinin bölgedeki varlığı olduğunu söylemek mümkündür. Mamafih, RF'nin daha geniş kıyı şeridine sahip olması, bölgeye uyum sağlayabilen daha eğitilmiş bir askeri güce sahip olması ve bölgeyi iyi tanınması nedeniyle diğer ülkelere karşı özel bir avantajı mevcuttur. Ayrıca RF Arktik'e geçebilecek buz kırıcı gövdeli gemilerin en büyük üreticilerinden biri olarak büyük bir teknolojik avantaja da sahiptir.⁴⁹

Genel hatlarıyla iki önemli etken Arktik bölgesinin jeopolitik ve jeoekonomik değerini artırmaktadır. Birincisi, kaynakların azalması nedeniyle enerji fiyatlarının gelecekte artması kaçınılmaz gözükmektedir. Enerjiye ulaşım ticari açıdan karlı ve stratejik açıdan ise daha önemli olacağından, keşfedilmemiş Arktik kaynaklarının çıkarılmasına olan ilginin artması beklenilmektedir. İkincisi hem buzları eriten teknolojinin hem de iklim değişikliğinin, yakın zamanda kullanılmayan ticaret güzergahlarını önemli rotalar haline getirmesi öngörülmektedir. Bu çerçevede Arktik güzergahı alternatif rotalar açısından ehemmiyet arz etmektedir.⁵⁰ Ukrayna savaşının ortaya çıkardığı sistemsel dinamikler ve Çin'in uluslararası gücünün artması gibi etkenler, Arktik bölgesinin küresel jeopolitik denklemde belirleyici bir konuma yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte enerji güvenliği ve ulaşım ko-

47 Konseptsiya vnesheyny politiki Rossiyskoy Federatsyyi, a.g.m.,

48 Maksim Mayorov vd, Vstupleniye Shvetsyyi i Finlandiyi v NATO: arkticheskiy aspekt, *Rossiya v Globalnom Politike*, 2023, <https://globalaffairs.ru/articles/shvecziya-finlyandiya-nato/> E.T: 22.12.2023.

49 Abhilash Thangaraj-Abhiroop Chowdhury, Energy, geopolitics and the dying arctic ice fields: an enviro-political perspective, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2022, s. 5-6.

50 Aleksei Zelianin, The Geopolitical Importance of the Arctic Region from the Perspective of Energy Resources and Transporting Capacities, *European science*, Sayı: 6, 2019, s. 100.

ridorları gibi stratejik muhtevaya sahip konular tamamlayıcılık ve işlevsellik kazanmıştır. Bu süreçte RF ve Çin arasındaki etkileşimin artmasıyla birlikte hem enerji hem de ulaşım konularında somut ve iddialı stratejik mekanizmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölgesel ve küresel jeopolitiği derinden etkileyebilecek Kutup İpek Yolu girişimi söz konusu mekanizmaların hayata geçirilmesinde anahtar bir konuma haizdir.

RF, özellikle 2014 sonrası uyguladığı dış politikada Avrupa ile Asya'yı birleştiren ekonomik koridorları öncelikli bir stratejik yaklaşım olarak ele almaya başlamıştır. Asya'nın ekonomik ve ticari potansiyelini kullanarak stratejik bir köprü rolünü oynamak bu yaklaşımın temel motivasyonuydu. Aynı zamanda RF'nin Arktikteki kaynaklarının uluslararası ve bölgesel pazarlara ulaştırılması öncelenmekteydi.

Küresel sıcaklıklar mevcut eğilimler doğrultusunda artmaya devam ederse, 2030 yılına kadar Arktik yaz aylarında deniz buzundan arındırılmış olacaktır. Bu süreç ulaşım bağlamında bir dizi rotanın önünü açmakta ve ekonomik bir süper güce dönüşen Çin'in ulaşım projeleri için bir dizi fırsatı beraberinde getirmektedir.⁵¹ 2018'de Çin hükümeti, Çin'in Arktik bölgesine yönelik stratejilerini ve yaklaşımlarını ele alan Arktik politika belgesini açıklamıştır. Belge, Çin'i "Kuzey Kutbuna yakın bir ülke" olarak nitelendirmekteydi. Bu bağlamda Çin, 2018'den itibaren Arktik politikası ile *Tek Kuşak Tek Yol* girişimi arasında bir bağlantı oluşturarak, *Kutup İpek Yolu* kavramını formüle etmektedir.⁵² Esasında Kutup Yolu projesi fikri 2015'te RF ve Çin arasında imzalanan Ortak İşbirliği Bildirisinden sonra ortaya çıkmıştı. Söz konusu ortak bildiri Avrasya Ekonomik Birliği ve Tek Kuşak Tek Yol girişimi arasındaki etkileşimi ve bağlantıyı konu edinmekteydi. Bildiri, RF'nin Tek Kuşak Tek Yol projesine dahil olmasına zemin hazırlamış ve Yeni İpek Yolu stratejisinin bir parçası olarak, Kuzey Deniz Rotası'nı geliştirme fikri ve eş zamanlı olarak Avrasya Ekonomik Birliği'nin bu süreçte katılımı gerçekleştirilmeye başlamıştır.⁵³

2017 yılında Kuzey Deniz Rotası'nın geliştirilmesi ve kullanılması konusu aktif bir aşamaya geçmiştir. 2017'de gerçekleştirilen *Arktik – Diyalog Bölgesi* ve Valdai forumlarında Rus tarafı, Çin'e Kuzey Deniz Rotası'na yatırım yapmaya davet etmiştir. Aynı yıl içerisinde Putin I. Kuşak ve Yol Forumu'nda yaptığı konuşmada, Rota'nın kalkınma ve refah için ortak kullanımının önemine dikkat çekmiştir. Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Çin'in RF'nin Kutup İpek Yolu'nu oluşturma ve geliştirme önerisini desteklediğini beyan

gpr

Akademik
Bakış
215
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

51 Zhang Chun, China's 'Arctic Silk Road' projects, *China Dialogue Ocean*, 2020, <https://chinadialogueocean.net/en/climate/12569-chinas-arctic-silk-road-projects/> E.T: 18.09.2023.

52 Artem Lukin vd., Rossiya i Kitay v Arktike: sostayaniye i perspektivi dvustorennego sotrudnichestva, *İzvestiya Vostochnogo İnstituta*, Sayı: 1, 2022, s. 125.

53 Kristina Mihaylichenko, Proyekt "Ledoviy Shelkoviy Puty" v ramkah intsiyativy "Odin Poyas i Odin Puty" kak realizatsiya interesov Rossii i Kitaya v Arkticheskom regione, *Vestnik RUDN Seriya: Politologiya*, Sayı: 2, 2019, s. 334.

etmiştir. Temmuz 2017’de Çin Devlet Başkanı Şi Cinping, Kutup İpek Yolu projesinde RF ile çalışmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.⁵⁴

Rosatom’un girişimiyle 2019’da başlatılan Kuzey Deniz Transit Koridoru (*Severnij Morskoy Tranzitnij Koridor*) projesi, Kuzey-Batı Avrupa ile Doğu Asya arasındaki lojistik işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktaydı. Proje, Kutup İpek Yolu girişimiyle de uyumlu bir perspektif ihtiva etmektedir. RF’nin tarihsel olarak önemsedığı Kuzey Deniz Rotası güzergahını daha etkin hale getirmek temel önceliklerdendi. Bu çerçevede Kuzey Deniz Rotası’nın daha da geliştirilmesine yönelik stratejik adımlar atılmaktaydı. Kuzey Pasifik ve Kuzey Atlantik arasındaki lojistik akışını sağlayan bir uluslararası ticaret yolunun oluşturulması öncelikli bir hedef olarak ön plana çıkmaktaydı.⁵⁵ Proje çerçevesinde ulaşım ve lojistik merkezlerinin oluşturulması, ticari bir filonun inşası ve altyapının modernize edilmesi hedeflenmektedir.

2020’den itibaren RF, Arktik stratejisinde Çin ile olan etkileşimini ve işbirliği mekanizmalarını artırmıştır. RF, temelde Çin’in ekonomik potansiyelini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı öncelemektedir. Çin ise özellikle Arktik bölgesinde Moskova’ya gereksinim duymaktadır. Her iki devletin Batı ile yaşadığı jeopolitik fikir ayrılıkları yakınlaşmada önemli rol oynamıştır. Mamafih, iki büyük güç arasındaki işbirliğinin ekonomik etkenler çerçevesinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ukrayna savaşı jeoekonomik yakınlaşmanın temel eğilimlerine yön vermiştir. Çok kutupluluk söylemi ve ortak tehditler ise iki güç arasındaki ilişkileri jeostratejik bir boyuta taşımıştır.

Kutup İpek Yolu bağlamında ortaya çıkan RF-Çin etkileşiminin, Arktik bölgesinde askeri-politik bir boyut kazanması muhtemeldir.⁵⁶ RF’nin ABD ile ilişkilerinin stratejik düzeyi bu süreçte belirleyici olacaktır. Arktikteki RF-Çin işbirliğinin derinleşmesi ve özellikle Kutup İpek Yolu’nun sağlayacağı yeni ekonomik formasyon, ABD’nin Çin’i çevreleme stratejisini başarısızlığa uğratabilir. Söz konusu ekonomik formasyon Arktik merkezli bölgeselleşmenin ortaya çıkışını hızlandırma potansiyeline sahiptir. Arktik merkezli ekonomik bölgeselleşmenin askeri-politik bir çerçeve kazanması durumunda, bölgedeki stratejik rekabet yeni bir boyuta ulaşacaktır.

Sonuç

Arktik bölgesi Çarlık Rusya’sı, SSCB ve RF’nin siyasi gelişiminde ve sosyo-ekonomik hayatında tarihsel bir öneme sahip olmuştur. XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren Arktik bölgesi Rus sanayileşmesinin lokomotif görevini icra etmeye başlamıştır. XX. Yüzyılda enerji kaynaklarının uluslararası siyasi ve ekonomik sistemde belirleyici bir konuma yükselmesiyle, Arktik’in stratejik önemi daha da artmıştır. Bu süreçte önce petrol daha sonra ise doğal gaz

54 A.g.m.,

55 Mihail Grigoryev, Razvitiye tranzitnogo potentsiyala Severnogo morskogo puti, *Kontury Globalnih Transformatsiyi*, Sayı: 5, 2019, s. 110.

56 Lukin vd, a.g.m., s. 129.

gibi stratejik kaynaklara erişim temel amaç olmuştur. Bunun için bölgede yoğun çalışmalar yapılmış ve böylece birçok keşif hayata geçirilmiştir.

RF, 90'lı yılların başında yaşadığı dönüşüme bağlı olarak, Arktikte uluslararası işbirliği mekanizmalarını önceleyen bir politika izlemiştir. Arktik'in ekonomik potansiyeline vurgu yapan RF, yeni işbirliği mekanizmalarıyla uluslararası ekonomik sisteme adaptasyonunu hızlandırmaya çalışmaktaydı. 2000'li yıllarda ise RF'nin Arktik stratejisinin oluşum sürecine girdiğini söylemek mümkündür. 2008'de onaylanan "RF'nin 2020 ve Sonrasına Kadar Arktikteki Devlet Politikasının Temelleri ve İlerideki Perspektifler" stratejik belgesi bu bağlamda oldukça önem taşımıştır. 2013 Dış Politika Konseptinde ise Arktik ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Bütün bu gelişmeler ışığında, 2013 sonrası RF'nin Arktik stratejisi belirgin bir hale gelmiştir. 26 Ekim 2020 tarihinde Putin tarafından imzalanan, "RF'nin Arktik Bölgesinin Geliştirilmesi ve 2035'e Kadar Ulusal Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Stratejik Belgesi" ise RF'nin Arktik politikasının stratejik niteliğini bütün yönleriyle ortaya koymuştur.

Uluslararası sistemsel değişimlerin ortaya çıkardığı yeni jeopolitik atmosfer ve buna bağlı olarak oluşan ekonomik dönüşümler, RF'nin Arktik stratejisini tayin eden başlıca etkenlerdir. Aynı zamanda küresel ısınmanın getirdiği yeni koşullar, RF'nin Arktik bölgesine yönelik stratejik açılımlarının karakteristik özelliklerini ortaya koymaktadır. Ekonomik ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve yeni ticari ortaklıkların inşa edilmesi, RF'nin söz konusu stratejik açılımlarının temelini oluşturmaktadır.

Arktik bölgesinin giderek küresel rekabetin ana merkezlerinden biri haline gelmektedir. İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği, NATO'nun bölgedeki varlığı açısından hayati önem taşımaktadır. Diğer taraftan Arktik bölgesinin zengin doğal kaynaklarına ulaşmak isteyen Çin'in sadece RF ile değil, aynı zamanda Kuzey Avrupa ülkeleriyle kurduğu ekonomik ilişkiler bu noktada ön plana çıkmaktadır. Çin'in bölgede artan varlığının oyun kurucu bir nitelik kazanması, ABD'yi Arktik bölgesine daha fazla angaje etmektedir. AB ise Arktik rotaları aracılığıyla Asya pazarlarına hızlı erişmeyi incelemektedir. Bu durum orta ve uzun vadede RF'nin kuzey ulaşım hattındaki önemini artırmaktadır. AB'nin Asya pazarlarına duyduğu ilgi, Çin'in Arktik politikalarına daha fazla dahil olmasına neden olmaktadır.

Kaynaklar

ALEKSANDROV, Oleg, Mnogovekovoy Puty Rossii v Arktiku, *Rossiya XXI*, Sayı: 6, 2013, s. 50-71.

Arkticheskaya Politika Rossii: Mejdunarodniye Aspekty, Sergey Karaganov, der., *Doklad Vishaya Shkola Ekonomiki Natsionalniy İssledovatel'skiy Universiteta, İzdatelskiy Dom Vishey Shkoly Ekonomiki, Moskova 2021.*

BARABANOV, Oleg, Novaya Kontseptsiya vneshney politiki RF: struktura i semantika, *Valdai Mejdunarodniy diskusiyonniy klub*, 2023, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/novaya-kontseptsiya-vneshney-politiki-rf-semantika/> E.T: 22.12.2023.

BORSCHESKAIA, Ekaterina vd., Pollution in the Arctic: Oil and Gas Extraction on the Continental Shelf as a Major Contributor, *The Arctic Institute*, 2022, <https://www.thearcticinstitute.org/pollution-arctic-oil-gas-extraction-continental-shelf-major-contributor/> E.T: 20.11.2023.

BRIMMER, Esther, Changing Geopolitics in the Arctic, *Council on Foreign Relations*, 2023, s. 1-6.

CHISTIKOV Matvey-STRELNIKOVA İrina, Arktika vo vneshnepoliticheskom strategicheskoy planirovaniy Rossii v ramkah politiki "Povorota na Vostok", *Arktika 2035 Aktualniye Voprosy, Problemi, Resheniya*, Sayı: 2, s. 4-17.

CHUN, Zhang, China's 'Arctic Silk Road' projects, *China Dialogue Ocean*, 2020, <https://china-dialogueocean.net/en/climate/12569-chinas-arctic-silk-road-projects/> E.T: 18.09.2023.

FELDT, Lutz, Geopolitical Shifts: Issues and Challenges for the Arctic Region, Kim Fontaine-Skronski Valérie Thool Norbert Eschborn der., *Does the UN Model Still Work? Challenges and Prospects for the Future of Multilateralism*, Brill, Leiden-Boston 2021.

FOKİN Yury-SMİRNOV Anatoly, *Kirkenesskaya Deklaratsiya o sotrudnichestve v Barenstovom/Evroarkticheskom regione: vzglyad iz Rossii 20 let spustya*, MGİMO, Moskova 2012.

GRİGORYEV, Mihail, Razvitiye tranzitnogo potentsiyala Severnogo morskogo puti, *Kontury Globalnih Transformatsiy*, Sayı: 5, 2019, s. 109-129.

GUSTAFSSON, Par, Russia's Ambitions in the Arctic Towards 2035, Swedish Defence Research Agency (FOİ), *FOİ Memo 7624*, 2021, s. 1-9.

JİLTSOV Sergey – ZONN İgor, Politika Rossii v Arktike: Sovremenniy Etap, *Vestnik RUDN, Seriya Politologiya*, Sayı: 2, 2015, s. 7-22.

JORGENSEN-DAHL, Arnfinn Jørgensen-Dahl, Arctic Oil and Gas, *Arctic Knowledge Hub*, 2010.

JURAVELY, Valeriy, Arktika-2035 Gosudarstvennaya politika Rossii mejdunarodnoye sotrudnichestvo s Evropeyskimi gosudarstvami v Arktike, *Bolshaya Evraziya: razvitiye, bezopasnosty, sotrudnichestvo, Ejegodnik*, Sayı: 3, RAN İNİON, 2020, s. 309-314.

Konseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverjdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V.V. Putinom 31 marta 2023), *RF Dışışleri Bakanhı*, https://mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1860586/ E.T: 21.09.2023.

Kontsepsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii, 2013, Kremlin, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf> E.T: 15.09.2023.

KRİVOTOROV, Andrey, Tri Missii Rossii v Arkticheskom Sovete (2021-2023 gg), *Arktika 2035 Aktualniye Voprosy, Problemi, Resheniya*, Sayı: 4, 2020, s. 4-10.

KUZMENKO Sergey-KUZMENKO Arina, Noviye usloviya razvitiya "Bolshoy İgry" v Arktike i prioritety aktualnoy kontsepsiyi vneshney politiki Rossii, *Evrasiyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika*, Sayı:4, 2023, s. 51-61.

LEBEDEVA Olga-BOBROV Aleksandr, Kontsepsiya vneshney politiki Rossii: strategiya mnogopolyarnogo mira, *Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnyim Delam (RSMD)*, 2023, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/kontsepsiya-vneshney-politiki-rossii-2023-strategiya-mnogopolyarnogo-mira/> E.T: 20.11.2023.

LUKİN, Artem vd., Rossiya i Kitay v Arktike: sostoyaniye i perspektivi dvustorennego sotrudnichestva, *İzvestiya Vostochnogo İnstituta*, Sayı: 1, 2022, s. 123-131.

MAYOROV, Maksim vd, Vstupleniye Shvetsiyi i Finlandiyi v NATO: arkticheskiy aspekt, *Rossiya v Globalnom Politike*, 2023, <https://globalaffairs.ru/articles/shvecziya-finlyandiya-nato/>

E.T: 22.12.2023.

MİHAYLİCHENKO, Kristina, Proyeht "Ledoviy Shelkoviy Puty" v ramkah intsiyativy "Odin Poyas i Odin Puty" kak realizatsiya interesov Rossiyii i Kitaya v Arkticheskom regione, *Vestnik RUDN Seriya: Politologiya*, Sayı: 2, 2019, s. 333-345.

Mineral Resources in the Arctic, Rognvald Boyd, Terje Bjerkgård, Bobo Nordahl, Henrik Schiellerup, der., Publisher: NGU – *Geological Survey of Norway*, 2016.

Osnovi Gosudarstvennoy Politiki Rossiyskoy Federatsyii v Arktike na Period do 2020 goda i Dalneysihyu Perspektivu, Pravitelstvo Rossii, <http://static.government.ru/media/files/A4qP6brLNJ175I4oUoK46x4SsKRHGfUO.pdf> E.T: 15.09.2023.

SELEZNEV, İgor, Kontsept spravedlivogo miroponyadka v noveysih vneshepoliticheskikh dokumentah Rossii: sotsiologicheskii analiz, *Gumanitarniye, Sotsialno-Ekonomicheskiye i Obshchestvenniye Nauki*, Sayı: 9, 2023, s. 70-76.

SEMEONOV, Aleksandr vd., Arkticheskaya Geopolitika i İnteresy Rossii, *Obrazovatelniye Resursy i Tekhnologii*, Sayı:5, s.3-13.

ŞİRİNA, Danara, Arktika i Sever v Trudah M.V. Lomonosova, *Nauka i Tehnika v Yakutiyii*, Sayı: 2, s. 3-9.

TAMİTSKİY, Aleksandr, Gosudarstvennaya politika sovremennoy Rossii v Arktike: etapy, prioriteti i nekotoriye itogi, *Arktika i Sever*, Sayı: 6, 2012, s.1-8.

THANGARAJ Abhilash-CHOWDHURY Abhiroop, Energy, geopolitics and the dying arctic ice fields: an enviro-political perspective, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2022, s. 1-9.

Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsyii O Strategiyi Razvitiya Arkticheskoy Zony Rossiyskoy Federatsyii i Obespecheniya Natsionalnoy Bezopasnosti na Period do 2035 goda, Kremlin, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/45972> E.T: 18.09.2023.

Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsyii Ob utverjdeniyi Kontseptyi vneshney politiki Rossiyskoy Federatsyii, 2016, Kremlin, <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201612010045.pdf> E.T: 10.09.2023.

Vtoraya Kamchatskaya Ekspeditsiya, Dokumenty 1741-1742, Viland Hintshe (Galle) der., *Morskoye otryady*, Nestor-İstoriya, Sankt-Peterburg 2018.

ZELIANIN, Aleksei, The Geopolitical Importance of the Arctic Region from the Perspective of Energy Resources and Transporting Capacities, *European science*, Sayı: 6, 2019, s. 94-100.

Extended Abstract

The Arctic region has gained considerable importance in International Relations Studies, especially since the beginning of the XXI century. This is largely due to the availability of potential hydrocarbon reserves in the region. The Arctic is also of interest in the context of global climate change.

The competition between the littoral states is exacerbated by the undiscovered energy resources and significant geo-economic potential of the Arctic region. The struggle for access to and/or control over these vast resources is one of the factors that increase the risk of geostrategic and geo-economic conflict in the region.

The Arctic plays an important role in Russia's historical development. It still maintains its primary role in economic, military, strategic and humanitarian fields. It is home to the Northern

gpr

Akademik
Bakiş

219

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Fleet (Severniy Flot), the most powerful of the Russian fleets, and the largest bases for Russian nuclear missiles and attack submarines, which constitute an important part of the Russian strategic deterrent potential. The Arctic is also key for the RF economy. It produces 80% of natural gas, 17% of oil, 90% of nickel and cobalt, 60% of copper, almost 100% of diamonds and rare earth metals. The region accounts for 20% of the RF's total exports.

Since the early 2000s, the Arctic policies of the RF have gained a more effective and comprehensive framework. In contrast to previous periods, during this period, the RF had a more integrated approach to the Arctic region.

The RF Arctic strategy has gained a new dimension with the creation of the RF Ministry for the Far East and the Arctic in 2012. In the RF Foreign Policy Concept, which was adopted in 2013, a separate paragraph was introduced for the first time, listing foreign policy priorities specifically for the Arctic region. Whereas in previous periods the Arctic was a region that was mainly considered in the context of national security, after 2013 it has become one of the strategic directions of Russian foreign policy.

In the new post-2014 international conditions, it can be stated that the significance of the Arctic region has become increasingly apparent, aligning with the foreign policy pursued by the RF. The conflict in Ukraine has caused Russia to have disagreements and a geopolitical struggle with the West, which has led to a gradual change in their strategic priorities in foreign policy. In this process, the Arctic region has strengthened its role in both regional and international dimensions of the strategic planning of the RF and has become the center of this planning. The main arguments of the 2016 Concept were formulated from the perspective of the concept of new international conditions. In particular, the concept of a multipolar international system was considered as a complement to the concept of national interest.

The "Strategic Document of the Russian Federation on the Development of the Arctic Region and Ensuring National Security until 2035," which was signed by President Putin on October 26, 2020, reveals the strategic nature of the Russian Arctic policy in all its aspects. In the 2023 Foreign Policy Concept of the RF, the Arctic is considered as a geostrategic and geo-economic macro-region for the RF.

The 2023 Foreign Policy Concept reveals that the RF's relations with the Eastern hemisphere have acquired a strategic framework. The RF's geopolitical disagreements with the West since 2014 have played a decisive role in this strategic trend, starting with the 2016 Concept. However, it is important not to underestimate the significance of strategic factors, including the shift in the global system and the growing economic opportunities in the East. Therefore, along with geostrategic developments, geo-economic dynamics also play a decisive role in this process.

From 2020 onwards, the RF increased its interaction and cooperation mechanisms with China in its Arctic strategy. The Polar Silk Road initiative is a result of this interaction. RF basically prioritizes utilizing China's economic potential for its own interests. China needs the RF, especially in the Arctic region. Both countries' geopolitical disagreements with the West played an important role in the rapprochement. However, it would not be incorrect to state that economic factors play a significant role in shaping the collaboration between the two major powers.

Liberalizmden illiberalizme: Orban'ın Siyasal Dönüşümü ve COVID-19 Pandemisindeki Sağ Popülist Stratejileri

From Liberalism to Illiberalism: Orban's Political Transformation and Right Populist Strategies in the COVID-19 Pandemic

Burak İYİEKİCİ*

Öz

Bu çalışma, 1990'lerden itibaren geçirdiği ideolojik dönüşümleri temel alarak Macaristan Başbakanı Viktor Orban ve partisi Fidesz'in, COVID-19 pandemisi süresince izlediği politikaların, sağ popülist bir ideolojiyle nasıl örtüştüğünü ve pandeminin illiberal demokrasi inşası için nasıl bir fırsat olarak kullanıldığını incelemektedir. Araştırmada Fidesz'in 1988'deki kuruluşundan 2010 sonrası dönemde yaşadığı ideolojik dönüşüme kadar olan süreç ele alınarak, Orbán'ın sağ popülist stratejilerinin pandemi dönemindeki yönetimiyle kesişen noktaları tartışılmaktadır. Araştırmanın temel argümanı, Fidesz ve Orbán'ın COVID-19'u, sağ popülist politikalarını derinleştirme doğrultusunda tarihi bir fırsat olarak gördüğüdür. Bu bağlamda çalışma, COVID-19 salgını döneminde siyasi ve idari gücünü artırmayı ülkenin bekası 'zorunlu' bir istikamet olarak gösteren Orbán'ın, pandemi süresince sağ popülist ideolojisinin pekiştirilmesi adına ortaya koyduğu politika setine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, COVID-19 krizini, Orbán Hükümetinin sağ popülist yönelimleri ve illiberal demokrasi anlayışı çerçevesinde değerlendirmek ve bu sürecin Macaristan Hükümetinin baskıcı eğilimlerini nasıl güçlendirdiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Orban, Fidesz, Popülizm, İlliberal Demokrasi, COVID-19

Abstract

This study examines how the policies pursued by Hungarian Prime Minister Viktor Orbán and his party Fidesz during the COVID-19 pandemic overlapped with a right-wing populist ideology and how the pandemic was used as an opportunity for illiberal democracy building, based on its ideological transformations since the 1990s. The study examines Fidesz from its foundation in 1988 to its ideological transformation in the post-2010 period and discusses the intersections of Orbán's right-wing populist strategies with his governance during the pandemic. The main argument of the study is that Fidesz and Orbán saw COVID-19 as a historic opportunity to deepen their right-wing populist policies. In this context, the study focuses on the policy set put forward by Orbán, who showed increasing his political and administrative power as a "imperative" direction for the survival of the country during the COVID-19 pandemic, to reinforce his right-wing populist ideology during the pandemic. The aim of the study is to evaluate the COVID-19 crisis within the framework of the Orbán government's right-wing populist orientations and illiberal understanding of democracy and to show how this process strengthened the repressive tendencies of the Hungarian Government.

Key Words: Orban, Fidesz, Populism, Illiberal Democracy, COVID-19

Makale Geliş Tarihi: 05.08.2024. Makale Kabul Tarihi: 18.10.2024. Araştırma Makalesi / Künye: İYİEKİCİ, Burak. "Liberalizmden İlliberalizme: Orban'ın Siyasal Dönüşümü ve COVID-19 Pandemisindeki Sağ Popülist Stratejileri". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 227-248.DOI: 10.19060/gav.1600549

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-mail: burakiyiekici@gmail.com, ORCID 0000-0003-3604-0760.

Akademik
Bakış
221
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Giriş

COVID-19 pandemisi, yarattığı ekonomik, politik ve sosyal kriz başlıklarıyla birlikte, dünya genelinde hükümetlerin kriz yönetim kapasitelerini ve politikalarını test etmeyi mümkün kılan benzersiz bir durum yaratmıştır. Zira “olağan” dönemlerde hükümetlerin takip ettiği politik paradigma ve pratikler, kriz dönemlerinde askıya alınabileceği gibi daha da pekiştirilebilir. Bu çerçevede sağlık hizmetlerinin niteliğinden çalışma biçimlerine, yurttaşların bir araya gelmemesinden iş olanaklarının daralmasına, politika yapımının hükümetler tekeline kalmasından muhalefetin sosyal medyaya sıkışmasına kadar her alanda sonuçlar doğuran salgın, iktidarların politik tutumlarında da değişikliklere neden olmuştur. Elbette politika setinin böylesi bir kriz ortamında nasıl şekilleneceği, yalnızca ilgili siyasi öznenin arzusu ve tercihleriyle değil, ülkenin sosyo-ekonomik koşulları, diğer politik aktörlerin yönelimleri ve dolayısıyla güç ilişkileriyle de ilgili olmuştur.

Söz konusu yaklaşım içerisinde, sağ popülist liderlerin ve partilerin kriz yönetim stratejileri, geleneksel yönetim yaklaşımlarından farklılık gösterebilir. Viktor Orbán’ın liderliğindeki Macar Hükümeti’nin pandemi sürecindeki tutum ve politikaları, sağ popülizmin kriz yönetiminde nasıl bir rol oynadığını anlamak için önemli bir örnek teşkil etmektedir. İşte bu inceleme, COVID-19 pandemisine -bizzat kendileri tarafından- *illiberal demokrasi* olarak isimlendirilen sağ popülist bir siyasi hat üzerinde giren Orban ve Partisi Fidesz’in politikalarının, salgın dönemindeki muhtevasını konu edinmektedir. Diğer bir deyişle bu çalışmada, Orban’ın COVID-19 krizini yönetme biçiminin sağ popülizmle uyuma noktaları tartışılmış ve pandemi yönetimindeki stratejilerinin sağ popülist ideoloji ile bağlantı noktaları saptanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın argümanı da Fidesz ve Orban’ın pandemiye, sağ popülist yönelimlerinin derinleştirilmesi için tarihsel bir imkân olarak gördüğü iddiası üzerinden şekillendirilecektir.

Bahsedilen konunun irdelenebilmesi açısından ilk ana bölümde öncelikle Orban’ın genç bir lider olarak tarih sahnesine çıkışı ile partisi Fidesz’in içerisine doğduğu toplumsal koşullar serimlenecektir. Burada Orban ve Partisinin genel dünya görüşü incelenecek ve hareketin ideolojik doğumu ve değişim sancıları tartışılacaktır. Söz konusu kısmın devamında ise partinin doğuşundaki ideolojik çekirdeğin 1994’te uğradığı dönüşüm, yani hareketin geçirdiği ilk ideolojik evrim tasvir edilecektir.

İlgili bölümün ikinci alt başlığında ise Orban ve bağlı olarak siyasi hareketin geçirdiği ikinci ideolojik kırılım mercek altına alınacaktır. Bu doğrultuda 2006-2010 arası dönem, bu başkalaşımın yaşandığı süreç olarak tarihlenecektir. Özellikle Orban’ın 1998-2002 yılları arasındaki iktidar pratiğinden çıkardığı dersler ve 2008 mali krizinin yarattığı küresel ideolojik sıkışmışlıktan yararlanarak “illiberal demokrasi” yaklaşımının inşası anlatılacaktır. Bölümün devamında ise sağ popülizmin Macaristan’ın özgül koşullarına uyarlanması olarak tanımlayabileceğimiz *illiberal demokrasinin* temel unsurlarına değinilecektir.

Çalışmanın ikinci ana bölümünde ise ilk olarak Orban iktidarının sağ

Görüş

Akademik
Bakış

222

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

popülist izleği doğrultusunda, Macaristan'da COVID-19 virüsünün ve aslında diğer tüm toplumsal sorunların kaynağı olarak göçmenleri ve norm-dışı toplumsal grupları göstermesinin altındaki anlayış açıklanacaktır. Sonrasında ise Orban ve partisinin *illiberal demokrasi* paradigmasıyla girdikleri COVID-19 sürecinde oluşan belirsizlik ve "imkânlardan" faydalanarak, baskıcı bir siyasal rejimin kurumsallaşması yönünde attığı adımlar tartışılacaktır.

1988'den 2010'lara Fidesz'in İdeolojik Dönüşümü ve Sağ Popülizmin İnşası

1988 yılında, Genç Demokratlar Federasyonu'nun (Macarca; Fiatal Demokraták Szövetsége) ilk hecelerinden oluşan bir isimle kurulan Fidesz, 1998-2002 arası iktidar olduğu 4 yıllık iktidar kesitinden başka, 2010'dan itibaren Macaristan'da hükümet etme görevini üstlenmiş ve bu dönemde ülkenin siyasi ve ekonomik yönelimlerini derinden etkileyecek bir politik izleğe sahip olmuştur. Sonraki başlık altında Fidesz'in kuruluşunun tarihsel bağlamı ile partinin 1990'lar boyunca geçirdiği ideolojik ve politik dalgalanmalar tasvir edilecektir.

Fidesz'in Kuruluşu: Liberalizmden Muhafazakârlığa

Fidesz'in kuruluşu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çözülme sürecinin yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir ve bu dönem, sosyalist sistemlerin çöküşü ile kapitalist sistemlerin yükselişine işaret etmektedir. Birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesindeki ekonomik ve politik kırılgaların yaşandığı bu süreçte, Varşova Paktı'ndaki diğer ülkelerle kıyaslandığında kapitalizme geçiş nispeten pürüzsüz gerçekleşen Macaristan'da¹, anti-komünist, serbest piyasa ekonomisi yanlısı, sanayi üretimi ile sermayesini önceleyen ve Hristiyan değerleri merkeze alan² bir çizgide politikalarını şekillendiren Parti, ana siyasi hattına liberal dünya görüşünü oturtmuştur.

Fidesz, SSCB'nin politik etkisinin ortadan kalktığı bir dönemde, Macaristan'da gerçekleşmekte olan liberal ekonomik reformları ve piyasa ekonomisini teşvik etmiştir.³ Nitekim Fidesz'in kuruluşu, Macaristan'ın sosyalizmden kapitalizme geçiş dönemine denk gelmektedir. Ülkenin politik ve ekonomik yapısında köklü değişikliklerin yaşandığı ilgili dönemde parti, Macaristan Halk Cumhuriyeti'nden Macaristan Cumhuriyeti'ne geçişin yani Macaristan'ın kapitalist ekonomik sisteme entegrasyonunun taşıyıcı ve kolaylaştırıcı öznelerinden birisi olmuştur.

1993 yılında partinin önderliğini devralan ve o günden bu yana liderliğini sürdüren Victor Orban ise Fidesz henüz partileşmemişken, öğrenci grupları arasında hitabetiyle öne çıkan bir figür haline gelmiştir. Bu minvalde Orban'ın idam edilen eski Macar Başbakan Imre Nagy için 1989'da düzenlenen bir anma töreninde yaptığı konuşma, Fidesz'in de politik yönelimi hakkında fikir vericidir:

- 1 Andria Timmer vd., "A Tale of Two Paranoids: A Critical Analysis of the Use of the Paranoid Style and Public Secrecy by Donald Trump and Viktor Orbán", *Secrecy and Society*, 1/2, 2018.
- 2 Lilia Ilikova - Andrey Tushev, "Right-Wing Populism in Central Europe: Hungarian Case (Fidesz, Jobbik)", *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 25/12, 2020.
- 3 András Deák, "Hungarian Dances – The Origins and the Future of Viktor Orbán's Revolution", *Lithuanian Annual Strategic Review*, 11/1, 2013.

görsel

Akademik
Bakış

223

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Rus işgalinin başlamasından ve kırk yıl önce komünist diktatörlüğün kurulmasından bu yana Macar ulusunun eline sadece bir kez fırsat geçmiş, 1948 gibi erken bir tarihte belirlediği hedeflere ulaşmak için sadece bir kez girişimde bulunacak cesaret ve güce sahip olmuştur: bunlar ulusal bağımsızlık ve siyasi özgürlüktür... Bizim için devlet adamları, darağacının gölgesinde bile toplumu yok eden katillerle aynı safta durmayı reddedenler ve canları pahasına da olsa kendilerini kabul eden ve kendilerine güvenen milleti inkar etmeyi reddedenlerdir... Eğer gücümüze inanırsak, komünist diktatörlüğe son verebiliriz... Gözlerimizi ‘56’nın fikirlerinden ayırmazsak, Rus birliklerinin derhal geri çekilmesiyle başlayacak müzakereleri derhal başlatacak bir hükümeti kendimiz seçebiliriz.⁴

Macaristan’ın Sovyet etkisinden çıkması, siyasi özgürlükler ve halkın kendi yöneticilerini seçmesi ekseninde yaptığı konuşmayla liberal demokrasiye göz kırpan Orban ve Partisi Fidesz, 1994 genel seçimlerinde aldıkları yenilgi sonrasında ise ilk politik dönüşümlerini yaşayacaklardır. Seçimi kazanacaklarına dair şüphesi bulunmayan Orban ve ekibi, şok yenilginin ardından ideolojik bir kırılma ile liberal demokrat çizgiden milliyetçi-muhafazakâr bir politik profile geçiş için hazırlık yapmışlardır.⁵ Orban, Partisinin 1995’te gerçekleşen 7. Kongresi’nde yeni pozisyonu şöyle ifade etmiştir:

Bana göre blokların oluşması, sosyalist bir merkez solun ve orta sınıfların hâkim olduğu ılımlı bir merkez sağın ortaya çıkması ülkenin yararına... Merkezde tek başımıza kalırsak ne sola ne de sağa karşı şansımız var. Bana göre sol ile iş birliği yapma imkânı yok. Benim cevabım, Fidesz’in siyasi olarak merkezin sağındaki güçlerle iş birliği arayışında olması gerektiğidir.⁶

Yaşanan ideolojik dönüşüm, partinin isminin “genç” ve “demokrat” unsurlarından arındırılıp Macar Yurttaşlar Birliği şeklinde değiştirilmesine, parti kadrolarının jean giyip sakal bırakan “genç” görünümünden muhafazakâr ve ciddi giyim tarzına kaymasına,⁷ “özgürlük” ve “demokrasi” eksenli diskurun da yerini vatan savunması, ulusal çıkarlar ve aile odaklı söylemlere bırakmasına kadar hemen tüm alanlarda izlenebilen değişimleri tetiklemiştir.⁸

Fidesz ve Orban’ın 1995’te yaşadığı ilk politik kırılım, sonraki ideolojik-politik başkalaşımın yaşanacağı yaklaşık 2006-2010 arası döneme kadar partinin ideolojik kabuğunu oluşturacaktır.⁹ Bu çerçevede Fidesz, Hristiyan Demokrat Halk Partisi (KDNP) ile yaptığı iş birliği sonucu 1998’de iktidara tırmanacak; iktidarını sürdüreceği 2002 yılına kadar kemer sıkma, makroekonomik dengelenme ve transatlantik ittifakı ve Avrupa Birliği’yle (AB) en-

- 4 István Povedák, “One From Us, One For Us: Viktor Orbán In Vernacular Culture”, *Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe* 5, ed. Povedák István (Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport - SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014, s. 256.
- 5 Emilia Palonen, “Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary”, *Journal of Contemporary European Studies*, 26/3, 2018.
- 6 Lendvai, a.g.e. s., 36
- 7 Bulent Kenes, *Viktor Orbán: Past to Present*, European Center for Populism Studies (ECPS), 2020.
- 8 Lendvai, a.g.e., s. 36.
- 9 Rudolf Metz - Réka Várnagy, “Mass,” “Movement,” “Personal,” or “Cartel” Party? Fidesz’s Hybrid Organisational Strategy, *Politics and Governance*, 9/4, 2021.

tegrasyon politikaları izleyecektir.¹⁰ Uygulanan mali sıkılaştırmanın etkisiyle Fidesz, 2002 yılında az bir farkla da olsa iktidarı kaybetmiştir. 2008 küresel mali krizi ise Fidesz ve Orban'ın politik angajmanının değişmesinde diğer önemli moment olacaktır. Takip eden başlık altında Orban ve partisinin iktidar yürüyüşünün 2010'da başarıya ulaşması ve 2008 mali krizinin oluşturduğu "fırsatlar" sonucunda çizdiği yeni rota anlatılacaktır.

2010 Sonrası Fidesz: Muhafazakârlıktan İlliberal Demokrasiye

2010 seçimlerinde birinci parti olarak ülke yönetimini yeniden ele geçiren Orban, Deák'ın deyimiyle "devralınan bir duruma verilen geçici bir tepki değil, uzun muhalefet yılları boyunca bilinçli olarak geliştirilen bir eylem planı"¹¹ doğrultusunda, 2008 mali krizinin yarattığı uluslararası politik fay hatlarına yaslanarak, iktidarı için yeni bir paradigma inşa etmeye girişmiştir.¹² Nitekim "başlangıç noktamız olarak görmemiz gereken şey, 2008'de belirginleşen küresel finansal, ekonomik, ticari, siyasi ve askeri gücün büyük yeniden dağılımıdır"¹³ diyen Orban, krizin uluslararası kapitalist sistemde yarattığı politik dağınıklık ve paradigmatik çözülmeyle bir hamle imkânı olarak gördüğünü vurgulamıştır. Nitekim bazı bakımlardan söz konusu kriz, SSCB'nin dağılmasının ardından serbest piyasanın evrenselliğine yönelik inanç ve liberal değerler etrafında örgütlenmiş uluslararası toplum ideasının aldığı büyük darbeyi işaretleyen bir momenti ifade etmektedir. Diğer bir deyişle artık sınıf mücadelelerine yaslanan ideolojik karşıtlığın sona erdiğine yönelik "tarihin sonu"¹⁴ iddialarının yankılarının sürdüğü esnada yaşanan 2008 krizi, "otoriter" rejimlerin yerini alacak olan liberal demokrasilerin ve onların yaratacağına inanılan toplumsal refah ve barış vaatlerinin altının oyulduğu bir süreci ifade etmektedir.

Orban'ın 2014 tarihli meşhur *illiberal demokrasi* açılımında, liberal varsayım ve önermelerin gerilemesinde ve artık bunların tartışılabileceği bir atmosferin ortaya çıkışında, "2008 öncesinde böyle bir şey söylemek, beyefendiler arasındaki bir tartışmadan dışlanmak anlamına gelirdi" ifadeleriyle 2008'i işaret etmekte, aynı zamanda uluslararası sistemin ve "sahiplerinin" nihayet sorgulanabilirliğine yönelik coşkusunu paylaşmaktadır. Gerçekten de Orban aynı konuşmasında bir Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanının "ekonomik vatanseverlik"ten bahsetmesinin 2008 krizinden önce düşünülemeyecek bir olgu olduğunu ve benzer bir ifadenin daha öncelerde herhangi bir Macar yönetici tarafından dillendirilmesi halinde Batı

10 Deák, a.g.m., s. 153.; Müge Aknur, "The Impact of Covid-19 on the Move towards Authoritarianism: The Case of Hungary", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11/2, 2023, s. 332.

11 Deák, a.g.m., s. 153.

12 Aron Buzogány, "Illiberal Democracy in Hungary: Authoritarian Diffusion or Domestic Causation?", *Democratization*, 24/7, 2017, s. 1309.

13 Victor Orban, "Prime Minister Viktor Orbán's Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp," in *Website of the Hungarian Government*, 2014, 10 Ağustos 2024, <https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-25th-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp>.

14 Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Kitap, İstanbul 2016.

tarafından taşlanacağını ifade etmiştir.¹⁵

Orban'ın tarihi konuşması, devletin yeniden örgütlenmesi, ekonominin “ulusal bir nitelik kazanması” ve toplumun yeniden inşası için bir çağrı olmakla birlikte bu konfigürasyonun temeline “ulusal çıkarların” monte edildiği bir bağlama oturmaktadır. “Ulusal çıkar” kavramı, Orban'ın birey odaklı toplum tahayyülüne yaslandığını düşündüğü liberalizmden kopuşunu simgeleyen en önemli unsur olarak gözükmektedir ki kendisi bunu “Macar ulusu basitçe bir bireyler grubu değil, örgütlenmesi, güçlendirilmesi ve aslında inşa edilmesi gereken bir topluluktur. Bu anlamda Macaristan'da inşa etmekte olduğumuz yeni devlet liberal olmayan bir devlettir”¹⁶ sözleriyle açıklamış olmaktadır. Orban'ın “ulusal çıkarlar”ı kerteriz alarak liberalizmle kurduğu karşıtlık onu, *illiberal demokrasi* şeklinde tarif ettiği bir yeni yönetim biçimine ulaştırmıştır:

Bir demokrasinin illa liberal olması gerekmediğini ifade etmek zorunda kaldık. Bir devlet liberal olmasa da demokrasi olabilir. Ve aslında liberal demokrasinin devlet örgütlenmesi ilkesi üzerine inşa edilen toplumların önümüzdeki on yıllarda küresel rekabet güçlerini koruyamayacaklarını ve bunun yerine kendilerini önemli ölçüde değiştiremedikleri sürece muhtemelen küçüleceklerini de belirtmek zorundaydık ve belirttik.¹⁷

Orban'ın aynı zamanda liberal demokrasiyi benimsemiş olan diğer ülkelere yönelik *illiberal demokrasiyi* salık vermesi kadar ilginç olan diğer unsur da *liberalizmsiz bir demokrasi* olanağına yaptığı vurgudur. Bugünden yapılacak bir retrospektif yaklaşımla Orban'ın demokrasiyi seçimlere -serbest seçimlere değil- indirdiği ne kadar haklı bir çıkarımsa, liberalizme külliyen bir reddiyede bulunmayıp bazı unsurlarının içerilebileceğini yönelik söyleminden de¹⁸ temelde mülkiyet özgürlüğünü çekip aldığı o kadar doğrudur. Bu, demokrasinin seçimler yoluyla toplumsal onaya daraltılması ile yürütmeye yönelik her türlü denetimin ortadan kaldırılmasına dayanan bir anlayışı ifade etmektedir.¹⁹

Orban'ın “ulusal çıkar” doğrultusunda ekonominin yeniden yapılandırılması projesindeki unsurlardan birisi, yukarıda bahsedildiği üzere özel mülkiyetin kaldırılmasına değil yeniden dağıtımına dayanmaktadır. Bu noktada aynı konuşmadaki bir diğer kritik kısım da söylemin tamamına sinmiş olan finans sermayesine yönelik alaycı tavır ve bankalardaki sahipliğin en az %50'sinin Macar sermayesine ait olması gerektiği yönündeki vurgulardır.²⁰ Bu paralelde liberal değerlerin küresel taşıyıcısı olduğu ima edilen finans sermayesinin Macar “ulusal çıkarları”nı zedelememesi adına belirli ölçülerde bu sermaye fraksiyonunun süpürülmesi amaçlanmıştır ki Orban'ın “yabancı bankaların ve bürokratların bize ne yapacağımızı söylemediği bir ülke

15 Orban, a.g.k.

16 Orban, a.g.k.

17 Orban, a.g.k.

18 Orban, a.g.k.

19 Zoltán Ádám - Iván Csaba, “Populism Unrestrained: Policy Responses of the Orbán Regime to the Pandemic in 2020–2021”, *European Policy Analysis*, 8/3, 2022, s. 290.

20 Orban, a.g.k.

inşa edeceğini”²¹ söylemesi bu maksadı özetlemektedir.

Anlaşılabileceği üzere Orban'ın 2008 krizini fırsat bilerek kapitalizmin yıkılması değil fakat yeniden yapılandırılması üzerine ortaya koyduğu yeni büyüme modeli, aynı şekilde AB'den ayrılma ya da üyeliği askıya alma gibi tedbirler de içermemektedir. Tersine Orban'a göre AB üyeliği, yeni yönetimi imkânsız kılan bir ortaklığı ifade etmemektedir:

Avrupa Birliği'nden bahsederken, bunu Avrupa Birliği içinde liberal olmayan ve ulusal temeller üzerine inşa edilmiş yeni bir devlet kurmanın imkânsız olduğuna inandığım için yapmıyorum. Bunun mümkün olduğunu düşünüyorum. Avrupa Birliği üyeliğimiz bunu ortadan kaldırmıyor.²²

Her ne kadar Fidesz'in *illiberal demokrasi* modeli AB'yle gerilimli bir ilişkiye yol açmış olsa da bu “sorunlu birliktelik” halen devam etmekte ve iki taraf da olası bir ayrılığın getireceği sonuçları üstlenmek istememektedir. Ancak burada dikkat çeken unsur, Orban'ın *illiberal demokrasisinin*, liberal değerlerin taşıyıcısı iddiasındaki AB'ye rağmen değil bizzat bu ortaklığın bir parçasıyken gerçekleşiyor olmasıdır.

Son olarak *illiberal demokrasi* açılımının -her ne kadar yukarıda sayılan unsurlar dolayısıyla aşikâr olsa da- müdahaleci bir devlet biçimine ya da sosyal devlete meyleden veçhelerinin olmadığını vurgulamak gereklidir ki bu, Macar kapitalizmine kazandırılmak istenen yeni formu daha anlaşılır kılacaktır. Bu haliyle *illiberal demokrasi*, en azından görüntüde dahi bir sosyal ya da refah devleti tahayyülüne dayanmamaktadır ki Orban bunu kendisi ifade etmiştir:

...Genellikle başlangıç noktası olarak seçtiğimiz şey, şimdiye kadar üç devlet örgütlenmesi biçimini bildiğimiz gerçeğidir: ulus devlet, liberal devlet ve refah devleti. Ve soru şu: Sırada ne var? Macarların bu soruya cevabı, çalışma temelli devlet döneminin yaklaşmakta olduğudur. Az önce de belirttiğim gibi, liberal karakterde olmadığını belirtme zilletini üstlenen çalışma temelli bir toplum örgütlemek istiyoruz... Macarlar... Macar finans sisteminin en az yüzde ellisinin Macarların elinde olması gerektiğini ilan edebilir. Devletin elinde değil ama Macarların elinde.²³

Burada çalışma temelli toplum vurgusunu, yine Orban'ın “Macar toplumunun etrafında örgütlendiği ilke, karşı tarafın özgürlüğünü ihlal etmeyen her şeye izin verilmesi değil, bunun yerine başkalarının size yapmasını istemediğiniz bir şeyi siz de başkalarına yapmamalısınız olmalıdır”²⁴ sözleriyle sentezlediğimizde ortaya çalışma temelli, disipliner, “ulusal çıkar” için varlığını feda eden üyelerden oluşan ve en önemlisi de serbest piyasa hakiyetindeki bir toplum tasavvuru ortaya çıkmaktadır.

İlliberal demokrasinin uluslararası ilişkiler açısından çıktısı ise Orban tarafından Macar toplumuna (ve aslında Macar sermayesine) önerilen *irredentist*²⁵ ve yayılmacı perspektiftir. Ulusun tüm üyelerinin “sembolik olarak

21 Buzogány, a.g.m., s. 1013.

22 Orban, a.g.k.

23 Orban, a.g.k.

24 Orban, a.g.k.

25 Palonen, a.g.m., s. 56.

görsel

Akademik
Bakış

227

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

yeniden birleştirilmesi”²⁶ anlamına gelen yurtdışındaki Macarlara da oy hakkı tanınmasıyla başlayan bu süreç, Fidesz’in komşu ülkelerde vekil partiler kurmasına kadar varmıştır.²⁷ Bu politika; Orban’ın Macar *illiberal demokrasi*sinin içe kapanmacı, izole ve kendi kendisine odaklanmış bir devlet ve toplum yapısından ziyade özgüvenli ve proaktif bir bağlama sahip olması gerektiği yönündeki cesaret aşılayıcı sözlerinde bulunabilir:

Mevcut dünya düzeninin pek de hoşumuza gitmediği gerçeğini göz önünde bulundurarak, önümüzde duran her şeyin olabileceği çağın, her ne kadar birçoklarına göre belirsizlik taşısa ve hatta sorun anlamına gelse de Macar ulusu için en az bir o kadar şans ve fırsat içerdiğini hissetmemizin daha iyi olacağını düşünüyorum. Bu nedenle Karpat Havzası Macar toplumuna ve aslında dünyanın dört bir yanına dağılmış tüm Macar toplumuna korku, izolasyon ve geri çekilme yerine metanet, ileriye düşünme ve akılcı ama cesur eylemler tavsiye ediyorum. Her şey olabileceğine göre, bizim zamanımız da gelecektir.²⁸

Geldiğimiz noktada *illiberal demokrasi*, Orban ve Fidesz’in 2008 krizinin yol açtığı ideolojik boşluklardan ve uluslararası kapitalist sistemdeki güç dengelerindeki değişimlerden yararlanarak Macar kapitalizmine uluslararası finans sermayesinin ideolojik etkilerine karşı geçirimsiz, denetimin azaltıldığı, yürütmenin güçlendirildiği bir siyasal form kazandırma girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Orban, Deák’ın “yasama tsunamisi” adını verdiği, iktidarı devralmasının ardından 2011’in sonlarına kadar birçok anayasa değişikliği ile 365 yeni yasa kabul ederek, rejimin temel parametrelerinde *illiberal demokrasi* projesi doğrultusunda büyük değişikliklere gitmiştir.²⁹ Sonraki bölümde Orban ve Partisinin, *illiberal demokrasi* yönelimi ve onun temel unsurları kayıtlı tutularak, COVID-19 salgını sürecindeki politikalarının sağ popülizmle etkileşim noktaları tartışılacaktır.

Krizi Fırsata Çevirmek: COVID-19 ve Orban’ın Sağ Popülizmi

COVID-19 salgını, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2019 yılında küresel acil durum olarak ilan edilmiş, ancak 2023’te bu statüden çıkarılmıştır. Çin’de başlayıp dünyaya yayılan COVID-19 virüsü pandemisinin, farklı coğrafyalarda farklı sonuçlar doğurmuş olmasının en önemli sebeplerinden birisi, siyasi iktidarların müşterek bir patikayı takip etmekten ziyade, hükümet ettikleri bölgenin özgün sosyal ve siyasal koşullarına ait politikalar izlemiş olmalarıdır. Başka bir deyişle, farklı coğrafyalardaki hükümetlerin pandemiye yönelik yaklaşımlarında belirli bir standarttan uzak olması şaşırtıcı değildir zira her politika seti, o ülkenin kendine has koşul ve yöneticilerin buna binaen inşa ettiği ideolojik prizmadan geçerek realize olmaktadır.

Söz konusu çerçeve içerisinde Orban liderliğindeki Macaristan hükümeti de salgının neden ve sonuçlarını kendi politik zaviyesinden karşılamış ve *illiberal demokrasi* yaklaşımı bağlamında politika üretmiştir. Yukarıda

26 Deák, a.g.m., s. 145.

27 Deák, a.g.m., s. 154.

28 Orban, a.g.k.

29 Deák, s. 1551.

çerçevesi olduğu üzere aslında *illiberal demokrasi* açılımı henüz 2014 yılında gündeme getirilmiş ve Orban hükümetlerinin esas politika deseni olarak uygulamaya konulmuştur. Buna karşın COVID-19 krizi, *illiberal demokrasi* formunun genişletilip derinleştirilmesi için -2008 krizinden sonra ikinci kez- Orban hükümetine yeni bir fırsat doğurmuştur.

Orban ve Sağ Popülizm

Orban'ın sağ popülist söylem ve uygulamalarının COVID-19 pandemisindeki izlerini sürmeden önce, Fidesz liderinin 2014 yılındaki seçim zaferinin ardından yaptığı konuşmadaki “bütünleşme” vurgusuna yer vermek gerekir:

Fidesz ve Hristiyan Demokrat Halk Partisi bir Avrupa rekoruna imza attı; Avrupa'daki tüm siyasi partiler arasında en yüksek desteği aldılar. Bu bir Avrupa rekorudur. Bu bize, Macaristan'ın bugün Avrupa'nın en bütünleşmiş ülkesi olduğunu söyleme ve sadece söyleme değil, aynı zamanda bundan gurur duyma hakkını veren bir gerçektir.³⁰

Yine Hristiyan Demokratlarla yapılan iş birliği neticesinde %44'lük bir oy oranına ulaşarak üst üste ikinci kez iktidar olan Orban'ın yaptığı bu açıklama, yalnızca galibiyetin verdiği coşkunun değil aynı zamanda onun sağ popülist kavrayış ve tarzının da bir çıktısı olarak görülmelidir.

Bu yaklaşımın temellerini anlayabilmek adına ilk olarak popülizmin ne olduğuna bakacak olursak, son yarım asırdır gerek sağ gerekse de sol popülist parti ve iktidarların sayısı artmış olsa da literatürde henüz popülizmin kategorize dahi edilememiş olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktadır. Daha açık ifadelerle literatürde popülizmin bir ideoloji, strateji veyahut söylem mi olduğu üzerinde bir mutabakat bulunmamaktadır ve Mudde (2007) ve Kaltwasser (2019) ³¹ gibi yazarlar popülizmin “ince merkezli” bir *ideoloji* olduğunu söylerken, Lac-lau (2005) ve Mouffe (2023) ise ³² onu “halkın inşası” için kullanılan bir *söylem* olarak görürler. Bu önermelerin aksine popülizmi bir *stil* ya da *strateji* olarak değerlendiren Weyland (2001)³³ ise onu iktidarın ele geçirilmesi ve kitlelerin mobilizasyonu için uygulanan bir plan veya izlek olarak değerlendirir.

Literatüre dair bütün bu karmaşa içerisinde hemen bütün yazarların konsensus sahibi olduğu husus ise popülizmin esas olarak müesses nizama/ iktidar sahiplerine karşı halkın egemenliğine ve temsiline dayanan bir siyaset biçimi olduğudur. Başka bir deyişle popülizm, -iktidar sahipliği üzerinden tanımlanan- elitlere karşı halkın iktidarını amaç edinir ve bütün poli-

Görüş

Akademik
Bakış

229

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

30 Victor Orban, Prime Minister Viktor Orbán's Victory Speech on Election Night, in *Website of the Hungarian Government*, 2014, 10 Ağustos 2024, <https://2010-2014.kormany.hu/en/prime-minister-s-office/the-prime-ministers-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-victory-speech-on-election-night>.

31 Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, New York 2007; Mudde, *a.g.e.*; Cas Mudde - Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Popülizm Kısa Bir Giriş*, Nika Yayınevi, Ankara 2019.

32 Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London 2005.; Chantal Mouffe, *Sol Popülizm*, İletişim, İstanbul 2023.

33 Kurt Weyland, “Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics”, *Comparative Politics*, Ekim 34/1, 2001.

tik çizgisini bu karşıtlık üzerinden türetir.³⁴ Bu haliyle popülist siyaset, elitleri zenginlik ya da herhangi bir sınıfsal düzlem üzerinden değerlendirmedeği gibi halk da aynı şekilde farklı sınıfsal grupların inşa yoluyla bir araya getirilmesiyle oluşur. Dolayısıyla popülistler açısından tüm toplum, o toplumu oluşturan unsurların sahip oldukları sınıfsal konum ve kimliklerden bağımsız biçimde iktidar sahibi olanlar (elitler) ve olmayanlar (halk) biçiminde ikiye ayrılır.³⁵

Popülist siyasetin elitlere karşı halkla kurduğu ilişki, popülist liderin doğrudan o kitlenin çıkarlarını savunması yani bir bakıma doğrudan onun temsilcisi olma iddiasında karşılık bulur. Buna göre popülist lider, halk açısından “bizden biri” imajına yaslanarak, doğrudan doğruya halk adına konuşur ve eyler.³⁶ Çıkarlar noktasında, liderle kitleler arasındaki mesafenin sıfırlanması, liderin bizzat kendisinde halkın cisimleşmesini ifade eder. Sağ popülizm açısından ise durum, popülizmin lider-halk ilişkisi ve kurgusunun ileriye götürülerek liderin kültleştirilmesiyle realize olur. Diğer bir deyişle sağ popülizm, karizmatik liderin adeta metafizik güçlerle donatılmış ve neredeyse tanrısallaştırılmış özellikleriyle bizzat halkın sesi ve kendisidir.³⁷

Bu çerçeve içerisinde ve yukarıda alıntılandığı üzere Orban’ın Macaristan için “bugün Avrupa’nın en bütünleşmiş ülkesi olduğu” yönündeki açıklaması, sağ popülist dünya görüşünün tipik bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Burada bütünleşme ifadesi, neredeyse sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum olarak görülen Macar halkının hem kendi içinde hem de liderin şahsıyla³⁸ bir bütün oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Nitekim bu haliyle popülist liderin kazandığı seçim zaferi de karizmatik liderin bünyesinde erimiş ve kaynaşmış kitlelerin zaferi olmaktadır.

Sayılan girdiler doğrultusunda Macar hükümetinin COVID-19 pandemisindeki kriz yönetimine geldiğimizde ilk dikkat çeken husus, diğer sağ popülist liderlerin aksine Orban’ın virüsü fazlasıyla ciddiye alan bir profil çizmesidir.³⁹ Örneğin bir başka sağ popülist lider olan Brezilya Devlet Başkanı Jair Bolsonaro COVID-19 için “küçük bir grip” der⁴⁰ ve DSÖ tarafından önerilen aşı, maske ve mesafe gibi tedbirlere karşı uzun süre direnirken Orban tüm Macar halkına aşılınmayı⁴¹ ve tedbirlere uymayı sıklıkla tavsiye etmiştir.⁴² Bütün bu söylemlere rağmen Orban, aynı ideolojik paydayı paylaştığı

Gps

34 Nadia Urbinati, *Ben Halkım*, Tellekt, İstanbul 2022, s. 18.

35 Benjamin Moffitt, *Popülizm*, Liberus Kitap, İstanbul 2022, s. 23-25.

36 Mudde - Kaltwasser, a.g.e. s. 58.

37 Benjamin Moffitt, *Popülizmin Küresel Yükselişi*, İletişim, İstanbul, 2021, s. 87-91.; Urbinati, a.g.e. s. 186.

38 Palonen, a.g.m., s. 7.

39 Zoltán Ádám, “Ultra-orthodoxy and selective voluntarism: How did the Orbán regime react to the first wave of the pandemic?”, *European Policy Analysis*, 6/2, 2020.

40 Euronews, A Little Flu, *Euronews*, 2020, 11 Ağustos 2024, <https://www.euronews.com/2020/04/06/a-little-flu-brazil-s-bolsonaro-playing-down-coronavirus-crisis>.

41 Burada Orban’ın yine uluslararası dinamiklere ve politik boşluklara oynayarak, Rus ve Çin aşılarını ithal ettiğini ve konuda AB yanlısı muhalefet tarafından ağır eleştirilere uğradığını da kenara not etmek gerekir (Ádám - Csaba, a.g.m., s. 181-182). Diğer bir deyişle, hem Orban hem de muhalefet için aşı, uluslararası siyasetin bir parçası ve aracı olarak kullanılmıştır.

42 Victor Orban, Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Radio programme “Good

diğer liderler gibi COVID-19 sürecini “biz”in inşası için manivela olarak kullanmıştır ki sonraki başlık altında bu durum özetlenecektir.

Sorunların Kaynağı Olarak Yabancılar ve “Norm-dışı” Kesimler

Virüsün yayılımına karşı gösterdiği dikkatin bir sebebi olarak Orban, sağ popülist politikalarının tatbiki için salgını bir basamak yaparak, biçimlendirmekte olduğu illiberal çizginin kalınlaştırılması için uygulama alanı bulmuştur. Nitekim salgının başlarında, Mart 2024'te Orban hükümeti, anaokulları ve ilkokulların değil fakat üniversitelerin kapanması yönünde bir karar almıştır. Orban, katıldığı bir radyo programında virüsün çocuklar üzerinde yıkıcı etkileri olmayacağı için böyle bir inisiyatif kullandıklarını belirterek tam gerekçeyi şöyle ifade etmiştir:

*Üniversitelerin kapatılması konusunu uzun uzun tartıştık ve sonunda çok sayıda yabancı öğrenci olduğu için üniversiteleri etkin bir şekilde karantinaya almaya karar verdik. Deneyimlerimiz, salgının Macaristan'a öncelikle yabancılar tarafından getirildiği ve yabancılar arasında yayıldığı yönünde. Macaristan'daki çoğu insan bunu bilmez ama burada on binlerce yabancı öğrencimiz var. Salgının İranlılar arasında başlaması tesadüf değil ve yabancı öğrencileri Macar öğrencilerden ayıramayacağımız için üniversitelerin geçici olarak kapatılması mantıklı görünüyordu.*⁴³

Orban'ın deneyimlerinden yola çıkarak virüsün kaynağının yabancılar olduğu yönündeki bulgusu ve üniversitelerin kapanma gerekçesini buna dayandırması, objektif bir değerlendirme olmaktan ziyade kendi politik hattında bir sürekliliğe işaret eden öznel bir çıkarım olarak gözükmektedir. Daha açık ifadelerle Orban ve hükümetinin, COVID-19'la “yabancılar” arasında kurduğu bağlantı, zaten 2010'dan bu yana hemen her toplumsal sorunda “yabancıların” parmağı olduğu yönündeki kolaycı ve popülist formülleriyle uyumludur.

Özellikle 2015'te gerçekleşen Paris saldırıları sonrası Avrupa'da tartışmaya başlanan göçmenler ve sığınmacılar konusu, Macaristan'da da karşılık bulmuş, Orban ve Partisi “yabancılar” üzerinden hem çeşitli ekonomik sorunların sorumlusu olarak gösterebileceği bir özne bulmuş hem de kitlelerin korkularından faydalanıp siyasi ve idari yetkilerini güçlendirmeye ve sıkılaştırmaya müsait bir ortam yaratmak için “fırsat” yakalamıştır. Bíró-Nagy'nin Orban açısından “ikramiye”⁴⁴ olarak tariflediği bu “olanak” doğrultusunda, Macaristan'ın çeşitli kentlerindeki reklam panoları -ki Orban hükümeti bir halkla ilişkiler ve düşman yaratma aracı olarak bu panolardan sıkça yararlanmaktadır⁴⁵- göçmen karşıtı afişlerle donatılmıştır. Örneğin

Morning Hungary”, *About Hungary*, 2014, 11 Ağustos 2024, <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-program-me-good-morning-hungary-2020-03-15>.

43 Orban, a.g.k.

44 András Bíró-Nagy, “Orbán's political jackpot: migration and the Hungarian electorate”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48/2, 2022.

45 Timmer vd., a.g.m., s. 26.

“Macaristan’a geliyorsan, Macarların işini alamazsın!”, “Eğer ülkemize geliyorsan yasalarımıza da uymalısın!”, “Brüksel, göçün neden olduğu suç artışıyla ilgilenmiyor!”, “Göçmen kartları nedeniyle Macaristan’da da suç artacak!” sloganına sahip afişler bunlardan bazılarıdır.⁴⁶ Reklam panolarına asılan göçmen karşıtı afişlerin dilinin Macarca olması ironik olduğu kadar, kampanyanın hedef kitlesini de açığa çıkarmaktadır. Örnek olarak “Macaristan’a geliyorsan, Macarların işini alamazsın!” ifadesinin, özü itibarıyla göçmenlere sesleniyor olmasına rağmen yalnızca yerel halkın okuyabileceği bir dilde yazılmış olmasının bir iletişim kazası değil politik bir tercih olarak değerlendirilmesi daha doğrudur.

Bu durumda Orban’ın tıpkı işsizliğin sebebi mevzunda olduğu gibi COVID-19 virüsünün yayılımı konusunda da yabancıları sorumlu tutması şaşırtıcı değildir ki bu hem Orban’ın 2010 sonrası takip ettiği izlek hem de sağ popülist siyasetin doğasıyla alakalıdır. Buna göre sağ popülizm, popülizmden farklı olarak yalnızca elitleri değil, ek olarak azınlıkları ve göçmenleri de halkın bir parçası olarak kabul etmez ve onlara karşı politikalar üretir.⁴⁷ Başka bir ifadeyle popülist sağ, elitlere olduğu kadar elitlerle “iş birliği” halinde olan ya da onlar tarafından “şımartılmış” azınlıkları ve göçmenleri de dışlar ve halkın inşasında onlara yer vermez. Moffitt’in de vurguladığı üzere milliyetçiler yalnızca sığınmacı ve azınlıklara karşıyken, sağ popülistler bu toplumsal grupların yanında elitlere de karşıdır.⁴⁸

Sağ popülist milliyetçilik, yalnızca ülke içindeki azınlık ve göçmen karşıtlığıyla değil, “yabancı” bütün unsurlara yönelik derin bir şüphecilikle malûldür. Buna göre yabancı ülke ve gruplar, bitmek tükenmek bilmez bir enerji ve çeşitli planlarla popülist sağın iktidar olduğu ülkelere yönelik sürekli bir komplo içindedir ve bu da süreklileşmiş bir seferberlik halini ⁴⁹ zorunlu kılar. Bu haliyle “halkın gerçek temsilcilerinin” iktidarının altı oyulmaya çalışılırken, bir yandan da bu komployu “tezgahlayan” güçler ülke içindeki azınlık ve sığınmacıları kullanmakta ve dolayısıyla onlarla iş birliği yapmaktadır. Bu haliyle kesin bir biçimde çoğunlukçu bir yaklaşıma sahip⁵⁰ sağ popülistler için “halk egemenliğinin” kurulması ve korunması, yalnızca ülke dışında yürütülecek bir mücadeleyi değil, bizzat ülke içerisinde yürütülecek bir operasyonu da gerekli kılmaktadır. Sonuç olarak yine Macaristan sokaklarına asılan “Brüksel, göçün neden olduğu suç artışıyla ilgilenmiyor” ya da “Göç Brüksel için iyi bir iş

Gör

Akademik
Bakış

232

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

46 Andrea Hajagos, Hungary: Billboard War Sparks International Concern, *Euronews*, 2015, 12 Ağustos 2024, <https://www.euronews.com/2015/06/10/hungary-billboard-war-sparks-international-concern.24.hu>, Nem Vették el a Magyarok Munkáját, *24.hu*, 2015, 12 Ağustos 2024, <https://24.hu/kozelet/2015/10/09/nem-vettek-el-a-magyarok-munkajat/>; Bálint Nagy, For ten years, the Hungarian government has used billboards to proclaim that a city constantly wants to harm Hungary, *Telex*, 2024, 12 Ağustos 2024, <https://telex.hu/english/2024/05/10/for-ten-years-the-hungarian-government-has-used-billboards-to-proclaim-that-a-city-constantly-wants-to-harm-hungary>.

47 Moffitt, *a.g.e.*, s. 55-59.

48 Moffitt, *a.g.e.*, s. 58.

49 Urbinati, *a.g.e.*, s. 17.

50 Mudde, *a.g.e.*, s. 102.

mi? Bizim için kesinlikle değil!"⁵¹ afişlerinin göçmenlerle AB arasındaki zımni iş birliğini yansıtan niteliği bu zaviyeden okunabilir.

Sağ popülistlerin türdeş toplum tahayyülü, kültürel açıdan farklı ve dolayısıyla norm dışı olana yönelik mesafeli duruşlarıyla da birleşmektedir. Bu durum Orban özelinde yalnızca göçmen karşıtlığıyla değil, ailenin merkeze alınması ve dini değerlerin altının çizilmesiyle senkronize biçimde tezahür etmiştir. Merkezde ailenin ve dinin yer aldığı toplum tasarımı, bu öğelerle uyumlu olmadığı ve dolayısıyla tehdit oluşturabileceği düşünülen kesimlere yönelik süreklileşmiş bir alarm halini de doğurmaktadır. Göçmenler başta olmak üzere Müslümanlar, LGBT-Q bireyler⁵² veya -çerçevesi ve sınırları Fidesz tarafından çizilmiş- geleneksel/dini unsurlarla bezeli toplumsal yaşantının dışında bir hayat pratiğine sahip kesimlerin "zararlı" olarak işaretlenmesi, Orban iktidarları döneminde sık karşılaşılan bir uygulama olarak görülmektedir.

COVID-19'un yarattığı krizin ortasında bir yandan söz konusu toplumsal kesimlerin yaratabileceğini iddia ettiği tahribatı sürekli gündemde tutan ve bu tutumuyla uyumlu olacak biçimde toplumun temel yapı taşı olarak aileyi gören, sık sık aile ve Hristiyan değerlerine vurgular yapan Orban, popülist sağın tipik muhafazakâr yönelimini de ortaya koymaktadır. Nitekim Macaristan özelinde halkı oluşturan ve "norm" olarak kabul edilen yurttaş modeli; Hristiyan değerlere sahip, ailesine ve aile değerlerine bağlı, heteroseksüel erkek ve iyi bir "anne" olmayı hedef edinmiş kadından oluşmaktadır. İşte sağ popülist liderlerin, yukarıda zikredildiği üzere "yabancı" olana yönelik şüpheli yaklaşımları ve onları ulusun bekasına tehdit⁵³ olarak algılamaları onların düşün dünyasında muhafazakârlığa kapı aralayan nokta olmaktadır. Popülist sağ, toplumda "norm" kabul edilen kesimler dışındaki toplumsal kesimleri (dini anlamda

51 Hajagos, a.g.k.

52 Orban iktidarının COVID-19 salgını döneminde yürürlüğe koyduğu ve ısrarla genişletmek istediği bir diğer politik çerçeve de LGBT karşıtı yasal düzenlemeler olmuştur. Buna göre pandemiye ilişkin kaygı ve önlemlerin arttığı bir dönemde, Mayıs 2020'de Orban Hükümeti, transseksüel ve interseks bireylerin doğuştan gelen cinsiyetlerini değiştirerek yeni kimlik almalarını yasaklayan bir kanun teklifini kabul etmiştir (Felix Schlagwein, "Viktor Orban's War on LGBT+ People in Hungary", *DW*, 2020, 13 Ağustos 2024, <https://www.dw.com/en/viktor-orban-expands-hungarys-anti-lgbtq-measures/a-53526969>). Aralık 2020'de yapılan bir anayasal değişiklikle de ailenin yeni bir tanımı yapılarak, bu kurumun bir kadın ve erkekten oluştuğu detayları eklenmiştir (Vlad Maksimov, 'Mother – Woman, Father – Man' Constitutional Amendment Passes, *Euractiv*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://www.dw.com/en/viktor-orban-expands-hungarys-anti-lgbtq-measures/a-53526969>). Böylece -resmi olarak aile oluşturamayacakları için- LGBT'lerin evlat edinmelerinin önü kapatılmış ve bekarların da evlat edinmesi için de Aile Bakanlığı'ndan özel izin alınması zorunluluğu getirilmiştir (Marton Dunai - Anita Komuves, Hungary Amends Constitution to Redefine Family, Limits Gay Adoption, *Reuters*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://www.reuters.com/article/lifestyle/hungary-amends-constitution-to-redefine-family-limits-gay-adoption-idUSKBN28P1N7/>). Pandemi devam ederken Orban Hükümeti, bu defa Haziran 2021'de yaptığı yeni bir düzenlemeyle okullardaki eğitim materyallerinde ve televizyonlarda LGBT içeriklerin yer almasını yasaklamış ve çocukların Macar kültürü ve Hristiyan değerleriyle yetiştirilmesini hedeflemiştir (Jennifer Rankin, Hungary Passes Law Banning LGBT Content in Schools or Kids' TV, *The Guardian*, 2021, 16 Ağustos 2024, <https://www.theguardian.com/world/2021/jun/15/hungary-passes-law-banning-lgbt-content-in-schools>).

53 Mudde, a.g.e., s. 68.

da) şeytanlaştırıp⁵⁴ halkın bir parçası olarak kabul etmedikleri için “norm dışı” olarak değerlendirilebilecek grupların var oluş ve söz hakkını da meşru görmemektedirler.⁵⁵ Bir sonraki kısımda göçmenlerden ve norm-dışı toplumsal unsurlardan başka Orban’ın, COVID-19 sürecinde sıklıkla gündemde tuttuğu gücün merkezleştirilmesi yönündeki adımları incelenecektir.

“Zorunlu” Güç Konsolidasyonu

Sağ popülist siyaset için tabloda eksik kalan muhalefet için de benzer bir akış söz konusudur: popülistler halka bütünleştikleri ve onun tek temsilcisi olarak onunla kaynaştıkları için kendileri dışındaki politik öznelere meşru görmezler. Bu haliyle Müller’in popülistlerin halkın yüzde 99’unu değil yüzde 100’ünü temsil ettikleri iddiası⁵⁶ sağ popülistler için özellikle doğrudur ve bir bütün olarak halkı temsil eden tek güç sağ popülistler olduğuna göre, farklı grupların temsili açısından muhaliflere yer kalmamaktadır. Popülist sağ için toplumsal çatışmalar “her zaman mutlak iyi ile mutlak kötü arasındaki bir çatışma ol[maktadır]”⁵⁷. Tam da bu yüzden muhalifler “halkın egemenliğine” karşı mücadele ettikleri ve halk kendisine karşı böyle bir komplo içine girmeyeceği için, uluslararası öznelere ya da gruplar tarafından desteklenip iteklenmiş olmalıdırlar. İşte bu nokta, güçlü yürütme ve baskıcı bir siyasi yapının tesisi için hareket noktalarından birisini oluşturmaktadır.

Macaristan’da siyasi ve idari yetkilerini arttırmayı amaç edinen sağ popülizmin vites artırmasını kolaylaştıran bir diğer unsur da Macaristan’daki konjonktürel makro ekonomik veriler ile toplumsal muhalefet mekanizmalarının zayıflığı olmuştur. Bu doğrultuda 2009 ve 2010 yıllarında Macaristan’da işsizlik oranının ülke ortalamasına kıyasla yüksek seyri de dikkat çeki-

54 Andrew Arato - Jean L. Cohen, “Civil Society, Populism and Religion”, *Constellations*, 24/3, 2017, s. 219.

55 Sağ popülist iktidarlar kadar neoliberal iktidarların da aileye verdiği özel önem bir vakadır zira kurumsal sosyal güvenlik mekanizmalarının çözüldüğü neoliberalizm döneminde onu telafi edici bir unsur olarak ailenin ve geleneksel ilişkilerin devreye sokulması amaçlanmaktadır. Buzogány’nin “paternalist muhafazakârlık” (Buzogány, a.g.m., s. 1014.) olarak tarif ettiği bu toplumsal yapıda, ikame bir sosyal güvenlik birimi olarak tasavvur edilen ailenin, aynı zamanda iş gücünün üretim ve yeniden üretim mekânı olarak da işlev görmesi beklenmektedir. (Lan Gough, “Thatcherism And The Welfare State: Britain Is Experiencing The Most Far-Reaching Experiment In ‘New Right’ Politics In The Western World”, *Marxism Today*, 24/7, 1980.) Bu çerçevede bireyin toplumun “iyiliği”ni sorunsallaştırmasından, başka bir deyişle “ortak iyi”nin peşinde koşmasındansa ailesiyle sınırlandırılmış bir perspektife sahip olmasının, toplumsal itirazların ve bir araya gelişlerin önüne geçebilecek bir bariyer olabileceği düşünülmektedir. Margaret Thatcher’in “toplum diye bir şey yoktur. Birey olarak erkekler ve kadınlar, bir de aileler vardır” sözü bu bağlamda anlaşılabilir olmaktadır ki Orban’ın 1989’da eğitim için gittiği İngiltere’de o dönemde başbakan olan Thatcher’dan etkilenmiş olduğu da düşünülebilir (Kenes, a.g.k.). Nitekim, Orban’ın aileyi toplumun temel yapı taşı olarak konumlandırması ve hem evliliğe hem de çocuk sayısına göre artan oranlı güçlü mali teşvikler sunması bu perspektiften değerlendirilebilir (ELFAC, Hungary: Prime Minister Viktor Orbán Announced a Seven-Point Family Protection Action Plan, *Elfac*, 2019, 15 Ağustos 2024, <https://www.elfac.org/hungary-prime-minister-viktor-orban-announced-a-seven-point-family-protection-action-plan/>.) Benzer şekilde Orban’ın 2010’da iktidara gelir gelmez çıkardığı kanunlardan biri olarak, gazetelerde yayınlanan makalelerin aile değeriyle uyumunu kontrol eden bir konsey kurmuş olması da dikkate değerdir (Aknur, a.g.m., s. 333).

56 Jan-Werner Müller, *What is Populism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2016, s. 8.

57 Timmer vd., a.g.m., s. 6.

cidir. Buna göre 2000'lerin başında yaklaşık %6 olan işsizlik oranı, 2009'da %9,7'ye, 2010'da ise %10,8'e⁵⁸ tırmanmıştır ki bu oranlar Macaristan'ın çeyrek asrını aşan süredir gördüğü en yüksek rakamları ifade etmektedir. Bu koşullar altında sosyal muhalefetin durumunu yansıtmaları bakımından, yine 2010'larda işçi sınıfının örgütlülüğü bağlamında değerlendirilebilecek sendikal örgütlülük ise 1990'lardan beri düzenli bir düşüş yaşamış ve 1990'da %88,6 olan bu oran da 2008'de %15,3'e, 2012'de ise %12,5'e gerilemiştir. Sendika örgütlülüğünde son 30 yılda görülen büyük düşüş, 2018'de kaydedilen %8,3'lük oran dikkate alındığında, bu azalmanın ne kadar keskin olduğunu göstermektedir.

Söz konusu verilere ek olarak baskıcı bir sağ popülizmin kökenleri açısından genel olarak 1990'ların başında Macaristan'ın kapitalizme çözülmesi, özel olarak da 2006-2010 yılları arasında Macaristan Sosyalist Partisi'nin (MSZP) halk desteğini kaybetmesiyle de ilişkilendirilmelidir. Buna göre MSZP iktidarı boyunca hayata geçirilmek istenen kemer sıkma politikalarının başarısızlığa uğraması, iktidarın yolsuzluk iddiaları ve yozlaşmış ilişkiler ağıyla özdeşleşmesi gibi unsurlar,⁵⁹ -ki benzer kaderi 2002'de Fidesz de yaşamıştı- yıllardır sürekliliğe kavuşmayan neoliberal politikaların "olağan koşullar altında" uygulanmasını zorlaştırmış ve "illiberal demokrasi" reçetesi böylesi bir konjonktürde üretilmiştir. Bu açılarından bakıldığında Orban'ın *illiberal demokrasi* çıkışı, salt otokratik bir liderin anti-demokratik yönelimleri dolayısıyla ortaya atılmış bir tez olmaktan ziyade, Macaristan'ın konjonktürel ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarına yine kapitalizm içerisinden geliştirilmiş bir yanıt ve dönüşüm projesi olarak okunabilir. Zira kemer sıkma uygulamalarına tepkinin ve işsizlik oranının yüksek olduğu, yüksek oy toplayabilen partilerin güvenilirliğini ve temsil yeteneğini kaybettiği, sendikal örgütlülük oranının ve sonuç olarak toplumsal itiraz mekanizmalarının aşındığı bir süreçte gelen *illiberal demokrasi* açılımı, politik bir öznenin bireysel dayatmasından çok hâkim sınıfların yeni araçlarla zorun inşası süreci ve rıza üretme projesi olarak değerlendirilmelidir.

Tüm bu açıklamalar ışığında 2010'lar konjonktürünün ardından gelen COVID-19 pandemisi ise yukarıda belirtildiği üzere sağ popülist lider olarak Orban ve partisinin yürütmenin güçlendirilmesi ve denetleme mekanizmalarının zayıflatılması yönündeki eğilimlerine de dönemsel olarak yeni bir kapı aralamıştır. Bu anlamda Orban'ın göçmenleri virüsle ilişkilendirme çabasının ardından partisi Fidesz Macar Parlamentosu'na, Acil Durum Yasası adı altında bir yasa tasarısı sunmuştur. Parlamento'da onaylanıp kabul edilen yasaya göre hükümet, meclisin onayına ihtiyaç duymadan kanun hükmünde

58 Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Data Explorer, OECD, 2024, 20 Ağustos 2024, [https://data-explorer.oecd.org/vis?df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_LFS%40DF_IALFS_UNE_M&df\[ag\]=OECD.SDD.TPS&df\[vs\]=&pd=1990%2C2023&dq=HUN..._Z.Y._T.Y_GE15..A&to\[TIME_PERIOD\]=false&vw=tb&lc=en](https://data-explorer.oecd.org/vis?df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_LFS%40DF_IALFS_UNE_M&df[ag]=OECD.SDD.TPS&df[vs]=&pd=1990%2C2023&dq=HUN..._Z.Y._T.Y_GE15..A&to[TIME_PERIOD]=false&vw=tb&lc=en).

59 Deák, a.g.m., s. 150.; Péter Krekó - Zsolt Enyedi, "Orbán's Laboratory of Illiberalism", *Journal of Democracy*, 29/3, 2018, s. 42.; Timmer, a.g.m., s. 14.

görsel

Akademik
Bakış

235

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

kararname çıkarma yetkisine sahip olduğu gibi bazı kanunların da uygulanmasını askıya alabilecek yetkiye sahip olmuştur.⁶⁰ Orban, Acil Durum Yasası'na duyulan ihtiyacı olağanüstü koşulların bir ürünü olarak lanse ederken, hükümetinin buna mecbur olduğunu ifade etmiştir:

Bundan kaçmak isterdik ama gerçek şu ki bilinmeyen bir salgınla karşı karşıyayız ve bu konuda herhangi bir garanti veremeyiz. Dolayısıyla bu bilinmeyen tehdide teslim olmamak için metanete... ve kesin anlayış eksikliğine ve tedavisinin olmamasına rağmen onunla savaşmaya ihtiyacınız var... Avrupa ülkelerinin çoğunda salgının yayılmasının durdurulamaz olduğunu görünce, Hükümete bu kararı almamızı önerdim. İşte olan budur.⁶¹

Görülebileceği üzere, Orban'ın pandemiye diğer liderlerden daha fazla ciddiye alır görüntüsü, Liderin yasama organını devreden çıkararak yürütmeyi olağanüstü yetkilerle donatma arzusunun bağımsız değerlendirilememektedir. Bu haliyle salgının sebep ve sonuçlarının kestirilemezliği ile Orban'ın yetki talebi arasında kurulan doğru orantı, pandeminin açıkça siyasi gücün merkezileşmesi için bir kerteriz noktası olarak alındığını ortaya koymaktadır. Bu halde, *illiberal demokrasinin* yerleşikleşmesi için bir araç olarak kullanılan pandeminin, insanların bir araya gelip kalabalıklar oluşturmadağı ve dolayısıyla geleneksel toplumsal muhalefet araçlarının da sekteye uğradığı bir döneme basamak yapılması fikri anlaşılır olmaktadır. Bu bağlamda, Orban da neoliberal politikaları benimseyen tüm sağ popülist hükümetlerin karakteristik özelliklerinden biri olan yürütme gücünün artırılması ve denetimin azaltılması eğilimi⁶² doğrultusunda kabul edilen Acil Durum Yasası'nın getirdiği güç yoğunlaşmasını savunmacı bir üslupla ifade etmektedir:

Burada söz konusu olan, normal anayasal ilke ve kuralların etkin bir şekilde askıya alındığı ya da bypass edildiği ve acil durumun ciddiyetinin gerektirdiği ve bir demokraside olağan olan prosedürlerden ayrılan tedbirlerin uygulanmasının mümkün olduğu, Anayasa'da düzenlenen özel bir durumdur. Böylece hızlı ve acil tedbirlerin uygulanmasına imkân tanır. Bu belki de tarihimizde eşi benzeri görülmemiş bir durumdur. Macaristan'da böyle bir şey hatırlamıyorum ve ben otuz yıldır Parlamento üyesiyim. Ancak dünyanın başka yerlerinde de sıkça görülen bir şey değil... Tabii ki yerleşik "acil durum frenleri" var, çünkü bu sonuçta demokrasi dışı bir durum ve Hükümet bunu sadece iki hafta için uygulayabilir. Eğer bunu daha uzun süre devam ettirmek istiyorsak, ki bence buna mecburuz, Parlamentonun bunu onaylaması ve uzatması gerekecektir.⁶³

Acil Durum Yasası'nı pandemi nedeniyle hızlı karar almanın zarureti üzerinden meşrulaştıran Orban ve Hükümeti, bu yasayla birlikte "dezenfor-

60 Euronews, Macaristan'da Orban'ın Yetkilerini Artıran Acil Durum Yasası Parlamento'da Kabul Edildi, *Euronews*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://tr.euronews.com/my-europe/2020/03/30/macaristan-da-orban-n-yetkilerini-art-ran-acil-durum-yasas-parlamentoda-kabul-edildi>.

61 Orban, a.g.k.

63 Orban, a.g.k.

masyonla mücadele” etiketiyle birlikte yalan haber yayanların 1 ila 5 yıl arasında hapisle cezalandırılması yönünde maddeler de geçirmiştir.⁶⁴ Böylece, yürütmenin denetlenmesini ve muhalefet olanağını da bertaraf etmeye çalışan Orban Hükümeti, bilgi kaynaklarında da tekelleşmeye gitmiş ve Acil Durum Yasası’nın yürürlükten kalktığı 2020’nin haziran ayına kadar 16 kişiyi yanlış haber yaydığı gerekçesiyle gözaltına alıp sorgulamıştır.⁶⁵

Sonuç

2010 yılında iktidara gelen ve halen hükümet etme yetkisini elinde bulunduran Victor Orban ve partisi Fidesz, Macar kapitalizmiyle yaşıt politik geçmişiyle, Macaristan’ın sosyo-ekonomik yapısına paralel dönüşümler geçirdiği gibi özellikle 2010 sonrası dönemde görülebileceği üzere, anılan dönüşümlere öncülük de etmiştir. Bu çerçevede 1990’ların ortalarında ilk dönüşümünü yaşayan hareket, 2000’lerin sonlarına doğru yeni bir ideolojik kırılmayla “illiberal demokrasi” olarak adlandırılan yeni bir politik angajmana sahip olmuştur. Bu anlamda sağ popülizmin Macar topraklarına özgüllenesi olarak tarif edebileceğimiz “illiberal demokrasi”nin doğumu, salt Orban’ın ve Parti kurmaylarının entelektüel faaliyetleri sonucu değil, yaşamın dayattığı gerçeklerin kendi sınıfsal ve ideolojik zaviyelerinden okunmasıyla türetilmiştir. Dolayısıyla çalışmada irdelendiği üzere “illiberal demokrasi”, 2008 krizinin yarattığı hegemonik ve politik dağınıklık ile ideolojik sıkışmışlığa, Macar toplumsal formasyonunun özgüllükleri çerçevesinde üretilmiş bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak sağ popülist bir program ve siyasi tarzla COVID-19 salgınına “yakalanan” Fidesz ve Orban, tıpkı 2008 krizi gibi pandemiye de bir politik ve ideolojik sıçrama noktası olarak kullanmıştır.

Bu anlamda ve çalışmanın problemi doğrultusunda COVID-19 pandemisinin, Orban ve Hükümetinin 2010’dan bu yana süreklilik arz eden yönetim tarzını ve politikalarını nasıl yeniden şekillendirdiği ve pekiştirdiği incelenmiştir. Diğer bir deyişle Orban’ın COVID-19’u nasıl bir araç olarak kullanarak ilgili süreci göçmen karşıtlığı, milliyetçilik, baskıcı bir siyasi yapının inşası ve yabancı düşmanlığı gibi sağ popülist yönelimlerle harmanladığı tartışılmıştır. Bu çerçevede araştırma, Orbán’ın COVID-19 pandemisini, Macaristan’da sağ popülist bir rejim inşasının güçlendirilmesi ve pekiştirilmesi için stratejik bir araç olarak kullandığını savunmaktadır.

Söz konusu argümanın tutarlı bir bütünlük içerisinde aktarılabilmesi için ilk bölümde Macaristan’ın kapitalizme sancılı geçiş döneminde ortaya çıkan Fidesz ve onun genç lideri Orban’ın liberal duruşu sergilenmiş ve hemen peşi sıra, 1990’ların ortalarında parti kadrolarında meydana gelen muhafazakâr dönüşümün temelleri özetlenmiştir. Aynı bölümün devamında Orban

gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

64 Madeline Roache, Hungary’s PM Orban Gets Sweeping Powers to Tackle Coronavirus, *Al Jazeera*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/30/hungarys-pm-orban-gets-sweeping-powers-to-tackle-coronavirus>.

ve partisinin 2006-2010 yılları arasında bu defa muhafazakârlıktan *illiberal demokrasiye* geçişi resmedilmiş ve bu doğrultuda *illiberal demokrasi* olarak tarif edilen paradigmanın temel unsurları tasvir edilmiştir. Burada *illiberal demokrasinin* 2008 mali krizinin dolaylı bir ürünü olduğu iddia edilmiş ve bunun, ilgili dönemde oluşan politik boşluklardan istifade eden Fidesz'in sağ popülist yönelimlerinin bir sonucu olduğu yargısına varılmıştır.

Son bölümde ise COVID-19 pandemisinde Orban Hükümeti'nin temel stratejileri incelenmiş ve salgının yarattığı krizin, sağ popülist siyasetin derinleştirilmesi yönünde nasıl işlevsel kılındığı araştırılmıştır. Bu çerçevede Orban iktidarının Macaristan'da "virüsün kaynağı" olarak göçmenleri işaretleme, tahayyül ettiği toplumsal yapıyı kurmak için yasal düzenlemelere gitmesi ve yürütme gücünün daha da merkezileştirilerek her türlü denge-denetleme mekanizmasının devre dışı bırakılması gibi unsurlar, pandemi sürecinin neden olduğu belirsizliklerin sağ popülist ajandanın pekiştirilmesi adına araçsallaştırıldığını göstermiştir.

Kaynaklar

- 24.HU. "Nem Vették el a Magyarok Munkáját." In *24.hu*, 2015.
- ÁDÁM, Zoltán - CSABA, Iván, "Populism Unrestrained: Policy Responses of the Orbán Regime to the Pandemic in 2020–2021", *European Policy Analysis*, 8/3, 2022, s. 277-296.
- ÁDÁM, Zoltán, "Ultra-orthodoxy and selective voluntarism: How did the Orbán regime react to the first wave of the pandemic?", *European Policy Analysis*, 6/2, 2020, s. 277-292.
- AKNUR, Müge, "The Impact of Covid-19 on the Move towards Authoritarianism: The Case of Hungary", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11/2, 2023, s. 328-345.
- ARATO, Andrew - COHEN, Jean L., "Civil Society, Populism and Religion", *Constellations*, 24/3, 2017, s. 283-295.
- BÍRÓ-NAGY, András, "Orbán's political jackpot: migration and the Hungarian electorate", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48/2, 2022, s. 405-424.
- BUZOGÁNY, Aron, "Illiberal Democracy in Hungary: Authoritarian Diffusion or Domestic Causation?", *Democratization*, 24/7, 2017, s. 1307-1325.
- DEÁK, András, "Hungarian Dances – The Origins and the Future of Viktor Orbán's Revolution", *Lithuanian Annual Strategic Review*, 11/1, 2013, s. 145-168.
- DUNAI, Marton - KOMUVES, Anita, "Hungary Amends Constitution to Redefine Family, Limits Gay Adoption", *Reuters*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://www.reuters.com/article/lifestyle/hungary-amends-constitution-to-redefine-family-limits-gay-adoption-idUSKBN28P1N7/>.
- ELFAC. "Hungary: Prime Minister Viktor Orbán Announced a Seven-Point Family Protection Action Plan", *Elfac*, 2019, 15 Ağustos 2024, <https://www.elfac.org/hungary-prime-minister-viktor-orban-announced-a-seven-point-family-protection-action-plan/>.
- EURONEWS, "A Little Flu." In *Euronews*, 2020, 11 Ağustos 2020, <https://www.euronews.com/2020/04/06/a-little-flu-brazil-s-bolsonaro-playing-down-coronavirus-crisis>.
- EURONEWS, "Macar Başbakan Orban'a Tam Yetki Veren 'Covid-19 Acil Durum Yasası' Kaldırıldı", *Euronews*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://tr.euronews.com/2020/06/16/macar-basbakan-orban-a-tam-yetki-veren-covid-19-acil-durum-yasas-kald-r-ld>.
- EURONEWS, "Macaristan'da Orban'ın Yetkilerini Artıran Acil Durum Yasası Parlamentoda Kabul Edildi", *Euronews*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://tr.euronews.com/my-europe/2020/03/30-macaristan-da-orban-n-yetkilerini-art-ran-acil-durum-yasas-parlamentoda-kabul-edildi>.
- FUKUYAMA, Francis, "Tarihin Sonu ve Son İnsan", Profil Kitap, İstanbul 2016.
- GOUGH, Ian, "Thatcherism And The Welfare State: Britain Is Experiencing The Most Far-Reaching Experiment In 'New Right' Politics In The Western World", *Marxism Today*, 24/7, 1980, s. 7-12.
- HAJAGOS, Andrea, "Hungary: Billboard War Sparks International Concern", *Euronews*, 2015.
- HARVEY, David, "Neoliberalizmin Kısa Tarihi", Sel Yayıncılık, İstanbul 2024.

- ILIKOVA, Lilia - TUSHEV, Andrey, "Right-Wing Populism in Central Europe: Hungarian Case (Fidesz, Jobbik)", *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 25/12, 2020, s. 325-332.
- KENES, Bulent, "Viktor Orbán: Past to Present", 2020.
- KREKÓ, Péter - ENYEDI, Zsolt, "Orbán's Laboratory of Illiberalism", *Journal of Democracy*, 29/3, 2018, s. 39-51.
- LACLAU, Ernesto, "On Populist Reason", Verso, London 2005.
- LENDVAI, Paul, "Orbán Hungary's Strongman", Oxford University Press, New York, 2016.
- MAKSZIMOV, Vlad, "Mother – Woman, Father – Man' Constitutional Amendment Passes", *Euractiv*, 2020.
- METZ, Rudolf - VÁRNAGY, Réka, "Mass," "Movement," "Personal," or "Cartel" Party? Fidesz's Hybrid Organisation Strategy", *Politics and Governance*, 9/4, 2021, s. 317-328.
- MOFFITT, Benjamin, "Popülizm", Liberus Kitap, İstanbul 2022.
- MOFFITT, Benjamin, "Popülizmin Küresel Yükselişi" İletişim, İstanbul 2021.
- MOUFFE, Chantal, "Sol Popülizm", İletişim, İstanbul 2023.
- MUDDE, Cas - KALTWASSER, Cristóbal Rovira, "Popülizm Kısa Bir Giriş", Nika Yayınevi, Ankara 2019.
- MUDDE, Cas, "Populist Radical Right Parties in Europe", Cambridge University Press, New York 2007.
- MÜLLER, Jan-Werner, "What is Populism", University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2016.
- NAGY, Bálint, "For Ten Years, The Hungarian Government Has Used Billboards to Proclaim That A City Constantly Wants to Harm Hungary", *Telex*, 2024, 12 Ağustos 2024, <https://telex.hu/english/2024/05/10/for-ten-years-the-hungarian-government-has-used-billboards-to-proclaim-that-a-city-constantly-wants-to-harm-hungary>.
- ORBAN, Victor, "Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Radio Programme "Good Morning Hungary", *About Hungary*, 2014, 11 Ağustos 2024, <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-good-morning-hungary-2020-03-15>.
- ORBAN, Victor, "Prime Minister Viktor Orbán's Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp", *Website of the Hungarian Government*, 2014, 10 Ağustos 2024, <https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-25th-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp>.
- ORBAN, Victor, "Prime Minister Viktor Orbán's Victory Speech on Election Night", *Website of the Hungarian Government*, 2014, 10 Ağustos 2024, <https://2010-2014.kormany.hu/en/prime-minister-s-office/the-prime-ministers-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-victory-speech-on-election-night>.
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, "OECD Monthly Unemployment Rates Data Explorer", *OECD*, 2024, 20 Ağustos 2024, [https://data-explorer.oecd.org/vis?df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_LFS%40DF_IALFS_UNE_M&df\[ag\]=OECD.SDD.TPS&df\[vs\]=&pd=1990%2C2023&dq=HUN...Z.Y..T.Y_GE15..A&to\[TIME_PERIOD\]=false&vw=tb&lc=en](https://data-explorer.oecd.org/vis?df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_LFS%40DF_IALFS_UNE_M&df[ag]=OECD.SDD.TPS&df[vs]=&pd=1990%2C2023&dq=HUN...Z.Y..T.Y_GE15..A&to[TIME_PERIOD]=false&vw=tb&lc=en).
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT, "OECD Trade Union Density Data Explorer", *OECD*, 2024, 20 Ağustos 2024, [https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=t-trade%20union%20density&pg=0&snb=1&vw=tb&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_TUD_CBC%40DF_TUD&df\[ag\]=OECD.ELS.SAE&df\[vs\]=1.0&dq=HUN..&pd=2000%2C&to\[TIME_PERIOD\]=false](https://data-explorer.oecd.org/vis?tm=t-trade%20union%20density&pg=0&snb=1&vw=tb&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_TUD_CBC%40DF_TUD&df[ag]=OECD.ELS.SAE&df[vs]=1.0&dq=HUN..&pd=2000%2C&to[TIME_PERIOD]=false).
- PALONEN, Emilia, "Performing The Nation: The Janus-Faced Populist Foundations of Illiberalism in Hungary", *Journal of Contemporary European Studies*, 26/3, 2018, s. 1-14.
- POVEDÁK, István, "One From Us, One For Us: Viktor Orbán In Vernacular Culture", *Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe 5*, Ed., Povedák István, s. 153-171; Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport - SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014.
- RANKIN, Jennifer, "Hungary Passes Law Banning LGBT Content in Schools or Kids' TV", *The Guardian*, 2021, 16 Ağustos 2024, <https://www.theguardian.com/world/2021/jun/15/hungary-passes-law-banning-lgbt-content-in-schools>.
- ROACHE, Madeline, "Hungary's PM Orban Gets Sweeping Powers to Tackle Coronavirus", *Al Jazeera*, 2020, 15 Ağustos 2024, <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/30/hungarys-pm-or>

görsel

Akademik
Bakış
239
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ban-gets-sweeping-powers-to-tackle-coronavirus.

SCHLAGWEIN, Felix, "Viktor Orban's War on LGBT+ People in Hungary", *DW*, 2020, 13 Ağustos 2024, <https://www.dw.com/en/viktor-orban-expands-hungarys-anti-lgbtq-measures/a-53526969>.

TIMMER, Andria vd., "A Tale of Two Paranoids: A Critical Analysis of the Use of the Paranoid Style and Public Secrecy by Donald Trump and Viktor Orbán", *Secrecy and Society*, 1/2, 2018.

URBINATI, Nadia, "Ben Halkım", Tellekt, İstanbul 2022.

WEYLAND, Kurt, "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, Ekim, 34/1, 2001, s. 1-22.

Expanded Abstract

This study examines how Hungarian Prime Minister Viktor Orbán and his party, Fidesz, utilized the COVID-19 pandemic as an opportunity to advance their illiberal democratic project by aligning their crisis management strategies with a right-wing populist ideology. The research is grounded in a historical analysis of Fidesz's ideological transformation since the 1990s, focusing on how this shift shaped their political responses to the pandemic. By tracing Fidesz's evolution from its founding in 1988 through its significant ideological shift in the post-2010 era, the study explores the intersections between Orbán's right-wing populist strategies and his pandemic management.

Central to the study is the argument that Orbán and Fidesz viewed the pandemic as a historical opportunity to deepen their right-wing populist agenda. Orbán's government strategically employed the pandemic to reinforce anti-immigrant sentiments, promote conservative family values, and justify political repressive measures. This investigation illustrates how Orbán utilized the COVID-19 crisis to further entrench his illiberal democratic model, positioning these policies as essential to "national survival" and societal stability.

The study contends that the pandemic was perceived by Orbán and his party as an unprecedented opportunity to redefine fundamental political norms according to their ideological stance. The article examines how Orbán's discourse frames the centralisation of power as a 'necessary' response to the pandemic and aligns it with a right-wing populist strategy that prioritises sovereignty, national identity and traditional values over liberal democratic principles. By reinforcing the perception of external threats, such as migrants and "liberal globalist" forces, Orbán justified stringent policies that effectively curtailed liberties and concentrated power within the executive branch.

The research also examines how the Orbán government adopted a 'forced' repressive orientation to consolidate its political agenda during the pandemic. This narrative was used to legitimise a range of measures, from emergency decrees to restrictions on the media and civil society, framing them as indispensable to protect the nation from both the virus and perceived external and internal threats. The study highlights how Orbán's policies during the pandemic targeted non-normative social segments and reinforced traditionalist values to appeal to his political base, thereby consolidating his power under the guise of crisis management.

By situating Orbán's response to COVID-19 within the of right-wing populism, the study aims to demonstrate how the crisis was manipulated to advance an illiberal democratic agenda that deviates from the norms of liberal democracy. The analysis suggests that Orbán's management of the pandemic was not merely a public health response but a calculated strategy to fortify his ideological goals and expand his political authority.

Overall, this research contributes to a better understanding of how right-wing populists use crises to strengthen their repressive rule and reshape democratic institutions through the case of Hungary. It provides insights into how Orbán's approach to pandemic management reflects a broader trend among right-wing populists to use crises as opportunities to advance their political agenda. The findings confirm the tendency of right-wing populist leaders to use emergencies for the centralisation of political and administrative power and, more generally, to pursue their own political agenda.

Görüş

Kars'ta Önemli Bir Urartu Merkezi: Taşdere/Sosgert Kalesi*

An Important Urartian Center in Kars: Taşdere/Sosgert Fortress

Mustafa KARAGEÇİ** - Pınar ALBAYRAK***

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Platosunda yer alan Kars ili, zengin akarsu kaynakları, verimli otlakları ve tarım alanları ile oluşturduğu elverişli ortamın katkısıyla eski çağlardan itibaren yerleşim görmüştür. Önemli yol güzergâhlarının kesişme noktasında yer alan bölge, kültürlerin yayılmasında da önemli role sahip olmuştur. M.Ö. I. binden itibaren kuzeye doğru bir genişleme siyaseti izleyen Urartular, bölgede önemli bir krallık olan Dia(u) ehi Krallığı'nı hâkimiyet altına almak ve daha kuzeye yayılmak için bölgeye çok sayıda sefer düzenlemişlerdir. Bu amaçla bölgeyi kontrol altına almak isteyen Urartular, askeri ve lojistik anlamda güçlenmek için önemli yol güzergâhları üzerinde kaleler inşa etmişlerdir. Urartu Krallığının kuzey yayılımı içerisinde olan Kars ve çevresinde de bu amaçla kaleler inşa edilmiştir. Kars ili, Arpaçay ilçesine bağlı Taşdere köyünde yer alan Taşdere/Sosgert Kalesi'nin bir Urartu yerleşmesi olduğu düşünülmektedir. Zira Arpaçay, Anadolu'dan Kafkaslara geçiş güzergâhı üzerinde, su kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Bu bakımdan kalenin bu yol güzergâhı üzerinde ve stratejik bir konumda yer alması, Urartuların kuzey seferleri esnasında kaleyi etkin bir şekilde kullanmış olabileceklerini düşündürmektedir. Taşdere/Sosgert Kalesi, Karahan çayının oluşturduğu vadinin hemen güneyinde, vadiden yaklaşık 30-40 m yükseklikte kayalık bir alanda kurulmuştur. Kalede ana kayaya oyularak oluşturulmuş depo, sarnıç, kaya basamaklı su tüneli ve kiklopik teknikte yapılmış sur duvarlarına ait mimari yapılar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Kars, Urartu, Kale, Taşdere/Sosgert.

Abstract

Kars province, located on the Erzurum-Kars Plateau of the Eastern Anatolia Region, has been inhabited since ancient times with the contribution of the favourable environment created by rich river resources, fertile pastures and agricultural areas. Located at the intersection of important road routes, the region has also played an important role in the spread of cultures. The Urartians, who pursued an expansion policy towards the north since the first millennium BC, organized many expeditions to the region in order to dominate the Dia(u)ehi Kingdom, an important kingdom in the region, and to reach further north. For this purpose, the Urar-

Gör

Akademik
Bakış

241

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2023. Makale Kabul Tarihi: 16.11.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: KARAGEÇİ, Mustafa, ALBAYRAK, Pınar. "Kars'ta Önemli Bir Urartu Merkezi: Taşdere/Sosgert Kalesi". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 249-272. DOI: 10.19060/gav.1601710

* Bu çalışma, Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ'nin danışmanlığında, Pınar ALBAYRAK tarafından Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda sunulan "Kars ve Çevresinde Orta Demir Çağ (Urartu) Kalelerinin Mimari Özellikleri" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi A. B.D., Kars, E-mail: mkarageci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6419-9325.

*** Öğr. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi Kazım Karabekir Teknik Bilimler MYO, Mimari Restorasyon Programı, Kars, E-mail: albayrak_p_@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3414-1218.

tians, who wanted to control the region, built fortresses on important road routes in order to strengthen themselves militarily and logistically. Castles were also built for this purpose in and around Kars, which is within the northern expansion of the Urartian Kingdom. Taşdere/Sosgert Fortress located in Taşdere village of Arpaçay district of Kars province is thought to be an Urartian settlement. This is because Arpaçay is a region rich in water resources on the route from Anatolia to the Caucasus. In this respect, the fact that the fortress is located on this road route and in a strategic location suggests that the Urartians used the fortress effectively during their northern campaigns. Taşdere/Sosgert Fortress was built just south of the valley formed by the Karahan Stream, on a rocky area about 30-40 m above the valley. In the castle, there are architectural structures carved into the bedrock such as a warehouse, a cistern, a water tunnel with rock steps, and fortification walls built in cyclopean technique.

Key Words: Eastern Anatolia, Kars, Urartian, Castle, Taşdere/Sosgert

Giriş

Kars ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi, ortalama 1500 m'nin üzerindeki yükseltisi ile ülkenin en yüksek ve en engebeli bölgesidir¹. İlde Aras Nehri, Kars Çayı ve Arpaçay Nehri en önemli akarsular olup bu akarsuların birçok kolu bulunmaktadır (Ek Harita 1).

Kars ili, doğu-batı ve kuzey – güney yönlü bir yol ağının kesiştiği noktada yer alarak tarih boyunca hem askeri hem de ticari yolların geçiş kavşağı olmuştur. Bölge, önemli askeri ve ticari yolların kesiştiği bir alanda bulunmasıyla Anadolu ile Kafkaslar ve İran yaylası arasında köprü vazifesi görmektedir. Bu bakımdan bölge ulaşım açısından tarih boyunca stratejik önemi korumaktadır².

Kars ilinin, üzerinden geçen önemli tarihi yol ağlarından biri, Kars'ı Kafkaslara aynı zamanda Anadolu'yu Kafkaslara bağlayan yol güzergâhıdır. Aras Nehri'nin akış yönünde uzanan tarihi yol, batıdan gelerek Karakurt üzerinden kuzeye ve Sarıkamış ile Kars üzerinden geçerek Gümrü'ye kadar ulaşmaktadır. Tiflis üzerinden gelip Kafkaslara uzanan bu yol, aynı zamanda Orta Asya ve Uzak Doğu ticaret yol ağına ulaşmaktadır³. Bir diğer tarihi yol ağı ise Karakurt üzerinden Eleşkirt, Doğubayazıt, Gürbulak yolu ile İran'a ulaşan yoldur. Ayrıca bu yol Kars'ı Van'a bağlayan tarihi doğal yoldur. Urartu kralları bu yol ile kuzey ve kuzeydoğudaki bölgelere askeri seferler düzenlemiş ve aynı zamanda bu yolu ticaret yolu olarak da kullanmışlardır⁴. Bir diğer yol ağı Digor, Tuzluca ve Iğdır üzerinden Nahcivan'a

- 1 İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 453 vd.; Salem Khalaf, "Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri", İstanbul Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s.26.
- 2 Alpaslan Ceylan vd., *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s. 245; Akın Bingöl-Dilek Karageçi, "Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 16, Sayı, 32, Ankara 2023, s. 360;
- 3 Sırrı Erinc, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953, s.43; Mustafa Karageçi, "Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", Kafkas Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kars 2015, s.24.
- 4 Mahmut Pehlivan, "En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi", Atatürk Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984, s.214; Nezahat Ceylan, "Pasin Ovası'nın Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergi-*

ulaşan yoldur. Bölgeyi batıya bağlayan yol ise günümüzde İstanbul yolu olarak bilinmektedir. Akarsuların aktığı vadi üzerinden devam eden bu yol, Karakurt'ta Aras Nehri'ni izleyerek Erzurum'a, oradan da Karasu Nehri'ni takip ederek Erzincan'a ve oradan da Sivas'a kadar ulaşmaktadır⁵. Urartu Kralları Menua ve Argiştı I Aras ve Karasu nehirleri arasında kalan bu bölgeleri "Geçit Ülkeleri" olarak adlandırmışlardır⁶. Urartu yazıtlarında "Geçit Ülkeleri (KUR_{KA-Sie})" olarak tanımlanan bölge Urartularda önemli bir geçiş güzergâhı olarak ifade edilmektedir⁷. Menua döneminde özellikle Diauehi topraklarına ulaşmak için kuzeybatıya seferler düzenlenmiştir. Urartu'nun bu dönemde kuzeybatıya yöneldiğini bu bölgede bulunan Pirabat⁸, Zivin/Süngütaş⁹, Delibaba¹⁰, Yazılıtaş¹¹ yazıtlarından öğrenmekteyiz. Ayrıca bu güzergâh üzerinde kalelerin inşa edilmesiyle yol güzergâhlarının kontrol altına tutulmaya çalışıldığını anlamaktayız.

M.Ö. II. binyılda Kars ve çevresinde Diauehi Krallığının varlığı bilinmektedir. Aşkale ve Sarıkamış arasına lokalizasyonu yapılan, yoğun olarak Aras nehri ve çevresinde yerleşim gösteren Diauehi Krallığı (Ek Harita 2), tarım, hayvancılık ve maden kaynakları açısından zengin topraklara sahiptir¹². M.Ö. I. Binyılda kuruluşlarını tamamlayan Urartuların (Ek Harita 3), Doğu Anadolu bölgesinde Diauehi Krallığının bulunduğu bu bölgeye egemen olmak için pek çok sefer düzenlediği bilinmektedir. Diauehi Krallığının bulunduğu bölge Urartuların Kafkaslara yönelik politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. Urartu kralları, Horasan, Sarıkamış ve Kars bölgelerinde hâkim olan ve kuzey bölgelere ulaşmalarında engel olarak gördükleri Diauehi Krallığı'nı, kontrol altına alabilmek ve bölgenin doğal kaynaklarından faydalanabilmek için bölgeye seferler düzenlemişlerdir¹³. Urartuların bölgeye yap-

si, Cilt: 9, Sayı: 43, 2016, s. 656-671; Burak Bingöl-Yavuz Günaşdı, "Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2024, s. 1495-1518.

5 Erinç, a.g.e., s.44.

6 Pehlivan, a.g.t., s.26; Mahmut Pehlivan, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey Doğu Anadolu)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1991, s.16.

7 Oktay Belli, "Urartular Çağı'nda Van Bölgesi Yol Şebekesi", İstanbul Ü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977, s.117; Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s.184 vd.

8 Margaret Payne-Alpaslan Ceylan, "A New Urartian Inscription From Ağrı Pirabat", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, Sayı: 45, Cilt: 2, Roma 2003, s.191-201.

9 Giorgi Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova 1960, s.36.

10 Melikishvili, a.g.e., s.68; Friedrich Wilhelm König, *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Graz 1955-57, s.43.

11 Carl Friedrich Lehmann-Haupt, *Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II*, Leipzig 1928-1935, s.27; Alpaslan Ceylan, "Yazılıtaş Horasan", *Çağlayan Aras*, Cilt: 1, Sayı:1, Erzurum 2002, s.14-15; Veli Ünsal, "Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı Seferleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 2008, s. 9-32.

12 Alpaslan Ceylan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kars 2017, s. 519; Ceylan vd., a.g.e., s. 246.

13 Ceylan, a.g.m., s.517-568; Alpaslan Ceylan-İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s.59.

tıkları seferlere ait yazıtlar Diauehi Krallığı ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Bu yazıtlardan biri olan Horasan/Yazılıtaş Yazıtı'nda¹⁴ Urartu kralı Menua'nın Diauehi ülkesinin başkenti Şaşılı'yı ele geçirerek Diauehi kralı Utupurşini'yi esir aldığı, Diauehi kralının ancak haraç vererek canının bağışlandığını ve Urartu kralı Menua'nın başkente çok miktarda ganimetle döndüğü anlatılmaktadır¹⁵.

Kral Menua'dan sonra Urartu tahtına çıkan Arğiştı I döneminde Diauehi Ülkesinde ayaklanmalar meydana gelmiş ve Arğiştı I, bölge üzerine seferler düzenleyerek bölgeyi yeniden kontrol altına almıştır. Bölgenin Arğiştı I döneminde kontrol altına alınması ile Urartuların Eleşkirt-Karakurt-Sarıkamuş-Kars üzerinden Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'ya yapacakları seferlerin de önü açılmıştır. Bu sebeptendir ki bölgede askeri seferlerde kullanılacak birçok kale yapmıştır¹⁶.

Kars il merkezinin 39 km kuzeyinde yer alan Arpaçay ilçesinin kuzeyinde Ardahan/Çıldır ilçesi, doğusunda Ermenistan Cumhuriyeti ve Akyaka ilçesi, batısında ise Susuz ilçesi bulunmaktadır. Arpaçay ilçesinin Ermenistan Cumhuriyeti ile yaklaşık 10 km'lik bir sınırı bulunmaktadır¹⁷. İlçeye bugünkü ismini veren ve Ermenistan Cumhuriyeti ile sınırımızı çizen "Arpaçay Nehri" ilçenin doğusundan geçmektedir. İlçe, konumu ve tarihi açısından değerlendirildiğinde Kafkasların Anadolu'ya giriş kapısı olarak ifade edilebilir (Ek Fotoğraf 1).

Taşdere/Sosgert Kalesi

Taşdere/Sosgert Kalesi¹⁸, Arpaçay ilçe merkezinin 35 km doğusunda bulunan Taşdere köyünde yer almaktadır. Köyün 2 km doğusunda ve eski köy yerleşimi olan düzlük bir yükseltinin en batı ucunda, içerisinde bulunduğu vadiden yaklaşık 30-40 m yüksekte bulunan kayalık bir alanda yer almaktadır (Ek Fotoğraf 2). 1820 m yükseltide bulunan kale, andezit kayaç yapısına sahip kayalık bir alan üzerinde ana kayanın doğal yapısına göre şekillenmiş

görsel

- 14 Archibald Henry Sayce, "The Cuneiform Inscriptions of Van", *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol.: 14, No: 4, London 1882, s.10; Lehmann-Haupt, a.g.e., s.27; König, a.g.e., s.23; Ceylan, a.g.m., s.14; Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.68
- 15 Melikishvili, a.g.e., s.31 vd.; Pehlivan, *Daya(e)ni/Dia(e)hi*, Erzurum 1991, s.34 vd.
- 16 Ceylan vd., a.g.e., s. 246; Akın Bingöl, "Anı ve Çevresindeki Demir Çağı Yerleşmeleri", Ed. Yaşar Kop, *Fetihleri Anlamak Fatihleri Anmak II*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, s. 253-267; İbrahim Üngör, "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2019, s. 207-233; Akın Bingöl-Dilek Karageçi-Burak Taşdövençi, "Yüzey Araştırmaları Işığında Anı ve Çevresinin Demir Çağı", Ed. M. Arslan, *Anı Kitabı*, Palet Yayınları, Konya 2023, s. 11-28.
- 17 İhsan Ketin, *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış*, İstanbul 1983 s.502-503; Akın Bingöl, "Arpaçay'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Kars 2008, s. 57-71.
- 18 Akın Bingöl vd. "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 27, Cilt: 2, Ankara 2010, s.383; Ceylan vd., a.g.e., s.205.

ve doğu-batı doğrultulu olarak konumlandırılmıştır (Ek Fotoğraf 3).

Kalenin batısında Taşdere köyü, güney doğusunda Cebeci köyü, doğu uzantısındaki düzlük alanda ise eski köy yerleşimi yer almakta ve kuzey ile batı yönlerinden Karahan Çayı akmaktadır. Kale, bu konumu ile vadi içinde uzanan tarihi yol güzergâhını ve su kaynağını kontrol altında tutmaktır. Kalenin doğusu düzlük olmakla birlikte diğer yönleri sarp uçurumdur (Ek Çizim 1). Özellikle Karahan çayına bakan kuzey kısmı oldukça yüksek ve sarpdır (Ek Resim 1). Bu şekli ile kaleye batı, kuzey ve güneyden ulaşmak oldukça zordur ancak bu yönlerin savunması bir o kadar da kolaydır. Kalenin doğu tarafı ise düz alan olduğu için savunma yönünden en zayıf kısmı oluşturmaktadır. Bu nedenle günümüze ulaşan oldukça sağlam ve yüksek yapılmış sur duvarları kalenin doğusunda bulunmaktadır. Kalenin plânı doğu-batı uzantılı batı uca doğru daralan ve doğu uca doğru genişleyen ovale yakın bir forma sahiptir (Ek Çizim 2). Kale kuzey-güney yönünde 30 m, doğu-batı yönünde ise 150 m ölçüye sahiptir. Kalenin kayalık alan üzerinde kapladığı alan 3900 m², çevre uzunluğu ise 336 m'dir. Kalenin bulunduğu alan, doğusunda bulunan eski yerleşim ile birlikte toplamda 60.000 m²'lik bir alana sahiptir. Taşdere/Sosgert Kalesi bu alanın batı ucunda yer almaktadır.

Taşdere/Sosgert Kalesi'nin günümüze ulaşan sur duvarlarının büyük bir bölümü doğu yönde bulunmaktadır (Ek Fotoğraf 4). Bu kısım doğudaki düzlük alana açıldığı için savunma açısından güçlendirildiği düşünülmektedir. Ayrıca kale alanından 10 m daha yüksek bir şekilde düzenlenmiş olan doğu kısmın yönetim alanı olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Benzer bir uygulama Kars ili, Sarıkamış ilçesi sınırları içerisinde bulunan Toprakkale'de¹⁹ de görülmektedir. Taşdere/Sosgert kalesinin doğu yönündeki yükseltilmiş alan çift sur sistemi ile güçlendirilmiştir (Ek Resim 2). Urartu kalelerinin etrafının genellikle tek sur bedeni ile çevrili olduğu fakat erken dönemlerinden itibaren çift sur bedenli kale uygulamalarının olduğu da bilinmektedir²⁰. Zayıf olan kısımlara güçlü sur duvarlarının yapılması, Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Doğu Anadolu ve Nahçıvan bölgelerindeki kalelerde uygulanan geleneksel bir yöntemdir²¹. Nahçıvan'da Çalhankale ve Nebi

Gör

19 Toprakkale'de doğu yönde bulunan ve kaleden yaklaşık 10 m daha yüksekte 21x24 m ölçülerinde elips bir plâna sahip yönetim merkezi olarak düşünülen bir bölümün olduğu görülmektedir. Bu kısmın batıya bakan yüzünde sur duvar kalıntıları bulunmaktadır. Bu sur duvarı 3.75 m uzunluğunda ve 1.50 m yüksekliğindedir. Üç sıra bazalt blok taştan oluşan sur duvarı kuru duvar olarak yapılmıştır. En alt sıradaki temel taşlarının üst sıralardaki taşlardan daha yassı formda ve büyük boyutlardadır. Bu temel taşları 1m uzunluğunda, 40 cm yüksekliğinde ve 60 cm derinliğindedir. Kaleden yüksekte olan bu yönetim alanı olarak düşündüğümüz bölümün çevresinde yer yer temel seviyesinde sur duvar kalıntıları gözlemlenmiştir. Alpaslan Ceylan, *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum 2001, s.53; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008, s.114; Pınar Albayrak, "Kars ve Çevresinde Orta Demir Çağ (Urartu) Kalelerinin Mimari Özellikleri", Kafkas Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kars 2023, s.122.

20 Altan Çilingiroğlu, "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 1983, s.37.

21 Oktay Belli-Alpaslan Ceylan, "Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi: Yo-

Kalesi²² gibi kalelerin yanı sıra Doğu Anadolu'da Evditepe, Keçikıran, Kaletpe, Yürek ve Tepeköy²³ kalelerinde de savunma yönünden zayıf olan kesimlere savunmayı güçlendirmek amacıyla çift sur duvarları yapılmıştır²⁴. Kars ve çevresinde Orta Demir Çağı (Urartu) kalelerinden, Yoğunhasan²⁵, Kırankaya²⁶, Sarıkamış/Köroğlu²⁷ kalelerinde de temel seviyesindeki duvar kalıntılarından çift sur sisteminin uygulandığı tespit edilmiştir²⁸. Taşdere/Sosgert kalesinde iki sur duvarı arasında 10 m mesafe bulunmaktadır. İç sur duvarı 50 m uzunluğunda, güney ve kuzey köşesinde ise burç ya da kule olarak yapılmış olabileceği ve daha sonraki dönemlerde eklendiği düşünülen yuvarlak formda duvar kalıntıları mevcuttur. Bu iki burç arasındaki mesafe 11,5 m'dir. Günümüzde ayakta kalan güney ve kuzey uçta bulunan burçlara ait yuvarlak formdu duvar kalıntıları 9 m uzunluğunda ve oldukça simetriktir. Doğudaki dış sur duvarı ise 60 m uzunluğa ve 4 metre yüksekliğe sahiptir. Bu duvarların alt sıralarında büyük boyutlu andezit blok taşlar kiklopik teknikte örülmüştür. Üst sıralarında ise yine andezit küçük taşlar kullanılmıştır.

Kalenin giriş kısmı kuzeydoğu yönünde bulunmakta ve doğu tarafından uzanan bir yol ile girişe ulaşılmaktadır (Ek Resim 3). Giriş açıklığı 2,30 m genişliğinde olup ve kalınlıkları 2 m olan köşe taşları bulunmaktadır (Ek Fotoğraf 5). Bu köşe taşları Urartu giriş kapılarında bulunan her iki yanındaki dikdörtgen ya da kare planlı taş kulelerin varlığını işaret etmektedir. Urartu kale kapıları iki sur arasına yerleştirilmiş bir geçit ve bazen bu geçidi koruyan dikdörtgen ya da kare planlı kulelerden oluşmaktadır²⁹. İki yanından kule ile sınırlandırılmış kale kapılarına en iyi örnekler Karmir-Blur (Teişebai URU) ve Bastam (RusaiURU.TUR) güney ve kuzey kapıları gösterilebilir³⁰.

- 22 günhasan", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 2002, s.120.
- 23 Oktay Belli-Veli Sevin, *Naxçivanda Arkeolojik Araştırmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s.17 vd.; Belli-Ceylan, a.g.m., s.120.
- 24 Oktay Belli, "An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, Ed. O. Belli, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s.147 vd.; Oktay Özgül, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 137-157.
- 25 Çilingiroğlu, a.g.m., s.37.
- 26 Ceylan, a.g.e., s. 55 vd.; Belli-Ceylan, a.g.m., s. 120 vd.; Alpaslan Ceylan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 20, Cilt: 2, Ankara 2003, s.316; Ceylan, a.g.e., 2008, s.115; Gülriş Kozbe vd., "Yoğunhasan", *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Demir Çağları*, Sayı: 6, Ege Yayınları, İstanbul 2008.
- 27 Ceylan, a.g.e., 2001, s.60; Ceylan, a.g.m., s. 316; Akın Bingöl, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, 2011, s.20-40; Ceylan "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", *Anatolian Iron Age*, Vol: 31, No: 5, London 2005, s.26.
- 28 Ceylan vd., a.g.e., s.176.
- 29 Albayrak, a.g.t., s.107 vd.
- 30 Veli Sevin, "Çavuştepe Aşağı ve Yukarı Kale Kapıları: Urartu Mimarlığında Sıra Dışı Uygulamalar", Ed. B. Helving, B. Uysal, A. Engin, *Armizzi-Engin Özgen'e Armağan*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s.228.
- 30 Wolfram Kleiss, "Bemerkungen zur urartäischen Architektur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 11-15 Ekim 1976, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s.263-271; Krzysztof Jakubiak, "An Attempt to Systematize the Gates in the Urartian Fortresses", *Iranica Antiqua*, Sayı: 39, s. 169-190.

Taşdere/Sosgert Kalesi'nin içerisinde ana kayaya oyularak oluşturulmuş su sarnıcı ya da yiyecek deposu olarak düşünülebilecek yerler bulunmaktadır. Bunlardan ilki kalenin orta kısmına yakın bir yerde kare şeklinde bir depo görünümündedir. 60 x 70 cm boyutlarında dışarı kare bir açıklığı olan bu deponun iç kısmı örme taştır ve günümüzdeki derinliği 1,5 m'dir (Ek Fotoğraf 6). Kalenin kuzey tarafında ise 180 x 110 cm boyutlarında dikdörtgen formda ana kayaya oyularak oluşturulmuş bir su sarnıcı bulunmaktadır. Günümüzde içerisi taşlarla dolmuş olan su sarnıcının derinliği taşla doldurulan kısımdan sonra 2,30 m olarak ölçülmüştür (Ek Fotoğraf 7). Bu kısmın su sarnıcı olduğunu düşünmemize sebebi ise kalenin kuzeyinde hemen bu sarnıcıya yakın mesafede Karahan Çayı'na inen bir su tünelinin olmasıdır. Urartu kale mimarisinde ana kayaya oyularak oluşturulmuş sarnıcı yapıları kalelerde yağmur suyu veya taşıma ile kaleye ulaşan suyun depolanması için düşünülmüş mimari öğelerdir. İçerisinde su sarnıcı bulunan Urartu kalelerine Kars'ta Zivin³¹, Micingert³² kalesi, Erzincan'da Çadırkaya³³, Altın-tepe³⁴ ve Şirinlikale³⁵ örnek olarak verilebilir. Urartuların merkezi olan Van'da Çavuş-tepe³⁶ ile Toprakkale³⁷ kalelerinde de benzer sarnıcı örnekleri bulunmaktadır.

Kalenin en ilgi çekici mimari öğesi kalenin kuzeybatı kısmında bulunan ve Karahan Çayı'na inen kaya basamaklı su tünelidir. Günümüzde giriş açıklığı taşlarla kapatılmış olan su tünelinin girişinden içine ulaşmak imkânsızdır (Ek Fotoğraf 8). Ancak kalenin üst kısmından aşağı doğru 20. metrede tünel duvarı patlamış ve buradan tünelin iç yapısı ile ilgili ayrıntılar görülebilmektedir. Bu kısımdan 15 adet basamak görülmekte ve tünelin iç çapı 1,5 m olarak ölçülmüştür. Minare merdiveni tarzında sarmal formda merdivenlere sahip olan su tünelinin merdivenleri ana kayanın oyularak şekillendirilmesi ile oluşturulmuştur (Ek Fotoğraf 9). Bu merdivenlerin basamak uzunluğu 120 cm, genişliği 30 cm, yüksekliği ise 40 cm'dir (Ek Fotoğraf 10). Su tünelleri, dış mekâna kapalı, ana kayaya oyularak yapılmış ve su kaynağına rahat inip çıkabilmek için tünellerin içinde kaya basamakları oluşturulmuştur³⁸. Van başta olmak üzere Urartuların yayıldığı coğrafyada bulunan

görsel

Akademik
Bakış

247

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 31 Ceylan, a.g.m., s.317; Ceylan, a.g.e., 2008, s.121-123; Kozbe vd., a.g.e., Zivin Kalesi; Ceylan, a.g.m., 2017, s.537; Ceylan vd., a.g.e., s.236.
- 32 Ceylan, a.g.e., 2001, s.60; Bingöl, a.g.t., s.150; Kozbe, a.g.e., Micingert Kalesi.
- 33 Alpaslan Ceylan, "Urartu'da Kaya İşaretli Kalelerden Çadırkaya Kalesi", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erzincan 2019, s.33.
- 34 Tahsin Özgüç, "Altın-tepe'de Urartu Mimarlık Eserleri", *Anatolia*, Sayı: 7, Ankara 1963, s. 43-57; Mehmet Karaosmanoğlu vd., "Altın-tepe Kazısı 2003", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 26, Cilt: 1, Ankara 2005, s.128-136.
- 35 Ceylan, a.g.e., 2008, s.265-266; Alpaslan Ceylan-İbrahim Üngör, *Eskiçağda Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s.165-169.
- 36 Afif Erzen, Çavuş-tepe I, M.Ö 7. ve 6. yy Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 1 vd.
- 37 Richard David Barnett, "The Excavations of the British Museum at Toprakkale near Van", *Iraq*, Vol: 12, London 1950, s.1-43.
- 38 Urartularda kaya basamaklı su tünelleri, kuşatma esnasında su ihtiyacını güvenli bir şekilde karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Nezahat Ceylan, "Erzincan'da Kaya Basamaklı Su Tüneli Urartu Kalelerinden Biri: Kaleninsırtı Kalesi", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Erzincan 2019, s.78; Nezahat Ceylan, "Erzurum ve Erzincan

Urartu kalelerinde kaya basamaklı su tünelleri görülmektedir. İçerisinde su tüneli bulunan Urartu kalelerine yakın çevrede yer alan Harami Kalesi, Avnik Kalesi, Pasinler Kalesi, Kemah Kalesi, Üçpınar Kalesi, Kaleninsırtı Kalesi, Şirinlikale Kalesi, Sırataşlar Kalesi, Kaptır Kalesi ve Hasanbey Kalesi örnek gösterilebilir³⁹. Kaya basamaklı su tüneli Taşdere/Sosgert Kalesi'nin Urartu kalesi olduğunu destekleyen en önemli mimari öğedir.

Taşdere/Sosgert Kalesi'nin özellikle doğu kısmında yoğun olmakla birlikte batı kısma doğru uzanan alan boyunca pek çok mimari kalıntı izlerine rastlamak mümkündür. Bu kalıntılardan kare ve dikdörtgen formda yapıların varlığı izlenmektedir. Bu yapılara ait duvar kalıntıları 1-2 sıra taş dizisinden oluşmakta ve 50 cm, 1 m ve 2 m gibi farklı ölçülerde duvar kalınlıklarına sahiptirler. Duvarlarda 100x40x30 cm ve 100x50x30 cm boyutlarında dış yüzleri düzeltilmiş taşların da özenle kullanıldığı görülmektedir (Ek Fotoğraf 11).

Kalenin batı kısmında sur duvar izlerine rastlanılmamış, kuzey ve güney kısmında kiklopik örgü sisteminde oluşan duvar kalıntıları gözlemlenmiştir. Bu sur duvarlarının ise ana kayaya açılan sur yataklarına oturduğu görülmektedir. Urartu kalelerinde de taş duvarların ana kaya üzerine açılan temel taşı yataklarına oturtulduğu bilinen bir yöntemdir⁴⁰. Kalede elde edilen keramik verileri Erken Demir, Orta Demir ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir⁴¹. Urartular tarafından kullanılan temel seramik grubu, kırmızı perdahlı malzemeler olup, bu tür seramikler literatürde Urartu Saray Keramiği olarak tanımlanmaktadır. Ancak Urartu seramikleri üzerine yapılan son bilimsel araştırmalar, bu kültürde daha geniş bir seramik çeşitliliği olduğunu ortaya koymuştur. Bu kapsamda; pembe-kiremit hamurlu seramikler, devetüyü veya krem astarlı seramikler, Urartu kalelerinde en yaygın olarak görülen kahverengi astarlı seramikler ve "kaba mallar" olarak adlandırılan el yapımı seramikler dikkat çekmektedir. Kaba mallar grubu, kum, iri taş-

Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tünelleri", XVIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, C.4, Ankara 2022, s. 592; Nezahat Ceylan, "Erzurum ve Erzincan Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tünelleri II", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50, Konya 2023, s. 244.

39 Ceylan, a.g.e., 2008, s.23 vd; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s. 39 vd.; Ceylan-Üngör, a.g.e., s.17 vd.; Alpaslan Ceylan-Yavuz Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s.19 vd.; Alpaslan Ceylan-Oktay Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt: 1, Erzincan 2016, s.127 vd.; İbrahim Üngör, "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", XVII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, C.1, Ankara 2018, s. 207-233; Yavuz Günaşdı, "Erzincan Sırataşlar Kalesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s.113 vd.; Yavuz Günaşdı, "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 113-135; Ceylan, a.g.m., s.35.; N. Ceylan, a.g.m., s.74-88; Mustafa Karageçi-Yavuz Günaşdı, "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Haramikale", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Kars 2019, s. 649-667; Mustafa Karageçi, "Erzincan'da Önemli Bir Urartu Merkezi: Üçpınar Kalesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2020, s. 237-262.

40 Çilingiroğlu, a.g.m., s.28.

41 Ceylan vd., a.g.e., s.205.

çık, saman ve bazen mika katkılı olup, yetersiz ısıda pişirilmiş seramiklerden oluşmaktadır⁴². Taşdere/Sosgert Kalesi'ndeki Orta Demir Çağı keramikleri Urartu keramikleri olarak tanımlanmıştır⁴³ (Ek Fotoğraf 12).

Sonuç

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey doğusunda bulunan yüksek bir plattoda yer almaktadır. Kars bulunduğu coğrafi özellikler nedeni ile doğu-batı ve kuzey-güney yol ağının kesiştiği bir noktada yer alarak tarih boyunca hem ticari hem de askeri yolların geçiş kavşağı olmuştur. Ayrıca, Kars ve çevresinde bulunan akarsu ağları ve bunların oluşturdukları derin vadiler bölgenin yerleşim tercihi açısından oldukça etkili unsurlar olmuştur. Ele aldığımız Taşdere/Sosgert Kalesi bu durumu güçlendiren bir örnektir.

M.Ö. I. binyılda merkezi Van Gölü olan Urartuların, Doğu Anadolu bölgesinde yeni bir siyasi oluşum olduğu bilinmektedir. Urartu kralı Menua ve Argiştı I dönemlerinde krallık kuzeye yayılım politikası izlemiştir. Urartu krallığının kuzey yayılım alanı içerisinde olan Kars ve çevresi Urartu devleti için Güney Kafkasya'ya yapılacak seferler sebebiyle oldukça önemliydi. Yapılacak bu seferler için yol güzergâhları boyunca birçok kale inşa edilmiş ya da buralarda var olan kalelere eklemeler yapılarak bu güzergâhların güvenliği sağlanmıştır. Bu kaleler, hem askeri birer garnizon olarak işlev görmüş hem de bölgenin denetimi ve kontrolü açısından önemli bir rol oynamıştır. İncelemeye aldığımız Taşdere/Sosgert Kalesi, bu stratejinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Taşdere/Sosgert Kalesi'nin bulunduğu konum, Urartuların kuzeye doğru olan yayılım politikası ve Güney Kafkasya seferleri açısından oldukça elverişlidir. Kalede yapılan arkeolojik incelemeler, burada Urartular dönemine ait izler bulunduğunu ve kalenin Urartu savunma sisteminin bir parçası olarak kullanıldığını göstermektedir. Özellikle sur duvarları ve kule kalıntıları, kalenin askeri amaçlarla güçlendirildiğini kanıtlar niteliktedir.

Urartu kaleleri, konumları, planları, işlevleri, mimari öğeleri, malzeme ve kullanılan teknikler açısından kendine has özellikler taşımaktadır. Kalelerin kurulduğu alanlar doğal korunaklı yüksek kayalıklar, kayalık araziler, dağ sırtları ve tepelik alanlar gibi savunma açısından güçlü ve çevreye hâkim seçilmiş alanlardır. Ayrıca Urartu kalelerinin, tarım alanlarını ve vadileri görür konumda, su kaynaklarına yakın alanlarda konumlandırıldığı bilinmektedir. Yine bu kalelerin tarihi yol güzergâhlarına hâkim ve hemen hepsinin bir başka Urartu kalesini görececek biçimde konumlandırılmış olması konum açısından ortak özelliklerdir. Taşdere/Sosgert Kalesi kurulduğu yer açısından değerlendirildiğinde kalenin kayalık bir arazi yapısı üzerinde, su kaynağına oldukça yakın konumda ve vadiye hâkim olduğu görülmektedir.

Urartu kalelerinin, planlarının genellikle mimari ilkeler tarafından şekillendirilmediğini görürüz. Çoğunlukla kale yerleşmesinin üzerine kuru-

42 Aylin Ü. Erdem-Erkan Konyar, "Urartu Çanak Çömleği", Ed. K. Köroğlu-E. Konyar, *Urartu Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 268-285.

43 Ceylan vd., a.g1.e., s. 205.

lacağı arazinin biçimi, ana kayanın şekli gibi özellikler plan formunu belirlemiştir. Taşdere/Sosgert kalesinin planı da üzerinde kurulduğu doğal kayalık arazinin formuna uygun şekilde inşa edilmiştir.

Kars ve çevresinde arazi yapısı volkanik arazi olması sebebiyle kalelerde kullanılan malzeme volkanik kayalar olan bazalt ve andezittir. Taşdere/Sosgert Kalesinde andezit malzeme kullanılarak oluşturulan sur duvarları, ana kayaya açılmış temel yataklarına oturur ve kiklopik yöntemle oluşturulmuştur. Taşdere/Sosgert kalesinin doğu tarafında çift sur sisteminin uygulandığına dair izler tespit edilmiş ve Urartu'nun erken dönemlerinden itibaren çift sur bedenli kale uygulamalarının olduğu bilinmektedir.

Urartu kalelerinde su ihtiyacının karşılanması için ana kayanın oyulması ile oluşturulan su sarnıçları ve kaya basamaklı su tünelleri bulunmaktadır. Urartu dönemine tarihlendirilen ve su tünellerinin bulunduğu kalelere Erzurum'da Harami Kalesi, Pasinler Kalesi, Erzincan'da Çadırkaya/Pekeriç Kalesi ve Şirinlikale Kalesi örnek olarak verilebilir. Taşdere/Sosgert Kalesi'nde de bulunan su sarnıcı ve kaya basamaklı su tüneli, Urartu kalelerinde sıkça görülen su yönetim sistemlerine işaret etmektedir.

Urartu yazıtları, özellikle Menua ve Argiştı I dönemlerinde Kars ve çevresinin stratejik önemini vurgulamaktadır. Bu kralların bölgeye hâkimiyet kurarak Güney Kafkasya'ya ulaşmayı hedefledikleri bilinmektedir. Taşdere/Sosgert Kalesi'nin Kars-Arpaçay bölgesindeki konumu, doğal ulaşım güzergâhlarını kontrol altında tutmak amacıyla inşa edildiğini göstermektedir. Kalenin stratejik bir noktada yer alması, Anadolu'dan Kafkaslara uzanan yolların güvenliğini sağlamaya yönelik Urartu stratejileri ile uyumludur. Bu bağlamda, Taşdere/Sosgert Kalesi'nin konumu, mimarisi ve tespit edilen keramik buluntuları göz önüne alındığında, kalenin Güney Kafkasya seferlerinde kullanılan önemli bir lojistik destek noktası olduğu düşünülebilir.

Kaynaklar

- ALBAYRAK, Pınar, “*Kars ve Çevresinde Orta Demir Çağ (Urartu) Kalelerinin Mimari Özellikleri*”, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2023 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ATALAY, İbrahim-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- BARNETT, Richard David, “The Excavations of the British Museum at Toprakkale near Van”, *Iraq*, Vol: 12, London 1950, s.1-43.
- BELLİ, Oktay, “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: I, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s. 139-208.
- BELLİ, Oktay, “An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe”, Ed. O. Belli, *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 145-150.
- BELLİ Oktay-Veli Sevin, *Naxçivanda Arkeolojik Araştırmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- BELLİ, Oktay-Erkan Konyar, “Archaeological Survey on Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Northeast Anatolia”. Ed. O. Belli, *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 331-335.
- BELLİ, Oktay-Alpaslan Ceylan, “Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi: Yoğunhasan”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 2002, s. 119-142.

- BİNGÖL, Akın, "Arpaçay'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Kars 2008, s. 57-71.
- BİNGÖL, Akın, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, 2011, s.20-40.
- BİNGÖL, Akın, "Anı ve Çevresindeki Demir Çağı Yerleşmeleri", Ed. Yaşar Kop, *Fetihleri Anlamak Fatihleri Anmak II*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, s. 253-267.
- BİNGÖL, Akın vd., "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 27, Cilt: 2, Ankara 2010, Ankara 2010, s. 375-398.
- BİNGÖL, Akın-Dilek, Karageçi, "Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 32, Ankara 2023, s. 359-374.
- BİNGÖL, Akın-Dilek Karageçi-Burak Taşdüvenci, "Yüzey Araştırmaları Işığında Ani ve Çevresinin Demir Çağı", Ed. M. Arslan, *Anı Kitabı*, Palet Yayınları, Konya 2023, s. 11-28.
- BİNGÖL, Burak-Yavuz, Günaşdı, "Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2024, s. 1495-1518.
- CEYLAN, Alpaslan, *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum 2001.
- CEYLAN, Alpaslan, "Yazılıtaş-Horasan", Çağlayan Aras, Sayı: 1, Cilt: 1, Erzurum 2002, s. 14-15.
- CEYLAN, Alpaslan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 20, Cilt: 2, Ankara 2003, s. 311-324.
- CEYLAN, Alpaslan, "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", Erzurum and Kars Region in The Iron Age, Vol: 31, No: 5, London 2005, s. 21-29.
- CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır, 1998-2008)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.
- CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 2008-2014)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.
- CEYLAN, Alpaslan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı Ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kars 2017, s. 517-568.
- CEYLAN, Alpaslan, "Urartu'da Kaya İşaretli Kalelerden Çadırkaya Kalesi". *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erzincan 2019, s. 28-54.
- CEYLAN, Alpaslan vd., *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN, Alpaslan-Yavuz Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN, Alpaslan-Oktay, Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular". *Uluslararası Erzincan Sempozyumu I*, Erzincan 2016, s. 127-148.
- CEYLAN, Alpaslan-İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN, Nezahat, "Pasin Ovası'nın Kuzeye açılan İki Tarihi Yolu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 43, 2016, s. 656-671.
- CEYLAN, Nezahat, "Erzincan'da Kaya Basamaklı Su Tüneli Urartu Kalelerinden Biri: Kalenin-sırtı Kalesi", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erzincan 2019, s. 74-88.
- CEYLAN, Nezahat, "Erzurum ve Erzincan Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tüneli", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, C.4, Ankara 2022, s. 589-618.
- CEYLAN, Nezahat, "Erzurum ve Erzincan Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tüneli II", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50, Konya 2023, s. 243-268.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 1983, s. 28-44.
- ERDEM, Aylin Ü.-Erkan, Konyar, "Urartu Çanak Çömleği", Ed. K. Köroğlu-E. Konyar, *Urartu Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 268-285.
- ERİNÇ, Sırrı, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.
- ERZEN, Afif, Çavuştepe I, M.Ö. 7-6. yy Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.
- GÜNAŞDI, Yavuz, "Erzincan Sırataşlar Kalesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*

gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

si, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s. 113-131.

GÜNAŞDI, Yavuz, "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 113-135.

JAKUBIAK, Krzysztof, "An Attempt to Systematize the Gates in the Urartian Fortresses", *Iranica Antiqua*, Sayı: 39, 2004, s. 169-190.

KARAGEÇİ, Mustafa, "Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KARAGEÇİ, Mustafa, "Erzincan'da Önemli Bir Urartu Merkezi: Üçpınar Kalesi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2020, s. 237-262.

KARAGEÇİ Mustafa-Yavuz Günaşdı, "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Haramikale", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Kars 2019, s. 649-667.

KARAOSMANOĞLU Mehmet vd., "Altıntepe Kazısı 2003", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 26, Cilt: 1, Ankara 2005, s. 128-136.

KETİN, İhsan. (1983). *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış*. İstanbul.

KHALAF, Salem, "Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KLEİSS, Wolfram, "Bemerkungen zur urartäischen Architektur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 11-15 Ekim 1976, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 263-271.

KOZBE, Gülriz vd. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Demir Çağları*, Cilt: 6, Ege Yayınları, İstanbul 2008.

KÖNİG, Friedrich Wilhelm, *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Graz 1955-57.

LEHMANN-HAUPT, Carl Friedrich, *Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II*, Berlin-Leipzig 1928-1935.

MELİKİSHVİLİ, Giorgi, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova 1960.

ÖZGÜÇ, Tahsin, "Altıntepe'de Urartu Mimarlık Eserleri", *Anatolia*, Sayı: 7, Ankara 1963, s. 43-57.

ÖZGÜL, Oktay, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 137-157.

PAYNE, Margaret, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

PAYNE, Margaret-Alpaslan Ceylan, "A New Urartian Inscription From Ağrı Pirabat", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, Sayı: 45, Cilt: 2, Roma 2003, s.191-201.

PEHLİVAN, Mahmut, "En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1984 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

PEHLİVAN, Mahmut, *Daya(e)ni/Dia(e)hi*. Erzurum 1991.

PEHLİVAN, Mahmut, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey Doğu Anadolu)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1991.

SAYCE, Archibald Henry, "The Cuneiform Inscriptions of Van", *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Part III). Vol.: 14, No: 4, London 1882, s. 1-48.

SEVİN, Veli, "Çavuştepe Aşağı ve Yukarı Kale Kapıları: Urartu Mimarlığında Sıra Dışı Uygulamalar", Ed. B. Helving, B. Uysal, A. Engin, Armizzi-Engin Özgen'e Armağan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 227-235.

ÜNGÖR, İbrahim, "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", *XVII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, C.1, Ankara 2018, s. 207-233.

ÜNGÖR, İbrahim, "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2019, s. 207-233.

ÜNSAL, Veli, "Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı Seferleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:5, 2008, s. 9-32.

Gör

Akademik
Bakış

252

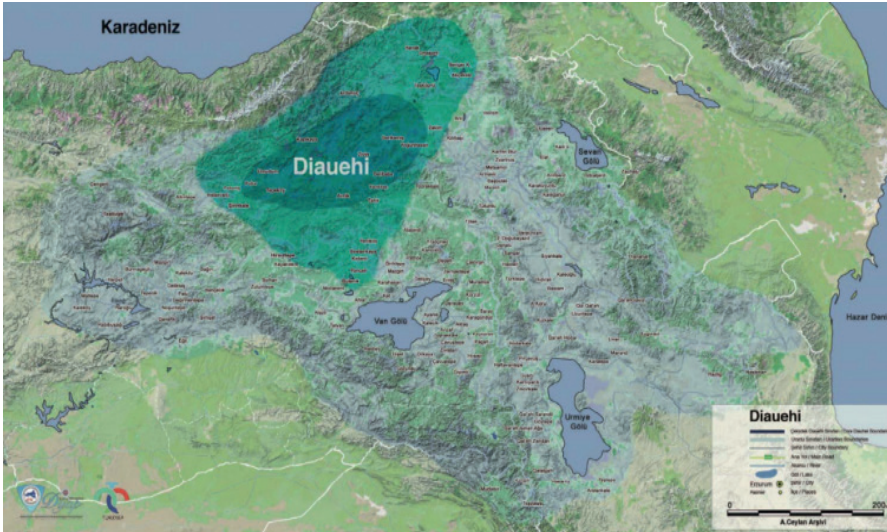
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ekler

Ek Harita 1. Kars İli Fiziki Haritası



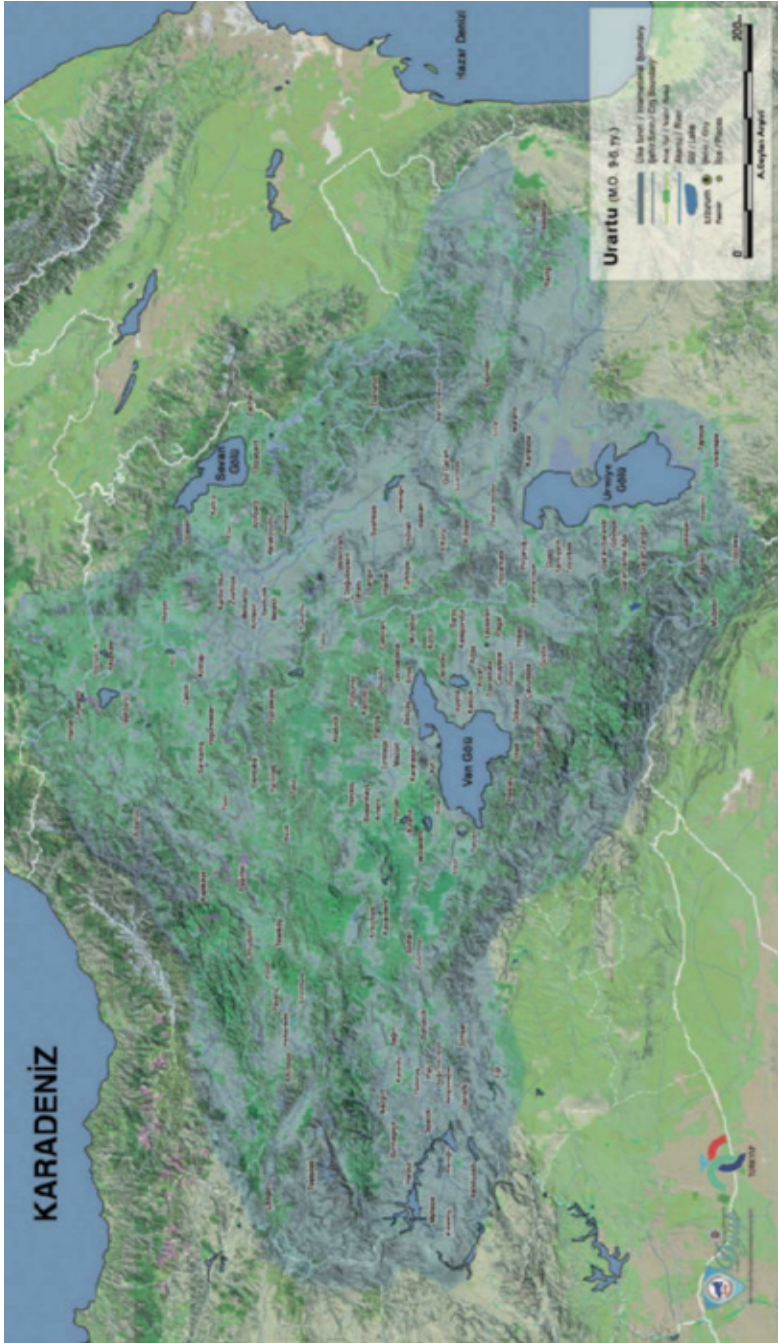
Ek Harita 2. Diauehi Yayılım Alanı



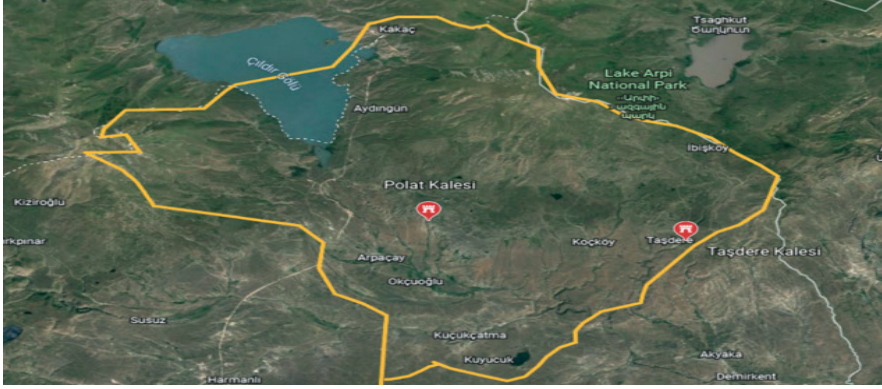
gazi

Akademik
Bakış
253
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Harita 3. Urartu Yayılım Alanı



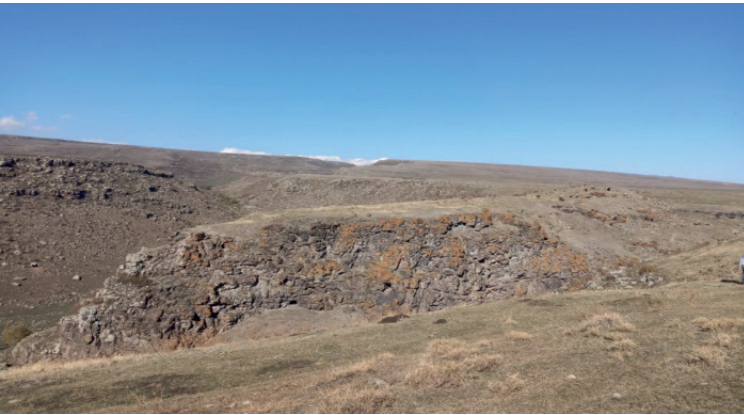
Ek Fotoğraf 1. Arpaçay İlçe Sınırları



Ek Fotoğraf 2. Taşdere Köyü ve Karahan Çayı Vadisi



Ek Fotoğraf 3. Taşdere Kalesi Genel Görünüm



Görüş

Akademik
Bakış

255

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Fotoğraf 4. Taşdere Kalesi Doğu Sur Duvarı



Ek Fotoğraf 5. Taşdere Kalesi Giriş Açıklığı



Ek Fotoğraf 6. Taşdere Kalesi Depo



Ek Fotoğraf 7. Taşdere Kalesi Sarnıç



Gör

Akademik
Bakış

257

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Fotoğraf 8. Su Tüneli Girişi



Ek Fotoğraf 9. Taşdere Kalesi Su Tüneli



Ek Fotoğraf 10. Taşdere Kalesi Su Tüneli Kaya Basamakları



Ek Fotoğraf 11. Taşdere Kalesi Mimari Yapı Kalıntıları



Ek Fotoğraf 12. Taşdere Kalesi Keramik Örnekleri



Gör

Akademik
Bakış

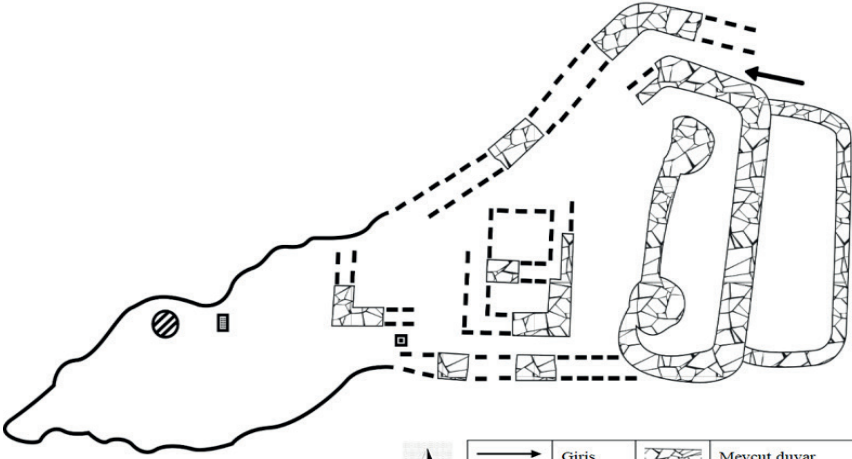
259

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Çizim 1. Taşdere Kalesi Topografya



Ek Çizim 2. Taşdere Kalesi Planı



	Giriş		Mevcut duvar
	Sarıç		Ana kaya
	Depo		Tamamlama
	Su tüneli		Ölçek: 1/750

Ek Resim 1. Taşdere Kalesi ve Karahan Çayı



Ek Resim 2. Taşdere Kalesi



Ek Resim 3. Taşdere Kalesi Giriş



Gör

Akademik
Bakış

261

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Extended Abstract

Kars province stands out as a region full of historical and cultural richness located on the eastern borders of Turkey. This region has been the focal point of different cultures throughout history and the traces of these cultures are deeply felt in the region. Kars and its surroundings have also been a transit region that enabled the Urartu to reach the Caucasus from Eastern Anatolia.

The Urartu State was a powerful kingdom that ruled in and around eastern Anatolia between the 9th and 6th centuries BC. The traces of the culture and architectural styles developed by the Urartians can be seen in the regions where they spread. Taşdere/Sosgert Fortress is an important source for understanding the architectural features of the Urartian period and as the archaeological heritage of the Urartian State.

Taşdere/Sosgert Fortress is located in the northeast of the Kars region. This fortress was built at a strategic point and was chosen to control and protect the surrounding area. Geographically, the fortress is situated in a landscape surrounded by peaks and valleys. These environmental features made it ideal for both defense and transportation.

The fortress was built on a large stone structure and these stone walls are typical of Urartian architecture. At the same time, the fortress has a strategic advantage to control the surrounding valleys and canyons. This geographical location suggests that the fortress may have been used by the Urartians to control their borders and protect trade routes.

The Urartians generally preferred to use the materials they found on site. These materials are generally limestone, basalt and andesite stones, which are the main building materials of Urartian fortresses. In addition, mudbrick was also used as another building material. The main material of Taşdere/Sosgert Fortress is the andesite rock found in the region.

Different techniques were used in the construction of fortification walls in Urartian fortresses. The first of these techniques is the masonry technique called "Cyclopean Method". In this technique, large block stones with an average height of 60-75 cm, but sometimes up to 1 m, roughly smoothed with little workmanship, were used without mortar. Another technique is the so-called "Classical Urartian Method". The stone blocks forming the wall are 50-70 cm in size and close to square in appearance. The outer surface of the stone blocks is slightly curved, there are no gaps between the stones and no binding material was used. Another technique used in Urartian fortification walls is the method called "End Fortress". In this method, the stones forming the city walls are smaller and rectangular in shape. The outer surfaces of the stones, which do not have even the smallest gap between them, are very well worked. In this respect, the fortress has typical Urartian architectural features. The thick walls made of processed stones and the structures inside the fortress reflect the architectural style of the Urartian period. This is an important example reflecting the construction skills and engineering knowledge of the Urartu State.

In addition to being a military base, Urartian fortresses were designed to serve different purposes as a refuge for the people when needed, a place where soldiers and rulers lived, the administrative center of the kingdom, and fortresses that ensured the security of road routes. Taşdere/Sosgert Fortress was built as a strategic fortress and settlement center of the Urartian State. The fortress served as a center for controlling, defending and governing the surrounding region.

Taşdere/Sosgert Fortress is an important architectural example of the Urartian period and has a remarkable place in the historical and cultural context of the Urartian State. The preservation of Taşdere/Sosgert Castle and archaeological excavations and restoration works to be carried out in the castle are necessary to transfer and protect this important cultural heritage to future generations. These efforts can also contribute to regional tourism by emphasizing the historical and cultural importance of the castle. In addition, archaeological excavations in the castle can provide us with more information about life and administration in the castle.

Gör

General Erich Ludendorff'un Gözünden Topyekûn Bir Savaş Olarak Birinci Dünya Savaşı

The First World War as Total War from the Perspective of General Erich Ludendorff

Merve Esra ÖZGÜRBÜZ*

Öz

Birinci Dünya Savaşı sadece bölge değil nüfus bakımından da bir dünya savaşıdır. Seferber edilen asker ile tahsis edilen kaynaklar göz önüne alındığında önceki bütün savaşları geride bırakır. Endüstrisi gelişmiş devletlerin güçlü olduğu savaşta son teknoloji; özellikle top, uçak, denizaltı, tank ve zehirli gaz kullanımı noktasında etkin rol oynar. Savaşın henüz başında denizaltı ile uçak gücünün kumandanlar tarafından hafife alınmasına rağmen söz konusu silahlar, savaş süresince daha çok kullanılmaya başlanır ve geliştirilir. Gelişen silahlarla birlikte stratejiler değiştirilir. Savaşta altmış beş milyon insan seferber edilir, sekiz milyondan fazla insan ölür, yirmi bir milyon insan yaralanır, Avrupa kıtasındaki eski imparatorlukların dördü yok olur. O güne dek yaşanan en şiddetli savaş olan Birinci Dünya Savaşı'nın yankıları sadece savaş alanında değil, yazın dünyasında da kendini gösterir. Dünyadaki büyük dönüşümün izleri, savaşa şahit olan isimlerin anılarında mevcuttur. Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak "topyekûn savaş" kavramı bağlamında Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan dönüşüm ve söz konusu dönüşümün Erich Ludendorff'un hatırat kitabına nasıl yansdığı üzerinde durulacaktır. Topyekûn savaş uzunca zamandır kullanılagelmiş bir kavram olmasına rağmen kavramın akademik bakış açısıyla incelendiği ve irdelendiği yayınlar sınırlıdır. Dolayısıyla bu kavramın bizzat Birinci Dünya Savaşı'nı deneyimleyen bir generalin tecrübeleri aracılığıyla irdelenmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Topyekûn savaş, Birinci Dünya Savaşı, Teknoloji, Seferberlik, Hatırat

Abstract

The First World War is a world war, not only in terms of region, but also in terms of population. It left all previous wars behind regarding resources provided and troops mobilized. The latest technology played an active role in this war, especially guns, airplanes, submarines, tanks and poison gas, which gave developing countries an industrial advantage over other nations. Submarines and airplanes were used and developed much more frequently during the war, although their performance was considered inadequate by commanders at the beginning of the war. As weapons developed, so did war strategies. Sixty-five million men were mobilized, more than eight million died, twenty-one million were wounded, and four of the old empires on the European continent perished in the war. The repercussions of the First World War, the most intense battle to date, can be felt not only on the battlefield but also in the world of literature. The traces of the great upheaval in the world can be found in the memories of the people who witnessed the battle. This study uses the method of document analysis to shed light on the transformation of the First World War in the context of the concept of "total war" and its reflection in the memoirs of Erich Ludendorff. Although the concept of total war has been

Makale Geliş Tarihi: 24.07.2023. Makale Kabul Tarihi: 05.09.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZGÜRBÜZ, Merve Esra. "General Erich Ludendorff'un Gözünden Topyekûn Bir Savaş Olarak Birinci Dünya Savaşı". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 273-295. DOI: 10.19060/gav.1601718

* Dr. Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: mervesrapolat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0616-5071.

Akademik
Bakış
263
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

used for a long time, few publications examine and analyze the concept from a scholarly perspective. It is therefore important to examine this concept through the experiences of a general who lived through the First World War himself.

Key Words: Total war, World War I, Technology, Mobilization, Memoirs

Giriş

Bir Topyekûn Savaş Olarak Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı, tarzı ve doğası bakımından önceki çatışmalardan belirgin şekilde farklılık gösterir. Bu savaş, endüstriyel üretim kapasitelerinin ve yeni teknolojilerin kitlesel olarak kullanıldığı ilk büyük çatışma olması nedeniyle modern savaşın başlangıcı kabul edilir.¹ Siper savaşları, kimyasal silahlar, tanklar ve uçaklar gibi yenilikler; savaşın hem stratejik hem de taktiksel yönlerini kökten değiştirir.² Söz konusu değişiklikler, savaşan taraflar arasında büyük ölçekli bir yıkıma ve toplumsal yapıların yeniden şekillenmesine yol açar. Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı ile devam eden süreçte uygulanan yoğun şiddet ve yıkım, Ernst Jünger ve Franz Marc gibi düşünürlerin bu dönemi “dünya savaşı” yerine “dünya iç savaşı” olarak nitelendirmelerine neden olur.³ Çünkü dünya savaşında savaşan devletlerin birbirlerine uyguladıkları şiddet, daha korumacı ve belli kurallara bağlıdır. Amaç, karşı tarafın yok olması değil; iki tarafın da varlığını koruyarak birinin boyun eğmesidir. Oysa orta yolun mümkün olmadığı iç savaşta, yoğun bir düşmanlık duygusuyla taraflar birbirini mahvedecek hamleler yapar.⁴ Bu sebeple Franz Marc, Birinci Dünya Savaşı’nın Avrupa ruhunun içeriden ve görünmez düşmanına karşı verilen bir “Avrupa iç savaşı” olduğunu söyler.⁵ Düşmanın imhasının ve koşulsuz teslim olmasının hedeflendiği iç savaş, bu özellikleriyle Birinci Dünya Savaşı’nı da kapsayan topyekûn savaşla benzer.

Topyekûn savaş, oldukça tartışmalı bir kavram olup en basit tanımıyla savaşan tarafların sadece askeri güçlerini değil, aynı zamanda toplumlarının tüm kaynaklarını ve potansiyelini seferber ederek yürüttüğü bir savaş biçimidir.⁶ XIX. yüzyılın başlarından itibaren kademeli olarak gelişen topyekûn savaş fikri, XX. yüzyılın başlarında tam anlamıyla kavramsallaştırılır. Bu kavramın kökenleri, ünlü savaş ve strateji uzmanı Carl von Clausewitz’in eserine dayanır. Clausewitz, “mutlak savaş” anlayışı ile topyekûn savaş fikrinin

Gör

Akademik
Bakış

264

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 1 Martin Van Creveld, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present*, Abe Books, 1st Edition, Victoria 1989, p. 156-160.
- 2 Mehmet Tanju Akad, *Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları*, Kastaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992, s. 27.
- 3 Enzo Traverso, *Fire and Blood: The European Civil War, 1914-1945*, (trans. David Fernbach), Verso Books, 1st Edition, London 2016, p. 45-48.
- 4 Dan Diner, *Yüzyılı Anlamak: Evrensel Bir Tarih Yorumu*, (çev. Hülki Demirel), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 20-21.
- 5 Eksteins, *Tanz über Gräben*; akt. Diner, *a.g.e.*, s. 20-21.
- 6 Colin Gray, and James J. Wirtz, *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, Routledge, 3rd Edition, London 2024, s. 63.

temelini atar ve bu konuda önemli bir kavramsal açılım sağlar.⁷ Savaşın devletlerin siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için başvurduğu bir araç olduğunu ve savaşta siyasetin başka araçlarla sürdürüldüğünü savunan Clausewitz, modern savaşın artık sadece profesyonel askerler arasında olmadığını, tüm toplumun bir parçası şeklinde konumlandığını ve topyekûn bir hale geldiğini belirtir. Bu dönemde, savaş sadece kralların veya elit sınıfların değil, halkın da aktif katılımını içermektedir. Savaşı toplumun geniş kesimlerine yayarak sivil halkı da doğrudan savaşla etkileşime sokan ve savaşın sadece askeri değil, aynı zamanda politik ve toplumsal bir süreç haline gelmesine neden olan temel neden politizasyondur. Politizasyon, orduların ve halkın savaşa politik ve ideolojik bağlılığını derinleştirir. Toplumsal ve ideolojik boyutu derinleşen savaşın politik, ekonomik ve sosyal sonuçları daha karmaşık bir yapıya evrilir. Politizasyon süreci, ekonomik kaynakların ve endüstriyel kapasitenin savaşa mobilize edilmesine yol açar. Savaş ekonomisi; silah üretimi, askeri lojistik ve savaş finansmanı gibi alanlarda büyük ölçüde genişler. Dolayısıyla savaş, ekonomik olarak ondan etkilenen ve sivil halk üzerinde büyük bir ekonomik baskı yaratan bir süreç haline gelir. Savaşın toplumsal ve ekonomik etkileri, aynı zamanda toplumsal yapıları ve kültürel normları da derinden etkiler.⁸ Clausewitz'in vurguladığı gibi politizasyon süreci savaşın doğasını derinlemesine değiştirir ve savaşın sadece askeri değil politik, ekonomik ve toplumsal bir süreç olduğunu gösterir. Söz konusu dönüşüm, modern savaşın karmaşıklığını artırır ve savaş, etkilerini tüm toplum üzerinde hissettiren bir fenomen haline getirir. Politizasyon ve topyekûn savaş arasındaki ilişki, özellikle modern savaşlarda belirgin hale gelir.

Topyekûn savaş, Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknolojik yeniliklerin savaş alanına yansımalarıyla sahip olunan maddi ve manevi potansiyelin kullanılmaya başlandığı savaştır. Sanayi Devrimi'yle beraber orduları giydirmek, silahlandırmak ve ikmalini sağlamak mümkün olur. XIX. yüzyılın sonuyla birlikte buhar gücü, demiryolu ağı, zırhlı gemi, makineli tüfek, telgraf, konserva, konfeksiyon, tekstil ve basın savaş için kullanıma hazır hale getirilir.⁹ Diğer bir ifadeyle XX. yüzyıla damgasını vuran topyekûn savaş tekniklerinin temeli XIX. yüzyılda atılır. XIX. yüzyıldan sonra savaş, sadece profesyonel askerler tarafından değil, tüm milletin seferber edildiği bir ordu ve Sanayi Devrimi'nde kullanılan modern teknikler sebebiyle topyekûn hale gelir. Söz konusu modern savaşlar, birçok bakımdan eski savaşlardan ayrılır. Modern savaşların en belirgin özelliği mekanik olmasıdır.¹⁰ Tüfek, makineli tüfek, top ve zehirli gaz gibi uzun menzilli saldırı gücü; demiryolu, kamyon, savaş ge-

gpr

Akademik
Bakış

265

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

7 Ersin Embel, "Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Mart 2016, s. 162.

8 Carl von Clausewitz, *On War*, (trans. J.J. Graham), Penguin Classics; Abridged Edition, London 1982.

9 Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2008, s. 183.

10 Michael Howard, *War in European History*, Oxford University Press, Updated Edition, Oxford 2009, p. 116-135.

misi, tank ve hava gemisi gibi motorlu taşımacılık; tank ve savaş gemisi gibi ağır koruma sağlayan zırhların kullanılması ile savaş sanayiinin önemi ilk sıraya yükselir. Bu sebeple savaşlarda başarılı güçler, en büyük endüstri temellerini atmış olanlardır. Öncesinde askerler daha çok kendi teçhizatından sorumluyken modern savaşta askerlerin ihtiyaçları, cephe gerisinde sivil desteğiyle beraber büyük bir üretim ve lojistik destek ağı içinde sağlanır. Diğer bir değişiklik, askeri kuvvetlerin sayısal ve oransal anlamda büyümesidir. Demiryolu, kamyon veya uçakla taşınabilen askerler, konserve yemekle yiyecek ihtiyacını karşılayabildiği için eski savaşlarda nüfusun %1'ini bile sevk etmek büyük bir zorlukken modern savaşlarda nüfusun %10'unu taşımak mümkün hale gelir. Savaşa giden insan sayısındaki artışın, geride kalan nüfusa daha fazla görev yüklemesi kaçınılmazdır. Böylece tüm nüfus askeri organizasyona dâhil olur. Silahlı kuvvetler milletten ayrı bir birim olmaktan çıkar; askeri hizmet, vatandaşlığın evrensel bir yükümlülüğü görülerek “ulus ordu” kavramı altında tüm nüfus askerleştirilir. Totaliter olma eğiliminde olan askeri devletlerin ekonomiyi ve kamuoyunu kontrol etmesi, modern savaşın özellikleri arasındadır. Modern savaş, sivil nüfusun moralini yüksek tutmak için propaganda ve sivil savunma programlarını kullanır. Savaş esnasında doğan aşırı tüketim, maddi kaynakların savaşa aktarımını gerekli kıldığından serbest piyasa ekonomisi savaşa uyarlanır ve yapılan propagandalarla sivillerin düzenlemelere gönüllü katılımı sağlanır. Gelişen teknolojiyle beraber modern savaşlarda kullanılan silahların yıkıcılığının artması, askeri harekâтта asker ile sivil ayrımının ortadan kalkmasına neden olur. Sivillerin moral durumu ve cephe gerisindeki üretkenliği ulusal savaş desteklediğinden sivil nüfus, askeri hedef haline gelmeye başlar. Eski savaşlarda düşman devletin nüfusu, savaşan ve savaşmayan şeklinde ayrılırken modern askeri tekniklerin gelişmesiyle düşman devletin tüm nüfusu hedef haline gelir. Kısacası topyekûn savaş, “teknolojinin, ekonomik imkânların, nüfusun ve hatta devletin sahip olduğu her şeyin savaş içinde kullanılmasını ve planlanmasını doğal hale getirmenin yanında hasım devletin sahip olduğu her şeyin hedef haline gelmesin[e]” yol açar.¹¹

gpr

Akademik
Bakış

266

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Askeri stratejinin önemli bir parçası olan topyekûn savaş kavramı, savaşın tüm unsurlarının ve kaynaklarının mobilize edilerek kullanılmasını ifade eder. Sadece silahlı kuvvetlerin değil, aynı zamanda ekonominin, endüstrinin, teknolojinin ve hatta sivil kaynakların da savaş sürecine dâhil edildiği bir savaş anlayışını ifade eder. FM 100-5 Operations ya da KKT 100-5 Harekât gibi doktrin belgeleri askeri operasyonların temel prensiplerini ve yönergelerini içerir; askeri operasyonların planlanması, yönetimi ve yürütülmesi için genel bir çerçeve sağlar. Bu çerçevede bahsi geçen belgeler, topyekûn savaş kavramını hem teorik olarak açıklar hem de uygulamada nasıl yansıtılacağı konusunda stratejik rehberlik sunar; askeri liderlere ve stratejistlere, modern savaşın karmaşıklığını ve kapsamını anlamalarında

11 Wright, *A Study of War*; akt. Yalçınkaya, a.g.e., s. 178.

yardımcı olur.¹² Özellikle mobilizasyon ve kaynak kullanımı, toplumun tam katılımı, stratejik hedefler ve operasyonel planlama, psikolojik ve propaganda unsurları gibi alanlarda planlama süreçlerini standartlaştırmak ve koordine etmek için kullanılabilecek bir rehber niteliği taşır. Zira topyekûn savaş durumunda, ulusal kaynaklar tam anlamıyla mobilize edilir. Bu, sadece askeri birimlerin değil, aynı zamanda sivil ekonominin ve endüstrinin de savaş sürecine dâhil edilmesini gerektirir. Stratejik planlama ve kaynak yönetimi, bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar. Savaş ekonomisinin yanı sıra propaganda, savaş destek hizmetleri ve halkın moralinin korunması gibi alanlarda da kendini gösteren topyekûn savaş, sadece askeri personelin değil, toplumun geniş kesimlerinin de savaşa dâhil olmasını zorunlu kılar. Topyekûn savaş stratejisi, genellikle savaşın politik, ekonomik ve askeri hedeflerini entegre eder. Bu, operasyonel planlamanın askeri başarıyla beraber ulusal stratejik hedeflere ulaşmaya yönelik olmasını sağlar. Topyekûn savaş, fiziksel mücadeleyle paralel şekilde düşmanın moralini bozmak ve kendi halkının moralini yüksek tutmak için psikolojik ve propaganda unsurlarını da içerdiğinden savaşın sürdürülebilirliğini ve halkın savaşa olan desteğini artırmaya yönelik stratejik bir yaklaşım, söz konusu süreçte kritik önem taşır.

Modern anlamda topyekûn savaşın kesin olarak ne zaman başladığını belirlemek zor olsa dahi Napolyon Savaşları'ndan itibaren bu savaş türüne doğru bir evrimin yaşandığını ifade etmek mümkündür. Ömer Çona'ya göre Birinci Dünya Savaşı, topyekûn savaş kavramının ilk somut örneği olarak dünya tarihindeki önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Savaşan devletler, savaş çabalarını desteklemek için tüm milli kaynaklarını seferber eder ve milyonlarca insan orduya katılır. Teknolojinin gelişimiyle birlikte silahların yıkıcılığı artar ve bu savaş, tarihin o ana kadar gördüğü en kanlı çatışmalardan biri haline gelir.¹³ Savaşın etkileri sadece muharip devletlerle sınırlı kalmaz; savaş, uzak coğrafyalardaki ülkelerde de siyasi ve sosyolojik değişimlere yol açar.¹⁴ Topyekûn savaş örneklerinden biri olan Birinci Dünya Savaşı'nda, her iki taraf da teknolojiyi kullanmaya çalışır. Savaşın tükenmeyen ihtiyaçlarını karşılamak için cephe ile cephe gerisindeki fark belirsizleşmeye başlar, cephe gerisi etkin savaş sürecine katkı yapan bir unsur haline gelir. Süreçte cephe için sürekli insan seferber etmenin yanı sıra cephe gerisindeki ekonomik alan savaşa kanalize edilir, basın ve kültür alanı savaş propagandası için kullanılır, kadın emeği tarımsal üretim için mobilize edilir; böylece savaş halinde cephe ve cephe gerisinde pek çok boyut iç içe geçer. Bu sebeple topyekûn savaş (total war), önceki dönemlerin sınırlı savaş (limited

görsel

Akademik
Bakış

267

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

12 Oğuzhan Pehlivan ve Tolga Öz, "Askerî Karar Verme Sürecinin Taktik ve Operatif Seviyede Etkinliği ve Eğitim İhtiyacı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 36, 2020, s. 952.

13 Ömer Çona, "Savaşların Değişimi Meselesi Çerçevesinde Alman Birliği ve I. Dünya Savaşları", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 43, 2023, s. 226-250.

14 Oktay Bingöl, "Birinci Dünya Savaşının Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2014, s. 2.

war) deneyimine göre daha geniş ve çok boyutludur.¹⁵ Söz konusu çok boyutluluk¹⁶, Birinci Dünya Savaşı'nın devletler kadar milletlerin savaşı olduğunu gösterir. Savaşın insan kaynağı millettir ve millet, yapılan milliyetçi propagandalarla savaşı coşkuyla destekler bir haldedir. Tam anlamıyla kolektif bir eylem haline dönüşen savaşta, asker ve düşmanlar giderek anonimleşir. İsmiyle ve cismiyle birey yoktur; anonim düşmanla savaşan anonim asker vardır. Modern toplumun savaşçısı anonim asker olarak insan, kendi deneyiminden çıkar; baş edemediği anonim bütünün basit ve sıradan bir üyesi haline gelir.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda Kullanılan Silahlar

Sınırlı savaştan topyekûn savaşa geçilirken silah sistemlerinde ve taktiklerde büyük değişiklikler yaşanır. Birinci Dünya Savaşı'nda görülen yeni silahlar arasında uçak, tank, denizaltı, dretnot ve zehirli gaz ön plana çıkar. Bunlar başlı başına yeni silahlar değildir, daha önceki silahların uzantılarıdır. Hızla gelişen teknoloji, var olan silah sistemlerinin daha yıkıcı biçimde dönüştürülmesine yol açar. Birinci Dünya Savaşı'nın öldürücü silahları toplardır; top atışları savaş alanındaki ölüm ve yaralanmaların %70'ine neden olur.¹⁸ Demiryolu ağıyla lojistiğin yükselen ivmesi, topçu ve mühimmat bakımından sayısal bir artış sağlarken topçunun niteliğinde de büyük bir ilerleme görülür. Bu dönemde, önceki savaşlarda kullanılan topçu birlikleri, yeni cep hane ve fünye türleriyle dolaylı ve toplu atış yöntemleri geliştirerek yıkıcılıklarını artırır. Güvenilir fünyeler, hava fotoğrafları ve meteorolojik bilgilerin katkısıyla hedefler daha kolay bulunarak uzaktaki hedeflere harita üzerinden etkili ateş açılır.¹⁹ Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların Verdun kalelerini almak için yaptıkları hazırlık, teknolojiyle beraber güç ve şiddetin ne derece arttığının göstergelerindendir:

“Verdun önlerinde Almanlar o güne kadar dünyanın gördüğü en büyük topçu yağınasını yaptılar. 13 kilometrelik bir cepheye 1400 adet top ve ağır havanı bir hafta yetecek olan 2.5 milyon mermiyle birlikte dizdiler.

- 15 Mehmet Beşikçi, “Topyekûn Savaş” Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 198, 2010, s. 62-63.
- 16 Savaş türleri konusunda farklı ayrımlar vardır. Savaşın büyüklüğü; kapsadığı coğrafi alan ve savaşa katılan devletlerin sayıları esas alınarak değerlendirilir. Kapsadığı coğrafi alan bakımından savaşlar; “mevzi/yerel savaş”, “sınırlı savaş”, “bölgesel savaş” ve “genel savaş” olmak üzere sınıflandırılır. Savaşa katılan devletlerin sayısı bakımından savaşlar; “sınırlı veya mevzi savaş” ve “genel savaş” olmak ikiye ayrılır. Birinci Dünya Savaşı her iki bakımdan da “genel savaş” içinde değerlendirilir (Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2), 2013, s. 121). Faruk Sönmezoğlu ise savaşları yoğunluk derecesine göre “sınırlı” ve “topyekûn”; coğrafi ölçütlerle göre “yerel” ve “genel” olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırmaya göre Birinci Dünya Savaşı “topyekûn” ve “genel”dir (Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2000, s. 341-344).
- 17 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 50-51; Oktay, a.g.e., s. 32-33.
- 18 Jeremy Black, *Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Dünyanın Kadere 1450-2000*, (çev. Yeliz Özkan), Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2009, s. 401-402.
- 19 Akad, a.g.e, s. 95.

Ayrıca Fransız topçusunu karşı ateşten men etmek üzere gaz mermileri ve kalelerini yıkmak için Liege istihkâmlarını yerle bir eden cinsten dev kuşatma topları da vardı. Topçu gözetleyiciliği yapan 166 uçağa ilaveten balon ve zeplinlerden oluşan bir hava kolu kurmuşlardı.”²⁰

Yeni silah sistemleri olan uçak ve tank gibi “mekanik canavarlar”, Birinci Dünya Savaşı’nda kullanıldıkları halde savaşın gidişatını belirlemede topçular kadar etkin değildir. Çünkü söz konusu silahların yetenekleri henüz sınırlıdır. Savaşın başında havacılığın iyi bir spor olduğunu ancak ordu için faydasızlığını savunan generaller vardır.²¹ Uçaklar, öncelikle keşif ve karşı tarafın keşfine engel olacak avcı rollerinde düşünülür; giderek bombardıman yetenekleri geliştirilse dahi Birinci Dünya Savaşı’ndaki faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı’na kıyasla çok yetersizdir. Kademeli siperleri aşmaya yarayacak, sonrasında görevi piyade ve süvariye bırakacak bir sistem olarak tasarlanan tanklar da Birinci Dünya Savaşı’nda uzun hareketlere teknik olarak hazır değildir.²² Yine de iki silahın savaşta etki derecelerine bakıldığında 1914 ve 1918 yılları arasında büyük farklar vardır. Örneğin savaşın ilk yılında uçaklar, daha çok topçuları gözetleyip keşif yaparken 1915’te Almanlar, pervanenin arasından ateş eden Fokker uçağını cepheye sürerek sistemli hava savaşları dönemini başlatır. Sonrasında topçu mevzileri ile diğer hedeflerin bombalanması ve dalarak hücum etme taktikleri geliştirilir. Savaş sırasında en az beş kuşak yeni savaş uçağı ortaya çıkar. Savaşın sona ermesinden hemen önce ortaya çıkan son kuşak uçaklar, tek kanatlı ve bütünüyle metaldir.²³ 1914’te İngiliz havacılığının 165 subayı ve 1264 diğer personeli varken 1918’de İngiliz havacılığı, 291.175 mevcutlu ayrı bir kuvvet haline gelir. Söz konusu süreç içinde “uçaklara uygun makinalı tüfeklerin montajı, bombardıman nişangâhları, filo taktikleri, avcılarla korunan bombardıman akınları, paraşüt kullanımının başlaması, hava fotoğrafçılığı, avcı kolları, uçakların propaganda malzemesi atmak için kullanılması ve uçaksavar topçusunun gelişmesi” savaşta uçakların etkinliğini belirleyen yenilikler arasındadır.²⁴ Bazılarınca uzun bir süre savaşta uçaklara üstün geleceği savunulan zeplinler, Almanlar tarafından havadan keşif yapma ve bombardıman amaçlı kullanılır. İlk stratejik bombardıman aracı olan zeplin, uçaktan güçsüz olmasına rağmen bomba taşıma kapasitesi fazladır. 1914’te donanmasını ve ordusunu destekleyen 20 zepline sahip olan Almanya, Belçika’daki Liège’e zeplinle saldırıp dokuz sivil öldürerek bir XX. yüzyıl uygulamasını da başlatmış olur.²⁵

Tanklar, savaş alanına 1916’da çıkar. Yeni bir silah olarak kullanılmaya başlayan tankların ilk savaş tecrübeleri olumsuzdur. Çünkü tankların

görsel

Akademik
Bakış

269

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

20 Akad, a.g.e., s. 87.

21 Spencer Tucker, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı, *Dretnot, Tank ve Uçak: Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000* içinde, ed. Jeremy Black, (çev. Yavuz Alogan), Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 105.

22 Akad, a.g.e., s. 94.

23 Tucker, a.g.e., s. 106.

24 Akad, a.g.e., s. 115-117.

25 Tucker, a.g.e., s. 107.

nasıl kullanılacağı konusunda stratejik taktikler henüz geliştirilmemiştir. Savaş sırasında tankların küçük gruplar veya kitleler halinde kullanımı konusunda tartışmalar yaşanır, farklı komutanlar farklı stratejilerle tankları sıcak savaşa sokar ve sonuçlar, tankların Birinci Dünya Savaşı'nın devamı ile İkinci Dünya Savaşı'ndaki kullanımını belirler. Deneyimlenen olumsuzluklara ve yeni bir teknoloji olmasına rağmen tank, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın vazgeçilmez silahlarından biri haline gelir. İlk kullanımda istenilen verimi sağlayamayan, 1917'de aklanan, 1918'de ise zafer yılını yaşayan tank, savaş alanında hareket vasıtası olarak insan ayağını motor gücüyle ikame eder; insanın derisi yerine zırhın kullanımını ya da koruma amacıyla tahkimatı hayata geçirerek savaşın çehresini değiştirir. Öncesinde asker, hareket etmek ve saklanmak istediğinde ateş edemezken tankla beraber ateş gücü, hareket ve koruma aynı anda tek bir unsurdur birleşir.²⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda deniz alanındaki önemli gelişmeler, denizleri altüst eden dretnotlar ve denizaltılarıdır. Dretnot, XX. yüzyılın başında hizmete giren en baskın savaş gemisi türüdür. 1906 yılında ilk seyrini yapan İngiliz savaş gemisi "Dreadnought", ilk modern savaş gemisi kabul edilir. Bu gemi ile benzer özelliklere sahip gemilere, dretnot ve bir anda çağdışı hale getirdiği önceki gemilere ön-dretnot adı verilir. Modern denizaltı da yine aynı dönemde savaştaki yerini alır. Önceleri sadece keşif amacıyla kullanılan denizaltı, Birinci Dünya Savaşı'nda etki derecesinin büyüklüğünü kanıtlar. 1914-1918 yıllarında savaş üzerindeki etkisi büyük tek silah olan denizaltı, hedefe kendi kendine giden torpidolar için ideal bir platform oluşturarak ve düşmana abluka uygulayarak deniz savaşlarının etkin güçlerinden biri haline gelir.²⁷

Yeni ve öldürücü bir diğer silah zehirli gazdır. Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan gazlar, başlıca üç kategoriye ayrılır. Klorin, akciğerlere saldırarak akciğerlerin sıvıyla dolmasına neden olur. Fosgen, kurbanını tam anlamıyla boğarken hardal gazı vücutta yanmalar ve kabarmalar oluşturur; büyük acı verir ve geçici körlük yapar. Söz konusu gazlara karşı gaz maskesi geliştirilir ve 1916'da gaz maskesi, standart uygulama haline getirilir. Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle kimya alanında güçlü olan Almanlar tarafından olmak üzere toplamda 125.000 ton zehirli kimyasal kullanılır. Gazın yol açtığı toplam kayıp sayısı 100.000'i ölü olmak üzere 1.000.000'dan fazladır.²⁸ Barbarca olan yöntem, hükümetlerin insani amaçlarla bir savaş aracına müdahale etmesine yol açar ve dünyanın kimyasal savaşa başvurmamayı taah-

Gps

Akademik
Bakış

270

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

26 Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, (çev. Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 328-329.

27 Tucker, a.g.e., s. 101; Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırıklar Çağı 1914-1991*, (çev. Yavuz Alogan), Everest Yayınları, İstanbul 2014, s. 35.

28 Tucker, a.g.e., s. 109-111.

hüt ettiği 1925 Cenevre Sözleşmesi²⁹ imzalanır.³⁰

Savaşın niteliği ve gidişatına etki eden bir diğer unsur, ikmal hattı görevi gören ve yığınağın yapılmasını sağlayan demiryoludur. Demiryollarına bağımlılığın ortaya çıktığı ilk büyük savaş olan Amerikan İç Savaşı'nda, asker başına düşen ikmal maddesi, günlük iki kilogram iken Birinci Dünya Savaşı'nda yirmi iki kilografa çıkar. 1914'te bir İngiliz piyade tümeninin ikmali için günde yirmi yedi vagon yeterliyken söz konusu sayı 1916'da elli vagona çıkar. Lojistik hizmet kapsamında asker aktarımını da sağlayan demiryolları, büyük birliklerin kısa sürede belli alanlarda toplanabilmelerini ve savaşa katılımlarını mümkün kılar. Demiryolu ağının nüfus ve malzemeyi istenilen yere hızla sevk etmesi, gerçek kitle orduları ile topyekûn savaşın maddi temelini oluşturur. Demiryolu haricinde ordular, motorize ulaşımı kullanır. İngiliz ordusu 1914'te 827 araba ve 15 motosiklete sahipken bu sayı 1918'te 56.000 araba ve 34.000 motosiklete çıkar.³¹ Bir başka gelişme olan mesajların sürekli dalga sistemi ile iletilmesi, tek yönde sinyal gönderen teçhizatları konumlama ve seyrüsefer güvenliğinde fayda sağlar. Telsiz operatöründen sonra geliştirilen bu sistem kara, deniz ve hava yolunda savaşın gidişatını etkiler.³²

Erich Ludendorff'un Hayatı

9 Nisan 1865'te Kruschwitz, Pozen'de doğan Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff, 1883'te askeri kariyerine başlar; ardından Wesel'de 57. Piyade Alayı'nda teğmen olarak görev yapar. 1894'te Alman Genelkurmayı'na atanır ve 1904-1913 yılları arasında Seferberlik Bölümü'nde çalışır. 1911'de Albay, 1914'te Tümgeneral rütbesine terfi eder ve Strassburg'daki 85. Piyade Tugayı Komutanı olarak görevlendirilir. I. Dünya Savaşı başladığında Alman İkinci Ordusu'nda Kurmay Başkan Yardımcısı olarak görev alır. Liège Muharebesi'nde gösterdiği başarı sayesinde öne çıkar. Ardından General Paul von Hindenburg ile Tannenberg Muharebesi'nde büyük bir zafer kazanır. 22 Ağustos 1914'te, Kaiser II. Wilhelm tarafından Almanya'nın en yüksek askeri madalyası olan Pour le Mérite ile ödüllendirilir. Ludendorff, son derece yetenekli bir askeri planlamacı olarak Hindenburg'la birlikte Almanya'da muazzam bir güç kazanır. Ancak Bahar Taarruzu'nun başarısız olmasının ardından itibarı zedelenir.³³

Ludendorff, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra kılık değiştirerek Potsdam'daki kardeşinin evine sığınır. Buradan

29 İkinci Dünya Savaşı sırasında zehirli gaz kullanılmaz. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygarlık değerlerinin aşırı zayıflaması, zehirli gazın geri gelmesine yol açar. 1980'lerde İran-Irak arasındaki savaşta Irak, hem askerlere hem de sivillere karşı zehirli gaz kullanır (Hobsbawm, a.g.e., s. 34-35).

30 Hobsbawm, a.g.e., s. 34.

31 Tucker, a.g.e., s. 101.

32 Black, a.g.e., s. 411.

33 Stewart Ross, *World War I*, Arcturus Publishing, 1st Edition, London 2008.

Danimarka ve İsveç'e geçer. 1919 yılında yeniden Almanya'ya dönen General, siyasi hayatını sürdürür ve birçok kitap kaleme alır. 1923'te Adolf Hitler'in Birahane Darbesi'ne katılır ancak darbe başarısız olunca yargılanır. 1924-1928 yılları arasında Alman Halk Özgürlük Partisi ve Nazi Partisi üyesi bir koalisyon temsilcisi olarak Reichstag'da görev yapar. 1925'te başkanlık seçimlerinde Paul von Hindenburg'a karşı yarışır fakat çok az oy alır. Siyasetteki başarısızlığının ardından emekli olan ve son yıllarını askeri teori çalışmalarına adan Ludendorff'un eserleri arasında *Topyekûn Harp* adlı çalışması öne çıkar. Bu eserde, ulusal olarak bütün fiziksel ve moral güçlerin mobilize edilmesi gerektiğini savunur çünkü barışın bitmeyen bir savaş zincirinde yalnızca bir ara olduğunu öne sürer.

Ludendorff, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Nazilerle ilişkilerini giderek mesafelendirir.³⁴ 1933 yılında, Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'a Hitler'in potansiyel tehlikeleri konusunda uyarılarda bulunduğu bir telgraf gönderdiği iddia edilir.³⁵ Ludendorff, Hitler'in otoriter yönetim tarzını ve radikal politikalarını endişeyle izler ve Almanya'da artan baskıcı önlemlerden rahatsızlık duyar. 1935 tarihinde Hitler'in kendisine Mareşallik teklif ettiği ancak Ludendorff'un bu teklifi reddettiği bilinmektedir.³⁶ Ludendorff, Nazilerin militarizm ve ideolojik ağırlıklarına karşı açık bir duruş sergilemiş ve politikalarını eleştirmiştir. Nazilerin yükselişi ve Almanya'daki siyasi dönüşümler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan General, son yıllarını Münih'te geçirir ve 20 Aralık 1937'de karaciğer kanserinden vefat eder. Ölümünün ardından Tutzing'deki Neuer Mezarlığı'na defnedilir.

Erich Ludendorff'un Anılarında Bir Topyekûn Savaş Olarak Birinci Dünya Savaşı

Edebi eserlerde üretim zamanı belirleyicidir; çünkü dönemin görgü tanıklarının algıladıkları, sonrasında olmuş bir olay olarak o dönemden bahsetmekten farklıdır. İncelenen hatırat kitabının seçilmesindeki neden, Birinci Dünya Savaşı hakkında olmakta olan bir olay olarak edebi üretimde bulunmakla geçmişte kalmış bir olay olarak ürün vermek arasındaki farktır.³⁷ Söz konusu metin, belli bakış açısından yanı sıra dahi olsa yaşananlara anlık perspektif ve güncelliğin içinden bakarak dönemine görgü tanıklığı yapar; yazarının yaşadığı döneme, çevresine ve sosyal/siyasal koşullara göre şekillenir. Bu nedenle eserlerin üretildiği zaman dilimi, metinlerin içeriğine ve anlatılan olaylara derin bir anlam katmaktadır. Zira edebiyat; olayların yaşandığı dönemdeki toplumsal atmosferi, düşünceleri, duyguları ve çatışmaları gerçekçi şekilde

34 David Nicholls, *Adolf Hitler: A Biographical Companion*, Bloomsbury Academic, 1st Edition, London 2000, p. 159.

35 Will Brownell, and Denise Drace-Brownell, *The First Nazi: Erich Ludendorff, The Man Who Made Hitler Possible*, Counterpoint, 1st Edition, Berkeley 2016, p. 353.

36 Roger Parkinson, *Tormented Warrior: Ludendorff and the Supreme Command*, Hodder and Stoughton, 1st Edition, London 1978, p. 224.

37 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918): Propagandadan Milli Birlik İnşasına*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004, s. 24-25.

yansıtma eğilimindedir.

Birinci Dünya Savaşı gibi önemli bir tarihi olay, edebiyatın yoğun ilgisi- ni çekmiştir. Yazarlar; savaşın dehşeti, acısı ve trajedisi ile hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derinlemesine etkileşime geçmiştir. Bu olayın hakkında yazmak, yalnızca bir tarihi olaya değil; aynı zamanda o dönemde yaşanan dra- matik değişimlere ve insanların duygusal deneyimlerine odaklanmak anlamına gelir. Birinci Dünya Savaşı'na dair anılarını kaleme alan Erich Ludendorff, tarihi olayın etkilerini ve izlerini daha iyi anlamak ve geleceğe aktarmak istemektedir. Tarih, sadece belgelerde ve raporlarda kalmamalı, aynı zamanda edebiyatta da yaşmalıdır. İncelenen hatırat kitabı, olayların doğrudan tanığı olan bir genera- lin kaleminden çıkarak o dönemdeki ruhu, coşkuyu, korkuyu, kaygıyı ve umut- suzluğu yansıtır; insanlığın duygu ve düşünce dünyasına dair derinlemesine iç- görüler sunar; yaşanan olaylara anlık perspektif ve güncelliğin içinden bakarak döneme görgü tanıklığı yapar.

Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman İmparatorluğu'nun önemli generallerinden biri ve savaşın seyrini etkileyen bir figürdür. Savaşın sonunda görevinden ayrıldıktan sonra 1919 yılında *Birinci Dünya Savaşı'n- da Gördüklerim ve Yaşadıklarım* (*Meine Kriegserinnerungen*) adlı kitabını yayımlar ve kendi bakış açısından Birinci Dünya Savaşı'nı anlatır. Luden- dorff'un anılarında Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili askeri strateji, taktikler ve savaşın seyri gibi birçok bilgi yer almaktadır. Ludendorff, savaşın başından sonuna kadar yaşadığı deneyimleri, komutan olarak aldığı kararları ve karşı- laştığı zorlukları detaylı bir şekilde anlatır. Alman İmparatorluğu'nun savaşı- taki durumu, müttefikleri, düşmanları ve genel askeri durum hakkında bilgi verirken kişisel düşüncelerini ve duygularını da aktarır. Bu kitapta, Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn bir savaş olduğuna dair güçlü örnekler bulun- maktadır. Savaşın küresel ölçekli yapısı, geniş cepheler ve çatışma alanları, milletlerin bütün kuvvetleriyle savaşması, askeri ve sivil kayıplar, ekonomik ve endüstriyel mobilizasyon, teknolojik gelişmeler ve savaş sanayisiyle ilgili bilgiler savaşın topyekûn niteliği hakkında bilgi vermektedir.³⁸

Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren çatış- manın dünya çapında yürütüldüğünü ve birçok ülkenin savaşa katıldığını belirtir. Savaşın Avrupa dışındaki kolonilerde, sömürgelerde ve deniz aşırı bölgelerde etkili olduğunu anlatır. Bu, savaşın küresel boyutta yaygın bir çatışma olduğunu gösterir; eser boyunca Birinci Dünya Savaşı için "asrın har- bi", "genel Dünya Harbi", "emsali olmayan harp" gibi ifadeler kullanılır ve Almanya'nın "zayıf müttefikleriyle birlikte düşmanlarına nazaran aşağı bir vaziyette olarak bütün dünya ile uğraştığı"³⁹ iddia edilir. "Dünya tam ma-

38 Erich Ludendorff'un "topyekûn savaş" kavramıyla ilgili ayrıntılı görüşleri için bkz., Erich von Luderdorff, *Topyekûn Harp*, (çev. Aynur Onur Çifci-Erhan Çifci), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

39 Erich Ludendorff, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, (haz. Asiye Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2014, s. 25.

nasıyla bir milletler savaşı içinde idi.”⁴⁰ ifadesi de Birinci Dünya Savaşı’nın küresel bir çatışma olduğunu ve bu mücadeleye birçok ulusun katıldığını belirtmektedir.

Savaşın küresel şekilde gerçekleşmesinin bir sonucu olarak geniş cepheler ve çatışma alanları ortaya çıkar. Ludendorff, farklı cephelerde ve geniş çatışma alanlarında yoğun savaşların yaşandığından bahseder. Batı Cephesi, Doğu Cephesi, İtalya Cephesi, Salonika Cephesi gibi çeşitli bölgelerde mücadele edildiğini ifade eder. Bu, savaşın birden çok cephede eş zamanlı olarak yürütüldüğünü ve topyekûn bir çatışma olduğunu gösterir: “Dünyanın en muazzam devletleri bütün kuvvetlerini bir araya toplayarak karşı karşıya geçmişti. Bir taraftan düşman kuvvetleriyle gayet büyük cepheler ve uzak denizlerde çarpışırken diğer taraftan parçalamak ve felce uğratılmak istenilen düşman milletlerin hayati ve ruhi kuvvetlerine karşı da savaş açılmıştı.”⁴¹ Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı o günün bağlamında “şimdiye kadar olmayan tarzda”⁴² bir savaştı ve dünya şimdiye kadar benzerini görmediği bir muharebeye maruz bırakıldı.⁴³ Savaşın yoğunluğu ve geniş çatışma alanları, savaşın kurallarının yok sayıldığı ve daha önce görülmemiş bir şiddetin ortaya çıktığı anlamına gelmektedir. Milletlerin tüm katmanlarını kapsayan bir mücadele olan Birinci Dünya Savaşı’yla topyekûn savaş kavramı daha önce görülmemiş bir boyut kazanır. Ludendorff’un anılarında belirttiği gibi dünyanın en büyük devletleri tüm kuvvetlerini bir araya getirerek çarpışır ve birden çok cephede, farklı coğrafyalarda savaş yürütülür.

Anılarında millet ve ordunun kuvvetinin ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığını dile getiren Ludendorff, Alman ulusunun varlığının tehlikeye düştüğünü ifade ederek bu durumda bireylerin kişisel çıkarlarını bir kenara bırakması ve ulusun tehlikeden kurtulması için kolektif mücadeleye katılması gerektiğini savunmaktadır. Savaşa kendi ulusu tarafında katılmayanlar, mücadelenin gücünü zayıflatır ve iç tehdit oluşturur. Zira topyekûn savaş, bir devletin yalnızca dış politika boyutunda verdiği bir mücadele değil iç politika alanında da yürütülen bir mücadeledir.⁴⁴ Topyekûn savaşın aktörünün yalnızca devlet değil, aynı zamanda ulus olmasına koşut şekilde Ludendorff; “Bu harbin en son harplerden farkı ise milletlerin bütün kuvvetleriyle harp kuvvetlerinin arkasına dayanması ve orduya nüfuz etmesi noktasındadır.”⁴⁵ cümlesini kaleme alır. Çünkü bireyler, ulus adına kendilerinden gönüllü bir vazgeçiş göstererek ulusun kolektif kimliğine katkıda bulunmalı ve ulusun kolektif benliğine entegre olabilmelidir. Bu sebeple “Biz vatani bizimle ortak çalışmaya davet ettik.”⁴⁶ diyen Alman General’e göre Birinci Dünya Savaşı’n-

40 Ludendorff, a.g.e., s. 26.

41 Ludendorff, a.g.e., s. 26.

42 Ludendorff, a.g.e., s. 28.

43 Ludendorff, a.g.e., s. 48.

44 Andreas Herberg-Rothe, *Clausewitz’s Puzzle*, Oxford University Press, 1. Edition, Oxford 2007, p. 76.

45 Ludendorff, a.g.e., s. 25.

46 Ludendorff, a.g.e., s. 28.

da savaş karşıtı hareket, Katolikler, Pasifistler ve Sosyalistler topyekûn savaş iradesini zayıflatarak Almanya'nın yenilgisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin ulusun çıkarları için fedakârlık yapması ve kolektif bir irade göstermesi gerektiği savı üzerine kurulu söylemi eser boyunca kullanan Ludendorff, "kendi kurguladığı topyekûn savaşın rasyonelitesinin siyasetin üzerinde yer aldığının farkındadır".⁴⁷

"Ordu ve bahriyenin hangi hadde başladığı ve milletin kudretinin hangi noktada son bulduğu bu harpte ayırt edilmesi zor bir durumdu."⁴⁸ ifadesi; savaşın ordunun katılımıyla sınırlı kalmadığını, sivil nüfusun da doğrudan etkilendiğini ve savaşın tüm toplumu içine alan bir çatışma olduğunu vurgulayarak topyekûn savaş kavramı ve Birinci Dünya Savaşı'nın niteliği hakkında önemli bir perspektif sunmaktadır. Savaş, artık ordunun cepheyle sınırlı kaldığı geleneksel bir çatışma şekli değildir; bireylerin hayatının her alanını ve tüm toplumu etkileyecek bir boyuta ulaşır. Askerlerin yanı sıra sivil nüfus, kadınlar ve çocuklar dâhil olmak üzere herkes savaşın içine çekilir. Birinci Dünya Savaşı döneminde, cephe hattı arkasındaki sivil hayat da ciddi şekilde etkilenir. Zira savaş sadece askeri bir çatışma olarak kalmaz, aynı zamanda toplumun tüm katmanlarını içine alan bir mücadele şekline dönüşür ve toplumların ruhunu kırma, felç etme hedefine sahip olur.

Ludendorff, savaşta toplumların ve askeri birimlerin ciddi şekilde etkilendiğini ve büyük kayıpların yaşandığını anlatır. Hem askeri personel hem de sivil nüfus arasında büyük can kayıpları olduğunu vurgulayan General; "Bir gün evvel huzur içinde gördüğüm bu şehir bugün alevler içindeydi."⁴⁹, "Harbin en insani bir şekilde idaresi durumunda bile harpten doğrudan etkilenen memleketlerin ne kadar zarara uğradıklarını bu Dünya Savaşı, insanlığa tekrar göstermişti."⁵⁰, "[P]ek çok elim ve acıklı hatıra zihnime nakşolmuş kalmıştır."⁵¹ cümleleriyle yaşananların yıkım derecesine tanıklık yapmaktadır. Savaşın yıkıcı etkilerinin sadece askeri birimleri değil sivil nüfusu da kapsadığı ve toplumun her kesimini etkileyen topyekûn bir savaş olduğu açıktır. Çünkü yaşanan fiziksel ve psikolojik yıkım, savaşın topyekûn bir hale dönüşmesine neden olur. Ludendorff'un ifade ettiği gibi bir gün önce huzur içinde gördüğü şehirlerin alevler içinde yanması, savaşın gerçeğini gözler önüne sermektedir. Savaşın etkileri, sadece harp meydanlarında savaşan askeri personel ile sınırlı kalmamış; toplumların hayatlarının her alanını etkilemiş, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları değiştirmiştir. Savaşın cephelelerindeki kayıplar kadar, cephe gerisindeki insanlar da acılar yaşamış ve kayıplar vermiştir.

Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik ve endüstriyel yön-

47 Burak Samih Gülboy, "Alman Düşüncesinde Savaşın Meşruiyeti: Bernhardi, Ludendorff ve Carl Schmitt Üzerine", İstanbul: *Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Savaş ve Toplum*, 2018.

48 Ludendorff, a.g.e., s. 25-26.

49 Ludendorff, a.g.e., s. 63.

50 Ludendorff, a.g.e., s. 64.

51 Ludendorff, a.g.e., s. 69.

den büyük bir mobilizasyon gerektirdiğini ifade eder. Üretim tesislerinin savaş ihtiyaçlarına yönelik dönüştürüldüğünü ve savaş ekonomisinin tüm ülkeyi etkilediğini anlatır. “Harbin sevk ve idare gücü saklı olup cepheye görülenler bu kuvvetin tezahüründen ibarettir.”⁵² diyerek cephe arkasındaki hareketliliğe dikkat çeker ve savaşın tüm toplum ile ekonomiyi kapsayan yönünü vurgular. Savaşın başarısı ve cepheye hareketlilik için asıl güç, cephe arkasındaki ekonomik organizasyon ve yönetimden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple savaşın başlamasıyla birlikte ülkeler üretim tesislerini savaş ihtiyaçlarına yönelik dönüştürür ve savaş ekonomisi tüm ülkeyi etkiler:

*“Topyekûn savaşın en önemli niteliklerinden birisi çok kapsamlı bir ekonomik programa dayanması ya da bizatihi bir ‘ekonomik savaş’ olmasıdır. Bu niteliği, sanayi devriminin yarattığı imkânlarla dayanmasından ileri gelmektedir. Sanayi devriminin yarattığı teknoloji ile desteklenen üretkenlik düzeyi olmaksızın böylesine bir ekonomik savaşın varlığı mümkün olmayacaktır.”*⁵³

Birinci Dünya Savaşı döneminde tren yolları, savaşın tüm toplumu ve ekonomiyi kapsamı hususunda önemli bir rol oynar. Askeri birliklerin ve lojistik ekipmanların hızlı bir şekilde taşınmasını ve cepheye sevk edilmesini sağlamak için kullanılır. Üretim tesisleri, silah fabrikaları, mühimmat depoları ve diğer stratejik noktalar tren yollarının çevresine inşa edilir. Böylelikle savaş malzemeleri ve askeri birlikler hızlı bir şekilde cephelere taşınabilir. Aynı zamanda yaralı askerlerin tahliyesi, malzeme ve gıda tedariki de tren yolları aracılığıyla gerçekleştirilir. Savaşın tüm aşamalarında stratejik öneme sahip tren yolları, özellikle Batı Cephesi gibi geniş çatışma alanlarındaki malzeme ve birliklerin hızlı bir şekilde taşınmasında büyük bir etkiye sahip olur. Ayrıca savaşın uzun süresi ve savaşan taraflar arasındaki sürekli hareketlilik, tren yollarının kullanımının büyük ölçüde artmasına neden olur. “[A]srın harbi ise demiryolu ve denizyolu ulaşımına lüzum gösterir.”⁵⁴ diyen Ludendorff’a göre savaşın yönetimi ve başarısı, cepheye gönderilen birliklerin sayısından çok arkadaki ekonomik güce ve lojistik organizasyona dayanmaktadır. Tren yolları, arkadaki gücün vazgeçilmez bir unsurudur. Bu nedenle savaşın ekonomik ve endüstriyel boyutunun yanı sıra tren yolları da savaşın tüm toplumu etkileyen ve yönlendiren önemli bir bileşeni olarak dikkat çeker ve savaşın başarısında kritik bir rol oynar. İttifak ve İtilaf devletlerinin önce düşmanın tren istasyonlarına saldırıp tahrip ettiğini, sonra da kendi kullanımları için onardığını ifade eden General’e göre Almanya’nın kaybetme sebeplerinden biri tren hattının yetersizliğidir:

“Tren hattının vaziyetinin iyi olmayışı, mevzi ve meskûn mahaller inşası-na ve cepheye bütün hayata etki ediyordu. Ruslar her yerde tren hatlarını ciddi şekilde tahrip etmişlerdi. Niemen üzerinde ve diğer büyük nehirlerde köprüler tamamen havaya uçurulmuş, istasyonlar yakılmış, su tertibatı tah-

52 Ludendorff, a.g.e., s. 28.

53 Embel, a.g.e., s. 164.

54 Ludendorff, a.g.e., s. 187.

rip edilmiş ve telgraf hatları bozulmuştu. Demiryolu hattı yer yer kazılmış, tabanlar ve raylar çıkarılmıştı.”⁵⁵

Tren hattının önemini gösteren bir diğer örnek, savaş sanayisinin temelini oluşturan kömür ve demirle ilgili meseledir. Ludendorff, memleketin her iki kaynağa da sahip olduğunu ama özellikle kömürün mevcut olmasına rağmen trenle göndermek mümkün olmadığına kaynakların varlığının önemi olmadığını ifade etmektedir.⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı, Ludendorff'un anılarında da belirtildiği üzere teknoloji ve savaş sanayisi alanında büyük ilerlemelerin yaşandığı bir dönemdir ve uzun savaş süresi, savaş sanayisinin önemini arttırır. Savaşın ekonomik boyutunu ve savaşan tarafların kaynaklara erişimini belirleyici bir faktör olan savaş sanayisi, özellikle silah üretimi ve lojistik organizasyon bakımından hayati bir görev üstlenir. Ülkeler, savaş sırasında silah ve savaş malzemeleri üretimini hızlandırır ve sanayi alanında ciddi gelişme kaydederek. Bilhassa “Fransa, İngiltere, Japonya ve Amerika harp sanayisi teşkilatı önemli ölçüde ilerlemeler göster[ir].”⁵⁷ Bu dönemde özellikle makineli tüfek, top, kimyasal silah, uçak, denizaltı gibi alanlardaki teknolojik gelişmeler; savaşın niteliğini ve gidişatını derinden etkiler.

Savaşın ana gücü kabul edilen ve yüze yakın yerde bahsi geçen topçu birlikleri ile toplar, düşman hatlarını bombardımana tutmak ve saldırıları desteklemek için yaygın şekilde kullanılır; savaşın cephedeki dinamiğini ve taktiksel stratejilerini önemli ölçüde etkiler. Siper savaşları döneminde, düşman hatlarını kırma ve siperleri yok etme amacıyla topçu birlikleri tarafından uzun süreli bombardımanlar gerçekleştirilir. Bu bombardımanlar; düşman askerlerinin moralini bozmak, cesaretini kırmak, savunmalarını zayıflatmak ve ilerlemeyi desteklemek amacıyla yapılır. Topçuların hassas hedef tespiti ve atış koordinasyonu, savaşın başarısını belirleyen önemli faktörlerden biridir. Toplar, haritada belirlenmiş düşman hedeflerine ateşlenerek düşman birliklerinin dağılmasını ve ileri harekâtları engellemeyi amaçlar. Topçu birlikleri ve topların kullanımına savaşın geleceği bakımından önem addeden Ludendorff, Almanya'nın savaşı kaybetme sebepleri arasında yeterince güçlü topçu birlikleri kurulamamasını gösterir:

“İngiltere'nin, zamanla, filosunun yanında kuvvetli bir ordu oluşturacağını hesaba katmak lazımdı. Kâfi miktarda insanı vardı. Harbi kazanmak için biz de hiçbir şeyi ihmal etmemeliydik. Almanya'nın silahlı bir ordu olması icap ediyordu. 1915 senesi Ocak ayının ilk günü, bir gazeteye gönderdiğim yeni yıl tebrikinde böyle söylemiştim. Başkumandanlık 1914 sonbaharında ve 1914-15 kışında 18-20 fırka oluşturmuştu. Redif ve müstahfız teşkilatından yeni fırkalar vücuda getirmiştik. Fırka taburlarının adedini 12'den 9'a indirmek ve bu suretle kazanılmış olan taburlara topçu ve diğer sınıf askerler ilave ederek başka fırkalar oluşturmaya başlamıştık. Gerçi çok şey

55 Ludendorff, a.g.e., s. 193.

56 Ludendorff, a.g.e., s. 348.

57 Ludendorff, a.g.e., s. 189.

yapmıştık, fakat yapılan işler birçok açılardan kâfi değildi.”⁵⁸

Anılarda yirmiden fazla yerde bahsi geçen makineli tüfekler, yüksek hızlı ateş ve sürekli mühimmat desteği sağlayan otomatik silahlardır. Makineli tüfeklerin ve mühimmatın gelişimi, piyade birliklerinin etkinliği ile ateş gücünü artırır. Daha etkili tüfekler, öncesinde görülmemiş bir ateş gücü sağlayarak siper savaşlarının ve uzun menzilli saldırıların yaygınlaşmasına yol açar. Bu tüfekler, piyade birliklerine büyük bir avantaj sağlayarak düşmanı daha hızlı ve yoğun bir şekilde hedef alabilir. Makineli tüfeklerin etkinliği, savaş alanında görülmemiş ölçekte ölümcül sonuçlar doğurur. Savaş taktik ve stratejilerini kökten değiştiren silah, düşman hatlarını geniş bir alan boyunca etkili bir şekilde kontrol etme ve düşman birliklerine büyük zarar verme yeteneğine sahiptir. Savaş alanındaki hareketlilik ve çeviklik; uzun menzilli saldırıların yaygınlaşmasına, düşman hatlarının genişlemesine ve siper savaşlarının uzamasına neden olur.

Birinci Dünya Savaşı’nda ilk defa kullanılan, savaş tarihindeki korunç ve ölümcül silah gelişmelerinden biri kabul edilen kimyasal silahlar da anılarda sıkça yer alır. Özellikle gaz mermilerinden bahseden General’in anılarında bu silahın kullanımı, savaşın ilerleyen dönemlerinde yaygınlaşır ve daha ölümcül, etkili gazlar geliştirilir. Cepheler arasında siper savaşlarının yaygın olduğu bir dönemde kullanılan gaz mermileri, rüzgârın etkisiyle düşman hatlarına sürülür ve solunum yoluyla askerlerin vücutlarına girerek ölümcül sonuçlar doğurur. Gazlar, savaşan askerler için görünmez ve duyumsanamaz olduğundan gazların fark edilmemesi ya da maske takılmadan siperlerde kalınması hallerinde ciddi sonuçlara sebep olur. Bununla beraber doğa olayları da gaz taarruzunun sonucunu etkileyen önemli bir etkidir. Örneğin Ludendorff, Rusya’ya karşı yapılan 1915 Yaz Seferi’nde 9. Ordu’nun başarısızlığını rüzgâr yönünün değişmesine bağlar:

“9. Ordu’nun 2 Mayıs’ta yaptığı gaz taarruzu başarılı olmamıştı. Bu taarruz yapıldığı zaman rüzgâr uygundu, lakin kıtalara verilen talimat yanlışti. Gazın yayılması tam düşünüldüğü gibi iyi oldu, lakin kıtalar, düşmanın bir daha kımıldayamayacağını zannediyordu. Düşman bazı taraflarda ateşe başlayınca ve galiba kendi topçumuz da hakkıyla bir tesir gösteremeyince piyade taarruz etmedi ve gazın etki etmediği zannına kapıldı. 9. Ordu’nun gaz taarruzunda başarı şansı yoktu. Bu ordu daha sonra, büsbütün başka durum ve şartlar altında, aynı mevkide bir gaz taarruzu daha yaptığı zaman, bu defa da yön değiştirerek gazı beri tarafa doğru sürdü. Zehirlenmeden dolayı feci kayba uğradık, zaten kıtaların gazla arası hiç hoş değildi. Gaz püskürtmeye mahsus aletlerin yerleştirilmesi çok uzun sürdüğü gibi, içi doldurulmuş gaz kaplarıyla siper içinde uygun rüzgâr şartları beklemek gerek subay gerekse askerlerin hoşuna gitmiyordu.”⁵⁹

Gaz mermileri, birçok askerin ciddi şekilde etkilenmesine ve yaralanmasına neden olur. Solunum yollarında, ciltte ve gözlerde ciddi tahribatlarla beraber acı verici yaralanmalara yol açar. Ayrıca gaz mermilerinin kullanımı,

58 Ludendorff, a.g.e., s. 86.

59 Ludendorff, a.g.e., s. 154-155.

moral ve psikolojik etkilerle birlikte askerler arasında korku ve travma yaratır. Savaşın insanlık dışı yönünü temsil eden gaz mermilerinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki kullanımı, insanlık tarihindeki savaş kurallarını ve etik normları derinden etkiler. Savaşın korkunç ve ölümcül boyuta ulaşmasına katkıda bulunur ve savaşın yıkıcı doğasını vurgular.

Keşif, gözetleme ve hava üstünlüğü için kullanılan uçaklar; anırlarda topçu, bomba top kıtalarıyla beraber sıklıkla bahsedilen savaş unsurları arasındadır. İlk zamanlarda "O günlerde tayyare ile keşif yapmak mümkün değildi ve bizim tayyarelerimiz de çok azdı."⁶⁰ diyen General'e göre savaşın ilerleyen dönemlerinde hava muharebeleri önem kazanır; uçaklar bombardıman ve hedef vurma amacıyla da kullanılır. Çünkü savaş sürerken havacılık teknolojisi hızla gelişir ve uçaklar savaş alanında önemli bir rol oynamaya başlar. Hava muharebeleri, özellikle hava üstünlüğü ve keşif için kritik bir hale gelir. Uçaklar, düşman uçaklarıyla karşı karşıya gelerek hava üstünlüğü için mücadele eder ve söz konusu mücadelelerin savaşın sonuçlarını belirleyici etkileri olur. Hava üstünlüğü, düşman uçaklarını etkisiz kılma ve keşif görevlerini yerine getirme kapasitesi ile ilgilidir. Bir tarafın hava üstünlüğüne sahip olması, düşmanın hareketlerini gözlemlemek ve taktiksel avantaj elde etmek için büyük fayda sağlar. Ayrıca, uçaklar düşman hatlarını bombalayarak düşman birliklerine ve savunma düzenlemelerine zarar vermek amacıyla da etkili şekilde kullanılır. Özellikle stratejik hedeflerin vurulması ve düşmanın moralinin bozulması için hava saldırıları yaygınlaşır.

Ludendorff'un bahsettiği denizaltı ve tanklar, savaşta deniz ve kara gücüne yeni bir boyut kazandıran diğer teknolojik araçlardır. Denizaltılar, düşman gemilerini batırmak ve deniz ticaretini etkilemek için kullanılır. Özellikle Almanya'nın denizaltı savaş taktikleri, gemi konvoylarını hedef alarak saldırılar gerçekleştirmeye odaklıdır. Bu taktik, düşman ülkelerin mallarını taşıyan gemilere karşı saldırılar düzenleyerek deniz ticaretini olumsuz yönde etkiler ve ekonomik zararlar verir. Savaşta stratejik bir rol oynayan ve savaşın sonucunu etkileyen Alman denizaltılarının İngiliz gemilerini batırması, Birinci Dünya Savaşı'nın özellikle son dönemlerinde İngiltere'yi ekonomik bakımdan zor durumda bırakır. Bu sonuçların ardından Amiral Reinhard Scheer, denizaltı sayısının artırılması yönünde bir politika izlemeye karar verir: "Amiral denizaltı inşaatı ve dolayısıyla etkilerinin çoğaltılmasını mümkün görüyordu. Denizaltı inşaatının artırılması hususunda kendisine yardım etmemi rica etmişti. Amiral fazla denizaltı yapabilmek için çok miktarda işçiye ihtiyaç olduğundan bahsediyordu."⁶¹. İlk kez Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan tank ise kara savaşlarında devrim niteliğinde bir silah olarak ortaya çıkar. Toprak üzerindeki engelleri aşarak ilerleyen araç, düşman hatlarını kırma ve ilerleme sağlama kabiliyetiyle dikkat çeker. Özellikle siper savaşlarının olduğu bölgelerde, düşman hatlarını deler ve saldırı birliklerine destek sağlayarak ilerlemeyi kolaylaştırır.

Birinci Dünya Savaşı'nda telefon, telsiz ve telgraf gibi iletişim araçları-

60 Ludendorff, a.g.e., s. 145.

61 Ludendorff, a.g.e., s. 688.

nın yaygın kullanımı; savaşın topyekûn hale dönüşmesinde önemli rol oynayan bir başka etkindir. Bu iletişim araçları; savaşın yönetimi, askeri operasyonların koordinasyonu, haberleşme ve propagandanın yayılması gibi birçok alanda hayati öneme sahiptir. Telefon, telsiz ve telgraf gibi iletişim araçları, komutanlar arasında hızlı ve anında iletişim kurma imkânı sağlar. Savaşın cephe ve cephe gerisindeki komuta merkezleri arasında haberleşme ağı kurmayı, stratejik planlama ve koordinasyonu kolaylaştırır. Komutanlar, anında haberleşerek taktiksel kararlar alabilir, hızlı bir şekilde birlikleri yönlendirebilir, saldırı veya savunma planlarını ayarlayabilir. Yine telefon, telsiz ve telgraf ağı, lojistik ve tedarik yönetimi için önemlidir. Cephedeki birliklerin ihtiyaç duyduğu malzeme, silah, yiyecek ve tıbbi yardım gibi lojistik gereksinimlerin hızlı bir şekilde yönetilmesine ve birliklerin etkin bir şekilde desteklenmesine olanak tanır. İstihbarat ve keşif faaliyetlerinde de büyük öneme sahip iletişim araçları, savaşın seyri ve stratejik kararların alınmasında avantaj sağlar. Çünkü casuslar ve istihbarat birimleri; düşmanın planlarını, askeri hareketlerini, stratejik noktalarını izlemek ve tespit etmek için iletişim ağlarını kullanır. Asker ve sivil ayırt edilmeksizin düşman devletlerin düşünce dünyalarına ve maneviyatına karşı başlatılan propaganda savaşlarında da telefon, telsiz ve telgraf; yanıltıcı bilgi verilen “kara propaganda”lar da dâhil olmak üzere bilgilerin hızlı şekilde yayılmasına ve kamuoyu algısının şekillendirilmesine katkıda bulunur.⁶² Taraflar, kendi propagandalarını hızla yayarak kahramanlık hikâyeleri, düşmanın kötülüğü ve savaşın meşruiyeti gibi mesajları kamuoyuna duyurabilir; kendi halkını cesaretlendirirken düşmanın moral motivasyonunu bozabilir.⁶³ Bu, halkın desteğini ve savaşa katılımını artırmak için etkili bir araç olarak kullanılır. Bahsi geçen iletişim araçlarına anılarında sıklıkla değinen Ludendorff’a göre Almanya’nın iletişim teknolojisinde yeterince iyi olmaması ve ağların düşman devletler tarafından tahrip edilmesi, savaşın kaybedilmesinin sebepleri arasındadır:

“Fenni muharebe araçları henüz mükemmel değildi. Doğu Prusya eyaletinde telefonla haberleşme imkânı çok kısıtlıydı. Memurlar kısmen mevkilerini terk etmişlerdi. Telsiz telgraf istasyonları çok iyi iş görüyorlarsa da yalnız ordu karargâhı ile süvaride vardı. Bu sebeple her şeyden önce otomobil vasıtasıyla karargâhtan zabıtlar göndermeye mecburdum. Gönüllü otomobil heyeti mensupları şoför olarak üstün hizmetler gösterdiler. Bunlar en cürretli keşifleri andıran seyahatler yaptılar. Eldeki yetersiz sayıda tayyareye keşif için şiddetle muhtaçtım. Haber ve rapor gönderimi için bunlardan istifade etmezdim. Harp araçlarının kışkırtılmasına rağmen her zaman malumat almak ve ordu kumandanlığının emirlerini zamanında yetiştirmek mümkün olmuştu. Ben de telefonla çok konuştum, gereken yerlerde tahrik edici davrandım ve genel olarak başarımız için elzem olan yerlerde müdahale ettim. Erkan-ı Harbiye reisleriyle bu şekilde şahsi bir münasebet, hadiseleri doğrudan یشirmek ve bu konuda etkili olmak imkânını bahsettiğinden faydalı

62 Ludendorff, a.g.e., s. 28.

63 Gordon Wright, *The Ordeal of Total War, 1939-1945*, Harper Torchbooks, 1. Edition, New York 1968, p. 66.

olmaktaydı.”⁶⁴

*“Teknik harp araçlarına olan ihtiyaç, doğu Prusya’dakinden daha fazlaydı. Ruslar az miktarda mevcut olan telgraf direklerini ve çekilmiş hatları tahrip etmiş, direkleri de düşürmüşlerdi. Birkaç sahra hattı inşa olunabildi ve bununla yetinmeye mecbur kaldık. Biz henüz, daha sonra mevzi muharebesinde olduğu gibi, muharebe şebekesinin tesisi hususunda o kadar zor beğenir cinsten değildik. Haberleşme postaları halinde yerleştirilmiş olan emir athılarıyla, binek otomobilleri en güvenilir harp vasıtalarını teşkil ediyordu. Çok sınırlı sayıda olan telsiz telgraf istasyonları da iyi bir şekilde hizmet ediyordu. Keza, burada ben vaziyetten haberdar olmaya ve emirleri vakti zamanında ulaştırmaya muvaffak oldum.”*⁶⁵

Anılar boyunca iletişim ve haberleşmenin, savaşın seyrini etkileyen kritik bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. Teknik araçların geliştirilmesi ve haberleşme hatlarının güçlendirilmesi, savaşın yönetimi ve başarısı açısından hayati öneme sahiptir. Tüm cephelerde koordinasyonun sağlanabilmesi için iletişim kanallarının güvenilir ve etkin bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Zira teknik savaş araçlarının yeterince geliştirilememesi ya da düşman tarafından tahrip edilmesi, bilgilerin zamanında aktarılmasını engellemekte ve savaşın seyrini değiştirmektedir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı, tarih boyunca görülen diğer savaşlardan farklı olarak modern savaş teknolojisinin yoğun şekilde kullanıldığı bir savaştır. Bu savaşta taraflar, gelişmiş silah sistemleri ve teknolojileriyle savaşır. Topçu silahları, tüfekler, makineli tüfekler, zırhlı araçlar, uçaklar, denizaltılar ve kimyasal silahlar gibi pek çok yeni silah; savaşın yıkıcı yüzünü gözler önüne serer. Söz konusu silahların yanı sıra askeri stratejiler, ekonomik kaynaklar, politik kararlar ve toplumsal faktörler de savaşın sonuçları üzerinde etkili olur. Tüm bu unsurların bir araya geldiği bir dönem olan Birinci Dünya Savaşı’nı topyekûn savaş kavramı altında değerlendirmek mümkündür.

Alman General Erich Ludendorff’a göre Birinci Dünya Savaşı; tarihte eşi benzeri görülmemiş bir boyutta, çok sayıda cephede ve karmaşık bir yapıda gerçekleşen bir yıpratma savaşıdır. Ülkelerin savaş kazanmak için tüm kaynaklarını seferber etme konusunda istekli olması, her bir cepheye dikkatli hazırlık yapmayı ve destek sağlamayı zorunlu kılar. Bu savaşın belki de en önemli yönlerinden biri, sürekli olarak insan gücünün seferber edilmesi ihtiyacıdır. Savaşın uzun süresi ve aşamalı karakteri, insan gücünün devamlı yenilenmesini gerektirir. Galip tarafın dahi büyük hasara uğradığını vurgulayan komutan, milyonlardan oluşan orduların savaşının uzun sürdüğünü ve her iki tarafın da savaştan bitkin çıktığını ifade eder.⁶⁶ Ludendorff, Birinci

Gör

Akademik
Bakış

281

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

64 Ludendorff, a.g.e., s. 84.

65 Ludendorff, a.g.e., s. 99.

66 “[T]opyekûn savaş artık ‘topyekûn zafer’ üretmeyen bir savaş dönemi başlatmıştır. Savaşlarda ödenen bedelleri telafi edecek bir savaş kazanımı bulmak giderek zorlaşmıştır. Topyekûn savaş çağında savaşların ‘kesin kazanan’ üretemeyeceğini, endüstriyel savaşın ve zorunlu askerlik sisteminin savaşan taraflar arasında bir pat durumu yaratıp savaş

Dünya Savaşı'nın hızlı bir şekilde daha fazla can alabilen mekanik silahlarla gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Eski kılıç ve kalkanla yapılan göğüs göğse muharebelerden farklı bir anlayışın hüküm sürdüğü savaşta, coğrafi uzaklık hâlâ önemini korusa dahi teknolojinin gelişmesi, fiziksel engellerin üstesinden gelmeyi mümkün kılmaya başlar ve yeni savaş konseptlerinin ortaya çıkmasına olanak tanır. Ludendorff'un bakış açısı, savaşlarda düşman kuvvetlerinin tamamen imha edilerek savaşın kazanılacağı tezine karşı çıkar. Onun odaklandığı nokta, ordunun ve direnişin asli unsuru olan insanın, yani savaşımaya hazır ulusun rolünün muharebelerin kazanılmasında etkili olduğudur. General, savaşın sadece teknik üstünlüklerle kazanılmayacağına inanır ve insan faktörünün önemini vurgulayarak savaşan toplumun motivasyonunu ve kararlılığını anlamak ve değerlendirmek gerektiğini savunur. Onun için, yeni savaş düzenekleri ve teknolojileriyle birlikte bile insan unsuru, savaşın sonucunu etkileyen hayati bir faktördür.

Cephe ve cephe gerisinin daha önce hiçbir savaşta olmadığı kadar iç içe geçtiğini savunan Alman komutan, anıları boyunca muharebe kadar muharebe hazırlığı ve desteğinin de önem kazandığını ifade eder. Çünkü Birinci Dünya Savaşı yalnızca muharebelerle sınırlı değildir. Savaşın sonucunu, muharebe alanlarındaki başarı kadar arkada sağlanacak destek ve hazırlıklar da belirler. Tıbbi tedavi, lojistik destek, askeri eğitim gibi unsurlar; savaşın seyrini etkileyecek hayati faktörlerdir. Siperlerdeki askerlerin ihtiyaçları, cephe gerisindeki sanayi ve halkın katkılarıyla karşılanır. Bu savaş, sadece ordu mensuplarının değil, tüm toplumun katkı verdiği ve fedakârlıkta bulunduğu bir süreçtir. Ön cepheden geriye, her bireyin savaşın gidişatında etkisi vardır. Topyekûn bir katılımın, zaferin anahtarı olduğu kabul edildiğinden savaş, sadece siperlerde değil, aynı zamanda ülkelerin her köşesinde sürekli olarak hissedilir. Bu sebeple Ludendorff'a göre Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi, Alman toplumunun topyekûn savaş ruhuna yeterince uymamasından ileri gelir.⁶⁷ Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı, askerî gücün yanı sıra sivil halkın da katkısıyla vücut bulan topyekûn bir çabadır. Savaşın sonucunu etkileyen bu katılım, siperlerdeki askerlerin mücadelesine ek olarak tüm toplumun savaşa angaje olması ve ülkenin geleceği için birlikte hareket etmesiyle mümkün kılınır. Ancak savaşın getirdiği zorluklar ve yıkıcı etkiler, Ludendorff'un Almanya örneğinde savunduğu gibi motivasyonun düşmesine ve topyekûn savaş ruhunun eksikliğine neden olmuş olabilir. Bu nedenle savaşın sonucu, sadece askerî strateji ve güçlü silahlarla değil, aynı zamanda toplumun bütünlüğü ve katılımıyla da şekillenmiştir.

Kaynaklar

AKAD, Mehmet Tanju, *Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları*, Kastaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.

uzatma olasılığının çok yüksek olduğunu ve aslında savaşların uluslararası politik sorunları çözmek bir yana, sebep olunan korkunç yıkıma rağmen onları çok daha çetrefilleştirdiğini somut analizlere dayanarak ileri sür[mek mümkündür].” (Beşikçi, a.g.m., 69).

- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1995.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, "Topyekûn Savaş" Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 198, 2010, s. 62-69.
- BİNGÖL, Oktay, "Birinci Dünya Savaşının Muharebenin Dönüşümündeki Rolü", *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:3, 2014, s. 1-31.
- BLACK, Jeremy, *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, (çev. Yeliz Özkan), Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2000.
- BROWNELL, Will, and DRACE-BROWNELL, Denise, *The First Nazi: Erich Ludendorff, The Man Who Made Hitler Possible*, Counterpoint, 1st Edition, Berkeley 2016.
- ÇONA, Ömer, "Savaşların Değişimi Meselesi Çerçevesinde Alman Birliği ve I. Dünya Savaşları", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 43, 2023, s. 226-250.
- DİNER, Dan, *Yüzyıl Anlamak: Evrensel Bir Tarih Yorumu*, (çev. Hulki Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.
- EMBEL, Ersin, "Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1), Mart 2016, s. 153-171.
- GRAY, Colin, and WIRTZ, James J., *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, Routledge, 3rd Edition, London 2024.
- GÜLBOY, Burak Samih, "Alman Düşüncesinde Savaşın Meşruiyeti: Bernhardi, Ludendorff ve Carl Schmitt Üzerine", İstanbul: Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Savaş ve Toplum, 2018.
- HART, Basil Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, (çev. Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- HERBERG-ROTHER, Andreas, *Clausewitz's Puzzle*, Oxford University Press, 1. Edition, Oxford 2007.
- HOBSBAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılikler Çağı 1914-1991*, (çev. Yavuz Alogan), Everest Yayınları, İstanbul 2014.
- HOWARD, Michael, *War in European History*, Oxford University Press, Updated Edition, Oxford 2009.
- KÖROĞLU, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918): Propagandadan Milli Birlik İnşasına*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004.
- LUDENDORFF, Erich, (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, (haz. Asiye Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- LUDENDORFF, Erich, *Topyekûn Harp*, (çev. Aynur Onur Çifci-Erhan Çifci), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- NICHOLLS, David, *Adolf Hitler: A Biographical Companion*, Bloomsbury Academic, 1st Edition, London 2000.
- PARKINSON, Roger, *Tormented Warrior: Ludendorff and the Supreme Command*, Hodder and Stoughton, 1st Edition, London 1978.
- PEHLİVAN, Oğuzhan ve ÖZ, Tolga, "Askerî Karar Verme Sürecinin Taktik ve Operatif Seviyede Etkinliği ve Eğitim İhtiyacı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 36, 2020, s. 947-975.
- ROSS, Stewart, *World War I*, Arcturus Publishing, 1st Edition, London 2008.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 2000.

görsel

Akademik
Bakış
283
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

TRAVERSO, Enzo, *Fire and Blood: The European Civil War, 1914-1945*, (trans. David Fernbach), Verso Books, 1st Edition, London 2016.

TUCKER, Spencer, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı, *Dretnot, Tank ve Uçak: Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000* içinde, ed. Jeremy Black, (çev. Yavuz Alogan), Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2003.

VAN CREVELD, Martin, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present*, Abe Books, 1st Edition, Victoria 1989.

VARLIK, Ali Bilgin, "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2), 2013, s. 114-129.

VON CLAUSEWITZ, Carl, *On War*, (trans. J.J. Graham), Penguin Classics; Abridged Edition, London 1982.

WRIGHT, Gordon, *The Ordeal of Total War, 1939-1945*, Harper Torchbooks, 1. Edition, New York 1968.

YALÇINKAYA, Haldun, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2008.

Extended Abstract

The First World War is considered one of the most catastrophic conflicts in human history. It was characterized by the unprecedented use of modern weapons and led to immense losses and destruction. The brutality of this war and the high number of casualties have had a lasting impact on societies worldwide and raise important questions about future warfare. In contrast to previous conflicts, modern technologies and weapons such as artillery, rifles, machine guns, armored vehicles, aircraft, submarines and chemical weapons were used on a large scale in the First World War. In addition, military strategies, economic resources, political decisions and social factors played a decisive role in the outcome of the war, making it a prime example of total war. German General Erich Ludendorff described the First World War as a war of attrition that was unprecedented in its scale and complexity and was fought on several fronts. Mobilizing all national resources to achieve victory required meticulous preparation and sustained support for each front. One of the critical aspects of the war was the constant need for manpower. The protracted and grueling nature of the conflict required a constant supply of soldiers, with even the victorious nations suffering significant losses. Ludendorff emphasized that the war, which involved millions of people, drained both sides, highlighting the exhaustive nature of such an all-out conflict. Ludendorff emphasized that the First World War introduced a new dimension of warfare with mechanical weapons that were capable of inflicting casualties quickly and en masse, in contrast to the old methods of close combat. Despite the technological advances, he rejected the idea that a war could be won simply by destroying the enemy's armed forces. Instead, he emphasized the importance of the human element, claiming that motivation and determination were crucial to victory. Ludendorff believed that technical superiority alone was not enough, but that it was important to understand and evaluate the morale and resilience of warring societies. He thought that the human factor had a decisive influence on the outcome of war, even in times of new war mechanisms and technologies. Ludendorff also noted the unprecedented integration of the front lines and the home front. In his memoirs, he argued that battle preparations and support played decisive roles, emphasizing that the First World War was not confined to the battlefield. The war's outcome depended on both frontline successes and the support and preparations in the rear. Essential elements such as medical care, logistical support, and military training shaped the war's course. The soldiers' needs in the trenches were met through the contributions of industry and the civilian population. This war represented a process where not only the army but society as a whole made sacrifices and contributions. Every individual influenced the war's trajectory from the front line to the home front. The war's impact was felt across the nation,

with total societal participation recognized as the key to victory. Ludendorff attributed Germany's defeat in the First World War to its society's failure to fully adapt to the spirit of total war. The involvement of both the civilian population and the armed forces was essential for a comprehensive war effort. The war's outcome hinged on the unity and participation of society, alongside military strategy and advanced weaponry. However, Ludendorff suggested that the hardships and devastating effects of the war could have led to a decline in motivation and a lack of fighting spirit among Germans. Consequently, the war's result was determined not only by military prowess but also by societal integrity and involvement.

Gör

Akademik
Bakış

285

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Geç Orta Çağ Avrupa'sında İktidar Mücadelesinde Köylü-Burjuva İşbirliği: Flander Örneği (1297-1328)

Peasant-Bourgeois Cooperation in the Struggle for Power in Late Medieval Europe: The Case of Flanders (1297-1328)

Halil YAVAŞ*

Öz

Bu çalışmamızda Geç Orta Çağ'da Flander'de ortaya çıkan isyanlar zincirini mütalaa etmeyi hedeflemekteyiz. Bunun için Flander bölgesinin erken dönemi, şehirler ve loncalar hakkında kısa bir malumat verdikten sonra isyanların oluşumuna zemin hazırlayan siyasi ve ekonomik etkenler üzerinde duracağız. Olayları kronolojik bir şekilde dönem kaynakları ışığında ele alırken, bir yandan da muhtelif problemler üzerinde değerlendirmelerde bulunacağız. Bu problemlerin başında isyanın niteliği, İngiltere-Fransa münasebetlerinin etkisi ve feodal sistem ile şehirleşme bağlantısı gelmektedir. Çalışma konumuz aslında XII. – XV. yüzyıllar arasına yayılmakla beraber, daha iyi tahlil yapabilmek için olayların en yoğun yaşandığı ve belirleyici olduğu XIV. yüzyılın ilk yarısı ile sınırlı tuttuk. Flander'in, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerine gerektiği kadar girerek konuyu dağıtmamayı hedefledik. Çalışmamızda varacağımız en önemli çıkarım, sözünü ettiğimiz isyanın bir devrim olmadığı yönündedir. Ayrıca olayları, günümüzdeki anlamıyla bir sınıf çatışmasından öte burjuva ve köylülerin kendi iktidar ve ekonomik çıkarlarını muhafaza etmek için birlikte hareket edip, feodal sisteme direnmesi olarak değerlendirmekteyiz. Hatta isyanın bir sonucunun da feodal sistemin Fransa'dan kuzeye doğru ilerlemesinde Flander'in engel olduğunu ifade edebiliriz. Netice itibarıyla bölgedeki ayaklanmaları ne Fransa'daki ne de İngiltere'deki köylü isyanlarıyla mukayese etmememiz gerektiği kanaatini taşımaktayız. Olayların gelişimi hakkında malumat verirken mümkün mertebe dönem kaynaklarından istifade etmeye çalıştık. Lakin konuyla ilgili tartışmalarda alanında uzman isimlerden de istifade ettik ki bunların başında, Ortaçağ Flander'inden söz edeceğimiz zaman ilk müracaat edilecek isim Henri Pirenne gelmektedir. Onun yanı sıra David Nicholas, W. Blockmans, William H. TeBrake gibi çok sayıda araştırmacıdan faydalandık.

Anahtar Kelimeler: Flander, Bruges, Köylü İsyanları, Artevelde, Dampierreli Gui

Abstract

In this study, we aim to examine the chain of rebellions that emerged in Flanders in the Late Middle Ages. For this purpose, after giving brief information about the early period of the Flanders region, cities and guilds, we will focus on the political and economic causes for the rebellions. While we are considering the events in a chronological way, we are making assessments about various problems. At the beginning of these problems are the nature of the rebellion, the England-France conflict and its connection with the feudal system. Although our study subject actually extends between the twelfth and fifteenth centuries, we limited it to the first half of the fourteenth century in order to make a better analysis. The most important conclusion we will reach in our study is that these rebellions are not a revolution. We consider the events as more than a class conflict in the modern sense, bourgeois and peasants acting

Gaz

Akademik
Bakış
287
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Makale Geliş Tarihi: 16.10.2023. Makale Kabul Tarihi: 21.02.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: YAVAŞ, Halil. "Geç Orta Çağ Avrupa'sında İktidar Mücadelesinde Köylü-Burjuva İşbirliği: Flander Örneği (1297-1328)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 297-316. DOI: 10.19060/gav.1601731

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: halil.yavas@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5642-0141.

together to protect their own power and economic interests and resisting the feudal system. We can even say that one result of the rebellion was that Flanders prevented the feudal system from advancing northwards from France. As a result, we think that we cannot compare the uprisings in the region with the peasant uprisings in either France or England. We tried to benefit from period sources as much as possible while providing information about the development of events. However, in the discussions on the subject, we benefited from experts in their field, the first name to be consulted when we talk about Medieval Flanders is Henri Pirenne. In addition, we benefited from many researchers, especially David Nicholas, Willem Blockmans and William Henry TeBrake.

Key Words: Flanders, Bruges, Peasants' Rebellion, Artevelde, Gui of Dampierre

Giriş

İktisat bilimcileri para çatışmayı sevmez derler ama Ortaçağ'da Flander'de sermaye sahipleri, haklarını muhafaza etmek için çatışmaktan kaçınmamışlardır. Bu çalışmadaki amacımız söz konusu çatışmaların ortaya çıkmasındaki etkenler ve sonuçları üzerinde kronolojik bilgiler eşliğinde değerlendirme yapmaktır. Olayların sanıldığı gibi Güzel Philip'in tahakküm anlayışından mı kaynaklandığını yoksa birçok sebebe bağlı kompleks bir gerilimin gün yüzüne vurumu mu onun yanıtını öğreneceğiz. İsyanın sebebi ne olursa olsun Flander bölgesinin yüzyıllar boyunca İngiltere ve Fransa arasında tartışma konusu olmasının bu döneme dayandığını göreceğiz.

Flander'deki olaylar aslında feodal bir tartışma olarak başlamıştır. Şöyle ki ilk dönemlerde Kont Gui'nin, 1280'lerden itibaren Güzel Phillip'in baskılarına direnmesi ve akabinde ticari haklarını muhafaza etmek istemesi bunda önemli rol oynamıştır. İsyanın kitlesel bir boyut kazanması ise 1322'den sonra yeni kontun Fransa kralının safında yer alması üzerine olmuştur. Çünkü önceden kontlar Flander'in hakkını korumaktayken yeni kont bu görevi bırakınca, mücadeleyi şehrin önde gelenleri yürütmüşlerdir. İsyan 1328'de bastırılınca benzer bir durum 1336'da bu kez Artevelde liderliğinde Ghent merkezli görülmüştür.

Konuyu irdelerken muhtelif problemler üzerinde duracağız ki bunların başında, Flander'deki isyanın içtimai dayanağının ne olduğudur. Yani bir köylü isyanı mı, bir burjuva isyanı mı yoksa her iki sınıfın çıkarlarını korumak maksadıyla feodal yapıya yönelik bir başkaldırı mı? İşte bu sorunun yanıtını alabilmek için isyanın hangi sosyal sınıfa veya sınıflara dayandığını ve amacını anlamaya çalışacağız. Bunun devamında, bazı araştırmacıların ifade ettiği gibi bunun bir devrim olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını yanıtını arayacağız. Bir diğer problem ise bölgedeki şehirlerin bu denli büyümesi ve ekonomik bir merkez haline gelmesinin feodal yapı ile uyumsuzluğudur.

Sözünü ettiğimiz tahlillerin daha iyi yapılabilmesi adına çalışmamızın sınırlarını bilhassa en yoğun isyan dönemiyle sınırlandırmaya gayret ettik. Aslında olayları XI. yüzyıla dayandırıp, XVI. yüzyıla kadar götürmemiz mümkünken biz her şeyin kırılma noktası olan 1297-1345 yılları arasına odaklandık. Bununla birlikte 1297'den önceki dönemden kısaca söz etmeyi uygun gördük.

Uyguladığımız yöntem gereğince öncelikle bölgenin erken dönemiyle ilgili bir bilgilendirilmede bulunup, akabinde şehir ve loncalar konusunda malumat vererek olayların arkaplanının kavranmasına gayret ettik. Devamında isyanları kronolojik bir şekilde ele alıp olayları tahlil etmeye çalıştık ve bu süreçte yukarıda zikrettiğimiz problemlerin yanıtını bulmaya özen gösterdik. Son olarak çalışmadaki bulgulardan yola çıkarak vardığımız çıkarımları daha net biçimde sonuç bölümünde zikrettik.

Flanderin Erken Dönemi

Flander'de ilk önemli yerleşim çalışmaları X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Özellikle XII. yüzyıldan sonra sahil bölgesindeki bataklıklardan büyük araziler elde edilmiş ve bunlar tarım için kullanıldıkça bölge nüfusu daha da artmıştır. Eskiden beri orada devam eden kumaş endüstrisinin etkisiyle bölge hızla gelişmiştir.¹ Flander kontları, Batı Frank krallarının ve onların halefleri Capetian krallarının vasalları olsa da pratikte özerk kalmışlardır. Kont Alsaceli Philip (1157-1191) yönetiminde Flander, Batı Avrupa'nın en güçlü ve en gelişmiş kontluklarından birisi haline gelmiştir. XII. yüzyıl sonlarından itibaren Flander ile Fransa arasındaki güç dengesi tersine dönmüş ve Fransa bölgedeki otoritesini hızla tesis etmiştir.² Fransa, İngiltere karşısında kazandığı 1214 Bouvines zaferinden³ sonra Avrupa siyasetine öyle hâkim olmuştur ki Flander'i doğrudan krallığa bağlamayı bile gündemine almıştır. Lakin Fransa kralı öyle yapmaktansa kendisine yakın gördüğü kişileri kont olarak görevlendirmekle yetinmiştir. Bu politika, Kont Dampierreli Gui (1278-1305) ve oğlu Béthunelü Robert'in (1305-1322) isyanına kadar sürmüştür.⁴

Flander'in özerkliğinden söz etmişken bunun kaynağına da kısaca değinmekte fayda vardır. Bu durumun en önemli sebebinin şehirlerin büyümesi ve devamında onlara muhtelif imtiyazlar verilmesi olduğuna inan-

- 1 H. V. Werveke, "Industrial Growth In The Middle Ages The Cloth Industry In Flander", *The Economic History Review*, Vol. 6, No. 3, 1954, s. 238; Louis J. Lekai, *The White Monks, Our Lady Of Spring Bank*, Okauchee 1958, s. 211.
- 2 Karen S. Nicholas, "The Role of Feudal Relationships in the Consolidation of Power in the Principalities of the Low Countries, 1000-1300," *Law, Custom, and the Social Fabric in Medieval Europe*, (Edit. Bernard S. Bachrach, David Nicholas), Studies in Medieval Culture, Michigan University-Medieval, 1990, s. 116; Wim Blockmans, "Flanders", *The New Cambridge Medieval History 5 (1300-1415)*, (Edit. David Abulafia), Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 405.
- 3 Bu savaş 1214'te Fransa Kralı II. Philip (Yüce) ile Kutsal Roma Germen İmparatoru IV. Otto ve müttefikleri arasında 1214'ün Temmuz ayında Flander'in Tournai şehri yakınlarında Bouvines'te yapılmıştır. Papa III. Innocentius'un desteklediği Otto'nun müttefikleri arasında Fransa'ya bağlı Flander ve Hainault kontluklarının yanı sıra İngiltere de bulunmaktadır. Müttefiklerinin her birinin Fransa kralıyla farklı sorunları bulunmakta ve bu ortak amaçtan dolayı birlikte hareket etmektedirler. II. Philip, uyguladığı taktikler sayesinde savaş meydanından galip ayrılmıştır. Bkz. Kelly Devries, "Bouvines 1214", *Battles of the Medieval World 100-1500*, (Edit., Kelly DeVries, Martin Dougherty, Iain Dickie, Phyllis G. Jestice, Christer Jorgensen), Amber Books, 2006, s. 80-89.
- 4 Walter Prevenier, "The Low Countries", 1229-1415, *The New Cambridge Medieval History 6 (1300-1415)*, (Edit. David Abulafia) Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 573.

görsel

maktayız. Orijinal metni günümüze ulaşmamış olsa da en eski şehir imtiyazının XI. yüzyılın sonlarına kadar dayandığı düşünülmektedir. Kont Alsaceli Philip'in 1170 yılı civarında yedi büyük şehre verdiği bu imtiyazlara göre şehirlerden biri, kontla veya diğer altı şehirden biriyle ihtilaf yaşaması durumunda, kalan şehirlerin hakemliğini isteyebilecektir.⁵ Feodal sistemin dışındaki bu ayrıcalıklara Flemenk dilinde *keure*, Fransızcada ise *charte de commune* denilmektedir. Şehirlerin bir diğer önemli imtiyazı, Flemenkçede *schepenen*, Fransızcada *échevins* adı verilen, vatandaşlardan oluşan ve lord tarafından atanan bir memurun başkanlık ettiği özel bir mahkemeye sahip olmasıdır. Yani görüldüğü üzere şehir (komün), siyasi ve adli bir özerkliğe haiz olup, yerleşimcileri de özgür kişilerdir. Bir komşu ülkeden gelen şahıs, şehirde bir yıl bir gün ikamet etmesi durumunda artık oranın vatandaşı olur ve tüm ayrıcalıklarından istifade eder. Siyasal açıdan özerk olmasına rağmen, komündekilerin, efendileri olan kont ve krala hâlâ bazı yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yapının ortaya çıkması feodal sistem içindeki kontların gücüne mugayir bir durum gibi görünse de aksine, Flander'de kontlar, hazinelerinin güçlü bir kaynağı olarak görmeleri hasebiyle komünlerin koruyucuları olmuşlardır.⁶ Kont Philip'in ölümünden sonra komünler, özellikle şehir yönetiminin belirlenmesinde daha fazla özerklik ihtiva eden yeni imtiyazlar elde etmişlerdir. Naip Namurlu Philip, 1209'da Ypres'ya böyle bir ayrıcalık vermiştir. Benzer şekilde 1212'de Ghent'e, 1228'de Douai'ye, 1235'te Lille'ye, 1241'de Bruges ve bağlı kasabalarına imtiyazlar tanınmıştır. İleride de görececek olduğumuz üzere bu süreçte üç büyük kent (*drie steden*) Ghent, Bruges ve Ypres öne çıkmıştır.⁷

Şehirlerin değişiminde ve güçlenmesinde başat güç loncalar olmuşlardır. Latince *officium*, *ministerium*; Fransızcada *metier*, *jurande*; İtalyancada *arte*; Felemenkçede *ambacht*, *neering*; Almancada *amt*, *innung*, *zunft*, *handwerk*; İngilizcede ise *craft-gild*, *mislery* diye bilinen bu kurum, ortak bir ticari amacın yanı sıra kent yönetiminde de söz sahibi olmuştur.⁸ İlk örnekleri 1050'li yıllarda St. Omer'de görülmüş, akabinde Lille, Andenarde, Tournai ve Bruges gibi başka şehirlerde de tatbik edilmiştir.⁹ Yine St. Omer'de lonca ile kale komutanı Wulfric Rabel arasında yapılan düzenleme ile loncaya, şehirliğin davalarına bakma yetkisi tanınmıştır. Lonca, gelirlerinin bir bölümünü savunma tesisleri yapımına ve sokakların bakımına ayırmıştır.¹⁰ Şehrin savunmasını kolaylaştırmak maksadıyla yerleşim yerinin çevresine duvarlar örmüşlerdir. Bu şekilde müstahkem hale getirilen kasa-

5 Blockmans, a.g.m., s. 413.

6 Leon Van Der Essen, *A Short History of Belgium*, Second Edit., The University Of Chicago Press, Chicago 1920, s. 41.

7 Blockmans, a.g.m., s. 414

8 Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Uygur Koca-başıoğlu), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 200.

9 Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 186.

10 Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev. Şadan Karadeniz), 12. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 138.

baya *burgus*, *bourg* denilirken, sakinlerine ise *burgens*, *burgess*¹¹ denilmiş ve bu ifade Türkçeye burjuva olarak geçmiştir. Burjuva, bölgenin mevcut rejiminde daha hızlı ve radikal değişiklikler yapmak için zaman zaman teşebbüslerde bulunmuşsa da kontlar ve aristokratların dirençleriyle karşılaşmışlardır.¹²

Buraya kadar zikretmiş olduğumuz lonca ve komünal yapının Cermen toplumlarındaki thing veya benzeri toplantı geleneklerinin bir devamı şeklinde olduğunu düşünmekteyiz. Dahası erken dönemlerden itibaren İskandinavya'da uygulanan en küçük yerleşimlerdeki bu birlikte hareket etme ve istişare uygulamasının, idari baskının kısmen zayıfladığı Flander bölgesinde etkili olduğuna inanmaktayız. Yine Cermen toplumundaki ticari girişimciliğin bu bölgede etkili olması Flander'in federatif ticari yapılanmasını ortaya çıkarmıştır diyebiliriz. Akabinde Fransa'dan gelen merkezileşme baskısı karşısında bölgedeki şehir yapısının mukavemeti, şimdi sözünü edeceğimiz isyanların temelini oluşturmaktadır.

1297-1305 İsyanı

Flander İsyanlarının Feodal Anlaşmazlık Evresi (1279-1297)

Geç Orta Çağ'da Batı Avrupa'daki en önemli üç isyandan birincisi 1297-1305 ve 1323-1328 yılları arasında yaşanan Flander isyanlarıdır. Diğer ikisi ise 1358'de Fransa'daki Jacquerie ve 1381'de İngiltere'deki Köylü İsyanlarıdır. Flander'deki ilk şehir isyanı 1127-1128 yıllarında gerçekleşmiştir. Flander Kontu İyi Charles'ın 2 Mart 1127'de öldürülmesi, Flaman şehirlerinin feodal bağlardan kurtulmasına zemin hazırlayan bir iktidar boşluğuna sebep olmuştur. Maktul kontun çocuğu olmadığından bir kargaşa yaşanmış fakat sonunda Fransa Kralı VI. Louis, Norman prensi William Clito'yu yeni kont olarak atamıştır. Clito, Flander şehirlerinin özerk bir yapıya sahip olmalarından hiç memnun olmadığı gibi Normandiya ile birlikte merkezi bir yönetim tasavvur etmiş ve ona göre de baskıcı bir politika uygulamıştır. Nitekim bu durumdan istifade eden rakibi Alsaceli Thierry hoşnutsuz halkın desteğini alarak isyan etmiştir. Sonuç itibariyle yaşanan çatışmalardan şehirler galip gelmiş ve Kont William Clito öldürülmüştür. Yeni kont Alsaceli Thierry, politik ve içtimai tabloyu iyi okumuş olmalı ki burjuva sınıfıyla uzlaşmıştır. Bu vaka, Flander tarihinde belirleyici bir role sahiptir.¹³

11 Sözü ettiğimiz bölgede "burgus" veya "burgensis" terimleri kullanılmakla birlikte bunlar, VI. yüzyıla kadar dayanan Cermen dillerine ait ve müstahkem olmayan küçük yerleşimleri ifade eden bir sözcüktür. IX. yüzyılda özellikle Loire ve Rhone vadilerinde çokça kullanılmış ve akabinde yayılmıştır. Bu dönemden itibaren manastırlar veya şehirlerin banliyölerini ifade eder olmuştur. XI. yüzyıla gelindiğinde ise bu ifade Latince "civitas" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. H. V. Werveke, "The Rise of the Towns", *The Cambridge Economic History of Europe III*, (Edit. M. M. Postan, E. E. Rich, Edward Miller), Cambridge University Press, Cambridge 1964, s. 15.

12 Der Essen, *a.g.e.*, s. 40.

13 R. C. Van Caenegem, "Galbert of Bruges and "Law Is Politics", *Galbert of Bruges*, Jeff Rider - Alan V. Murray, The Catholic University of America Press, Washington 2009, s. 39-40; Henry Of Huntingdon, *Chronicle*, (Trans. Thomas Forester, Henry G. Bohn), London 1853, s. 254.

gax

Akademik
Bakış

291

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

XIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Flander'deki yaklaşık yirmi şehir ve kasabada kumaş üretimi çok artmış ve bu da söz konusu sektörü büyük bir iş kapısı haline getirmiştir. İşte bu ortamda şehirlerde, ekonomik ve politik açıdan güçlü olan soylular ile tekstil işçileri arasında muhtelif gerilimler baş göstermiştir.¹⁴ Bu gerilimin devamında 1245'te Douai'de *take-hans* olarak da adlandırılan ilk grevler gerçekleşmiş olup, bu olay aynı yerde 1276'da tekrarlanmıştır. Benzer şekilde 1252 ve 1274 yıllarında Ghent'in tekstil işçileri greve gitmişlerdir.¹⁵ 1127'deki isyan, ekonomik temellere dayanıp, feodal idareye karşı burjuva öncülüğünde bir başkaldırıyken, 1245'ten sonraki grevler ise yine ekonomik gerekçelere dayanan sosyal bir patlamadır. Bunun bizler açısından dikkat çeken yanı, şehir ileri gelenlerinin ötesinde orta sınıfın artık bizzat yönetimde söz sahibi olma isteğinin tezahürü olmasıdır.

Flander'de daha büyük kitlesel olaylar 1280'lerde görülmeye başlanmıştır. Dampierreli Gui 1278'de Flander kontu olduğunda, aristokratlar karşısında kendi siyasi gücünü genişletmek amacıyla şehirlerin siyasi ve ekonomik işlerine müdahale etmeye başlamış ancak Gui'nin hamleleri sert tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Zaten 1270'lerden beri İngiltere ile yapılan yün ticaretinin aksamasının etkisiyle¹⁶ bölgede yaşanan ekonomik sorunlar, yönetime karşı tüccarların hoşnutsuz olmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim 1279-1281'de Tournai'de, 1280-1283'te Saint-Omer'de, 1281'de Ypres'da ve 1280-1281'de Bruges'da isyanlar yaşanmıştır.¹⁷ 1285'ten sonra Kral Güzel Philip'in (1285-1314) Flaman siyasetine doğrudan müdahale etmeye başlamasıyla zaten gergin olan ortam daha da gerilmiş ve Fransa - Flander münasebetleri başka bir şekle girmiştir. Güzel Philip, muhtemelen II. Philip'ten (Yüce) beri Flaman kontları üzerinde otorite tesis etmeye kalkan en önemli kraldır. O, genel anlamda merkezîyetçi bir anlayışa sahiptir ki bundan dolayı benzer şekilde Akitanya'da İngiltere kralıyla da gerginlik¹⁸ yaşamıştır. Bu merkezîyetçi anlayışının bir yansıması olarak tüm Flander'i

14 Blockmans, a.g.m., s. 415.

15 Jan Dumolyn – Jelle Haemers, "Patterns of Urban Rebellion in Medieval Flanders", *Journal of Medieval History*, 31, 2005, s. 374.

16 Flander ile İngiltere arasındaki ihtilaf 1264'teki II. Baronlar savaşına kadar dayanmaktadır. Sonrasında İngiltere yün ihracatını İtalya'nın kuzeyindeki şehir devletlerine yönlendirince bu anlaşmazlık 1270'lerde de devam etmiştir. İngiltere'nin yün ihracatını bir silah olarak kullanması sonraki süreçte sıkça görülmüştür. Bkz. E. Jamrozak, "Rievaulx Abbey As A Wool Producer in The Late Thirteenth Century: Sistersiyens, Sheep And Debts", *Northern History*, XL, 2, s. 200-201.

17 Dumolyn – Haemers, a.g.m., s. 375.

18 Akitanya her ne kadar Fransa kralına bağlı bir düklük olsa da feodal bağlar neticesinde İngiltere'nin kraliyet ailesinin idaresinde bulunmaktadır. Ayrıca Fransa kralı ile olumsuz bir ilişki içinde olan Gaskonyalı denizciler 1293'te, yine Fransa'ya bağlı denizcilere saldırmıştır. Zaten bölgeyi merkeze bağlamak isteyen Fransa Kralı IV. Philippe sorunu görüşmek bahanesiyle feodal açıdan vasalı durumundaki İngiltere Kralı I. Edward'ı huzuruna çağırıştır. Fakat Edward çağrılarını reddedince, Philippe 1294'ün Mayıs ayında Akitanya düklüğüne el koyduğunu ilan etmiş ve devamında bölgeyi işgale başlamıştır. Devamında 1298'e kadar süren bir savaş yaşanmıştır. Bkz. J. S. Hamilton, *The Plantagenets*, Continuum, London, 2010, s. 72-76; Christopher Allmand, *The Hundred Years War*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, s. 7.

kraliyet kontrolüne almayı hatta ilhak etmeyi hedeflemektedir.¹⁹

Philip'in bu tutumu Flander'de büyük nefret uyandırmışsa da onu ve Fransa'yı savunanlar da bulunmaktadır. Haddizatında Flander'deki bu ayrışma, Kont IX. Baldwin (1204-1205) döneminden beri mevcutsa da Kral Philip'in uygulamalarından sonra bu tablo daha da netleşmiş ve XIV. yüzyıl-da etkisini tüm şiddetiyle göstermiştir. Bu hiziplerden birincisi Fransa yanlı-sı aristokratlar ve onların taraftarlarından oluşup, Fransız zambağını (Fransızca fleur-de-lis, Flemenkçe lelie) sembol olarak kullanmaları hasebiyle *Leliaartlar* ismiyle anılmışlardır. İkinci grup ise Fransız karşıtı olup, önemli sayıda zanaat loncası ve burjuva mensuplarından müteşekkildir. Onlar ise Flander armasındaki aslanının pençesini (Flemenkçe klauw) sembol olarak kullandıkları için *Klauwaartlar* adıyla zikredilmişlerdir.²⁰

Kont Dampierreli Gui, Fransa kralının tahakkümü karşısında muhtemelen Klauwaartların da yönlendirmesiyle, İngiltere Kralı I. Edward'ın talebi doğrultusunda 1290'da Flander'deki İngiliz tüccarlara yeni ayrıcalıklar tanımıştır. Ancak Akitanya mevzusundan dolayı İngiltere ile Fransa savaşmaya başlayınca I. Edward, Flander'i tamamen Fransa'dan koparıp kendi yanına çekmek maksadıyla 1294'te Flaman tüccarlara yün ambargosu uygulamıştır.²¹ Akabinde Flander, İngiltere'ye yakın olmak istemişse de Fransa Kralı Philip'in hışmına uğramıştır. Kral Philip, Ghent'in Otuz Dokuzlar Meclisinden gelen itirazları değerlendirerek Kont Gui'yi huzuruna çağırarak ve iki oğlunu hapse attırmıştır. Sonunda Flander, İngiltere ile yapmış olduğu anlaşmadan çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla da yetinmeyen Philip, İngiltere ile savaştan kaynaklanan maliyeti Flander'deki paraları devalüe ederek karşılamaya çalışmıştır. Dahası 1295'te, Flander'deki tüm değerli metallere, piyasa değerinden düşük bir bedel mukabilinde el koymuştur.²²

Uzun süre Krala sadakatini muhafaza eden Kont Gui bu tahakküm girişimleri karşısında daha fazla dayanamamış ve 1297'nin Ocak ayında Kral Philip'e olan sadakatinden vazgeçmiştir.²³ Bu karar karşısında Philip beklenildiği üzere aynı yılın Haziran ayında Flander'i işgale başlamıştır. Kont, o süreçte İskoçya'daki isyanlarla mücadele eden İngiltere'den beklediği yardımı alamamıştır. Muhtemelen yaşanan ekonomik krizlerden dolayı soylular da Fransa kralının yanına geçmiştir.²⁴ Ghent'in anonim tarihçisi, kıyı bölgelerinin kaybını ve Veurne şehrinin yakılmasını Batı Flander soylularının ihanetine bağlamıştır. Sonrasında Papalığın arabuluculuğuyla iki yıllık bir ateşkes imzalanmış ve Flander, kontluk ve kraliyet bölgelerine ayrılmıştır.²⁵

19 Joseph R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair*, Princeton University Press, Princeton 1980, s. 328.

20 David Nicholas, *Medieval Flanders*, Routledge, London 2013, s. 190.

21 T.H. Lloyd, *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 74-75.

22 Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 188.

23 Prevenier, a.g.m., s. 574.

24 Strayer, a.g.e., s. 325.

25 William H. Tebrake, *A Plague of Insurrection Popular Politics and Peasant Revolt in*

Ateşkes sona erdikten sonra 1301'de Fransızlar işgale kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Sonuç olarak Güzel Philip, Flander'in tamamını kraliyet topraklarına katmış, Kont Gui'yi Fransa'da hapse atmış ve kısa süre sonra Flaman soylu Chatillonlu Jacques'ı oraya vali atamıştır.²⁶

Burjuva ve Köylülerin İsyanı Devralması (1302-1320)

Flander kontluğunun kraliyete bağlanması ve vali Chatillonlu Jacques'ın baskıcı yönetimi Flamanlar açısından oldukça zor bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kral, Akitanya'nın aksine bu bölgede merkeziyetçi bir yapı kurmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Vali, Klauwaartların ve destekçilerinin birçoğunun mülküne el koyup, kral yanlılarına yani Leliaartlara dağıtmıştır. Kırsalda ise aristokrat soylular kırsal nüfusa karşı Kralın desteğini sonuna kadar kullanmışlardır. İşte bu ortamın çatışmalara gebe olması kaçınılmazdır.²⁷ Vali Chatillon, Leliaartların teşvikiyle 1 Nisan 1302'de gıda vergilerini yeniden getirmiş ve bu durum ertesi gün Ghent'de zanaatkarların genel grev ilan etmesine sebep olmuştur. Akabinde birkaç yüz Leliaarta saldırılarda bulunulmuş ve bazıları öldürülmüşse de Vali kontrolü ele almayı başarmıştır.²⁸ Fakat olaylar durulmamış, Bruges ve kırsalda huzursuzluklar devam etmiştir. Bu sırada Leliaart mensubu yargıçlar, isyancıların liderleri dokumacı Pieter de Coninck ve kasap Jan Breidel'i²⁹ hapse atmış lakin toplanan kalabalık onları serbest bırakmıştır. 18 Mayıs'ta başlayan ve Bruges Gösterisi (Matines Brugeoises) diye kayıtlarda yer alan saldırılarda Klauwaartlar, erken saatlerde Vali Châtillon'un Leliaart taraftarlarına yönelik büyük bir saldırı başlatmışlar ve birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Ghent dışındaki Flander şehirlerinin ve kırsalının çoğu bu direniş dalgasına hızla katılmıştır.³⁰ Vali Chatillon, Courtrai'den gelen garnizon ile Bruges'a yürümüş ama halkın mukavemetiyle karşılaşmıştır. Kısa süre sonra Flander'de Fransız karşıtı güçler, Kontun özgür olan oğlu Namurlu John etrafında bir yönetim tesis etmişlerdir.³¹

Sözünü ettiğimiz bu gelişmeler karşısında Fransa kralı Philip, isyancı-

Gps

Akademik
Bakış

294

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- Flanders 1323-1328*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1994, s. 32. Bu ateşkes aslında Philip için tamamen zaman kazanma amacına yöneliktir. Çünkü o dönemde aynı zamanda İngiltere ile Akitanya konusunda savaş halindedir. Aynı anda iki cephede birden savaşmak onun açısından zor olduğundan bu ateşkesi imzalamıştır. Nitekim akabinde İngiltere ile barış yapmış ve böylece Flander ile daha rahat ilgilenme fırsatı bulmuştur. Bkz. Robin Neillands, *The Hundred Years War*, Routledge, London 2003, s. 26.
- 26 *Annales gandenses*, (Trans. & Edit. Hilda Johnstone), Clarendon Press, Oxford 1985, s. 13; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 191.
- 27 "Chronicon Comitum Flandrensium", *Corpus Chronicorum Flandriae I*, (Edit. J. J. De Smet), Commission Royale d'Histoire, Bruxellis 1837, s. 165; Strayer, *a.g.e.*, s. 332-333.
- 28 Blockmans, *a.g.m.*, s. 416; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 192.
- 29 XIX. yüzyıl sonlarında Belçika milliyetçiliğinin yerleştirilmesi sürecinde bu iki isyancının Brugge'da heykeli dikilmiştir. Üstelik bu, o dönemin tüm olumsuz koşullarına rağmen yapılmıştır. Bkz. Gevert H. Nörtemann, "Memories and Identities in Conflict: The Myth Concerning the Battle of Courtrai (1302) in Nineteenth-Century Belgium", *Narratives of Low Countries History and Culture*, (Edit. Jane Fenoulhet, Lesley Gilbert), Uclpress, London 2016, s. 67.
- 30 Der Essen, *a.g.e.*, s. 63; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 192; TeBrake, *a.g.e.*, s. 33.
- 31 *Annales Gandenses*, s. 23-27.

ları cezalandırmak için ordusunu bölgeye göndermiştir. Mücadele artık kontun oğlu Namurlu John, Peter de Coninck ve John Breidel liderliğindeki kont yanlısı halk ile Fransa ve onların taraftarı soylular arasında şiddetli bir savaşa doğru evrilmiştir.³² Nitekim taraflar, 11 Temmuz 1302'de Courtrai surlarının dışında karşılaşmışlardır. Fransa kralına bağlı ordu profesyonellerden oluşurken, Kont yanlılarının ordusunun çoğu köylülerden müteşekkildir. Flamanlar, büyük bir kısmı bataklıklardan oluşan arazinin uygun yerlerine muhtelif siperler hazırlarken, yere sabitlenmiş bir dizi mızrağın arkasına³³ barikat kurmuşlardır. Bütün bu koşullar Fransızların ağır süvari hücumunu engellemiş ve sonuç olarak Fransa ordusu, komutanları Artoisli Robert'in de ölümü ile neticelenen utanç verici bir mağlubiyet yaşamıştır. Savaş meydanında Fransız şövalyelerinden alınan ve Courtrai'deki Notre Dame kilisesinde saklanan 500 çift altın mahmuza atıfla bu savaş, Altın Mahmuzlar Savaşı ismiyle de bilinmektedir.³⁴ Courtrai savaşı, Flaman ulusal mücadelesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşın en önemli sonucunun, Flander kontluğunun yeniden özerk bir yapıya kavuşması olduğunu ifade edebiliriz. İkinci husus ise soyluların ve aristokratların bölgedeki egemenliğine son vermesidir.³⁵

Fransızlar Courtrai savaşını kaybetmiş ve 1303'e kadar başka yenilgilere maruz kalmışlar fakat toparlanıp 1304'te bir dizi muharebeden galip gelmeyi başarmışlardır. 1305'e gelindiğinde Aynı yıl ölen Kont Gui'nin yerine geçen oğlu Béthunelü Robert, ilk başlarda barışçıl bir politika izlemeye çalışmış ve bu doğrultuda Fransa ile Haziran 1305'te Athis-sur-Orge antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşma şartlarına göre Flamanlar dört yıl içinde muazzam bir (400.000 libre) tazminat ve yıllık 20.000 libre tutarında vergi ödeyeceklerdir. Büyük şehirlerin surlarının yıkılmasının yanı sıra Bruges Gösterisinin bedeli olarak 3000 Brugeslu hacca gidecektir. Bütün Flander halkı krala sonsuza kadar sadakat göstereceklerine ve bunu tehlikeye atacak herhangi bir ittifak yapmayacaklarına dair yemin edeceklerdir. Barış sağlanana kadar, Lille, Douai, Bethune, Courtrai ve Cassel Krala rehin verilecektir. Yaşanan olaylar sürecinde ekonomik kayba uğrayan kral taraftarı Leliartların zararları tazmin edilecektir.³⁶

- 32 Thomas Colley Grattan, *Holland*, Peter Fenelon Collier, New York 1899, s. 55; Der Essen, *a.g.e.*, s. 63.
- 33 Bu yöntemlerin benzerleri birçok savaşta uygulanmakla birlikte en güzel örneklerinden birisi 1415'te İngiltere-Fransa arasında yaşanan Agincourt savaşında tatbik edilmiştir. Bkz. Neillands, *a.g.e.*, s. 212.
- 34 *Chronica Monasterii De Melsa II*, (Edit. Edward A. Bond), Longmans, London, 1867, s. 247; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 193.
- 35 Blockmans, *a.g.m.*, s. 416. Bu savaş XIX. yüzyıla kadar tarih yazımında kayda değer bir yer bulmamışken, Belçika'nın bağımsızlığı sonrasında ulus oluşturma çabasının bir neticesi olarak üzerinde çok durulmuştur. Sadece tarihçiler değil ressamlar ve roman yazarları da bu savaşı ele alıp mitleştirmişlerdir. 1902'de ise yerel tarihçi Adolf Duclos öncülüğünde savaşın 600. yıl kutlaması yapılmıştır. Bkz. Nörtemann, *a.g.m.*, s. 64-66.
- 36 *Annales Gandenses*, s. 83-85; Ellen E. Kittell, *From Ad Hoc to Routine*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1991, s. 195.

Athis-sur-Orge Barışı, Klauwaartlar ve Flander halkında öfkeye neden olmuştur. Onlar, barış yanlılarını ihanetle itham etmişler ve bundan dolayı barış hükümleri yeterince uygulanamamıştır. Öyle ki şehirler antlaşmanın koşullarını 1309'a reddetmişler ve buna bağlı olarak, o zamana kadar ödenmesi gereken tazminatın çok az kısmını ödemişlerdir. Kont Robert, tazminatı ödemek amacıyla vergi toplamaya çalıştığında büyük bir tepkiyle karşılaşmış ve şiddet olayları yaşanmıştır.³⁷ Bethunelü Robert'in en büyük oğlu Neversli I. Louis de antlaşmadan memnun değildir. Bütün bunların da etkisiyle Kont, 1309'dan sonra daha bağımsız bir politika yürütmeye başlamış lakin bu kez kasabalardan 1302'deki gibi destek alamamıştır. Bu nedenle yeniden barışı tesis etmek için Kral ile görüşmüş ve akabinde 11 Haziran 1312'de imzalanan Pontoise Antlaşması'yla Lille, Douai, Orchies ve Bethune'ü Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun yanında Athis Barışında belirlenen 400.000 librelik tazminat 600.000'e çıkarılmıştır ki bu hiç anlaşılabilir değildir. Mutabakattan rahatsız olan Neversli Louis, Flander'de muhalefetini sürdürmüş fakat muvaffakiyet elde edememiştir. 1313'e gelindiğinde yeniden masaya oturulmuş ve bu kez Courtrai, Pontoise Antlaşması'nın teminatı olarak Fransa yönetimine devredilmiştir.³⁸

Her şeye rağmen Flander'deki gerilim son bulmayınca Fransa kralı X. Louis (1314-1316), 1315'in yazında İngiltere Kralı Edward'dan önce Flamanları isyancı olarak tanıması çağrısında bulunmuş, sonrasında da onların İngiltere'den sürülmesini talep etmiştir.³⁹ Edward bu taleplere mesafeli yaklaşmışsa da yakınındaki bazı kişiler, ileride benzer bir durumun İngiltere'de yaşanması durumunda Fransa'dan destek alamayabilecekleri uyarısında bulununca, Fransa'ya sembolik olarak altı gemi göndermiş ve İngiltere'deki Flamlara yasaklama getirmiştir.⁴⁰

Bütün bu olumsuzluklar karşısında Kont Robert, Kral'a karşı daha sert bir politika yürütmeye karar verip, ertesi yıl Fransızları Courtrai'den kovmuştur. Bu sırada Krala bağlı din adamları, Müslümanlarla olduğu gibi Flamlarla da savaşmanın dini bir vazife olduğunu vaaz etmişlerdir. 1315'te Philip'in varisi X. Louis, Flander'i işgal etmek için bir harekât düzenlemiş ama Flander'deki uzun yağışlardan⁴¹ dolayı ilerleyememiştir. Yaşanan kıtlık-

Gör

Akademik
Bakış

296

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

37 *Annales Gandenses*, s. 97; TeBrake, *a.g.e.*, s. 35.

38 Strayer, *a.g.e.*, s. 342; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 197.

39 Lloyd, *a.g.e.*, s. 107.

40 *Calendar of Chancery Warrants 1244-1326*, Majesty's Stationery Office, London 1927, s. 422; Lloyd, *a.g.e.*, s. 108.

41 Orta Çağ'da 1300'lerden sonra hava sıcaklıkları normalin altına düşmüş ve bunun neticesinde 1314'ten itibaren Avrupa'nın kuzeyinde yoğun yağmurlar başlamıştır. 1315'e gelindiğinde ise bu yağmurlar kesintisiz biçimde sürünce artık bir afete dönüşmüş ve beraberinde korkunç bir kıtlık yaşanmıştır. 1318'e kadar devam eden bu hava koşulları, haliyle tarım ve hayvancılığı bitirme noktasına getirmiştir. Yağışlar, İngiltere ve Kıta Avrupası'nın kuzeyini tamamen etkisi altına almış olmakla birlikte özellikle düz bir zemine sahip olan Flander bölgesi bundan çok daha şiddetli bir şekilde etkilenmiştir. Bkz. Henry S. Lucas, "The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317", *Speculum*, Vol. 5, No. 4, s. 346, 376.

tan dolayı Flaman şehirleri Fransa ile barış müzakerelerinde bulunmuşlar ve sonunda 1316'da imzalanan Paris Antlaşması ile mevcut statüko muhafaza edilmiştir. Antlaşmadan sonra, önceden Flander'i terk eden Leliartlar tekrar ülkeye geri dönmüşlerdir. Fransa-Flander arasında antlaşma temin edilince Edward, 1315'te Flamanlara yönelik başlattığı ihracat yasağını kaldırmıştır. Barış imzalanmış lakin Flander halkı bunu sindirememiş ve tacizler devam etmiştir. Öte yandan yirmi yıldır süren savaş halinin ekonomilerine zarar verdiğini bilen Flander'in burjuvası, kalıcı bir sulh arayışına girmiştir. Sonunda 5 Mayıs 1320'de bir antlaşma ile genel olarak önceki antlaşmalardaki Fransa'nın üstünlüğü teyit edilmiştir. Dikkat çeken husus ise Kont Robert'ten sonra oğlu Cassell Robert değil, diğer oğlu Neversli Louis'den olan ve babasıyla aynı ismi taşıyan torununun kont olması planlanmıştır. Çünkü 1318'de Neversli Louis'nin Kral V. Philip'in kızıyla evlenmesi kararlaştırılmıştır.⁴²

1323-1328 İsyanı

Huzursuzlukların Artması ve İkinci İsyanın Başlaması

1322'de Kont Robert ölünce Paris antlaşmasında kararlaştırıldığı üzere torunu Neversli Louis Flander kontu olmuştur. Kont I. Louis, Fransa sarayında büyümüş ve bundan dolayı Flemenkçe bilmeden bir Fransız gibi yetişmiştir. Bu durumun etkisiyle Flander'in Fransa politikası değişmiş ve babası ile dedesinin aksine krala sadakatini muhafaza etmiştir. Buna mukabil Louis'nin rakibi durumundaki amcası Cassell Robert Flander kimliğine sahiptir.⁴³

Sözünü ettiğimiz gelişmelerden dolayı şehirlerde alttan alta huzursuzluklar baş göstermiştir. Üç Şehir, Fransa ile yapılan anlaşmaları onaylamayı reddetmiş ve Kont'un Frankofil akrabalarının onun üzerindeki tesirinden yakınmışlardır. Yeni Kont, antlaşmalarda Fransa'ya ödenmesi kararlaştırılan vergi ve tazminatların kalanlarını ödemek için halk üzerinde mali yaptırımları artırınca huzursuzluklar daha da artmıştır. 1323'ün Temmuz ayında Louis, Bruges'u Kuzey Denizi'ne bağlayan Zwin su yolu üzerindeki yetkisini, kendisini destekleyen büyük amcası Namurlu John'a vererek asi duruşuyla bilinen Bruges'u cezalandırmayı hedeflemiştir. Çünkü Zwin'i kontrol eden Bruges limanına erişimi de kontrol etmektedir. John, Sluis kasabasını ticari bir merkeze dönüştürmeyi planlayınca haliyle Bruges ileri gelenleri bunu kendileri açısından bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bruges'un huzursuzluğuna rağmen kararlı olan Namurlu John askeri bir birlikle Sluis'a gitmiştir. Bunun üzerine Bruges halkı silahlanıp ona karşılık vermiş ve akabinde Sluis kasabasına saldırmıştır. Saldırıda Brugeslular Sluis'ı yağmalamış ve Namurlu John'u esir alıp Bruges'a götürmüşler fakat sonrasında o kaçmayı başarmıştır.⁴⁴

1302'den beri devam eden bağımsızlık savaşı Flaman köylüler için

42 Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 197; Lloyd, *a.g.e.*, s. 108.

43 Kittell, *a.g.e.*, s.138-139.

44 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 185-186; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 213.

görsel

Akademik
Bakış

297

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

önemli bir dönüm noktası olmuştur. Her şeyden evvel tahakküme karşı mukavemet göstermekte yeni deneyimler kazanmışlar ve kırsalda kendi kendilerini idare etmeyi öğrenmişleridir. Bu aşamada ortaya çıkan isyan, Bruges'un dışındaki köylerden, Nikolaas Zannekin isimli bir kişi tarafından yönetilmektedir. Zannekin ve yanındakiler gittikleri her yerde çok iyi karşılanmış, "Tanrının Meleği" diye anılmışlardır.⁴⁵

Béthunelü Robert'in hükümdarlığı sırasında kontluktan kaçan veya sürgüne gönderilen Leliaartlar, Louis, kont olduktan sonra ülkeye geri dönmüş ve Klauwaartlar üzerinde baskı kurmuşlardı. Akabinde kendilerini sürgüne göndermeye yardım edenlere yönelik bir intikam dalgası başlatmışlardı. İşte bu yaşananlar Klauwaartlar tarafından unutulmamış ve köylülerin de desteğiyle bu kez Leliaartlara yönelik itirazlar yükselmiştir. 1323'ün son baharında gerilimin iyice arttığı bir sırada Kont Louis, yerine Aspremont lordunu naip olarak bırakıp Fransa'da Nevers'deki topraklarını ziyarete gitmiştir. İlk önemli karışıklık Bruges bölgesinin hem kuzey hem de batı kesimlerinde vuku bulmuş, akabinde Ghent ve Bruges şehirlerine yayılmıştır. Güneybatı Flander'de köylüler, kontun kırsaldaki vergi tahsilatına engel olmuşlar, dahası yönetime yakın soyluların evlerini yıkarak, kaçan veya tutuklu memurların ve lordların mülklerine saldırmışlardır. 2 Şubat 1324'te Flander'e dönen Kont Louis, asi köylülere karşı adım atmadığı gibi isyan bölgelerindeki memurlar hakkındaki şikâyetleri değerlendirme sözü vermiştir. 10 Nisan 1324'te Bruges lehine bazı kararlar yayınlamış, bölgedeki memurların harçları artırma ve masrafları tahsil etme yetkilerine sınırlama getirmiş, isyan sırasında Bruges sakinlerinin işledikleri cürümlere af çıkartmış ve yolsuzlukla suçlanan idareciler hakkında tahkikat yürütmüştür. Bu kararların da etkisiyle isyan durmuş ve sekiz aylık kısmi bir sükûnet yaşanmıştır.⁴⁶

Her şeye rağmen köylüler yaşananlardan memnun değillerdir ve geri dönen vergi memurlarını bir kez daha kovmuşlardır. Onların hoşnutsuzluğunun merkezinde toprak sahiplerinin ekonomik sömürsünden ziyade siyaset vardır.⁴⁷ 1324'ün sonbaharına gelindiğinde yeniden sıcak çatışmalar başlamış ve bu kez Nikolaas Zannekin'in yanı sıra bazı köylü liderlerinin isimleri de öne çıkmıştır. Bunların başında, Segher Janssone, Walter Ratgheer ve Lambert Bonin gelmekte olup, aslında bilhassa son ikisi yaşadıkları topluluklarda önemli konumda ve hali vakti yerinde kişilerdir. Janssone, Bruges bölgesinin tüm kuzey kısmının kaptanı olarak tanımlanırken, Bonin aynı bölgenin doğu kısmının kaptanıdır. Bu şahısların isyancıların meclisleri tarafından seçilmiş olması muhtemeldir.⁴⁸

Yeni isyan dalgasında saldırılar yine Bruges'un kuzeyindeki kırsal kesimde başlamış ve memurların yanı sıra soylular da hedefte yer almıştır.

45 W. J. Ashley, *James And Philip Van Artevelde*, Macmillan and Co., London 1883, s. 66.

46 Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 213; TeBrake, *a.g.e.*, s. 52-55.

47 Samuel Kline Cohn, *Lust for Liberty*, Harvard University Press, Massachusetts 2006, s. 33.

48 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 188; TeBrake, *a.g.e.*, s. 72.

Muhtemelen Chronicon'un yazarının iddia ettiği gibi malikâneler, kaleler ve şatolar başta olmak üzere lordlar ve soylularla ilgili sembol yerlere saldırılmıştır. İlginçtir aynı dönemde manastırların topladıkları ondalıklarla ilgili memnuniyetsizliklerini de yüksek sesle dile getirmişlerdir. Hatta bazı büyük manastırlar düşman ilan edilmişlerdi ki Veurne yakınlarındaki Koksijde'deki kıyı kumullarında bulunan Ter Duinen Manastırı bunlardan birisidir. Çünkü bu manastır, Fransız işgali sırasında Fransa veya Leliaart partizanlarının yanında yer almıştır. Köylü isyancılar bir kez daha Bruges bölgesinde yönetime hâkim olmuştur. Buna karşın Kont o sırada Fransa'da bulunan Kont, yerine amcası Casselli Robert'i naip olarak bırakmıştır.⁴⁹ Çaresizliğin etkisiyle amcasına yazdığı bir mektupta ona, isyancıların evlerini yakmak, onları öldürmek, mallarına zarar vermek ve topraklarına el koymak gibi her türlü yetkiyi vermiştir. Amcası da isyanı bastırmak için çaba sarf etmiş lakin muvaffak olamamış ve Fransa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.⁵⁰

Kont Louis ve destekçileri isyana karşı hiçbir ilerleme kaydedemedikleri gibi olaylar kırsaldan şehirlere sirayet etmeye başlamıştır. Ghent ve Ypres'nın endüstri merkezlerinde, idarecilerinin becerileri sayesinde olaylar şehirde durdurulmuş ama Bruges'da öyle olmamıştır. İsyancıların ilerlemeleri neticesinde Kont Louis uzlaşma arayışına gitmiş ve 1325'in Mart ayında bir ateşkes yapılmıştır.⁵¹ Daha sonra, Casselli Robert ve Ghent ile Ypres şehirlerinden temsilcilerden oluşturulan tahkim komisyonu tarafından bir soruşturma yürütülmesi kararlaştırılmıştır.⁵² Segher Janssone ve Nikolaas Zannekin ile iltisaklı isyancılar, komisyonun genellikle soyluların iddialarını soruşturmasından yakınmış ve ortam yeniden gerilmiştir.⁵³

İsyan sırasında Ypres'da bulunan Kont Louis, gelişmeler karşısında güvenlik endişesi duymuş ve dört yüz adamıyla beraber Courtrai'ye taşınmıştır. Fakat birkaç gün içinde isyancılar Bruges'dan Courtrai'ye ilerlemeye başlamışlardır.⁵⁴ Louis, danışmanlarının önerisiyle, isyancılara karşı Courtrai'yi daha etkili bir şekilde savunmak amacıyla şehrin banliyölerini ateşe vermiş ancak yangın rüzgârın etkisiyle kontrolden çıkıp Courtrai'nin merkezine ilerlemiştir. Kendilerinin dışında alınmış bu kararlardan ve sonuçlarından dolayı öfkeye kapılan halk, Louis'e sadakatinden vazgeçip, sokaklara çıkmışlar ve Bruges'dan yaklaşan isyancıları desteklediklerini duyurmuşlardır. Devamında Courtrai'de, Kont ve partizanları için felaketle sonuçlanan kanlı bir savaş yaşanmıştır. Savaş bittiğinde, Kontun kuvveti ağır kayıplar vermiş, kendisi ise altı vasalıyla birlikte esir düşüp Bruges'a götürülmüştür.⁵⁵ İsyancı liderlerden Nikolaas Zannekin ve köylü ordusu Ypres'ya ilerlerken, oradaki

gpr

Akademik
Bakış

299

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

49 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 188; TeBrake, *a.g.e.*, s. 71-72.

50 *Codex Diplomaticus Flandriae II*, (Edit. Thierry De Limburg-Stirum), De Plancke, Bruges 1889, no: 348, s. 369.

51 TeBrake, *a.g.e.*, s. 73-80.

52 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 192.

53 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 193.

54 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 193.

55 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 194.

soylularının çoğu kaçmış, kalanları ise sonrasında idareye hâkim olan za-naatkârlar tarafından kovulmuştur. Akabinde halkın uzun süredir yakındığı banliyölerin güçlendirilmesi işiyle ilgilenilmiştir. Burada ilginç bir gelişme yaşanmış ve isyancılar, Kont Louis'in amcası Casselli Robert'i Louis adına Flander kontluğunun naibi ilan etmişlerdir. Aslında Robert, önceden de söz ettiğimiz üzere Fransa karşıtı bir duruşa sahiptir ki bundan dolayı isyancılarla uzlaşması zor olmamıştır.⁵⁶

Casselli Robert, tutuklu Kont'un yerine naip olarak Bruges ve Ypres'da yönetimi ele alırken, Kont Louis'nin büyük amcası Namurlu John, Ghent'teki taraftarlarının başına geçmiş ve naipliğin kendisine ait olduğunu bildirmiştir. Böylece Flander'deki sosyal bölünmüşlük, Bruges ve Ghent şehirleri arasındaki ihtilafın da eklenmesiyle daha belirgin bir hal almıştır.⁵⁷ Bruges şehrinde gelen milislerin başındaki Casselli Robert kendi şahsi kuvvetlerinin yanı sıra köylülerden oluşan birliklerle Ghent'e ulaşmıştır. Şehrin dışında yaşanan savaştan isyancılar galip gelmiş fakat devamında yapılan Ghent kuşatması başarılı olamamıştır. Sonrasında Fransa kralının gönderdiği olumlu mesajların da etkisiyle Casselli Robert, Ghent'ten çekilmiş ve Bruges'a dönmüştür.⁵⁸ Buna rağmen onun kontrolü dışındaki köylülerden oluşan bir ordu Ghent'in kuzeyinde kalmıştır. İsyancılar arasındaki ihtilaftan istifade etmek isteyen Ghentliler karşı saldırıya geçmişlerdir. Yaşanan savaşta iki köylü lideri Walter Ratgheer ve daha evvel adını zikretmediğimiz Blawrel Bockel dâhil olmak üzere toplamda 700'den fazla isyancının öldürüldüğü kayıtlarda yer almıştır. Böylece köylüler Ghent'te durdurulmuş ve akabinde orası muhafazakâr soyluların bir kalesi haline gelmiştir.⁵⁹

Fransa kralı IV. Charles ayaklanmanın ilk iki yılında gelişmelere karşı kayıtsız kalmış fakat isyancıların 1325 yazında özellikle Ghent ve Ypres'daki eylemleri karşısında tedirgin olmuş ve bir adım atma gereği duymuştur. 4 Kasım 1325'te Flaman topraklarında yetkili olan tüm piskoposlara talimat göndermiş ve onlardan isyancıları aforoz etmelerini, onların kontrolündeki bölgelere enterdi uygulamalarını emretmiştir. Flander'in isyancı bölgeleriyle Fransa arasındaki ticareti yasaklamıştır. Ayrıca Casselli Robert'ın Kuzey Fransa'daki bazı mülklerine el koymuştur. Muhtemelen bu yaptırımın etkisiyle Casselli Robert, taraf değiştirip Krala katılmıştır. Kralın hamlelerinden endişeye kapılan isyancılar, esir tuttukları Kont Louis'ye baskı yaparak 30 Kasım 1325'te bir genel af ilan ettirmişler, sonrasında Kontu serbest bırakmışlardır. Akabinde müzakereler başlamış ve 19 Nisan 1326'da Arques'de bir barış yapılmıştır. Antlaşmaya göre isyancıların bölgesindeki yeni kaleler yıkılacak, eski antlaşmalarda sözü edilen tazminat ile vergiler ödenecektir. İsyana katılanların çoğu para cezası ödeyecek veya hacca gideceklerdir. Sür-

56 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 195.

57 J. F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*, (Trans. Colonel Sumner Willard), The Boydell Press, Woodbridge 1998, s. 309.

58 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 196.

59 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 199.

günden dönen Kont yanlılarının malları iade edilecektir. Fakat Ghent'in sürgündeki muhalif dokumacılarının geri dönmesine izin verilmemiştir. Bunlara karşılık IV. Charles, aforozu ve Flander ile arasındaki ticaret yasağını sona erdirmeye sözü vermiştir.⁶⁰

Antlaşmada isyancı liderler, tüm müzakerelerin dışında tutulmuştur. Flander açısından Athis-sur-Orge Barışından bile daha ağır hükümler ihtiva eden bu antlaşma, Bruges ve Ypres dâhil olmak üzere isyancı şehirlerde çatışmaların sona ermesini sağlamış, lakin isyan kırsalda devam etmiştir. Bu seferki isyanda köylülerin öne çıkmasının yanı sıra Bruges, Flander'in diğer büyük şehirlerinin aksine baskın bir yer edinmiştir. Bu farkın en önemli sebebi Bruges şehrinin kendi içtimai yapısından kaynaklanmaktadır. 1326'nın başlarında şehrin ileri gelenleri Kontla barıştıktan sonra bile, bazı küçük isyanlar devam etmiştir.⁶¹ Öte yandan 1320'lerde Ghent, kırsal isyanı destekleme eğilimindeki dokumacılar loncasının rakipleri olan dolgucular loncası tarafından yönetiliyordu. Bunun neticesinde bu şehir, Fransa yanlılarının ve Kont'un merkez üssü haline gelmiştir diyebiliriz.⁶²

İsyancıların rızası alınmadan imzalanmış olan Arques Antlaşması kısa süre sonra bozulmuş ve köylüler birçok bölgede hızla alan hakimiyeti tesis etmişlerdir. İsyan, Bergues bölgesinden bir köylü olan Jacob Peit'in önderliğinde daha radikal hale gelmiştir. Kiliselere bile saldırmışlar ve kırsalda terör hâkim olmuştur. O koşullarda ılımlı köylü isyancılar, diğerlerinden yavaş yavaş kendilerini geri çekmeye başlamışlardır. Bir süre sonra Peit suikasta kurban gitmiştir.⁶³ Bu koşullar altında Kral VI. Charles Flander'i işgal etmek amacıyla 31 Temmuz 1328'de birliklerin Arras'ta toplanmalarını emretmiştir. Buna karşın isyancılar, liderleri Nikolaas Zannekin ve Winnoc le Fiere komutasında Cassel kasabasında bir araya gelmişlerdir. Ypres ve Courtrai bölgelerinde toplanan benzer bir kuvvet, Lille'nin kuzeybatısında Leie Nehri boyunca konuşlanmış. Bruges bölgesinden çekilen Segher Janssone ve Lambert Bonin komutasındaki üçüncü bir isyancı ordusu, Tournai şehrinin kuzeyindeki Scheldt yolunu korumaktadır.⁶⁴ VI. Charles aniden ölünce yerine gelen Kral VI. Philip bu konudaki kararlılığı devam ettirmiştir. Nihayet Bruges belediye başkanı William de Deken ve İngiltere Kralı'nın desteklediği isyancılar ile Fransa ordusu 23 Ağustos 1328'de Cassel yakınlarında karşılaşmışlardır. Flamanlar ilk saldırılarda üstünlük elde etmişlerse de savaşta sabırsızlık gösterip düzeni bozunca mağlup olmuşlardır. Kral, ertesi gün isyancı kalelerin ve Bruges ile Ypres'nin kontrolünü ele geçirmiş, akabinde çok sayıda idamın ve müsaderelerin eşlik ettiği ağır bir baskı dönemi başlatmıştır. Tüm sözleşmeler geri çekilmiş, Flander'deki üniter yapıya son verilip üç

gpr

Akademik
Bakış

301

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

60 TeBrake, *a.g.e.*, s. 95-99; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 215.

61 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 189; TeBrake, *a.g.e.*, s. 74.

62 David Nicholas, *The Van Arteveldes of Ghent*, Cornell University Press, New York 1988, s. 6.

63 Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 215.

64 "Chronicon Comitum Flandrensium", s. 204; TeBrake, *a.g.e.*, s. 119.

ayrı bölgeye ayrılmıştır. Bruges ve Ypres'nın duvarlarını yıkmalarını ve hendeklerini doldurmalarını emretmiştir. Sonuç olarak beş yıldır süren köylü isyanı bastırılmıştır.⁶⁵

Üç Şehirden Üçüncüsünün İsyanı: Ghent ve Artevelde

Buraya kadarki isyanlarda genellikle Bruges ve Ypres öne çıkmış olup bu iki şehir yıpranmışken, bu durumdan Ghent kazançlı çıkmıştır. Ayrıca aynı dönemde Kont da zayıflamış ve böylece Ghent, Flander bölgesinde en önemli güç haline gelmiştir. Ghent güçlendikçe 1330'lara doğru Kont ile arasında düşmanlıklar meydana gelmiştir. Aynı dönemde Fransa ile İngiltere arasındaki gerilim hızla yükselmiş ve buna bağlı olarak her iki ülkenin yakın ilişkisi içinde olduğu Flander, anlaşmazlığın içine çekilmiştir. Philippe, İngiltere'yi ekonomik yönden sıkıştırmak amacıyla Flander üzerinden baskı yapmak istemiş, bu doğrultuda 1336'da Kont Louis'ye Kontluk'taki İngiliz tüccarlarını derdest ettirmiştir. Bu hamle karşısında İngiltere Kralı Edward da hemen Flander'e yün ihracatını durdurmuş ve bu işi kendi üreticilerini mağdur etmemek için Brabant kontluğu üzerinden yapmaya başlamıştır.⁶⁶ Bu yasak Flander açısından büyük bir ekonomik krize neden olmuştur. Akabinde gelen işsizlik tehdidi, dokumacılara Ghent'teki ve Flander'in geri kalanındaki toplumsal huzursuzlukta başı çekme ve 1338'de siyasi açıdan kendilerini yeniden konumlandırma fırsatı vermiştir.⁶⁷

Flander'de gerilimin yükseldiği süreçte bir isim öne çıkmıştır: James van Artevelde. Zengin bir kumaş tüccarının oğlu ve bir bira üreticisi olan bu kişi, 1338'de Flander belediye ordusunun kaptanı olmuştur.⁶⁸ Kaptan olduktan sonra hızlı bir şekilde önce Ghent'de, akabinde de Bruges ve Ypres'da kendi kadrosunu kurmuştur. Öte yandan bazı muhalif hareketlerle karşılaşmış olsa da onların büyük çoğunluğunu bir iki yıl içinde bastırmış veya sürgüne göndermiştir. Jean le Bel onun bu otoritesi hakkında "Ne Flander'de ne de başka bir yerde hiçbir dükkân veya prens, James'in ulaştığı güce sahip olamamıştır." der.⁶⁹ İyice köşeye sıkışan Kont, 1339'un Aralık ayında Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır.⁷⁰ Artık eli iyice rahatlayan Artevelde, İngiltere Kralı III. Edward'ın baskısının da etkisiyle bir süre sonra Fransa ve İngiltere arasında yürüttüğü tarafsızlık politikasını İngiltere lehine terk etmiştir. Bu politika değişikliğinden sonra İngiltere yün ambargosunu kaldırmıştır. Kral Edward, 1340'ın Ocak ayında Ghent'e girmiş ve orada Fransa kralı olarak kabul görmüştür.⁷¹

65 Jean Froissart, *Chronicles England, France, Spain*, (Trans. Thomas Johnes), George Routledge and Sons, London 1868, s. 30; Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 215.

66 *Chronica Monasterii De Melsa*, s. 379; Neillands, *a.g.e.*, s. 75; John A. Wagner, *Encyclopedia of the Hundred Years' War*, Greenwood Press, London 2006, s. 8.

67 Prevenier, *a.g.m.*, s. 572.

68 Der Essen, *a.g.e.*, s. 70; Demetrius C. Boulger, *The History of Belgium*, London 1902, s. 141.

69 Jean Le Bel, *True Chronicles of Jean le Bel*, (Trans. Nigel Bryant), The Boydell Press, Suffolk 2011, s. 69.

70 Prevenier, *a.g.m.*, s. 575.

71 *The Chronicle of Lanercost*, (Trans. Herbert Maxwell), James Maclehose and Sons, Glasgow 1913, s. 322; Grattan, *a.g.e.*, s. 57; Jean le Bel, *a.g.e.*, s. 82.

Van Artevelde her ne kadar Flander'de genel bir hâkimiyet kurmuşsa da Bruges'da hep sorunlar yaşamıştır. Fakat 1343'ün Ocak ayına gelindiğinde Ghent'te bile isyanla karşılaşmış hatta kısa süreliğine iktidarını kaybetmiştir. Bunun en önemli sebebi de siyasi karışıklıkların ekonomiyi zayıflatmasıdır. Hatta Üç Şehir, artık Kont Neversli Louis'yi Flander'e geri çağırmaya karar vermiş ve nihayet 1345'in Mart ayında Artevelde kaptanlıktan indirilmiştir. 2 Mayıs 1345'te 'Kötü Pazartesi' denilen gün dokumacılar Cuma Pazarı'ndaki dolguculara saldırmışlardır.⁷² Froissart'ın bildirdiğine göre Artevelde, evine giderken halkın kendisine yönelik tavrındaki değişikliği bariz bir şekilde fark etmiştir. Evine vardktan sonra hizmetkârlarına kapıları ve pencereleri kapatmalarını emretmiş fakat dışarıdaki kalabalık gittikçe artmış ve saldırıya başlamıştır. Adamları kalabalığa karşı direnmiş ve onlardan birçoğunu öldürmüş ancak daha fazla baş edememişlerdir. Nitekim halk evin içine girmiş ve bu sırada Artevelde onları sakinleştirmeye çalışmışsa da muvaffak olamamıştır.⁷³ Bunun üzerine evinin arka kapısından kaçarak yakındaki bir kiliseye sığınmaya çalışmış ama kurtulamamış ve kalabalık tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Artevelde'nin ortadan kaybolmasından sonra İngiltere ile ittifak zayıflamıştır.⁷⁴ Böylece 1297'den beri yoğun bir şekilde devam eden Flander'in başkaldırısında bir duraksama yaşanmıştır. Ama sonrasında olaylar burjuva ve köylü direnişinden çıkıp tekrar feodal bir başkaldırıya evrilmiştir.

Sonuç

Flander isyanlarıyla ilgili üzerinde en fazla tartışılan husus bu olayların bir ayaklanma mı yoksa devrim mi olduğu konusudur. Hatta olay biraz daha spesifik bir şekilde 1323-β1328'deki isyana indirgenerek buradaki köylülerin baskın durumundan faydalanılıp, konu salt bir köylü isyanına vurdurulmuştur. Bunun devamında da olaylar, 1358'de Fransa'daki Jaquier ve 1381'de İngiltere'deki Köylü İsyanının habercisi gibi değerlendirilmiştir. Lakin biz 1297'den itibaren Flander'deki isyanları birbirinden ayırmadan XIV. yüzyıldakileri bir bütün olarak mütalaa edilmesi gerektiği kanaatini taşımaktayız. Nitekim yukarıda hepsinin birbirinin devamı olduğunu gördük. Bunun neticesinde de olayın faillerinin salt köylüler olduğu çıkarımına varılamayacağına inanmaktayız. Dahası Flander'de köylülerin XII. yüzyıldan beri şehirli hâle haklarına sahip oldukları ve tekstil işçisi olarak kırsalda burjuva ile birlikte çalıştıkları bilinmektedir. Bu mütalaalardan sonra bu isyanın köylü veya şehirli şeklinde tek bir sosyal sınıfa dayandırılmayacağını düşünmekteyiz.

İsyanı bir sosyal sınıfa dayandıramayacağımıza göre o zaman bu yaşananları XIX. yüzyıldaki bakış açısının aksine bir sınıf çatışması olarak tanımlamak da pek yerinde olmayacaktır. Bunun dışında bir diğer bakış açısının ifade ettiği üzere Flaman halkının milliyetçi saiklerle emperyal güçlere

72 Nicholas, *Medieval Flanders*, s. 222.

73 Froissart, *a.g.e.*, s. 143.

74 Froissart, *a.g.e.*, s. 144.

karşı direnen kahraman özgürlük savaşçıları gibi görülmesi de konuyu izah etmekten uzak kaçacaktır. Olayların çıkışında, şehirlilerin ve köylülerin çıkarlarının muhafazasında feodal sistemin teşkil ettiği engellerin büyük yer tuttuğu görülmektedir. Yaşananları, şehirlilerin ve köylülerin ortak çıkarlarını korumak için ortaya koydukları mücadele şeklinde tanımlayabiliriz.

İsyanlarda burjuva ve köylü sınıfının iki gayesi görülmektedir. Bunlardan birincisi eski feodal geleneklerin bir devamı olarak soylu sınıfının, kendi üzerlerinde tahakküm kurmasının önüne geçmektir. Kanaatimizce soylu sınıfına karşı alınan bu tutumun asıl sebebi, onların mevcudiyeti değil, Flander'deki ticari ve endüstriyel çalışmaları sekteye uğratacak politik tutumlar sergilemeleridir. İsyancıların ikinci gayesi ise bazı soyluların da desteğiyle Fransa'nın bölgeyi işgaline direnmektir. Bu da yine ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Nitekim Kont Gui ve onun oğlu dönemlerinde Flander'deki isyanlar onların öncülüğünde yürütülmüştür. Sözünü ettiğimiz Fransa karşıtlığı da aslında ulusal bilincin oluşmasından ziyade yine ekonomik saiklerle ortaya çıkmıştır. Çünkü Flander açısından can alıcı bir öneme haiz olan İngiltere ile ticaret, Fransa engeline takılınca bu tutum sergilenmiştir. İlk önemli başkaldırının 1294'teki İngiltere-Fransa savaşı sonrasında olması bu düşüncemizi desteklemektedir. Fransa'ya karşı yürütülen bu direnişin feodal sistem açısından da neticeleri olmuştur. Fransa, Flander'i hâkimiyet altına alamayınca oradaki özerk şehir yapılanması, Fransa'nın kuzeye doğru feodalite ihracatının önünde bir set olmuştur. Başta Kral Yüce Philip ve Güzel Philip olmak üzere Fransa hep bu engeli aşmak istercesine çaba sarf etmiş lakin muvaffak olamamıştır.

Bu çıkarımlardan sonra Flander isyanının yapısal bir değişimi hedeflemediğini, feodal bağların onların ekonomik faaliyetlerine engel olmamasından öte bir amaçlarının olmadığını ifade edebiliriz. Bu noktada 1381'de İngiltere'deki köylü isyanıyla aralarında farklılık bulunmaktadır. Çünkü 1381'deki isyan bir vergi mevzusundan başlamışken akabinde devrim niteliğinde sosyal talepler ile şekillenmiştir. Flander'de ise halk, İngiltere-Fransa arasındaki ihtilafın kendilerine yansımalarından muzdarip olup, var olan statükonun korunmasını talep etmektedirler.

Kaynaklar

- ALLMAND, Christopher, *The Hundred Years War*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Annales gandenses*, (Trans. & Edit. Hilda Johnstone), Clarendon Press, Oxford 1985.
- ASHLEY, W. J., *James And Philip Van Artevelde*, Macmillan and Co., London 1883.
- BLOCKMANS, Wim, "Flanders", *The New Cambridge Medieval History 5 (1300-1415)*, (Edit. David Abulafia), Cambridge University Press, Cambridge 2008, pp. 405-416.
- BOULGER, Demetrius C., *The History of Belgium*, London 1902.
- CAENEGEM, R. C. Van, "Galbert of Bruges and "Law Is Politics", *Galbert of Bruges*, Jeff Rider - Alan V. Murray, The Catholic University of America Press, Washington 2009, pp. 39-55.
- Calendar of Chancery Warrants 1244-1326*, Majesty's Stationery Office, London 1927.
- Chronica Monasterii De Melsa II*, (Edit. Edward A. Bond), Longmans, London, 1867.

- "Chronicon Comitum Flandrensium", *Corpus Chronicorum Flandriae I*, (Edit. J. J. De Smet), Commission Royale d'Histoire, Bruxellis 1837, pp. 34-261.
- Codex Diplomaticus Flandriae II*, (Edit. Thierry De Limburg-Stirum), De Plancke, Bruges 1889.
- COHN, Samuel Kline, *Lust for Liberty*, Harvard University Press, Massachusetts 2006.
- DEVRIES, Kelly, "Bouvines 1214", *Battles of the Medieval World 100-1500*, (Edit., Kelly DeVries, Martin Dougherty, Iain Dickie, Phyllis G. Jestice, Christer Jorgensen), Amber Books, 2006.
- DUMOLYN, Jan - HAEMERS, Jelle, "Patterns of Urban Rebellion in Medieval Flanders", *Journal of Medieval History*, 31, 2005, pp. 369-393.
- ESSEN, Leon Van Der, *A Short History of Belgium*, Second Edit., The University Of Chicago Press, Chicago 1920.
- GRATTAN, Thomas Colley, *Holland*, Peter Fenelon Collier, New York 1899.
- HAMILTON, J. S., *The Plantagenets*, Continuum, London 2010.
- HENRY OF HUNTINGDON, *Chronicle*, (Trans. Thomas Forester, Henry G. Bohn), London 1853.
- JAMROZIAK, E., "Rievaulx Abbey As A Wool Producer in The Late Thirteenth Century: Sisters-yens, Sheep And Debts", *Northern History*, XL, 2, pp. 197-218.
- JEAN FROISSART, *Chronicles England, France, Spain*, (Trans. Thomas Johnes), George Routledge and Sons, London 1868.
- JEAN LE BEL, *True Chronicles of Jean le Bel*, (Trans. Nigel Bryant), The Boydell Press, Suffolk 2011.
- KITTELL, Ellen E., *From Ad Hoc to Routine*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1991.
- LEKAI, Louis J., *The White Monks*, Our Lady Of Spring Bank, Okauchee 1958.
- LLOYD, T.H., *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- LUCAS, Henry S., "The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317", *Speculum*, Vol. 5, No. 4, pp. 343-377.
- NEILLANDS, Robin, *The Hundred Years War*, Routledge, London 2003.
- NICHOLAS, David, *Medieval Flanders*, Routledge, London 2013.
- NICHOLAS, David, *The Van Arteveldes of Ghent*, Cornell University Press, New York 1988.
- NICHOLAS, Karen S., "The Role of Feudal Relationships in the Consolidation of Power in the Principalities of the Low Countries, 1000-1300," *Law, Custom, and the Social Fabric in Medieval Europe*, (Edit. Bernard S. Bachrach, David Nicholas), Studies in Medieval Culture, Michigan University-Medieval, 1990.
- NÖRTEMANN, Gevert H., "Memories and Identities in Conflict: The Myth Concerning the Battle of Courtrai (1302) in Nineteenth-Century Belgium", *Narratives of Low Countries History and Culture*, (Edit. Jane Fenoulhet, Lesley Gilbert), Uclpress, London 2016, pp. 63-72.
- PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Çev. Şadan Karadeniz), 12. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2012.
- PREVENIER, Walter, "The Low Countries", 129-1415, *The New Cambridge Medieval History 6 (1300-1415)*, (Edit. David Abulafia) Cambridge University Press, Cambridge 2008, pp. 570-594.
- STRAYER, Joseph R., *The Reign of Philip the Fair*, Princeton University Press, Princeton 1980.
- TEBRAKE, William H., *A Plague of Insurrection Popular Politics and Peasant Revolt in Flanders 1323-1328*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1994.
- The Chronicle of Lanercost*, (Trans. Herbert Maxwell), James Maclehose and Sons, Glasgow 1913.

görsel

Akademik
Bakış
305
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

VERBRUGGEN, J. F., *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*, (Trans. Colonel Sumner Willard), The Boydell Press, Woodbridge 1998.

WAGNER, John A., *Encyclopedia of the Hundred Years' War*, Greenwood Press, London 2006.

WERVEKE, H. V., "Industrial Growth In The Middle Ages The Cloth Industry In Flander", *The Economic History Review*, Vol. 6, No. 3, 1954, pp. 237-245.

WERVEKE, H. V., "The Rise of the Towns", *The Cambridge Economic History of Europe III*, (Edit. M. M. Postan, E. E. Rich, Edward Miller), Cambridge University Press, Cambridge 1964, pp. 3-41.

Extended Abstract

In this study, we will examine the rebellions that occurred in Flanders in the fourteenth century. For this purpose, we will first give brief information about the early period of the Flanders region, cities and guilds. Next, we will focus on the political and economic factors that caused the rebellions. We will evaluate various problems in chronological order. The main problems are the nature of the rebellion, the England-France conflict and its connection with the feudal system. The most important conclusion we will reach in our study is that the rebellion we mentioned is not a revolution. Moreover, we see the events not as a class conflict in the current sense, but as bourgeois and peasants acting together to protect their interests. For this purpose, they resisted the feudal system together. As a result, we think that we should not compare the uprisings in the region with the peasant revolts in either France or England.

Although various problems have arisen in the Flanders region since the twelfth century, this situation has become larger after 1297. It all started when Flanders acted together with England in the war between England and France. On the other hand, King Philip of France's plan to connect Flanders to the center triggered this even more. Thus, the war that started between France and Flanders lasted until 1305. In this process, while the count led the rebellion, the peasants and the bourgeoisie offered their support to him. Peace was made in 1305, but the problem could not be solved permanently. For this reason, the events started again in 1310, and although this time the count had the support, the events developed mostly under the pressure of the bourgeoisie and the peasants. This state of rebellion was briefly interrupted by the peace in 1320, but started in a much more violent way from 1323. In this phase, which lasted until 1328, since the count of Flanders was on the side of the King of France, bourgeois and peasant leaders completely carried the flag of the rebellion. Despite all the efforts of the rebels, France suppressed the rebellion and occupied Flanders.

Two cities in Flanders have taken the lead in the rebellions that have been going on since 1297: Bruges and Ypres. The third largest city, Ghent, either sided with the king or remained outside the events. As a matter of fact, after the events calmed down in 1328, Ghent benefited from this whole process. But in 1336, a new wave of rebellion broke out, this time led by a craftsman named James van Artevelde. After Artevelde became the de facto leader of the region, he acted together with England due to his commercial interests, and this naturally made the French king uneasy. This situation lasted until Artevelde's death in 1345.

Two aims of the bourgeois and peasant classes are seen in the rebellions. The first of these is to prevent the noble class from dominating themselves as a continuation of old feudal traditions. The second aim of the rebels is to resist France's occupation of the region, with the support of some nobles. Our most important conclusion is that the Flanders rebellion did not aim at a structural change, they wanted to prevent the feudal system from hindering their economic activities.

gpr

Dilenciliği Yönetmek: 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Suç, Sapma ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında Dilencilik

Managing Begging: Begging in the Context of Crime, Deviation and Social Control in the 19th Century Ottoman Center

Hülya ÖRKİ* - Hayrettin PULAT**

Öz

Bu çalışma temel olarak 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilik olgusunu sapma, suç ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda kronolojik kesit olarak Osmanlıda dilencilikle ilgili düzenlemelerin arttığı bir dönem olan 19. yüzyıl tercih edilirken, çalışma mekânsal anlamda merkeze odaklanmıştır. Böylesi bir tercihte etkili olan temel faktör, dilencilikle ilgili resmi belgelerin 17. yüzyıl sonrasına dayanması ve 19. yüzyıla ait belgelerin daha fazla olması, bahsi geçen belgelerin büyük oranda merkeze odaklanmasıdır. Bu çalışmanın önemi, Osmanlıda dilencilik olgusunu suç, sapma ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde ele almasıdır. Yöntemsel açıdan örnek vaka incelemesine dayanan bu çalışma 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilikle ilgili yayımlanan arşiv belgelerinin analizini temel almaktadır. Çalışma kapsamında seçilen kronolojik döneme ait 42 adet arşiv belgesi incelenmiş olup bu belgeler arasından seçilen 30 adet belge kullanılmıştır. İncelenen belgeler doğrultusunda, araştırma kapsamında Osmanlı merkezinde gerçek anlamda dilenciliğin bir suç olmadığı ancak 19. yüzyıl sonrasında dönüşen algıyla birlikte dilenciliğin toplumsal ve ahlaki bir sorun olarak görüldüğü ve engellenmesi yönünde çalışmalar yapıldığı, bu amaçla darülaceze kurumu kurularak dilencilerin buralara kapatıldıkları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Dilencilik, 19. Yüzyıl, Modern Devlet, Sosyal Kontrol, Suç, Sapma

Abstract

This study basically aims to examine the phenomenon of begging in the 19th century Ottoman center within the framework of the concepts of deviation, crime and social control. For this purpose, while the 19th century, a period in which the regulations regarding begging increased in the Ottoman Empire, was preferred as a chronological section, the study focus on the center in spatial terms. The main factor affecting such a choice is that the official documents on begging date back to the post 17th century, there are more documents from the 19th century, and the aforementioned documents mostly focus on the center. The importance of this study is that it examines the phenomenon of begging in the Ottoman Empire within the framework of the concepts of crime, deviation and social control. This study, which is a methodological case study, is based on the analysis of archive documents published on begging in the 19th century

Makale Geliş Tarihi: 06.04.2023. Makale Kabul Tarihi: 23.01.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖRKİ, Hülya – PULAT, Hayrettin. “Dilenciliği Yönetmek: 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Suç, Sapma ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında Dilencilik”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 317-338. DOI: 10.19060/gav.1601735

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: horki@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8424-7112.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: hpulat@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3852-5924.

Gaz

Akademik
Bakış

307

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ottoman center. Within the scope of the study, 42 archival documents belonging to the selected chronological period were examined and 30 documents selected from among these documents were used. Within the scope of the research, it was seen that begging was not a legal crime in the Ottoman center but with the perception that changed after the 19th century, begging was seen as a social and moral problem and efforts were made to prevent it, and for this purpose, Darülaceze was built and beggars were confined there.

Key Words: Ottoman Empire, Beggary, 19th Century, Modern State, Social Control, Crime, Deviation

Giriş

Sosyoloji literatürü içerisinde suç ve sapma kavramları genellikle birlikte kullanılır. Ancak sapma suça nazaran daha kapsamlı bir kavramdır. Zira her suç bir sapma olduğu gibi her sapma davranışı suç değildir. Suç, hukuk kurallarını ihlal eden; sapma ise toplumsal kuralları ihlal eden davranıştır. İki kavramın ortak noktası ise bazı durumlarda işlevsel bazı durumlar da ise yıkıcı etkileri olabilen toplumsal problemler olmalarıdır. Sosyoloji sözlüğü suç kavramını, “kişisel alanı aşır kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin (devlet ya da yerel bir kuruluş) müdahalesini gerektiren fiiller”¹ şeklinde tanımlamaktadır. Suç ve suçluluk toplumsal bir ögedir. Sapma ise kısaca “toplum genelinde kabul gören kural ve değerlere uymayan eylemler”² şeklinde tanımlanabilir. Burada temel nokta toplum tarafından genel kabul gören norm ve değerlerin ihlal edilmesidir. Toplum üyelerinden beklenen normal olarak değerlendirilen davranışlar sergilemeleridir. Normalin dışına çıkan her türlü eylem sapma olarak değerlendirilir. Ancak hangi davranışın sapma olup olmadığı tamamen izafi bir durumdur. Zira sapma olarak değerlendirilen eylem bir kültürden diğerine, hatta aynı kültürün farklı dönemlerinde bile değişebilmektedir³. “Sapmanın öteki yüzü” olarak değerlendirilen sosyal kontrol, “uyum ve düzeni sağlamaya dönük resmî ya da gayri resmî, içsel ya da dışsal kontrol mekanizmalarının tümü”⁴ olarak tanımlanabilir. Sosyal kontrol, “potansiyel tehdit veya problem oluşturanların davranışlarını teşvik etmemek, kısıtlamak ya da değiştirmek için çeşitli mekanizmaların ve tekniklerin kullanılmasını içerir”⁵. Toplumsal düzeni sağlamak adına sosyal kontrol uygulamaları ve mekanizmaları zaman içerisinde farklılık göstermektedir.

Bir toplumda toplumsal düzeni bozan davranışlar dönemsel olarak farklılık gösterebilmektedir. Dilencilik olgusu da bu şekilde değerlendirile-

- 1 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü) Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 702.
- 2 Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (çev. Ali Esgin) Phoenix Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2014, s. 331.
- 3 Abdullah Korkmaz-Bekir Kocadaş, *Toplumsal Sapma*, Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 51.
- 4 Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *a.g.e.*, s. 354.
- 5 Rahşan Balamir Bektaş-Ayça Gelgeç Bakacak, “Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı 1, Haziran 2009, s. 35.

bilir. “Bir kişiden, emek sarf edilerek üretilen bir değer sunmaksızın maddi bir yardım talebinde bulunma ve bu etkinliği büyük ölçüde sürekli bir şekilde devam ettirme”⁶ anlamına gelen dilencilik, tarihsel süreç içerisinde, farklı kültür ve toplumlar da var olmuş ve günümüzde de varlığını sürdüren bir faaliyettir. Tarihsel anlamda dilenmenin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, günümüzde hâlâ varlığını sürdüren bir faaliyet olan dilencilik, farklı zaman dilimlerinde farklı uygulamalarla kontrol altına alınmaya çalışılmış, bu yönde düzenlemeler ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Günümüzde dilencilik faaliyeti Kabahatler Kanunu’nun 32. maddesinde kabahat olarak düzenlenmiş olup Türk Ceza Kanunu’nun 229. maddesinde dilendirme faaliyeti suç olarak kabul edilmiştir⁷. Osmanlı Devleti’nde ise dilencilik dair yeknesak bir uygulamadan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Zira Osmanlı yöneticileri ve toplumu tarafından başlangıçta hoşgörü ile karşılanan dilenciler, sayılarının gittikçe artmasından dolayı zamanla başa çıkılması gereken sorunlardan biri haline gelmiştir.

Sapma, Suç ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Dilencilik: Suç mu, Sapma mı?

Toplumsal düzenin korunması ve devamlılığının sağlanması çeşitli sosyal kontrol mekanizmalarına bağlıdır. Toplum, sosyal kontrol ile birey ve grupların toplum normlarına uymalarını amaçlar. Toplum üyelerinin bu normlara uymaları sonucunda toplumsal uyum ve uzlaşma artarken aksi durumda sapma adı verilen durum meydana gelir. Toplumsal düzenin sağlanması için toplumda bazı yaptırımlar mevcuttur. Toplumsal düzen kuralları olarak adlandırılan bu kurallar kaynağını dinden, örf ve adetlerden, gelenek ve göreneklerden, ahlak ve hukuktan alır. Toplumlar karmaşıktıkça normların uygulanması gayri resmî süreçlerden resmî süreçlere kayar. Belirli normlar yasalarda temsil edilirken devlet, suçun belirlenmesi ve cezanın tespit edilmesinde temel sorumlu yapı haline gelir. Böylece sapma kavramı her türlü norm ihlaline, suç ise yalnızca yasalarda yasaklanmış davranışların tekabülüne işaret eder⁸.

Sapma kavramı, toplumsal düzen ve sosyal kontrol bağlamında değerlendirilmektedir. Sosyal kontrol, “sapmanın öteki yüzü” olarak tanımlanmaktadır⁹. Sosyal kontrol, sapma için yol gösterici bir kavramdır, sapma ve onun toplumsal bütünlüğe ve düzene nasıl etki ettiğine dair önemli ipuçları sağlar¹⁰. Sosyal kontrol, bir bilim olarak sosyolojinin kuruluşundan bu yana temel konularından biri olmuştur. Kavram ilk başlarda, toplumsal düzenin

görsel

Akademik Bakış

309

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

6 Ashıcan Kalfa Topateş, *Dilenciler: Türkiye’de Yoksulluk ve Dilence Kültürü*. İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 27.

7 Fatih Birtek, “Dilencilik Suçu”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı:2, Temmuz 2014, s. 124.

8 Tülin Gülşen İçli, *Kriminoloji*, Martı Kitap ve Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2004, s. 2.

9 Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *a.g.e.*, s. 355.

10 Mathieu Deflem, *Deviance and Social Control. The Handbook of Deviance* (Ed. Erich Goode), WileyBlackwell, Malden 2015, s. 30.

sürdürülmesine katkı sağlayan her türlü yapı, işleyiş, ilişki ve eylem için kullanılmaktaydı. Sosyolojinin ilk dönemlerinde toplumsal düzen ve sosyal kontrol kavramları birbirinin yerine kullanılmaktaydı. Zira sosyal kontrole bir tepki olarak tanımlanan sapma, mevcut toplumsal düzenin önündeki bir engel olarak görülüyordu. Bu anlamda toplumsal düzenin önünde bir engel olan sapmanın kontrol altına alınması ve düzenin devamının sağlanması için sosyal kontrol şarttır. Bu doğrultuda sosyal kontrol, en temel ifadeyle, bir toplumun kendisini istenen ilke ve değerlere göre düzenleme kapasitesini ifade eder¹¹.

Kavram olarak sosyal kontrol, toplumsal grupların normlara, kurallara ve yasalara uymalarını teşvik etmek ve sapkın davranışları önlemek için geliştirdiği sistematik uygulamaları ifade eder. Bu uygulamalar resmî ve gayri resmî olabildiği gibi içsel ve dışsal da olabilmektedir. Sosyalleşme sürecinde gerçekleşen içsel kontrol bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen toplumsal norm ve değerleri içselleştirmeleri ve daha sonra bu norm ve değerleri gündelik yaşamlarında kullanmalarını ifade eder. Buna karşılık dışsal kontrol belirli davranış kalıplarının ve normların öğrenilmesi ve bunlara uyulmaması halinde uygulanan olumsuz yaptırımların kullanımını ifade eder¹². Bu yaptırımlar resmî ve gayri resmî sosyal kontrol araçlarıyla gerçekleştirilebilmektedir. Resmî sosyal kontrol, kontrolün dayatılmasının yasanın varlığına dayandığı herhangi bir durumla ilgilidir. Resmî sosyal kontrol devlet ve ona bağlı kurumlarca uygulanır. Devlet bu görevini polis, mahkeme, disiplin kurulları gibi ceza ya da ödül veren kurumlarla gerçekleştirir. Toplumsal kontrolü sağlamakla yükümlü olan bu kurumlar görevlerini icra ederken yasaların belirlediği çerçeve içerisinde hareket ederler. Resmî sosyal kontrolün en önemli özelliği herkes için zorunlu olmasıdır. Gayri resmî sosyal kontrol ise, resmî sosyal kontrol faaliyetleri dışında kalan herhangi bir kontrol faaliyeti olarak tanımlanır. Gayri resmî sosyal kontrol de en az resmî sosyal kontrol kadar, hatta bazı durumlarda daha da fazla etkili olabilmektedir. Özellikle birincil ilişkilerin etkili olduğu gruplarda daha etkili bir kontrol mekanizması sağlamakla birlikte gayri resmî sosyal kontrolün zayıflaması toplumsal düzenin korunmasını da büyük oranda güçleştirmektedir. Gayri resmî sosyal kontrol kınama, ayıplama, dışlama şeklinde olabildiği gibi alay edilme, aşağılanma, küçük düşürülme şeklinde de olabilmektedir¹³.

19. Yüzyılda Osmanlı Merkezinde Dilencilığe Yönelik Yaklaşımda Yaşanan Dönüşüm: Suç mu, Sapma mı?

Osmanlı Devleti'nde suçlar ve cezalarda yaşanan dönüşüm başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı hukuk sisteminde yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları

11 Morris Janowitz, *Sociological Theory and Social Control*, *American Journal of Sociology*, No:1, Vol:81, July 1975, s. 82-108.

12 Diana Kendall, *Sociology in Our Times*, Wadsworth Pub, Belmont 2011, s. 168.

13 Martin Innes, *Understanding Social Control: Deviance, Crime and Social Order*, Open University Press, Berkshire 2003, s. 6.

kapsamında değerlendirilebilir. Ceza yasasında yapılan düzenlemelerle birlikte suç ve suçlunun tanımı da dönüşmüş, bu doğrultuda suç toplumsal düzeni bozmaya yönelik bir eylem olarak algılanmaya başlanmış ve toplumsal düzenin sağlanması amacıyla iç güvenlik sistemi yeniden düzenlenmiştir¹⁴.

Osmanlı Devletinde dilenciliğin suç mu, sapma mı olarak değerlendirildiği sorusunu cevaplamak için 19. yüzyılda dilencilığe yönelik yaklaşımda nasıl bir dönüşüm yaşandığına bakmak açıklayıcı olacaktır. Osmanlı Devletinde dilencilik kültürü temel olarak İslamî anlayışa dayanmaktadır. Zira fakir ve düşkünlere yardım etmeyi yücelten İslamî anlayış dilenmeyi pek hoş karşılamamaktadır. Her ne kadar İslam toplumlarında bazı mutasavvıflar, dervişler ve sufiler, yaşlı, hasta ve kimsesizler geçimlerini dilenerek sağlasalar da İslam inancına göre çalışabilecek durumda olan kimsenin dilenmesi haramdır¹⁵. Bu anlayışa göre çalışabilecek durumda olduğu halde halkın duygularını istismar ederek dilencilik yapanlara iyi gözle bakılmazdı ve bu kişilere birtakım yaptırımlar uygulanırdı. Benzer şekilde Kur'an-ı Kerim'de bazı surelerde ve Hz. Muhammed'in bazı hadislerinde de çalışabilecek durumda olduğu halde dilencilik yapanların kınandığı görülmektedir¹⁶. Diğer yandan gerçek anlamda muhtaç olduğu için dilenenlerin yetkililerce engellenmemesi, rencide edilmemesi istenmekteydi. Ancak gerçek dilencilere karşı uygulanan görmezden gelme, göz yumma, meşru görmeye dayalı politikaların 18. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başladığı görülmüştür. Zira bu dönemde gerçek dilencilerin tedavi edilmek üzere hastaneye yatırılmaları veya bu kişilere nakdî yardım yapılması temel uygulamalar arasındadır. Benzer şekilde çalışabilecek kabiliyette olduğu halde usulsüz bir şekilde dilenenlere karşı uygulanan politikalarda da bir dönüşüm yaşandığı, bu doğrultuda bu kişilerin önceki dönemlerden farklı olarak memleketlerine gönderilmesinin yanı sıra gönderildikleri yerde bir işte istihdam edilmeleri yönünde yetkililerce karar alındığı görülmektedir. Dilenmek her ne kadar *taz'ir* cezası¹⁷ gerektiren suçlar arasında tanımlanmasa da uygulamalardan anlaşılacağı üzere, dilenmek değil çalışabilecek güçte olduğu halde dilenmek hâlâ suç olarak değerlendirilmekte ve bu doğrultuda çeşitli şekillerde cezalara tabi tu-

14 Emel Demir, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 30.

15 Cem Doğan, "Kırım Harbi'nden I. Dünya Savaşına İstanbul'da Dilencilik Olgusuna Bir Bakış (1853-1914)", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2015, s.152.

16 Ali Toksarı, "Dilencilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 300.

17 Osmanlı hukuk sisteminde *taz'ir* cezası gerektiren durumlar için bkz. Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, Ed: H. İnalcık, N. Göyünç ve H. W. Lowry, Enderun Kitapevi, İstanbul 1984, s. 79; Yasemin Baba, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları" *İÜHF*, Cilt: LXXI, S. 1, 2013, s. 80; Ufuk Adak, "XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 30.

tulmaktadır. Bu cezalar arasında tecrit, sürgün, kürek ve zorla çalıştırma yer almakla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cezanın mahiyetinde bir dönüşüm olmuş ve önceki dönemden farklı olarak sürgüne göndermek, kürek cezası vermek şeklinde suçlu bedene azap çektirmek yerine bir işe koşmak suretiyle çalışarak bedenin ıslahına yönelik bir ceza anlayışına geçildiği görülmüştür.

II. Abdülhamit dönemine kadar da bu anlayışın çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Zira taşradan İstanbul'a gelerek başıboş dolaşan ve usulsüz bir şekilde dilencilik yapanlar bu dönemde de toplumsal düzeni tehdit eden bir suç unsuru olarak görülmektedir. Özellikle taşradan gelenlere karşı yöneticilerden bu gibi kimselerin şehirden çıkmalarının ve İstanbul'a girişlerinin engellenmesi yönünde taşra yöneticilerine emirler verildiği bilinmektedir¹⁸. Zira konuyla ilgili olarak 13 Haziran 1850 tarihli belgede “*alil ve sâil ve serseri makulesinin sahîhen işleri olmadıkça Dersaadet'e salverilmemesi*” hususundaki padişahın kesin emrini uygulayacaklarına dair Niğde kazasının karar aldığı bildirilmektedir¹⁹. Özellikle yılın belirli zamanları İstanbul'a diğer şehirlerden gelişlerin artması üzerine Aydın, Selanik, Ankara, Konya, Sivas, Edirne, Hüdavendigar, Trabzon vilayetleri ve Çatalca, İzmit, Biga mutasarrıflıklarına gönderilen emirde Ramazan ayının yaklaşmasıyla birlikte İstanbul'a dilenciler geldiği ve bu kişilerin yola çıkmasının engellenmesi istenmektedir²⁰. Benzer şekilde İstanbul'da başıboş dolaşanlar ve usulsüz dilenenlerin yakalanıp memleketlerine gönderilmeleri de 19. yüzyılın başlarında halen devam eden bir uygulamadır. 8 Ocak 1874 tarihli belgede İstanbul'da dilencilerin yoğun olarak bulunduğu Galata, Eyüp ve Üsküdar'da sayıları artan dilencilerin halkı rahatsız etmelerinden dolayı toplatılması, taşrahıların memleketlerine gönderilmesi²¹, ayrıca İstanbul'un kalabalığının azaltılması için dilenci, işsiz güçsüz ve bekârların memleketlerine gönderilmeleri emredilmektedir²². Ancak bu tür emir ve uygulamaların amacına ulaşamadığı 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'daki dilenci sayısında gözlenen artıştan anlaşılmaktadır²³. Dilenci sayısının artması, dilencilere yönelik devlet politikasının merkezîleşmesine ve daha düzenli hale gelmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Eyüp Sultan Camii merkez olmak üzere “Se'ele (Dilenciler) Kethüdalığı” kurulmuş, II. Mahmut döneminde ise bu birim “Se'ele Müdürlüğü” veya “Fukara Müdürlüğü” adıyla devlete bağlanmış ve doğrudan devlete bağlı bürokratik bir birim haline gelmiştir²⁴. Bu şekilde merkezî devlet

görsel

- 18 Mehmet Demirtaş, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Kamu Düzenini Bozan Gruplara Karşı Yürütülen Mücadele”, *Belleten*, Cilt: 81, Sayı: 291, 2017, s. 518.
- 19 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) A. MKT. UM., 9-50. 25 Recep 1266/13 Haziran 1850.
- 20 BOA. DH. MKT., D:2422, G:46. 6 Recep 318/30 Ekim 1900.
- 21 BOA. A. MKT. MHM., D:472, G:20. 19 Zilkade 1290/8 Ocak 1874.
- 22 BOA, Y. PRK. ZB., D:2, G:46. 27 Teşrinievvel 1309/8 Kasım 1893.
- 23 BOA, DH. DACZ., D:3, G:98. 17 Rebiyülevvel 1315/16 Ağustos 1897.
- 24 Zeki Tekin, “Osmanlı İstanbul'unda Dilencilik,” *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Cilt: 4 İstanbul 2015, s. 457; Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söy-

dilenciliği kontrol altında tutmayı amaçlamış ancak artan dilenci sayıları bu durumun çok da mümkün olmadığını göstermiştir. Bu uygulamadan sonra II. Abdülhamit dönemine kadar dilencilere yönelik politikalarda önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak II. Abdülhamit döneminde dilencilere yönelik algıda bir dönüşüm yaşandığı tespit edilmiştir.

Dilencilere yönelik algıda 19. yüzyıldan önce de bu yüzyıl boyunca devam eden bir dönüşüm yaşandığı görülmekle birlikte bu dönüşüm sonucunda dilenciler toplumsal bir sorun ve göz önünden kaldırılması/uzaklaştırılması gereken bir grup olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde dilenciler, önceki dönemlerden farklı olarak görmezden gelinmesi, müsamaha gösterilmesi gereken bir grup olarak değil istenmeyen bir unsur hatta toplumsal bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Dönemin elitleri dilenciliği toplumsal, ahlaki bir sorun ve özellikle imparatorluğun modern imajını lekeleyen bir unsur olarak görmüş ve bu durumu sık sık dile getirmiş olmakla birlikte²⁵, bu çirkin görüntüyü ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Özellikle 30 Ekim 1900 tarihli belgede İstanbul'un bazı bölgelerinde yoğunlaşan dilencilerin dosta düşmana karşı çirkin bir görüntü oluşturduğu²⁶, bu nedenle bu kişilerin İstanbul'a gelişlerinin engellenmesi emredildiği görülmektedir. Benzer şekilde incelenen belgelerde Alman İmparatoru'nun ziyareti sırasında yarattıkları çirkin görüntüden dolayı sokaklardaki dilencilerin toplanarak Dârülaceze'ye gönderilmesi emredilmektedir²⁷.

Tanzimat dönemiyle birlikte yerleşmeye başlayan modernleşme çabalarının dilencilere yönelik politikalar üzerinde etkisini görmek mümkündür. Çalışma anlayışının kendisinde ve çalışma ve ahlak arasındaki ilişkide yaşanan dönüşüm, devletin topluma ve toplumu oluşturan bireylere bakış açısını derinden etkilemiş; çalışmak -19. yüzyıl Batı toplumlarıyla uyumlu bir şekilde²⁸- ilerleme ve modernleşmenin temel koşulu haline gelmiştir. Bu doğrultuda Batı'yla benzer şekilde Osmanlı eliti için de tembellik, aylaklık ve serserilik toplumsal ve ahlaki bir sorun olarak görülmeye başlanmış ve çalışmak toplum içindeki her bireyin toplumsal ve ahlaki görevi olarak görülürken tembellik önemli bir ahlaki sorun olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada dilencilik de II. Abdülhamit dönemi elitleri tarafından ahlaki bir çöküntü

görsel

Akademik
Bakış
313
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

lemin Değişimi". *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları) tebliğler kitabı* (18-19 Ekim 2008), (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008, s. 21.

25 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2020, s. 79.

26 BOA, DH. MKT., D:2422, G:46. 6 Recep 318/17/30 Ekim 1900.

27 BOA, Y. PRK. BŞK., D:61, G:103. 1901.

28 Bkz. Aylin Ünal, "Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel Bir Bakış ve Türkiye'de Çalışma Ahlakı", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:44, 2011, s. 128; Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınları, Ankara 2009; Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981; Fatma Nur Şengül, "Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamalar", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2017, Sayı 2, 2017. 19.

kaynağı ve önemli bir toplumsal sorun olarak görülmüş²⁹ ve engellenmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Dilenmek artık müsamaha gösterilen bir eylem değil, önlenmesi gereken önemli bir toplumsal sorundur, hatta bir suç aynı zamanda ahlaki bir sorundur.

Dilencilığe yönelik yaklaşımın değişmesiyle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan iki nizamnameyle dilencilğin yasaklandığı ve yakalananların önce hapis ardından sürgünle cezalandırıldıkları görülmektedir. 17 Nisan 1890 tarihinde Şura-yı Devlet tarafından “Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname” hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre hasta, sakat ve kimse-siz olan dilenciler belirlenen görevliler tarafından yakalanarak bir hafta hapis cezasına çarptırılacak, cezası biten dilenciler arasından İstanbullu olanlar Dârülaceze’ye, taşralı olanlar ise memleketlerine gönderilecektir. Çalışabilecek durumda olduğu halde dilenenler yakalandıkları takdirde bir aydan üç aya kadar hapse mahkûm olacak, cezası bitenler arasından İstanbullu olanlar kefaletle salıverilecek, taşralı olanlar ise ilgili belediyelerce çalıştırılmak üzere bir işte istihdam edilecektir. 19 Ocak 1896 tarihinde hazırlanan yeni “Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname”de ise hapis cezasını kaldırmış ve halkı rahatsız etmeyecek şekilde dilencilik yapanlar bu uygulamalardan muaf tutulmuştur³⁰. Bu iki nizamnameyle öncelikle dilencilik yasaklanmaya çalışılmış, hatta bu işi takip etmek için bir görevli tayin edilmiştir. İncelenen belgelerden dilencilğin yasaklanması için alınan tedbirler kapsamında Komiser Tahsin Efendi’nin görevlendirildiği³¹ anlaşılmaktadır. Diğer yandan incelenen belgelerde ilk nizamnamenin öncesinde sokaklarda dilencilik yapan çocuklar, sakat erkek ve kadınların dilencilikten kurtarılması, bedenlerinin dayanabileceği işlerde çalıştırılarak geçimlerini sağlamaya çalışmaları, herhangi bir işte çalışmayacak olanlar için ise kalacak yer tahsis edilmesi hususunda Padişah’tan Şura-yı Devlet’e tebligat gönderildiği ve bu yönde bir nizamname hazırlanması kararlaştırıldığı belirtilmektedir³².

Sosyal Kontrol Kavramı Bağlamında 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Dilencilikle Mücadele Yöntemleri

Sosyal kontrol kavramı birçok farklı şekilde kullanılmıştır. Başlangıçta kavram, toplumun davranışı/bireyi uygun değer ve ilkelere göre düzenleme kapasitesine atıfta bulunurken zamanla normatif uyumu güçlendirmek için bireylere dayatılan zorlayıcı süreçleri belirtmeye dönük bir anlam kazanmıştır. Buradan hareketle sosyal kontrol, sapma ve uyumu düzenlemeye yönelik normatif girişimler olarak anlaşılabilir. Zira sosyal kontrol, sapkın davranışı tanımlayan, yanıt veren ve kontrol eden amaçlı eylemlere atıfta bulunur. Sapkın davranış, normatif bir bakış açısından, hoş karşılanmayan, istenmeyen herhangi bir eylemdir. Sapma, olmaması gereken bir davranış; sosyal

29 Nadir Özbek, *a.g.e.*, s. 81-82.

30 Nadir Özbek, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 11, Sayı: 64, 1999, s. 37.

31 BOA, DH. MKT., D:2309, G:50. 29 Şevval 317/21 Şubat 1900.

32 BOA, MV., D:52, G:70. 10 Şaban 1307/2 Mart 1890.

kontrol ise normatif ihlallere yanıt verme çabasıdır³³. Bu doğrultuda sapma ve suç içeren eylemlere verilen normatif yanıtın büyük oranda sosyal kontrolü yansıttığı söylenebilir. Zira sosyal kontrolün bir boyutu da hukuktur ve “hukuk, tüm sosyal kontrol rejiminin uzmanlaşmış bir parçasıdır. Amacı sosyal kontrol; nihai gerekçesi sosyal kontrolün gerçekleşmesidir”³⁴. Buna göre kurumları ve yaptırımları ile hukuk, genellikle toplum üzerinde kontrol sağlama ve uygulamanın çok temel bir tekniği veya son çare olarak değerlendirilir. Yasanın emrediciliği, bir yandan bazı eylemlerin gerçekleştirilmesini teşvik ederek motive edici bir güç olarak sosyal ilişkileri düzenlerken diğer yandan ihlal edildiğinde cezai önlemler yoluyla siyasal iktidarın kendini hissettirmesine aracılık eder. Bu yönüyle kural ihlallerini cezalandırmayı içeren normatif sosyal kontrol uygulamalarında ceza, istenmeyen davranışları önlemenin ve ortadan kaldırmanın baskıcı araçlarını simgeler³⁵. Bu doğrultuda toplumsal düzen ve düzen içinde ilerleme fikrine atıfta bulunan moderniteyle birlikte sosyal kontrol de yeni bir boyut ve yeni anlamlar kazanmıştır.

Modernitenin en önemli ilkelerinden biri olan ilerleme fikri, toplumsal düzenin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Modern devletle birlikte toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devlet, sınır koyucu bir tavır almış ve bu doğrultuda “özgürlük ve disiplin altına alma” söylemini aynı anda benimsemiştir. Sosyal kontrol, normatif anlamda, güç kullanımı ve kamusal uygulamalar yoluyla gerçekleştirilirken bu uygulamalardan biri olan ceza aynı zamanda baskı ve zor içeren bir boyuta sahiptir. Diğer bir ifadeyle, moderniteyle birlikte devlet, toplumsal pratikleri sınırlama ve toplumsal düzeni sağlama görevlerini üstlenirken, toplumsal düzeni sağlama noktasında normatif disiplin araçlarını kullanacak tek güç olarak kabul edilmiştir. Burada sosyal kontrol kavramı sapma veya suçla doğru orantılı şekilde normatif ihlallere karşı düzenlemiş tepkilerin verilmesiyle ilişkilidir. Zira ilerleme fikri doğrultusunda toplumsal düzene büyük önem veren modern devlet için toplumsal düzene tehdit oluşturan her türlü unsur öteki veya yabancı olarak görülmektedir. Ötekiler/yabancılar büyük oranda alt sınıf üyelerini, kadınları, akıl hastalarını, suçluları, yaşlıları ve çalışmayanlar veya herhangi bir sebeple çalışmak istemeyenleri yani bir şekilde kapitalist üretime katılmayarak toplumsal düzen için bir tehdit unsuru olarak görülenleri kapsamaktadır. Modern dönemde bu kesim için uygulanan en önemli strateji ise “kapatmak”tır. Zira “kapatma kurumları modern çağda toplumsal düzeni korumayı hedeflemektedir”³⁶.

Tüm bu ifadeler ışığında 19. yüzyılda Osmanlı Devletinde dilencilikle mücadele yöntem ve politikalarını sosyal kontrol kavramı ve kavramın değişen anlamı doğrultusunda irdelemek anlamlı olacaktır. Zira bir önceki

33 Alan V. Horwitz, *The Logic Of Social Control*, Springer, New York 1990, s. 9-10.

34 A. Javier Trevino, “Law as a Social Control” *The Handbook of Social Control*. Ed. Mathieu Deflem, Wiley Blackwell, 2019, s. 36.

35 A. Javier Trevino, *a.g.m.*, s. 46.

36 Rahşan Balamir Bektaş-Ayça Gelgeç Bakacak, *a.g.m.*, s. 41.

görsel

Akademik
Bakış

315

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

bölümde 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilencilere yönelik algıda ve bu doğrultuda uygulanan yöntem ve politikalarda bir dönüşüm yaşandığı belirtilmişti. Yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak devletin dilencilere karşı geliştirdiği mücadele yöntemleri ve politikalar da değişmeye devam etmiş; önceki dönemlerde yapılan muhtaç olma/olmama, sertifikalı olma/olmama ayırımından sonra İstanbullu olma/olmama ayırımı da yeterli olmamış, yeni ayrımlar ve buna bağlı olarak yeni politikalar üretilmesi hâsıl olmuştur.

Bir önceki bölümde dilencilere yönelik algıda 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve 19. yüzyıl boyunca devam eden bir dönüşüm yaşandığı ve bu doğrultuda dilencilere yönelik devlet politikalarının merkezileştiği ve daha düzenli bir hal aldığından söz edilmişti. Zira 19. yüzyıla kadar devlet, dilencililiği bir başbuğun emri altında, bir tür sertifika uygulamasıyla kontrol altında tutmaya çalışmış ancak gerek uygulamada yaşanan suiistimaller gerekse 19. yüzyılda özellikle İstanbul'da dilencilerin sayıca artması nedeniyle dilencilerin kontrol altına alınması amacıyla yeni politikalar üretilmesi hâsıl olmuş ve bu amaçla öncelikle Padişah II. Mahmut doğrudan devletin bir idari birimi olan "Se'ele Müdürlüğü"nü kurdurmuş, bu birimin başına da devlete bağlı olan memurlar atanmıştır. Bu doğrultuda 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde dilencililiği tümüyle ortadan kaldırmak amacıyla düzenlemeler yapılmadığı, II. Abdülhamit döneminde değişen dilencilik algısıyla birlikte dilenciler, aylaklar ve serserilerle birlikte ahlaki bir çöküntü kaynağı ve devletin modern görünümünü bozan bir unsur olarak görüldüğü ve bu doğrultuda engellenmesi yönünde çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde dilencililiği bir daha ortaya çıkamayacak şekilde yok etmek için köklü reformlar denendiği görülmektedir. Bu sebeple öncelikle işsiz güçsüz, serseri ve dilencilerin bir asayiş sorununa neden olduğu belirtilerek Avrupa'da bu tip insanlar için inşa edilen fukarahaneler benzeri mekânların İstanbul'da da inşa edilmesi önerilmiş³⁷ ve bu doğrultuda sokaklarda dilencilik yapanların gücü yetenlerine iş, gücü yetmeyenlere iâşe, çocuk yaşıta olanlara ise eğitim sağlayacak bir yer kurulmasına yönelik bir nizamname hazırlanması kararlaştırılmıştır³⁸. Bu dönemde Osmanlı merkezinde dilencililiği önlemeye yönelik kurumsal anlamdaki en önemli girişim II. Abdülhamit Dönemi'nde Dârülaceze'nin açılması ve 1896 yılında faaliyete geçmesi olmuştur. Dârülaceze'nin açılmasının hemen öncesinde dilencililiğin yasaklanması hususunda bir nizamname olan "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname" hazırlanmışsa da ilgili nizamnamenin ilk maddesinde Dârülaceze'nin açılması ile yürürlüğe gireceği belirtilmiştir³⁹. İlgili nizamnameye göre "Hasta ve kimsesiz olup da Dârülaceze'ye müracaat etmeyip dilencilik yapmakta olduğu zabıta ve belediye memurları tarafından tespit edilen İstanbullu dilenciler Dârülaceze'ye, taşralı olanlar memleketlerine gönderi-

37 BOA, ŞD., D:1284, G:27. 24 Rebiyülevvel 1297/6 Mart 1880

38 BOA, MV., D:52, G:70. 10 Şaban 1307/1 Nisan 1890

39 Teseülün Menine Dair Nizamname, 16 Kânunusani 1311; 13 Şaban 1313/19 Ocak 1896

lecektir (Mad.8)”. Nizamname ayrıca “halkı rahatsız etmeyip, bir meslek olarak dilenciliği icra edenler”i kapsam dışında tutmaktadır. İlgili nizamname incelendiğinde, çalışabilecek durumda olduğu halde dilencilik yapanlara yönelik uygulamalarda herhangi bir yenilik getirmediği görülmektedir. Buna göre “iş yapabilecek güç ve kuvvette olup da dilenenler zabıtaca yakalanarak İstanbullu olanlar veya taşralı olup da İstanbul’da oturanlar zabıtaca kefaletle serbest bırakılacaktır. Taşralı olanlar ise memleketlerine geri gönderilecektir. Tekrar dilenenler olur ise taşraya sürgün edilecektir (Mad.9)”. Bu noktada gerçek muhtaçları ayırmak için kullanılan kriterler hâlâ belli olmakla birlikte, uygulanan sosyal kontrol yöntemi de geçerliliğini korumaktadır. Buna göre dilencilik için geçerli koşul çalışabilecek yeterlikte olup olmama durumuyken, uygulanan sosyal kontrol yöntemi ise zorla çalıştırma ve sürgündür. Bu doğrultuda Sadaret makamından gönderilen 13 Temmuz 1898 tarihli belgeye göre toplanan dilencilerden, İstanbullu olanların Dârülaceze’ye, taşralı olanların memleketlerine, kimsesiz ve ihtiyaç sahibi olup bir meslek olarak dilencilik yapan ve ahaliyi rahatsız etmeyenlerin de kefaletle serbest bırakılmaları gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca kimsesiz olup da dilencilik yapanlara Dârülaceze’nin bakmaya mecbur olmadığı belirtilmiştir⁴⁰. 14 Ekim 1898 tarihli belgeye göre “*sokaklarda serserisiyâne dolaşıp ahaliyi izaç eden se’elenin ciddi suretle toplattırılması*”, sağlığı ve fiziki durumu iyi olan dilencilerden taşralı olanların memleketlerine gönderilmesi, İstanbullu olanların ise “icra-yı sanata muktedir” olanların Ramazan ayına kadar çalıştırılması kararlaştırılmıştır⁴¹. Yine benzer bir belgede “*sokaklarda tesâül ile halkı izaç eden zükûr ve inâs ile Dersaadet ahalisinden ve muhacir takımından olarak yeri yurdu ve gecesi olmadığı cihetle sokaklarda yatıp kalkan alîl ve amel-mande ve kudretsiz eşhastan Dersaadet ahalisinden*” olanların Dârülaceze’ye ve muhacirle taşradan gelmiş olanların ise yol masrafları karşılanarak memleketlerine gönderilmesi; taşralı olanların tekrar İstanbul’a dönmeleri için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir⁴². Diğer yandan dilencilere yönelik uygulamalar arasında yakalanmaları halinde kefaletle salıverilme de yaygın bir uygulama olduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin zaptiye nazırlığına yazılan 9 Mayıs 1898 tarihli belgede memleketine gönderilmek üzere Dârülaceze’ye getirilen dilenciler arasından iki dilencinin hastalık durumuna göre ölme ihtimallerinin yüksek olmasından dolayı kefaletle serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır⁴³.

Tüm bu bilgiler ışığında II. Abdülhamit döneminde Osmanlı merkezinde toplumsal düzeni tehdit edici bir unsur olarak görülen dilencilerin dönemin değişen çalışma ahlakı anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde, iş ve çalışmanın eğitici, terbiye ve disipline edici niteliklerinin yanı sıra bütün

görsel

Akademik
Bakış

317

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

40 BOA, ŞD., D:1293, G:11-3. 22 Safer 1316/13 Temmuz 1898.

41 BOA, DH. MKT., D:2117, G:2. 28 Cemazeyilevvel 1316/14 Ekim 1898.

42 BOA, DH. MKT., D:2379, G:131. 27 Rebiyülevvel 1318/25 Temmuz 1900.

43 BOA, ŞD., D:1293, G:11, Belge no: 1. 17 Zilhicce 1314/9 Mayıs 1898.

vatandaşların yerine getirmekle sorumlu olduğu bir tür toplumsal görev⁴⁴ olarak algılandığı ve dilencilerin üretken olabilecekleri alanlara yönlendirilmeye çalışıldıkları görülmektedir. Bu amaçla İstanbullu dilenciler için Dârülaceze'nin inşa edilmesi, taşradan İstanbul'a dilenmek amacıyla gelecek olanlara izin verilmemesi, İstanbul'a gelen taşralı dilencilerin memleketlerine gönderilerek buralarda bir işe koşulması, İstanbullu olanlar arasında herhangi bir meslek bilenlerin uygun işlere yerleştirilmesi, yine taşralı olanlar arasında sağlıklı olanların yol ve sair inşasında çalıştırılmaları gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda sosyal kontrol kavramı bağlamında 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilikle mücadele yöntemleri değerlendirildiğinde; Osmanlı toplumunda yaşanan büyük dönüşümlerle birlikte toplumsal kontrolün anlamı, içeriği ve dolayısıyla uygulanan stratejilerin de dönüştüğü görülmüştür. Modernleşme çalışmaları çerçevesinde normatif sosyal kontrol stratejilerini uygulanmaya koyan Osmanlı Devleti, işsiz güçsüzler, serseriler ve dilencilerin toplumun genelinden dışlanarak ıslah edilebilecekleri kurumlara kapatılmalarına yönelik sosyal kontrol uygulamalarına tabi tutmuştur. Bu noktada II. Abdülhamit döneminde Dârülaceze'nin açılması, Osmanlı merkezinde dilenciliği önlemeye yönelik kurumsal anlamdaki en önemli sosyal kontrol uygulamalarından biri olarak değerlendirilebilir⁴⁵.

Dârülaceze⁴⁶: Hayır Kurumu mu, Kapatılma Mekânı mı?

Sosyal kontrol, moderniteyle birlikte yeni bir boyut ve yeni anlamlar kazanmıştır. Moderniteyle birlikte normatif sosyal kontrol stratejileri uygulanmaya başlanmış; modern devlet, toplumun bütün üyelerini kapsayan disiplin mekanizmalarına yönelirken toplumun genelinden dışlanan yaşlılar, suçlular, akıl hastaları, düşkünler, vb. de ıslah edilebilecekleri kurumlara kapatılmıştır. Bu kesimin kapatılma mekânları olan hapishaneler, düşkünlerevi, Dârülacezeler, hastaneler, ıslah evleri ve akıl hastaneleri gibi kurumların amacı toplumdan dışlanan bu grupların kapatılması ve bir şekilde üretime katılmayanları gözden uzak tutma düşüncesidir⁴⁷. Bu doğrultuda kapatmak, modern çağda uygulanan en etkili ve yaygın sosyal kontrol stratejilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziki anlamda kapatılma mekânları "total kurum" veya "disipliner kurum" şeklinde farklı kavramsallaştırmalarla ele alınmaktadır.

- 44 Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları", s. 25.
- 45 Belirtilen doğrultuda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler için bkz. William P. Quigley, "Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349-1834: Regulating the Working and Nonworking Poor", Akron Law Review, Cilt: 30, Sayı: 73, 1996, s. 5; Michel Foucault, *Büyük Kapatılma* (çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları İstanbul 2011, s. 119; Zeki Tekin, "XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Dilenciliğin Önlenmesine Dair Bir Layiha", *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları)* tebliğler kitabı (18-19 Ekim 2008), (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008 s. 348.
- 46 Nuran Yıldırım, İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1.
- 47 Rahşan Balamir Bektaş-Ayça Gelgeç Bakacak, *a.g.m.*, s. 41.

Farklı kapatılma mekânlarını ortak bir kavram altında birleştiren ilk kuramsal yaklaşım Goffman'a aittir. Kapatılma mekânlarından biri olan akıl hastanelerinde yaptığı gözlemler ışığında kaleme aldığı "Ayslums: Essay on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates" adlı yapıtında geliştirdiği "total kurum" (total institution) kavramını, "toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin (...) ikamet ve çalışma yeri"⁴⁸ olarak tanımlamaktadır. Total kurumların en belirgin özelliği kapalı ve/veya toplumun genelinden tecrit edilmiş mekânlar olmalarıdır. Bu özelliği sağlayan ise fiziksel özellikleri arasında yer alan kilitli kapılar, yüksek duvarlar, dikenli teller, uçurumlar, su, orman veya çalılıklar gibi fiziksel engellerdir. Goffman total kurumları ana hatlarıyla beş gruba ayırır: İlki, zararsız ve muhtaç olanlara yönelik bakım ve barınma hizmeti veren kurumlar (Dârülaceze, huzurevi, vb.); ikincisi, kasıtlı olmasa da toplum için tehdit oluşturan kişilere bakım hizmeti veren kurumlar (akıl hastaneleri, vb.); üçüncüsü, tehlikeli bireylere yönelik ıslah etme amaçlı kurumlar (hapishaneler, ıslahevleri, vb.); dördüncüsü, çalışma amacıyla kurulan kurumlar (kışla, okul, vb.); ve beşincisi dindar kesimler için eğitim merkezi olarak hizmet veren kurumlardır⁴⁹ (zaviyeler, manastırlar, medreseler). Bu kategorileştirmede farklı amaçlarla geliştirilen farklı kurumlar temel olarak farklı meşruiyetler üzerinden bireyin yaşantısını kurumsal bir kontrole tabi tutmaktadır. Bu açıdan her bir kurum farklı tipteki bireyler için bir yaşam ve çalışma alanı sunmaktadır⁵⁰. Total kurumlar kendilerini kamuya genellikle, rasyonel olarak tasarlanmış ve resmî olarak onaylanmış amaçları gerçekleştirmenin etkili bir aracı olarak sunarlar. Sıkça tekrarlanan hedeflerinden biri, kapatılmış kişilerin bazı ideal standartlar doğrultusunda ıslah edilerek disipline edilmesidir⁵¹. Diğer bir ifadeyle total kurumlar, yasaları uygulayan rasyonel bir denetim aracı oldukları iddiasıyla kendilerini meşrulaştırır. Bu açıdan total kurum, bir yandan kapatılanları ıslah ederek topluma kazandırma yönünü ön plana çıkarırken diğer yandan bunu kamu yararı sağlamanın etkili bir aracı olarak sunmaktadır.

Foucault'nun "büyük kapatılma"⁵² olarak tanımladığı tarihsel süreçle birlikte kapatılma kavramı farklı bir boyut kazanmıştır. Foucault "Deliliğin Tarihi" adlı kitabında 17. yüzyılda Avrupa'da kapatılmayla ilgili gerçekleşen büyük değişime dikkat çeker. Buna göre Paris'te Genel Hastanenin açılmasıyla birlikte 1662 yılına gelindiğinde Paris nüfusunun %1'nin buraya kapatıldığını belirten Foucault, bu olayı "büyük kapatılma" olarak tanımlar. Daha sonra "Hapishanenin Doğuşu"nda benzer biçimde kapatılma mekânı

görsel

Akademik
Bakış

319

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

48 Erving Goffman, *Tımarhaneler* (çev. Ebru Arıcan), Heretik Basın Yayın Sanayi, Ankara 2015, s. 11.

49 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 16-17.

50 Gaye Gökalep Yılmaz, "Goffman'ın Total Kurumlarına Bir Örnek Olarak Kibbutzlar ve Değişen Denetleme Biçimleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:49, 2020, s. 126.

51 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 85.

52 Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, s. 11- 12.

olarak suç, ceza ve hapsedme örüntülerinin dönüşümü ve hapsedme kurumu üzerinde duran Foucault, “Kliniğin Doğuşu” adlı eserinde hastane kurumunun ortaya çıkışını ele almakta ve bu kurumları “disipliner kurum” olarak adlandırmaktadır. Foucault “disipliner kurum” kavramını 1975 yılında yayınladığı “Hapishanenin Doğuşu” adlı kitabında, kapatılmanın 18. yüzyıl Avrupa’sında toplumsal yaptırım aracı olarak sıra dışı bir uygulama olduğunu vurgulamak için kullanır. Bu doğrultuda kapatma pratiği, 18. yüzyılın sonunda iktidarın yeniden şekillenmesine paralel olarak ortaya çıkmış bir uygulamadır. Akıl hastanesi, hastane gibi kurumların yanı sıra 18. yüzyıl sonunda kurumsallaşan hapishane iktidarın tezahür ettiği disipliner bir kurumdur. Diğer bir ifadeyle, 18. yüzyılın sonunda Avrupa’da disiplinci iktidarın ortaya çıkışıyla birlikte disipliner kurumlar yalnızca akıl hastanesi, hastane ve hapishaneyle sınırlı kalmamış, toplumsal yapının tümüne yayılmıştır. Foucault’ya göre disipliner kurumun temel amacı anormal olanın ıslah edilmesi ve bu şekilde normalleştirilmesidir. Zira disipliner iktidarın uysallaştırma ve verimli hale getirme yöntemi şiddet ve bedensel zorlama değil, terbiye/ıslah etmedir. Disipliner iktidar, ıslah etme yoluyla bireyi normlara uyan itaatkâr bir beden haline getirerek normalleştirmeyi amaçlamaktadır⁵³.

Anlatılanlar ışığında Osmanlı Devleti’nin dilencilikle mücadele bağlamında en mühim girişimi olan Dârülaceze, kapatılma kurumları çerçevesinde değerlendirmek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıldan Dârülaceze’nin kuruluşuna kadar olan sürede dilencilik kontrol altına almak amacıyla uygulanan politikalar yeterince etkili olamamış, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi koşulları nedeniyle sayıları hızla artan ve dönemin elitleri tarafından ahlaki çöküntü kaynağı ve önemli bir toplumsal sorun olarak görülen dilencilik önlemek için uygulanan en etkili kontrol yöntemi “kapatmak” olmuştur. Zira modern çağda kapatmanın amacı da toplumsal düzeni korumaktır. Avrupa’da kapatma kurumlarının yaygınlaşmasıyla paralel bir şekilde Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilencilerin sayılarının hızla artması ve kontrollerinin zorlaşması, ayrıca bu kişilerin hırsızlık gibi suç içeren eylemlere de yeltenmeleri ve yakalanmaları halinde uygulanan sürgün cezasının etkili olmamasından dolayı Avrupa’da bu tip insanlar için inşa edilen fukarahaneler gibi mekânların Osmanlıda da inşa edilmesi önerilmiş⁵⁴ ve bu doğrultuda İstanbul’da çalışamayacak durumda olup da geçimini dilencilikle temin edenler için bir yer kurulmasına karar verilmiş ve ilgili kurumun içeriği ve kapasitesinin belirlenmesi için İstanbul’daki dilencilerin sayıları, ne kadarının İstanbullu olduğu, sakatlık ve körlük durumları gibi bilgilerinin araştırılıp bir defter düzenlenmesi istenmiştir⁵⁵. 1886 tarihli Şura-yı Devlet toplantısında İstanbul nüfusunun

53 Derya Fırat, “Kapatılma Mekânlarına Bakmanın Kavramsal Araçları: ‘Total Kurum’, ‘Disipliner Kurum’ ve ‘Kamp’” *Teorik Bakış*, Sayı: 4, Mayıs 2014, s. 11-25.

54 BOA, ŞD., D:1284, G:27. 24 Rebiyülevvel 1297/6 Mart 1880.

55 BOA, MV., D:52, G:70. 10 Şaban 1307/1 Nisan 1890.

artması ve çalışarak geçimini sağlamayanların arkasının aranmamasından dolayı dilencilerin sayısının arttığı, ayrıca çalışmasına bir engel bulunmadığı halde dilencilik yapan kişilerin dilenciliği yasaklayıcı bir yasa olmaması nedeniyle çeşitli suçlara karıştığı belirtilerek “yabancı memleketlerden gelip İstanbul’da dilenenlerin memleketlerine gönderilmesi, sakat ve hasta olmadığı halde dilenen Osmanlı vatandaşlarının geldikleri yere iade olunması, İstanbul’da dilenciliğin yasaklanması, dilencilik yasaklandıktan sonra şer’an bakacak kimsesi olmayanların kurulacak olan Dârülaceze’de bakılması, mevcut dilenciler içindeki yabancılar ile cerrâr gürûhunun ayrılması amacıyla şimdiden araştırmaya başlanması için Şehremaneti ve Zaptiye Nezaretine gerekli tebligatın yapılması kararlaştırılmıştır”⁵⁶.

Dârülaceze’nin kurulması hakkında verilen iradedden sonra dilenciler sokaklardan toplanarak Zaptiye Nezaretine gönderilmeye başlanmış; bunlar arasından taşradan gelenler memleketlerine gönderilmiş, İstanbullu olanlar ise ileride Dârülaceze’ye yerleştirilmek üzere belirlenen bir yerde tutularak dilenmelerine engel olunmuştur⁵⁷. Örneğin 4 Haziran 1890 tarihli belgede Dârülaceze’nin inşasına kadar dilencilerin İstanbul’dan uzaklaştırılma kararından vazgeçilerek daha önceki hallerine terk edilmeleri emri verildiği görülmektedir⁵⁸. Dârülaceze’nin açılmasıyla birlikte *Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname* yürürlüğe girmiş ve dilencilik resmen yasaklanmış olup, sakat ve kimsesiz olduğu halde Dârülaceze’ye başvurmayıp İstanbul sokaklarında dilenenlerin Dârülaceze müfettişlerince yakalanıp zabıta ve belediye memurlarına teslim edildikleri anlaşılmaktadır. Nizamnamenin belirttiği üzere toplanan dilenciler arasında taşralı olanlar memleketlerine gönderilirken İstanbullular Dârülaceze’ye sevk edilmektedir⁵⁹. Dârülaceze müfettişlerince sokaklardan toplanan dilencilerle ilgili ayrıntılı defterler tutulur, bu defterlerde dilencilerin cinsiyet, uyruk, yakalayan müfettişin kim olduğu ve daha önce Dârülaceze’ye gelip gelmedikleri hakkında bilgiler mevcuttur. Örneğin 16 Ağustos 1897 tarihli belgede 1-12 Ağustos 1897 tarihleri arasında İstanbul’da Dârülaceze müfettişlerince toplanan 25 dilenciye ait cinsiyet ve uyruk bilgileri yer almaktadır. Belgeye göre belirtilen tarihler arasında 23 erkek ve 2 kadın olmak üzere 25 dilenci Dârülaceze müfettişleri tarafından toplanmıştır⁶⁰. Benzer bilgiler incelenen diğer belgelerde de yer almaktadır⁶¹. 7 Aralık 1898 tarihli belgede ise toplanan dilencilerle ilgili daha ayrıntılı bilgilerin yer aldığı görülmektedir. İlgili belgede 27 Kasım-7 Aralık 1898 tarihleri arasında Dârülaceze müfettişleri tarafından toplanan dilencilere ait isim, baba ismi, mevcut ikamet, memleketi, dini mensubiyeti, yaşı, hangi tarihte yakalandığı, teslim edildikleri yer gibi daha ayrıntılı bil-

56 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 14-15.

57 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 15.

58 BOA, DH. MKT., D:1729, G:97. 17 Şevval 307/4 Haziran 1890.

59 BOA, A. MKT. MHM., D:707, G:11. 17 Zilkade 1316/29 Mart 1899

60 BOA, DH. DACZ., D:3, G:98. 17 Rebiyülevvel 1315/16 Ağustos 1897.

61 BOA, DH. DACZ., D:3, G:99, 24 Rebiyülevvel 1315/22 Ağustos 1897; D:3, G:106, 1 Nisan 1314/13 Nisan 1898; D:3, G:108, 2 Mayıs 1314/14 Mayıs 1898.

gilere yer verilmektedir⁶². Benzer bilgiler 28 Aralık 1899⁶³ ve 11 Ocak 1900 tarihli belgelerde de yer almaktadır⁶⁴. Bu şekilde Dârülaceze müfettişleri tarafından toplanan dilenciler kendi içlerinde ayrıştırılarak uygun şartları sağlayanlar Dârülaceze'ye teslim edilmekte, sağlamayanlar ise halkı rahatsız etmemek koşuluyla kefaletle serbest bırakılarak dilencilik yapmaları yasaklanmıştır⁶⁵. Ayrıca müfettişlerce toplanarak Dârülaceze'ye gönderilmesi kararlaştırılan dilencilerin teslim edilip edilmediği sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. İncelenen belgelerde polis müdüriyeti tarafından yakalanan dilencilerin Dârülaceze'ye teslim edilip edilmedikleri hakkında bilgi alınması amacıyla Dârülaceze müdürlüğüyle sık sık yazışmalar yapıldığı görülmüştür⁶⁶. Benzer şekilde Zaptiye Nezareti tarafından Dâhiliye Nazırı'na yazılan 1 Nisan 1899 tarihli yazıda müfettişler tarafından toplanan dilencilerin diğer memurlar tarafından salıverilmelerinin yasak olduğu, salıverilenlerin de bulunarak Dârülaceze'ye gönderilmesi gerektiği belirtilmiş, bundan sonra benzer olayların yaşanmaması için ilgili kişilerin uyarılması istenmiştir⁶⁷.

Bu doğrultuda Dârülaceze'nin kurulmasının ardında İstanbul'da toplumsal düzeni bozucu bir unsur olarak görülen dilencilerin yanı sıra serseriler ve işsiz güçsüzlerin kapatılarak bir işe koşulması ve çalışma yoluyla disiplinize edilmesi, böylelikle de toplumsal düzenin yeniden tesis edilmesi amacı yattığı söylenebilir. Bu açıdan Dârülaceze bir disiplinler kurum olarak değerlendirilebilir. Zira Dârülaceze büyük oranda Fransa'da bir tür iş-evi⁶⁸ olan ve dilenciler, serseriler, aylaklar, deliler, vb. kesimin kapatıldığı kurum olan "depots de mendicite"den esinlenerek kurulmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti ile aynı dönemde dilencilik yaygın olduğu Paris, Londra, Amsterdam gibi Avrupa şehirlerinde görülen dilencilere yönelik uygulamalarla paralellik göstermektedir. Dilencilikle mücadele yolunda atılmış önemli bir adım olan⁶⁹ Dârülaceze'nin açılmasıyla hemen hemen aynı dönemde Fransa'da -kentli yoksulların kapatılma mekânları olan hastaneler daha önce olmakla birlikte- dilencileri kapatmak amacıyla Paris'te "depots de mendicite" (dilenci tutukevi) kurulmuş ve aynı dönemde dilencilik yasaklanarak, nerde olursa olsun yakalanan dilencilerin tutuklanarak bu kurumlara getirilmeleri emredilmiş ve izleyen yıl içerisinde Fransa genelinde 80 dilenci tutukevi açılmıştır⁷⁰. Birer kapatılma mekânı olan Dârülaceze ve Fransa'daki dilenci ev-

- 62 BOA, DH. DACZ., D:3, G:118. 25 Teşrinisani 1315/7 Aralık 1898.
 63 BOA, DH. DACZ., D:4, G:1. 16 Kânunuevvel 1315/28 Aralık 1899.
 64 BOA, DH. DACZ., D:4, G:2. 30 Kânunuevvel 1315/11 Ocak 1900.
 65 BOA, DH. MKT., D:2242, G:6. 26 Rebiyülahır 1317/2 Eylül 1899.
 66 BOA, DH. MKT., D:2098, G:2. 11 Rebiyülahır 1316/29 Ağustos 1898; DH. MKT., D: 2102, G:98. 20 Rebiyülahır 1315/7 Eylül 1898; DH. MKT., D:2163, G:2., 13 Ramazan 1316/25 Ocak 1899; DH. MKT., D:2177, G:55. 2 Mart 1315/14 Mart 1899; DH. MKT., D:2182, G:63. 15 Zilkade 1316/27 Mart 1899; DH. MKT., D:2269, G:39. 8 Recep 1317/11 Kasım 1899; DH. MKT., D:2273, G:15. 16 Recep 1317/19 Kasım 1899.
 67 BOA, ZB., D:18, G:60. 20 Zilkade 1312/1 Nisan 1899.
 68 Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", s. 35.
 69 Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârülaceze", Cilt: 8, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 512
 70 Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi. Ankara

lerinin bazı açılardan benzer olduğu görülmektedir. Foucault, “Deliliğin Tarihi” adlı eserinde Fransa’da 19. yüzyılda yaygınlaşan dilenci evlerine kabul edilenleri şu şekilde sıralamaktadır: “eyalet yöneticileri tarafından yapılan yargılama sonucu kapatılmaya mahkûm edilen serseriler ve dilenciler, askeri birliklerin peşine takıldıkları için tutuklanan kötü kızlar, krallık emriyle gönderilen kişiler, yoksul ve terk edilmiş meczuplar”⁷¹. Bu gurubun temel özelliği toplumsal düzeni tehdit edici birer unsur olmalarıdır. Dârülaceze ise ismini aldığı aceze kapsamında yer alan kişileri kabul etmektedir. Buna göre Dârülaceze herhangi bir sakatlığı olması nedeniyle dilenenler, güçsüz ve bakacak kimsesi olmayan yaşlılar, bakıma muhtaç hastalar, sakatlar, felçliler, herhangi bir geliri ve kimsesi olmayan kadınlar, kimsesiz bebekler ve yetim çocukları kabul edecektir⁷². Ayrıca Dârülaceze depots de mendicite ile benzer şekilde misafirlerini eğiterek bir meslek sahibi yapmayı amaçlamaktadır. Dilenci evine getirilen kişiler ise benzer şekilde kundura yapımı, çorap yıkama veya çorap örme gibi cinsiyetlerine uygun işlerde çalıştırılır ve karşılığında aldıkları ücretin yarısı kendi hesaplarında saklanırken, yarısı da dilenci evine bırakılırdı⁷³. Dârülaceze iç tüzüğüne göre “Dârülaceze’ye alınanlar için, kadın ve erkeklere mahsus ayrı ayrı imalathaneler kurulacak, çalışma gücü olanların burada ürettikleri mallar, sergilerde ve Ramazan ayında, Beyazıt Camii avlusunda satılacak, elde edilen paranın üçte biri Dârülaceze’ye gelir kaydedilecek, üçte ikisi sanatkârlar arasında paylaştırılacaktı”⁷⁴. Fransa’daki örnekle benzer şekilde bu grupta yer alan kişiler de gelip geçeni rahatsız etmesi, yarattığı çirkin görüntü ve bu kişilerin çeşitli suçlara karışmasının yarattığı ahlaki çöküntü ve toplumsal bunalım sonucu toplumsal düzeni tehdit etmiştir. Kapatma pratiği de Avrupa’daki örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Örneğin Fransa’da en önemli kapatma kurumlarından biri olan Genel Hastane’ye başlangıçta hiçbir ayırım yapmadan yaşlılar, sakatlar, çalışamayan veya çalışmak istemeyen kimseler, eşcinseller, akıl hastaları kapatılmaktaydı. Daha sonra 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başında, Fransız Devrimi döneminde ayrımlar yapıldı; akıl hastaneleri tımarhaneye, gençler ıslahevlerine, suçlular hapishaneye kapatılmaya başlanmıştır⁷⁵. Osmanlı Devletinde ise Dârülaceze iç tüzüğünde kapatılan grupların özelliğine göre farklı kurumlara kapatıldıkları görülmektedir. Buna göre kimsesiz

2006. s. 583; Paul Lawrence, *The Police and Vagrants in France and England during the Nineteenth Century*. Polizia ordine pubblico e crimine tra città e campagna: un confronto comparativo. (Ed. Livio Antonelli). Seminario di Studi, Messina, 29-30 novembre 2004, 2010 s. 50.

71 Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 583.

72 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 1.

73 Elif Kocabaş, “Dilencilik Meselesiyle Mücadele Bağlamında Darülaceze”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 106.

74 Nurettin Birol, “II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Darülaceze’nin Yapımı ve Halil Rıfat Paşa’nın Çalışmaları”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13, 2017, s. 46.

75 Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, s. 106.

ve sakat vatandaşlar sokaklardan incitilmeden zabıtarlarca toplanacak, bulaşıcı hastalığı olanlar ayrı koğuşlara alınacak, hasta olmayanlar yıkanıp giydirildikten sonra koğuşlara konulacak, cüzzamlılar ve deliler ise kabul edilmeyecekti⁷⁶. Zira cüzzamlılar toplanarak Miskinler Dergâhına gönderilirdi⁷⁷. Dolayısıyla modernizmin bir gereği olarak Osmanlıda kapatılanların ayrıştırılarak tecrit edildiği görülmektedir.

Sonuç olarak dilencilikle mücadele amacıyla kurulan Dârülaceze kurumunun bir kapatılma mekânı olduğu görülmektedir. Goffman'ın total kurumlar için yaptığı "toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin (...) ikamet ve çalışma yeri"⁷⁸ tanımı Dârülaceze için de geçerlidir. Zira Goffman'ın kavramla ilgili yaptığı sınıflandırmalar arasında Dârülaceze de yer almaktadır. Dârülaceze aceze kapsamına giren kişileri barındırıp beslemek, bakmak, onları dilenmekten kurtarıp, eğiterek bir meslek sahibi yapmak amacıyla açılmış olmakla birlikte açılışından itibaren birkaç yıl içerisinde nüfusunun da bin kişiyi geçtiği görülmektedir⁷⁹. Bu özellikleriyle Dârülaceze'nin bir total kurum niteliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca sokaklardan toplanan dilencilerin ve kimsesiz çocukların Dârülaceze'ye getirilerek burada kurulan atölyelerde eğitilmesi ve çalıştırılması kuruma bir tür iş-evi (darüssaray) özelliği de kazandırmaktadır⁸⁰. Zira Dârülaceze Kurumu Fransa'da dilenciler için bir tür iş evi olan "depots de mendicite" örnek alınarak oluşturulmuştur. Diğer yandan gerek dilencilerin göz önünden uzaklaştırılması amacı taşıması, gerekse kuruma getirilenlerin atölyelerde çalıştırılmak yoluyla disiplinize edilmesi, Dârülaceze'ye bir tür disipliner kurum özelliği de katmaktadır.

Sonuç

Temel olarak seçilen döneme ait arşiv belgeleri ve resmî yazışmalara dayanan çalışmada, Osmanlı merkezinde dilencilik olgusu sapma, suç ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, dilencililiğin muhtaçlık kriterine dayandırıldığı ve gerçek anlamda muhtaç olanların dilenmesine izin verildiği, çalışabilecek kabiliyette olduğu halde dilenenler için ise kanunen suç sayıldığı ve yakalananların çeşitli cezalara çarptırıldığı görülmüştür. Bu cezalar arasında en yaygını sürgün olmakla birlikte zamanla bu kişilerin bir işe koşularak çalıştırıldıkları ve bu şekilde bedenin ıslahına yönelik disipline edici sosyal kontrol mekanizmaları uygulanmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda aynı dönemde Avrupa'daki örnekleriyle paralellik göstermekle birlikte dilenmesi yasak olanlar için uygun görülen cezaların Avrupa'daki örneklerle göre daha hafif/insanî olduğu söylenebilir. Diğer yandan dilencililiğe yönelik algıda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir dönüşüm yaşandığı, öncesinde acıma duygusu uyandıran ve muhtaç olduk-

76 Birol, *a.g.m.*, s. 46.

77 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 17.

78 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 11.

79 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 147.

80 Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", s. 37.

ları için dilenmelerine göz yumulan bir kesimken II. Abdülhamit dönemi itibariyle bu kişilerin toplumsal düzeni tehdit eden bir suç unsuru olarak görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle dönemin elitleri tarafından ahlaki bir sorun ve imparatorluğun modern imajını lekeleyen bir unsur olarak görülen dilenciliği önlemek için en etkili kontrol yöntemi ise kapatmak olmuş, bu amaçla Dârülaceze müessesesi kurulmuş, kurumun açılmasıyla birlikte dilenmek yasaklanmış ve yasağa uymayanlar Dârülaceze müfettişleri tarafından sokaklardan toplanarak bir tür kapatılma mekânı olan Dârülaceze'ye getirilmeye başlanmıştır. Bu durumun modern devletin toplumsal düzen anlayışıyla uyduğu görülmüştür. Zira modern devlet için toplumsal düzen için tehdit oluşturan her türlü unsur öteki veya yabancı olarak görülmektedir. Bu doğrultuda modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti de serse- riler ve işsiz-güçsüzlerle birlikte dilenciler de toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak görülmüş ve bir ötekileştirme tekniği olarak göz önünden uzaklaştırılma süreçlerine tabi tutulmuşlardır.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Dârülaceze Müdüriyeti (DH. DACZ.), 3-106; 3-108; 3-118; 3-98; 3-99; 4-1; 4-2.

Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.) 1729-97; 2098-2; 2102-98; 2117-2; 2163-26; 2177-55; 2182-63; 2242-6; 2269-39; 2273-15; 2309-50; 2379-131; 2242-6; 2422-46.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 52-70.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM.), 472-20; 707-11.

Sadaret Mektubi Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.), 9-50.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 1284-27; 1293-11

Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), 61-103.

Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. ZB.), 12-46.

Zabtiye (ZB.), 18-60.

Kitap ve Makaleler

ADAK, Ufuk, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BABA, Yasemin, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları", *İÜHFİM*, Cilt: LXXI, S. 1, 2013, s. 79-106.

BEKTAŞ, Rahşan B.- Bakacak, Ayça Gelgeç, "Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(3), 2009, s. 33-48.

BİROL, Nurettin, "II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Darülaceze'nin Yapımı ve Halil Rıfat Paşa'nın Çalışmaları". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5(13), 2017, s. 33-53.

BİRTEK, Fatih, "Dilencilik Suçu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 2014, s. 121-172.

DEFLEM, Mathieu, "Deviance and Social Control" *The Handbook of Deviance* (Ed. Erich Goode), Wiley Blackwell, 2015.

Gör

Akademik
Bakış

325

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- DEMİR, Emel, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRTAŞ, Mehmet, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Kamu Düzenini Bozan Gruplara Karşı Yürütülen Mücadele". *Belleten*, Cilt:81, Sayı:291, 2017, s. 481-524.
- DOĞAN, Cem, "Kırım Harbi'nden I. Dünya Savaşına İstanbul'da Dilencilik Olgusuna Bir Bakış (1853-1914)". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:6, 2015, s. 151-173.
- ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, (Ed: H. İnalcık, N. Göyünç ve H. W. Lowry). Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- FIRAT, Derya, "Kapatılma Mekânlarına Bakmanın Kavramsal Araçları: 'Total Kurum', 'Disipliner Kurum' ve 'Kamp'". *Teorik Bakış*, Sayı:4, 2014, s. 11-25.
- FOUCAULT, Michel *Büyük Kapatılma*, (çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Deliliğin Tarihi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi. Ankara 2006.
- FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay) İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- GİDDENS, Anthony- Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.
- GOFFMAN, Erving, *Tımarhaneler*, (çev. Ebru Arıcan), Heretik Basın Yayın Sanayi, Ankara 2015.
- HORWITZ, Allan V., *The Logic Of Social Control*, Springer, New York 1990.
- INNES, Martin, *Understanding Social Control: Deviance, Crime and Social Order*, Open University Press, Berkshire 2003.
- İÇLİ, Tülin, *Kriminoloji*. Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara 2004.
- JANOWITZ, Morris, Sociological Theory and Social Control, *American Journal of Sociology*. Cilt: 81, Sayı: 1, 1975, s. 82-108.
- KENDALL, Diana, *Sociology in Our Times*, Wadsworth Pub, Belmont 2011.
- KOCABAŞ, Elif, *Dilencilik Meselesiyle Mücadele Bağlamında Darülaceze*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KORKMAZ, Abdullah-Bekir Kocadaş, *Toplumsal Sapma*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- LAWRENCE, Paul, The Police and Vagrants in France and England during the Nineteenth Century. *Polizia ordine pubblico e crimine tra città e campagna: un confronto comparativo*. (Ed. Livio Antonelli). Seminario di Studi, Messina, 29-30 novembre 2004. 2010, s. 49-60.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- NUHOĞLU, Hidayet Yavuz, "Dârülaceze", Cilt: 8, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 512-514.
- ÖZBEK, Nadir, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler". *Toplumsal Tarih*, Cilt: 11, Sayı: 64, 1999, s. 34-43.
- ÖZBEK, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi". *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları) tebliğler kitabı (18-19 Ekim 2008)*, (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008.
- ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet*

(1876-1914), İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

QUİGLEY, William P., "Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349-1834: Regulating the Working and Nonworking Poor", *Akron Law Review*, Cilt: 30, Sayı: 73, 1996, s. 73-128.

SAKAOĞLU, Necdet, "Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge". *Tarih ve Toplum*, Cilt: 7, Sayı: 83, 1987, s. 82-88.

STANLEY, Cohen, *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*, Polity Press, Malden 1991.

ŞENGÜL, Fatma Nur, "Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamalar", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, Yıl 2017, Sayı 2, s. 9-28.

TEKİN, Zeki, "Osmanlı İstanbul'unda Dilencilik" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (4. Cilt)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015.

TEKİN, Zeki, "XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Dilencilikğin Önlenmesine Dair Bir Layiha" *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları) tebliğler kitabı (18-19 Ekim 2008)*, (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008.

TOKSARI, Ali, "Dilencilik", Cilt: 9, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 298-300.

TOPATEŞ, Aslıcan, *Dilenciler: Türkiye'de Yoksulluk ve Dilenme Kültürü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

TREVİNO, A. Javier, Law as a Social Control. *The Handbook of Social Control*, (Ed. Mathieu Deflem), Wiley Blackwell 2019.

ÜLGENER, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Âhlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul 1981.

ÜNAL, Aylin, "Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel Bir Bakış ve Türkiye'de Çalışma Ahlakı", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:44, 2011, s. 125-145.

WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınları, Ankara 2009.

YILDIRIM, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

YILMAZ, Gaye Gökarp, "Goffman'ın Total Kurumlarına Bir Örnek Olarak Kibbutzlar ve Değişen Denetleme Biçimleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 49, 2020, s. 125-136.

İnternet Kaynakları

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> / Erişim Tarihi: 21.11.2022

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.21.pdf> Erişim Tarihi: 9.12.2022

Extended Abstract

In the most general definition, crime is behavior that violates the rules of law. Deviation is the violation of norms and values accepted by the society. In human societies, there are formal and informal rules that guide behavior for the continuation of society. While these rules ensure the continuation of the social order, the protection and continuity of the social order is realized through various social control mechanisms. Behaviors that disrupt the social order in a society may vary periodically. The phenomenon of begging can also be evaluated in this way. Begging is an activity that has existed in a wide historical time period, in different cultures and societies, and continues to exist today. Begging was tried to be brought under control by arranging different practices in different time periods in the Ottoman Empire as it is today. In this study, it is aimed to evaluate how begging was evaluated by the Ottoman administrators in the 19th century Ottoman center and what kind of social control mechanisms it was subject-

Gör

Akademik
Bakış

327

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ted to in the light of archival documents.

Although the begging culture in the Ottoman Empire was basically based on the Islamic religion, helping the poor and needy was glorified within the framework of this understanding, and it was not tolerated for a person to beg even though she/he was able to work. Being able to beg in the Ottoman Empire was subject to certain conditions and only the old, lonely, disabled and disabled people who belonged to the real needy group were allowed to beg. Begging despite being able to work was prohibited and these people were subjected to various sanctions if they were caught. With the influence of modernization efforts that began to take hold with the Tanzimat period, begging was no longer seen as a tolerated action, but as an important social problem and crime that needed to be prevented. II. During the reign of Abdulhamid, beggars, who were seen as a threat to the social order in the Ottoman center, were tried to be directed to areas where they could be productive within the framework of the changing work ethic of the period, and Darülaceze institution was established to combat begging. As a result, the beggars, who had previously evoked a feeling of pity and were therefore tolerated and in some cases ignored, were seen as a public order problem, a threat to the social order and started to be pushed out of the society since the second half of the 19th century has been started.

Gör

Akademik
Bakış

328

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği

The Reflection and Effect of the Balkan Wars on the Ottoman Countryside: The Example of Diyarbakir Province

Hakan ASAN*

Öz

Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan ve muhtelif noktalardan etkileyen Balkan savaşları, özellikle toplumu kültürel, ideolojik ve bölgesel bağlamda derinden yaralamıştır. Ayrıca söz konusu süreç, dağılma belirtilerinin netliği ile tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte motivasyon, sosyal dayanışma ile teşkilatlanma açısından zıtlıkları da içermekte ve devletin geneline etki eden olaylar zincirini meydana getirmektedir. Bu çalışmada; söz konusu savaşların, Balkan coğrafyasının uzağındaki bir bölgede yer alan Diyarbakır Vilayeti'ne nasıl yansıdığı, bunun sonucunda etkisinin ne olduğu ve tepki mahiyetinde hangi tür faaliyetlerin yürütüldüğüne yönelik soruların cevapları aranmıştır. Özellikle Balkan savaşları çerçevesinde yerel yetkililerin üretmeye çalıştığı politikalar, ahalinin yaşananlara karşı bakış açısı ve bu gelişmelerin sonucundaki göç hareketleri, asayiş problemleri ile ekonomik durum değerlendirilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda arşiv kaynakları ve merkezi ile yerel basın incelenmiştir. Ayrıca döneme ve konuya ilişkin literatürden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Diyarbakır, Toplumsal Dayanışma, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Göç.

Abstract

The Balkan Wars, which affected the Ottoman Empire in many ways and from various points, deeply injured the society, especially in cultural, ideological and regional contexts. Moreover, the process in question can be identified by the clarity of the signs of disintegration. However, it also includes contradictions in terms of motivation, social solidarity and organization, and creates a chain of events that affects the entire state. In this research; answers were sought to the questions about how the wars in question were reflected in the Diyarbakir Province, which is located in a region far from the Balkan geography, what the effect was as a result, and what kind of activities were carried out as a reaction. Particularly, the policies that local authorities tried to produce within the framework of the Balkan wars, the people's perspective on what happened and the migration movements, public order problems and the economic situation as a result of these developments were evaluated. In line with these objectives, archive sources, central and local press were examined. In addition, literature on the period and the subject was also used.

Key Words: Balkan Wars, Diyarbakir, Social Solidarity, National Defense Society, Migration.

Makale Geliş Tarihi: 03.05.2024. Makale Kabul Tarihi: 01.08.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ASAN, Hakan. "Balkan Savaşlarının Osmanlı Taşrasına Yansıması ve Etkisi: Diyarbakır Vilayeti Örneği". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 339-362. DOI: 10.19060/gav.1601739

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, E-mail: hakan.asan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8911-5247.

Akademik
Bakış
329
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Giriş

Balkan yarımadasında, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ulusal ideolojiler siyasi organizasyonlarla birlikte harekete geçmiş, Avrupalı Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesi ivme kazanmış ve söz konusu gelişmelerin neticesinde yeni yönetimler kurulmuştur. Bu yüzyılda bağımsız ve özerk devlet yapıları ile değişen ekonomik koşulların neticesinde “*Doğu Sorunu*” meselesi gündemdeki etkisini artırmıştır.¹ 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki askeri ve siyasi konjektür de ifade edilen gelişmeleri hızlandırmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki hâkimiyetini sürdürme ve merkezîyetçi yönetimi kuvvetlenme faaliyetleri de hedeflenen sonuca ulaşamamıştır.² Bununla birlikte Balkanlardaki ittifak düşüncesinin uygulamaya geçilmesinde çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yeni rejim ile güçlenme ihtimalinin bulunması hem Balkan devletlerini hem de Rusya ile Avusturya'yı tedirgin etmiştir. Ayrıca 1911 Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ile birlikte Balkanlardaki konumunu sarsmıştır. Meşrutiyet Dönemi boyunca Osmanlı basınının gündeminde olan Balkan ittifakı ise Rusya'nın önderliğinde Mart 1912'de gerçekleşmiştir.³ Osmanlı Devleti'nin bu zayıf sürecini gören Balkan devletleri, beş buçuk yüzyıl sonra Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan çıkarmayı hedeflemiştir.⁴ Buna rağmen Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması amacıyla oluşturulan ittifak düşüncesi, anlık ve hızlı bir surette ortaya çıkan bir gelişme olmadığı gibi tarihsel geçmişi de bulunmaktadır. Balkanlar'daki ittifak fikri, Büyük Güçler ile Balkan devletleri tarafından farklı amaçlar doğrultusunda ve farklı dönemlerde gündeme getirilmiştir. Bununla birlikte çeşitli aşamalardan geçtikten sonra olgunlaşmış ve uygulanmasına imkân sağlanmıştır.⁵

1912 yılının Ekim ayından 1913 yılı Mayıs ayına kadar yaklaşık 8 ay süren savaşta Osmanlı askeri birlikleri doğu cephesinde Bulgarlar'la, batı cephesinde ise tüm müttefiklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 8 Ekim 1912'de, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesiyle Balkan savaşlarının birinci süreci başlamıştır. Karadağ'ın ardından 17 Ekim'de Sırbistan ile Bulgaristan ve 19 Ekim'de de Yunanistan savaşa dâhil olmuştur. Bu mücadelenin neticesinde Osmanlı ordusu yenilmiş ve Büyük Devletlerin aracılığı ile

Görüş

- 1 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, (Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunali, Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 195, 407.
- 2 Şennur Şenel, “19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 399.
- 3 Bilgin Çelik-Nedim Yalansız-Senem Küçükoyuncu, “Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri”, *Balkan Tarihi*, C. 1, Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınevi, İstanbul 2016, s. 332.
- 4 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), Alfa Yayınevi, İstanbul 2014, s. 339.
- 5 Bilgin Çelik, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 11-23.

tarafı arasında, 3 Aralık 1912’de ateşkes antlaşması imzalanmıştır.⁶ Birinci Balkan Savaşı’nda Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarındaki hâkimiyetini birkaç ay içinde kaybetmiştir.⁷ Balkan savaşlarının ikinci aşaması ise Balkan devletleri arasında ve Osmanlı Devleti’nden aldıkları toprakları paylaşmalarından dolayı gerçekleşmiştir. İkinci Balkan Savaşı 10 Ağustos 1913 tarihinde Bulgaristan ile Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla sonlandırılmıştır. Osmanlı Devleti açısından ise 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması imzalanmıştır.⁸ Osmanlı Devleti Balkan savaşlarının ikinci sürecinde Edirne’yi geri almıştır. Bununla birlikte bu son antlaşma Bulgaristan ve Osmanlı Devleti için büyük bir gerilemeyi ifade etmektedir.⁹ Osmanlı Devleti, bu süreçte seferberlik ilânında geç kalmıştır. Ayrıca hareket alanının ihtiyaç duyduğu birlikleri hızlıca cepheye ulaştırma kaygısı da, kargaşa ortamının yaşanmasına neden olmuştur.¹⁰ Balkan savaşları sonucunda Osmanlı Ordusu’nda ölü, yaralı ve kayıplarının toplamı yaklaşık 250.000 kişiye ulaşmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa’daki topraklarının %83’ünü, Avrupa’daki nüfusunun ise %69’unu kaybetmiştir. Bu durum, en önemli üretim ve gelir kaynağı bulunan topraklar ile üretken nüfustan mahrum kalınması anlamına gelmektedir. Ayrıca savaş öncesi 167.000 km² olan devletin Avrupa’daki toprakları, İstanbul Antlaşması ile kabul edilen sınıra göre 26.000 km²’ye gerilemiştir.¹¹ Balkan savaşlarındaki mağlubiyet, Osmanlı seçkinleri için aynı zamanda derin bir iç muhasebeyi temsil etmiş, umut ve itibar kaybını da meydana getirmiştir. Bununla birlikte söz konusu yenilgi sonrası oluşan şok duygusu, biraz soğuduktan sonra yenileme istikameti arayışlarına da imkân sağlamıştır.¹²

20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen uzun süreli savaşlar; seferberlik, propaganda, birleşme/bağlılık, merkezileşme, rasyonelleşme ve kolonyalizm gibi neticeleri oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bağlamında savaşın başlamasından önce ülke geneline yayılan birçok miting ve gösteriler ile Balkan meselesi toplumun gündelik hayatına dâhil olmuştur. Böylece askerlerin yanı sıra siviller, Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler, erkeklerin yanı sıra kadınlar arasında mevcut sınırlar ve ikilikler nispeten aşılmıştır. Bu açıdan Balkan savaşları Osmanlı Devleti’nin ilk topyekûn savaşı olarak değer-

görsel

Akademik
Bakış

331

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 6 Mehmet Okur, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 597-598.
- 7 Mark Mozower, *Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, (Çev. Ayşe Ozil), Alfa Yayınevi, İstanbul 2017, s. 152.
- 8 Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-25.
- 9 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C. 2, (Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, İstanbul, 2017. s. 105.
- 10 Bülent Durgun, *Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 272.
- 11 Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 393.
- 12 Eyal Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü (Balkan Savaşları ve Sonrası)*, (Çev. Cumhuriyet Atay), İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 385-386.

lendirilebilir.¹³ Balkan savaşlarının Diyarbakır Vilayeti'ne¹⁴ yansımaları ve etkisi değerlendirildiğinde; İslamcılık ve Osmanlıcılık düşünceleri çerçevesinde davranış sergilendiği, yerel yönetici ve ahalide birliktelik bilincinin oluştuğu ve askeri hazırlıklardan ziyade özellikle tepki mahiyetinde yardım faaliyetleri yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca mevcut ve güncel problemlere karşılık da pragmatik çözüm yollarına başvurulduğu görülmektedir.

Diyarbakır'dan İlk Tepkiler: Telgraf, Askerlik Başvuruları, Harp İanesi

Balkan ittifakı ve Balkan hükümetlerinin hazırlıkları üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı ahalisinin bilgilendirilmesi için en etkili yöntemin mitingler olduğuna karar vermiştir. Bunun neticesinde Balkan savaşlarının hemen öncesi ve savaş sürecinde birçok miting ve nümayişler organize edilmiş, hükümetin yanında bulunulduğunu bildiren birçok telgraf da merkeze çekilmiştir.¹⁵ Diyarbakır'da ilk olarak; Balkan Savaşı'nın başlayacağını anlaşılmaları üzerine, resmi savaş başlangıç tarihinin bir gün öncesinde yani 7 Ekim 1912 tarihinde, Diyarbakır'daki ulema, ruhani liderler, mevcut fırkaların reisleri ve vilayetin ileri gelenleri mevcut koşullar konusunda belediye dairesinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantı sonucunda oluşan düşünceler ve alınan karar ise merkeze telgrafla iletilmişlerdir. Diyarbakır'dan merkeze gönderilen söz konusu telgrafa göre; Balkan hükümetleri Osmanlı Devleti tarafından sağlanan birçok nimete karşın Osmanlılıktan pek hain bir surette ayrılmışlar, hatta pek fazla acı hatıralar bırakmışlardır. Bu defa Balkan hükümetlerinin yaşanan gelişmeler ile bu durumdan çekinmeme cüretini gösterdikleri belirtilmiştir. Bu sebeple haddini bilmeyenlere karşı da bir an evvel mücadele etmenin Osmanlı milletinin üzerine vacip olduğu bildirilmiş ve Diyarbakırlıların ise tek vücut halinde oldukları ifade edilmiştir. Söz konusu telgrafın sonunda ise hükümetin selameti için vatan yolundaki her emrini can ve başlarıyla uygulamaya hazır bulunduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca mevcudiyetlerinin de bu uğurda sarf edeceklerinden dolayı iftihar edeceklerini arz ve ilan etmişlerdir. Söz konusu telgrafta toplamda 27 şahsın imzası bulunmaktadır.¹⁶ Buradaki şahısların Diyarbakır'daki idari, siyasi, dini ve ti-

- 13 Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017, s. 47-58.
- 14 20. yüzyılın ilk yıllarında Diyarbakır Vilayeti; kuzeyinde Erzurum, Bitlis ve Van vilayetleri, doğuda Musul Vilayeti, güneyde Zor ve Urfa livaları, batıda ise Mamüretülaziz Vilayeti'yle sınırlıdır. Diyarbakır Vilayeti'nin yaklaşık 52.000 nüfusu bulunmaktadır. Toplamda 4 sancak, 11 kaza, 21 nahiye ve 3.238 köyden müteşekkildir. Yusuf Hafid, *Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1329, s. 72-73; *Salnâme-i Devlet-i Osmaniye*, 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328, s. 663-671.
- 15 Sabah, No: 8276, 1330 L. 22/4 Ekim 1912, s. 2; Sabah, No: 8277, 1330 L. 23/5 Ekim 1912 s. 1; Sabah, No: 8278, 1330 L. 24/6 Ekim 1912, s. 2; Sabah, No: 8279, 1330 L. 25/7 Ekim 1912, s. 2; Sabah, No: 8281, 1330 L. 27/9 Ekim 1912, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11317, 1330 L. 28/9 Ekim 1912, s. 2; Tercümanı Hakikat, No: 11321, 1330 Za. 3/14 Ekim 1912, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11322, 1330 Za. 4/15 Ekim 1912, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11323, 1330 Za. 5/16 Ekim 1912, s. 3.
- 16 Sabah, No: 8280, 26 L. 1330/8 Ekim 1912, s. 2. Söz konusu kişiler; Nakibüleşraf Bekir, Ulemadan Sait, Meşayih Postnişini Gülşeni Şeyh Ahmet, Ermeni Murahhası Zavin, Kel-

cari bağlamda önde gelen Müslüman ve gayrimüslim tebaadan oluştuıkları görülmektedir. Aynı zamanda siyasi anlamda rekabetleri bulunan İttihat ve Terakki ile Hürriyet Fırkası temsilcilerinin de benzer amaç doğrultusunda bu toplantıda yer aldıkları ve bildirilen kararda birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Netice olarak merkeze gönderilen telgraf ile Balkan hükümetlerinin faaliyetleri eleştirilmiş, her koşulda hükümetin aldığı kararları uygulayacakları ifade edilmiş ve savaş lehinde tezahüratta bulundukları anlaşılmıştır.

Telgraf örneğinde görüldüğü üzere, Diyarbakır'daki Müslüman ahalinin yanı sıra gayrimüslim ahalinin de devlet ve hükümetin yanında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mevcut gelişmeler hakkında Midyat Kazası'nda da ayrıca bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Burada kilise görevlisi Efrim Efendi tarafından Süryanice okunan nutukta da söz konusu düşünceleri destekleyen ifadeler yer almaktadır. Efrim Efendi, öncelikle Padişah ve hükümeti takdir etmiş, söyleyeceği sözlerin toplantıya iştirak edenler tarafından dinlenilmesi isteğinde bulunmuş ve Osmanlılığa bağlı olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı unsurları arasında oldukça önemli bir mevki de bulunan Süryaniler'in vatana karşı muhabbeti bulunduğu ve mukaddes bir vazife ile sadık olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte her Süryani ferdinin vazifeleri gereğince, vatani müdafaa uğrunda kanlarının son damlasına kadar bütün Osmanlı kardeşleriyle birlikte ve fedakârane bir surette çalışacaklarını belirtmiştir.¹⁷ Savaş sürecinde de benzer gelişmeye yönelik haberler basında yer almaktadır. Özellikle Ermeni tebaanın da vatana karşı muhabbet duyduğu ifade edilmektedir.¹⁸ Vatanın müdafaası konusunda yaşanan söz konusu olumlu gelişmelerin yanı sıra birtakım sorunlar da ortaya çıkabilmiştir. Örneğin; bu süreçte Diyarbakır'da "*hoca kisvesi*" adı altında bulunduğu ifade edilen bozguncu bir şahıs, din ve vatan konularında ahaliye zararlı fikirler yaymıştır. Söz konusu şahıs, kahvehanelerde yaptığı konuşmalarda, muharebenin din uğruna olmadığı, burada hayatını kaybedenlerin ölü ve öldürenlerin ise katil olacağını ifade etmiştir. Bu süreçteki muharebenin cihat maksadı taşımadığı ve toprak kazanmak hedefiyle gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Bunun neticesinde söz konusu şahısın engellenmesine yönelik çalışmaların yapılması yetkililerden istenmiştir.¹⁹ Birlik bağlamında söz konusu gelişme, olumsuz bir örnek teşkil etmiş olsa da genel anlamda ahalide birlik ve beraberliğin etkili bir düzeyde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna rağmen savaşın ilerleyen sürecinde ve yaşanan gelişmelerin neticesin-

dani Murahhas Matran Süleyman, Süryani Murahhas Enteryas, Rum Metropolit Vekili Ohannes, Süryani Katolik Murahhas Vekili Fes Celebyan, Hahambaşı Yakup, Eşraftan Meclis-i İdare Azası Zülküf, Eşraftan Rafet, Eşraftan Zülfü, Dabbağoglu Natık, Eşraftan Sait, Meclis-i İdare Azası Mıgırdiç, Eşraftan Mustafa, Eşraftan Sabri, Belediye Azası Abdülaziz, Eşraftan Meclis-i İdare Azası Fuat, İttihat Terakki Kulübü namına Attar-zade Hakkı, Aziz-zade Postnişini Mahmut Çelebi, Tüccardan Hazak, Belediye Azası Rızkullah, Eşraftan İbrahim, Eşraftan Feyzi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi namına Hayati, Hıncak-yan murahhaslarından Rab-Dabağıyan.

17 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 4.

18 Dicle, No: 88, 21 M. 1331/31 Aralık 1912; s. 1.

19 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 4.

görsel

Akademik
Bakış

333

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

de Müslüman ile özellikle Ermeni ahali arasında gerginliklerin yaşandığı ve muhtelif asayiş vakalarına tesadüf edildiği de görülmektedir.²⁰

Balkan savaşlarının Diyarbakır Vilayeti'ndeki yansımaları incelediğinde diğer önemli bir boyutun ise gönüllü olarak savaşa katılım isteklerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa resmi anlamda dâhil olmasından hemen sonra birçok bölgeden ve binlerce kişi, savunmaya iştirak etmek amacıyla gönüllü olarak askere alım başvurusunda bulunmuştur.²¹ Benzer bir sürecin Diyarbakır Vilayeti için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla paralel olarak Mamüretülaziz ve Diyarbakır vilayetlerinden Dersim ve Milli aşiretleri namına merkeze telgraf gönderilmiştir. Buna göre; aşiret reislerinden Beşar Bey, Dersim ve Milli aşiretlerinden 10.000 fedainin, vatanın müdafaası için hükümetin ilk emrine hazır olduklarını ifade etmiştir.²² Ayrıca Diyarbakır Valiliği'nden merkeze gönderilen diğer bir telgrafta ise Bedirhan Aşireti reislerinden Hasan Bey'in toplayacağı gönüllülerle ve birkaç fırka halinde savaşa katılmak amacıyla yola çıkmak arzusuna dair bilgi verilmiştir.²³ Bununla birlikte Diyarbakırlı dini önderlerin de vatanın müdafaası noktasında ve aşiretleriyle birlikte cihada katılmak istğinde bulundukları bildirilmiştir.²⁴ Diyarbakır'daki aşiretlerin yanı sıra askeri birliklere katılmak arzusuyla Diyarbakırlı öğrencilerin de gönüllü bulunduğu görülmektedir. Bu hedef doğrultusunda yetmiş iki mevcudu bulunan Diyarbakır Darulmuallim-i İbtidai'ye talebelerinden altmış ikisi, dilekçe ile Maarif Nezareti'ne başvurmuştur. Söz konusu dilekçede; savaşa katılmayı arzu ettiklerini ve bir an evvel bölgeye sevk edilmeleri yönünde izin istediklerini bildirmişlerdir.²⁵ Söz konusu dilekçeye verilen cevapta ise şimdilik eğitimleriyle meşgul bulunmalarına ve gelişimlerini tamamlamalarına daha fazla ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca gereklilik hissedilmesi durumunda ise kendilerinden istifade edileceği bildirilmiş ve niyetlerinin de takdirle karşılandığı söz konusu talebelere iletilmiştir.²⁶ Buradaki gelişmelerden anlaşılabileceği üzere, Balkan savaşlarının özellikle başlangıç döneminde ve gönüllü askeri alımlarda, hükümetin talepler karşısındaki tutumunun kesinliği açıkça görülmemektedir. Savaşın gelişimi net olmadığı için bu süreç dâhilinde gönüllü asker ihtiyacın hissedilmediği düşünülmektedir. Ayrıca Diyarbakır'ın coğrafi olarak savaş bölgesine uzaklığının da bu gelişmede etkisi bulunmaktadır.²⁷ Bu yönüyle incelediğimiz coğrafyada gönüllü askere alımlardan ziyade yardım faaliyetlerine daha fazla ihtiyaç duyulduğu ve önem verildiği anlaşılmaktadır.

20 DH.SYS. 112/22-6; BEO. 4119/308869-2.

21 Sabah, No: 8281, 1330 L. 27/9 Ekim 1912, s. 3; Sabah, No: 8309, 1330 Za. 26/6 Kasım 1912, s. 2; Tercümanı Hakikat, No: 11317, 1330 L. 28/9 Ekim 1912, s. 2; Tercümanı Hakikat, No: 11330, 1330 Za. 12/23 Ekim 1912, s. 2.

22 Sabah, No: 8288, 5 Za. 1330/16 Ekim 1912, s. 3.

23 DH.ŞFR. 475/3-1.

24 Tanin, No: 1532, 29 Ra. 1331/7 Mart 1913, s. 2.

25 Dicle, No: 84, 18 Ra. 1331/25 Şubat 1913, s. 3.

26 MF.İBT 419/65-2.

27 Dicle, No: 84, 18 Ra. 1331/25 Şubat 1913, s.1-3.

Balkan savaşlarının Diyarbakır'daki sosyal yansımaları incelediğinde, bu vilayetten sağlanan katkılardan en önemlisinin yardım faaliyetleri bağlamında gerçekleştiği görülmektedir. Balkan savaşları sürecinde özellikle sosyal yardımlaşma ve toplumsal dayanışma düşüncesinin ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu gelişmelerin tecrübesi ise Trablusgarp Savaşı'nda kazanılmıştır. Bu dönemde; İtalyanların Trablusgarp'a saldırısı Diyarbakır'da tepki ile karşılanmış, ahalide birlik ve beraberlik duyguları ön plana çıkmış ve bunun sonucunda da orduya destek amacıyla yardım kampanyaları düzenlenmiştir.²⁸ Söz konusu yardım faaliyetlerinin de zamanla kurumsallaştığı anlaşılmıştır.²⁹ Bununla birlikte Trablusgarp Savaşı döneminde Diyarbakır'daki cemiyet ve komisyonlar aktif çalışmalar yürütmüş, bu çalışmaların sonucunda önemli tecrübeler kazanılmış ve bu tecrübelerden de sonrasında istifade edilmiştir.³⁰ Bu bağlamda söz konusu gelişmelerin neticesinde ve Balkan savaşları sürecinde, Diyarbakır'da hızlı ve etkili kararlar uygulanmıştır. Diyarbakır'da ilk olarak Balkan Savaşı'na katılan askerler ile onların geride kalan ailelerine yardım amacıyla Diyarbakır Valisi Celal Bey başkanlığında ve vilayetin önde gelen şahıslarından oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Sonrasında ise hızlı bir surette yardım toplama faaliyetlerine başlanılmıştır. Söz konusu komisyonun girişimleri karşısında ahalinin vatanperverlik örneği gösterdiği ve maksadına yönelik ahalide karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Vali Celal Bey, Ser-Mühendis Ömer Rıfkı Bey ve Evkaf Muhasebecisi Mehmet Hasbi Bey'in yanı sıra belediye eşrafından bazı şahısların bu faaliyetler konusunda önemli ve etkili girişimleri olduğu görülmüştür.³¹ Özellikle Dicle gazetesi yerel basın bağlamında bu konuya önem vermiş ve maddi ihtiyacın çözümüne yönelik önerilerde bulunmuştur. Bu düşünce ekseninde söz konusu gazetede teşvik türünden birçok yazı kaleme almıştır.³² Diyarbakır'dan yapılan yardım faaliyetlerine başta yerel yöneticiler olmak üzere vilayetin üst düzey memurlarının da öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Vali Celal Bey, vilayet muhasebe kâtiplerinden Tayyip Efendi, Belediye Doktoru İsmail Bey ve Doktor Cevat Bey vatanın düşmandan muhafazasını sağlamak maksadıyla birer maaşlarını ve tahrirat müdürü de söz konusu komisyona yarım maaşını bağışlamıştır. Bu yardımlar ile askerlerin savaş teçhizatı ve muhtelif harp ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Ayrıca memurların maaşlarıyla

görsel

Akademik
Bakış

335

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

28 Dicle, No: 6, 18 R. 1329/18 Nisan 1911, s. 3; Dicle, No: 14, 15 C. 1329/13 Haziran 1911, s. 4; Dicle, No: 15, 22 C. 1329/20 Haziran 1911, s. 4; Dicle, No: 16, 29 C. 1329/27 Haziran 1911, s. 4; Dicle, No: 30, 4 Za. 1329/27 Ekim 1911, s. 2; Dicle, No: 36, 1 M. 1330/22 Aralık 1911, s. 2-3.

29 Dicle, No: 29, 27 L. 1329/21 Ekim 1911, s. 4; Dicle, No: 35, 23 Z. 1329/15 Aralık 1911, s. 3; Dicle, No: 38, 15 M. 1330/5 Ocak 1912, s. 3-4.

30 DH.EUM.THR 77/9-2; DH.EUM.THR 80/65-1; Tercümanı Hakikat, No: 11320, 2 Za. 1330/12 Ekim 1912, s. 3; Dicle, No: 17, 7 B. 1329/4 Temmuz 1911, s. 4; Dicle, No: 26, 28 N. 1329/22 Eylül 1911, s. 3; Dicle, No: 52, 23 R. 1330/11 Nisan 1912, s. 3; Dicle, No: 60, 27 C. 1330/13 Haziran 1912, s. 2.

31 Dicle, No: 75, 18 Za. 1330/29 Ekim 1912, s. 4; Dicle, No: 83, 11 Ra. 1331/18 Şubat 1913, s. 1.

32 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 1-2; Dicle, No: 77, 9 Z. 1330/19 Kasım 1912, s. 1.

ahalinin ise servetiyle bu faaliyetlere iştirak etmesi ve hatta demircilerin de mesleki yetenekleriyle bu düşünce etrafında yer alması ümit edilmiştir.³³ Bununla birlikte Diyarbakır Valisi Celal Bey başkanlığında teşkil edilen yardım komisyonunun yanı sıra benzer amaçlar doğrultusunda kurulan diğer bir teşkilat ise “*Diyarbakır Hediye-i Harbiye Heyeti*”dir. Bu heyet vasıtasıyla da yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.³⁴ Bununla birlikte Viranşehir Kaymakamı Hüsnü Bey, Dicle gazetesine gönderdiği yazı ile fikri kuvvetin ve askeri gücün yanı sıra maddiyata da ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca her ferдин ekonomik düzeyine göre bu faaliyetlerde bulunması ve yardımda bulunan şahıs isimlerinin de teşvik amacıyla gazetede yayımlanmasını önermiştir. Hüsnü Bey’in bu önerisi gazete yönetimi tarafından olumlu bulunmuştur.³⁵ Dicle Gazetesi, ilerleyen süreçte de önerilen istek doğrultusunda ve teşvik amacıyla yayınlar kaleme alacaktır.³⁶

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Trablusgarp Savaşı’ndaki durum ve olumsuz etkinin net bir surette hissedildiği dönemde ayrıca Balkan Savaşı tehlikesi de ortaya çıkmıştır. Trablusgarp Savaşı’nda kurulan Müdafaa-i Milliye heyetleri, Balkan Savaşı’nda teşkil edilen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin bir prototipidir. Bu cemiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteği ve yönlendirmesiyle ortaya çıkan toplumsal seferberlik ve bir dayanışmanın tecrübesidir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti ve ordusu bu döneme hazırlıksız yakalanmıştır. Bununla birlikte Balkan savaşlarındaki olumsuz gidişata mevcut koşullara da eklenince Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin teşkil edilmesi zorunlu bir duruma dönüşmüştür. Özellikle lojistik, ikmal, iase ve maddi sorunların çözümündeki sıkıntılar söz konusu gelişmeyi hızlandırmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Balkan savaşlarının ilk sürecinde, hükümetin yaptığı çağrılar neticesinde, savaş koşullarındaki mevcut problemleri çözmek ve ihtiyaçları karşılamak amacıyla 1 Şubat 1913 tarihinde teşkil edilmiştir.³⁷ Söz konusu cemiyet kısa sürede kurumsallaşma düzeyini arttırmış ve taşraya yayılarak etki alanını genişletmiştir. Özellikle savaş cephelerindeki ihtiyaçların karşılanmasına yönelik faaliyetler izlediği gibi cephe gerisindeki faaliyetler konusunda da dikkate değer çalışmalar yürütmüştür.³⁸ Buna paralel olarak Diyarbakır’daki söz konusu faaliyet-

- 33 Dicle, No: 83, 11 Ra. 1331/18 Şubat 1913, s. 1.
- 34 Sabah, No: 8388, 15 S. 1331/24 Ocak 1913, s. 3; Sabah, No: 8395, 22 S. 1331/31 Ocak 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11353, 16 S. 1331/25 Ocak 1913, s. 1; Takvim-i Vakayi, No: 11361, 24 S. 1331/2 Şubat 1913, s. 1.
- 35 Dicle, No: 76, 25 Za. 1330/5 Kasım 1912, s. 4.
- 36 Dicle, No: 77, 9 Z. 1330/19 Kasım 1912, s. 2-3; Dicle, No: 86, 17 R. 1331/26 Mart 1913, s. 1.
- 37 Ayşe Zamacı, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2015, s. 33-34. Nazım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1991, s. 22-33.
- 38 Sabah, No: 8394, 1331 S. 21/30 Ocak 1913, s. 2; Sabah, No: 8396, 1331 S. 23/1 Şubat 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11426, 1331 S. 20/29 Ocak 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11429, 1331 S. 23/1 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8399, 1331 S. 26/4 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8400, 1331 S. 27/5 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8401, 1331 S. 28/6 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8402, 1331 S. 29/7 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8403, 1331 Ra. 1/8 Şubat

ler de zamanla kurumsallaşacaktır. Balkan savaşlarının Diyarbakır'daki ilk toplumsal yansımaları yukarıda görüldüğü üzere toplantı, telgraf, nutuk ve gönüllü askere alım istekleridir. Ayrıca yerel yöneticilerin önderliğinde teşekkül eden komisyon ve yardım faaliyetleridir. 1 Şubat 1913 tarihinde kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamındaki gelişmeler ise kısa bir sürede Diyarbakır'a da yansımıştır. Diyarbakır'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamındaki ilk teşkilatlanmayı ise kadınlar gerçekleştirmiştir. Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti erkek şubesine göre daha önce kurulduğu gibi Osmanlı taşrasında kurulan Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin ilk şubeleri arasındadır.

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti Şubesi, Merkez Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından yaklaşık iki hafta sonrasında teşkil edilmiş ve ilk faaliyetini ise 23 Şubat 1913 tarihinde gerçekleştirmiştir. Söz konusu tarihten yaklaşık beş gün öncesinde Vilayet Maarif Müdürü Sermet Bey'in eşi Saime Hanım, Osmanlı kadınlarının vatana karşı borçlu olduklarını ilan etmiş ve onları vazifeye davet ederek cemiyet konusunda hazırlıklara başlanılmasını sağlamıştır. Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin komisyonu ise vilayetin önde gelen şahısların eş, kız ve kız kardeşlerinden oluşturulmuştur. Bununla birlikte gerçekleştirilecek toplantı için bilet ve davetnameler bu süreçte basılmış ve ahali de bilgilendirilmiştir. 23 Şubat Pazar gününün sabahı, öncesinde hazırlanan iane sandığını Diyarbakır Belediye Dairesi'nden teslim almak için İnas Rüştüye talebeleri söz konusu daireye hareket etmiştir. Vali Celal Bey, Maarif Müdürü Sermet Bey, Belediye Reisi Kamil Bey ile Diyarbakır eşrafından Cemil Paşa-zade Ziya Bey ile vilayetin diğer önde gelen eşrafından oluşan bir heyet belediye salonunda hazır bulunmuştur. Belediye salonunda İnas Rüştüye Mektebi talebelerinden Maarif Müdürü Sermet Bey'in kızı İclal, Müftü Osman Efendi'nin kızı Bedia ve Zaza-zade Mustafa Efendi'nin kızı Fikriye hanımlar tarafından günün anlam ve önemine dair vatan sevgisi içerikli konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçten sonra toplantının yapılacağı Darulmuallim Mektebi'ne hareket edilmiştir. Organizasyon öncesinde Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin komisyonunu oluşturan hanımlar tarafından beş farklı konuşma gerçekleştirilmiştir. İlk konuşma Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti Reisi Saime Hanım tarafından icra edilmiştir. Sonrasında ise sırayla; kız kardeşi namına Cemil Paşa-zade Fuat Efendi, Diyarbakır İnas Rüştüyesi Birinci Muallimesi, Diyarbakır İnas Rüştüyesi mezunlarından ve Hacı Hamdi Bey'in kızı Rana Hanım ve Zülfü-zade Zülfü Bey'in kız kardeşi tarafından nutuklar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu nutuklarda; kadın ve anne kavramları üzerinde durulmuştur. Eski Osmanlı ve İslam kadınlarına

1913, s. 3; Sabah, No: 8404, 1331 Ra. 2/9 Şubat 1913, s. 3; Sabah, No: 8405, 1331 Ra. 3/10 Şubat 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11372, 1331 Ra. 6/13 Şubat 1913, s. 1; Tercümanı Hakikat, No: 11431, 1331 S. 25/3 Şubat 1913, s. 1-2; Tercümanı Hakikat, No: 11433, 1331 S. 27/5 Şubat 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11437, 1331 Ra. 3/9 Şubat 1913, s. 3; Tercümanı Hakikat, No: 11438, 1331 Ra. 4/10 Şubat 1913, s. 3.

dair açıklamalar yapılmış ve gazi ile şehit tanımları değerlendirilmiştir. Ayrıca Osmanlı bayrağı altında yaşayan bütün Osmanlı milleti gibi burada da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamında vatanperverlik örneği gösterilmesi istenilmiştir. Bununla birlikte Diyarbakırlıların geçmişine uygun hareket edeceğinden şüphe duyulmadığı ve buradaki toplantının herkese güzel bir örnek olacağı bildirmiş, hadis-i şerifler üzerinden örnekler verilmiş ve dualarla sonlandırılmıştır.³⁹ Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin 23 Şubat 1913 tarihindeki toplantısında her yaştan yüzlerce Diyarbakırlı kadın yardım bağışında bulunmuştur. Söz konusu bağışların miktarı ise 4 kuruş ile 3 lira arasında değişmektedir. Bağışta bulunan Diyarbakırlı kadınların isimleri ise Dicle gazetesinin muhtelif sayılarında yayımlanmıştır. Bu girişimde yer alan kadınlar arasında öncelikle vilayetin askeri, idari, dini ve mülki şahısların eş, kız kardeş ve kızları bulunmaktadır. Ayrıca bölgenin önde gelen eşraf aileleri de benzer bir yol izlemiştir. Bununla birlikte iktisadi gücü sınırlı bulunan ahalinin de ekonomik düzeyi nispetinde rağbet gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yardım faaliyetinde Müslüman ahalinin ön planda yer aldığı anlaşılmakla birlikte gayrimüslim ahalinin de katılım sağladığı görülmektedir. Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen söz konusu girişimde, toplamda 25.056 kuruşluk bir meblağa ulaşılmıştır. Bu meblağ ise Osmanlı Bankası vasıtasıyla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti merkezine gönderilmiştir.⁴⁰

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti'nin kuruluşundan yaklaşık beş ay sonrasında ve Temmuz 1913 tarihinde ise bu defa Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin erkek şubesi teşkil edilmiştir. Bu konu hakkında ve kuruluşunun kabulüne dair evrak ile nizamname ise merkez tarafından Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi Komisyonu'nun Reisi, Pirinççi-zade Feyzi Efendi'dir. Azalar ise Belediye Reisi Kamil Efendi, Mektubi Mümeyyizi Veli Necdet Bey, Zülfi-zade Adil Bey, Tırpancıyan Ohannes Efendi ve Kazazyan Diran Efendi'den oluşmaktadır.⁴¹

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kadın ve erkek şubeleri, kuruluş evresinden Balkan savaşlarının sonuçlanmasına kadar geçen süreçte özellikle yardım toplama faaliyetleri bağlamında ön plana çıkmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşekkülüyle 1 Şubat 1913 tarihinden 13 Mart 1914 tarihine kadar Diyarbakır Vilayeti'nden söz konusu cemiyetin merkezine toplamda 156.210 kuruş gönderilmiştir.⁴² Bununla birlikte bu meblağın çok üstündeki bir miktarın da Diyarbakır'dan muhtelif kurumlar vasıtasıyla doğrudan merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır. Özetle; Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşekkülünden önce ve savaşın başlamasının hemen akabinde Diyarbakır'daki yardım faaliyetlerinin başladığı görülmektedir. Neticede; sa-

39 Dicle, No: 84, 18 Ra. 1331/25 Şubat 1913, s. 1-3.

40 Dicle, No: 87, 8 Ca. 1331/15 Nisan 1913, s. 2; Dicle, No: 89, 6 C. 1331/13 Mayıs 1913, s. 4.

41 Dicle, No: 98, 24 Ş. 1331/30 Temmuz 1913, s. 4.

42 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 155/8-10, 8 Ca. 1334/13 Mart 1916.

dece söz konusu cemiyet bağlamında muavenet girişimleri sınırlı kalmamış ve temelinde aynı amaçlar taşıyan çeşitli kurumlar üzerinde de yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁴³

Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin erkek şubesi, anlaşıldığı üzere Balkan savaşlarının son sürecinde kurulmuştur. Bununla birlikte Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Balkan savaşları sonrasında ve I. Dünya Savaşı'na giden süreçte de aktif rol almayı sürdürmüştür. Ayrıca zaman içinde faaliyetlerini çeşitlendirdiği gibi bu faaliyetlerinin ağırlığını hissedildiği Balkan savaşları döneminden farklı olarak⁴⁴ askeri hazırlıkların daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu ise yeni bir savaş beklentisinin ortaya çıkması ve askeri hazırlık ihtiyacının gerekliliğinden kaynaklanmıştır. 14 Kasım 1913 tarihinde Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Diyarbakır Askeri Kışlası'nın arkasındaki alanda at koşu müsabakası düzenlenmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti komisyon üyelerinin görev dağılımında, kuruluş aşamasındaki süreçten farklı olarak değişikliğe gidildiği anlaşılmıştır. Temmuz 1913'de Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Başkanı bulunan Pirinççi-zade Feyzi Efendi, koşu müsabakasının gerçekleştiği 14 Kasım 1913 tarihinde ise Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin İkinci Başkanı unvanına sahiptir. Pirinççi-zade Feyzi Efendi bu at koşu müsabakası öncesinde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Burada; Rumeli'de yaşananları mezalim kavramı ile değerlendirdikten sonra "*Rumeli'yi cihan-ı İslam'ın ikinci bir Kerbelası ve Osmanlı âleminin ise yeni bir Alsas Loren'i*" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlıların matemi olduğunu fakat Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin de milleti uyandırmak gibi asli bir vazifesinin bulunduğunu bildirmiştir. Bu amaçla millet ruhunun ortaya çıkarılması gerektiği ve bunun yanı sıra bedeni ile maddi gelişmelerin sağlanmasının da zorunlu olduğunu belirtmiştir. Burada ise geçmiş dönemlerde

43 Diyarbakır Vilayeti'nden ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üzerinden gönderilen meblağın iki katından daha fazlasının Diyarbakır Defterdarlığı, Diyarbakır Valiliği, İane-i Harbiye Komisyonu ve Diyarbakır Hediye-i Harbiye Heyeti vasıtasıyla merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Diyarbakır'daki resmi görevliler maaşlarını bağışlamasının yanı sıra ahalinin de bireysel olarak doğrudan nakdi yardımını merkeze ulaştırdığı görülmektedir. Bknz; Sabah, No: 8328, 15 Z. 1330/25 Kasım 1912, s. 3; Sabah, No: 8357, 14 M. 1331/24 Aralık 1912, s. 3; Sabah, No: 8369, 26 M. 1331/5 Ocak 1913, s. 3; Sabah, No: 8377, 4 S. 1331/13 Ocak 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11342, 5 S. 1331/14 Ocak 1913, s. 1; Takvim-i Vakayi, No: 11347, 10 S. 1331/19 Ocak 1913, s. 2; Takvim-i Vakayi, No: 11370, 4 Ra. 1331/11 Şubat 1913, s. 1-2; Sabah, No: 8421, 19. Ra. 1331/26 Şubat 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11385, 20 Ra. 1331/27 Şubat 1913, s. 1; Sabah, No: 8436, 4 R. 1331/13 Mart 1913, s. 4; Sabah, No: 8450, 18 R. 1331/27 Mart 1913, s. 3; Sabah, No: 8455, 23 R. 1331/1 Nisan 1913, s. 4; Takvim-i Vakayi, No: 11419, 24 R. 1331/2 Nisan 1913, s. 1; Takvim-i Vakayi, No: 11484, 1 B. 1331/6 Haziran 1913, s. 2; Takvim-i Vakayi, No: 11485, 3 B. 1331/8 Haziran 1913, s. 2; Sabah, No: 8535, 15 B. 1331/20 Haziran 1913, s. 3; Takvim-i Vakayi, No: 11500, 17 B. 1331/22 Haziran 1913, s. 1; Sabah, No: 8538, 18 B. 1331 B. 18/23 Haziran 1913, s. 3. 1 Şubat 1913 tarihinden 13 Mart 1914 tarihine kadar Diyarbakır Vilayeti'nden Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin merkezine toplamda 156.210 kuruş ve 5 para gönderilmiş iken 14 Mart 1914 tarihinden 12 Mart 1916 tarihine kadar ise 2.412 kuruş ve 30 para gönderilmiştir. Bknz.; HR.HMŞ.İŞO., 155/8-10.

görsel

Akademik
Bakış
339
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

olduğu gibi at koşu müsabakalarının düzenlenmesinin fayda sağlayacağını ifade etmiştir. İlerleyen süreçte ise silah talim müsabakasının da olacağını belirtmiştir. Ayrıca bu tür programlar ile “*terbiye-i bedeniye*” hizmet etmek amacıyla olduklarını bildirmiştir. Bununla birlikte söz konusu spor faaliyetleri ile gençlerin hem vücutsal sağlığının zinde tutulmasını hem de ihtimal dâhilindeki savaşa yönelik yetiştirilmesini sağlayacaklarını ifade etmiştir.⁴⁵ Netice olarak I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi savaş sürecinde de Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti aktif bir faaliyet yürütecektir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına resmi olarak dâhil olması da Diyarbakır’da hızlı bir surette karşılık bulmuştur. Ayrıca 3 Kasım 1914 tarihinde Diyarbakır’daki ulema, eşraf ve ruhani liderlerden müteşekkil bir milli toplantı organize edilmiş ve akabinde miting de düzenlenmiştir. Söz konusu faaliyetlerde de Diyarbakır Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin üyeleri rol almıştır. Ayrıca Rus saldırılarının başlaması üzerine bu defa Diyarbakır Müdafaa-i Milliye İrşat Heyeti Reisi Müftü Hacı İbrahim Efendi öncülüğünde gönüllü askeri birlik teşkil edilmiştir. Bu gönüllü birliğe Diyarbakır ve Midyat’tan binlerce kişi katılım sağlanmış ve Van Vilayeti üzerinden Cihat Sancağı altında savaş bölgesine hareket edilmiştir.⁴⁶

Balkan Savaşları Süreci ve Sonucunda Diyarbakır Vilayeti’ne Göçler

Osmanlı Devleti, Balkan savaşları öncesinde ve kaybedilen toprakların sonucunda yoğun göç hareketlerine maruz kalmıştır. Bu sebeple göç meselesi devletin gündeminde uzun bir süre sıcaklığını korumuştur. Diyarbakır Vilayeti bağlamında değerlendirildiğinde ise özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bölgeye yapılan göç hareketlerinin ivme kazandığı ve bu bölgedeki müsait arazilere de binlerce Kafkasya muhacirinin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu süreçte Diyarbakır Vilayeti ve çevresine, Balkan muhacirlerinin iskânı iklimsel ve uyumsal farklılıkların yanı sıra coğrafi uzaklık sebebiyle sınırlı kalmıştır.⁴⁷ Buna rağmen Balkan savaşları sonucunda yeniden göç hareketleri meydana gelmiş ve yüzbinlerce muhacir de Anadolu’ya yönelmiştir.

Balkan muhacirlerinin nüfus anlamında yoğunluğa ulaştığı süreçte Diyarbakır Vilayeti’ne muhacir iskân edilmesi yönünde plan yapılmıştır. Özellikle dağılmış ve arazisi müsait durumda bulunan Ermeni köylerine on bin hane Balkan ve Rumeli muhacirinin iskân edilmesinin uygun olduğuna dair karar alınmıştır.⁴⁸ Öncelikle bu bölgeye ticari, iktisadi ve zirai tecrübe-

45 Dicle, No: 108, 15 Z. 1331/15 Kasım 1913; s. 1-2.

46 Dicle, No: 139, 28 Z. 1332/17 Kasım 1914, s. 1; Dicle, No: 140, 27 M. 1333/15 Aralık 1914, s. 1-3; Dicle, No: 142, 25 S. 1333/12 Ocak 1915, s. 1-3.

47 Hakan Asan, *Kırım ve Kafkasya’dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2016, s. 2-4. Söz konusu durum Trablusgarp muhacirleri için de geçerlidir. Bknz; DH.ŞFR. 506/51-1; TŞR. HL. 2/92-1.

48 DH.ŞFR. 473/119-1; DH.ŞFR. 476/124-1; ML. EEM 1162/11-35.

leriyle rehber olabilecek düzeyde bulunan Rumeli Türklerinin iskân edilmesine yönelik çalışma gerçekleştirilmiştir.⁴⁹ Buna rağmen ifade edilen müsait arazilere, bölge ahalisi ile sorun yaşayabilecekleri ve imtizaçlarının da uymayacakları düşüncesiyle Arnavut ile Boşnak muhacirlerinin iskân edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte Balkan savaşları sürecinde ve sonrasında, önceki dönemlerde olduğu gibi Balkan muhacirlerinin Diyarbakır Vilayeti'ne iskânı sınırlı kalmıştır.

Anlaşıldığı üzere; Balkan muhacirlerinin Diyarbakır Vilayeti'ne iskânı sınırlı olmasına rağmen genel anlamda göç hareketine maruz kalan yüzbinlerce sivil tebaa bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu tebaa arasında ve muhtelif kurumlarda görev alan memurlar da yer almaktadır. Bu memurlar için öncelikle İstanbul'daki muhtelif bakanlıklılarda toplantılar gerçekleştirilmiş ve gelişmelere yönelik kararlar alınmıştır. Buna göre; söz konusu memurlar doğrudan veya yapılan kura yöntemiyle geçici veya sürekli bir surette Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerine, özellikle de Anadolu vilayetlerine görevlendirilmiştir. Diyarbakır Vilayeti bağlamında değerlendirildiğinde ise ihtiyacı bulunan kurumlarda muhacir durumunda bulunan memurlara öncelik verilmiştir. Bu sürecin sonucunda muhtelif kurumlarda ve özellikle eğitim ile polis teşkilatında görev alan yaklaşık yüz memur Diyarbakır Vilayeti'ne geçici veya sürekli bir surette görevlendirilmiştir.⁵¹ Bununla birlikte çeşitli sebepler dolayısıyla alınan kararların tamamen uygulanmadığı ve bazı memurların Diyarbakır'daki görevlerine başlayamadığı görülmektedir. Örneğin; Muallim Mehmet Kamil Efendi, hastalık mazereti sebebiyle görevine başlayamamıştır. Böylece görevine son verilmiş ve maaşı da kesilmiştir. Bununla birlikte sonrasında hastaneden tedavi aldığına dair rapor alması üzerine mazereti kabul edilmiş ve uygun bir memuriyetin bulunması durumunda kendisinin yeniden görevlendirilmesine karar verilmiştir.⁵² Ayrıca Muallime Hikmet Hanım da ailevi sebeplerden dolayı Diyarbakır'a gidemediğini ve uygun bir şehirde görevlendirilmesini talep etmiştir.⁵³ Bununla birlikte Muallim Recep Nuri Efendi'nin de benzer bir isteği bulunmaktadır. Recep Nuri Efendi; Diyarbakır'a görevlendirildiğini, fakat kendisinin uzak bir vilayette memuriyete başlamak istemediğini, İştîp'ten altı nüfus ailesiyle birlikte yokluk ve sıkıntı içinde hicret etmek durumunda kaldığını ve yirmi altı yıllık memuriyet hayatının bulunduğu bildirmiştir. Buna rağmen görev yerine gidemediği için müstafi sayıldığını belirterek yeni ve farklı bir şehirde görevlendirme talep etmiştir. Buna rağmen mazereti

Gör

Akademik
Bakış

341

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

49 DH.ŞFR. 475/102-1; DH.ŞFR. 505/101-1.

50 DH.ŞFR. 477/108-1; DH.ŞFR. 478/85-1; DH.ŞFR. 480/90-1.

51 MF. İBT 407/58-2; MF.İBT 452/86-1; MF.İBT 448/27-2; DH.EUM.MEM. 28/67-1; DH.EUM.MEM. 34/9-2; MF.İBT 446/24-1; DH.EUM.MEM. 36/20-1; DH.EUM.MH. 57/8-1; DH.EUM.MH. 65/53-1; DH.EUM.MH. 68/103-1; MF.İBT. 481/29-6; HR.HMŞ. İŞO 146/11-2; DH.MTV . 60/41-2; Takvim-i Vakayi, No: 11534, 22 Ş. 1331/27 Temmuz 1913, s. 2; Takvim-i Vakayi, No: 11539, 27 Ş. 1331/1 Ağustos 1913, s. 2.

52 MF.İBT 453/48; MF.İBT 453/60-1.

53 MF.İBT 450/51-1.

uygun bulunmamış olsa da istifası iptal edilmiş ve 350 kuruş maaşla tekrardan Diyarbakır'a görevlendirilmiştir.⁵⁴ Söz konusu durumun diğer bir sebebi ise Edirne'nin Balkan savaşlarının ikinci sürecinde geri alınmasından kaynaklanmıştır. Buna göre öncesinde Diyarbakır'a görevlendirilen Edirne Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi Mustafa Asım Efendi, eski memuriyet şehrine tekrardan görevlendirilmiştir.⁵⁵ Bunların yanı sıra becayış uygulamasına izin verildiği ve bunun sonucunda da Diyarbakır'daki görevine başlamayan memurların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Bununla birlikte mazeret ve farklı bir şehirde görevlendirme taleplerine sıcak bakılmadığı ve bu taleplerin dikkatli bir şekilde incelendiği görülmektedir. Mazeret talepleri kabul edilmeyen bazı memurlarının da istifa ettiği veya istifa etmiş sayıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Muallim Adem Hilmi, Muallim İbrahim Ethem, Polis Memuru Mehmet ve Polis Memuru Hilmi efendilerin memuriyetleri son bulmuştur.⁵⁷ Diyarbakır'a görevlendirilen bazı memurların muhtelif sıkıntılarla karşılaştığı da görülmektedir. Söz konusu memurların çoğunluğuna, Diyarbakır'daki yeni görevleri için yol harcırahı verilmiştir. Buna rağmen bazı memurların söz konusu harcırah ücretini almasında problem yaşanmıştır. Ayrıca Diyarbakır'a ulaşmalarına rağmen kadro yoğunluğu nedeniyle bazı memurlara da uygun bir görev bulunamamıştır. Bununla birlikte başlangıçta geçici surette görevlendirilmelerine rağmen daimi memuriyet kadrosuna geçemeyen memurlar da görülmektedir. Özellikle Diyarbakır polis teşkilatında kadro yoğunluğunun meydana geldiği anlaşılmaktadır. Netice olarak; söz konusu problemlerin Diyarbakır ile sınırlı olmadığı, Anadolu'nun birçok şehrinde görüldüğü ve bu durumun da kısa bir sürede oluşan muhacir yoğunluğu ile dönemin mevcut ekonomik sıkıntılarından kaynaklandığı görülmektedir.⁵⁸

Savaş Sürecinde Diyarbakır Vilayeti'nin Asayiş, Siyasi ve Ekonomik Durumu

Balkan savaşlarının Diyarbakır'daki sosyal yansımaları değerlendirildiğinde vatanın müdafaası ve birliktelik mevzusunda olumlu gelişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte savaşın ilerleyen süreçlerinde ahali arasındaki gerginliğin ivme kazandığı ve asayiş yönünden problemlerin de meydana geldiği görülmektedir. Söz konusu durum Balkan savaşlarının hemen öncesindeki Osmanlı-İtalyan Harbi yani Trablusgarp Savaşı sürecinde de yaşanmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin genelinde Müslüman ahali ile gayrimüslim tebaa, ecnebi görevli ve özellikle de İtalyan vatandaşlar arasında problemler ve asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Söz konusu durumun yaşanmasında savaş sürecinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte Mar-

54 MF.İBT 450/63-1; MF.İBT 452/86-1; MF. İBT 468/77-1.

55 MF.İBT 444/54-1.

56 MF.İBT 446/24-1.

57 MF.İBT 450/28-1; MF.İBT 451/67-1; DH.EUM.MH. 62/22-2; DH.EUM.MH. 51/41-2.

58 MF.İBT 444/37-1; DH.EUM.MH. 54/47-1; DH.EUM.MEM. 29/13-1; DH.EUM.MH. 55/15-1; DH.EUM.MH. 56/97-1; DH.EUM.MH. 56/116-1; DH.EUM.MH. 66/55-2; DH.EUM.MH. 68/100-1; DH.EUM.MH. 68/102-1; DH.EUM.MH. 69/34-2; DH.EUM.MH. 249/19-1; DH.EUM.MH. 249/122-7.

din’de bulunan Fransız ve Amerikan sefirleri tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazılarda; bazı Müslüman ahalinin, yerli ve ecnebi Hristiyanlara karşı hakarete bulunduğu, hatta Fransız rahiplerine sokakta silah gösterdiği ve asayiş ihlal eden davranışlar sergiledikleri ifade edilerek söz konusu sorunlara karşı tedbir alınması istenmiştir. Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 30 Kasım 1911 tarihli yazıda ise söz konusu iddialarının incelenmesi ve problem oluşturacak davranışların da hızlı bir surette önlenmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır Valiliği’nce konu hakkında tahkikat yapılmış ve görevliler tayin edilmiştir. Tahkikatın neticesinde; sefirler ile Fransız rahiplerinin ifadeleri abartılı bulunmuş ve belirtilen düzeyde olumsuz bir vaka ile karşılaşmadığı da ifade edilmiştir.⁵⁹ Söz konusu durumun bir benzeri de Balkan savaşları döneminde gündeme gelmiştir. Bu süreçte; Siverek’ten Papaz Muavini Rosi imzasıyla Ermeni Patrikliği’ne gönderilen telgrafta; belediye doktorluğu görevinde bulunan bir şahsın, Hristiyanlara yönelik kışkırtıcı ve hareket içeren sözlerde bulunduğu ifade edilmiştir. Harbiye ve Dâhiliye nezaretlerinden Diyarbakır Vilayeti’ne gönderilen yazılarda ise bu durumun araştırılması ve tebaa arasındaki sorunların da hızlı bir surette çözümlenmesi istenmiştir. Konu hakkında Diyarbakır Valisi Celal Bey ise tahkikatı tamamlamış ve 9 Kasım 1912 tarihinde yaşanan mevcut gelişmeler hakkındaki bilgileri merkeze göndermiştir. Buna göre; Balkan cephesinden gelen bilgilerin Müslüman ile gayrimüslim ahali arasındaki ilişkileri “*gerginleştirdiği*” bildirilmiştir. Burada yapılan tahkikatta yaşananların ifade edildiği gibi olduğu, bunun ise tebaa arasında sorunlara kaynaklık ettiği, bu sebeple Sıhhiye Nezaretiyle iletişime geçildiği ve söz konusu doktorun da görevine son verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca düşman devletlerinin beyannameleri neticesinde mevcut problemin sadece gerginleşme ile sınırlı kalmayacağı ve daha fazla yaygınlık kazanabileceği bildirilmiştir. Bununla birlikte Diyarbakır’daki kolluk kuvvetlerinin savaş sebebiyle dağınık bir surette olduğu, valiliğin bünyesinde ise hiçbir fonun bulunmadığı ve bu sebeple de Harput’tan Diyarbakır’a asker sevk edilmesi istenilmiştir. Bunun üzerine askeri yetkililer tarafından tekrardan bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Buna göre; Diyarbakır’daki gerginliğin etkisini kaybettiği fakat uygulamadaki tedbirlerin devam etmesinin ise savaş koşulları sebebiyle doğru bir tercih olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte Diyarbakır’a asker gönderilmesine ihtiyaç duyulmadığı, bu isteğinin ise kendisinden memnun bulunamayan ahaliye karşı valinin bir güç gösterisi gerçekleştirmek maksadı taşıdığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Harput’tan Diyarbakır’a ayrıca askeri birlikler görevlendirilmemiştir.⁶⁰ Müslüman ile Ermeni ahali arasındaki problemler savaş sürecinde gerçekleşmiş ise de yoğun bir düzeyde yaşanmadığı ve ortaya çıkan problemlerin de tedbir alınarak sonlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁶¹ Diyarbakır’daki asayiş problemlerinin sadece Müslümanlar ile

görsel

Akademik
Bakış

343

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

59 DH. SYS. 75/1-23,25.

60 DH. SYS. 112/22-6.

61 Dicle, No: 92, 11 B. 1331/16 Haziran 1913, s. 4.

Ermeniler arasında gerçekleşmediği, ayrıca Müslüman ahalinin kendi arasında yaşadığı asayiş problemlerin daha fazla olduğu da yetkililer tarafından ifade edilmektedir.⁶² Söz konusu olaylar arasında; aşiretler arası çatışma, hırsızlık, yaralama ve ölüm vakaları görülmektedir.⁶³ Diyarbakır'ın tarihsel sürecinde özellikle Müslüman ve Ermeni ahali arasında yaşanan çatışmaların ve asayiş problemlerinin ivme kazandığı dönemler bulunmaktadır. Ayrıca Müslüman ahali arasında, özellikle aşiretler arasındaki problemler de bazı dönemlerde etkili boyutlara ulaşmıştır.⁶⁴ Bununla birlikte Balkan savaşları süreci bağlamında değerlendirildiğinde ise önceki dönemlere oranla daha az sayıda vakanın yaşandığı ifade edilebilir. Buradaki temel fark; söz konusu problemlerin savaş dönemi ve koşullarında yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle gayrimüslim tebaanın taraf bulunduğu problemler, Avrupa devletlerinin gündeminde yer almaktadır. Bu sebeple “*mevcut koşullar*” ve “*hassas dönem*” kavramı, dönemin yazışmalarına yansımıştır. Devlet mekanizması Müslüman ahalinin kendi arasında yaşadığı problemlere yönelik de benzer tedbirler almıştır. Buna rağmen gayrimüslim ahali konusunda ayrıca dış güç faktörünün yani Avrupalı devletlerin yaşananlara dâhil olmasının engellenmesi yönünde bir bakış açısı ortaya koyulmuştur.

Balkan savaşları döneminin Diyarbakır'a siyasi yansımaları değerlendirildiğinde; söz konusu savaşlarının hemen öncesindeki 1912 seçimlerinin etkisi, savaş sürecinde de hissedilmiştir. Türk demokrasi tarihinin ilk çok partili ve Meşrutiyet döneminin ise ikinci genel seçiminin kararı, 18 Ocak 1912 tarihinde alınmış ve üç ay içinde sonuçlanması da planlanmıştır. Söz konusu seçim, iç ve dış sarsıntıların hissedildiği bir süreçte ve Trablusgarp Savaşı'nın da devam ettiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Tarihte “*Sopalı Seçim*” olarak da tanımlanmaktadır. Bu seçimin sonucunda İttihat ve Terakki Partisi mecliste mutlak bir üstünlüğe ulaşmış ve muhalefet ise küçük bir gruba indirilerek neredeyse parlamento dışına itilmiştir. 18 Nisan 1912 tarihinde ise II. Dönem Meclis-i Mebusan'ın resmi açılışı gerçekleşmiştir.⁶⁵ Bu seçim öncesinde Diyarbakır'daki İttihat ve Terakki küskünlerinden oluşan bir muhalefet hareketi oluşmaya başlamıştır. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Diyarbakır'daki çalışmalarının fiiliyata geçtiği ve Balkan savaşlarının öncesinde de Diyarbakır şubesinin kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Bununla birlikte

gpr

62 BEO. 4119/308869-2.

63 Dicle, No: 91, 27 C. 1331/3 Haziran 1913, s. 4.

64 Oktay Bozan, *Diyarbakır Vilâyetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s. 365-374; Hakan Asan, “Diyarbakır Vilâyetinde Aşiretlerin İşkânı (Problemler ve Çözüm Yolları 1865- 1900)”, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 513-514.

65 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 209-210; Mehmet Serkan Şahin, “II. Dönem Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Diyarbakır Mebusları ve Siyasi Faaliyetleri (1912)”, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 2, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, C. 2, Elazığ 2019, s. 207.

66 Karagöz, No: 453, 23 L. 1330/5 Ekim 1912; s. 2; Dicle, No: 50, 9 R. 1330/28 Mart 1912, s. 1; Dicle, No: 73, 4 Za. 1330/15 Ekim 1912, s. 4.

İttihat Terakki Fırkası namına Müslüman ve gayrimüslim tebaadan birçok şahsın Diyarbakır mebus adaylığına başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu seçimde, Diyarbakır mebusluğuna İttihat Terakki Fırkası adayları Pirinççi-zade Feyzi (Feyzi Pirinçcioğlu)⁶⁷ ve Zülfü-zade Zülfü (Mehmet Zülfü Tigrel) beyler seçilmiştir. Ayrıca Mardin ile Siverek'te de İttihat ve Terakki Fırkası başarılı olmuştur.⁶⁸ Bununla birlikte seçim sonrasında Diyarbakır'ın bazı bölgelerinde seçimlerin usulsüz yapıldığı ve asayişin de seçim sürecinde bozulduğuna dair şikâyetler merkeze ulaşmıştır.⁶⁹ Özellikle Diyarbakır Valisi Celal Bey hakkında muhtelif iddialar gündeme gelmiştir. Bu süreçte ahaliye kötü davrandığı, mebus seçimlerinde yolsuzlukta bulunduğu, Hristiyanları himaye ettiği ve bölge ulemasına da hakaret ettiği yönündeki şikâyetler merkeze iletilmiştir. Vali Celal Bey ise söz konusu durumun gerçeği yansıtmadığı ve bu durumun ise müftülük seçimi dolayısıyla asılsız ithamlarından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁷⁰ Vali Celal Bey hakkındaki diğer şikâyet konusu ise kendisinin İttihat ve Terakki Fırkası mensubu olduğu yönündedir. Vali Celal Bey, söz konusu iddiayı da kabul etmemiştir.⁷¹ Buna rağmen Diyarbakır'daki yaşanan gelişmeler ve merkeze yapılan müracaatlar hükümetin dikkatini çekmiştir. Balkan savaşları sürecinde de benzer memnuniyetsizliklerin tekrarlanması, acil tedbirlerin alınması gerekliliğiyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine hükümet, söz konusu müracaatları dikkate almış ve Diyarbakır Valisi'nin görev yerinin değiştirilmesine karar vermiştir.⁷² Bununla birlikte Balkan savaşlarının devam ettiği dönemde, Bağdat Valisi Müşir Zeki Paşa'nın istifası üzerine, Bağdat Valiliği'ne Diyarbakır Valisi Celal Bey, Diyarbakır Valiliği'ne ise Eski Van Valisi İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir. Yeni Diyarbakır Valisi İsmail Hakkı Bey ise 15 Haziran 1913 tarihinde Diyarbakır'a ulaşmış ve görevine başlamıştır.⁷³ Balkan Savaşlarının son günlerinde ise ayrıca Diyarbakır Vilayet Meclisi'nin seçim çalışmaları organize edilmiş ve resmi açılışı ise 7 Ağustos 1913 tarihinde gerçekleşmiştir.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Diyarbakır Vilayeti'nde de Balkan savaşlarının olumsuz etkisi açıkça hissedilmiştir. Özellikle mevcut savaş koşulları sebebiyle Diyarbakır'da hedeflenen program ve imar faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde eksiklikler ortaya çıkmıştır. Ayrıca planlanan bütçe dâhilindeki ücret ve harcamaların vilayete ulaştırılamadığı da

görsel

Akademik
Bakış

345

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

67 Pirinççi-zade Feyzi Bey, bu süreçte olduğu gibi önce ve sonraki dönemlerde de siyasetteki etkinliğini sürdürmüştür. Kendisi 1909-1927 yılları arasında Mebusan Meclisinde ve TBMM'de yer almıştır. Bknz; Mekki Uludağ, "Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Feyzi Bey'in Yaşamı ve Faaliyetleri", *Mukaddime*, C. 13, S. 2, 2022, s. 227-328.

68 Dicle, No: 41, 6 S. 1330/26 Ocak 1912, s. 1; Dicle, No: 45, 4 Ra. 1330/22 Şubat 1912, s.2-3; Dicle, No: 57, 6 C. 1330/23 Mayıs 1912, s. 1.

69 DH. SYS. 49/55-1; DH. SYS. 83/2-11.

70 DH.MTV. 18/52-8; DH.MTV. 18/64-1; DH.MTV. 33/66-2.

71 Dicle, No: 70, 7 L. 1330/19 Eylül 1912, s. 3.

72 Tasvir-i Efkâr, No: 763, 13 C. 1331, 21 Mayıs 1913, s. 4.

73 İ.DH..1498/68-2; BEO 4210/315712-1; MV. 231/111-1; MV. 231/118-1; BEO 4210/315708-1; BEO 4210/315713-1; İ..MMS 166/5-2; Dicle, No: 92, 11 B. 1331/16 Haziran 1913, s. 4.

74 Dicle, No: 99, 9 N. 1331/12 Ağustos 1913, s. 1.

görülmektedir. Örneğin; Diyarbakır Maarif Müdürlüğü tarafından kız-erkek mekteplerinin inşaat ve tamiri için talep olunan meblağın devam etmekte bulunana savaş nedeniyle vilayete gönderilemediği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bu sebeptendir ki savaş sonrasında özellikle vilayetteki eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve bu alanda ıslahatların yapılmasına yönelik çalışmalar hedeflenecektir.⁷⁶ Ayrıca Diyarbakır Vilayet Meclisi'nin toplantılarında kabul edilen kararlar incelendiğinde ise özellikle savaş sonrasında ekonomik sıkıntıların vilayette yaşandığı ve yine eğitim konusunda eksikliklerin bulunduğu görülmektedir.⁷⁷

Sonuç

Balkan savaşları; maddi kayıpların yanı sıra manevi boyutlarıyla da Türk toplumunun hafızasında travmatik sonuçlar meydana getirmiştir. Genel anlamda felaket, hezimet veya kara günler tanımlarıyla ifade edilmiştir. Bu süreçte, hükümetin özellikle diploması ile analiz noktasında eksikliklerinin bulunduğu ve siyasi rekabet ile iktidar tartışmalarının da gelişmeleri olumsuz etkilediği aşikârdır. Bununla birlikte; etkisinin günümüzde dahi hissedildiği bu süreç, çözülme ve motivasyon gibi zıt duyguları birlikte barındırmaktadır. Balkan savaşlarının Diyarbakır Vilayeti'ne yansması ve etkisi değerlendirildiğinde; burada İslamcılık ve Osmanlıcılık düşünceleri ekseninde hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu savaşa karşılık teşekkül eden düşünce ve faaliyetler, gereği üzere, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetleri ile benzerlik taşımaktadır. Buradaki ilk tepkilerin ise toplantılar organize edilmesi, kalabalıklara vatan sevgisi bağlamında nutuklar gerçekleştirilmesi, hükümet ve devletin yanında bulunulduğuna dair ifadelerin yer aldığı telgraf ile gönüllü askere alım dilekçelerin merkeze çekilmesi suretiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Diyarbakır'daki yerel yöneticilerin askeri konulardaki hareket alanının sınırlı olduğu ve ekonomik koşullar noktasında da istenilen düzeyde iradelerini yansıtamadıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen yerel yönetici ve yetkililerin mevcut durum açısından pragmatik koşulların farkında oldukları ve imkan dahilinde aktif çalışmalar yürüttükleri görülmektedir. Bu bağlamda en etkili argümanın ise yardım komisyonları ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti eksenindeki faaliyetler yöntemiyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu süreçte; hukukun yanı sıra gerektiğinde tolerans ile esneklik prensiplerinin temel alındığı ve istikrarın zafiyete uğradığında ise tepki mahiyetinde cezalandırma sistemine başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte göç hareketleri, asayiş problemleri, siyasi sıkıntılar, ekonomik meseleler ve ahalî arasında yaşanan gerginlik sorunla-

75 MF. İBT 419/40-2.

76 Dicle, No: 93, 18 B. 1331/23 Haziran 1913, s. 4; Dicle, No: 94, 25 B. 1331/30 Haziran 1913, s. 1-3; Dicle, No: 95, 3 Ş. 1331/8 Temmuz 1913, s. 1-3; Dicle, No: 96, 10 Ş. 1331/15 Temmuz 1913, s. 1-3.

77 Dicle, No: 100, 23 N. 1331/26 Ağustos 1913, s. 2; Dicle, No: 102, 14 L. 1331/16 Eylül 1913, s. 3; Dicle, No: 103, 21 L. 1331/23 Eylül 1913, s. 1-2; Dicle, No: 105, 12 Za. 1331/13 Ekim 1913, s. 3.

rında ise uyum sağlama ve birlikte yaşayabilme yeteneğinin başarıyla uygulanabildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geçmişin birikim ve tecrübesine dayalı bir anlayışla Diyarbakır'daki güncel problemlerin çözümüne yönelik politikalar da üretilmiştir.

Diyarbakır Vilayeti bağlamında; Balkan toprakları, vatanın mümtaz bir parçası ve memleketin ruhu ifadesiyle tanımlanmıştır. Balkan devletleri ise hainlik, vahşilik ve türedilik kavramlarıyla itham edilmiştir. Savaş konusunda ise katkı sağlamanın vacip olduğu düşüncesiyle can ve mallarıyla mücadele verilecek bir alan duygusuyla hareket edilmiştir. Netice bağlamında ise üzüntü, hayal kırıklığı, mezalim ve enkaz gibi ifadelerle sembolleştirilmiştir. Bu süreçte Diyarbakır Vilayeti'nde sosyal yardımlaşma son derece canlı ve aktif uygulandığı gibi toplumsal dayanışma düşüncesi de dinamik bir görünüm arz etmiştir. Bu bağlamda vilayetdeki idari, askeri, mülki görevlilerin yanı sıra ruhani liderler, eşraf ve ahalinin yardım kampanyalarına rağbet gösterdiği, birçok kurum üzerinden benzer maksatlı teşkilatlar vasıtasıyla faaliyetler yürütüldüğü, toplumda birlik ve beraberlik duygusunun ön plana çıktığı, siyasi anlamda rekabet halindeki fırka temsilcileri arasında ise fikirsel uyumun yaşandığı anlaşılmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bağlamında ise Diyarbakır'daki kadın teşkilatlanması, Osmanlı taşrasında kurulan ilk şubeler arasındadır. Bununla birlikte söz konusu cemiyetin erkek şubesi ise Balkan savaşları sürecinde teşekkül etmesine rağmen bu sürecin sonrasında ve I. Dünya Savaşı'nın hazırlık döneminde de aktif rolünü devam ettirmiştir. Bu açıdan sürekliliğin uygulanabilmesi önem arz etmektedir.

Balkan savaşları sürecinde ve göç hareketlerinin ivme kazandığı dönemde Diyarbakır Vilayeti'ne muhacir iskânı gündeme gelmiştir. Buna rağmen önceki dönemlerde olduğu gibi iklimsel ve bölgesel faktörler sebebiyle söz konusu coğrafyaya muhacir iskânı sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte kaybedilen Balkan şehirlerinde ikamet eden birçok memur, Diyarbakır Vilayeti'ne görevlendirilmiş ve iskân edilmiştir. Balkan savaşlarının bölgeye diğer bir yansıması ise asayiş problemleri bağlamında ortaya çıkmıştır. Söz konusu problemlerin nitelik ve niceliği değerlendirildiğinde; önceki süreçlere benzerliği dikkat çekmektedir. Buna rağmen savaş döneminde özellikle gayrimüslim ahalinin yer aldığı vakalarda, Avrupalı devletlerin müdahil olması, tedbirlere daha fazla önem verilmesiyle neticelenmiştir. Bununla birlikte mevcut savaş durumu, özellikle kötü durumda bulunan ekonomik koşulları daha fazla zorlaştırmıştır.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 4119/308869; 4210/315712; 4210/315708; 4210/315713.

Dâhiliye Nezâreti Memurîn Kalemi (DH.EUM.MEM.): 28/67; 29/13; 34/9; 36/20.

Dâhiliye Nezâreti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.): 51/41; 54/47; 55/15; 56/97; 56/116; 57/8; 62/22; 65/53; 66/55; 68/100; 68/102; 68/103; 69/34; 249/19; 249/122.

Dâhiliye Nezâreti Mütenevvîa (DH.MTV.): 18/52; 18/64; 33/66; 60/41.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.): 473/119; 475/102; 476/124; 475/3; 477/108; 478/85; 480/90; 505/101; 506/51.

Dâhiliye Nezâreti Tahrirât Kalemi (DH.EUM.THR): 77/9; 80/65.

Dâhiliye Siyasî Kısım (DH.SYS.): 49/55; 75/1; 83/2; 112/22.

Hariciye Nezâreti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.): 146/11; 155/8.

İrade Dâhiliye (İ..DH.): 1498/68.

İrade Meclis-i Mahsûs (İ..MMS): 166/5.

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi (MF.İBT): 407/58; 419/40; 419/65; 444/37; 444/54; 446/24; 448/27; 450/28; 450/51; 450/63; 450/67; 452/86; 453/48; 453/60, 468/77; 481/29.

Maliye Nezâreti, Emlâk-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM): 1162/11.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): 231/118.

Taşra Evrâkı Halep Vilayeti (TŞR. HL.): 2/92.

Gazeteler

Dicle, 6, 14, 15, 16, 17, 26, 29, 30, 35, 36, 38, 41, 45, 50, 52, 57, 60, 70, 73, 75, 76, 77, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 102, 103, 105, 108, 139, 140, 142 numaralı sayılar.

Karagöz, 453 numaralı sayı.

Sabah, 8276, 8277, 8278, 8279, 8280, 8281, 8288, 8309, 8328, 8357, 8369, 8377, 8381, 8388, 8394, 8395, 8396, 8399, 8400, 8401, 8402, 8403, 8404, 8405, 8421, 8436, 8450, 8519, 8535, 8455 numaralı sayılar.

Takvim-i Vakayî, 11342, 11347, 11353, 11361, 11370, 11372, 11385, 11419, 11484, 11485, 11500, 11534, 11539 numaralı sayılar.

Tanin, 1532 numaralı sayı.

Tasvir-i Efkar Gazetesi, 763 numaralı sayı.

Tercümanı Hakikat, 11317, 11320; 11321, 11322, 11323, 11330, 11347, 11353, 11361, 11370, 11372, 11385, 11419, 11426, 11429, 11431, 11433, 11437, 11438, 1342, 1347, 11483, 11484, 11485, 11500, 11534, 11539 numaralı sayılar.

Yayınlanmış Vesikalar

Salnâme-i Devlet-i Osmaniye, 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.

Yusuf Hafid, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1329.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ASAN, Hakan, “Diyarbakır Vilayetinde Aşiretlerin İskânı (Problemler ve Çözüm Yolları 1865-1900)”, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 499-516.

ASAN, Hakan, *Kırım ve Kafkasya’dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Ü. SBE., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2016.

BOZAN, Oktay, *Diyarbakır Vilayetinde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

ÇELİK, Bilgin – YALANSIZ, Nedim - KÜÇÜKKOYUNCU, Senem, “Balkan Savaşları Öncesinde Osmanlı Diplomasisinin Gelişmeler Hakkındaki Bazı Değerlendirmeleri”, *Balkan Tarihi*, C. 1,

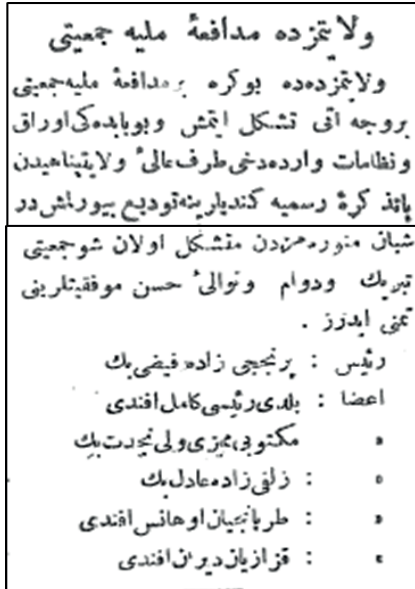
- Ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınevi, İstanbul 2016, s. 311-332.
- ÇELİK, Bilgin, *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.
- DURGUN, Bülent, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- GINIO, Eyal, *Osmanlı Yenilgi Kültürü (Balkan Savaşları ve Sonrası)*, (Çev. Cumhur Atay), İletişim Yayınları, İstanbul 2022.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. 1, (Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2020.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, C. 2, (Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, İstanbul, 2017.
- KUTLU, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-25.
- MOZOWER, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, (Çev. Ayşe Ozıl), Alfa Yayınevi, İstanbul 2017.
- OKUR, Mehmet, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 595-606.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, (Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), Alfa Yayınevi, İstanbul 2014.
- POLAT, Nazım H., *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ŞAHİN, Mehmet Serkan, "II. Dönem Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Diyarbekir Mebusları ve Siyasi Faaliyetleri (1912)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 2, Ed. Oktay Bozan-Hakan Asan-vd, Manas Yayıncılık, C. 2, Elâzığ 2019, s. 206-219.
- ŞENEL, Şennur, "19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Akçağ Yayınları, (Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay), Ankara 2017, s. 389-402.
- TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2017.
- TUNAYA, Tark Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- ULUDAĞ, Mekki, "Diyarbakır Milletvekili Pirinççizade Feyzi Bey'in Yaşamı ve Faaliyetleri", *Mukaddime*, C. 13, S. 2, 2022, s. 315-339.
- ZAMACI, Ayşe, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 2015

gax

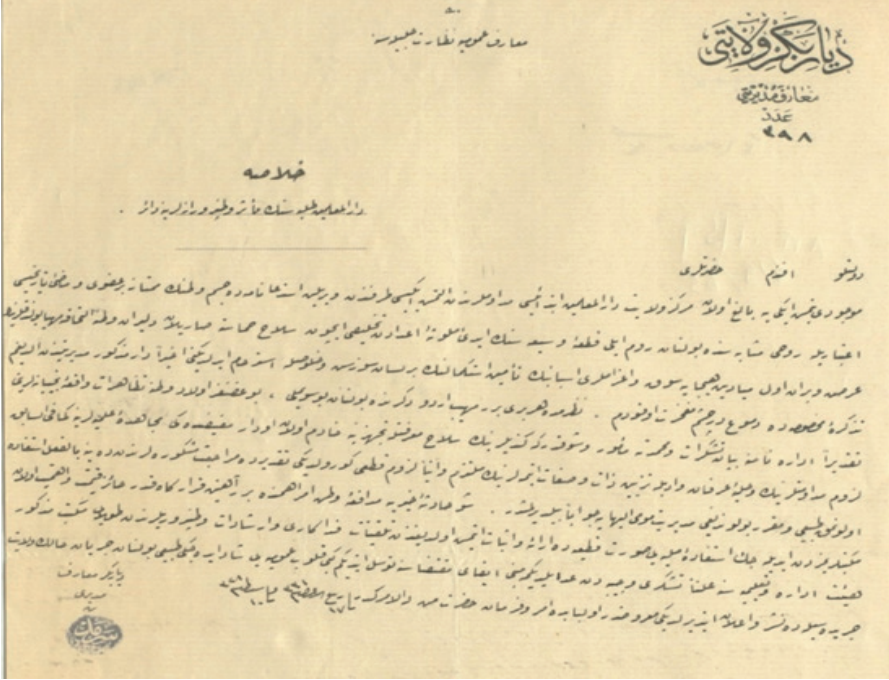
Ekler:



Ek 1: Diyarbakır'dan gönderilen telgraf Sabah, No: 8280, 26 L. 1330/8 Ekim 1912.



Ek 2: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi. Dicle, No: 98, 24 Ş. 1331/30 Temmuz 1913.



Ek 3: Diyarbakır'lı talebelerinin gönüllü askerlik başvuruları hakkındadır. MF.İBT 419/65-2.

Extended Abstract

Balkan wars were generally expressed as disaster, defeat or dark days. In this process, it is obvious that the government has deficiencies, especially in terms of diplomacy and analysis, and that political competition and power debates negatively affected the developments. Even so, the impact of this process is felt even today, involves opposite emotions such as dissociation and motivation. When the reflection and impact of the Balkan wars on Diyarbakır Province are evaluated; it is understood that the movement is based on the ideas of Islamism and Ottomanism. The thoughts and activities that took place in response to this war are, as required, similar to other provinces of the Ottoman Empire. It is seen that the first reactions here emerged by organizing meetings, giving speeches to the crowds in the context of patriotism, sending telegrams stating that they were on the side of the government and the state, and petitions for voluntary military recruitment to the center. In addition, articles were written in the local press of Diyarbakır, as well as in the central press, about the importance of the Balkans, the attempts of the enemies, the necessity of military equipment and the benefits of collecting aid, and authorized and educated individuals organized conferences to inform the public. However, it is understood that the local administrators, especially in Diyarbakır, have limited space for action in military matters and could not reflect their will at the desired level in terms of economic conditions. Despite this, it seems that local administrators and officials were aware of the pragmatic conditions for the current conjecture and were carrying out active work whenever possible. In this context, it is understood that the most effective argument is made through aid commissions and activities around the National Defense Society. In addition, in

the said process; In addition to the law, it is seen that the principles of tolerance and flexibility are taken as basis when necessary, and when stability is weakened, the punishment system was used as a reaction. However, it is understood that the ability to adapt and live together could be successfully applied in migration movements, public order problems, political troubles, economic issues and tension between people. In this context, policies had been produced to solve problems in Diyarbakır with an understanding based on the knowledge and experience of the past.

During the Balkan wars and when migration movements gained momentum, the settlement of immigrants in Diyarbakır Province came to the fore. However, as in previous periods, immigrant settlement in the geography in question remained limited due to climatic and regional factors. However, many civil servants residing in the lost Balkan cities were assigned and settled in Diyarbakır Province. Another reflection of the Balkan wars on the region emerged in the context of public order problems. When the quality and quantity of the problems in question are evaluated; its similarity to previous processes is striking. Despite this, the involvement of European states during the war, especially in cases involving non-Muslim people, resulted in more importance being given to precautions. However, the current war situation had made the poor economic conditions even more difficult.

Gör

Akademik
Bakış

352

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadının Yeri: Bulgaristan’da Tekkesi ve Türbesi Olan Kadın Bir Derviş Olarak Kızana ve Kızana Tekkesi Örneği

The Place of Woman in Alevi-Bektashi Culture: The Case of Kızana and Kızana Tekke as a Woman Dervish with a Tekke and Mausoleum in Bulgaria

Senem KARAGÖZ*

Öz

Kızana Tekkesi on altıncı yüzyılda Eskicuma’da Sait Baba köyünde kurulmuştur. Tekkenin postuna oturduğu düşünülen ilk şeyhi Kızana adlı bir kadın dervîştir, tekke ismini de buradan almıştır. Kızana hakkında bilgiler ilk olarak Demir Baba Velâyetnamesi’nde görülmektedir. Kızana; velayetnamede anlatıldığı üzere Demir Baba’nın babası Hacı Dede ve annesi Zahide Başu’nun düğününde gelinin sağdıcı konumundadır. Bu düğünde Kızana’ya El-Hac Dede ve Tursun Baba ile Kademli Baba tarafından hîlat giydirilmiştir. Sözlü gelenekte Kızana hakkında anlatılan epey hikâye bulunmaktadır. Bunlardan biri Manisa’da yer alan Sarıkız ile benzer özellikler taşımaktadır. Anlatıların ortak noktası ermiş vasfındaki kadının zamanla halk arasında muteber bir yere gelmiş olması, halka hizmet etmeye başlamasıdır. Bu anlatıların hareket noktası ise Alevi-Bektaşî geleneğine dayandırılmaktadır. Alevi-Bektaşî geleneğinde kadının konumu ile örtüşen değerler Kızana’yı bir kadın dervîş olarak tekkenin şeyhlik makamına getirmiş, tekkeye adını verdirtmiştir. Günümüzde hala varlığını koruyan tekkenin misafirlerinin olması, saygınlığını ve Alevi-Bektaşî geleneğinde yerini koruması bakımından önemlidir. Çalışma hazırlanırken arşiv belgelerinden hareketle geçmişten günümüze konumu ve hizmet alanı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beş farklı fondan tedarik edilen belgeler tekkenin farklı özelliklerine dikkat çekmektedir. Kızana Tekkesi kuruluşu ve işlevi ile ortaya konulduktan sonra sözlü gelenekteki yeri anlatılmıştır. Alevi-Bektaşî geleneğindeki kadının konumunu göstermesi ve Balkanlar’da erken bir tarihte kurulan tekkenin şeyhinin bir kadın olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Bulgaristan, Alevi-Bektaşî, kadın, Kızana.

Abstract

Kızana Tekke was founded in the sixteenth century in the village of Sait Baba in Eskicuma. The first sheikh who is thought to have sat on the post of the tekke was a woman dervish named Kızana, from which the tekke took its name. Information about Kızana first appears in Demir Baba Velâyetnamesi. Kızana is the best woman of the bride at the wedding of Demir Baba’s father Hacı Dede and mother Zahide Başu, as described in the velayetname. At this wedding, Kızana was made to wear a hîlat by El-Hac Dede, Tursun Baba and Kademli Baba. There are many stories about Kızana in the oral tradition. One of them has similar characteristics with Sarıkız in Manisa. The common point of the narratives is that the woman in the character of a saint has come to a respected place among the people over time and started to serve the people. The starting point of these narratives is based on the Alevi-Bektashi tradition. The

Makale Geliş Tarihi: 16.03.2024. Makale Kabul Tarihi: 01.08.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: KARAGÖZ, Senem. “Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadının Yeri: Bulgaristan’da Tekkesi ve Türbesi Olan Kadın Bir Dervîş Olarak Kızana ve Kızana Tekkesi Örneği”. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 363-379. DOI: 10.19060/gav.1601740

* Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yenicâğ Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: skaragoz@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4865-3281.

values overlapping with the position of women in the Alevi-Bektashi tradition brought Kızana to the position of sheikh of the tekke as a female dervish and had the tekke named after her. The fact that the tekke, which still exists today, has guests is important in terms of preserving its prestige and its place in the Alevi-Bektashi tradition. While preparing the study, archival documents were used to reveal its position and service area from past to present. The documents, which are found from five different funds, draw attention to different features of the tekke. After the establishment and function of the Kızana Tekke was revealed, its place in the oral tradition was explained. It is important in terms of showing the position of women in the Alevi-Bektashi tradition and the fact that the sheikh of the tekke established at an early date in the Balkans was a woman.

Key Words: History of Ottoman, Bulgaria, Alevi-Bektashi, woman, Kızana.

Giriş

Kızana Sultan; Demir Baba Velâyetnâmesinde manevi ve mistik ermişliği ve yetenekleri bakımından önemli bir yere sahip tekke sahibi kadın bir dervıştır. Çalışma konusu olarak ele alınmasında bir kadın derviş olmasının yanı sıra tekkesinin olması önemli olmuştur. Yapılan arşiv çalışmalarından takip edilebildiği kadar tekkesi hakkında bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Kızana'nın bir kadın derviş olarak görüldüğü Demir Baba Velâyetnâmesi ise dönemindeki önemli babalar ile konumunu göstermesi açısından kayda değer görülmüştür. Velâyetnamede anlatıldığı üzere; Akyazılı Sultan, Kademli Baba, Mustafa Baba ve diğer birçok derviş Kızana'ya saygıyla yaklaşmaktadırlar. Velâyetnamede Kızana Sultan "Budala" olarak geçmektedir.¹ Bu mertebe Kızana'nın dervişlik makamında yüksek bir yerde olduğuna işaret etmektedir. Velâyetname ile ilgili bir diğer çalışma Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül'e aittir. Çalışmada istifade edilen velâyetnâme orijinal hali ile Bulgaristan'dan, Veysel Bayram adlı şahıstan elde edilmiştir.

Bektaşî geleneğinde önemli bir yer edinen ve Âşık Paşazade'nin eserinde "Anadolu Bacıları" (Bâciyân-ı Rum) şeklinde ifade ettiği bu grubu Hatun Ana adlı bir kız yönetmekteydi. Bu kadın daha sonra Hacı Bektaş tarafından evlat edinilmiş Hatun Ana'dır. Hacı Bektaş Hatun Ana'ya bütün keramet ve bilgilerini öğretir.² Kadıncık Ana adlı kadın da Velâyetname'de ismi geçenlerdendir ve anlatıya göre Hacı Bektaş'ın karısıdır.³

Hacı Bektaş bir süre sonra nesi var nesi yoksa Hatun Ana'ya bırakıp şeyhlikten, müritlikten çekilir. Bektaşilik henüz o dönem bir şeylik makamı olan bir tarikat değildir. Hatun Ana, Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra Hacı Bektaş'ın mezarını yaptırmıştır. Mezarın; Kayseri, Kara Öyük'te olduğu belirtilen Âşıkpaşaoğlu Tarihi'ne göre Hatun Ana Hacı Bektaş'ın mezarını yaptırdıktan sonra Şeyh Musa Abdal ile birlikte epey orada kalmıştı. Velâyetnamede adı geçen Hatun Ana, Kadıncık Ana olarak da bilinmektedir.⁴ Yeniçerilerin başına geçirdiği ak börk için de Hacı Bektaş zamanında değil

1 Demir Baba Velâyetnâmesi, Bulgaristan'dan, Veysel Bayram adlı şahıstan edinilmiştir, Poz No: 5247, Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5248.

2 Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, 202-203.

3 İrene Mélikoff, "Note de symollique Bektachi-Alevie: des douze animaux douze imams", Turcia XXXV, 2003, s. 23-245.

4 İbrahim Bahadır, Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler, Su Yayınları, 2005, s. 149.

Musa Abdal'ın başına giydiği börtkten hareketle yeniçerilerin başlığı haline geldiğini anlatır.⁵ Bilinen odur ki Hacı Bektaş'ın ölümü ile Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu arasında 70 yıl fark bulunmaktadır.⁶

Kızana Tekkesi'nin Bulunduğu Şehir ve İdari Konumu

Tekke kelimesi, Farsça “tekye” kelimesinden gelmekte olup dayanma, dayanacak yer, bir tasavvufi akıma (tarikat) bağlı kişilerin (dervişler) oturup kalktıkları, ibadet ettikleri yer demektir. Bu bağlamda; tekke bir tarikat hareketinin devamlılığı için gerekli olan barınma, ibadet, eğitim gibi fonksiyonların bulunduğu yapı ya da yapılar topluluğunu ifade etmektedir.⁷ Türbe ise İslam coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtlarıdır.⁸ Bunun yanında türbe için “kümbet, makam, meşhed, bukai darîh, kubbe, ravza” gibi adlar da kullanılmıştır. Türbelerin çoğu tekkelerin bitişiğinde yapılmış, şeyhlerin ve tekke kurucularının naaşları buralara defnolunmuştur.⁹

Kızana Tekkesi'nin bağlı olduğu Eskicuma günümüzde Bulgaristan'da yer alan Targovişte'de bulunmaktadır. Haziran-Temmuz 1872/Rebiülahir 1289 tarihli vakıfların muhasebe kayıtlarını gösterir icmal evkaf defterinde “Vakf-ı Sultan Ana” adı ile görünmektedir. Belgede “Cuma-i Atik kazasına tabi Kızana nam-ı diğer Said Baba” şeklinde geçmektedir.¹⁰

Kızana Tekkesi Osmanlı döneminde Sultan Ana, günümüzde ise Momino adını taşıyan köyün dağlarının yamaçlarında inşa edilmiştir. Köy Sait Baba ismi ile 382 numaralı 1557 tarihli mufassal tahrir defterinde Hezargrad kazasına tabidir ve Yergöğü Kalesi mertlerinden Hasan adlı neferin iki tımar köyünden birini teşkil etmektedir. Bu dönemde toplam hasılatı 50 akçe olan köyde dört derviş kayıtlıdır. Bu dervişler köyde bulunan zaviyede hizmet görüp vergilerden muafırlar.¹¹

1724 yılına gelindiğinde Divan-ı Hümayun'a gönderilen bir dilekçe de Kızana köyünün burada zaviye kuran Sait Baba diğer adıyla Kızana Sultan erenlerinin tasarruf ettiği yerler arasında olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Sultan Ana diğer ismi ile Sait Baba olarak 9 Ekim 1740/ 18 Receb 1153 tarihinde Kızana Tekkesi olarak varlığını ve misyonunu devam ettirmektedir. Dede Hüseyin adlı derviş tekke-nişin olarak görülmektedir. Tekkenin bulunduğu Eskicuma bu kayıтта kasaba statüsündedir. Tekke, vakıf arazi-

5 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 203.

6 Mustafa Alkan, “Yeniçeriler ve Bektaşilik-Janissaries and the Bectashi Order”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 50, Ankara 2009-s. 246.

7 Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM, 5, 1994, s. 265.

8 İsmail Orman, “Türbe”, DİA, C. XLI, 2012, s. 464-466.

9 Memişoğlu, Hüseyin. Bulgaristan'da Türk-İslam Kültür ve Sanatı, Türk Araştırma Serisi III, İstanbul 2007, s. 58.

10 BOA, Ev.d. 18427, v. 13, s. 15.

11 Öşr-i nemek öşr-ü ketan ve resm-i kovan ber-vech-i maktu' 50 akçe. Zıkr olan dervişler zaviye-i mezburede sakinler olub ayende ve ravende hidmet idüb kimesne rüsum virmeyüb padişah-ı alempenah hazretlerinin sultanları duasına meşguldürler. Bkz. BOA, TT.d. 382, s. 369.

12 Ahmet Hezarfen, Rumeli ve Anadolu Ayan Eşkiyası, C.I, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 135-136.

lerinin işgâle uğraması karşısında verilen hak mücadelesi ile 18. yüzyılda varlığını ve hizmet alanını koruma gayretindedir. Olay öncelikle tekke şeyhi olan Hüseyin Dede'nin tekkeye ait olmayan has arazileri üç senedir işgal ettiği iddiası ile mahkemeye taşınmıştır. Burada Hüseyin Dede bahsi geçen arazinin babalarından, dedelerinden beri Kızana Tekkesi'nin vakfı olduğunu belirtmiştir. Gelirinin "ayende ve revendeye" hizmet için kullanıldığını da eklemiştir. Bu şekliye tekkenin açları, yolcuları doyuran misyonunu da sürdürdüğünü beyan etmektedir. Hüseyin Dede'nin ikrarı üzerine yerel şahitlerin tanıklığına başvurulmuştur. Şahit olan kişiler arasında hem Eskicuma kasabası sakinleri hem de tekkenin hizmetkarları bulunmaktadır. Bunlar: Şeyh Mehmed Efendi ibn Ali, müderris Seyyid Ömer Efendi ibn-i Osman, naib Mehmed Efendi ibn-i Ahmed, kethüdarları Elhac Mehmed Ağa ibn-i Hasan, Elhac Mehmed ibn-i Abdullah, Mehmed bin Hasan, Elhac Şaban bin Ali, Ali bin İbrahim, Seyyid Veli bin Hasan, Kocaköylü? Mustafa bin İzzet, Seyyid Halil bin Hüseyin, Molla Ali ve Mushayir? Mehmed bu duruma şahitlik edenlerdir. Gönderilen derkenarla hassın vakıf toprağı olduğu tecil edilmiş olup tekkenin şeyhi Hüseyin Dede'nin de H. 1146/ M.1733-34 senesinden beri tekkenin zaviyedârı ve tekke-nişini olduğu şerhi düşülmüştür. Tekkede bu dönemde bir müderris ve bir zaviyadâr bulunmaktadır.¹³

Kızana Tekkesi'nin Sait Baba köyünde bulunan arazisine yapılan bir diğer müdahale 11 Receb 1203/ 7 Nisan 1789 tarihinde görülmektedir. Gorgitimar adlı köyde bulunan mukataa arazi için mukataaya mutasarrıf Yergöğü Beriyaka dizdarı Mehmet'e bedeli ödenmiş olmasına rağmen dizdar daha fazla para talep edince tekkenin başında bulunan Derviş Seyyit Mehmet müdahalenin son bulmasına dair İstanbul'a dilekçe sunmuştur. Derviş Seyyit Mehmet'in talep ve arzuhaline binaen bahsi geçen arazinin işletme hakkının bir kaydı Gurre zilkade sene 1203/24 Temmuz 1789 tarihinde mutasarrıf Ahmet'e gönderilerek sorunun çözülmesi amaçlanmıştır.¹⁴

3 Ocak 1877/17 Zilhicce 1293 tarihli bir diğer kayıta Kızana Tekkesi'nin bir müderrisinin, bevvabının ve türbedarının olduğu anlaşılmaktadır. Mühürlerinden anlaşıldığı üzere Müderris Mehmed Ali ve Bevvab ile Türbedarı olan İbrahim Seyyid bu dönemde tekkede görevlidirler. Mehmed Ali'nin mührü H. 1288/M. 1871-1872 tarihli, İbrahim Es-seyyid'in ise H. 1289/M. 1872-1873 tarihlidir.¹⁵ Bu durum tekkenin eğitim yönünün olduğunu ayrıca diğer görevlilerle birlikte aktif olduğunu açıkça göstermektedir.

Bahsi geçen Cuma-yı Atik ise Osmanlı döneminde Niğbolu eyaletine bağlı bir sancaktır, ismini; her hafta cuma günleri burada kurulan pazardan almıştır. Bulgarca'da da günümüzde Tırgovişte olan ismi "pazar yeri" anlamını taşımaktadır¹⁶. XVI. yüzyılın sonunda Niğbolu sancağına bağlı bir nahi-

13 BOA, C.EV., 268-13679, v. 1, s. 1-2.

14 BOA, C. ADL, 94-5625, v.1

15 BOA, Ev. D. 18427, v. 3, s. 1.

16 Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, Terc. Kolevy, İlknur, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2352, Ankara 2000, s. 45-46.

ye olarak ortaya çıkmış¹⁷, XVII. yüzyıldan itibaren her hafta kurulan pazarın da etkisiyle hızla gelişmiş, XIX. yüzyıla gelindiğinde Balkanlar’ın en büyük yıllık panayırının kurulduğu yer olmuştur.¹⁸

Tekkenin Kuruluşu ve İnşası

Kızana Sultan Tekkesi’nin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Kızana’nın; Demir Baba’nın anne ve babasının düğünlerine iştirâkı, Demir Baba Velâyetnâmesi’nde isminin zikredilmesi Kızana’nın Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yaşadığını düşündürmektedir. Tekkenin ise 1520-1540’lı yıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir¹⁹. Tekkenin sonradan eklenen kitabesinde Kızana ismine rastlanılmamakta, “Gömülü aziz kadının ismi Zühra imiş.” bilgisi yer almaktadır. 1789 yılında Derviş Hacı Ahmed adlı dervişin aktardıklarına göre ise; tekkede gömülü kadının adının Fatma olduğu ve Davutlar (Davidova, Tırgovişte) Köyü’nde doğduğu yönündedir. Kitabeyi inceleyen Mikov; türbenin Zehra adında bir kadına ait olduğunu söylemektedir. Ayrıca 1855-1856 yıllarında Çukurovalı Hacı Hafız Osman adlı biri tarafından türbede onarım işleri yaptırıldığını tespit etmiştir.²⁰ Bu iki olaydan hareketle; Kızana hakkında önemli bir kaynak olan Demir Baba Velâyetnamesi’nde sadece “Kızana” ismiyle zikredilen kadın dervişin Zühra ve Fatma adlarıyla yer alıyor olması Alevi-Bektaşî geleneğiyle ilişkilendirilmektedir. Hazreti Fatma’nın isimlerinden olan “Fatmatü’z-Zehra” bu bağlamda öne sürülebilir. Yine Demir Baba Velâyetnâmesi’nde Zahide Başu’ya verilen “Dürdane” ismi de söz konusu geleneğin örneklerindendir.²¹

Kızana Tekkesi’nin bulunduğu yeri, günümüzde Sünni Müslümanların yerleşik olduğu Momino Köyü sakinlerinin anlattıklarına göre; Kızana, kendi göstermiştir. Tekkeye ek olarak kurban kesmek ve misafir ağırlamak için ocaklı bir odanın yapılmasını da istemiştir. Su ihtiyacını karşılamak için yapılacak çeşmenin yerini yere batırdığı çubuk sayesinde belirlemiş, buradan kaynayan suyun başına babası bir çeşme yaptırmıştır. Bugün avlunun dışında kalan bu çeşme hala aktiftir.²² Günümüzde içinde sadece türbesi bulunan tekke aynı zamanda bir adak merkezi konumundadır.²³

Türbenin Yapısı

Tekkenin içinde yer alan Kızana Türbesi; dikdörtgen şeklinde, tek odalı bir yapıdır. Duvarların iki tarafı horasan ve kireçle kaplıdır. Temelleri ve kai-

- 17 Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”, Yeni Türkiye 66, Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı I, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 629.
- 18 Machiel Kiel, “Eskicuma”, DİA, C. XI, İstanbul 1995, s. 396-397, Kiel, a.g.e., 2000, s. 46.
- 19 Nevena Gramatikova, “The Vilayet-nâme of Demir Baba as a Source on the History of Unorthodox Islam in North-Eastern Bulgaria”, Folklor-Edebiyat, C. III, Sa: XXIX, 2002/1, s. 295-296.
- 20 Lubomir Mikov, Bulgaristan’da Alevi-Bektaşî Kültürü, (Çev. Orlin Sabev), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 103.
- 21 Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5247.
- 22
- 23 Tuba Hatipler Çibik –Filiz Umaroğulları, “Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 1, 2017, s. 468-469.

gazi

Akademik
Bakış

357

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

de kısmı taş, çatısı ahşap, dört yamaçlı ve kiremitlidir. Tekke yaklaşık olarak 2,70 metre yükseklikte, 6,45 metre uzunlukta, 4,36 metre genişlikte ve duvarları 0,20 metre kalınlıktadır. Dört penceresinden kuzeydoğuya bakarak bugün kapalıyken, aynı duvarda yer alan demir parmaklık ziyaretçilerin rengârenk iplik ve kumaşlarını bağladıkları yerdir. Türbe girişi biri kapalı biri açık olan iki pencerenin arasında yer alan oymalı iki kanatlı kapıdan sağlanmaktadır. Çardağın kuzey tarafında ahşap korkuluklu ve sütunları olan bir çardak vardır. Çardağın kuzey tarafında yine ahşap korkulukları olan bir köşk bulunmaktadır. Köşkün arkasındaki duvara Hz. İbrahim'in kurban edilişini tasvir eden bir resim asılıdır. Allah'ın sözlerini dinleyen bir kişinin tasavvufu kabul ettiğini betimleyen Osmanlıca bir metin de aynı duvarda yer almaktadır. Çardağın güney tarafında yedi basamaklı, ahşap korkuluklu, aşığısında ahşap kapılı taş bir merdiven bulunmaktadır²⁴.

Misafirhane; dikdörtgen temelli olup, türbenin önündeki kaya yamaçlarının üzerine inşa edilmiştir. Misafirhanenin yapımı sırasında kısa gelen tahta kirişlerden birini Kızana'nın mucizevî bir şekilde uzatıp inşaatın tamamlanması sağladığı anlatılan rivayetlerden biridir. Bu tahtanın üzerinde Kızana'nın elinin izinin olduğu düşünüldüğünden ziyaretçiler bu kirişe dokunmadan geçmemekte, muska yapmak amacıyla yonga koparmaktadırlar.²⁵

Türbenin güneydoğusunda kurbanların kesildiği yerde bulunan ve kutsal sayılan bir ağaç bulunmakta ve ağaçta bulunan bir oyuktan sadece günahsız insanların geçebileceğine inanılmaktadır. Kızana Türbesi geleneğinde kutsal bir yeri olan bu oyuktan sağlık dilemek için geçilmektedir. Günümüzde kurumuş durumda olan bu ağacın yanında ziyaretçiler halen kurbanlarını kesmektedir.²⁶

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sürecinde birçok Bektaşî tekkesi kapatılmıştır.²⁷ Bazıları da 11 Ocak 1827 tarihli bir ferman ile Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalli hariç bütün binalarının yıktırılması eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulması emredilmişse de sonrasında resmî ve fiili uygulamalarda Bektaşî tekkeleri varlığını korumaya devam etmiştir.²⁸ Diğer tekkelere ise Ehl-i Sünnete bağlı dervişler gönderilmiştir.²⁹ 8 Temmuz

Gör

Akademik
Bakış

358

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

24 Mikov, a.g.e., s. 100-101.

25 Mikov, a.g.e., s. 104.

26 Mikov, a.g.e., s. 105.

27 Ahmet Cevdet Paşa. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. II, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 424-430, Fahri Maden, "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yeni Yüzyıl", Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07, Ed. Dr. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara 2017, s. 1035-1040.

28 Mustafa Alkan, "Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesine Nakşibendî Bir şeyhin Tayini: Merkezî Bir Dayatma ve Sosyal Tepki, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara 2011, 57, s. 213-218.

29 Mustafa Alkan, a.g.m., s. 213-233; Kemal Daşcıoğlu, "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 34, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2005, s. 310.

1826 tarihli ferman ile tekkelerin yıktırılması kararına binaen Kızana Tekkesi de bu gruba dâhil edilmiştir. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere 1877 tarihinde bir müderrisi ile bevval ve türbedarının bulunması Kızana Tekkesi’nin yıktırılmadığını göstermektedir.

Kızana Tekkesinin Günümüzdeki Yeri ve Önemi

Günümüzde halen ziyaretçileri bulunan bu tekkenin; 19. yy. da bazı eklemeler yapılarak çatısız bir türbenin yerine yeniden yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Türbenin güneyinde birkaç metre uzaklığında Kızana’nın yakınlarına ait olduğu düşünülen üç mezar taşı bulunmaktadır. Boş olan Kızana’ya ait mezar yaklaşık 2,16 metre uzunluğunda, bir metre genişliğindedir. Üstünde kalın tahtadan yapılmış ve kadın elbiseleri ve ayakkabıları bırakılan bir sanduka vardır.³⁰

Ziyaretçileri mezarın boş olduğunu bilmelerine rağmen yine de bu türbeye gelip şifa aramakta, dileklerini sunmaktadırlar. Mezarın ayakucunda bulunan deliğe şifa bulmak isteyen, hastalıklardan korunmak isteyen ziyaretçiler ayaklarını sokmaktadır.³¹ Aynı zamanda inananların hala adaklarını kestiği bir adak merkezidir. Adaklarını rahatça kesmeleri, lokma pişirmeleri için günümüzde bütün imkâna sahiptir.³²

Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kadının Yeri

Kadın; Alevi-Bektaşî kültüründe daha Bektaşî Tarikatı teşekkül etmeden önemli biri olarak Hacı Bektaş’ın yanında yer almaktadır. Hacı Bektaş her şeyini Kadıncık Ana olarak adlandırılan manevi kızına bırakmış, tarikatın kurucusu olarak yer edinmiştir. Bektaşiliğin kurumlaşmasını sağlayan Kadıncık Ana’nın; Hacı Bektaş’ın ölümünün ardından onun yerine geçtiği, posta oturduğu kaynakların çoğunda belirtilmektedir. Kadıncık Ana da bu derviş ve dergâh yöneticisi kadınlar arasındadır. Hacı Bektaş’ın ölümünün Kadıncık Ana posta oturmuş ve tekkenin sorumluluğunu üstlenmiştir.³³ Kadıncık Ana ve Bacıyan-ı Rum gibi örnekler her zaman Alevi-Bektaşî kadını için rol-model olmuştur.³⁴ Hacı Bektaş’ın Anadolu’ya geldiğini müjdeleyen kişi bir kadındır ve Alevi-Bektaşî geleneğinde “bacı” olarak adlandırılmaktadır.³⁵

30 Mikov, a.g.e., s. 101-102.

31 Mikov, a.g.e., s. 102, 104.

32 Alcan Mustafa- Meryem Salim Ahmet, “Bulgaristan’dan Eski Cuma (Targovişte) ve Osmanpazarı (Omurtag) Nahiyyelerinde Gayrisünni Yerleşim İzleri”, Uluslararası Börklüce Mustafa Sepozyumunu Bildiriler 02-05 Haziran 2016, Egeus Matbaacılık, İzmir 2016, s. 333.

33 Bahadır, a.g.e, s. 150.

34 Nazlı Gümüş, Alevilikte Kadın: Şahkulu Sultan Dergâhı’ndaki Kadınların “Alevi Kadını” Algılayışı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011, s. 46.

35 Bedri Noyan, Bektaşilikte Alevilik Nedir, Ankara 1987, s. 87.

Alevilik-Bektaşılık'te kadın-erkek ayrımı yoktur. Hacı Bektaşî Veli;
 “Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
 Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
 Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok
 Noksanlık eksiklik senin görüşlerinde.”

dizeleriyle kadın-erkek eşitliğini ifade etmiştir.³⁶ Cinsiyet ayrımı olmadan insana insan olduğu için değer verilir, “Her insan can'dır”, yani yaratılış olarak herkes eşittir anlayışı ile kadın ve erkek sosyal ve dinî hayatta eşit haklara sahiptir denilmiştir.³⁷

Bektaşilikte kadının edindiği konum Türk geleneğinde yer alan kadın imajı ile aynı konumda değerlendirilmektedir. Kadın ve erkeğin toplantılarda birlikte yer alması, kadının saygı duyulan bir mevkide anılması bu imajı doğuran tutum ve uygulamalardandır. Kadın bir arkadaş ve bir kardeş yani bacı konumundadır.³⁸ Hacı Bektaş bu bilince sahip ve “Bacıyan” olarak adlandırdığı grubu bu düşünce doğrultusunda değerlendirmiştir.³⁹

Bacı, Alevi kadınları için, *Ana* ise dedenin eşi için kullanılmaktadır.⁴⁰ Alevi dedesinin eşi olan kadın Ana sıfatıyla; Dedenin cem toplantılarına katılamadığı durumlarda ya da vefatı halinde cemi yönetilebilmektedir.⁴¹ Yine de bu çok kabul edilen bir durum değildir. Kadının dedelik makamına geçip bu şekilde davranabilmesi ancak dedenin olmadığı durumlarda meşruluk kazanmaktadır.⁴²

Kadının mürşitlik aşamasına yükselmesi Bektaşilikte normal görülmektedir. Kadın yalnızca “baba”lık aşamasına yükseltilmemektedir. “Aynü'l-cem” denilen ceme birlikte katılmaktadırlar. Sofraya birlikte oturulur, erkekler içki içer.⁴³ Kadın dervişlik makamına gelebilmekte, şiir yazıp resim yapabilmektedir. Bütün bu etkenler kadının dedelik makamında erkek ile eşit olmasını sağlamıştır.

Uludağ'a göre; Bektaşilik diğer tarikatlara oranla kadınlara daha çok değer vermektedir. Ancak bu tam olarak doğruyu yansıtmaktadır⁴⁴. Bektaşilikte tarikata giren kadın, erkeklerden sonra meydana girer ve onların arkasında oturur. Cem ayini icra edilirken erkekler önde kadınlar erkeklerin arkasında oturur. Ayrıca bir kadının Bektaşiliğe girebilmesi için kocasından

- 36 Rıza Aydın, “Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, C. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2004, s. 470.
- 37 Bahadır, a.g.e., s. 28.
- 38 İrene Melikoff, Hacı Bektaş - Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Kitapları 2006, s. 50.
- 39 Noyan, 1987, a.g.e, 126, Karin Vorhoff, Türkiye’de Aleviler Bektaşiler Nusayriler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 257.
- 40 Noyan, a.g.e, s. 106.
- 41 Gümüş, a.g.e., s. 104.
- 42 Cemal. Şener, Alevilik Olayı; Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Öyküsü, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 104.
- 43 Birol Azar, “Sözlü Geleniğin Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneği”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C. 2, Sa. 3- Temmuz 2013, s. 78.
- 44 Bahadır, a.g.e., 125.

veya velisinden izin alması veyahut iş göremez bir halde bulunması gerekir. Bektaşilerde kadın derviş, baba ve dede olamaz, tarikat önderliği erkeklerle özgüdür.

Görüldüğü gibi kadının Bektaşilikte konumu üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bir tarafta Bektaşilikte hiçbir şekilde kadın erkekle eşit değil denilirken tarikatın kurucusu Hacı Bektaş'ın şiirinde farklı bir anlatım bulunmaktadır. Araştırmanın öznel konusu olan Kızana Balkanlar'da, tekkesi olan bir kadın derviştir. Tekke; Osmanlı fetihleri neticesinde Eskiçuma kazasında kurulmuştur. 19. Yüzyıla gelindiğinde müderrisi, bevvalı ve türbedarı olan aktif bir tekke olarak uzun süre varlığını koruduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

Kızana'nın Demir Baba Velayetnâmesi'ndeki Yeri ve Dervişlik Vastfı

Kızana Tekkesi ve onun sahibi Kızana Sultan kadınların dini hayattaki yerini ve diğer babalarla ilişkisini gösteren en önemli şahsiyetlerdendir.⁴⁵ Kızana Sultan'ın, Demir Baba'nın babası Hacı Dede ve annesi Zahide Başu'nun düğününde gelinin sağdıç olduğu velâyetnâmede yer almaktadır. Kızana'ya bu düğünde El-Hac Dede ve Tursun Baba ile Kademli Baba tarafından hilat giydirilmiştir.⁴⁶

Alevi-Bektaşî geleneğinde gelinin sağdıç olmak ise iki kişinin küçük-
lükten beri birbirini tanıdığının ve yakın arkadaş olduklarının bir göstergesidir. Bu durum "kardaş" ve "bilezer" olarak adlandırılır. Velâyetnâmede Zahide Dürdane: "karındaşım gelsun deyu" ve "karındaşım didiği Kızana Sultan'dır"⁴⁷ ifadeleri de bunu teyit etmektedir. Kızana; Otman Baba'nın şeyhi Zâtî Efendi, türbedârı Abdi Dede ve İsa Dede, Siva'nın? Vali ve velisi Mustafa Efendi, Elhac Kademli Baba, Mümin Baba ve dervişleri, hafız-ı kelâm Yeminî Efendi, Dedeği Baba gözcüsü Ahmed Baba, Karakoçak gözcüsü ve Arz Baba gözcüsü Ahmed Baba, Kebir ve sagir Mehmed nâm Koca Doğan gözcüsü Dikeli Hüseyin Baba ve diğer başka dervişlerle birlikte düğüne iştirâk etmiştir⁴⁸. Bu davet, Kızana'nın erenler içindeki makamını göstermesi bakımından önemlidir. Yine; Akyazılı Baba, Hacı Dede ve Demir Baba'nın Alevi-Bektaşî geleneğine sahip tekkeleri ziyaret ederken Kızana Sultan'ın tekkesini de ziyaret etmeleri⁴⁹ ve Demir Baba'nın 17 yaşını tamamlayınca Yenizağra'da Kademli Baba'nın ardından Otman Baba, Mustafa Baba, Yol Kulu

görsel

Akademik
Bakış

361

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

45 Mikov, a.g.e., s. 105.

46 "... Kızana Sultan'ı kızı sağdıç eylediler. Kabul eyledi. Kademli Baba Sultan El-hacı Dede'yi ve Tursun Baba'yı donatdı ve kızı donatdı ve Kızana'yı donatdı ve her birine iklim haracı değer hilat geydirdi ve "... sağdıç yerinde Kız Ana Sultan Taya yerinde andan sonra gelini evden çıkarub arabaya süfâr eyleyüb bundan mukaddem ka'bın kesilüb El-Hacı Dede'ye müjde eylediler..." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No:5247.

47 Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No:5247.

48 Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5236.

49 Filiz Kılıç- Tuncay Bülbül, Demir Baba Velâyetnâmesi, (İnceleme-Tenkitli Metin), Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 15-16.

Baba, Hafız Baba, Dikelli Hüseyin Baba, Kızana Sultan, Musa Baba ve Ali Bey Tay Hızır tekkelerini sırasıyla ziyaret etmesi Kızana Sultan'ın dervişlik mertebesi ve tekkesinin önemini ortaya koyması bakımından oldukça önem arz etmektedir.⁵⁰

Yukarıda bahsi geçen Hacı Dede ve Zahide Dürdâne'nin düğünlerinin bitmesinin ardından Kızana, Akyazılı Sultan ve Kademli Baba ile birlikte gelinin yanında Hacı Musa'nın köyü olan Kovancılar'a gitmiştir. Alevi-Bektaşî geleneğine göre yeni gelinin kayınbabasının ve dervişlerin ayaklarını yıkama geleneğini hatırlatan Akyazılı Sultan; "ol-kân-ı kerem itdi kim ko imdi yıkasın." diye rıza verince ilk önce yeni gelin Zahide Akyazılı Sultan'ın ayaklarını yıkamaya girişmiş lâkin eli titremiştir. Bunu fark eden Kızana kendisi yıkamak istemiş ama o da başarılı olamayınca Kademli baba suyu almış ve Akyazılı Baba'nın ayaklarını yıkamayı başarmıştır. Kademli Baba Akyazılı Sultan'ın ayakların yıkamaya başlayınca Kızana, Zahide'nin elinin titrediğini görünce yardım etmiş, su dökme işini almış, Zahide ise havlu ile Akyazılı Sultan'ın ayaklarını silmiştir.⁵¹ Aralarındaki en kıdemli derviş olan Akyazılı Sultan'ın ayağının yıkanması dervişlik geleneğinde yer aldığı yönündedir. Öncelikle yeni gelin Zahide'ye buyrulan bu iş sırasıyla Kızana ve Kademli Baba'ya geçmiştir. Bu sıralamadan hareketle Kızana'nın dervişlik mertebesinin Akyazılı Sultan ve Kademli Baba'dan sonra gediği anlaşılmaktadır.

Kızana Sultan, Demir Baba'nın doğum ve ad koyma merasimine de katılmıştır. Velâyetnâmede, Zahide Hatun'un Demir Baba'nın doğumu sırasında Kızana'yı yanında istediği görülmektedir.⁵²

Hiç evlenmediği ve çocuğunun olmadığı bilinen Kızana'nın Derviş Salih adında biriyle nişanlandığı, lâkin üzerinde erklik oluşturamayan nişanlısına, Kızana'nın kendi akrabalarından bir kızla evlenmesini önerdiği ve bu yeni kıza "gelinim" diye hitap ettiği, Demir Baba'nın doğumunda bu kadını kendisine yardımcı olarak aldığı, ebe karısı olduğu velayetnâmede anlatılmaktadır.⁵³ Kızana'nın evlendiği Derviş Salih'in de Demir Baba'nın doğumu

- 50 Ayşe Kayapınar, "Balkanlar'da Mihailoğullarına Tâbi Akıncıların Bektaşilikle Bağlantısına Dair Onomostik ve Toponomik Bir Araştırma", Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2010, s. 51.
- 51 "El-hâsıl-ı kelâm Kademli Baba Akyazılı Sultan'un ayagın tutdı; Timur Baba anası yaykama eyledi, başaramadı; eli tutmadı, titredi. Andan sonra Kızana yapışdı, titredi. El-hâsıl-ı kelâm Akyazılı sultan'un ayagina Kademli Baba sultan yapışdı, yaykadı. Kızana su koydı; Timur Baba'nun anası peşkirle sildi ve Kademli Baba'nun ve Mustafa Baba'nun ol iki pirün ayagını Timur Baba Sultan'un anası yudı; Kızana su koydı ve dahı ol üç pirün elin öpdı, yani söyledi. Kademli Baba Akyazılı Sultan'un mübarek cemaline nazar eyledi.: "Tamamdur." didi. Kademli Baba cevaba gelüp:"Sarı Kız tamam." didi. Kızana sultan yir öpüp kıcın çıkup gitdiler." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5244.
- 52 "...var ehlüm, karındaşum gelsün. Kızana Sultan geldi, yitişdi ve gerçek Kızana budala idi ve zaman-ı sabıkda Kızana'yı nâmzed eylemişler idi." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5247.
- 53 "...ve ehli hâmile olub ayı günü tamam oldu İsmihân Zahide Dürdâne Harun dir ki var ehlim karındaşım gelsun deyu El-hac Dede'yi irsâl iyledi karındaşım didiği Kızana Sultan'dır Kızana Sultan geldi yitişdi ve Gerçek Kızana budala idi ve zaman-ı sâbıkda Kızana'yı namzât iylemişler idi Kızana Sultan'a ol-yigit tasrifet-i tasrif iylemedi yani eller gibi Kızana

sırasında orada bulunduğu ve doğum müjdesini Kademli Baba’ya ulaştırmakla görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Kızana Sultan tekkesinin Bektaşî geleneğine bağlı olduğu hakkında anlatılan rivâyetlerde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda Kızana’nın, iki yaşlı adamın abdest suyunu içmesi, ormanda karaca ve geyiklerle yaşaması Bektaşîlik geleneğinde yer alan alâmetlerdir. Ayrıca görünmez olması, uçma yetisi kazanması ve ölümsüzlüğü, dünyaya gelmeden önce ailesine görünmesi onun mucizevî yönüne de işaret etmektedir.⁵⁴ Dervişlik alâmetlerinden biri olan şifa dağıtma⁵⁵ ise Kızana Sultan’ın yine dervişlik vasıfları arasında yer almaktadır.

Demir Baba Velâyetnâmesi’nde evlenip gerdeğe giren Dürdane ve Hacı Dede’ye; Akyazılı Sultan, Kademli Baba ve Hacı Dede’nin babası oğluna gerdek hakkında bazı sorular yöneltmiştir. Kadın ve erkeğin gerdek hakkındaki düşünceleri sorulmuştur.⁵⁶ Bir gelenek olarak adlandırılabilir bu olay mahremiyetin korunması açısından düşündürücü olsa da hem kadının hem erkeğin fikrinin önemsenmesi bakımından değer taşır. Kadın, Tanrı’nın emaneti görülmüş, kadına iyi davranılması gerektiği üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Yine velâyetnâmede bu konuyla ilgili olarak; Yeni gelin Zahide’yi işaret eden Akyazılı Baba; gelinin kayınbabası Hacı Musa’ya dönerek: “Akyazılı Baba Sultan ol-kân-ı kerem cevâba gelüb itdi kim Zâhîde kızım sana er katre eyledim hoşça dut sana Tanrı emaneti olsun zîrâ ol bana lâzımdır.” diyerek bunu göstermektedir. Devamında gelişen diyalogda ise farklı bir kadın algısı görülmektedir; “..Yâ Musa bu senin gelinin midir didi Kademli Baba gelinimdir didi. Yâ niçün çok söylemez didi uslu edeblisidir didi. Onun için çok söylemez bunların seyrek söylemesi yeğdir Zıvırdıcısı er beli bükür eyûsı budur didi.” şeklinde gelişen konuşmalarda; Akyazılı Baba, Hacı Musa’ya bu gelinin çok konuşmadığını, neden böyle olduğunu sorar. Musa, daha yeni gelin olduğunu, bir yıla anca konuşacağını hem az konuşan kadının kocası için daha hayırlı olduğunu söyler. Zahide ve Hacı Dede’nin gerdek sonrası orada bulunan dervişlerin ayaklarını yıkama ritüelinde Zahide’nin ellerinin titreyip Akyazılı Sultan’ın ayaklarını yıkayamaması eleştiri-

Sultan deyî günlerden bir gün Kızana yavuklusuna gel seni everelim deyub akrabasından bir kız ahıvirdi ol-kıza gelinim dirdi” ve “Andan sonra Temür Baba’yı kucakladılar; ferih olan kimesnelere müjdecî gönderdiler. El-Hacı dede’yi Akyazılı Baba Sultan’a ve (Kız) Ana yavuklusu Dervîş Salih nâm kimesneyi Kademli Baba Sultan’a ırsâl eylediler.” Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5247-5248.

54 Mikov, a.g.e., 144.

55 Caner Işık, “Alevî Bektaşî Geleneğinde Dervîş”, Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara, 2017, s. 782.

56 “...mürüvvet görüb Zahide Dürdâne ile sataşub geldi kayın atasının elin öpdî andan geldi Akyazılı Sultan’ın elin öpdî, Akyazılı Baba Sultan ol kân-ı kerem ve ol-kutbul-aktab-ı şâh-ı âlem-i şetâret ilen şifâ-i şetâret ilen cevab-ı kelâma gelüb itti kim Yâ Hacı kurt musun koyun musun Dürdâne’nin hazzı var mı safa eyledin mi nedir halin iyi misin hoş musun saffâ ile nûş musun El-hac Dede cevâba gelüb itdi kim inâyet-i Hak’lan Muhammed’len Senin el himmetin’len hoşum babacığım didi ol-kân-ı kerem cevâba gelüb itdi kim Öz Anne Uşak kas’idince yâ Hacı safâsı var mı tatlı mıdır didi. Hacı Dede’yi hicâb perdesi basdı Kademli Baba cevâba gelüb itdi kim yâ nasıl garâibdir yâ garâib nasıldır nazikdir nâzik nedir ipekdir yâ ipek nedir ibrişimdir yâ ibrişim nedir mülâyimdir didi.” Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5242-5243.

görsel

Akademik
Bakış

363

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ri ve alay konusu olmuştur. Devamında ise kadının ya da gelinin gayesinin kayınbabasının ya da başkalarının ayaklarını yıkamak olmadığı sert bir dille ifade edilmiştir.⁵⁷

Kızana'nın bizzât içinde bulunduğu yukarıda bahsi geçen olaylardan da hareketle Alevi-Bektaşî kültüründeki genel algı; kadınların çığır açan, erenleri mutluluğa götüren, önemli gelişmeleri daha gerçekleşmeden rüyalarında görüp haber veren, yol gösterenler olduğudur.⁵⁸ Anadılar, eştirler, kız kardeşirler.⁵⁹ Onlar dini toplantılara gelebilirler, kadın-erkek birlikte cem edilebilir, semah dönüp türkü söyleyebilirler.⁶⁰ Bu anlayış itibarı ile kadınlar dini hayatta da yüksek mertebelerde görülmektedir.⁶¹ Kırklar arasında kadınların da olduğuna inanılmaktadır. Bunlardan 23'ü erkek iken 17'si kadındır. Bu inanış; Hz. Fatma'ya dayandırılmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin vefat edince postuna Kadıncık Ana'nın oturması (Güzel, 2011, 247). Bektaşilik geleneğindeki kadının dini hayattaki konumu ve eşitliği gösteren en önemli örneklerdir.

Halk Anlatılarında Kızana Kadın

Kızana hakkında toplum nezdinde anlatılan farklı anlatılar bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Kızana, daha doğmadan mucizeleri görünmeye başlamıştır. Davidovo Köyü'nde oturan ailesinin yanına göklerden altın saçlarıyla gelmiş, döşeklerinin üstüne oturmuş ve kızları olmak istediğini söylemiştir. Annesi tam onu kucağına almak isterken birden ortadan kaybolmuş ve doğum için yeteri kadar süreden sonra dünyaya gelen bu kıza "Zühre" adı verilmiştir.⁶²

Anlatılarda ve velâyetnâmede de "Zühre" olarak anılan Kızana'nın büyüüp genç bir kız olmasından sonra anlatılan bir hikâyeye göre; Zührelerin evine tanımadıkları, yırtık kıyafetli iki yaşlı adam gelir ve bir gece konaklamak için yer rica ederler. Misafirlige kabul edilen bu iki yaşlı adamdan biri abdest almak için su ister. Zühre ona suyla dolu bir ibrik, leğen ve havlu götürür. Abdestini alan adam, Zühre'den abdest aldığı suyun temiz bir yere dökülmesini ister. Leğene bakan Zühre çok az suyla abdest alındığını fark eder

57 Hacı Musa'ya "... Hâfız Derviş Mehmed Tay Hızır'a buyurur vird-i evvel Ovuz Ata (Oğuz Ata) cevâba gelüb itti kim bre canım bende sanırdım, gelinim var ayağım yıkar andanda hayır olmadı didi, yani şaka eyledi Kademli Baba cevâba gelüb itdi kim yani da..ğımı yıkatıgın yeter Tuna öte yanında var ham yanç ola hem yön didi. Bu cânibde döndi Hâfız oğlu'na eğer arzun var ise seni de everelim ne dersin fi amânillâh didi. Kademli Baba cevâba gelüb itdi kim cûn ki böyle dersin şaka idüb n'idersin. ... Öte yanında kamçı durma yıkan ön son senin elin gö..den gitmez cüstahlık (küstahlık) Şems-i Tebriz'i başdan çıkardı sen şakayı yana eyle bu ervâhla senin şakan uz gelmez bilirsın deyub ferâmûş oldular." Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5242-5244.

58 Rıza Aydın, "Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, C. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2004, s. 467.

59 Abdurrahman Güzel, Hacı Bektaş Veli El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 247.

60 Aydın, a.g.e., 467.

61 Belkıs Termen, "Bektaşî ve Alevi Kültüründe Kadın", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim- 1998), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 320.322.

62 Mikov, a.g.e., s. 106.

ve bahçeye suyu dökmeye çıkar lâkin suyu dökcek temiz bir yer bulamayıp, suyu içer.⁶³ Geri döndüğünde bu iki adamın ortadan kaybolduğunu gören Zühre gitgide sararmaya başlar ve köylü artık ona “Sarıkız” diye hitâp eder. Sapsarı kesilen Zühre hayatının sonuna kadar görünmez olur. Bu olay yaşandığı sırada Zühre daha on üç yaşındadır. Alevi-Bektaşî geleneğine göre ise; eve misafirlîğe gelip abdest almak için su ve leğen isteyen yaşlı adamın Hz. Ali olduğu kabul edilmektedir.⁶⁴

Başka bir anlatıya göre bu olayın devamında; Kızana’nın görünmez oluktan sonra kuş olup ortadan kaybolduğu ya da kötü bir kız olup evden kaçtığı, kötü yola düştüğü dedikoduları ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Kendi köyünün dışına da taşan bu dedikodunun Okçular (günümüzde Zdravets) Köyü’nde oturan Türkler tarafından iyice abartmalarına kızan Zühre köyü lanetleyip “Bu köyde artık hiç Türk yaşamayacak.” şeklinde lanet okumuştur. Günümüzde de bu köyde hiçbir Türk’ün yaşamadığı bilinmektedir.⁶⁵

Farklı bir hikâye de Davutlar (günümüzde Davidovo) Köyü için anlatılır. Davutlar Köyü’nden Kız Ormanı’na avlanmak için giden iki arkadaştan biri bir karacanın peşine takılır. Diğeri, arkadaşına karacanın yanında bir kız olduğunu, o kızın Zühre olabileceğini söyler ve hemen Zühre’nin ailesinin yanına gelip ormanda kızlarını gördüğünü haber verir. Ormana giden Zühre’nin babası kızını bulup neden evden kaçtığını sorar ve hakkında çıkan dedikoduları anlatır. Zühre bu dedikodulara sinirlenir; evden kaçmadığını ama yerde yaşayan diğer insanlar gibi olmadığını, uçtuğunu hissettiğini anlatır. Ardından Davutlar Köyü’nü de lanetler. Babasına, ormanda geyik ve karacalarla birlikte yaşayacağını, çeşme ve türbe yaptırıp kurbanlar keseceğini, burayı ihya edeceğini söyler.⁶⁶

Zühre ve Kızana Türbesi hakkında bir başka rivayet de abdest suyunu içen Zühre’nin ölümsüzlük gücüne sahip olduğu şeklindedir. O epey zamandan beri görünmeden ormanda yaşamakta, oradaki hayvanları beslemekte, türbesine gelip gitmektedir. Bu ziyaretler sırasında bıraktığı abdest izleri ve kurbanların kesilmediği ya da mumların gerektiği şekilde yakılmadığı zamanlarda duyulan bir kadının ağlama sesi Zühre’nin ölümsüzlüğünün bir kanıtı olarak kabul edilmektedir.⁶⁷

Evden ayrılan Zühre’nin her zaman genç kaldığı, beyaz tenli, sarışın ve mavi gözlü olduğu düşünülmektedir. Kızana lakabından hareketle bakire olduğu düşünülmektedir. Zühre ise anlatıya göre; bakire kaldığı sürece sıkıntı da olan tüm insanlara anne edasıyla yardım etme gücü verileceğini bildiren ilahi bir ses duymuş ve kendisine “Kızana” ismini almıştır.⁶⁸

63 Hacı Bektaş Velâyetnâmesi’nde Kadıncık Ana’nın da Hacı Bektaşî Velinin abdest suyunu ve ellerini yıkadıktan sonra leğende kalan suyu içtiği anlatılmaktadır, Aydın, a.g.m., s. 472.

64 Mikov, a.g.e., s. 106-107.

65 Mikov, a.g.e., s. 107.

66 Mikov, a.g.e., s. 108.

67 Mikov, a.g.e., s. 108-109.

68 Mikov, a.g.e., s. 109.

Kızana ile ilgili dikkat çekici rivayetlerden biri de Edremit yakınındaki Kaz Dağları'nda yer alan Sarıkız Tekkesi ile kurulan bağlantıdır. Sarıkız da Zühre gibi sarışın bir köylü kızıdır, ismini de bu sarı saçlarından almıştır. Lâkin Sarıkız, Zühre'den farklı olarak hakkında çıkan bazı iftiraların ardından babası tarafından dağa götürülüp orada bırakılmıştır. Kaz yumurtaları ile beslenen Sarıkız bazı mucizeler göstermeye başlamış ve mucizeleri köye kadar gelmiştir. Bunları duyan babası kızını aramak için tekrar dağa çıkmış ve birbirine kavuşan baba ve kız ortadan kaybolmuş ya da ölmüştür. Bu anlatı Bulgaristan'da yaşayan Momino Köyü sakinleri ve Kızana'ya inananlar arasında anlatılagelen yukarıda bahsi geçen hikâyeye benzemektedir.⁶⁹ Lâkin Kızana Bulgaristan'da Sünni Müslümanlarca muhafaza edilirken Sarıkız Anadolu'da heterodoks Müslümanlarca tanınmıştır. Kızana'ya "sarıkız" dendiği Demir Baba Velayetnâmesi'nde de görülmektedir. Kademli Baba'nın Kızana'ya "Sarıkız" ismiyle hitap ettiği görülmektedir.⁷⁰

Anlatılarda Kızana'nın mucizevî yönünden ziyâde yaşadıklarına işaret eden ortak noktalar arasında Zühre'nin ormana kaçması ortak paydadır. Hakkında çıkarılan dedikodular buna sebebiyet vermiş, babası kızına bu nedenle epey kızmıştır. Bu evden kaçışın iyi insanların her zaman daha küçük-lükten itibaren diğer insanlar tarafından kötülüğe maruz kalması mı yoksa mistik yönüne işaret etmek için yalnızlığı seçerek insanlardan uzak doğada bir arınma mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Küçük yaştaki bir kızın toplumun iftiralarından dolayı ormana kaçması, babasının bu iftiralara kanması ama sonunda Kızana'nın hem babası hem de diğer insanlar tarafından saygı duyulan biri haline gelmesi asırlar almış olabilir. Bu tür anlatılan rivayetler bir günü ya da birkaç yıldan ziyade sürekli anlatılagelen rivayetlerin zamanla farklı hikâyelerle kesişmesi, sözlü gelenek içinde zamanla keskin yerlerinin yumuşatılması ya da o kişiyi daha da yüceltmek için bilinmesi ve bu kadının insanlardan zarar görse de onlara hizmet etmeyi sürdürmesi anlatıların bilinçli olmasa da Kızana'ya bir kimlik kazandırma işlemi olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Kızana, hem tekkesi hem türbesi itibarıyla Alevi-Bektaşî geleneğinde yer almaktadır. Demir Baba Velâyetnamesi'nde adı oldukça sık geçmektedir. Kendisi Demir Baba'nın yakınında yer alan bir kadındır. Annesi ve babasının düşününe Demir Baba'nın postuna oturduğu Akyazılı Sultan ve diğer önemli dervişlerle birlikte katılmıştır. Tekkesi de kendi döneminde dervişler tarafından ziyaret edilen yerler arasındadır.

Tekkesi kurulduğu dönemden itibaren aktif olmuştur. Vakıf arazileri bulunmaktadır ve mukataa gelirlerinden pay sahibidir. Müdahalelerin tekrar

69 Mikov, a.g.e., s. 110-112.

70 Vlâyetnâmede de Kızana, Sarıkız olarak yer almaktadır. "Kademli Baba cevaba gelüp: "Sarır Kız tamam." didi. Kızana sultan yir öpüp kıçın çıkup gitdiler." Bkz. Demir Baba Velâyetnâmesi, Poz No: 5244.

edici şekilde görülmesi bereketli arazilere sahip olduğunu göstermektedir. Belgelerde görülebildiği kadarıyla şeylik postuna sonrasında erkek dervişler oturmuştur. Kızana ismini uzun süre korumuştur. Yine Kızana hakkındaki sözlü gelenekte yer alan farklı ve bütünleşik hikayeler geçmişten günümüze halk arasında değer kazandığına işaret etmektedir. Tekkesinin yerini korumuş, günümüzde de ziyaret edilen bir mekân olmuştur.

Kurulduğu düşünülen 1520-40'lı yıllardan itibaren Sait Baba köyünde varlığını korumuştur. Tekke şeyhleri tekkenin arazi ve gelirlerine müdahale karşısında sessiz kalmamıştır. 1557 yılında dört dervişinin bulunduğu tahrir defterlerine yansımıştır. Bu dervişler köyde bulunan zaviyede hizmet görüp vergilerden muaftırlar. H. 1146/ M.1733-34 senesinde bir müderrisi, bir zaviyesi ve bu zaviyenin zaviyedârının olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyedârı aynı zamanda tekkenin şeyhi Hüseyin Dede'dir. 3 Ocak 1877/17 Zilhicce 1293 tarihinde Kızana Tekkesi'nin bir müderrisi, bevvabı ve türbedarını bulunmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sürecinde birçok Bektaşî tekkesi kapatılmış olmasına rağmen bazı tekkelere Sünni dervişlerin atandığı bilinmektedir. 8 Temmuz 1826 tarihli ferman ile tekkelerin yıktırılması kararına rağmen Kızana Tekkesi'nin 1877 yılına gelindiğinde bir müderrisi ile bevvab ve türbedarının bulunması Kızana Tekkesi'nin yıktırılmadığını göstermektedir.

Dervişlik ve Alevi-Bektaşîlik geleneğinde kadına duyulan saygı ve eşitlik anlayışı Kızana'yı dervişlik ve inananlar nazarında üst mertebelere kadar getirmiştir. Kadının dinî hayattaki yeri ve dervişlik makamının kadına da açık olduğunu görmek için Kızana hem çağında hem günümüzde önemli bir örnek teşkil etmektedir. Halen ziyaret edilen tekkesi günümüze kadar bazı tahribat ve tadilattan geçmişse de inananlar şifa bulmak ve dileklerini niyaz etmek için bu türbeyi ziyaret etmektedirler.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA, C.EV., 268-13679.

BOA, TT.d. 382.

E.d. 1847.

Ev. D. 18427.

BOA, C. ADL., 94-5625.

Ana Kaynaklar

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. II*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Demir Baba Velâyetnâmesi; Bulgaristan'dan, Veysel Bayram adlı şahıstan edinilmiştir.

Araştırma Eserleri

ALKAN, Mustafa, "Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesine Nakşibendî Bir şeyhin Tayini: Merkezî Bir Da-

Gör

Akademik
Bakış

367

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

yatma ve Sosyal Tepki”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, Ankara 2011, s. 213-223.

ALKAN, Mustafa, “Yeniçeriler ve Bektaşilik-Janissaries and the Bectashi Order”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50, Ankara 2009, s. 243-260.

AYDIN, Rıza, “Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür”, *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, C. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2004, s. 462-484.

AZAR, Birol, “Sözlü Gelenegın Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneğı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Sa. 3, Yozgat 2013, s. 74-87.

BAHADIR, İbrahim, *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*, Su Yayınları, İstanbul 2005.

ÇİBİK, Tuba Hatipler – UMAROĞULLARI, Filiz, “Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, İstanbul 2017, s. 468-469.

DAŞÇIOĞLU, Kemal, “Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 34, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara 2005, s. 307-315.

GRAMATİKOVA, Nevena. “The Vilayet-nâme of Demir Baba as a Source on the History of Unorthodox Islam in North-Eastern Bulgaria”, *Folklor-Edebiyat*, C. III, Sa: XXIX, 2002/1, s. 295-300.

GÜMÜŞ, Nazlı, *Alevilikte Kadın: Şahkulu Sultan Dergâhı’ndaki Kadınların “Alevi Kadını” Algılayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011.

GÜZEL, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Veli El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

HEZARFEN, Ahmet, *Rumeli ve Anadolu Ayan Eşkiyası*, C.I, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

İŞİK, Caner “Alevi Bektaşî Geleneginde Derviş”, *Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07*, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara 2017, s. 773-790.

KAYAPINAR, Ayşe, “Balkanlar’da Mihailoğullarına Tâbi Akıncıların Bektaşîlikle Bağlantısına Dair Onomostik ve Toponomik Bir Araştırma”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli*, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2010, s. 39-57.

KAYAPINAR, Ayşe, “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”, *Yeni Türkiye* 66, *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 619-635.

KILIÇ, Filiz - BÜLBÜL, Tuncay, *Demir Baba Velâyetnâmesi, (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

KİEL, Machiel, “Eskicuma”, *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 396-397.

KİEL, Machiel, *Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, Terc. Kolevy, İlknur, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2352, Ankara 2000.

MADEN, Fahri, “Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yeni Yüzyılı”, *Uluslararası Tür-Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17-18-19 Ekim 07*, Ed. Dr. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, C.2, Ankara, 2017, s. 1033-1059.

MÉLİKOFF, İrene, “Note de symollique Bektachi-Alevie: des douze animaux douze imams”, *Turcia*, XXXV, 2003, s. 237-245.

MELİKOFF, İrene, *Hacı Bektaş - Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2006

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgaristan’da Türk-İslam Kültür ve Sanatı*, Türk Araştırma Serisi III, İstanbul 2007.

MİKOV, Lubomir, *Bulgaristan’da Alevi-Bektaşî Kültürü*, (Çev. Orlin Sabev), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

MUSTAFA, Alcan-AHMET, Meryem Salim, “Bulgaristan’dan Eski Cuma (Targovişte) ve Os-

manpazarı (Omurtag) Nahiyelerinde Gayrisünnî Yerleşim İzleri”, *Uluslararası Börklüce Mustafa Sepozyumu Bildiriler 02-05 Haziran 2016*, Egeus Matbaacılık, İzmir 2016, s. 325-348.
NOYAN, Bedri, *Bektaşilikte Alevilik Nedir*, Ankara 1987.

ORMAN, İsmail, “Türbe”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 464-466.

ÖZDEMİR, Rifat, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 5, Ankara 1994, s. 259-310.

Sorularla Alevilik-Bektaşilik, Hacı Bektaş Belediyesi Yayınları Nu.:1, Ege Yayınları, İzmir 2022.

ŞENER, Cemal, *Alevilik Olayı; Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Öyküsü*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1988.

TERMEN, Belkıs, “Bektaşî ve Alevî Kültüründe Kadın”, *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim- 1998)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 317-322.

VORHOFF, Karin, *Türkiye’de Aleviler Bektaşiler Nusayriler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Extend Abstract

Kızana Tekke was established in the village of Sait Baba in Eskicuma. Eskicuma is today located in Bulgaria under the name Targovishte. Although the exact date of establishment of the tekke is unknown, it dates back to the mid-sixteenth century. The importance of the tekke is not only its early date but also the fact that the first person to sit on its post was a woman. This woman was a dervish named Kızana, hence the name of the tekke. Information about Kızana first appears in Demir Baba Velayetnamesi. Kızana is the best woman of the bride at the wedding of Demir Baba’s father Hacı Dede and mother Zahide Başu, as described in the velayetname. At this wedding, Kızana was made to wear a hilat by El-Hac Dede, Tursun Baba and Kademli Baba. The fact that he attended the wedding with other important fathers, was dressed in a hilat, and was the best woman of the bride shows that she had an important place among the dervishes of his time. Although her place in the silsila cannot be seen, her position as a dervish has been carried to the present day with different manna. In this sense, there are many stories about Kızana in the oral tradition. One of these is the myth of Sarıkaz in Manisa, which does not have similar characteristics. Others are that she somehow escaped to the forest as a little girl, where she lived off animals and trees, and then returned to her village as a saint. The common point of the narratives is that the woman in the form of a saint has come to a respected place among the people over time. She is a public servant, a healer. The starting point of these narratives is based on the Alevi-Bektashi tradition. The values overlapping with the position of women in the Alevi-Bektashi tradition brought Kızana to the position of sheikh of the tekke as a female dervish and had the tekke named after her.

The Tekke existed for a long time. By the nineteenth century, traces of it can be found in documents. It still exists today in a mystical and religious sense. The tekke receives visitors every year. Visitors slaughter their sacrifices here and fulfill their religious rituals. Here they offer their wishes to Kızana. This is important in that it still retains its prestige and its place in the Alevi-Bektashi tradition. While preparing the study, archival documents were used to reveal its position and service area from past to present. Documents from five different funds draw attention to different features of the tekke. By the eighteenth and nineteenth centuries, it is documented that there were servants such as mudarris and bevvab. It is reflected in the documents that the sheikh of the tekke fought for her rights after the lands of the tekke were interfered with. It is noteworthy that these foundation lands and the struggle of the lodge’s administrators have played a significant role in the lodge’s survival until today. Kızana Tekke is important in terms of showing the position of women in the Alevi-Bektashi tradition and the fact that the sheikh of the tekke, which was established at an early date in the Balkans, was a woman.

21 Kasım 1939 Tercan Depremi ve Etkileri

21 November 1939 Tercan Earthquake and Its Impacts

Ulvi Ufuk TOSUN*

Öz

Erzincan'a bağlı Tercan ilçesinde 21 Kasım 1939'da 5.9 şiddetinde bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde, birçok can kaybı, yaralanma ve önemli ölçüde maddi hasar oluşmuştur. Adı geçen deprem; Trabzon, Tokat, Elazığ ve Erzurum gibi illerde de hissedilmiştir. Tercan'ın Mans (Çayırh) ve Karakulak (Otlukbeli) ile Erzincan'ın merkez kazasına bağlı Başköy nahiyyelerinde büyük tahribat ve kayıplara yol açmıştır. Birçok ev yıkılırken önemli bir kısmı da oturulamaz hâle gelmiştir. Köylerde de çok ciddi hasarlar oluşmuştur. Başköy nahiyyesinde 16, Mans nahiyyesinde 4 ve Karakulak nahiyyesinde de 13 köyde büyük bir yıkıma yol açmıştır. Tercan Depremi, aynı zamanda ciddi boyutlarda mali kayıplara neden olmuştur. Önemli ölçüde eşya, tohumluk ve yiyecek zayıyatı ile sonuçlanmıştır. Bunun yanında çok sayıda hayvan telef olmuştur. Deprem bölgesinde afetzedelerin yaralarının sarılması için sorumluluk mevkiindeki devlet görevlileri ve Kızılay harekete geçerek yardım çalışmalarını başlatmıştır. Hafif yaralılar, olay mahallinde tedavi edilmiş, durumu ağır olanlar ise Erzincan Devlet Hastanesi'ne gönderilmiştir. Bölgeye para, iase ve çadır yardımı yapılmıştır. Bu iş için gerekli para ile birtakım araç gereç bölgeye ulaştırılmıştır. Depremi yaşadığı tarih, söz konusu bölgede kış koşullarının kendisini hissettirmeye başladığı bir takvime rastlamıştır. Bu sebeple mevsim dikkate alınıp, çadırda barınmanın zorluğu düşünülerek deprem sahasına geçici iskân için zeminliklerin (kulübe/barınak) yapılması çalışmaları başlatılmıştır.

Bu çalışma, 27 Aralık 1939 Büyük Erzincan Depremi'nin gölgesinde kalan ve şimdiye kadar literatürde müstakil bir başlık altında ele alınmayan, dolayısıyla da pek fazla bilinmeyen 21 Kasım 1939 Tercan Depremi'nin sosyal ve ekonomik etkileri ile devletin depremzedelerin yaralarını sarmak için yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgi vermeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, 21 Kasım 1939 Tercan Depremi, Tercan, Başköy, Karakulak, Mans

Abstract

On 21 November 1939, a significant earthquake of magnitude 5.9 struck the Tercan district in Erzincan. This powerful seismic event had resulted in a high number of casualties, injuries, and extensive material damage. The earthquake's impact had been felt across several provinces, including Trabzon, Tokat, Elazığ, and Erzurum. The earthquake had destroyed many homes and rendered a large portion of the remaining structures uninhabitable. The earthquake had caused widespread devastation in 16 villages in the Başköy sub-district, 4 villages in the Mans (Çayırh) sub-district, and 13 villages in the Karakulak (Otlukbeli) sub-district. The Tercan earthquake had also led to significant financial losses, including goods, seeds, and food. A large number of animals had also perished. However, the swift response of state officials and the Turkish Red Crescent had been commendable. They immediately launched relief efforts to address the needs of the earthquake victims. The slightly injured had been treated at the scene, while the seriously injured had been transported to the state hospital in Erzincan. Monetary assistance, essential supplies, and temporary shelter had been promptly dispatched to the affected region, along with the necessary financial resources and equipment. The earthquake

Gaz

Akademik
Bakış
371
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Makale Geliş Tarihi: 15.01.2024. Makale Kabul Tarihi: 01.08.2024.
Araştırma Makalesi / Künye: TOSUN, Ulvi Ufuk. "21 Kasım 1939 Tercan Depremi ve Etkileri". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 381-398. DOI: 10.19060/gav.1601741

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, E-mail: ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1076-4261.

had coincided with the onset of winter, prompting concerns about the challenges of temporary shelter in tents. Consequently, efforts had been initiated to construct barracks for temporary housing in the earthquake-stricken area, considering the difficulty of dwelling in tents during the harsh winter.

The present study aims to provide information on the social and economic impact of the 1939 Tercan earthquake, which has been overshadowed by the great Erzincan earthquake of 27 December 1939 and remains little known due to the lack of separate coverage in the literature. It also explores the state's efforts to heal the wounds of the earthquake victims.

Key Words: Earthquake, 21 November 1939 Tercan Earthquake, Tercan, Başköy, Karakulak, Mans

Giriş

Erzincan'a bağlı olan Tercan ilçesi, il merkezinin 93 km doğusunda, E-80 Karayolu üzerinde yer almaktadır. Coğrafi konumu sebebiyle tarih boyunca Doğu Anadolu şehir ve kasabaları içerisinde önem verilip geliştirilen bir yerleşme olarak kendisinden söz ettirmiştir. Türkistan ve İran'dan gelen İpek Yolu, Erzurum'dan Erzincan'a ulaşırken söz konusu ilçe üzerinden geçtiği gibi bazı göç ve kervanlar, Trabzon'a giderken de yine burayı kullanabilmiştir¹. 1936'ya kadar Erzurum'a bağlı olan bu ilçe, aynı yıl yapılan idari değişiklikle Erzincan'a dâhil edilmiştir². 1935 Genel Nüfus Sayımı'nda Tercan'ın toplam nüfusu, 34.618 olarak kaydedilmiştir³.

Tercan Ovası, bir fay hattı üzerinde bulunmaktadır. Ova'nın güneyinde, Erzincan Ovası'nı batı-doğu istikametinde katederek Sansa Boğazı üzerinden Karlıova'ya kadar uzandığı bilinen Kuzey Anadolu Fay Hattı yer almaktadır. Adı geçen fay, doğrultu atımlı ve sağ yönlü olup aktiftir. Saha içinde buna paralel ve dik uzanan başka yerel faylar da vardır⁴.

Tercan Ovası'nın jeotektonik özellikleri incelendiğinde sismik hadiselerin bölge yerleşme sistemi için en yıkıcı unsurlardan birini oluşturduğu göze çarpar. Çünkü Tercan Ovası ve çevresi, birinci derecede aktif deprem kuşağı içinde konumlandırılmaktadır. Bu yüzden bölgede tarih boyunca yaşamış olan insanların dolayısıyla meskenlerin karşılaştıkları en büyük problemlerden birini de depremler teşkil etmiştir. Tarihî devirlerden beri bölgede, tahripkâr olarak kabul edilen (Mercalli-Sieberg ölçeğine göre şiddeti VII-XII arasında değişim gösteren) beş büyük deprem meydana gelmiş ve o çevrede önemli hasarlara yol açmıştır⁵. Bölge, benzer şekilde tarih boyunca birçok depreme maruz kalmıştır. Bunlardan en fazla bilinenleri; 1047, 1445, 1471, 1575, 1661, 1782, 1888, 1930 ve 1939 (1939 Büyük Erzincan Depremi) yıllarına ait depremlerdir. Adı geçen afetler, bu havalide büyük yıkımlara

- 1 Hakkı Yazıcı, "Coğrafya", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara, Basım Yılı Yok, s. 268, 291.
- 2 Hakkı Yazıcı, *Tercan Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, ((Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1991, s. 142.
- 3 Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarile Muvakkat Rakkamlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. VII.
- 4 Yazıcı, *agt*, s. 9.
- 5 Yazıcı, *agt*, s. 173-174.

neden olmuştur. Belirtilen durumun başlıca nedenleri arasında, Erzincan Ovası'nın jeomorfolojik gelişimi sırasında büyük çatlakların oluşumu ve binaların depreme dayanıklı şekilde inşa edilmemeleri gösterilebilir⁶.

Deprem kavramının sözlük karşılığı, yer kabuğunun derin katmanlarının kırılıp yer değiştirmesi ya da yanardağların püskürme durumuna geçmesi yüzünden oluşan sarsıntı (yer sarsıntısı/hareket/zelzele) şeklinde tanımlanmaktadır⁷. Jeolojik tanımı ise Dünya'nın kabuk kısmındaki kayalar da biriken enerjinin sismik dalgalar biçiminde serbest hâle geçmesi olayıdır. Başka bir ifadeyle deprem, Dünya'yı meydana getiren kabuğun herhangi bir noktasındaki gerginliğin ani olarak serbest kalmasıdır⁸.

Anadolu coğrafyası, aktif deprem kuşağı üzerinde bulunduğu için burada tarih boyunca birçok deprem görülmüştür. Bu depremlerden biri de 27 Aralık 1939 Büyük Erzincan Depremi'nden⁹ kısa zaman önce Tercan'da yaşanmıştır. 21 Kasım 1939 Tercan Depremi, Büyük Erzincan Depremi'nin gölgesinde kalmış, dolayısıyla üzerinde fazla durulmamış ve şimdiye kadar akademik çalışmalarda müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. Bu çalışmada, konu akademik bir bakış açısıyla etraflıca irdelenecektir.

21 Kasım 1939 Tercan Depremi

Tercan Depremi, 21 Kasım 1939'da saat¹⁰ 10: 48'de 5.9 büyüklüğünde meydana gelmiştir¹¹. Bu deprem, birçok insanın ölmesine ve yaralanmasına neden olmuştur. Aynı şekilde önemli ölçüde maddi hasara yol açmıştır.

6 *Erzincan İl Yıllığı/1967*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 111, 114.

7 Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 632.

8 Ramazan Özey, *Depremle Uyanmak*, Ekev Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11-12.

9 Büyük Erzincan Depremi, 27 Aralık 1939'da saat 01: 57'de oldu (Anadolu Ajansı, *100 Yıllık Türkiye 23 Nisan 1920-23 Nisan 2020*, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara, 2021, s. 52; Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 22; Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/> [Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2023]; İstanbul Kandilli Rasathanesi Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul Kandilli Rasathanesi 1939 (Ekim, Kasım, Aralık) Meteoroloji, Sismoloji ve Miknatis Rasatları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s. 47). Türkiye tarihinin en büyük depremlerindendir. Son 50 yılda dünyada meydana gelmiş en ağır 15 depremden biri olup 7.8 büyüklüğündedir. Bu depremde, 33.000 insan hayatını kaybetmiştir (Anadolu Ajansı, *age*, s. 52). Öte yandan Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, bu depremin şiddetini 7.9 şeklinde vermiştir. Yine aynı kurum, bu depremde ölenlerin sayısını da 32.968 olarak göstermiştir (Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, *aynı yer*).

10 Söz konusu depremin saati, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan İstanbul Kandilli Rasathanesi 1939 (Ekim, Kasım, Aralık) Meteoroloji, Sismoloji ve Miknatis Rasatları adlı eserde 10: 50 olarak gösterilmiştir (İstanbul Kandilli Rasathanesi Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, *age*, s. 46).

11 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *Türk Kızılây Arşivi (TKA)*, 2372/241; Anadolu Ajansı, *age*, s. 52; Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, *aynı yer*; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesrin 1939, s. 19; Jaeschke, *age*, s. 20.

Depremi etkisiyle meskenlerde ciddi tahribatlar oluşmuş; evler, ahırlar yıkılmıştır.

Adı geçen deprem; Trabzon, Tokat, Elazığ ve Erzurum'da da hissedilmişse de kayıtlara geçmiş herhangi bir can kaybı ya da maddi hasar bilgisine ulaşılamamıştır¹². Sadece Trabzon'da Sürmene ilçesinin hükûmet konağının duvarlarının çatladığı bildirilmiştir¹³. Yine depremin etkisiyle Erzincan merkezde üç ev oturulamaz hâle gelmiş ve bazı binalarda çatlaklar oluşmuştur¹⁴. Gelen haberlerde, depremin şiddetli bir biçimde hissedildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Tercan'ın Mans (Çayırılı) nahiyesi merkezindeki evlerin dörtte üçünün yıkıldığı bildirilmiştir¹⁵. Söz konusu nahiye'nin hükûmet konağının kullanılamayacak derecede hasar aldığı dile getirilmiştir¹⁶. Başköy nahiyesine bağlı Şepke¹⁷ köyünün oturulamaz hâle geldiği¹⁸ ve burada altı, Boybeyi¹⁹ köyünde de bir kişinin öldüğü; üç kişinin de enkaz altında kaldığı ifade edilmiştir²⁰.

Mans nahiyesinde de biri iki yaşında çocuk olmak üzere altı kişinin hayatını kaybettiği iletilmiştir. Ayrıca enkaz altında kalan üç depremezdenin de²¹ ağır yaralı olarak göçükten çıkarıldığı bildirilmiştir²². Tercan'ın 135 haneli Karakulak (Otlukbeli) nahiye merkezindeki evlerin bir kısmının bütünüyle yıkıldığı²³ geriye kalan bölümünün ise oturulamaz hâle geldiği nakledilmiştir²⁴. Hükûmet ile jandarma binalarının büyük hasar aldığı belirtilmiştir. Bu kurumlarda herhangi bir can kaybı ya da yaralanma kaydına rastlanmamış ancak söz konusu binalardaki evrakın enkaz altında kaldığı dile getirilmiştir²⁵. Öte yandan jandarmaya ait silahların da göçük altında kaldığı bilgisi paylaşılmıştır²⁶.

Depremi ardından belirli aralıklarla artçı sarsıntılar sürmüş ve nahiye merkezleriyle telefon bağlantısı kurulamamıştır. Bundan dolayı ilk etapta

12 *Ulus*, 23 Sontışrin 1939; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939.

13 *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 23 Sontışrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

14 *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

15 *TKA*, 2372/285; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 23 Sontışrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

16 *TKA*, 2372/285; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

17 Adı geçen köy, ilgili belgede ve *Ulus* gazetesinde Şepge diye geçmektedir (*TKA*, 2372/281; *Ulus*, 23 Sontışrin 1939). *Vakit* ve *Tan* gazetelerinde ise Şepge olarak yazılmıştır (*Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939). Ancak doğrusu Şepke'dir.

18 *TKA*, 2372/281; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Ulus*, 23 Sontışrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

19 Söz konusu köy, ilgili belgede ve *Vakit* gazetesinin haberinde Beybeyi (*TKA*, 2372/281; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939); *Tan* gazetesinde ise Heybeyi diye yazılmıştır (*Tan*, 23 İkinciteşrin 1939). Ancak doğrusu Boybeyi'dir.

20 *TKA*, 2372/281; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

21 *Cumhuriyet*, 23 İkinciteşrin 1939; *Son Telgraf*, 23 İkinciteşrin 1939.

22 *Haber (Akşam Postası)*, 23 İkinciteşrin 1939.

23 *TKA*, 2372/271; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontışrin 1939, s. 19; *Türksözü*, 24 Teşrinisani 1939.

24 *TKA*, 2372/271; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontışrin 1939, s. 19; *Akşam*, 24 Teşrinisani 1939; *Aydın*, 24 II. Teşrin 1939; *Tan*, 24 İkinciteşrin 1939.

25 *Ulus*, 23 Sontışrin 1939; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939.

26 *TKA*, 2372/286; *Vakit*, 23 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 23 İkinciteşrin 1939.

nüfus zayıyatına yönelik kesin bir rakam telaffuz etmekte güçlük yaşanmıştır. Diğer taraftan çok büyük bir maddi zarar söz konusudur²⁷. Karakulak ve Başköy nahiyesinde iki gün içinde beş saniye süren depremler meydana gelmiştir. İlk depremde çatlayan binalar, bu defa bütünüyle yıkılmıştır. Karakulak nahiyesine bağlı Yeniköy ve Ördekhacı²⁸ köyünde halk sokakta kalmıştır²⁹. Soğuk hava, büyük bir olumsuzluk teşkil etmiştir³⁰. Hatta bu yüzden bir çocuğun soğukla etkisiyle öldüğü bildirilmiştir³¹. Bu felakete uğrayan köylerdeki vatandaşların küçük bir kısmı, belirtilen olumsuzluktan dolayı bölgede depremde etkilenmeyen diğer köylerdeki akrabalarına sığınmıştır³².

Başköy nahiyesine bağlı Tolos ve Gelengeç³³ köylerinde de büyük yıkım olmuştur. Halkın önemli bir kısmı, kağı arabalarının altında barınmıştır. Ağır kış koşulları etkisini göstermeye başladığından bu iki köydeki insanlar ve onlara ait hayvanlar, soğuktan donma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu sorunla mücadele etmek için barakaların yapılmasına kadar 150 çadırın acilen bu köylere ulaştırılması³⁴ istenmiştir. Ayrıca barakaların inşasında kullanmak amacıyla gereken kereste ve malzemenin de bir an önce gönderilmesi talep edilmiştir³⁵. Afette yaralanan vatandaşların sağlık durumları da öncelikli bir konu olmuştur.

Ağır yaralılar, Erzincan Devlet Hastanesi'ne nakledilmiş; sağlık durumu daha iyi olanlar ise bulundukları yerde seyyar sağlık memurları tarafından tedavi altına alınmıştır. Bunun yanında depremzedelerin işesi ve ihtiyaçları için Erzincan vilayetince yoğun gayret sarf edilmiştir³⁶. Depremden hemen sonra Erzincan Valiliği tarafından ilk etapta 270 lira yardım toplatılarak, bu parayla erzak alınıp söz konusu afetten en fazla etkilenen bir kısım köylere ulaştırılmıştır. Böylece bu köylerin birkaç günlük yiyecek ihtiyacı sağlanmıştır³⁷.

Depremden hemen sonra bölgedeki mülki yetkililer, afetzedelerin durumunu yakından görmek ve incelemelerde bulunmak için Tercan'a gelmiştir³⁸. Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli³⁹ de depremin hemen ertesi

27 *Cumhuriyet*, 23 İkinciteşrin 1939; *Haber (Akşam Postası)*, 23 İkinciteşrin 1939; *Son Dakika*, 23 İkinciteşrin 1939.

28 Bu köy, ilgili gazetelerin haberinde Ördek köyü olarak geçmektedir (*Vakit*, 25 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 25 İkinciteşrin 1939). Ancak doğrusu Ördekhacı'dır.

29 *Vakit*, 25 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 25 İkinciteşrin 1939.

30 *Anadolu*, 24 Teşrinisani, 1939.

31 *Vakit*, 25 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 25 İkinciteşrin 1939.

32 *TKA*, 2372/264-2.

33 Adı geçen köy, söz konusu belgede Gelineç diye geçmektedir (*TKA*, 2372/254). Ancak doğrusu Gelengeç'tir.

34 Bölgedeki askerî birimler tarafından verilen 12 çadır, Başköy nahiyesinin Şepke köyüne ulaştırılmıştır (*TKA*, 2372/280-1).

35 *TKA*, 2372/254.

36 *Vakit*, 25 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 25 İkinciteşrin 1939.

37 *TKA*, 2372/264-5.

38 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-2,5.

39 Osman Nuri Tekeli (1893-1976); Isparta'da dünyaya gelmiştir. Isparta Rüştüyesinde

günü bölgeye ulaşmıştır⁴⁰. Depremi merkezini, Tercan'ın Mans ve Karakulak ile Erzincan'ın merkez kazasına bağlı Başköy nahiyesi oluşturmuştur. Bundan dolayı Başköy ile Mans nahiyesine bizzat Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli⁴¹, Karakulak nahiyesine de Tercan Kaymakamı giderek buralarda gözlem ve incelemelerde bulunmuşlardır⁴². Adı geçen yetkililer tarafından vakit kaybedilmeden deprem bölgesinin yaralarını sarmak için harekete geçilmiştir.

Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli tarafından hazırlanan *29.11.1939 gün ve 2000/280 Sayılı Zelzele Raporu* deprem merkez üssünde meydana gelen hasar ve ortaya çıkan can ve mal kaybı konularında önemli bilgiler sunmaktadır. Raporda, yeni can ve mal kayıplarına meydan vermemek amacıyla ağır hasarlı binaların derhal tahliyesi ve yıkılması için talimat verildiği belirtilmiştir. İnsan kaybı, hayvan telefâtı ile ev ve eşya zayiatına ait hasar tespiti yapılmasının emredildiği bildirilmiştir. Halkın ve hayvanların barınmaları için depremin ortaya çıkardığı enkazdaki kullanılabilir malzemeden faydalanılarak zeminlik⁴³ ve baraka yapılması tavsiye olunup bu doğrultuda işe başlandığı ifade edilmiştir. Üç nahiye (Mans, Başköy, Karakulak) üç sağlık memuru gönderilerek hafif yaralıların tedavi edildiği dile getirilmiştir. Kızılay tarafından gönderilen çadırların mahallerine yetiştirildiği iletilmiştir. Vilayet ve kaza merkezinde depremzedeler için yapılan yardımlar teslim alınarak Kızılay tarafından seçilecek heyetler vasıtasıyla bunların afetzedelere ulaştırılması konusunun iki merkeze tebliğ edildiği duyurulmuştur. Tercan ilçe merkezinde toplanan bir miktar para ile şeker, gaz, çay, sabun gibi tüketim maddelerinin satın alınarak Karakulak ve Mans nahiyesine ulaştırıldığı kaydedilmiştir. Başköy nahiyesi için de vilayet merkezinde teşebbüse geçildiği bildirilmiştir⁴⁴.

Raporda, alınması gereken önlemler konusunda da tafsilatlı bilgilere yer verilmiştir. Depremi meydana geldiği bölge ve mevsim dikkate alınarak evleri tamamen veya kısmen yıkılan vatandaşların çadırlarda barındırılmasına imkân olmadığı vurgulanmıştır. Özellikle hayvanların ba-

okumuş, sonrasında İstanbul'da Vefa İdadisini bitirmiştir. 1914'te Mülkiye'den yüksek derece ile mezun olmuştur. Nahiye müdürlüğü, kaymakamlık, vali vekilliği, mülkiye müfettişliği ve valilik gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1939-1940 yılları arasında Erzincan valiliği yaparak sırasıyla Denizli, Diyarbakır, Bilecik, Maraş, Kocaeli ve Afyonkarahisar'da aynı vazifeyi yürütmüştür. Valilik görevinden sonra İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığına atanmış ve 1950'de emekliye ayrılmıştır (<https://www.academia.edu/50792988/CumhuriyetinErzincanValileri> [Erişim Tarihi: 24 Eylül 2024]; <https://yasamoykusu.com/biyografi/osmannuritekeli> [Erişim Tarihi: 24 Eylül 2024]).

40 *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939; *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1939.

41 Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli'nin deprem bölgesine gelişine, dönemin gazetelerinde de değinilmiştir (*Türk dili*, 24 İkinciteşrin 1939; *Aydın*, 24 II. Teşrin 1939; *İkdam*, 24 İkinciteşrin 1939; *Son Telgraf*, 23 İkinciteşrin 1939; *Tan*, 24 İkinciteşrin 1939; *Ulus Sesi*, 24 İkinciteşrin 1939).

42 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-2,4,5.

43 Zeminlik; toprak kazılarak üzeri tahta, çalı çırpı ve yapraklarla örtülmek suretiyle yapılan kulübe ve barınak türü küçük, basit yapılara verilen isimdir.

44 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4,5; *TKA*, 2372/241-1.

rındırılmasının mühim bir mesele olduğu üzerinde durulmuştur. İnsanların ve hayvanların kış mevsiminin olumsuz koşullarından korunması için başlıca iki önlemin akla gelebileceğinin altı çizilmiştir. Bunlardan ilkinin açıkta kalanların depremde etkilenmeyen köylere nakli, ikincisinin de derhal zeminlik ve baraka yapılması olduğuydu. Açıkta kalanların civar köylere naklinin pek pratik bir önlem olmadığı ifade edilmiştir. Zira köylünün kışlık hazırlığının ancak kendisine ve hayvanlarına yeteceği gerçeği ve hayvan yeminin bir yerden diğer bir yere naklinin önündeki güçlükler göz önünde bulundurularak bunun mantıklı olmadığı düşünülmüştür. En kısa yolun zeminlik ve baraka yapma olduğu savunulmuştur⁴⁵. Raporda, bunun için bir formül geliştirildiğinin altı çizilmiştir.

Depremzedelere belirli miktar kereste verildiği takdirde kendilerinin ve hayvanlarının barınması için zeminlik ve baraka yapılabileceği mantıklı görülmüştür. Gerek çevre kesimlerden ve gerekse halktan 300 metre mikâp kereste alınabileceğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Her bir metre mikâbın oldukları yerde 20 ile 35 liraya kadar temin edilebileceği bildirilmiştir. Bunun için de buradaki Kızılay Müfettişi'nin başkanlığı altında bir satın alma, sevk ve dağıtma komisyonunun oluşturulmasının gereği vurgulanmıştır. Tercan Kaymakamı ile nahiye müdürlerinin bu komisyonda üye olarak bulunması istenmiştir. Bu suretle satın alma, sevk ve dağıtma işlerinin bir elden yürütülmesinin sağlanacağı ifade edilmiştir⁴⁶.

Söz konusu raporda, barınma meselesi yanında bir de iâşe sorununa dikkat çekilmiştir. Depremde, halkın kışlık zahire ve hayvan yemlerinin ziyan olmadığı için bu konuda fazla zorluk çekilmeyeceği dile getirilmiştir. 100 ton buğdayın halkın hem iâşesine hem de tohumluğuna yeteceği kaydedilmiştir. Ancak tohumluk konusu, sonraya bırakılarak çok zor durumda bulunanlara dağıtılmak üzere iâşe için üç vagon, yani 45-50 ton buğdayın yeterli olacağı belirtilmiştir. Bunun o havaliden ancak 5 tonunun temin edildiği bildirilmiştir. Geri kalan kısmının Sivas veya Aşkale'den sağlanabileceğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir. Gerekli olan buğdayın satın alınması, nakli ve dağıtımının lüzumuna değinilmiştir. Enkaz altında kalan tohumluk için de halka ilkbahara doğru 50 ton buğdayın dağıtılmasının gereğine temas edilmiştir⁴⁷.

Raporda, yıkılan evlerin yapılması konusu da ele alınmıştır. Bunda iki seçenek üzerinde durulduğu iletilmiştir. Bunlardan ilki, evlerin Hükûmet ya da Kızılay tarafından yapılmasıdır. Diğer ise uğradıkları zararlar oranında halka nakdî yardımda bulunarak evlerinin kendileri tarafından inşası fikridir. Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli'nin belirtilen şıklardan ikincisini, yani halka nakdî yardım yapılması seçeneğini daha pratik bulduğu dile getirilmiş ancak bunun takdirini ilgili makamlara bıraktığı vurgulanmıştır⁴⁸.

45 BCA, 30.10.0.0.118.827.33-5,6; TKA, 2372/241-1.

46 BCA, 30.10.0.0.118.827.33-6; TKA, 2372/241-1,2.

47 BCA, 30.10.0.0.118.827.33-6; TKA, 2372/241-2.

48 BCA, 30.10.0.0.118.827.33-6; TKA, 2372/241-2.

Öte yandan aynı raporda, deprem bölgesiyle ilgili önemli bir jeolojik detaya⁴⁹ da dikkat çekilmiştir. Raporda, Mans ve Karakulak nahiyeleri arasındaki mıntıkada bulunan Neflik Dağı'nın kuzey yamacında haritada gaz madeni adıyla belirtilen bir petrol kaynağı çıktığına, halkın söz konusu madenin yanıcı özelliğinden faydalanarak bunu evlerinde kullandıklarına ve depremin de buranın etrafında yoğunlaştığına temas edilmiştir. Jeoloji ve petrol sahasında uzman bir fen heyetinin bölgeye gelerek burada araştırma-da bulunmasının gereğine değinilmiştir⁵⁰.

Depremzedelerin yaralarının sarılması için bölgede seri bir çalışma yürütülmüştür. Bölgedeki devlet yetkililerinin bu konuda ilk önceliği, mevsimin de bu coğrafyadaki etkisi dikkate alınarak sokakta kalan insanların ve onların hayvanlarının barınma meselesinin halledilmesi olmuştur. Yukarıda değinilen Valilik raporu doğrultusunda halkın bu ihtiyacının karşılanması için önemli adımlar atılmıştır.

Nitekim bu doğrultuda Erzincan şehir merkezinden Mans nahiyesindeki depremzedeler için ilk önce 100 adet çadır gönderilmiştir⁵¹. Kızılay Genel Merkezi tarafından da Tercan'a ulaştırılmak amacıyla 300 adet çadır yola çıkarılmıştır⁵². Bu 300 çadırın 200'ünün Karakulak, 50'sinin Mans ve 50'sinin de Başköy'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁵³. Öncelikle depremzedelerin iâsesi için 1.500 liralık bir yardım tahsis edilmiştir. Devlet tarafından organize edilen işlerin düzenli şekilde yürütülmesi maksadıyla Ankara'dan bir müfettiş görevlendirilmiştir⁵⁴. Tercan'a gönderilen bu Kızılay Cemiyeti Müfettişi, Said Güven'dir⁵⁵.

Kızılay'ın gönderdiği çadırlar, yeterli olmadığından bölgeye çok sayıda baraka yapılmasına karar verilerek bu eksikliğin giderilmesine çalışılmıştır⁵⁶. Bu arada, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili (Bakanı) Dr. Hulûsi Alataş⁵⁷, Erzincan Valisi B. Osman Nuri Tekeli ile birlikte⁵⁸ 6 Aralık 1939'da Tercan'a gelerek⁵⁹ burada depremle ilgili incelemelerde bulunmuştur. Alataş, depremde

Gps

Akademik
Bakış
378
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 49 Aynı konuya, Dâhiliye Vekili Yardımcısı Nazif Ergin tarafından Başvekâlet makamına gönderilmiş olan raporda da temas edilmiştir (BCA, 30.10.0.0.118.827.33-2,3).
- 50 BCA, 30.10.0.0.118.827.33-2,3,6,7; TKA, 2372/241-2.
- 51 Ulus, 23 Senteşrin 1939; Vakıf, 23 İkinciteşrin 1939.
- 52 TKA, Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumî Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1940, s. 8; Cumhuriyet, 23 İkinciteşrin 1939; Haber (Akşam Postası), 23 İkinciteşrin 1939.
- 53 TKA, 2372/280-1.
- 54 TKA, Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumî Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor, s. 8; Cumhuriyet, 23 İkinciteşrin 1939; Haber (Akşam Postası), 23 İkinciteşrin 1939.
- 55 TKA, 2372/239-1.
- 56 Erzurum, 4 Birinci Kanun 1939; Haber (Akşam Postası), 1 Birincikanun 1939.
- 57 Hulûsi Alataş; 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetlerinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği görevini yürütmüştür (Cafer Demiral, Türkiye'nin 42 Hükûmeti (25 Nisan 1920-15 Nisan 1973), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 73-78).
- 58 Ayın Tarihi, Sayı: 73, 1-31 İlkânun 1939, s. 9.
- 59 TKA, 2372/250.

evleri yıkılan köylülerin mevsim dolayısıyla çadırlarda barınmalarının çok güç olduğuna dikkat çekerek buralarda zeminlikler yapılması talimatını vermiştir. Bunun üzerine deprem sebebiyle sokakta kalanların geçici olarak iskânları için Kızılay Genel Heyetince seri bir şekilde zeminliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu iş için gerekli olan para ve birtakım araç gereç bölgeye gönderilmiştir⁶⁰.

Deprem bölgesinde inceleme yapmak için görevlendirilen Kızılay Cemiyeti Müfettişi Said Güven'in Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderdiği 2 Aralık 1939 tarihli telgraf, bu açıdan önemlidir. Telgrafta, zeminliklerin yapımında kullanılmak üzere bölgeye gerekli inşaat malzemesinin gönderilmesi istenmiştir. Bunun üzerine talep edilen malzemeler,⁶¹ vakit kaybedilmeksizin Tercan'a ulaştırılmıştır⁶². Öte yandan halk tarafından yapılan barakalar da afet bölgesindeki barınma sorununun çözümünde önemli katkı sağlamıştır. Hükûmet ve Kızılay koordineli bir şekilde afetzedelerin yaralarını sarmak için çalışmıştır⁶³. Ayrıca evleri tamamen yıkılan vatandaşların konutlarının yeniden inşa edileceği kararlaştırılmıştır⁶⁴. Bölgedeki iklim koşulları da dikkate alınarak konut yapımı çalışmalarının mayıs ayında başlatılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir⁶⁵. Aynı şekilde depremzedelere ekmeklik buğday dağıtımı yapılacağı da belirtilmiştir⁶⁶.

Kızılay Genel Merkezi tarafından bölgeye ilk etapta 300 adet çadır ve 1.500 liralık para yardımı yapılmıştır. Yine Kızılay tarafından depremzedelere dağıtılmak üzere telgraf havalesiyle 6.075 lira para yardımı gönderilmiştir. Bu suretle bölgede söz konusu felâkete maruz kalan insanlara Kızılay Genel Merkezi tarafından yapılan yardım miktarı, 7.575 lirayı bulmuştur. Keza takip eden günlerde Isparta'nın Uluborlu ilçesi Kızılay Şubesi tarafından Tercan'daki depremzedelere ulaştırılmak üzere 300 liralık bir para yardımı, Kızılay Genel Merkezine gönderilmiştir⁶⁷.

Büyük çoğunluğu çiftçi olan bölge halkının hem iâşesi hem de geçimi için nüfus başına 15 kilo hesaplanıp, 40 ton buğday civar yerlerden satın alınarak dağıtımı yapılmıştır. İfade edilen bu yardımlar ve sonrakiler, söz konusu felaketi izleyen 27 Aralık 1939 Büyük Erzincan Depremi'nde yapılanlarla birleştirilmiştir.⁶⁸

görsel

Akademik
Bakış

379

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

60 TKA, 2372/250; *Ayın Tarihi*, Sayı: 73, 1-31 İlkânun 1939, s. 9, 12.

61 Bu inşaat malzemeleri; 250 adet kazma, 50 keser, 25 el testeresi, 500 kürek, 600 kürek sapı, 300 kazma sapı, 33 sandık hatıl çivisi ve 32 sandık zeminlik tahta çivisidir (TKA, 2372/239-1; TKA, 2372/225).

62 TKA, 2372/239-1.

63 *Yeniğün*, 1 İlkânun 1939.

64 TKA, 2372/264-7; *Yeniğün*, 1 İlkânun 1939.

65 TKA, 2372/264-7.

66 TKA, 2372/250; *Ayın Tarihi*, Sayı: 73, 1-31 İlkânun 1939, s. 12.

67 *Ayın Tarihi*, Sayı: 73, 1-31 İlkânun 1939, s. 11, 13.

68 TKA, *Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumî Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor*, s. 9.

Depremi Bilançosu

Bölgedeki konutların yaklaşık %90'ının⁶⁹ taş ve toprak (kerpiç) malzemeyle⁷⁰ yapıldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda⁷¹ 21 Kasım 1939 Tercan Depremi'nde önemli bir tahribat⁷² meydana gelmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Bundan dolayı nahiye merkezlerinde ve köylerde büyük hasarlar kaydedilmiştir.

Nitekim özellikle Mans, Karakulak ve Başköy nahiyelerinde ciddi yıkımlar⁷³ olmuştur⁷⁴. Mans nahiyesinde 63 ev tamamen, 56'sı kısmen yıkılmış ve 163'ü de hafif hasar almıştır. Karakulak nahiyesinde 102 ev tamamen, 472'si kısmen oturulamaz hâle gelmiş ve 472'si⁷⁵ de hafif surette hasar görmüştür. Başköy nahiyesinde ise 80 ev tamamen, 300'ü⁷⁶ kısmen yıkılmış ve 607'si de hafif hasar almıştır⁷⁷. Türk Kızılay Arşivi'ndeki bir belgede, bu hasarın genel toplamı şöyle verilmiştir:⁷⁸

EV HASARI Toplam (33 Köyde)			
	Tamamen Yıkılan	Kısmen Yıkılan	Hafif Hasar
Başköy Nahiyesi:	80	303	607
Mans Nahiyesi:	63	56	163
Karakulak Nahiyesi:	102	472	472
Toplam:	245	831 ⁷⁹	1.242

69 Bu oran, Hakkı Yazıcı tarafından 1991'de doktora tezi olarak hazırlanan çalışmada kaydedilmiştir. Belirtilen rakam, depremin yaşandığı 1939 yılı sosyoekonomik şartlarında düşünüldüğünde zikredilen oranın (%90) çok daha ileri boyutlarda olduğu anlaşılır.

70 Özellikle köylerdeki evlerin genelde dere taşları ve çamurdan yapılmış olması yıkımın fazlalığında belirleyici rol oynamıştır (TKA, 2372/264).

71 Yazıcı, *agt*, s. 174.

72 Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, 1939 Tercan Depremi'nde hasarlı bina bulunmadığını kaydetmiştir (Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, *aynı yer.*) Ancak yukarıda da belirtildiği üzere dönemin resmi kayıtları ve basını incelendiğinde adı geçen depremin etkilediği yerlerde ciddi hasarlar olduğu göze çarpmaktadır.

73 *Erzurum* gazetesinin 1939 Tercan Depremi'ndeki tahribatla ilgili verdiği rakamlar, şöyledir: Karakulak nahiyesindeki evlerden 42'si tamamen, 472'si kısmen ve 452'si de hafif suretle hasarlı; Başköy nahiyesindeki evlerin 80'ini tamamen, 340'ını kısmen ve 607'sini de hafif hasarlı; Mans nahiyesinde ise evlerin 63'ü tamamen, 56'sı kısmen ve 163'ü de hafif hasarlı (*Erzurum*, 4 Birinci Kanun 1939).

74 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241.

75 *Aydın Tarihi ve Haber* gazetesinde bu sayı, 450 olarak verilmiştir (*Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Senteşrin 1939, s. 26-27; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Birincikanun 1939).

76 Kızılay Arşivi, *Aydın Tarihi ve Haber* gazetesinde bu miktar, 303 şeklinde gösterilmiştir (TKA, 2372/241; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Senteşrin 1939, s. 26-27; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Birincikanun 1939).

77 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4.5; *TKA*, 2372/241; 241-1; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Senteşrin 1939, s. 26-27; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Birincikanun 1939.

78 *TKA*, 2372/239.

79 Belgede, kısmen yıkılan evlerin toplamı 731 olarak verilmiştir (TKA, 2372/239). Ancak burada, kısmen yıkılan evlerin toplamını ifade eden 831 sayısı tercih edilmiştir.

Söz konusu bu nahiyelere bağlı köylerde⁸⁰ de ciddi yıkımlar meydana gelmiştir. Başköy nahiyesinde 16, Mans nahiyesinde 4 ve Karakulak nahiyesinde de 13 köyde önemli bir tahribata sebep olmuştur⁸¹. Karakulak nahiyesinin Miskik⁸², Karadivan⁸³, Mirzaoğlu gibi köyleri tamamen yıkılmıştır. Mans⁸⁴ nahiyesine bağlı Bozağa köyünün 30 hanesi tamamen çökmüştür. Aynı nahiye diğer köylerinde de 165 ev, hasar almıştır. Başköy nahiyesinin Gelengeç⁸⁵, Hirani (Hayrani) ve Tolos gibi köylerinde de büyük yıkımlar meydana gelmiştir⁸⁶. Bunların dışında kalan köylerdeki hasar, çok ciddi boyutlarda olmadığından dolayı tespit edilememiştir⁸⁷.

21 Kasım 1939 Tercan Depremi, teknik açıdan değerlendirildiğinde şiddetli kabul edilmekle beraber etki sahasının çok küçük olmasından dolayı fazla tahribat yapmadığı tespitinde bulunulmuştur⁸⁸. Bu faktör, büyük can ve mal kayıplarının yaşanmasının önüne geçmiştir.

Dönemin resmî raporlarında ve birçok gazetede, bu depremde 6'sı kadın, 21'i çocuk olmak üzere toplam 27 kişinin⁸⁹ öldüğü kaydedilmiştir⁹⁰. Öte yandan *Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumî Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor*'da ölü sayısı 29 olarak verilmiştir⁹¹. Yine *Son Posta* gazetesinin depremde hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında paylaştığı bilgi de

- 80 *Yeniyol* gazetesinde, muhtelif köylerde 500'ün üzerinde evin yıkıldığı kaydedilmiştir (*Yeniyol*, 25 İkinciteşrin 1939).
- 81 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 26; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Birincikanun 1939.
- 82 Söz konusu köy, bilginin verildiği kaynaklarda Miskı diye geçmektedir (*Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 19; *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1939; *Haber (Akşam Postası)*, 24 İkinciteşrin 1939; *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939). Ancak doğrusu Miskik'tir.
- 83 Bu köy, bilginin verildiği kaynaklarda Karadoğan diye geçmektedir (*Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 19; *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1939; *Haber (Akşam Postası)*, 24 İkinciteşrin 1939; *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939). Ancak doğrusu Karadivan'dır.
- 84 Bilginin verildiği kaynaklarda, bu nahiye sehven Hant diye yazılmıştır (*Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 19; *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1939; *Haber (Akşam Postası)*, 24 İkinciteşrin 1939; *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939). Fakat doğrusu Mans'tır.
- 85 Adı geçen köy, bilginin verildiği kaynaklarda Gelence diye geçmektedir (*Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 19; *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1939; *Haber (Akşam Postası)*, 24 İkinciteşrin 1939; *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939). Ancak doğrusu Gelengeç'tir.
- 86 *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 19; *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1939; *Haber (Akşam Postası)*, 24 İkinciteşrin 1939; *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939.
- 87 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241.
- 88 İstanbul Kandilli Rasathanesi Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, *age*, s. 43.
- 89 Erzincan Valisi'nin söz konusu raporunda, merkez kazasına bağlı Başköy nahiyesi köylerinde 4 kadın, 10 çocuk; Tercan'a bağlı Karakulak nahiyesi köylerinde ise 2 kadın 11 çocuk olmak üzere toplam 27 kişinin (6'sı kadın, 21'i çocuk) enkaz altında kalarak hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Ölümlerin derhal enkaz altından çıkarılarak defnedildiği bildirilmiştir (*BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241).
- 90 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241; *Aydın Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesşrin 1939, s. 27; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Birincikanun 1939; *Ulus*, 29 Sontesşrin 1939; *Erzurum*, 4 Birinci Kanun 1939; *Türkdili*, 1 Birincikanun 1939; *Yenigün*, 1 İlk Kanun 1939.
- 91 *TKA*, *Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumî Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor*, s. 9.

söz konusu raporda belirtilenle (29) aynı olmuştur⁹². *Tan* gazetesinde ise bu, 43 şeklinde ifade edilmiştir⁹³. Gotthard Jaeschke, eserinde bu depremde 14 kişinin öldüğünü yazmıştır⁹⁴. Anadolu Ajansı tarafından 2021 yılında yayımlanan *100 Yıllık Türkiye 23 Nisan 1920-23 Nisan 2020* adlı eserde ise 21 Kasım 1939 Tercan Depremi'nde hayatını kaybedenlerin sayısı, 43 şeklinde gösterilmiştir⁹⁵. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi tarafından da bu depremdeki can kaybı sayısı, 43 olarak belirtilmiştir⁹⁶.

Adı geçen depremde birçok kişi de yaralanmıştır. Yaralı sayısı, 6'sı ağır olmak üzere 56⁹⁷ şeklinde kayıtlara geçmiştir⁹⁸. Bunların nahiyelere göre dağılımı ise şöyledir: Başköy nahiyesinde 4'ü ağır, 2'si hafif; Mans nahiyesinde 2'si ağır, 4'ü hafif; Karakulak nahiyesinde ise 4'ü hafif olmak üzere toplam 6'sı ağır, 50'si hafif yaralı⁹⁹. Öte yandan *Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumi Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor*'da yaralı sayısı, 6'sı ağır, 53'ü hafif olmak üzere toplam 59 şeklinde gösterilmiştir¹⁰⁰.

Tüm bunların yanında Tercan Depremi, her üç nahiyede de önemli ölçüde maddi kayıplara¹⁰¹ da sebep olmuştur. Nitekim Başköy'de 1.695 lira değerinde eşya, 783 liralık yiyecek ve 390 lira kıymetinde de hayvan telefata saptanmıştır. Bununla birlikte köy sayısına göre eşya, erzak ve tohumluk zayıyatının söz konusu miktarın üzerinde olacağı tahmin edildiğinden zararın bu kısmının yeniden tespitinin yapılması, adı geçen nahiyeden istenmiştir. Mans'ta 31.560 kilo yiyecek ve tohumluk zarar görmüş, 2 hayvan da enkaz altında kalarak telef olmuştur. Bu nahiyenin envanterlerinde, eşya zayıyatı gösterilmemiştir. Karakulak'ta ise 51 ton tohumluk ile yiyecek, 17 ton hayvan yemi ve 900 lira değerinde de eşya zayıyatı saptanmıştır. Keza 75 hayvan da telef olmuştur¹⁰².

92 *Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939.

93 *Tan*, 24 İkinciteşrin 1939.

94 Jaeschke, *age*, s. 20.

95 Anadolu Ajansı, *age*, s. 52.

96 Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem- Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, *aynı yer*.

97 Yaralı sayısı, *Ulus* gazetesinde 60 (*Ulus*, 29 Sontesrin 1939); *Son Posta*'da 43 (*Son Posta*, 24 İkinciteşrin 1939); *Tan* gazetesinde ise 14 olarak verilmiştir (*Tan*, 24 İkinciteşrin 1939).

98 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241; *Ayn Tarihi*, Sayı: 72, 1-30 Sontesrin 1939, s. 27; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Birincikanun 1939; *Erzurum*, 4 Birinci Kanun 1939; *Ulus Sesi*, 1 Birincikanun 1939; *Yenigün*, 1 İlk Kânun 1939.

99 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4; *TKA*, 2372/241.

100 *TKA, Türkiye Kızılay Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumi Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor*, s. 9.

101 Kızılay Cemiyeti Müfettişi Said Güven tarafından Kızılay Cemiyeti Genel Merkezine gönderilen 28 Kasım 1939 tarihli yazı, 102. dipnotta verilen bilgilerle büyük oranda örtüşmektedir. Yazıda, Karakulak nahiyesinde 75 hayvanın telef olduğu, 51 ton tohumluk ve yiyecek ile 15 ton hayvan yeminin de enkaz altında kaldığı bildirilmiştir. Mans'ta 2 hayvanın telef ile 31 ton tohumluk ve yiyecek, 15 ton da hayvan yemi zayıyatı olduğu ifade edilmiştir. Başköy'de ise 21 ton tohumluk ve yiyecek ile 11 ton hayvan yemi zararının bulunduğu dikkat çekilmiştir (*TKA*, 2372/264; 264-1; 264-8).

102 *BCA*, 30.10.0.0.118.827.33-4,5; *TKA*, 2372/241; 241-1.

Depremden etkilenen köylerde halk, sınırlı imkânlarından dolayı tahılını döküm hâlinde evlerinin bir odasında tutmuştur. Ayrıca ekmeklik unlarını da topraktan yapılmış küplere koymuştur. Depremde evlerin çökmesiyle birlikte bunlar tamamen toprağa karışmış ve yağmur ile karın yağması sonucunda da artık kullanılamaz hâle gelmiştir. Söz konusu durum, ekmeklik ve tohumluk tahıl zayıyatını ciddi boyutlara taşımıştır¹⁰³.

Bahsi geçen deprem, aynı zamanda bu bölgede daha büyük talihsizlik ve trajedilerin âdeta habercisi olmuştur. Çünkü bundan yaklaşık bir ay sonra çok daha yıkıcı ve tahripkâr boyutlarda sonuçlar doğurarak tüm ülkeyi yasa boğan 27 Aralık 1939 Büyük Erzincan Depremi meydana gelmiştir.

Sonuç

Deprem, tarih boyunca insanların hayatında büyük değişikliklere yol açmış ve çoğunlukla ciddi can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. Bunlardan biri de 21 Kasım 1939'da meydana gelen Tercan Depremi'dir.

Adı geçen depremde birçok kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Tercan ilçesinin bağlı bulunduğu Erzincan da bu depremten etkilenmiş ve hatta birkaç binada da küçük çaplı hasarlar oluşmuştur. Deprem; Trabzon, Tokat, Elazığ ve Erzurum gibi illerde de hissedilmiştir. Ancak bahsi geçen deprem, asıl tahribatını Tercan ilçesinin Mans ve Karakulak ile Erzincan'ın merkez kazasına bağlı Başköy nahiyeleri ve buraların köylerinde yapmıştır. Belirtilen yerlerde birçok ev yıkılmış, önemli bir kısmı da oturulamaz duruma gelmiştir. Deprem, ciddi boyutlarda maddi kayıplara yol açmıştır. Hatırı sayılır derecede yiyecek, tohumluk ve eşya zayıyatı söz konusu olmuştur. Ahırlar yıkılmış ve çok sayıda hayvan da telef olmuştur.

Devlet görevlileri, depremzedelerin yaralarının sarılması için ellerindeki tüm imkânlarını seferber etmiştir. Bununla beraber 21 Kasım 1939 Tercan Depremi'nin Eylül 1939 başında meydana gelen II. Dünya Savaşı'na rastlaması ve devletin hâliyle bu gelişmeye odaklanmasından kaynaklanan eksiklikler ve imkânsızlıklar da akla gelmektedir. Ancak bu çalışma sırasında, söz konusu durumu destekleyen yazılı bir bulgu karşımıza çıkmamıştır.

Tercan Depremi'nde tahribatın fazla olmasında depremin şiddetinin büyüklüğü önemli bir etkidir. Ancak asıl faktör, bölgedeki konutların depreme dayanıklı şekilde inşa edilmemesi olmuştur. Çünkü depremin meydana geldiği dönemde bölgedeki yapı stokunun yapıldığı malzemenin %90'ından fazlasını taş ve toprak (kerpiç) maddeler oluşturmuştur. Belirtilen bu durum, can ve mal kayıpları ile ciddi derecede yıkımlara yol açmıştır.

Çalışmaya konu olan bölgenin aktif bir deprem kuşağında bulunduğu gerçeği unutulmayıp, benzer sonuçlarla karşılaşmamak için önemli dersler çıkarılarak bu doğrultuda önlemler alınmalıdır. Depremlerden kaynaklanan her türlü kayıp ve hasarları en aza indirmek için şehir merkezlerinden en üçra yerlerdeki yerleşmelere kadar geleneksel yapı tarzından kesinlikle vaz-

Gör

Akademik
Bakış
383
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

geçilmelidir. Konutlar, bilim ve teknolojinin tüm imkânlarından faydalanılarak depreme dayanıklı şekilde inşa edilmelidir. Ayrıca depreme karşı duyarlı olunup insanların buna göre bir hassasiyet geliştirmesi sağlanmalıdır. Deprem sırasında ve sonrasında neler yapılması gerektiği konusunda bilim ve tekniğin rehberliğinde hareket edilmelidir. Bu afetlerin geçmişte yaşandığı gibi gelecekte de her zaman olabileceği ihtimali, hiçbir vakit akıldan çıkarılmayarak, insanların daha bilinçli hareket etmesi sağlanıp depremle birlikte yaşamayı öğrenmek felsefesi içselleştirilmelidir.

Kaynaklar

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türk Kızılai Arşivi (TKA)

Resmî Yayınlar

Anadolu Ajansı, *100 Yıllık Türkiye 23 Nisan 1920-23 Nisan 2020*, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara, 2021.

Aydın Tarihi, Sayı: 72, 1-30 Sonuşrin 1939.

Aydın Tarihi, Sayı: 73, 1-31 İlkânun 1939.

Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 20 İlküşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarile Muvakkat Rakkamlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/> [Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2023]].

TKA, Türkiye Kızılai Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1940 Umumî Meclisine Sunulan ve 1938-1939 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildirir Rapor, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara, 1940.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul Kandilli Rasathanesi 1939 (Ekim, Kasım, Aralık) Meteoroloji, Sismoloji ve Miknatıs Rasatları. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.

Sürelî Yayınlar

Akşam (24 Teşrinisani 1939, No: 7576)

Anadolu (24 Teşrinisani, 1939, No: 8011)

Aydın (24 II. Teşrin 1939, No: 690)

Cumhuriyet (23 İkinciteşrin 1939, Sayı: 5579; 24 İkinciteşrin 1939, Sayı: 5580)

Erzurum (4 Birinci Kanun 1939, Sayı: 3622)

Haber (Akşam Postası) (23 İkinciteşrin 1939, Sayı: 2794; 24 İkinciteşrin 1939, Sayı: 2795; 1 Birincikanun 1939, Sayı: 2802)

İkdam (24 İkinciteşrin 1939, No: 101)

Son Dakika (23 İkinciteşrin 1939, No: 82)

Son Posta (24 İkinciteşrin 1939, No: 3348)

Son Telgraf (23 İkinciteşrin 1939, Sayı: 975)

Tan (23 İkinciteşrin 1939, No: 1549; 24 İkinciteşrin 1939, No: 1550; 25 İkinciteşrin 1939, No: 1551)

Türkdili (24 İkinciteşrin 1939, Sayı: 2538; 1 Birincikânun 1939, Sayı: 2544)

Türksözü (24 Teşrinisani 1939, Sayı: 4588)

Ulus (23 Sontesrin 1939, Sayı: 6575; 29 Sontesrin 1939, Sayı: 6581)

Ulus Sesi (24 İkinciteşrin 1939, Sayı: 1382; 1 Birincikânun 1939, Sayı: 1388)

Vakit (23 İkinciteşrin 1939, Sayı: 7855; 25 İkinciteşrin 1939, Sayı: 7857)

Yeniğün (1 İlk Kânun 1939, Sayı: 2344)

Yeniyol (25 İkinciteşrin 1939, Sayı: 2643)

Kitaplar

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

DEMİRAL, Cafer, *Türkiye'nin 42 Hükümeti (25 Nisan 1920-15 Nisan 1973)*. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

Erzincan İl Yıllığı/1967, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

ÖZEY, Ramazan, *Depremle Uyanmak*, Ekev Yayınları, İstanbul, 2000.

JAESCHKE, Gotthard, *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

YAZICI, Hakkı, *Tercan Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*. (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum, 1991.

YAZICI, Hakkı, "Coğrafya", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara, Basım Yılı Yok, s. 265-309.

İnternet Kaynakları

<https://www.academia.edu/50792988/CumhuriyetinErzincanValileri> [Erişim Tarihi: 24 Eylül 2024].

<https://yasamoykusu.com/biyografi/osmannuritekeli> [Erişim Tarihi: 24 Eylül 2024].

Gör

Akademik
Bakış

385

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ekler



Ek-1: Tercan Depremi'ne dair bir haber (**Kaynak:** Cumhuriyet, 23 İkinci-teşrin 1939).

Extended Abstract

Tercan district, which is amenable to Erzurum, is situated 93 km to the east of the city center along the E-80 highway. Historically linked to Erzurum until 1936, administrative alterations led to its integration into Erzurum during that year. A geological examination of the Tercan Plain underscores the seismic events as a profoundly impactful element on the regional settlement system due to its tectonic characteristics. The Tercan Plain and its vicinity are strategically positioned within a primary active earthquake zone. Consequently, seismic activities have posed a significant historical challenge, notably affecting the residential structures in the region.

One of the notable earthquakes in this regard occurred shortly before 1939 Erzurum Earthquake, in Tercan. The Tercan Earthquake, with a magnitude of 5.9, took place on November 21, 1939. It caused significant damage in residences due to the impact of the earthquake, resulting

in the collapse of houses and barns. This earthquake was also felt in Trabzon, Tokat, Elazığ, and Erzurum, although no damage was observed in these areas, except for minor cracks in the walls of the Government Office in the Sürmene district of Trabzon. In Erzincan center, three houses became uninhabitable, and some buildings developed cracks as a result of this earthquake. The intensity of the earthquake was prominently observed in the affected region, causing substantial loss of life and property. Numerous individuals lost their lives, and many were injured. Significant damage occurred in Mans (Çayırh) and Karakulak (Otlukbeli), amenable to with Tercan, and Başköy villages, which are located in the central district of Erzincan. While many houses were demolished, a substantial portion became uninhabitable. Erzincan Governor B. Osman Nuri Tekeli, along with health officials from his entourage, arrived in the region the day after the earthquake and continued relief efforts in the affected area. Relief activities were initiated to address the region's wounds. Initially, 100 tents were sent from the city center of Erzincan to the earthquake victims in the district of Mans. Additionally, 300 tents were dispatched on the way to Tercan by the Turkish Red Crescent. An allocation of 1,500 liras was designated for the initial sustenance of the disaster victims. The region continued to experience earthquakes in rapid succession. Buildings that had cracked in the first earthquake were completely demolished as a result of these successive earthquakes. In the villages of Yeniköy and Ördëkhacı, which are amenable to the Karakulak district, residents had to stay outdoors, and it was reported that a child died due to the cold. As the tents sent by the Turkish Red Crescent were insufficient for the earthquake-affected area, the decision was made to construct numerous barracks to address this shortage.

The Minister of Health and Social Assistance, Dr. Hulusi Alataş, accompanied by Erzincan Governor B. Osman Nuri Tekeli, visited Tercan to conduct examinations related to the earthquake. Alataş, emphasizing the difficulty for villagers whose homes were destroyed in the earthquake to shelter in tents due to the season, commanded the construction of barracks in these areas. Subsequently, it was decided by the Turkish Red Crescent Central Committee to swiftly build barracks for the temporary settlement of those affected by the earthquake. Necessary funds and various equipment were sent to the region in accordance with the purpose. In the initial phase, the Turkish Red Crescent Central Committee provided 300 tents and a monetary aid of 1,500 liras to the region. Later, the mentioned organization sent a telegraphic transfer of 6,075 liras for earthquake victims. In this way, the aid amount provided by the Turkish Red Crescent Central Committee to the people affected by the disaster in the region reached 7,575 liras. In the following days, the Red Crescent Branch of the district of Uluborlu in Isparta sent a monetary aid of 300 liras to the earthquake victims in Tercan, which was forwarded to the Turkish Red Crescent Central Committee.

As a result of the 1939 Tercan Earthquake, significant damage occurred, particularly in the districts of Mans, Karakulak, and Başköy. The villages in these districts also suffered substantial damages.

In the 1939 Tercan Earthquake, 43 people lost their lives, and 56 others were injured, with 6 of them in critical condition. Additionally, a considerable loss of property and belongings was experienced as a result of this earthquake. In all its aspects, the 1939 Tercan Earthquake inflicted significant material and spiritual suffering as well as adversities on the region. This disaster seemed to be a harbinger of even greater misfortunes and tragedies in the area. Approximately one month later, in the December 27, 1939, Erzincan Earthquake, which was a much more devastating and destructive disaster, took place and it plunged the entire country into mourning.

görsel

Akademik
Bakış

387

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

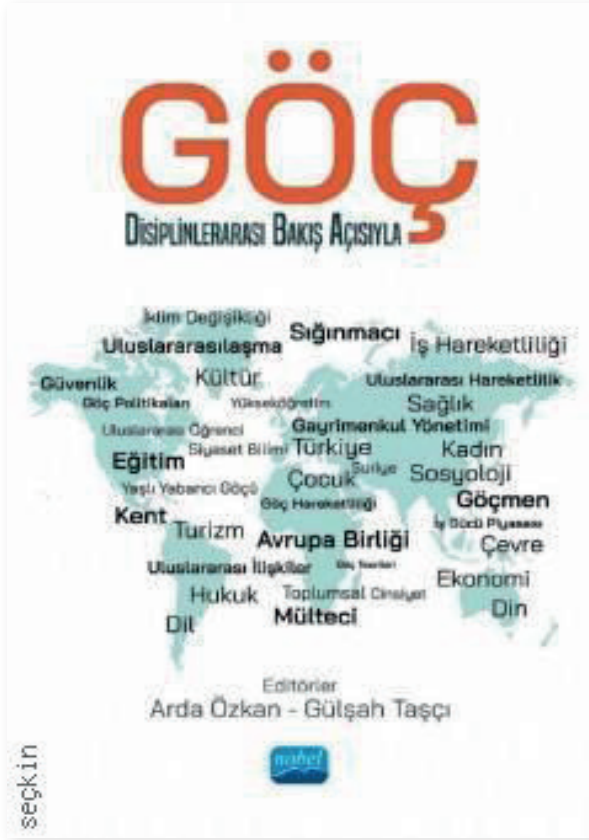
Kitap Değerlendirme

Göç: Disiplinler Arası Bakış Açısıyla

Arda Özkan - Gülşah Taşçı

Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2021, 424 Sayfa.
Arda Özkan, Gülşah Taşçı (Ed.), Göç: Disiplinler Arası Bakış Açısıyla,

Tülin YANIKDAĞ*



Göç

Akademik
Bakış

389

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Göç konusuna dair yapılan akademik çalışmalarda dikkat edilmesi gereken

Makale Geliş Tarihi: 18.04.2024. Makale Kabul Tarihi: 17.07.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: YANIKDAĞ, Tülin. "Kitap Değerlendirme: Göç: Disiplinler Arası Bakış Açısıyla, Arda Özkan - Gülşah Taşçı". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 399-404. DOI: 10.19060/gav.1601744

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-mail: tulinyanikdag@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6679-7452.

bir husus, göçün yalnızca politik bir olgu olarak ele alınmasının alanda yarattığı eksikliktir. Suriye’de iç savaşın başlamasıyla birlikte yaşanan ve etkileri günümüzde hala görülen mülteci krizi, göç konusundaki çalışmaları devletlerin sınır güvenliğini sağlama ve ülke sınırlarından içeri kabul ettikleri göçmen nüfusa dair geliştirdikleri politik yaklaşıma indirgemıştır. Küresel boyutta gerçekleşen zorunlu göçün tek öznesi Suriyeliler olmadığı gibi Afganistan, Irak, Pakistan gibi siyasal istikrarsızlığın görüldüğü ülkelerden gelen yeni göç dalgaları yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra göç ile ilgili çalışmalara iklim mülteciliği gibi çevresel nedenlerden ya da doğal afetlerden kaynaklanan zorunlu göç gibi farklı göç türleri eklenmiştir. Göç yalnızca politik bir olgu değildir. Aynı zamanda farklı disiplinleri etkileyebilen ve birçok dinamığa sahip bir olgudur. Her disiplindeki yansıması farklıdır. Arda Özkan ve Gülşah Taşçı’nın editörlüğünde hazırlanan ve 2021 yılında Nobel Akademik Yayıncılık tarafından yayınlanan “Göç: Disiplinlerarası Bakış Açısıyla” adlı çalışma, akademik literatürde göçü yalnızca güvenlik ya da hukuk boyutuna indirgeyen anlayışın yol açtığı ve beraberinde getirdiği eksikliği tamamlama görevi görüyor. Nitekim kitapta yer alan bölümlere baktığımızda güvenlik, ekonomi, sağlık, eğitim, turizm gibi alanların göç meselesiyle bağlantısı ortaya konurken diğer taraftan kadın, çocuk, kent, çevre, din, dil gibi ihmal edilen akademik konulara ışık tutulmaktadır. Özellikle Türkiye’de göç üzerine yayınlanan akademik çalışmaların ülkede sayıları gittikçe artan Suriyelilere odaklanması ve genel olarak siyasal boyutuna bakılması, meselenin diğer yönlerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

“Göç Alanında Temel Kavramlar, Kuramlar ve Uygulamalar” başlığını taşıyan çalışmanın birinci bölümünde, göç çalışmalarına kavramsal ve kuramsal açıdan bir perspektif sunulmaktadır. Göçü konu edinen çalışmalarda karşılaşılan en temel sorunlardan biri olan kavram karmaşasıdır. Özellikle göçmen, mülteci ve sığınmacı gibi kavramların her biri farklı bir statüye işaret etmesine rağmen, akademik çalışmalarda birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan kitabın bu ilk bölümünde göç kavramına yönelik uluslararası göç, düzenli-düzensiz göç ayrımı, transit göç ve göç eden kişiyle ilgili ekonomik göçmen, mülteci, şartlı mülteci, sığınmacı, ülke içinde yerinden edilen kişi, vatansız kişiler gibi kavramlar tanımlanmış ve aradaki farklılıklar ortaya konmuştur. Türkiye’nin göç hareketliliğinin tarihsel bir perspektifle sunulduğu bölümde göçe yönelik yapılan ulusal düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

“Güvenlik ve Göç” konulu ikinci bölümde gönüllü ve zorunlu göçmen ayrımı üzerinde durulmuştur. Uluslararası ilişkiler açısından göçü bir güvenlik sorunu olarak algılayan bakış açısından bahsedilmiştir. Klasik güvenlik anlayışının odaklandığı askeri tehditlere uluslararası göç, insan kaçakçılığı, iklim değişikliği gibi konuların eklenmesiyle birlikte klasik tehdit algısında da bir değişim yaşanmıştır. Özellikle göçmen güvenliğinin vurgulandığı bu bölümde 2011 yılında yaşanan ve pek çok ülkeyi doğrudan etkileyen Arap Baharı sonrasında Avrupa’ya yönelen göç üzerinden örnekler verilmiştir. Bu noktada insan haklarına saygıyı vazgeçilmez bir prensip olarak benim-

Göç

Akademik
Bakış

390

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

seyen AB'nin, Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve göç hareketliliği karşısında ne kadar tutarlı olduğu sorusuna dikkat çekilmiştir. Göç sorunu ile mücadele etmeye çalışan Birliğin bu yönde attığı somut adımlara ve geliştirdiği mekanizmalara değinilmiştir.

“Ekonomi ve Göç” meselesini ele alan üçüncü bölümde, göç kavramı ve göç teorilerinden hareketle göçün ekonomiye ve kalkınmaya etkileri tartışılmıştır. Uluslararası boyutta yaşanan göçün ülkelerin ekonomik sistemlerine nasıl yansıdığı sorusuna yanıt aranan bu bölümde, Suriye kaynaklı göç krizinin AB-Türkiye ilişkilerinin yanı sıra Türkiye ekonomisini nasıl etkilediği ortaya konmuştur. 18 Mart 2016'da Suriyeli sığınmacıların iadesi konusunda Türkiye ile yapılan “18 Mart Mutabakatı” gibi gelişmelerle birlikte söz konusu göçün konut fiyatında yaşanan fahiş artışların, orta gelirli vatandaşların istihdamı konusunda yaşanan sorunların ve gıda talebindeki artışların Türk ekonomisine etkileri incelenmiştir.

“Eğitim ve Göç” konusunun işlendiği dördüncü bölümde göç çalışmaları arasında pek değinilmeyen bir konu olan yükseköğretim düzeyinde uluslararası öğrenci hareketliliğinden kaynaklanan göçün nedenleri üzerinde durulmaktadır. Göç teorileri arasında yer alan “itme ve çekme” teorisinin eğitim amaçlı yapılan göçün en önemli nedenlerinden biri olduğu belirtilmektedir. “Nitelikli göç”, “elitist göç”, “beyin göçü” ya da “sembolik göç” şeklinde adlandırılan yükseköğretim düzeyindeki öğrenci göçü, gelişmiş ülkelerin uluslararası eğitimle yüksek vasıflı ve kalifiye iş gücünü kendi ülkelerine çekmeyi amaçladığı öne sürülmektedir. Bölümde ayrıca Türkiye'ye yönelen Suriyelilerin zorunlu göçü kapsamında YÖK'ün, Suriyeli öğrencileri Türkiye'deki eğitim sistemine entegre etmeye yönelik faaliyetlerine de değinilmiştir.

Kitabın “Kadın ve Göç” başlığını taşıyan beşinci bölümünde “göçün kadınlaşması” meselesi üzerinde durulmaktadır. 1970'lerden itibaren ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ile göç ilişkisi çerçevesinde kadını, göç eden erkeğin hayatının bir uzantısı olarak gören anlayışta bir kırılma yaşanmıştır. Ayrıca toplumsal cinsiyetteki eşitsizlik meselesi, göç çalışmalarıyla bağlantılı olarak ele alınmaya başlamıştır. Özellikle kadın göçmenlerin göç yolculuğunun birer öznesi olarak yolculuk sırasında yaşadığı sorunlara ve kendi çocuklarını aile üyelerine emanet ederek başka ülkelerde çocuk bakıcılığı gibi görevler üstlenen göçmen kadınların durumunu anlatan “ulus aşırı annelik formunun” inşasına da dikkat çekmektedir (s.109). Göç ile kadın arasındaki ilişkide göç etmeden önce kaynak ülkede yaşanan savaş ya da çatışma ortamında kadına yönelik cinsel şiddet, göç yolculuğu esnasında insan taciri ya da göçmen kaçakçıların eline düşme tehlikesi, sığınılan ülkede karşılaştıkları erken yaşta evlilik, kadın ticareti gibi meseleler ele alınmaktadır.

“Sağlık ve Göç” konusunu ele alan altıncı bölümde, çeşitli nedenlerle bulundukları yeri terk eden insanların göç süreçlerinde etnik ve dini kimliklerine yönelik ayrımcılığa ya da sosyal dışlanmaya maruz kalma, yeni dahil olduğu toplumun sosyokültürel yapısına uyum sağlama, ekonomik koşullardaki belirsizlik, yoksulluk, yeni bir ülkenin diline yada eğitim sistemine

adaptasyon konusunda yaşayacağı zorluklar göçmen sağlığını derinden etkilemektedir. Göçmenlerin kendilerine ayrılan kamplarda bulaşıcı hastalık riski altında bulunmaları da gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle düzensiz göçmenler açısından gerekli belgelere sahip olmadıkları için sağlık hizmetlerine erişim konusunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Kitabın bu bölümünde ayrıca Türkiye, Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada, Yunanistan, Lübnan ve Ürdün gibi farklı ülkelerde sağlık konusunda göçmenlere sunulan hizmetleri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

“Çocuk ve Göç” meselesini konu edinen yedinci bölümde, göç yolculuğuna başlamadan ya da yolculuk esnasında ebeveynlerini kaybeden çocukların durumuna değinilmektedir. UNICEF, ülkelerini terk eden çocuk sayısının 36 milyonu bulduğunu açıklamıştır (s.173). Avrupa Birliği’nde ise üye devletlere sığınma talebinde bulunmuş göçmenlerin dörtte üçünün çocuk olduğu ifade edilmektedir (s.176). Yakın dönemde Filistin ve İsrail arasında yaşanan çatışmalara baktığımızda ailesini kaybeden çocuklarla birlikte aslında bu mesele uluslararası kamuoyunun gündeminde kalmaya devam etmektedir. Uluslararası kurumların raporlarında “*refakatsiz çocuklar*” olarak yer alan bu mesele, göç çalışmalarının yalnızca belli boyutlarda ele alınmasından dolayı ihmal edilen konular arasındadır. “Refakatsiz çocuklar”, ailesini kaybetmiş ya da ayrı düşmüş, herhangi bir yakını bulunmayan ya da bakımı konusunda kurumsal bir güvenceden yoksun bırakılmış çocuklardır. Göç yolculuğundaki çocuklar, insan kaçakçılarının eline düşmek ya da sığınmacılara ayrılan kamplarda yaşayacakları zorluklar gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır.

“Kent ve Göç” başlığını taşıyan sekizinci bölümde kentleşme çalışmalarına dair sunulan kavramsal bir çerçeve ile birlikte göçün nedenleri, kent-sel yaşama etkileri, göç politikaları ile kent arasındaki ilişki incelenmektedir. Devletlerin göç olgusu karşısında benimseyeceği temel yaklaşımları dört kümede incelemektedir. Birincisi, ülkeye yönelik göçler karşısında yansız bir tutum izlemektir. İkincisi, köyden kente göçü köydeki nüfus fazlalığının azaltılması ve yoksulluğun önlenmesi şeklinde gören olumlu yaklaşımdır. Üçüncüsü, “köylüyü köyünde tutma” ve hatta kente göç edenleri geldikleri yere geri gönderme yaklaşımıdır. Son olarak dördüncüsü ise iç göçü ülke içine dengeli bir şekilde dağıtma ve yönetmeyi amaçlayan yaklaşımdır (s.207-208). Kitabın bu bölümünde ayrıca göç ve kent arasındaki ilişki bağlamında İsrail, Porto Riko, Hollanda, Hindistan örnekleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Çalışmanın “Çevre ve Göç” ilişkisinin incelendiği dokuzuncu bölümünde çevre, göç ve çevresel göç gibi kavramlar tanımlanmıştır. Kavramsal çerçevenin çizilmesinin ardından çevre ve göç arasındaki ilişki, çevre sorunlarının göç üzerindeki etkileri ve göçün çevre sorunları üzerindeki etkileri şeklinde iki farklı boyut üzerinden tartışılmıştır. Evrensel bir sorun olan çevresel göç meselesinin akademik literatürde yer bulması, 2008 yılı gibi günümüze daha yakın bir tarihte gerçekleşebilmiştir (s.227). Çevre sorunları nedeniyle göç edenler, çevre ya da iklim mültecileri şeklinde adlan-

Gps

dırılmaktadır. Ayrıca küresel ısınmadan kaynaklı çölleşmenin görüldüğü en belirgin örneklerden biri olan Aral Gölü'nde yaşanan çevresel felaketin örnek olay olarak sunulduğu bu bölümde, insan güvenliğini tehdit eden çevresel göç olgusu incelenmektedir.

“Göç ve Din” ilişkisini ele alan onuncu bölümde ise yine göç araştırmalarında yeterince ele alınmayan din olgusunu, göçün nedenleri arasına eklemenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Göç çalışmalarında sıkça bahsedilen “itme-çekme” prensibi doğrultusunda din olgusunun bireylerin göç kararı almasındaki etkisini ortaya koymaktadır. Bu anlamda din, bulunduğu ülkede inancını yaşayamayan birey için itici bir etkidir. Aynı zamanda gideceği ülkede dini inancını istediği gibi yaşayabilmesi ise çekici etkeni oluşturur. Din olgusunun göçmenin zorluklarla dolu yaşamında bir aidiyet, kimlik ve tutunum aracı işlevi gördüğünün altı çizilmektedir. Özellikle gittikleri yerlerde kendi kimliklerini korumanın ve devam ettirmenin yanı sıra yeni bir topluma uyum sağlama konusundaki önemini ortaya koymaktadır.

“Dil ve Göç” arasındaki bağlantıyı ortaya koymayı amaçlayan on birinci bölümde, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren göç olgusunun daha önce hiç olmadığı kadar dil ile olan etkileşiminin incelendiğine dikkat çekilmektedir. Göçmenin hedef ülkeye adaptasyon sürecinde kilit rol, o ülkenin dilini öğrenmesinden geçmektedir. Eğitim ve iş olanaklarına erişim ve toplum yapısına entegre olmanın anahtarı, yerleştikleri yeni ülkenin dilini etkili bir biçimde konuşabilmektir. Dil ve göç ilişkisi çerçevesinde göçmene yaklaşımı ele alan çalışma, “yapısalcı” ve “yapısalcılık sonrası” şeklinde iki dönem halinde incelenmektedir.

“Turizm ve Göç” başlığını taşıyan on ikinci bölümde göç ile turizm arasındaki ilişki, *turizmden kaynaklanan göç ve göçten kaynaklanan turizm* şeklinde iki farklı boyut üzerinden ele alınmaktadır. Konuya ilişkin literatüre dair bir değerlendirmeye de yer verilen bölümde, özellikle 2012-2019 yılları arasında Avusturya, İsveç, Belçika, Danimarka, Almanya, İsviçre, Fransa ve Hollanda olmak üzere sekiz Avrupa ülkesine yönelik göçün, Türkiye’yi yakından ilgilendiren turizm taleplerine etkisi araştırılmıştır. AB ve Türkiye arasında turizm göç hareketliliği çerçevesinde Türkiye’ye gelen yabancı turistlere dair sayıları, mensup oldukları milliyetleri, bu turistlerin bölgelere göre dağılımı gibi istatistiksel verilere dayalı analizler ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

“AB ve Göç” konusunu inceleyen on üçüncü bölümde, Suriye krizi ile sarsılan AB’nin üye devletlerle birlikte ortak bir sığınma rejimi inşasında attığı somut adımlar kronolojik bir şekilde sunulmuştur. Ortak bir göç politikası hedefine giden süreç dört dönem halinde incelenmiştir. Buna göre ilk dönem 1945-1973 arasını kapsayan Avrupa’nın açık kapı politikası izlediği, göçe yönelik politikaların ulusal düzeyde gerçekleştiği periyoddur. İkincisi, 1973’ten 1980’lerin sonuna dek süren ve hükümetler arası işbirliğinin oluşmaya başladığı dönemdir. Üçüncüsü, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından beliren yeni dünya düzeninde Avrupa’nın ortak bir göç politikası inşa etme çabalarına sahne olan 1990-2001 arası dönemdir. Son olarak ise

Göç

Akademik
Bakış

393

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

2001'den günümüze göç-güvenlik ilişkisi kapsamında Avrupa'ya yönelen yasadışı göç olgusuna dikkat çekilmektedir. Bu bölümde AB ülkelerine yapılan sığınma başvurularına yönelik verilerin paylaşılmasının yanı sıra yasadışı göçle mücadelede alınan önlemler, AB'nin kurumsal yapısının oynadığı rol, sınır güvenliğinin artan önemi ve ortak bir sınır yönetimi anlayışının gelişmesi gibi konulara değinilmiştir.

“Türkiye’de Yaşlı Yabancı Göçü ve Gayrimenkul Edinimi” başlığını taşıyan on dördüncü bölümde, Türkiye’de çok tartışılan yabancılar mal edinimi ve ülkede gayrimenkul satın alma yoluyla Türk vatandaşlığına geçme meselesi ele alınmaktadır. Türk hukuk sisteminde yabancıların mal edinimini konu edinen Tapu Kanunu’nda yer alan ilgili hukuki düzenlemelere değinilmiştir. Ayrıca birtakım nedenlerden dolayı Türk vatandaşlığından ayrılmak durumunda kalmış kişilerin Türk hukuk sistemine göre yabancı sayılmamasından dolayı oluşan istisnai durumlar ve Türkiye’de mülk edinme yoluyla vatandaşlık hakkı elde eden yabancıların durumu tarihsel bir perspektifle anlatılmıştır. TÜİK verilerinden yola çıkarak Türkiye’de ikamet etmeye başlayan yabancı nüfusun hangi ülkelerin vatandaşı olduğu ya da nüfusları gibi istatistiksel verilerin yıllara göre paylaşıldığı bölümde, yaşlı yabancı nüfusun edindiği mülklerin illere göre dağılımı da tablolarla ortaya konmuştur.

“Emek Piyasası ve Göç” başlığını taşıyan son bölümünde ise ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleşen göçün, başka bir deyişle emek göçü kavramının üzerinde durulmaktadır. Emek göçü kırsal alandan kente yaşanabildiği gibi uluslararası boyutta da gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda emek göçüne yön veren yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesafe gibi unsurların yanı sıra göç alan ve göç veren ülkeler açısından emek göçünün sonuçlarına dair ayrıntılı bir değerlendirme yer almaktadır. Son olarak Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kuruluşların göçmen işçilere yönelik aldıkları kararlar ve bu yöndeki çalışmaları aktarılmıştır.

Kitap sınırlılıkları açısından değerlendirildiğinde, “Ekonomi ve Göç”, “Kadın ve Göç”, “Sağlık ve Göç”, “Din ve Göç”, “Turizm ve Göç” ya da “Türkiye’de Yaşlı Göçü ve Yabancıların Mal Edinimi” gibi bölümlerde Türkiye’nin göç politikasına kısmen değinildiği halde ayrı bir bölüm olarak ele alınmadığı görülmektedir. Kitapta farklı disiplinlerin yanı sıra bölgesel nitelikli olarak Avrupa Birliği’nin göç politikası ele alınmıştır. Bu açıdan Türkiye’de göçün nasıl yönetildiğinin ya da Suriye Krizi’nin başlamasından günümüze kadar geçen zaman içerisinde ülkenin göç politikasına nasıl yön verildiğinin ayrıca bir bölümde ele alınması çalışmayı daha da zenginleştirebilirdi. Diğer taraftan kitabın göçle ilgili akademik literatüre yaptığı en önemli katkılardan biri, meseleyi farklı disiplinler açısından incelemesidir. Ayrıca kitapta yer alan her bölümün sonunda göçün o disiplinle ilişkisine yönelik okuma önerileri sunulmaktadır.



GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.

3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.

4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.

3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.

4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.

5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpat, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Gazi

Akademik
Bakış

395

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kırıralı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

ı. RESMİ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

Gaz

Akademik
Bakış
397
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, Class and Society, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., “The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24”, Soviet Studies, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA’dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.



GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

Gazi

Akademik
Bakış

399

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5. Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze'de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "*Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları*", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

Gazi

Akademik
Bakış

400

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.

2. Resources shall be presented in alphabetical order.

3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to

be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the “can be published” approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

402

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024